

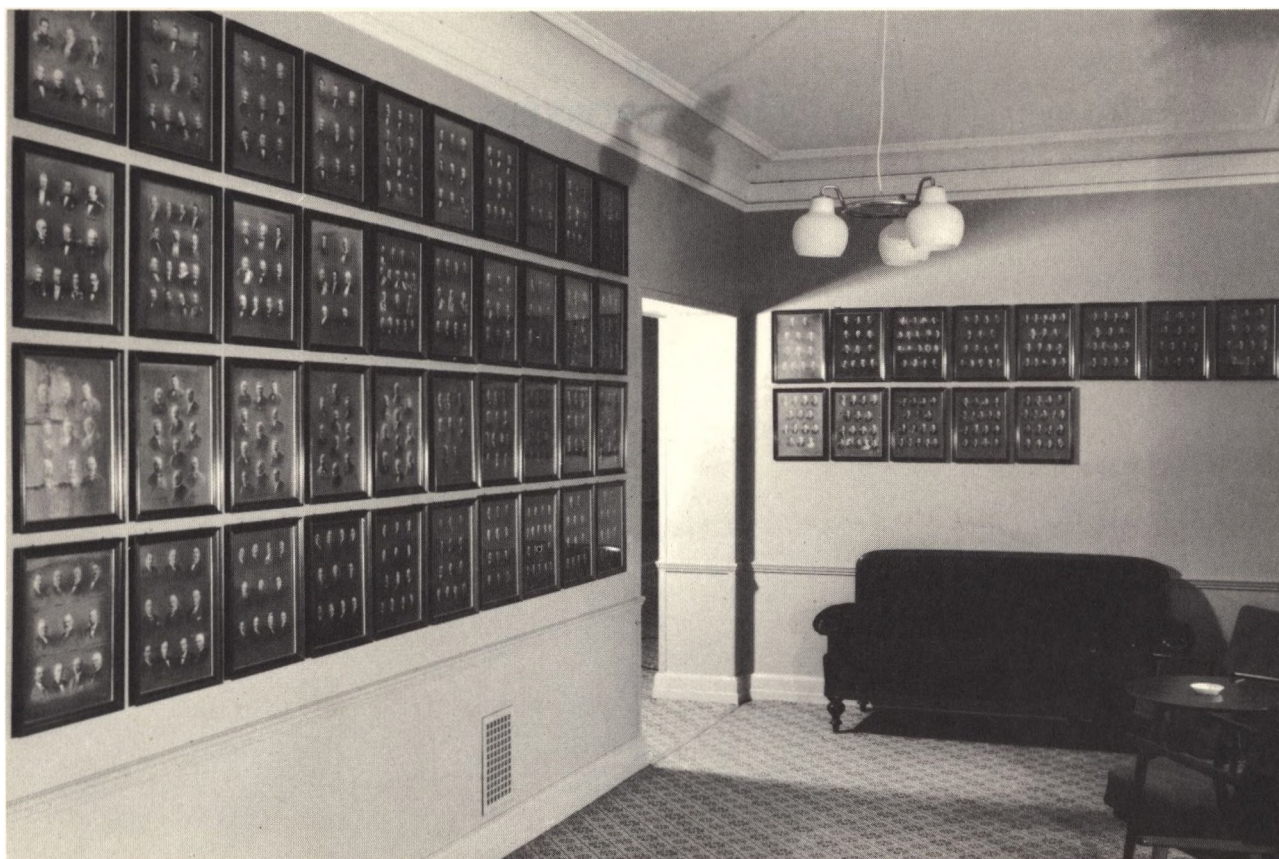
DE DANSKE MINISTERIER

1901-1929

ET HUNDREDE POLITISK-HISTORISKE BIOGRAFIER

AF
SVEND THORSEN

KØBENHAVN MCMLXXII

I Folketingets såkaldte ministergang, en del af den gang, der forbinder „den røde bygning“ med Christiansborg, hænger på væggene fotografier af alle ministerier siden 1848. Det er kulbilleder eller pigmentbilleder, og de har en meget stor holdbarhed, fordi de er fremstillet uden anvendelse af kemikalier, alene ved lysfølsomt pigmentpapir. Kgl. hoffotograf Elfelt begyndte i 1922 at optage sådanne fotografier; det er siden sket ved hvert ministeriums afgang. Ved rekonstruktion blev billedrækken af de danske ministerier ført tilbage til 1848. Kapitlerne i bogen indledes med et fotografi fra denne kronologiske række.

DE DANSKE MINISTERIER

1901-1929

UDGIVET AF
PENSIONSFORSIKRINGSANSTALTEN
AKTIESELSKAB
I ANLEDNING AF DENS 50 ÅRS JUBILÆUM

FORORD

Folketingets præsidium modtog i sin tid med tak Pensionsforsikringsanstaltens tilbud om i anledning af sit 50 års jubilæum at bekoste et overvejende biografisk, fortællende værk om ministeriernes medlemmer 1848-1953, d. v. s. fra den første til den tredje juni Grundlov, idet de i Folketinget beroende fotografier anvendtes som billedgrundlag. Giver og modtager var enige om at anmode daværende protokollsekretær i Folketinget, redaktør Svend Thorsen om at skrive værket.

Bogen omfattende tiden indtil systemskiftet i 1901 forelå i 1967.

Den her foreliggende bog omfatter tiden 1901-1929, hvortil redaktør Svend Thorsen ved sin død i november 1971 havde nået at føre sit værk frem. Dette vil blive fuldført efter planen af en anden kompetent historiker.

Forste bog var præget af en kamp imod, nemlig venstregruppernes imod Højre; men i 1901 blev Folketinget indsat i sin fulde demokratiske ret, og tiden, der fulgte, blev da en kamp for at gøre Danmark til et bedre samfund. Med stor indføling præget af personlig oplevelse og af eget kendskab til mange af tidens store skikkelser har Svend Thorsen i den bog, der nu foreligger, skildret de regeringers og de partiets personer, som i gensidigt samarbejde og modspil bragte de første afgrøder i hus. Svend Thorsens død betød afslutningen på et betydeligt forfatterskab i folkestyrets tjeneste, og han fik ikke lejlighed til at behandle tiden 1929-1953, som han ud fra sit virke havde særlige forudsætninger for at skildre. På baggrund af krise og krig lagdes i denne periode fundamentet til vore dages velfærdsstat. Forståelsen for dens tilblivelse bliver mangelfuld uden denne den sidste bog fra Svend Thorsens hånd.

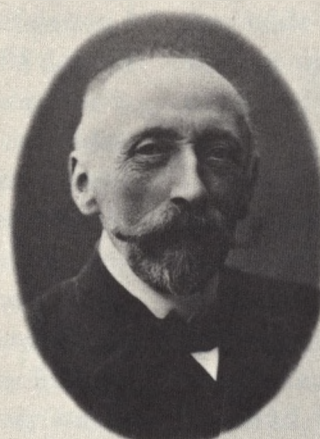
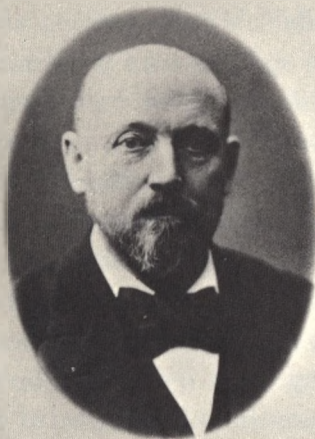
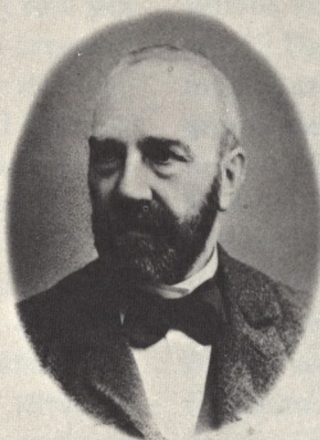
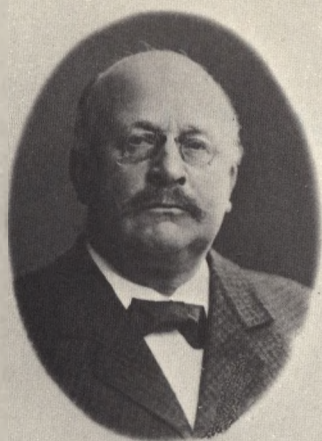
FORMAND FOR FOLKETINGET

CHRISTIAN IX
DANMARKS KONGE
1863-1906

Usigneret - formentlig Otto Backe (Fredensborg)

MINISTERIET J. H. DEUNTZER

P. A. ALBERTI	J. C. CHRISTENSEN	VIGGO HØRUP
F. H. JOHNKE	J. H. DEUNTZER	V. H. O. MADSEN
OLE HANSEN	ENEVOLD SØRENSEN	CHRISTOFFER F. HAGE

MINISTERIET J. H. DEUNTZER

(24. juli 1901 – 14. januar 1905)

Professor Johan Henrik Deuntzer, under hvis navn det første venstreministerium blev dannet, var født i København 1845 som søn af en arkitekt og murermester; livet igennem bevarede han en stærk interesse for det borgerlige næringsliv, og han var altid jævn og fordomsfri i sin optræden. En broder, lægen Sophus Deuntzer, praktiserede adskillige år i Bangkok og døde 1927 som læge i Fredensborg. J.H. Deuntzer blev juridisk kandidat i 1867, samme år som Viggo Hørup, og tre år efter en fremragende guldmedaljeafhandling ansattes han kun 27 år gammel i 1872, da C.C. Hall var kultusminister, som professor ved Københavns Universitet i civilretlige fag, men overtog efter V. Nellesmanns indtræden i ministeriet Estrup tillige processen. På den tid syntes flere af de juridiske professorer uvildende om, at bogtrykkunsten var opfundet, de anvendte i hvert fald de for studenterne meget besværlige diktatførelæsninger. Deuntzer brød straks med dette „diktatur“ og slog ind på den trykte fremstilling, men i en så koncentreret form, at en mundtlig suppleringsforudsattes. Den skete gennem hans livfulde og belærende eksaminatorier, der var stærkt søgt af studenterne, som imidlertid mente, at han var tilbøjelig til at lægge „fælder“ for dem ved selve eksaminen. Professorens hovedværker om skifteretten, arveretten og familieret-

ten er dog adskilligt bredere end foreneligt med den „korte fremstilling“, han ellers anvendte, skifteretten endog på 800 sider.

J.H. Deuntzer havde, modsat C. Goos, ikke megen sans for retsvidenskabens filosofiske grundspørgsmål, han frygtede de vidtspundne abstraktioner, han var realist og positivist, praktisk og konkret af sind; det var det rette enkeltresultat, som interesserede ham. Denne nøgterne indstilling havde skærpet hans interesse for rettens historiske udvikling; i sine skrifter søgte han altid at følge linjen op fra Christian Vs Danske Lov til nutiden. Deuntzer har ikke ord for at have været en absolut original retsforsker, men i 1894 hædredes han dog både med æresdoktorgraden ved sit universitet og ved udnævnelse til ekstraordinær assessor i Højesteret. 1897-98 var han Universitetets rektor.

Som professor J.H. Deuntzer søgte at holde forbindelse med det praktiske retsliv ved at lade sig konstituere som formand for Sø- og Handelsretten og som assessor i Københavns skiftekommission, deltog han også i erhvervslivet. Han var medlem af Arbejderbankens bankråd, formand for Nye Danske Brandforsikringsselskab af 1864 og blev i 1897 medstifter af Det Østasiatiske Kompagni og næstformand for dets bestyrelse. Under den store lockout i 1899 havde denne mæglende natur

som formand for et „enighedskammer“ foreslået arbejdskampen bragt til ophør og strids-spørgsmålene afgjort ved voldgift, men hans forslag blev forkastet af arbejdsgiverne. Det var ingen hemmelighed, at den forretningskyndige, ret ensomme pebersvend, der altid ledsagedes af en puddelhund, var blevet særdeles velstående. Også fordi han var en livlig fortæller værdsattes han som selskabsmand; han kom jævnlig ved hoffet, hvortil han formentlig var indført af Christian IXs søn og svigerdatter, prins Valdemar og prinsesse Marie, der tilhørte kredsen omkring Ø. K.; prinsessen stod kongen meget nær og var vistnok venstresindet. Den gamle konge estimerede på forhånd Deuntzer meget, fordi han som juridisk student havde meldt sig frivilligt til krigen i 1864. Det er sandsynligt, at prinsesse Marie har peget på professoren som en egnet konsejlspræsident i en venstre-regering.

J. H. Deuntzer havde som jurist deltaget i lovforberejdelser, bl. a. i forarbejdet til den senere lov af 1904 om livsforsikringsvirksomhed, men holdt sig på afstand af den egentlige politik. Allerede A. F. Krieger havde, altså forgæves, tilskyndet ham til at søge valg til Rigsdagen. Som Deuntzer var en blanding af en videnskabsmand og en forretningsmand, blandedes i hans personlighed også konservative ideer og liberalisme. Det var kendt, at han ikke billigede ministeriet Estrups grundlovsfortolkning, men denne mand uden store følelser havde begrænset sig til at vise et forsigtigt frisind. Han tilhørte i firserne liberalismen i København og modarbejdede krigsminister Jesper Bahnsons valg på Frederiksberg; han var for så vidt oppositionel, dog ikke mere end at chefen for det næstsidste højre-ministerium, H. Hørring, havde tilbudt ham porteføljen som justitsminister før Rump, men altså fået afslag; han skal have fulgt Viggo Hørups advarsel. Hvis det er rigtigt, at kongen, da det afgørende ministerskifte

kunne forudses, forhåbningsfuldt spurgte den pæne Deuntzer: „De er jo venstre-mand, hr. professor?“ og fik det forskrækkede svar: „I nogen grad, Deres Majestæt“, så dækkede dette svar meget godt Deuntzers holdning.

*

At J. H. Deuntzer trods sin politiske tilbageholdenhed formelt blev hovednavnet ved systemskiftet har nok mest sin årsag i Christian IXs tillid til ham og hans tro på, at denne professor var egnet til at være et forbindelsesled mellem hoffet og Venstre. Det nye århundredes første valg, folketingsvalget den 3. april 1901, der halverede Højre, hvorefter det kun indehavde 8 af tingets mandater, må have gjort et stærkt indtryk på monarken. Venstre-reformpartiet var med 76 mand af 114 blevet det største parti i landets politiske historie. Allerede den 11. april fremførte indenrigsminister Ludvig Bramsen over for kongen ved et taffel på Bernstorff, at med et højremindretal i såvel Folketing som Landsting burde ministeriet træde tilbage, hvis det altså kom dertil. Bramsen har anset en højre-regering uden flertal i Landstinget for meningsløs; flertallet i dette ting var allerede problematisk og ville meget muligt gå helt tabt ved det ordinære valg i 1902. Hans søn, forlæggeren Bo Bramsen, har ment, at faderen var den første, der fik Christian IX til at tænke i nye baner. Det måtte naturligvis være pinefuldt for den gamle konge, at han efter 38 års regering og kamp af den politiske udvikling skulle lade sig tvinge til at ændre sin statsretslige opfattelse og tage et venstre-ministerium. Men der kunne jo ganske rigtigt, som Ludvig Bramsen også pegede på, efter at grev Mogens Frijs' frikonservative i Landstinget ved i november 1900 at danne en gruppe, „de otte“, uden for Højre, der var samarbejdsvillig over for Venstre (I, s. 490), havde gjort også dette ting usikkert, nok siges at være baggrund for en „rigsdagsparlamentarisme“ som den, der praktiseredes før

og umiddelbart efter forliget i 1894, og som bragte Estrup „udsigt til at befries fra min stillings besvær“ (I, s. 449). Estrup, kongens gamle og tro tjener, havde dog altså været villig til at vige for en overensstemmelse mellem Rigsdagens to ting, og en tilsvarende situation forelå tilnærmelsesvis nu. Dette måtte i nogen grad berolige Christian IX. Københavns overpræsident, Valdemar Oldenburg, havde den 15. april audiens hos kongen; han havde erfaret, at der fra radikal side påtænkte et folketog til Amalienborg, en demonstration for et ministerskifte, og var foruroliget ved, hvad det kunne føre til. Overpræsidenten, der var en fuldgod højremand, mente af flere grunde, at kongen nu burde tage et venstreministerium, og på eget initiativ. Christian IX sagde: „Ja, nu kan vi jo se i løbet af sommeren“. Han udtalte sig i øvrigt med megen bitterhed mod grev Mogens Frijs' frikonservative i Landstinget; især var han vred på de kongevalgte af dem; de burde havde rådført sig med ham, inden de deltog i dannelsen af en særgruppe. Overpræsident Oldenburg forlod audiensen med det indtryk, at et venstreministerium ville tiltræde inden længe.

Den gamle konge fik virkelig noget at se „i løbet af sommeren“, som han havde sagt til Oldenburg. Den 18. maj holdt Højres repræsentantskab, organisationsformænd og redaktører møde i København, og ikke få mente, at ministeriet Hannibal Sehested efter valgets udfald burde demissionere. Herom blev Christian IX underrettet. Allerede forinden havde, som det ses af Sehesteds arkiv, monarken drøftet stillingen med sin konsejlspræsident. Hannibal Sehested (I, s. 485 f.) var ikke tilbøjelig til at gå af, nogle af hans ministre ønskede det ganske vist, men regeringschefen fandt, det ikke måtte kunne siges, at Højre selv havde givet op. Til indenrigsminister Ludvig Bramsen, der med det nylige valg var blevet personlig hårdt ramt ved sit fald for

apoteker Alfred Benzon og omgående ville fratræde, havde han skrevet, at folketingsparlamentarismen nok var en slem ting, men vælgerparlamentarisme ville dog være meget værre. Sehested pegede over for Christian IX på, at forfatningen anviste midler til at modstå Venstres pres. Kongen svarede, at han følte sig for gammel – han var nu 83 år – til at genoptage provisorierne; måske var det dog det rigtigste at prøve på, om ikke et venstreministerium kunne få statskibet til at glide. Hannibal Sehested fandt at burde gøre sin konge opmærksom på, at tog han først et ministerium af Venstre, var et tilbageskridt umuligt, han ville aldrig kunne slippe det igen. Ingen kan jo kende Christian IXs uudtalte tanker, men det er nærliggende at tro, han har sagt til sig selv, at det kunne synes, som om en løsning af forsvarsspørgsmålet forudsatte, at dette åbenbart almægtige Venstre fik regeringen, samt at kongehusets anseelse i befolkningen kunne lide alvorlig skade, hvis han fortsat opretholdt et højrestyre. Endelig var der jo udstyret til kronprinsens to døtre, prinsesserne Louise og Ingeborg; de havde allerede indgået deres ægteskaber, men der tilkom dem en medgift fra den danske stat, og den havde Rigsdagen ikke hidtil villet spendere; måske kunne også denne mindre sag glide, hvis Venstre fik sit krav om at danne regering opfyldt.

*

Christian IX skulle af helbredsgrunde opholde sig i Wiesbaden 23. maj-15. juli. Kort før afrejsen og efter at han havde fået kendskab til de antiministerielle stemninger på Højres møde, lod han Hannibal Sehested kalde til sig. Kongen sagde nu, at han havde besluttet sig til at tage et venstreministerium; han følte, at som forholdene var, kunne han ikke nå et resultat uden kamp; han havde måttet begynde sin regering med kamp, han ville ende den med fred og derfor prøve at

komme igennem med det gode. Kongen takkede varmt sin konsejlspræsident, som han for kun et år siden indtrængende havde anmodet om at overtage regeringen, men bad ham indgive ministeriets demissionsbegæring, når han kom tilbage fra Wiesbaden.

Hvad der er sket ved og omkring hoffet før Christian IXs reelle afskedigelse af ministeriet Sehested inden udenlandsrejsen, er ukendt. Henrik Cavling vil i sine erindringer vide, at prinsessen af Wales, den vordende dronning Alexandra af England, under et ophold på Amalienborg havde påvirket sin gamle fader til fordel for et parlamentarisk styre; ved afrejsen havde hun på et ark papir med tomme-høje bogstaver skitseret, hvorledes han skulle gribe sagen an, og ved hoffet havde man flere gange set ham sidde bøjet over datterens instruktion. Men her er det nok Mark Twains elev i dansk journalistik, der skriver historie. Vel var Christian IX stærkt bundet af gamle forestillinger, han var vant til at tage sine ministre blandt godsejere, grever og professorer, han anså Landstinget for det kvalificerede ting, men senil var han ikke, og han var især meget selvstændig både af karakter og på sin kronens vegne. Derfor kunne broderen prins Hans i dette forår sige: „Han skal ikke rådes, det må arbejde sig ud af ham selv.“ Deuntzer har ment, at medlemmer af kongefamiljen ikke havde nogen synderlig indflydelse ved linjeskiftet. Det er dog sandsynligt, at navnlig prins Valdemar og prinsesse Marie, bag dem måske etatsråd H.N.Andersen, Ø.K., men også prinsesse Alexandra, prins Hans og kong Georg ærbødigt har forestillet husets overhoved, Christian IX, hensigtsmæssigheden af, at Venstre nu fik regeringen. Uden for kongefamiljen var, som vi ved, overpræsident Oldenburg og foruden ham den tidligere konsejlspræsident H.Hørring, kabinetssekretær F.F.V.Rosenstand og direktør Axel Heide, Privatbanken, tilhængere af et politisk spor-

skifte. Det vides, at kronprins Frederik (VIII) ville hilse et sådant med glæde, men i situationen var han vistnok hæmmet af, at han den foregående sommer på landmandsforsamlingen i Odense havde givet en garanti for Hannibal Sehested og hans mænd (I, s. 489). Det påstås i øvrigt, at den gamle konge „skinsygt“ holdt den intellektuelt bedre begavede søn på afstand af politik.

*

Nogle af professor J.H.Deuntzers venner, blandt dem den ham personligt nærstående kollega Henning Matzen, de aflagte provisoriers robuste forsvarer, havde tidligt varslet, at det ville blive ham, Deuntzer, overdraget at danne en ny regering. Selv havde han ikke tænkt på at træde op som aktiv politiker, end-sige som chef for et ministerium; og foreløbig skete der jo heller intet udadtil. Deuntzer ventede ikke, at Venstre ville komme til magten i Christian IXs levetid. J.C.Christensen troede, at først når Højres sammenbrud ved folketingsvalget i 1901 blev efterfulgt af tab ved landstingsvalget i 1902, ville en ny situation opstå. Men dagen efter at kongen den 15. juli var vendt tilbage fra Wiesbaden, begærede konsejlspræsident Hannibal Sehested som forudsat ministeriets afsked; den blev modtaget, dog med opfordring til, at regeringen fungerede indtil videre. Snart efter indfandt kabinetssekretær F.F.V.Rosenstand sig hos J.H. Deuntzer i dennes sommerbolig i Charlottenlund, i nærheden af Bernstorff, med opfordring til professoren om at søge et „folketingsministerium“ dannet; han behøvede dog ikke nødvendigvis selv at være konsejlspræsident. Dette lovede Deuntzer efter nogen samtale mellem de to mænd, og han gentog dagen derpå løftet over for kongen personlig på slottet. Professor Deuntzer skulle stå frit, dog var det en forudsætning, at „de otte“ utro i Landstinget, „Ulfelderne“, ikke blev repræsenteret i ministeriet. Socialdemokratiet var ikke på

tale i denne sammenhæng, dets deltagelse i en regering lå vel helt uden for mulighedernes grænse; men det syntes, som om Christian IX ikke har fæstet sig ved, at partiet, i hvert fald teoretisk, ville kongemagten til livs; hans opfattelse af Socialdemokratiet var påvirket af, at arbejderne, når de mødte ham personlig, altid hilste ham høfligt. „Hvis de hader mig, ville de ikke opføre sig således“, sagde den gamle konge.

Christian IX havde altså, for ikke at binde sig til parlamentarismen, ikke henvendt sig til formanden for Folketingets største parti (J. C. Christensen), men til en mand, der ikke var politiker, og uden forudgående rådslagning med Venstre. Et „folketingsministerium“ måtte ikke synes ham påtvet. Til overmål var Rigsdagen på dette tidspunkt ikke samlet, og Deuntzer ikke radikal, men moderat liberal. Kongemagten havde vist al mulig forsigtighed, og den har sikkert haft skjulte rådgivere.

*

Den med de politiske personligheder, former og virkemidler temmelig ukendte juridiske professor skulle altså søge et „folketingsministerium“ sammensat. J. C. Christensen havde han kun truffet en enkelt gang og for år tilbage. Af dette første møde mellem de to mænd har Deuntzer givet en skildring, der er læseværdig, fordi den siger noget både om Christensens karakter og om hans magtstilling, længe inden han blev minister. Deuntzer beretter:

„Universitetet ønskede et stort beløb til restaurering af billederne i dets forsal. Efter anmodning søgte jeg da at bevæge Christensen til at bruge sin indflydelse til fordel for universitetet. Han hørte meget opmærksomt på, hvad jeg havde at sige, men svarede med en hel del bemærkninger om, at det var mange penge, at det ikke var ham, der rådede over bevillingerne m. m., så at jeg troede, at min sag var tabt. Idet jeg nu rejste mig for at tage afsked med mange undskyldninger for den forgæves ulejlighed, trak der et stort muntert smil over hans an-

sigt, og han udbrød: „De er nok ikke vant til at tale med jyder“. Mere sagde han ikke, men jeg sagde: Mange tak! og indberettede, at sagen var i orden, hvad den også var.“

Der var i den historiske situation, foruden J. H. Deuntzer, fire hovedfigurer: J. C. Christensen, P. A. Alberti, Christopher Hage og Viggo Hørup, som var henholdsvis 1) fører for det jyske (Bergske) Venstre, 2) de sjællandske venstrebønders tillidsmand, 3) det samlede Venstrereformpartis finanslovsfører og tillige hovedrepræsentant for Københavns liberalisme, 4) Hørup, „Politiken“s berømmelige redaktør. I den sidste tredjedel af første bind af denne fremstilling er de alle lejlighedsvis kortere omtalt, men der skal nu, da de fire mænd står foran at tage sæde i landets regering, søges givet et helhedsbillede af dem – af Hørup først, han var den ældste, og han blev under forhandlingerne om ministeriets sammensætning hurtigt „det springende punkt“; selv forholdt han sig nærmest passiv. Hørup var den eneste endnu aktive af Venstres store førere fra forfatningskampens tid, og stod hans navn på ministerlisten, ville enhver forstå, at der virkelig forelå et „systemskifte“. Det skulle dog vise sig, at J. C. Christensen længe og hårdnakket modsatte sig, at denne mand, der bar „ildens mærke“, blev optaget i ministeriet.

*

Viggo Lauritz Bentheim Hørup var nord-sjællænder, født 1841 i Torpmagle på Halsnæs ved Frederiksværk, hvor faderen var lærer; hans fædrene slægt var overhovedet skolelærere af sjællandsk bondeæt; hans moder var en søster til Holger Drachmanns fader, og han blev altså derved digterens fætter. Hørup ægtede sin kusine Emma Holmsted, der 1860 var blandt de første fire kvinder, som tog lærerindeeksamen; hun blev det følgende år den første kommunelærerinde i København, siden også den første overlærerinde.

Viggo Hørup fik op imod konfirmationsalderen sin skolegang i hovedstaden, sidst i Metropolitanskolen, hvorfra han blev student 1861. Han hævdede sig smukt både i skole og ved Universitetet; han fik en meget god juridisk eksamen 1867, men bondeætlingen folte sig i en slags racemodsætning til det nationalliberale bourgeois sønner. Krigen i 1864 har han mindre oplattet som en ulykke end som en dom over en dansk drømmepolitik, en advarsel til en „sognestat“. Forfatningsændringen i 1866 har han dengang næppe forkastet, da den jo uden om byerne gav landboerne, de store og de små bønder, den politiske magt. Da Hørups tankesæt var fuldt udviklet, krævede han fremfor alt virkelighedserkendelse. Han reducerede derfor de sædvanlige forestillinger om Danmarks militære magtmidler til svindel, Als' romning var bank „med blodige strimer på hærens ryg“, og han omtalte forsvarssagen som „den døde torsk“. Han gned i det hele salt i de sår, vore militære og diplomatiske nederlag havde efterladt. Ansvar for Danmarks lemlæstelse i 1864 krævede han placeret hos førkrigstidens magthavere, de nationalliberale teoretikere, som han anså for fallenter, et udpint æstetisk åndsaristokrati. 1883 rejste han i Folketinget under en militærdebat spørgsmålet: „Hvad skal det nytte?“, og dette spørgsmål bevarede sin rimelighed for store dele af befolkningen indtil Danmarks indtræden i Atlantpagten, i et stort solidarisk fællesforsvar, i 1949. Som Holberg spottede han altså både Jacob von Thyboe (militaristerne) og Erasmus Montanus (den gamle lærdom). Hørup var mindre en mening end en lidenskab, et stykke natur. Han æggede for så vidt til borgerkrig, som han ville en social revolution, en nedbrydning af de gamle stænder-skel, så at ingen folkegruppe bevarede det arvede underklassemærke. Et magt- og rets-skifte skulle hæve den socialt nedre del af folket, også de lag, der i kår stod neden for gård-

mandsstanden, og berøve dem, der følte sig som overklasse i kraft af lærdom eller besiddelse, deres formelle og reelle privilegier, først de nationalliberale professorer, siden Estrups godsejere. Da han i 1878 påstod, at Folketinget var den højeste myndighed: „Det har ingen over sig og ingen ved siden af sig“, udfordrede han både kongemagten og Landstinget.

I sin bestræbelse for at fremme „den sociale revolution“, for at skabe en ny rangforordning i folket, vendte Hørup sig først mod bonden. Af et hidtil litterært tænkende folk, repræsenteret ved en fåtallig overklasse, skulle der gøres et dybere funderet og tilbunds politisk tænkende folk. Medens folket hidtil var vokset i højden og havde frembragt skikkelser som Oehlenschläger og Thorvaldsen, skulle det nu vokse i bredden. Dertil kunne den sunde, nøgterne bonderealisme bruges. Hørup gik uden om romantikken, tilbage til det rationalistiske 18. århundrede og søgte at omsætte bondealmuens gamle had, misundelse og mistænksomhed til en lidenskab for retfærdighed, lighed og frihed. Grundtvigianismen var ham religiøst ligegyldig, men fremmed, ja, fjendsk i dens nationale udslag; han opfattede den som nationalliberalismens skadelige spildevand ude i den brede befolkning og frygtede, den ville skabe et aristokrati af gård-ejere, af „guldbønder“, altså modvirke ligheden. At V. Hørup og C. Berg snart fulgtes, snart skiltes, havde sin årsag i, at de begge nok ville overvinde Højre, ikke forlige sig med det, men medens den brusende, tillidsfulde Berg var en grundtvigsk eller bjørnsonsk skikkelse, der ønskede at være en folkefavner, var Hørup, skønt han ejede den sjællandske bondes lunhed, mistænksom, reserveret, adskilende, lidet rummelig – han lå på A. F. Tschernings og J. A. Hansens linje. Bergs tilhængere holdt sig altid på varsom afstand af Hørup, der var dem fremmed som karakter, også når de to førere samarbejdede trods deres forskel-

lige livsretning. Om Hørup er i denne sammenhæng i øvrigt at sige, at han var en blufærdig og stillfærdig mand, personlig uforfængelig, i sit hjem og i sin livsførelse ganske jævn, hans klæder gjorde indtryk af at være syet hos en landsbyskrædder. Heller ikke på en talerstol var han nogen „rumlepotte“ (hvad han ved en bestemt lejlighed kaldte Berg); han brugte ingen gestikulation eller råben, hans ydre virkemidler bestod kun i stemmens betoning: hån, spot, vrede, lune og tilsvarende blink i øjet. Nogle af de dristigste Hørup-ord kan virke forargende, hvis de ikke ses på baggrund af den historiske kampstilling, hvorfra de udsprang. Men det er mistydning at opfatte Hørup som kun en nedbryder, få har hærdet det danske folk som han, og han blev en landvindingsmand derved, at han væsentlig bidrog til dræningen af de sure lavninger i folket.

Viggo Hørups fornemste værktøj var dagspressen, først C. Bergs „Morgenbladet“, fra 1884 det af ham og Edv. Brandes ledede „Politiken“, der litterært ansås for brandesianismens organ. Hvad de bønder, hvorfra Hørup var kommet, gennem århundreder kun havde evnet at udtrykke ved deres beske, livskloge ordsprog, det gav sønnen nu rigt mæle i høj-dansken ved sin tankes dybde, sin lidenskab, sin sviende ironi og sit spotske, flænsende vid eller ved sit lune skælmeri. Som dreng havde han med skarpe sanser færdedes i bondens verden, og fra gård, mark, mælkestue, køkken, hønsehus og mødding hentede han som mand jævnlig sine billeder og lignelser. Når den brillante skribent, redaktør C. St. A. Bille skrev i det nationalliberale „Dagbladet“, var det dog stadig akademikeren, der førte pennen, men Hørup skyede det abstrakte og bo-rede i undergrunden efter de ord, som almuens erfaring og lune havde aflejret dér; løftet op og formidlet af en overlegen ånd med et frygtet ulvesmil blev de tidens skarpeste agitation.

Hans ironi åd, så klæderne faldt dens offer af kroppen. Hans avisartikler var iblandt rigeligt på højde med tidens bedste kunst inden for maleri, skulptur og musik, altså f. eks. med Kr. Zartmanns, Vilh. Bissens og Emil Hartmanns ydelser. „Det damper af hans sprog som fra en friskgodet ager“, skrev siden Vilhelm Andersen. Hørup betegnede i pressen overgangen fra den såkaldte „juridisk kandidatstil“ til den folkelige stil, men ganske vist kunstnerens; ingen nåede siden hans højde. Hørup angav i København efterhånden den offentlige mening; det lykkedes ham at forvandle dele af et konservativt eller gammel-liberalt borgerskab til et demokratisk, til dels radikalt, men især svor mange arbejdere og akademikere til ham. Hovedbedriften i hans liv var just den, at han til Venstres fordel fik delt dannelsen og derved fravristede de nationalliberale deres monopol. I 1890'erne havde han erobret „nøglerne til København“, dem, som Carl Ploug tidligere mente berode i *hans* bukselomme. Hovedstaden havde godtaget bondeætlingen, og selv var han som ældre præget af sin medgang.

Landets største politiske tænker og skribent var i 1876 i Køge blevet indvalgt i Folketinget. Denne spejder ind i fremtidslandet deltog dog sjældent i det praktiske lovgivningsarbejde, hans radikalisme kunne ikke tilfredsstilles af de forholdsvis små fremskridt, af reformer under Højres førerskab; han talte endog om „reformidioter“, den virkelige omdannelse af samfundet måtte vente til efter magt- og retsskiftet; det gjorde intet, at høsten blev sen, når blot den blev rig. Han satte ofte en god artikel eller en god tale over en god lov. I virkeligheden kendte ingen hans ensomme tankes realpolitiske mål, om han da havde klaret det for sig selv. I sin ungdom havde Hørup været stærkt påvirket af Søren Kierkegaards „Enten-Eller“; heller ikke han ønskede spidsen brudt af modstående standpunkter, men

tværtimod konsekvenserne draget til det yderste. Han var derfor i almindelighed imod forlig, og det store brud i 1885, der førte til Estrups provisorier, har vel været efter hans hoved. Ren var hans linje dog ikke, men når han deltog i forligspolitikken, var han mere ude på at ramme den moderate del af Venstre, i hvem han så sine egentlige fjender, end Højre; han foretrak et „koldt“ forlig med regeringen, fremfor at Frede Bojsen sluttede et „varmt“. Længst ude på forligsvejen var han 1887-88 omkring „smørkrigen“, da han så en mulighed for at splitte Højre ved at sprænge dets godsejere ud af partiet (I, s. 430 f). Nogle af hans nærmeste partifæller var dengang vovelig langt ude i forligsforhandlinger med regeringen, og de følte sig siden svigtet af Hørup.

Ved valget i 1892 faldt Viggo Hørup i Køge for en moderat-konservativ alliance, der samlede om en værdigere, P. A. Alberti. Da den senere generaltolddirektør og nationalbankdirektør Marcus Rubin, en af radikalismens mænd, spurgte en politiker, hvorfor Højre dog støttede en mand som Alberti, fik han til svar: „Når det gælder om at fælde Hørup, kryber man på sine knæ og stikker ham ned bagfra, hvis det er nødvendigt!“ En sådan ytring viser det voldsomme had, man nærrede til ham i visse kredse. Dog, også efter sit fald var Viggo Hørup en politisk magt, både gennem sit blad og som det liberale Københavns, de radikale sjællandske bonders, de yngre akademikers og mange arbejders første talsmand. Han vendte sig med voldsomhed mod det storpolitiske forlig i 1894, i hvilket han så en godkendelse af Estrups statskup, og deltog året efter i Venstrereformpartiets dannelse. Han stod ikke den fra ham meget forskellige J. C. Christensen nær, men støttede i „Politiken“ hans førerskab århundredet ud. I 1901 var den hidtil fysisk stærke Viggo Hørup imidlertid en svag mand; skont kun 60 år gammel var han

bleg og hvid og kunne kun færdes støttet til to stokke. Måske har han selv vidst, at han var syg til døden. Han kan intet ønske have haft om at indtræde i en ny regering. Dog havde Hørup opbudt resterne af sin kraft for at tale ved et stort møde i Lørups Ridchus på Østerbro i København aftenen før det for Højre ødelæggende folketingsvalg den 3. april, det første hvorved der var hemmelig afstemning. Han sagde ved denne lejlighed:

„Vi har været med en gang for til at rydde butikken, da vi gik over fra absolutismen til forfatningen; jeg tænker, vi skal have en hånd og et ord med, når det gælder om at rydde den fedtebod, som nu ligger skidden og lavloftet over vort land. Lad os sige, hvad vi mener: Vi vil et dansk ministerium i Danmark, et ministerium, der har det danske folks tillid.“

Den politisk-historiske biograf Povl Engilstoft, der ikke uden forbehold er Viggo Hørupsmænd, erkendte 35 år efter hans død, at han i dansk litteratur- og åndshistorie har efterladt et fjernt, kolossalt personlighedsbillede, men med den tilføjelse, at „som en svidende løbeild for han hen over markens urter, onde og gode, og brændte bort også meget, han ikke forstod, og som havde livets ret“. Blandt de mænd, der deltog i forhandlingen om det første venstreministeriums sammensætning, var der især én, J. C. Christensen, der havde større sans for den sidste del af Engilstofts karakteristik end for den første.

*

Hovedskikkelsen blandt de fire, fem mænd, der i juli 1901 forhandlede om det første venstreministeriums sammensætning, var J. C. Christensen, nu 44 år gammel. Han syntes en befolkningsdels fødte fører. Hvorledes så han ud i tiden omkring systemskiftet? N. Neergaard, der både før og siden flere gange måtte stå ham imod, har beskrevet ham sådan: „Med sin jævne, men dog selvsikre optræden,

det lyse hår, de blå øjne og det determinerede ansigtsudtryk var han et sandt billede på sundheden og kraften i den bondebefolkning, han kom fra.“ Hans næsten uforbeholdne beundrer, Erik Henriksen, jurist og politisk forfatter, har udtrykt sig endnu fyldigere, men dog nok noget opstemt (J. C. Christensen er oftest enten gjort for stor eller for lille):

„Frejdigheden lyste ud af hans åbne ansigt, ud af de lyse, vandblå øjne, ud af det brede skælmeri i hans smil. Frejdig var den måde, hvorpå han bar sit hoved. Ansigtets varme farver, det brede underansigt, de frodige, runde linjer i skikkelsen, vidnede om en kraftig livslyst. Og når han talte, hvilken åben, frimodig klang i denne stærke, klare stemme, bestemt til at skaffe sig gehør og respekt, et naturinstrument i slægt med havet og vinden. Alt i alt gjorde han indtryk af en mand, hvem lykken ville følge, fordi han ikke tvivlede. Der var noget af et folkeligt „kongsemne“ i ham.“

Dette var ved århundredskiftet billedet af den mand, hvem ikke mange år efter lykken forlod, og som blev mærket deraf for livet.

Jens Christian Christensen var født i 1856 i et beskedent gårdmandshjem i Påbøl i Hoven Sogn i Ringkøbing Amt som den ældste af ni søskende. Påbøl var kun et bolav på nogle få gårde, omgivet af store heder. Han vogtede ofte får ude i lyngen; drengen hørte på en bank i 1863 ligkløkkerne ringe ved Frederik VII's død; en morbroder faldt ved Dybbøl. Da han endnu ikke var ni år, blev han tjene-stedreng tre mil fra sit hjem, nord for Varde. I 1867 kørte hans forældre ham så vidt som til Helgenæs, hvor en farbroder var lærer; han skulle her gå i skole og passe køerne på lodden; på den lange rejse til Djursland så han første gang en skov. To års ophold i det fremmede øgede hans udsyn og påvirkede også hans sprog. Da konfirmationen nærmede sig, vendte han tilbage til Påbøl, dels for at afslutte sin skolegang i Hoven, dels for at gå til

præst i Sønder Omme. Efter konfirmationen var J. C. Christensen, der havde underkastet sig „provsteeksamen“, pøgelærer i sognet, hvilket indbragte ham 55 rdl. halvårligt på egen kost og logi. Han havde altid været læselysten, især ivrig efter historisk læsning, og stiledede mod en rigtig lærereksamen. Et ophold i fynske friskolelærerhjem efterfulgt af et kursus på Grundtvigs Højskole, som skolen på Mariclyst i København kaldtes, bragte ham under grundtvigsk indflydelse. Grundtvigianer blev han dog aldrig, heller ikke missionens mand; hans holdning var op gennem livet den fælleskristelige; han nærmede en gammeldags, enfoldig gudsfrygt og opfattede sig som et forsynets barn.

Fra Gedved Seminarium ved Horsens fik J. C. Christensen 1877 den attråede skolelærereksamen. Den begavede degnespire opnåede til sin skuffelse ikke 1. karakter, han havde været for ivrig i kammeratlivet; men han drog deraf, som han siden udtalte, den lære, at såkaldt begavelse ikke er nok, der må ihærdigt arbejde til. Skuffelsen på Gedved har da medvirket til, at J. C. Christensen blev en af vor politiske histories mest flittige arbejdere; han sad helst ved sit skrivebord kl. 6 og var en klokkeslættets mand, som klarede dagens, med årene stærkt stigende, byrder ved tidsinddeling og præcision. Han underkastede sig overhovedet i alle forhold selvtugt.

Som lærer i folkeskolen begyndte J. C. Christensen i Vinding ved Holstebro, men kom derefter til Vejle Amt. Han fik først et lille, fattigt embede i Ure og derefter et godt kald i Vrønding. Som lærer havde han en uvilkaarlig myndighed; han regnedes for streng, men han legede undertiden med børnene i frikvarteret, hvad de var benøvet over. Fra Vrønding, hvor han var et frejdigt, frittalende ungt menneske, levende optaget af samfundsspørgsmål, udgav han 1885 et skrift under sin fødebyns navn:

Her er en lille Bog, som handler om:
VOR DAABES PAGT
eller
hvad vi skulle tro til Salighed.
Skrevet for Menigmand af
Paabol.

Han synes i det hele at have haft en virke-
trang ud over, hvad skolestuen kunne tilfreds-
stille; i Vrønding forsøgte han sig også med en
ungdomsskole, dog uden større held, og det
kommunale arbejde var forbeholdt gårdmæn-
dene. I 1886 søgte denne vestjyde blandt øst-
jyder da tilbage til Ringkøbing Amt, idet han
blev lærer i Stadil. Ingen förstod, at han ville
flytte fra Jyllands gode østeregn til den kar-
rige vestkyst, men det skulle vise sig, at hans
trang til at udfølge de evner, som skolen ikke
beslaglagde, virkelig bedre kunne imodekom-
mes her. Dette var måske hans første taktiske
træk. Stadil Sogn med de store engdrag langs
Ringkøbing Fjord – der gjorde ham til en
ivrig jæger og fisker – var et nøjsomt bonde-
samfund med kun små og middelstore gårde;
her synede degnen mere end i Østjylland,
bonderne fik øje på hans dygtighed, og J. C.
Christensen betragtede det altid som et af sit
livs største sejre, at han, skønt mødt med mis-
tro som enliver, der kom udefra, særlig da hvis
han var boglærd, blev valgt til sognerådsfor-
mand allerede efter halvandet års forløb.

Hermed var J. C. Christensen inde på sin
politiske bane, om end foreløbig kun på et
kommunalt plan. Men herved forblev det jo
ikke. I 1889 blev denne mærkeligt myndige
lærer og sognerådsformand, som man kunne
se gå med halvgejstligt hvidt slips og i træsko,
af Venstres stedlige vælgerforeninger opfor-
dret til at stille sig ved det kommende folke-
tingsvalg. Ringkøbingkredsen havde siden
1873 været repræsenteret af venstremanden
M. P. Christiansen, en velanset gårdejer på
Holmsland, i øvrigt fader til fysikeren profes-

sor C. Christiansen og dermed farfader til hi-
storikeren C. P. O. og lægen Johanne Christi-
ansen. M. P. Christiansen var som nævnt en
agtet mand, men han talte så godt som ikke
på Rigsdagen, og da han under indtryk af
provisorierne ikke var fremmed for et forlig
med Højre, kom han ud af takt med sine vest-
jyske vælgere, hvoraf de fleste fulgte C. Berg,
der jo ikke ville „gå på akkord med uretten“

J. C. Christensen havde, da han modtog
valgerhenvendelsen, taget nogen del i den po-
litiske agitation, også uden for sin hjemegn;
han stod klart på Bergs side, og det var kendt,
at denne gerne så ham valgt. Tanken om et
folkeligt og politisk arbejde på et højere plan
end det kommunale har utvivlsomt ikke været
Stadildegnet fremmed, den har vel endda fri-
stet ham, derpå tyder de foregående års stræ-
ben. Dog ytrede han betænkelighed i den
skrivelse af 29. august 1889, hvori han slutte-
lig modtog opfordringen til at blive folketings-
kandidat, nemlig angstelse for sin skoles, sin
families og sin egen skyld. Men standsfordom-
me, klassehovmod og eksamensstorhed var
Venstres modstandere, skrev han, „herreman-
den op og bonden ned“, derfor måtte løsenet
være: „Hold ud! Hold ud! i sejt modstand
mod dette regimente, indtil Vorherres tid
kommer, og lykken igen smiler til Danmark“.
Det hed videre i svarskrivelsen fra Stadils deg-
nebolig, holdt i en stærkt gudelig tone:

„Nu stiller jeg mig altså til valg; om jeg bliver valgt,
ved jeg ikke; men bliver jeg valgt, da går jeg ind til
en gerning, som er besværlig og i mange henseender
ikke uden fare for ens indre personlige liv; mit in-
derlige ønske er, at jeg, ligesom jeg nu kan begynde
med bon, således også må få nåde til at fortsætte
dermed og ende med tak, det tror jeg vil være både
mig og vælgerne gavnlige“.

Ved folketingsvalget den 21. januar 1890
valgte da J. C. Christensen første gang. M. P.
Christiansen havde trukket sig tilbage, de mo-
derate havde i stedet opstillet gårdejer A. J.

Clausager, selv vestjyde og tilhørende den kendte politiske slægt af dette navn, men han fik kun en tredjedel af lærer Christensens stemmetal. „Sorø Amtstidende“ i Slagelse beklagede, at en mand som Clausager var blevet vraget for „en ukendt ubetydelighed“, og med dette skudsmål i lommen drog J. C. Christensen da til Rigsdagen som Christensen-Stadil.

J. C. Christensens politiske løbebane fra hans valg i 1890 indtil systemskiftet 11 år senere kunne synes en Aladdins, og rigtigt er det, at i dette tidsrum kom hans ubrugte, hidtil uskoledede naturkraft til udfoldelse. Men han blev begunstiget af forhold, på hvilke han ikke selv havde nogen indflydelse: L. Holstein-Ledreborg trak sig tilbage i 1890, året efter døde den svækkede C. Berg, til hvis virksomme hjælper han straks havde gjort sig, og året efter igen faldt Hørup. Der var da opstået et tomrum, som yngre kræfter måtte udfylde, blandt dem den 33 år gamle J. C. Christensen, der ved Bergs død blev formand for hans gruppe. Det blev af stor betydning for ham, at han allerede i 1892 fik sæde i Folketingets finansudvalg, fordi det herfra var muligt at få overblik over alle statens forhold. 1895-1901 var han dette vigtige udvalgs formand. Han var i sine første rigsdagsår en næsten eksempløs flittig læser af Rigsdagstidende og anden politisk litteratur. Var han i visse henseender en af lykken begunstiget, måtte han dog i sene aftentimer bruge studielampen for at hale ind på dem, der havde forspring ved fødsel og eksaminer. Gennem dette selvstudium, der blev drevet med stor viljekraft, blev hans hovede efterhånden et arkiv af kundskaber om indenrigspolitiske forhold. Christensen-Stadil boede i vinterhalvåret, når Rigsdagen var inde, på beskedne steder i København. Han omgikkes nok med lune sine kolleger, han fortalte altid gerne „gode historier“, bl. a. fra sit fisker- og jægerliv (jæger forblev han, indtil han var så gammel, at han begyndte at

se to harer, når han sigtede på én), men han sluttede ingen virkelige venskaber, næppe andre end Vilhelm Lassen og dennes familie kom, med tiden, til at stå ham nær. Denne tilbageholdenhed bidrog til, at hans menneskekundskab, ikke at forveksle med vælgerkundskab, aldrig helt holdt mål med de høje stillinger, han skulle komme til at beklæde; endda var han på forhånd ugunstigt stillet med hensyn til indsigt i storbyforhold, ligesom hans kendskab til de udenrigspolitiske spørgsmål altid var beskedne. J. C. Christensen var ordholdende af væsen, kunsten var blot at få ham til at love noget. Han syntes at have et rent almuesind, at være en mild mand; han deltog aldrig i rigsdagssladder – „sandheden kan gøre os alle nok“, sagde han engang. Efter samtidige iagttageres vidnesbyrd strålede der i hans yngre år en harmoni ud af hans stærke, blå øjne.

Hurtigt fæstede der sig også et politisk bilde af denne stortiskårne, velrejste, ja, fagre mand med den tavse klogskab, stigende indsigt, myndighed og sjældne viljekraft. Det mærkeligste ved ham var en personlig autoritet, der ikke kunne rationelt forklares. Modsat C. Berg, med hvem han havde forudsætninger tilfælles, var han ingen blussende høvding, kun en fører, en ganske udramatisk natur. Berg handlede ved sin agitatoriske tale, J. C. Christensen mest ved sin tanke, det rolige fremsyn, hvormed han bedømte en situations muligheder; for ham var politik netop „det muliges kunst“. Christensen-Stadil var kun en jævn ånd og mådelig taler, han tangerede lejlighedsvis det banale. Personligheden bag talen – myndigheden og det folkerepræsentative ved ham – virkede betydeligt stærkere end det, han sagde, dog kunne han med virkning anvende ordsprog og fyndord fra den folkelige livserfaring, f.eks. om den trepattede ko, der altid sælges i Jesu navn. Hans almindelighed bidrog utvivlsomt til, at

han blev et enhedsmærke i det ret blandede Venstre, langt mere end den temperamentsfulde Berg havde været det. For Christensen-Stadil var Venstre et folkeparti, intet klasseparti, han blev aldrig overklassens mand. Han var nok bonderepræsentant, men ikke en klasses talsmand.

Da Estrup trådte tilbage efter det storpolitiske forlig i 1894, gik magten i realiteten over til J. C. Christensen, altså fra det ene viljesmenneske til det andet. Ved forliget, som han, C. Bergs lærling, havde fordømt i hårde ord, men måske knap så hårdt i sin tanke, skete der jo fremfor alt det, at bevillingsmyndigheden blev ført tilbage til Folketinget, og Christensen-Stadil blev da som formand for dette tings finansudvalg landets egentlige regent, i hvert fald fra 1898, da Venstrereformpartiet opnåede rent flertal i Folketinget. Magtens tyngdepunkt var flyttet tilbage til dette ting. Det er en kendt sag, at de sidste højreministre, når de havde modtaget en deputation, der fremsatte ønsker om bevillinger, som de forholdt sig imødekommende over for, ængstelig spurgte: „Men har De talt med Christensen-Stadil om det?“

J. C. Christensens ypperlige ledelse af Venstrereformpartiet, hvis formand han var fra 1897, er tidligere omtalt (I, s. 464). Som formand var han overordnet anselige mænd som Christopher Hage, C. Th. Zahle, A. Pescheke Koedt, Sofus Høgsbro og Ole Hansen. Skønt partiet i virkeligheden kun var et modsætningsfyldt interesseforbund, formåede han at holde dets forskellige elementer sammen om det fælles mål: at køre Højre ned. Da han som formand skulle være en fællesnavner for partiets skjulte grupper, fremsatte han af hensyn til balancen undertiden udtalelser, der sikkert lå til venstre for ham selv, navnlig i militærspørgsmålet. I årene indtil systemskiftet var N. Neergaard, det forligsstiftende Moderate Venstres største saglige kraft, hans ho-

vedmodstander i Folketinget, men den rappe og muntre Klaus Berntsen, Neergaards meningsfælle, var en meget farlig mand, navnlig ude på møderne, og mellem Christensen-Stadil og ham opstod en vistnok livsvarig, om end aftagende misstemning, uanset at de i 1910 blev partifæller og endda året forinden havde siddet i ministerium sammen.

J. C. Christensen-Stadil havde, trods sin vilje til magt, ingen hast. Han afventede det tidspunkt, da Venstrereformpartiet alene havde flertal i Folketinget, hvilket som nævnt indtrådte i 1898, og samtidig mulighed for at gennemføre en lovgivning også i Landstinget, hvortil der blev udsigt ved de frikonservatives udskillelse fra Højre i 1900. Han kunne roligt afvente sin overtagelse af magten, fordi han reelt allerede besad den; det virkelige systemskifte var indtrådt før det formelle. Blandt Christensen-Stadils beundrere var den unge, radikalt stemte Ove Rode. Han priste ham 1899 i et norsk tidsskrift som partifører; han indrømmede, at Venstrereformpartiets formand vel ikke var nogen særlig interessant personlighed, men „måske skal det netop blive denne jævne og kloge mand, der så stærk og sund er steget lige op fra den solideste danske befolkning, beskåret at nå, hvad der ikke lykkedes for de andre.“

H. G. A. Jørgensen, sognepræst i Stadil omkring år 1900, har berettet, at i de dage systemskiftet var i anmarch, kom J. C. Christensen, der opholdt sig i hjemmet, en eftermiddag hen i præstegården for at konferere kirkebøger. Da han var ved at gå, sagde han: „Jeg skal af sted til København, der er kommet telegram fra Deuntzer“. „Ja, så ved vi nok besked“, svarede præsten, der længe ved nytår og på fødselsdage havde set hilsener og gaver fra nogle af landets store navne hobe sig op på sin degns bord.

*

Christopher Friedenreich Hage var født 1848 på Lienlund ved Nakskov som søn af købmand, konsul C.Th.F.Hage, en yngre broder til den næsten fyrsteligt store kornhandler Alfred Hage, hvorved Christopher Hage blev fætter til landbrugsministeren i Hørrings regering, godsejer A.Hage, Oremandsgård (I, s. 475). Handels- og finansslægten Hage, der især var knyttet til Stege og Nakskov, var en af de nationalliberale stamslægter og stod ved indgifte i familieforhold til førere som Lehmann, Monrad og Ploug. Christopher Hages fader drev i Nakskov kornhandel, maltgøroeri og rederi, han havde filial i Bandholm, og hans hele forretning regnedes for provinsens største inden for branchen.

Christopher Hage, der var dreng i Nakskov samtidig med arbejdsmandssønnen Hans Niels (H.N.) Andersen, blev student fra Nykøbing F. og cand. polit. med glans 1871. Som velstillet kunne han anvende nogle år til videregående studier bl. a. i England, med hvis frihandelsideer han blev fortrolig; han modtog Københavns Universitets guldmedalje for en afhandling om Stuart Mill. 1875 gik han i det fædrene spor og etablerede sig som købmand i Nakskov, dog kun for allerede i 1879 at tage borgerskab som grosserer i København. Den unge Hage, der forenede videnskabelig dannelse med købmandsdannelse, og som tilmed havde en formsikker optræden, vakte hurtigt opmærksomhed blandt storhandelens mænd i hovedstaden. Han kom til at tilhøre „den engelske afdeling inden for forretningsadelen“. Da den svenske polarforsker E.A.Norden-skiöld som den første havde tilbagelagt hele strækningen langs Asiens nordkyst og derefter gennemrejst Sibirien mod Europa, foranledigede Grosserer-Societetet, vistnok på C.F. Tietgens initiativ, at C.Hage 1880 selvanden gjorde en rejse til Vestsibirien for at undersøge de muligheder, den nye handelsvej kun-

ne give Danmark; siden udvikledes navnlig et dansk mejerivæsen i Sibirien.

1879 havde Christopher Hage stillet sig som uafhængig højremand i Nykøbing F., dog uden at opnå valg. På denne tid fandt han, at Venstre, endnu helt overvejende et bondeparti, ikke havde krav på magten; dette syn ændrede han, efterhånden som mange borgere, akademikere og arbejdere sluttede sig til partiet. Med Tietgens billigelse opstillede „børsoppositionen“ mod ministeriet Estrup og især mod indenrigsminister Skeel denne frihandelsven som kandidat i Københavns 7. kreds ved folketingsvalget i maj 1881 (I, s. 403 og 428). Det skete under den forsigtige betegnelse „en næringsdrivende borger af vor midte“, og under valgkampen begrænsede Hage sig da også til en saglig, men hård kritik af regeringens modstand mod handelstandens ønsker og af stilstanden i det offentlige liv i det hele. 7. kreds spændte over store sociale modsætninger, da den rummede både Amaliegade, Bredgade og Børgergade, men Hage valgtes som „liberal højremand“, omtrent af samme holdning som dengang Deutzer, stærkt støttet både af venstremænd og socialdemokrater. Hans valg var reelt oppositionens første sejr i København.

For Christopher Hage var politik mere praksis end agitation, han var en mand af form, men uden glød, han stod en skikkelse som C.Berg fjernt. Dog, denne soignerede ætling af en patricierslægt var en fremragende parlamentariker, et glimrende hoved, kundskabsrig, verdenserfaren, og han fangede straks Folketingets ore. Den lille mand var afmålt af væsen også som taler, hans stemme var spinkel, farvet af en let lollandsk dialekt og med en ligesom spydig nasallyd. Han blev en af „de tre store H.er“, der regnedes for tingets bedste talere: Holstein, Hørup og Hage. Det er sagt om ham, at hans ironiske vid faldt som en mild gift i de sår, han tilføjede sine mod-

standere; med sin ætsende tone irriterede han Estrup mere end de modstandere, der brugte store ord. Hage tog afstand fra Venstres visnepolitik, ligesom den samtidig genindtrådte D. G. Monrad. Til forsvarsspørgsmålet forholdt han sig sagligt, han ville ikke bruge det som storpolitisk stormbuk, men han fandt tvivlen på militæret berettiget, hvis Danmark ikke indgik alliancer; han udtalte i Folketinget: „Hvad kan det hjælpe?“, nogle måneder før Viggo Hørup rejste sit berømte, i nogles ører berygtede, spørgsmål: „Hvad skal det nytte?“

Højre måtte mere end Venstre opfatte C. Hage som frøndor, navnlig fordi han gav regeringen hovedskylden for lovgivningens forsumpning, og fra efteråret 1883, da han taltes blandt stifterne af Københavns liberale Vælgerforening, var han klart ministeriet Estrups modstander. Foran det store valg i 1884 var Hages hidtidige ryggestød, børsoppositionen, faldet sammen, men han genvalgtes alligevel i 7. kreds, båret oppe af den almindelige sejrsvilje i hovedstaden. C. Hage var indtil 1895 ikke medlem af noget parti, dog måtte han nu betragtes som løsgænger i samarbejde med venstregrupperne, især med tilknytning til Hørup. Hans personlige autoritet var så stor, at han, skønt altså uden for partierne, fik sæde i finansudvalget.

Christopher Hage ville fordrive ministeriet Estrup ved et fremskridtsprogram og gennem en saglig løsning af forsvarsspørgsmålet. Han var overbevist om, at Venstre havde retten på sin side i forfatningsstriden, men han var ængstelig for et havari, der kunne føre til provisorier, d. v. s. til en tilsidesættelse af forfatningen. En så dristig politik fra Venstres side anså han kun for forsvarlig, hvis et grundlovsbrud blev mødt med en i og for sig lovlig folkeopstand, han tvivlede blot på evnen og viljen dertil, og følgen ville da blive, at landet måske i årevis måtte underkaste sig et ydmy-

gende statskup – just hvad der skete. Dette sit standpunkt havde han tilkendegivet i et foredrag om „Politiske Magtmidler“ i december 1884, og i april det følgende år gjorde han på Rigsdagen, hvad han formåede for at afværge bruddet og de deraf følgende provisorier, som bekendt forgæves. Katastrofen har for så vidt ikke undret ham, som han anså forfatningskampen for et gennembrud af elementærkræfter.

1887 blev Christopher Hage slået af en højremand; han benyttede den uønskede politiske ferie til at udgive sin „Håndbog i Handelsvidenskab“. Efter at han i 1890 på ny blev valgt i 7. kreds, genoptog han det saglige arbejde på Rigsdagen, ja, han blev en førstekraft i dette; det lykkedes ham at samle alle partier om den betydningsfulde frihavnslov. Han stemte mod Bojsens forlig med det forhandlingsvenlige Højre i 1894, dog uden forhånelser, og han var en af hovedmændene ved oprettelsen af Venstrereformpartiet året efter. Efter Hørups fald i 1892 og Edv. Brandes' udtræden i 1894 havde han stået som de førerløse Høruppers naturlige repræsentant, radikal som han nærmest var af dannelse og personlighed. Men det faldt ham ikke vanskeligt, da Venstrereformpartiet dannedes i 1895, at underordne sig den fra ham meget forskellige J. C. Christensens ledelse af dette parti; dels anså han sammenhold for nødvendigt, hvis kravet om folketingsparlamentarisme skulle opfyldes, dels vidste han fuldt vel, at han med sin kølige natur og distingverede form var uden folkelighed og derfor uden partidannende evner. Sammen med J. C. Christensen var Hage ordfører for finansudvalget; det var i denne egenskab, han fremkaldte konsejlspræsident Reedtz-Thotts tilsagn om aldrig at udstede en provisorisk finanslov (I, s. 465).

Christopher Hage, der havde bevæget sig fra uafhængig højremand til uafhængig venstremand, var da efter 1895 en af Venstres le-

dende mænd. Venstrereformpartiet var for denne tempererede natur det ideale parti; for at vogte balancen mellem grupperne måtte det hverken være for moderat eller for radikalt, det skulle tage hensyn til de forskellige landsdele og i det hele være et fællesliberalt parti, hvori uensartede elementer samarbejdede med magten som mål. De fremragende evner, Hage havde lagt for dagen, ikke mindst på det finansielle felt, gjorde ham selvskreven som finansminister i Venstres første regering. Da denne stod foran dannelse opholdt han sig i Paris.

*

Det sjællandske modstykke til J. C. Christensen var Peter Adler Alberti, født 1851 i København som søn af politikeren, overretsprokurator C. C. Alberti, hvis fader, en proprietær, var fra Flensborg og havde ægtet en søster til den i tiden meget kendte grundtvigske præst Jac. Chr. Lindberg. „Gamle Alberti“ var selv gift med en datter af en københavnsk tømrermester, Sophie Westergaard; hun var søster til orientlisten N. L. Westergaard, den berømte statistiker professor Harald Westergaards fader. Alberti og professor Westergaard var altså fætre. Hans søster var den højt ansete Sophie Alberti, formand for Kvindelig Læseforening, hædret med fortjenstmedaljen i guld; hun døde over 100 år gammel i 1947. C. C. Alberti havde deltaget i den radikale Hippodrombevægelse i 1848 og virket som fuldmægtig hos højesteretsadvokat Rotwitt, dens senere konsejlspræsident. Han blev i 1849 på Bondevenneselskabets anbefaling valgt til folketingsmand for Sorø-kredsen, som han repræsenterede indtil 1890, da hans helbred svigtede. C. C. Alberti drev forretningsdygtigt en betydelig sagførerforretning, med et stort klientel blandt sjællandske bønder, og blev en meget velstående mand. Hans livs hovedgerning faldt dog i Den sjællandske Bondestands Sparekasse, som han le-

dede fra dens oprettelse i 1856. Han kendte næsten enhver gård på Sjælland, deres ejere var ham hengivne både som politiker og rådgiver, og hans sparekasse, hvis grundlag var talrige kautionerende tillidsmænd (garanter), fik meget stor betydning som rygstød under bøndernes kamp for økonomisk frigørelse. Indskuddene voksede fra 1857 til 1889 fra 150.000 kr. til 27 mill. kr. Ved hans død året efter skrev V. Hørup, at C. C. Alberti havde været „en mand, hvis retsindighed blev et ord-sprog, og hvis trofasthed varede til døden“. 2000 sjællandske bønder og andre venstremænd fulgte ham til jorden. Uden for Sorø rejstes der ham en mindestotte.

Af denne hædersmand, hvis indflydelse på Sjælland havde været enestående, var P. A. Alberti altså søn. Æblet faldt langt fra den ædle stamme. Som ung havde han i hjemmet truffet fremtrædende venstremænd, men han tog helst ikke standpunkt i striden mellem Højre og Venstre. Hans lyst stod dengang ikke til politik, mindst til venstrepolitik; den var der i Højres magttid sjælden penge i, og han ville være forretningsjurist. Han mærkede sig gennem hele sit liv, fra hvilket hjørne vinden bar; ved at vende ryggen til den skaffede han sig medvind, men det reddede ham ikke over for sig selv, over for de af hans egenskaber, der henhørte under psykiatrien og kriminologien. P. A. Alberti blev student fra Borgerdydskolen i København, af hvis ånd han ikke kan have fattet ret meget, og blev cand. jur. 1873, i 1876 overretssagfører. Hans første virksomhed skjuler sig til dels i det dunkle, men det vides, at han gav sig af med tvivlsomme byggespekulationer, vovede ejendoms-handler og hårdhændede lånetransaktioner, undertiden skjult bag stråmænd. Allerede i 1879 var han sandsynligvis i pengevanskeligheder, og hans ry var ikke det bedste. Da P. A. Alberti 1881 søgte ind ved Højesteret, besluttede højesteretssagførererne, for at holde

ham ude, ikke at ville møde i nogen sag, hvor han var modpartens sagfører; han ville derefter ikke kunne få prøvesager for retten. En af advokaterne brød dog denne blokade, og Alberti blev antaget som højesteretssagfører. Hans procedure har sikkert været dygtig, og det er vel tænkeligt, at dommerkollegiet ikke var så velunderrettet om ham som skrankens mænd var; han havde jo også brugt stråmænd. Som forretningsmand havde Alberti fortsat ikke heldet med sig; ved ejendoms- og børsspekulationer led han store tab. I 1888 synes han at have haft et underskud på 700.000 kr.; bevisligt er, at han optog hele sin betydelige fædrene arv, over $\frac{1}{4}$ mill. kr., næppe for det godes skyld. Han vides i disse tidlige, ikke succesfyldte år at have talt med en kollega om at tage livet af sig eller emigrere, således som broderen, cand. pharm. Carl Alberti, havde fundet anledning til efter en konkurs, i forbindelse med forskellige ulovligheder, i den af ham oprettede svovlsyrefabrik i Kastrup; han døde 1895 i Sydamerika. Men P. A. Albertis livsappetit var for grov til selvmord eller emigration, og det har måske anet ham, at han havde særlige muligheder i det godtroende Danmark. Der var jo endelig også Venstre, som dog vel før eller siden ville komme til magten. Måske var *det* noget? Ganske særlig Venstres sparekasse. Faderen var gammel.

Naturligvis kan ingen virkelig vide, hvilke tanker P. A. Alberti på de forskellige stadier af sit liv har gjort sig, hans samtid kunne slet ikke, men en eftertid, der kan se hans handlinger i lys af selve livsresultatet, kan med nogen sikkerhed tyde hans adfærd. – Skønt Alberti hidtil var anset for halvt højremand, i hvert fald for politisk indifferent, begyndte han op mod 1888 at vise sig ude blandt Sjællands bønder. Hædersmanden C. C. Albertis søn påviste, at de betalte for meget for deres brandforsikring, og tilbød at stifte en billigere brandkasse, idet højesteretssagføreren – for-

modentlig aldeles insolvent – foreløbig ville afholde alle startomkostninger af egen pung. Således oprettedes, med megen dygtighed, i 1888 Østifternes Brandforsikring. Den københavnske kapitalistjurist viste sig også, ret beset, at være en pålidelig andelsmand; han oprettede omtrent samtidig med brandforsikringen Danske Landmænds Smørekspport-Forening, der overførte andelstanken på det merkantile område; mellemlandernes avance skulle spares. På sin højde talte foreningen ca. 150 mejerier. Alberti varetog som formand ledelsen og fik derved – meget betydningsfuldt for det videre forløb – store penge mellem hænderne. Kronen satte han på værket, da han i 1890 efter faderens død blev valgt til formand for Den sjællandske Bondestands Sparekasse, dog mod nogen opposition. Han var altså nu dobbeltformand, reelt administrerende direktor med uindskrænket myndighed begge steder.

Alberti ville siden gerne henlægge sine egentlige forbrydelser til et senere tidspunkt, men de begyndte allerede i 1888, da han var sin svagelige faders medhjælper i Den sjællandske Bondestands Sparekasse. Han fik sparekassen til at udbetale sig 300.000 kr. under foregivende af, at de skulle anbringes som byggelån i et ejendomskompleks i København, pengene gik dog i hans egen lomme, og det kortfristede lån blev tilbagebetalt ved, at han forgreb sig på den nyoprettede smøreksportforenings indtægter. Denne forening var udgangsstedet for hans mangeårige mislige transaktioner, hans pengekilde. Han betalte smørret ekstra godt, med mere end det viste sig at kunne indbringe i England, for at knytte sine kunder og vælgere, de sjællandske bønder, til sig. Hans sparekasse udbetalte forskudsvis mejerierne de beløb, som smøreksportforeningen afregnede. Disse forskud skulle dækkes ved de penge, der senere indgik fra England. Men da den pris, hvortil smørret

faktisk var solgt, endda var særlig lav, fordi Alberti ikke förstod at handle med smør, pådrog han foreningen en stadig stigende gæld til sparekassen, som han ikke kunne betale ad regulær vej, og som i det lange løb førte til en forfalskning både af foreningens og sparekassens regnskaber. Fremgangsmåden var den, at han udfærdigede falske kontokuranter fra det engelske firma, der aftog smørret; disse viste de tal, Alberti ønskede, ligesom han lod smøreksporthoreningens bogholder lave balancer på basis af tal, han opgav, og som til brug for foreningens bestyrelse viste tilfredsstillende resultat af virksomheden. Derved skjultes også foreningens gæld til sparekassen. Han hjemtrak end ikke hele det beløb, smørsalget havde indbragt i England. 1889 åbnede han nemlig i eget navn, ukendt for andre, en konto i en London-bank, hvortil han overførte en betydelig del af smøreksporthoreningens tilgodehavender i England; noget trak han hjem til foreningen, andet gik til hans privatforbrug, og atter andet, langt det meste, til spekulation i sydafrikanske guldmineaktier, især i minerne „The West Egg“ ved Johannesburg og „The Golden Cup“ i Rhodesia. Denne spekulation, hvorved han håbede at kunne rette sin økonomiske stilling op, og som desuden tilfredsstillede hans spillelyst, begyndte i 1891. Fra 1897 til 1899 havde Alberti da også en gevinst på henimod 1 mill. kr., men med boerkrigen ophørte den gyldne tid, og derefter led han frygtelige tab, som jo via smøreksporthoreningen aflejrede sig i sparekassen, der afregnede med mejerierne på sædvanlig vis.

Bestyrelserne og revisorerne i smøreksporthoreningen og sparekassen havde ingen anelse om, hvad der foregik. Deres tillid til fællesformanden var ubegrænset, og opstod der på et eller andet punkt tvivl, havde Alberti altid en troværdig forklaring ved hånden. I den kriminelle sag mod broderen Carl

Alberti var også P. A. Alberti blevet afhørt. I 3. kriminalkammers protokol for 24. august 1875 læses:

„Komparenten erklærede endvidere, at som han kender sin broder, har han den tro, at hans broder ikke har betroet sig til nogen af bestyrelsens øvrige medlemmer, men at han har vidst, benyttende sig af særegne naturgaver, han var i besiddelse af til at behandle folk, som han kom i berøring med, at dupere dem eller ialfald at holde dem hen med snak, hver på sin måde.“

Her gav P. A. Alberti også en karakteristik af egne evner.

Allerede da Alberti satte sig i sparekassens formandsstol, var hans økonomiske situation yderst anspændt, og bedre blev det jo ikke i de følgende år. Måske har man her forklaringen på hans utallige sagsanlæg mod dagblade, som han mente havde krænket hans privatlivs fred. Det er forbavsende, hvilke småting han mente kunne komme i betragtning som grundlag for en injuriersag, helt ud i det komiske. En eftertid, der har større viden om P. A. Alberti, end samtiden kunne have, må få det indtryk, at det var hans hensigt at skabe en sådan frygt om sin person, at ingen journalister eller nogen anden dristede sig til at beskæftige sig med hans foretagender, heller ikke med smøreksporthoreningen eller Den sjællandske Bøndestands Sparekasse, allermindst med disses indbyrdes forhold. Han behøvede fred.

Alberti skønnede, at hans fremtid ikke blót lå i Sydafrika, den lå fortsat også på Sjællands agre. Derfor ville han ind i politik. Tiden efter 1890 var forligspolitikens tid; den moderate del af Venstre under Frede Bojsens ledelse søgte gennem et forlig med Højre at bringe forfatningskampen til ophør, et undermotiv var at standse Socialdemokratiets fremgang ved nyttige reformer. Det er sandsynligt, at Alberti havde et ærligt forhold til en sådan nøgtern politik; ideer var ham temmelig li-

gegyldige, han var kun praktiker, og hele striden om forfatningen har sikkert forekommet ham upraktisk, også derved at den skabte socialister og radikaliserede bønderne. Da P. A. Alberti i 1892 som moderat venstremand stillede sig i Køge mod Viggo Hørup, sejrede han, stærkt støttet af Højre, under kampråbet: „Bom for socialismen!“ Denne hans sejr over den store radikale fører opfattedes af mange gode borgere, som om der var faldet en flagdug ned fra himlen, og samme år grundlagde han da også i København, for at hævde sin person og sin politik, det bredt borgerlige dagblad „Dannebrog“, der var overmåde arbejdigt over for hoffet. Samfundsstøtten Alberti assurede sig til alle sider; han tilbød N. Neergaard stillingen som redaktør, men Neergaard, der var blandt de meget få, som tidligt havde næse for Alberti, afslog høfligt, hvad Alberti aldrig glemte ham. De to mænd kunne ikke sammen.

Da det storpolitiske forlig endelig skulle sluttes i foråret 1894, var Alberti en af de 14 moderate folketingsmænd, der meget overraskende forlod Frede Bojsen (I, s. 448). Hvorfor gjorde han det? Vistnok fordi han gennem sine mange forbindelser i sidste øjeblik havde opdaget, at der var omslag i vejret. Kom han på tværs af den offentlige mening om forliget på Sjælland, kunne det føre til et formandskifte i sparekassen og smøreksporforeningen, hvad han allerede på dette tidspunkt ikke kunne tåle. Det havde desuden vist sig, at Bojsen manglede vilje til magt; han havde ikke villet, eller kunnet, sikre sig, at forligets konsekvens blev en regering af venstremænd eller dog et blandingsministerium, og en mand uden magtvilje, det var just, hvad Alberti mest af alt foragtede; det var jo også lidet befordrende at være håndgangen mand hos en vante. Alberti havde vurderet fremtiden rigtigt. Ved valget i 1895 led den moderate fløj af Venstre som bekendt nederlag, forligsmod-

standerne dannede Venstrereformpartiet, hvis formand, som vi ved, jo snart blev J. C. Christensen, der ikke led af nogen viljesvækkelse. Alberti var en mand af gigantisk fysik, hans intellektuelle evner var meget store, han så straks kernen i en sag og var robust handlekraftig. Han blev derfor en af det nye Venstres ledende mænd, og han var ganske afholdt på grund af sin elskværdige gemytlighed og hjælpsomhed.

N. Neergaard skriver, at „Alberti fandt sin regning ved at holde sig så nær op ad ham (J. C. Christensen) som muligt og dække sig bag hans autoritet.“ Ja, Alberti kunne have årsag både til at regne og søge dækning. Da han i julidagene 1901 med Deuntzer, Christensen og Hage forhandlede om venstreministeriets sammensætning, havde han allerede gennem flere år siddet begravet i bedragerier, foreløbig vistnok til et beløb af 6½ mill. kr. Det havde hans partiformand, J. C. Christensen, ingen som helst mulighed for at vide. Han, den evangelisk-lutherske landsbykirkes og degneskoles vestjyske tjener, ville overhovedet ikke kunne forestille sig, at der eksisterede mennesker som P. A. Alberti. Christensen modtog ganske vist udefra en advarsel med hensyn til Albertis pengeforhold, men på forespørgsel beroligede Alberti ham, naturligvis; der var intet i vejen. Det er jo endelig også en kendsgerning, at Deuntzer og Hage, begge fortrolige med forretningsverdenen, ingen indvending gjorde mod P. A. Albertis optagelse i regeringen, de forhandlede med ham som fuldt jævnbyrdig. For ham var systemskiftet i særlig grad kærkomment, thi jo højere han steg i anseelse og magt, des sikrere var han mod at blive fjernet fra de formandspladser, der betingede hans bedragerier og muliggjorde, at han kunne dække over dem. Han vidste, at magt skaber frygt.

*

Ministeriet J. H. Deuntzers dannelseshistorie er ikke til bunds oplyst og vil nu aldrig kunne blive det. Det tog en uge at stille den første venstre regering på benene, og forhandlingerne derom førtes ikke blot på Rigsdagen, tillige i Privatbanken, på „Politiken“s redaktion, hvor den nyudnævnte etatsråd H. N. Andersen indfandt sig som sendebud for den foretagsomme prinsesse Marie, i toget fra Roskilde til København, hvor J. C. Christensen orienterede den hjemvendende Christopher Hage, derefter på Hages bopæl, på hoteller m. v.

Det første, J. H. Deuntzer foretog sig, var tirsdag den 16. juli aften telegrafisk fra Vestjylland at hidkalde J. C. Christensen, Venstre-reformpartiets formand. Viggo Hørup, der jo var lettere at få i tale, modtog fra Deuntzer gennem H. N. Andersen en henvendelse om en samtale dagen efter, altså onsdag, men opfordringen var lidet tilskyndende. Deuntzer har vel ment, at Hørup på grund af sin sygdom ikke selv ønskede at indtræde i regeringen, hvad han gentagne gange skal have sagt i tiden forinden, men professoren måtte dog lægge overordentlig vægt på, hvorledes „Politiken“ ville forholde sig til det kommende ministerium. Hørup afslog at mødes med den eventuelle konsejlspræsident, på hvis muligheder han måske ikke har troet; han pegede på grev L. Holstein-Ledreborg, som han stod nær fra forfatningskampens tid. Hørups meningsfæller bebrejdede ham siden, at han ikke „holdt ved“, da Deuntzer anmodede om en samtale, fordi han derved i nogle dage manøvrerede sin egen gruppe ud af forhandlingerne. Deuntzer har vistnok allerede tirsdag aften haft forbindelse med Privatbankens direktør, Axel Heide. Heides opgave var at underrette lensgreve Mogens Frijs-Frijsenborg om, hvad der forestod, og samtidig sondere, hvorledes „de otte“ i Landstinget ville stille sig til en venstre regering. Fra Mogens Frijs

indløb det svar, at han havde „det bedste håb“ om at kunne komme til forståelse med en sådan regering. Siden anbefalede han meget, at lensgreve Holstein-Ledreborg blev optaget i den.

J. C. Christensen ankom til København torsdag den 18. juli, og han og Deuntzer havde straks i Charlottenlund en drøftelse af regeringsdannelsen. Christensen begærede Christopher Hage, der som nævnt opholdt sig i Paris, og P. A. Alberti tilkaldt; de tre mænd havde en aftale om, at de skulle underrette hinanden, når et venstreministerium syntes at stå for døren; de havde også sig imellem nævnt folketingsmand Ole Hansen som mulig landbrugsminister. Christensen var noget for-bavset, vel også stødt over, at kongen havde henvendt sig til en juridisk professor, ikke til ham som formand for Folketingets største parti, men det stod ham hurtig klart, at det gjaldt om at fastholde Deuntzer, da der måske ellers intet regeringsskifte blev. Deuntzer har på tirsdagen for systemskiftet bekræftet, at muligheden for et skifte var knyttet til just hans person – dog altså uden nødvendighed for, at han blev regeringschef.

J. H. Deuntzer ønskede grev Holstein, Hørups kandidat, indkaldt til en drøftelse i Rigsdagen med de udsete ministre fredag den 19. juli. Hverken J. C. Christensen eller Alberti var meget for det; Alberti fandt det ikke nødvendigt at „grave Holstein-Ledreborg op“, og Christensen fremhævede, at han var katolik; begge var nu godt tilfreds med Deuntzer som konsejlspræsident. Men denne satte sin vilje igennem. Fredag indfandt lensgreven sig til en konference i Rigsdagen. Han havde endnu et stort navn i venstrefolket fra den tid, før sin udtræden i 1890 af det politiske liv, da han var Venstres glansfulde finanslovsfører, og han ville måske kunne bygge en nyttig bro mellem den nye regering og de frikonservative i Landstinget, hovedsagelig godsejere,

altså „store bønder“. Hans optagelse i regeringen ville dog betyde, at den venstre fløj blev styrket.

Man havde fundet det taktisk hensigtsmæssigt allerede fredag morgen at lade „Politiken“ bringe en foreløbig ministerliste. Ifølge denne skulle J. H. Deuntzer foruden konsejlspræsident være justitsminister (af hensyn til den forestående retsreform), Holstein-Ledreborg udenrigsminister, Alberti indenrigsminister (han skal have skelet efter Finansministeriet), J. C. Christensen kultusminister, C. Hage finansminister, Ole Hansen landbrugsminister, medens Trafikministeriets område igen skulle indlægges under Indenrigsministeriet; de to militære ministerier skulle muligvis samles i et Forsvarsministerium. Meningen med denne offentliggørelse var at binde hoffet og grev Holstein.

Lensgreven følte sig dog ikke bundet, da han indfandt sig fredag formiddag. Han skal have indledt samtalen med spørgsmålet: „Hvor er Hørup?“ J. C. Christensen og P. A. Alberti forholdt sig under drøftelserne særdeles kølige. Under tavshed fra deres side tilbød Deuntzer greven Udenrigsministeriet, dernæst et hvilket som helst andet ministerium, han måtte ønske, sluttelig selve Konsejlspræsidentiet sammen med Udenrigsministeriet. Det var mærkeligt, at Deuntzer inviterede Holstein også på Udenrigsministeriet, da den oppositionelle lensgreve som „utro lensmand“ ikke var velanset ved hoffet, og udenrigsministeren var endda en slags hofminister. Men Holstein-Ledreborg afslog kategorisk at indtræde i regeringen, idet han påberåbte sig dårligt helbred og 11 års fravær fra det politiske liv; dog tør man også tro, at i hvert fald P. A. Alberti har været ham for langt til højre.

Da Holsteins afslag hurtigt blev kendt i inderkredsen, opsogte H. N. Andersen og Deuntzer Hørup, der opholdt sig på „Politiken“s redaktion; bag dem stod utvivlsomt prinsesse

Marie, som frygtede, at Hørup ville forholde sig kritisk over for det nye ministerium, hvis grev Holsteins navn ikke fandtes på listen. Deuntzer kunne jo med god grund forsikre om sin iver for at få greven med.

Christopher Hage ankom lørdag den 20. juli, og først derefter kunne spillet for alvor begynde. Dette spil, i realiteten mellem Venstres grupper, kendes ikke i pålidelige enkeltheder. Den senere professor Aage Friis indsamlede ganske vist umiddelbart efter, at ministeriet var tiltrådt, et materiale til belysning af hændelsesforløbet, til dels ved interviews med aktørerne, men tidsangivelserne er ikke sjældent usikre, beretningerne modsiger i nogen grad hinanden, og i den hele procedure forekom utvivlsomt adskilligt taktisk spillægteri. Historikeren Lorenz Rerup, der grundigt har forsket Aage Friis' materiale, har da også klogeligt udvist forsigtighed i sit forsøg på en samlende fremstilling.

Inden for rammen af det absolut sikre ligger, at J. C. Christensen i begyndelsen nødig så Viggo Hørup optaget i regeringen. Han vidste, at særlig Hørups navn, radikaleren og københavneren, af store dele af venstrevælgerne ville føles som en alvorlig belastning, måske også af kongehuset. Et ministerium, der domineredes af hovedstadsnavnene Deuntzer, Hage og Hørup, kunne han ikke tage.

Det er usandsynligt, at Viggo Hørup oprindeligt ønskede at indtræde i ministeriet, syg som han var. Men Hage ville ikke sidde ene mand som radikalt gidsel i en af J. C. Christensen præget regering, han krævede skarpt sin gruppe yderligere repræsenteret. Man kunne, hævdede han, desuden ikke gå uden om Hørup, der mere end nogen anden havde bidraget til sejren; det ville også være en hån mod København. Hårdt presset af Hage gav Hørup omsider sit tilsagn, men alt tyder på, at han ærligt måtte nødes dertil.

Der skete derefter det for Hørup selv overraskende, at J.C.Christensen krævede et døgn betænkningstid. Havde han da ikke i en menneskealder sået, hvad Christensen nu var ved at høste? Såret skrev han et brev til ham. Hørup forklarede heri, at han kun nølende havde indvilget i at indtræde, og kun fordi Christopher Hage havde overbevist ham om, at det ville lette ministeriets dannelse; men da han nu forstod, at det modsatte var tilfældet, vendte han tilbage til sit oprindelige standpunkt og bad J.C.Christensen betragte episoden som usket. Havde han ventet, at Venstrereformpartiets formand derefter ville lade sin modstand mod hans indtræden falde? I hvert fald: Hørup blev forbitret, da han modtog J.C.Christensens korte, men henrykte svar, hvori ordet *tak* forekom tre gange.

To af C.Bergs sønner, Sigurd og Viggo, havde henvendt sig til J.C.Christensen. De udtalte deres betænkelse ved, at som det så ud, ville han i ministeriet blive den eneste repræsentant for Venstre uden for København og Sjælland. Brødrene så gerne den Bergske, overvejende jyske gruppe stærkere repræsenteret, og de mente, det var nyttigt, om man fik en indenrigsminister, der ville blive mødt med velvilje i købstadskredse, f.eks. de Bergske blades redaktør i Kolding, folketingsmand Enevold Sørensen. Sigurd Berg har også opfordret J.C.Christensen til ikke betingelsesløst at modsætte sig, at Hørup indtrådte i ministeriet, han var jo dog hans faders gamle kampfælle. Mærkeligt nok var P.A.Alberti under det hele forløb liberal over for sin modstander fra Køgekredsen; han udtalte, at han personlig intet havde imod, at Hørup blev medoptaget. Har han ved denne imødekommenhed villet skabe sig en vis rygdækning hos „Politiken“?

De af Berg-sønnerne fremførte synspunkter måtte jo ligge J.C.Christensens egne meget nær, holdningen til Hørup undtaget. Skitsen

til ministeriet udtrykte virkelig for svagt Danmark uden for hovedstaden og Sjælland. Men dette, at der nu var nævnt et nyt ministeremne, Enevold Sørensen, betød nye lodder på vægtskålene; måske kunne de da vippe sig til en balance. J.C.Christensen bragte under de fortsatte forhandlinger Enevold Sørensen på bane, og Hage var villig til at medtage ham, hvis også han selv fik en mand mere, Hørup. Da Bergianerne var den talstærkeste gruppe, stødte det J.C.Christensen, at prisen for at få den bergske redaktør med skulle være den at optage også Viggo Hørup, nemlig af hensyn til den af Hage tilstræbte ligestilling mellem Venstres grupper. Manøvrerne fortsatte.

Først sent rettedes opmærksomheden mod de militære ministerier, skønt de kunne frembyde særlige vanskeligheder. Mandag den 22. juli samledes i Rigsdagen den faste stab, Deuntzer, J.C.Christensen, Alberti og Hage. Til stede var også admiral Ferdinand Jøhnke og den unge kaptajn L.C.F.Lütken; den sidste stod familien Berg nær og havde været rådgiver for J.C.Christensen i militære anliggender. Denne havde gerne set kaptajnen som krigsminister, og han var villig, men den langt ældre og mere erfarne Jøhnke, designeret marineminister, sagde, at Lütken var uacceptabel for hæren, vel allerede på grund af sine kun 38 år og lave charge. Christopher Hage tilbød da at indhente et råd hos C.C.Halls søn, Carl Hall, der som redaktør af „Vort Forsvar“ havde et godt kendskab til hærens officerskorps. Hall pegede på oberst W.H.O.Madsen som den bedst egnede; han var ganske vist varm tilhænger af Københavns befæstning, men havde ikke fremsat kompromitterende udtalelser. Hage, der var sekondløjtnant, kendte i øvrigt Madsen fra artilleriskolen.

Samme dags eftermiddag blev oberst W.H.O.Madsen tilkaldt. Man så ham an, og han vandt stemningen for sig. Hage måtte

herefter med ubehag konstatere, at han ikke var i stand til at få Viggo Horup ind i ministeriet, men nok en fæstningsvenlig officer. Det kolige hovede har undtagelsesvis været forvirret. Hage var trods alt så betænkelig ved obersten, at da denne forhandlede med ham i hans hjem, skjulte Hage ham i badeværelset over for uventede gæster, ikke nogen favorabel situation at befinde sig i for en vordende krigsminister.

Tirsdag den 23. juli skulle porteføljerne endelig fordeles. Dagen forinden havde Sigurd Berg, der havde forbindelse med „Politiken“ gennem redaktionssekretær Ove Rode, underrettet J.C. Christensen om Hørups bitterhed og om vreden i kredsen omkring ham. Det ville være en umulig situation, hvis det første venstreministerium fik „Politiken“ imod sig. (I parentes kan oplyses, at i et udkast til en artikel om ministerskiftet, som Horup havde skrevet på et tidspunkt, da han måtte tro, han ikke selv skulle være medlem af venstre regeringen, beklagede han stærkt, at Holstein-Ledreborg ikke var med, men tilkendegav i øvrigt sin store glæde over skiftet). Kort før det afgørende møde den 23. juli var de tre Bergianere J.C. Christensen, Enevold Sørensen og Sigurd Berg under en privat drøftelse enedes om, at Christensen alligevel ikke skulle modsætte sig Hørups optagelse, hvis krav derom igen blev stillet. I offentlighedens øjne ville Viggo Hørups og oberst Madsens syn på militæret jo også neutralisere hinanden.

Efter planen, som den sluttelig forelå, skulle Enevold Sørensen være trafikminister, Deuntzer udenrigs- og midlertidig indenrigsminister. Alberti brød imidlertid ind med et: „Skal vi nu ikke alligevel se at få Hørup med?“ Dette spørgsmål forholdt sig jo godt til de tre Bergianeres separate samtale. Sagen blev sluttelig med alles billigelse ordnet derved, at Deuntzer afgav Indenrigsministeriet til Enevold Sørensen, hvorefter det ledige Trafik-

ministerium gik til Viggo Horup, hvis samtykke Hage skulle indhente og fik.

I sin endelige form så ministeriet Deuntzer da sådan ud: Konsejlspræsident og udenrigsminister: J. H. Deuntzer, finansminister: Christopher Hage, indenrigsminister: Enevold Sørensen, justitsminister og minister for Island: P. A. Alberti, minister for kirke- og undervisningsvæsen (kultusminister): J. C. Christensen, krigsminister: W. H. O. Madsen, marineminister: F. Jøhnke, minister for offentlige arbejder (trafikminister): Viggo Horup, landbrugsminister: Ole Hansen. Kl. 16 forelagde Deuntzer kongen listen ude på Bernstorff. Christian IX gjorde ingen indvending mod noget navn, altså heller ikke mod Horup; han har vel været tilfreds med ikke ved statsrådsbordet at skulle se „den utro lensmand“ grev Holstein-Ledreborg. Kongen tillod ministerlistens øjeblikkelige offentliggørelse, hvilket skete, men da der skulle udfærdiges forskellige dokumenter, blev systemskiftedagen onsdag den 24. juli.

*

Da den nye regering af konsejlspræsident J. H. Deuntzer blev præsenteret for kongen, skal denne bagefter have sagt, at det var jo virkelig meget pæne mennesker, men at han dog syntes mindre godt om ministeren med det italienske navn (Alberti). Det er næppe nogen skrøne, at Christian IX har udtalt sig således, da han over for Ludvig Bramsen forinden havde omtalt P. A. Alberti som „en slyngel, en politisk kæltring“, som han bestemt håbede at blive fri for at se i ministeriet. Monarken har altså, efter denne fremstilling, behersket sig, da han fik ministerlisten forelagt. Det er i øvrigt Bramsen, der har givet et lille billede af den gamle konges sidste møde med det sidste højreministerium, det, som en ophidset oppositionspresse ved dets tiltræden i april 1900 havde omtalt som bestående af „bundfald, pensionsjægere og lykkeriddere“.

Allerede den 20. juli var ministeriet Hannibal Sehesteds medlemmer tilsagt til en slags afskedsmiddag på Bernstorff, og Ludvig Bramsen beretter:

„Ved bordet holdt kongen en meget smuk tale til os alle og endte med – da følelserne overvældede ham og med tårer i øjnene – at opfordre alle tilstedeværende til at drikke kammerherre Sehesteds skål. Sehested bar storkorsriddernes stjerne, som kongen nogle timer i forvejen havde sendt ham.“

En uges nerveslidende forhandlinger om den første venstreregerings sammensætning var altså endt. Geografisk var resultatet blevet, at Jylland var repræsenteret af J. C. Christensen og Enevold Sørensen, Sjælland af P. A. Alberti og Ole Hansen, København af Viggo Hørup og Christopher Hage, hvortil kom de to militære ministre. Hvad Hørups stilling angår, forholder det sig, som nævnt, sikkert sådan, at han oprindeligt ikke ønskede at være minister, men da der rejstes modstand mod ham, og han med grund følte sig behandlet lidt for nonchalant – han var dog den, han var – blev han bitter og glædedes, da modstanden i sidste øjeblik brød sammen. Hørups meningsfæller opfattede dog det sindelag, J. C. Christensen havde vist, inden han bøjede sig for stemningen i „Politiken“s kreds og for C. Bergs sønner, som en fremtidsfare. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at vanskelighederne ikke var opstået på modsætningen Alberti-Hørup, men på modstillingen J. C. Christensen-Hørup; det var ikke Venstrereformpartiets højrefløj, men midtergruppens fører, der havde villet holde Hørup ude. Heraf tør sluttes, at brydningerne under ministeriets dannelse i virkeligheden var en „kulturkamp“. Jyden J. C. Christensen havde ikke ønsket „københavnerne“ og deres fritænkeriske livsindstilling for stærkt repræsenteret. Spændingens årsager kan i hvert fald ikke søges i uenighed om konkrete programpunkter, da sådanne ikke blev opstillet. Ministeriet Deuntzers

tilblivelse var i det hele præget af nogen tilfældighed, meget for de militære ministeriers vedkommende fæstningstilhængeren W. H. O. Madsen havde et ganske andet syn på den rigtige indretning af Danmarks forsvar end den, J. C. Christensen snart skulle tilstræbe. Under dannelsen havde Venstrereformpartiets grupper markeret sig så tydeligt, at den første venstreregering med nogen ret kunne kaldes et samlingsministerium (ligesom i 1848 A. W. Moltkes første); det stod enhver frit at glæde sig over sit. For Folketingets formand, den gamle Sofus Høgsbro, var der dog et skår i glæden: han fandt for få af „Grundtvigs venner“ i ministeriet.

*

Vi vender nu opmærksomheden mod de hidtil ikke nærmere omtalte medlemmer af ministeriet Deuntzer. – Indenrigsminister Enevold Frederik Adolf Sørensen var født 1850 i Karrebæksminde ved Næstved; faderen var skibsfører, og sønnen bevarede stedse interesse for søen og dens mænd. Han tog meget ung skolelærereksamen fra Blågård Seminarium i København, men hans hu stod til bladgering. Da C. Berg i 1872 averterede efter en redaktør af det nystiftede „Kolding Folkeblad“, blev Enevold Sørensen trods sine kun 21 år antaget som leder af avisen – Berg var aldrig bange for at betro unge kræfter store opgaver. Kolding havde en særstilling blandt købstæderne derved, at den jo siden 1864 var grænseby, samt ved at den havde et venstreflertal, oparbejdet af C. Berg, der 1852-61 var lærer i byen; 1865 havde kredsen sat den vorde venstrehøvding ind i Folketinget. I det vågne Kolding skulle der være gode betingelser for et venstreblad, men Enevold Sørensen var dog i adskillige år enepige både i redaktion og ekspedition; den overmåde flittige mand nøjede sig gerne med fire, fem dages ferie om året. Ved sin nøgterne, lidt tørre na-

tur, altid mere ironisk end patetisk, adskilte han sig væsentlig fra den store agitator C. Berg, men denne kunne nok have brug for en dæmpende hånd. Enevold Sørensen var ingen blændende personlighed, hverken som taler eller skribent; den praktiske politik, sagerne, interesserede ham mere end ideerne, og dog er det ham, der har givet det måske smukkeste udtryk for stemningen på et venstreblad i halvfjerdserne:

„Man følte hjertet banke og pulsen slå raskere – overalt syntes jo foråret at bryde frem, alle vegne var der grødevejr i sindene; politiske møder, grundlovsfester og folkemøder med sang og taler samlede store skarer og satte sind og tanke i bevægelse; foredragsforeninger stiftedes, skytteforeninger oprettedes eller fik nyt og kraftigt liv, den ene højskole efter den anden voksede frem – det var en tid, der kom med lys og luft, og hvor man horte suset af frihedens vingeslag.“

Det var sådanne kræfter, der i deres videre udfoldelse førte til systemskiftet i 1901.

Enevold Sørensens styrke var den vederhæftigt oplysende politiske artikel – han kunne støtte sig til en sjælden hukommelse – og i de næsten 30 år, han redigerede „Kolding Folkeblad“, blev det en stærk avis. Han deltog også i opbygningen af de blade, der nu udgør den Bergske presse. Hans anseelse inden for sit partis dagspresse fremgår også deraf, at han i en årrække var formand for Foreningen af Venstreblade. 1882-1901 sad han i byrådet og øvede gennem Venstres flertal i dette råd en betydelig indflydelse på Koldings styre, ligesom han fik et alsidigt indblik i kommunale forhold, hvad siden kom ham til gode som indenrigsminister. Han repræsenterede den for Venstre usikre Vonsildkreds i Folketinget 1887-92. Efter C. Bergs død i 1891 afslog han – han kendte sin begrænsning – at stille sig som den store venstreførers umiddelbare efterfølger i Koldingkredsen; først i 1898 lod han sig vælge i Kolding, hvis repræsentant

han var, da han kaldtes til at tage sæde i regeringen. Hans forhold til Socialdemokratiet var spændt, og partiet havde ved valget i 1901 opstillet en kandidat imod ham. Enevold Sørensen var medlem af Vejle Amts skoleråd og deltog i et møde i dette råd, da der under ministeriet Deuntzers dannelse indløb et telegram om snarest at komme til København. Amtmand V. Bardenfleth, den tidligere kultus- og indenrigsminister hos henholdsvis Reedtz-Thott og Hørring, skal da, måske halvt spøgende, have sagt: „Nu skal De naturligvis ind og være minister!“ Kendsgerningen er den, at ikke mange timer efter var Enevold Sørensen som indenrigsminister blevet amtmandens overordnede. Enevold Sørensen var den første provinsredaktør, der blev medlem af nogen regering, og hans udnævnelse blev forstået som en rimelig honnør for den venstrepressen, der havde en så stor andel i gennembruddet den 24. juli. Enevold Sørensen var også ved selve sin type egnet til at markere systemskiftet. Han følte sig nært knyttet til slægten Berg, som han havde samarbejdet med i en menneskealder, og på sin første dag som indenrigsminister skrev han følgende brev til sin gamle kampfælle C. Bergs ældste søn:

„Indenrigsministeriet 24. juli 1901.
Kjære Sigurd Berg!

Fra dette sted skal min første hilsen være til Dem; en hjertelig hilsen!

Deres
Enevold Sørensen.“

*

Landbrugsminister Ole Hansen var midt-sjællænder, en mand, der var rodfast i hjem, egn og sindelag. Han var født 1855 i Homb ved Ringsted som søn af gårdejer Hans Olsen; endnu på den tid dannedes i bondestanden efternavnet efter faderens fornavn. Hjemmet tilhørte det bondevenlige Venstre, gamle C.

C. Alberti havde flere gange talt i storstuen, og sønnen modtog derfor tidligt politiske indtryk. Forældrene var dygtige folk, eksempelvis fik moderen sit smør betalt efter herregårdsnoteringen (før andelsmejeriernes tid den højeste); men faderens skrivefærdighed var ikke stor, og da han som den første bonde blev formand for Vettørslev-Homb Sogneråd i stedet for en godsejer, måtte den bedre oplærte Ole bistå ham som „sekretær“; han fik derved allerede som dreng en vis indsigt i kommunale forhold. Den unge Ole Hansen søgte videre oplysning på Hindholm Højskole, hvor adskillige af Sjællands bondepolitikere havde været elever, samt på landbrugsskolen i Tune; han var en temmelig rationalistisk natur, upåvirket af grundtvigianismen. Ole Hansens skydefærdighed var ualmindelig, han var „skyttekongen“ for Sorø Amt og fik under en indkaldelse i lejren ved Hald overrakt et ur af kronprins Frederik (VIII), der ikke har anet, at den unge bondesøn engang skulle blive hans minister.

1879 overtog Ole Hansen, 24 år gammel, en ca. 70 tdr. land stor udflyttergård, „Solbakkegården“, på Bringstrup mark vest for Ringsted, og få år efter valgtes han til medlem af Bringstrup-Sigersted Sogneråd. I denne egenskab blev han landskendt, da han i 1885, året for det første provisorium, sammen med rådets flertal nægtede at efterkomme amtmandens pålæg om at videresende kultusminister Jacob Scavenius' „mundkurvscirkulære“ til sognets lærere. Da han og hans meningsfæller ikke ville betale de dem i den anledning idømte mulfter, blev de indsat i arresthuset i Ringsted til afsoning. Ole Hansen protesterede energisk, da myndighederne lagde beslag på hans person, men indrømmede siden, at bortkørslen formede sig herskabeligt, ja, næsten majestætisk: han sad i en fin lukket vogn ved siden af herredsfuldmægtigen, over for dem sad en betjent, og vognen ledsagedes

af to ridende gendarmere. Afsoningen varede kun en kortere tid, og den sidste dag i fængslet valgte Bringstrup-Sigersted Sogneråd ham til sin formand. Demokraten Ole Hansen havde altid en stærk selvfølelse over for bureaukratiske autoriteter. Han var ingen taler, men en lytter, der kunne afvente det rette øjeblik for handling og da oftest fik sin vilje. I en fortrolig kreds kunne han udfolde megen humor. I denne mand af bondevenneslægt forenedes en moderat natur med et ganske heftigt, om end som regel behersket, temperament.

1890 blev Ole Hansen medlem af Den sjællandske Bondestands Sparekasses bestyrelse (fra 1908 næstformand) og kom til at stå P. A. Alberti meget nær; han havde tillid til sønnen af hædersmanden C. C. Alberti, men foreslog dog ved sit valg i 1890, at medlemmerne skulle kunne udøve en større kontrol med formandens ledelse af kassen, hvilket blev forkastet. Samme år afløste han den desillusionerede grev Holstein-Ledreborg som Venstres folketingsmand i Lejrekredsen. Han valgtes som en af Hørups mænd og ville kæmpe for „grundlovens rette forståelse“. En praktisk natur som han måtte dog drages af det saglige lovgivningsarbejde, han sluttede sig derfor meget snart til Frede Bojsens forhandlingspolitik, men kun for i 1894 at følge P. A. Alberti og andre sjællændere („de 15“) i modstand mod forliget, fra hvilket han tog afstand med skarpe ord, der netop viste, at der i hans nøgterne, lidet agitatoriske sind dog gemte sig en betydelig lidenskab; han forargedes over, at Højre efter forliget ligesom havde retten i behold. Ole Hansen blev medstifter af Venstrereformpartiet og fik en anset stilling inden for dette. Fra 1895 var han i 15 år medlem af Sorø Amtsråd.

I 1901 blev gårdejereren fra Bringstrup, den jævne, men betydelige mand, altså „den første bonde i kongens råd“, den første bondeekscellence, og sat på den post, landbrugsni-

nisterens, der tidligere var beklædt af medlemmer af slægterne Schested, Hage og Friis. Hans navn anskueliggjorde, at systemskiftet ikke blot var en sejr for Venstres politiske ideer, men også et socialt skifte, en lykkelig afslutning på bondestandens trælse og seje selvhævdelse. Just af den omstændighed, at Ole Hansen før 1901 ikke taltes blandt Venstres egentlige førere, men blot var en dygtig og klog mand af bondestanden, fulgte, at hans udnævnelse vel endog mere end Viggo Hørups og J. C. Christensens forkyndte en ny tid, overgangen til folketiden. Netop Ole Hansen kom tydeligst til at stå i skellet mellem to århundreder og to systemer.

*

Krigsministeren, oberst, fra 1903 generalmajor, Wilhelm Hermann Oluf Madsen var, modsat de fleste tidligere krigsministre, af beskeden herkomst; han var født 1844 i København som søn af en sergent og senere overfyrværker. W. H. O. Madsen viste tidligt meget betydelige evner. Han deltog som sekondløjtnant i krigen 1864, afgik fire år efter fra Den militære Højskole og tilhørte derefter artilleriet, inden for hvilket hele hans militære livsgerning faldt. Allerede som elev på Højskolen havde han, kun 22 år gammel, ved besvarelsen af en matematisk prisopgave, der var udskrevet af Videnskabernes Selskab, vist et sjældent anlæg for matematik, med den følge at han, kort efter han havde forladt Højskolen, blev lærer i matematik ved den just nu oprettede Hærens Officersskole; han kom til at virke her i mere end 30 år, og hans fag var, foruden matematik, krigsbygning, minelære, krudtfabrikation, skytsets udvikling og virkning, ballistik, artillerikonstruktion m. v. Han udgav i nogle af disse fag lærebøger, der, som hans mundtlige undervisning, udmærkede sig ved simpelhed, klarhed og grundighed.

W. H. O. Madsen var en så rig begavelse, at

man af ham kunne have ventet original matematisk produktion. Men de praktiske krav gjorde, at han måtte stille sine evner i den anvendte matematiks tjeneste som militærtekniker, især som våbenkonstruktor. Han fik ridderkorset kun 32 år gammel efter at have konstrueret en distancemåler for søbefæstningen og efter et værdifuldt bidrag til løsningen af spørgsmålet om elektrisk belysning af farvandet omkring Københavns søforter. Mest kendt er dog rekylgeværet, som han i 1883 konstruerede i samarbejde med rustmester Alexander Bjarnov, og som var det første automatisk virkende håndvåben, samt infanterikanonen System M. Disse konstruktioner, der blev grundlaget for Dansk Rekyllil-Syndikat i Københavns Frihavn, gjorde Madsen til et verdensnavn i fagkredse; herhjemme var han længe næsten ukendt, sky for personlig fremtræden. Han, den store lærer, havde desuden ikke let ved at finde medarbejdere blandt sine tidligere elever, dertil var han for hurtigt et hoved og for lidet overbærende, til gengæld helt fri for formalisme. Som medlem af talrige tekniske kommissioner foretog han gennem adskillige år hyppige rejser til udenlandske fabrikker for at overvære prøver og forsøg.

W. H. O. Madsen var en overbevist tilhænger af Københavns landbefæstning. Da en indsamling blandt kvinder til fordel for landets forsvar havde indbragt en betydelig sum, overlod komiteen daværende kaptajn Madsen at forestå indkøbet hos Krupp af 8 korte fæstningskanoner af stål; de såkaldte „kvindekanoner“ blev afleveret 1885 og var det første moderne skyts i landfæstningen. Et par år efter søgte Krupp, der kendte Madsens artilleristisk-matematiske geni, at knytte ham til den tyske våbensmedje som artilleristisk leder, men han afslog at overtage en sådan stilling, skønt den ville have gjort ham til en rig mand på få år. W. H. O. Madsen var varmt fædre-

landssindet; med Rasmus Rask har han vel ment, at „Sit fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette“, et ord af særlig vægt når det drejer sig om våbenkonstruktion.

W.H.O.Madsen gjorde også praktisk tjeneste. Da ved artilleriets omordning i 1895 den tekniske tjeneste blev udskilt, udnævntes han til direktør for denne og samtidig til oberst; 1898 blev han chef for fæstningsartilleriregimentet, men vistnok ikke tilfreds med forholdene trådte han uden for nummer i 1900 og overtog stillingen som de Kruppske våbenfabrikkers repræsentant i Danmark, altså ikke deres tekniske medarbejder. Hans udnævnelse til krigsminister må have været forbundet med et betydeligt økonomisk afkald. W.H.O.Madsen var som nævnt fæstningstilhænger, men han var inden udnævnelsen indforstået med, at forsvarsordningen skulle overvejes i en kommission, og i at militærundergifterne ikke måtte overskrides væsentlig, inden dennes betænkning forelå; kom kommissionen til et resultat, der efter hans mening ikke var betryggende for landet, ville han overlade ansvaret til andre. Krigsministeren havde trods stoppet for udgiftsstigning dog betinget sig 5 mill. kr. til anskaffelse af moderne feltskyts samt en forbedring af underofficerernes kår, som han jo kendte fra sit barndomshjem. Hans grundsyn var dette, at hvorledes end den endelige ordning af forsvaret blev, ville den være mislykket, hvis den ikke havde folkets fulde tillid.

*

Marineminister Ferdinand Henrik Johnke var født 1837 i København som søn af en snedkermester. Han havde ægtet en datter af forlagsboghandler C. A. Reitzel, det store navn i dansk boghandel i første halvdel af det 19. århundrede, guldalderdigternes forlægger. Han blev kadet 1850 og var ved sin indtræden som marineminister i Deuntzers regering siden 1899 kontreadmiral og chef for orlogs-

værftet. Johnke havde om bord på fregatten „Niels Juell“ i 1864 deltaget i kampen ved Helgoland. Hans manddomsgerning var faldet inden for søminevæsenet; 1885 blev han chef for søminekorpset, af hvis udvikling han havde gjort sig højt fortjent, mindre som tekniker end som administrator. Da den selvbevægende torpedo var opfundet, fik han oprettet indskydningsstationen ved Bramsnæs Vig. Ferdinand Johnke agtedes som en usædvanlig dygtighed, men han var mere frygtet end afholdt; han „forenede et skarpt hoved med en tilsvarende tunge“ og rådede over et saftigt sømandsvid, som han undertiden anvendte hensynsløst. Dog havde han, i modsætning til oberst W. H. O. Madsen, udpræget evne til at skaffe sig de rette medarbejdere.

Ferdinand Johnke, en kraftigt skåret personlighed af ulketypen, havde en særlig interesse for Københavns forsvar fra søsiden og fik, navnlig gennem Frede Bojsen, i halvfjerdsrene megen indflydelse på Venstres stilling til forsvarsspørgsmålet; han projekterede de såkaldte „flydende forter“, bevæbnede med hver 3-5 kanoner, der dog aldrig blev bygget. Sømanden Johnkes fra Højres afvigende militære meninger blev taget til indtægt af Venstre; ikke destomindre havde marineminister Niels F. Ravn befordret ham, måske delvis af frygt for den barske, selvfølende, men usnobbede mand, dog nok også fordi Johnke gennem sine forbindelser i Folketinget formåede at skaffe bevillinger til flåden. Venstre søgte op gennem årene råd og vejledning hos Ferdinand Johnke – det var jo også sjældent at træffe en høj officer med venstresympatier – men trods adskillige opfordringer til at indtræde personligt i det politiske liv havde han holdt sig uden for dette lige til 1901. I spørgsmålet om forsvarets indretning var han fundamentalt uenig med sin kollega, krigsministeren, der jo var landbefæstningens mand.

*

Den tanke blev rejst, måske først inden for hoffet, at den gamle konge burde takkes af selve folket for systemskiftet. Der var i Venstre delte meninger derom; nogle fandt, at takken snarere tilkom vælgerfolket end Christian IX. Landet over udgik dog en opfordring til at vælge delegerede til et folketog til monarken, og den blev fulgt de allerfleste steder. Søndag den 1. september gik da 15.000 mennesker fra Rosenborg eksercerplads til Amalienborg, hvor en jysk gårdmand som ordfører bragte kongen folkets tak. Såvel henvendelsen til majestæten som dennes svar var taktfuldt ført i pennen af Viggo Hørup, ministeriets store stilist. Om eftermiddagen afholdtes en folkefest i Kongens Have, som Venstre nu havde erobret fra Højre. Blandt talerne vakte især Villhelm Lassen, redaktør af „Aalborg Amtstidende“, opmærksomhed; han manede regeringen til ikke for de 50 opadtil at glemme de 50.000 nedadtil. Ved en efterfølgende banket i Gothersgades eksercerhus optrak konsejlspræsident Deuntzer sit ministeriums program. Den almindelige valgrets fulde gennemførelse, først i kommunestyret, var en hovedsag, desuden var målet en skatte-reform og tiendens afløsning, fremdeles en retsreform med indførelse af nævninger. Endelig måtte forsvarsspørgsmålet løses, men nu skulle den militære sagkundskab kun være rådgivende over for folkets repræsentanter. Dette var jo ikke efter Højres hoved; alligevel billigede dele af partiet systemskiftet og netop navnlig af hensyn til forsvarsspørgsmålet, som man nu forventede endelig kunne undergives en ulidenskabelig behandling i den kommission, hvortil regeringen ville henvise sagen. Kommissionen nedsattes 1902. J.C. Christensen har sikkert ønsket det omstridte spørgsmål dybtgående belyst, men han har også haft blik for, at meningsforskellen inden for hans eget parti gjorde det tilrådeligt, at sagen i nogle år blev „lagt på is“.

Det første venstreministerium var ikke blevet dannet på J. H. Deuntzers navn, kun omkring ham. I hvert fald uden for København var han ganske ukendt, navnet var tilmed vanskeligt, og efter systemskiftet hortes der jævnlig leveråb for „ministeriet Dunser“.

*

Ved et tilbageblik på, hvad der i et historisk perspektiv skete ved systemskiftet i 1901, bliver det herskende træk, at en socialkamp og en kulturkamp, udkæmpet på en politisk arena, nu var afsluttet, bondestandens ligestilling med andre samfundsklasser fastslået, nogle til forargelse, andre til oprejsning. Omsider var det erkendt, at hartkornets størrelse, formuen og den latinske dannelse ikke mere kunne være statslivets grundlag. Nu, i hvert fald, var stændertiden forbi, og det bevægede mange dybt. I 1848 var det kun et nyt slægtled, de nationalliberale sønner af enevældens konservative borgerskab og embedsmænd, der var kommet til magten, som altså for så vidt blev i familien, men i 1901 var det en ny klasse, bonden, ledsaget af hans medkæmpere uden for bondestanden. Hvad Estrup i 1870 havde sagt til A. F. Krieger: at Danmark levede af en vis agtelse i Europa, der ville kunne forspildes ved et ministerium af Venstre, lod sig ikke mere sige efter den siden da stedfundne udvikling såvel i Europa som i Danmark. 1901 betød afslutningen af en epoke, i hvilken en fåtallig overklasse af godsejere beherskede landets politik; noget dækkende modstykke til et sådant magnatvælde forekom ikke i andre nordiske lande. Overgangen til et bondestyre foltes meget mere skelsættende end arbejdernes overtagelse af regeringsmagten i 1924, da Th. Stauning dannede det første socialdemokratiske ministerium. Det var bonden, der tog det første og største stød mod de gamle overklasser.

Da grundlovsparagraffen om, at kongen

frit vælger sine ministre, i 1901 i realiteten blev ændret derhen, at dette valg skal ske blædt, eller billiges af, Folketingets flertal, kom der større afstand end før mellem kongen og hans ministre, medens regeringen samtidig rykkede Rigsdagen nærmere. Under godsejer-vældet kunne Christian IX ikke andet end mene, at ministrene var hans personlige embedsmænd, hvis stilling ikke, som efter 1901, kunne rokkes af noget valgudfald, og i denne opfattelse blev han jo bestyrket af Højre. At medlemmerne af regeringen var kongelige embedsmænd syntes jo også at fremgå af, at de i kongens nærværelse bar en uniform med guld på hatten, akkurat ligesom andre høje embedsmænd. Endnu består et rudiment af dette i den omstændighed, at det stadig hedder det *kongelige* danske Udenrigsministerium. Alle ministerierne var kongelige før 1901, ved overgangen fra landstingsstyre til folketingsstyre blev de folkelige.

Det ord, at kongen regerer, men han styrer ikke, fik nu sin fulde vægt. Flere af Højres blade ville dog ikke vedkende sig ordet „systemskifte“. Principielt havde Venstre altid haft mulighed for at komme til magten, skrev de, og at partiet nu virkelig var kommet det, havde intet at gøre med kravet om folketingsparlamentarisme. Ministeriet Sehested var ikke vejet for en afstemning i Folketinget, men havde ønsket at trække sig tilbage, fordi det ikke mere havde et sikkert flertal i Landstinget (efter „de otte“s særpolitik); deri, at kongen nu havde fundet det rigtigt at betro mænd af Venstre regeringen, lå ingenlunde, at politisk overensstemmelse med Folketinget var den første eller eneste eksistensbetingelse for et ministerium. Den helt doktrinære del af Højre opfattede systemskiftet som nærmest en ulykke, men var meget svagt stillet i polemikken, fordi Højre jo i mere end en menneskealder netop havde hævdet, at kongen frit valgte sine ministre. Hvorfor så ikke nu?

Medens der på hele strækket 1848-1901 kun var 12 ministre med *-sen* navne (deriblandt endda en „von“ og en godsejer), var der allerede i det første venstreministerium fire; senere kom mange af navnene Jensen, Nielsen, Larsen, Poulsen, Pedersen m.v. Fra 1901 trådte fagmanden oftest tilbage for politikeren ved besættelsen af ministerposterne, dog blev Justitsministeriet altid betroet en jurist, Landbrugsministeriet så godt som altid en praktisk landmand eller landbrugskyndig. Indtil da havde godsbesiddelse eller embedseksamen, herunder høj militær uddannelse, været et næsten uomgængeligt krav til den, der skulle sidde i kongens råd. Fra C. E. Frijs' ministerium i 1865 til 1901 var af 40 ministre, bortset fra de militære, 18 godsejere, 20 embedsmænd (deraf 4 professorer), 1 arkæolog og 1 forsikringsmand; af de 18 godsejere havde dog halvdelen juridisk eller statsvidenskabelig eksamen. Efter systemskiftet blev det i de fleste tilfælde afgørende, om ministeremnet havde et betydende politisk navn som følge af sin virksomhed i Rigsdagen, dog at man samtidig søgte at tilgodese saglige hensyn, hvilket ofte lykkedes, især hvis den praktiske erfaring på området, erhvervet f. eks. gennem mange års kommunalt arbejde eller i faglige organisationer, regnes for en saglig kvalifikation, der er ligestillet med det teoretiske overblik, og det er naturligvis berettiget. Venstres første ministre holdt i alle henseender rigeligt mål med de fleste af Højres sidste. Flertallet af udenrigsministrene efter 1901 har forinden virket som diplomater i udlandet.

Systemskiftet betød også et brud med den ministerkontinuitet, der fortsattes efter nationalliberalismens begyndende opgang i konservatismen, idet nationalliberale mænd som C. C. Hall, A. F. Krieger, C. E. Fenger og C. S. Klein var ministre også under den af lensgreve Holstein-Holsteinborg ledede regering, Klein endog til 1875, da Estrup tiltrådte. Ef-

ter 1901 blev derimod ikke en eneste af Højres ministre igen medlem af nogen regering. Systemskiftets karakter af et dybt kontinuitetsbrud fremgår også deraf, at medens næsten alle medlemmerne af gehejmestatsrådet op til 1848 og næsten alle ministrene under Den grundlovgivende Rigsforsamling fik sæde i 50-ernes lovgivende forsamlinger, gik det de 23 forhenværende højreministre meget anderledes efter 1901. Fire, Juul-Rystensteen, Estrup, Goos og Alfred Hage, blev siddende på deres kongevalgte pladser i Landstinget. To, Hannibal Sehested og Reedtz-Thott, genvalgte en enkelt gang, i 1902, begge til Landstinget, og kun én, Ludvig Bramsen, nyvalgte, i 1906, men også han kun til det privilegerede Landsting. Til Folketinget, den offentlige meningsudtryk, hverken genvalgte eller nyvalgte efter 1901 én eneste af de tidligere ministre. For det livsforløb i øvrigt, som medlemmerne af ministeriet Hannibal Sehested fik efter afskedigelsen, er tidligere redegjort (I, s. 491).

Også slægtsrækkernes tid var nu omme ved statsrådsbordet. De var dog aldrig mange eller lange: Bille, Bardensfleth og Moltke, fornemst slægten Moltke-Bregentved, der, regnet fra enevældens tid, tæller fire ministre fra fader til søn, nemlig A. G. Moltke, J. G. Moltke, A. W. Moltke og Fr. Moltke. Med overspringelse af et slægtled blev en Moltke i 1924 på ny medlem af en regering, nemlig Carl Moltke, det første ministerium Staunings udenrigsminister og sønnesøn af en anden Carl Moltke, den loyale holstener Moltke-Nütschau. Højreministeren Jacob Scavenius' søn Harald træffer vi i 1920 som udenrigsminister i N. Neergaards regering.

Medens der i de første regeringer efter 1848 fandtes ret mange ministre under 40 år, nemlig unge nationalliberale førere, taltes i de første regeringer efter systemskiftet forholdsvis mange over 60 år, nemlig venstremænd fra forfatningskampens tid; de havde måttet

vente. I 1901 indledtes endelig den tid, da statsrådets medlemmer hyppigst er mænd af „første generation“, der uden støtte i gammel slægt eller arvet rigdom selv har arbejdet sig frem i samfundet.

*

Hvad sagde folk uden for Venstre om ministeriet Deuntzers medlemmer? Ofte slemme ting om dem, der var hentet fra bondestanden eller stod den nær. Selv en frisindet, men dog åndsaristokratisk personlighed som Udenrigsministeriets i 1899 afgående direktør, Peter Vedel, var betænkelig. Han havde betragtet systemskiftet som noget nær en nødvendighed, men fandt det dog lige stærkt nok at byde landet Horup som minister og dertil „en forstandig, men ganske udannet bonde (Ole Hansen), en ubekendt provinsredaktør, der ikke engang var seminarist (Enevold Sørensen, der dog var seminarist) og en opvakt, hæderlig, men dog kun skolemester (J. C. Christensen)“. „Nogen sagkundskab, nogen administrativ erfaring og lidt almindelig dannelse er jeg gammeldags nok til at ønske hos dem, der skal regere landet“. Her høres en svag genklang af Orla Lehmanns ord om, at magten tilkom „de begavede, de dannede og de rige“.

For embedsmændene i centraladministrationen betød systemskiftet en fuldbyrkelse af den omdannelse, der var indledt i 1849, da kongemagtens hidtil næsten regerende tjenere blev underordnet et rigsdagsstyre gennem politiske ministre, ofte nationalliberale. I 1901 kom der imidlertid ministre fra de gamle almueklasser, og det var ikke at vente, at de ville blive modtaget med glæde i „Den røde Bygning“, navnlig ikke af de ældre departements- og kontorchefer fra de gamle embedsdynastier, der oftest var højremænd og desuden var sig alt for bevidst, at de gennem mange år håndfast havde bistået Højres ministre i deres kamp mod Venstres opposition

i Folketinget. Estrup krævede i provisorietiden fuldt politisk medarbejde af embedsmændene og havde i de allerfleste tilfælde fået det. I 1901 var der dog adskillige venstresindede i de yngre årgange, og de ældre måtte naturligvis, politisk holdning uanset, erkende fordelene ved endelig at få en regering, der kunne sætte bevillinger igennem hos Rigsdagen. Systemskiftet var ikke blot en afslutning, det var også en begyndelse, det skulle føre til store reformer, og der blev derfor efterhånden liv i de længe kedsommelige kontorer, som alle mere eller mindre havde lidt under Venstres „visnepolitik“.

*

Efter forfatningskampens negative modstand mod grundlovsbruddet skulle altså nu følge en positiv fremskridtspolitik; forrettigheder skulle falde, fordomme forsvinde, lighed og frihed sejre. Der var vårstemning nu, da for første gang i Danmarks historie folkets flertal var udtrykt i kongens ministerium. Venstrereformpartiet syntes med 76 mandater af Folketingets i alt 114 magtfuldt som ingen sinde noget parti. Medregnedes Det moderate Venstre, udgjorde de partier, der bekendte sig til venstrenavnet, i 1901 omtrent $\frac{5}{6}$ af Folketinget. Men de moderate, forligsstifterne fra 1894, blandt dem mænd som Klaus Berntsen og N. Neergaard, blev ikke fundet værdige til at deltage i herligheden, skønt de selv mente, at den 24. juli 1901, systemskiftedagen, var betinget af den 1. april 1894, forligsdagen. Spørgsmålet er blot, hvor stor herligheden, for en dybere betragtning, var. Fremtiden syntes Venstres og bøndernes, men sandheden var den, at medens bondestanden kæmpede for, at landets regering skulle udgå af Folketingets flertal, havde den selv tabt flertallet i befolkningen. 1870-1901 voksede København med 150%, provinsbyerne med 100%, men landsognene kun med 50%. Danmark var ved

systemskiftet ikke mere et agrarsamfund, idet landboerne udgjorde mindre end 40% af indbyggerne. At Venstre alligevel havde et så overvældende flertal i Folketinget, det skyldtes bl.a. den for partiet fordelagtige valgordning, de lukkede kredse, hvor Venstre som det største parti gjorde ofte ret store mindretal af andre partier magtesløse. Et forholdtalsvalg under hensyn til partiernes stemmer i landet som helhed ville allerede i 1901 have givet et mindre ensidigt billede af folket og dets ting. Fremdeles truede den forsinkelse, som forfatningskampen havde påført Venstre, partiet med hidtil ukendte vanskeligheder i det nye århundrede; medens græsset groede, var horsemor død eller døende, de saglige spørgsmål lå nu mere i byerne end på landet, og over for byernes problemer stod Venstre, der overvejende var et bondeparti, usikkert. Og videre: arbejdere og husmænd var i 1901 i hastig fremmarch, snart ville de måske stille krav, der gik ud over, hvad det nye regeringspartis kerne, bønderne, kunne billige. Efter 1849 var der sket en dybtgående omlejring i befolkningen. Almuens vælgermasser var kommet i opdrift, nye sociale delingslinjer var opstået. Heller ikke bonden var den samme som i 1866. Mellem det store hartkorn og det mindre var skellet ved at udviskes, faglige interesser samlede både „store og små bønder“, kulturaftstanden var ikke mere uoverkommelig, og fæstespørgsmålet, der havde sat så meget ondt blod, var praktisk talt ude af verden. Fortidens fortrykte fæstebonde syntes nu at være blevet landets herre. Det var da ikke uden grund, at Vilh. Lassen manede Venstres første ministerium til ikke at glemme de 50.000 nedadtil. Socialdemokratiets formand, P. Knudsen, sagde i 1901: „Den næste klasse, der når frem til magten, er arbejderne.“ Syv år fremme i tiden rejste sig desuden, men det anede ingen, i hvert fald ikke i Rigsdagen, skyggen af en uhyggelig kolos, P. A. Alberti,

der i sit fald skulle skabe en dyb depression i Venstre. Endelig led det stort sejrende Venstre-reformparti af den svaghed, at det i sin oppositionstid rimeligvis var blevet mere radikalt, end et flertal som regeringsparti kunne holde til. Partiet var sammensvejet af modstanden mod Højre, men det havde, som det havde vist sig ved dannelsen af ministeriet Deuntzer, skjulte brudlinjer i støbningen, og de ville komme klart for dagen nu, da den fælles fjende, Højre, var vejet, og Venstres elementer kunne udfolde sig friere end før. Det var da at forudse, at der før eller siden ville opstå større harmoni mellem de interesse- og idébestemte kræfter i folket og deres udtryk i partier på Rigsdagen, hvoraf regeringerne ville få deres karakter.

*

Helt aktuelt forelå det spørgsmål, hvad J. C. Christensen ville. Det kunne blive afgørende for Venstres sammenhold og regeringsforløbet. Christmas Møller har udtalt, at efter at Christensen havde kørt Højre træt, var det hans mål at samle alle konservative kræfter mod radikale og socialdemokrater, Poul Engelstoft, at han, egentlig „en midtens mand“, ville løfte sig ud af forfatningskampens snævre doktrinrustning og blive repræsentant for et samlet borgerligt Danmark. Imidlertid, man kan ikke granske hjerter og nyrer, og stillingen på Rigsdagen må tages i betragtning. Turde J. C. Christensen stole på, at et flertalsstyre var sikret for bestandig? Junigrundloven var jo ikke genvundet ved systemskiftet, Højre beherskede stadig Landstinget, om end efterhånden med nød og næppe. J. B. S. Estrup ledede en særlig hård gruppe på 33 mand; han havde intet glemt og intet lært; som han i 1848-49 anså den lige og almindelige valgret for en dårskab, anså han det ministerium, der var udgået af denne valgret, for en dårskab. Venstre måtte da enten søge kamptidens program gennemført til punkt og prikke, altså

ved at slå i bordet for Landstinget, indtil det gav sig, om nødvendigt ved at sende det ud til valg, og heraf var Socialdemokratiet og den radikalt betonedede fløj af Venstre på forhånd tilhængere, eller man måtte med fare for at tabe „de 50.000 nedadtil“ lempe reformkravene og tage de forlig, der kunne opnås. På det vejkryds, hvor forligene skulle gøres, stod den frikonservative lensgreve Mogens Frijs til Frijsenborg, C. E. Frijs' søn (I, s. 433). Han bød med et reserveret buk Venstre velkommen. Mogens Frijs, af type verdensmand, tilstræbte en moderat politik, der havde flertal både i folketing og landsting, for så vidt en rigsdagsparlamentarisme. Fra optrækket til det storpolitiske forlig i 1894 indtil 1915 var han, skønt lidet aktiv af natur og altid ængstelig for at skulle komme til at danne ministerium, bl. a. på grund af sine hyppige jagtrejser til Afrika, en formidlende forgrundsfigur i dansk politik. Villh. Lassen har skrevet, at i grev Frijs' øjne havde Estrup noget af den simple mands stædighed, og har i øvrigt karakteriseret herren til Frijsenborg således:

„Det glatte og rolige, uden brud og uden spektakler, det jævnt fremadskridende, hvor man tilfredsstiller kravene ved til enhver tid at give dem så meget, at de ikke bliver onde af arrigskab, det er for grev Frijs det ægte konservative, fordi det er den politik, der giver et lands voldsomme kræfter den mindste anledning til at udfolde sig. Derfor skal den konservative politik have den fine, glatte hud, som er den adelige hånds kendetegn. Den barkede næve er ikke konservativ, den knyttede heller ikke.“

Med forventning har Mogens Frijs nok hilst J. C. Christensen, jævnfør hans svar på bankdirektør Axel Heides henvendelse til ham før ministeriets dannelse. 1902 selvstændiggjorde „de otte“ i Landstinget sig yderligere, idet gruppen konstituerede sig som Det frikonservative Parti med Frijs som formand. Det nye højreparti blev efter landstingsvalget s. å. tungen på vægtskålen; sluttede det sig til Venstres

landstingsgruppe, var flertallet dermed afgjort. Partiet talte blandt sine medlemmer nu også godsejer Fr. Tesdorpf, forpagter Chr. Sonne og byerhvervsmanden konsul Fr. Hey. Nogen vælgerorganisation havde Det frikonservative Parti ikke, man yndede ikke agitatorisk støj, der fandtes knap nok bevidste frikonservative vælgere, man havde intet program, man førte en „frihåndspolitik“, men partiet udøvede en vis tiltrækning navnlig på landlige højremænd, og også på bønder af den type, der var medlemmer af amtsrådene, i hvilke de hyppigt selv havde sæde. De frikonservative indledte efter engelsk mønster en ny højrepolitik, der var forenelig med den tilstand, som skabtes ved systemskiftet. Man var indforstået med, at ministeriet og Folketinget lagde for, hvorefter Landstinget fulgte et godt stykke vej, dog under modstand på visse væsentlige punkter, men i reglen sådan, at modstanden blev opgivet, når det viste sig, at kravene bundede dybt, og at de blev stadig stærkere ude i befolkningen. En positiv løsning af forsvarsspørgsmålet og bevarelsen af en form for fortsat begrænset kommunal valgret var de frikonservative særlig magtpåliggende; bønderne havde flertal i næsten alle sogneråd, og navnlig her troede Frijs efter systemskiftet på „den omvendte gårdmand“. Han spillede overhovedet på bondestandens interesser, og hans betingelse for i Landstinget at støtte Venstre var, at partiet modererede sin politik. Måske har han i venstreministeriet set en begyndelse til en borgerlig samling, især mod Socialdemokratiet, men i øvrigt var et samarbejde mellem de små bønder i Folketinget og de store i Landstinget jo en politik, han havde arvet efter sin fader, konsejlspræsident da 1866-grundloven blev skrevet. J. C. Christensen har sandsynligvis erkendt, at hans egne muligheder lå i bag om forfatningskampen at søge tilbage til en sådan politik.

*

Og så styrede Venstre altså Danmark. Det er nødvendigt ret bredt at skildre det første venstreministeriums historie, personlighederne i det, kritikerne omkring det, endda med et tillæg af visse samfundsforhold i århundredets begyndelse, fordi dette tilsammen udgør et fundament for den senere udvikling, til dels op til 1953, altså så langt den her tilstræbte, overvejende personalhistoriske fremstilling rækker.

Konsejlspræsident og udenrigsminister J. H. Deuntzer residerede i Det Harsdorffske Palæ på Kongens Nytorv; hertil var Udenrigsministeriet i 1898 henflyttet fra Christian VIIIs Palæ på Amalienborg, der blev afgivet til de nygifte prins Christian (X) og prinsesse Alexandrine. Deuntzer var velegnet som udenrigsminister, skønt han nærmest var blevet det, fordi Venstre, efter grev Holstein-Ledreborgs afslag, ville være blevet til latter, hvis partiet ikke havde magtet at besætte denne post. Deuntzer beherskede mundtligt og skriftligt de tre hovedsprog, havde en behagelig form og let ved at sætte sig ind i fremmed tankegang, d. v. s. at han opfyldte betingelserne for en virkelig kontakt med de i København stationerede diplomater. Hans forhold til hoffet var jo på forhånd godt.

Fra ministerierne Hørring og Sehested havde dansk udenrigspolitik overtaget det gamle spørgsmål om de dansk-vestindiske øers salg til U. S. A.; driften af øerne gik ikke godt, ved århundredskiftet havde staten et udestående derovre på 13 mill. kr. Deuntzer var personlig ikke tilhænger af øernes salg, kredsen omkring Østasiatisk Kompagni, som han jo tilhørte, heller ikke, men som udenrigsminister ønskede han dog at føre forhandlingerne til ende. I januar 1902 undertegnede da en traktat om salg af de tre øer til De nordamerikanske Fristater for 5 mill. dollars; en afstemning blandt øernes befolkning var ikke forudsat. Folketinget vedtog traktaten med alle stem-

mer imod Højres. Der opstod nu bevægelse i offentligheden. H. N. Andersen, Ø. K.s direktør, og Isaac Glückstadt, Landmandsbankens direktør, var blandt de formående mænd, som lovede ophjælpende foranstaltninger, hvis salget opgaves, bl. a. en dampskibslinje og et plantageselskab; man mente, at den planlagte Panamakanal ville gøre St. Thomas' havn værdifuld. I Landstinget vedtoges Højres forslag gående ud på, at der skulle være afstemning på øerne, inden tinget behandlede traktaten. Regeringen ville dog ikke i den anledning indlade sig på en opløsning af Landstinget, hvad der ellers var stemning for i Venstre. Folketinget vedtog dernæst et frikonservativt forslag, der gik ud på at vedtage afståelsen straks, men gøre den betinget af øernes senere godkendelse. Ved landstingsvalget i efteråret 1902 fik Venstre og de frikonservative, som nævnt, flertal i tinget, alligevel faldt forslaget i oktober 1902 med 32 stemmer mod 32, sikkert til liden sorg for Deuntzer. Hovedmanden for at hindre salget var Jacob Scavenius, Estrups kultusminister 1880-91; han ville jo opretholde muligheden for „bedrift udadtil“ og iværksatte en stor kampagne mod øernes afhændelse. Stemmerne i Landstinget kom til at stå lige derved, at den 97-årige kongevalgte kammerherre Thyge de Thygeson, frivillig i 1848, lod sig bære ind i tinget for at stemme imod. Konsejlspræsidenten erklærede i Folketinget, at regeringen ikke ville trække sig tilbage, fordi den havde lidt nederlag i en sag, den ikke selv havde rejst. Men de dansk-vestindiske øer var fortsat et udenrigspolitisk problem. Der iværksattes adskillige hjælpeforanstaltninger på øerne, dog uden varige resultater, og tanken om et salg til U. S. A. levede fortsat, mere dulgt også den tanke, at øerne måske kunne afhændes til Tyskland i forbindelse med Nordslesvigs mulige generhvervelse.

Udenrigsminister Deuntzer havde i den ha-

varerede salgstraktat fået indsat en bestemmelse om, at eventuelle stridigheder skulle henvises til den stående voldgiftsret i Haag, der var oprettet efter Haagkonferencen i 1899. J. H. Deuntzer, en mæglende natur, var en varm tilhænger af voldgiftstanken; i 1904 fik han vedtaget en voldgiftstraktat med Nederlandene, der udtrykkelig gjaldt alle strids spørgsmål og altså ikke undtog sådanne, som angik staternes „uafhængighed eller ære“, hvad en året forinden mellem Frankrig og England afsluttet traktat havde gjort. Den danske udenrigsminister førte forhandlinger med flere andre stater, og kort efter hans afgang afsluttedes en af ham forberedt traktat med Rusland; ved denne forpligtede en stormagt sig for første gang over for Danmark til obligatorisk voldgift, dog her staternes livsinteresser undtaget.

I det følgende årti afsluttede Danmark mere eller mindre fuldstændige voldgiftstraktater med en lang række lande – blot ikke med Tyskland. Men turde man heri se et sikkert værn eller et værn overhovedet? På Venstres program stod ønsket om en erklæret eller anerkendt *neutralitet*, og kunne en sådan opnås, så mange heri en langt større sikkerhed for Danmark. Da forsvarskommissionen blev nedsat i 1902, hed det i loven, at den skulle „udrede en samlet plan til opnåelse af den efter landets forhold afpassede og til opretholdelse af dets neutralitet egnede bedst mulige ordning af land- og søforsvar.“ Men hvorledes skulle neutraliteten hævdes? Fredskonferencen i Haag i 1899 syntes at åbne muligheder for, at Danmark kunne opnå en permanent neutralitet, Deuntzer var levende optaget af tanken og førte forhandlinger med magterne om dens realisation. England gav dog aldrig noget svar, Tyskland heller ikke, hvorimod Rusland viste planen interesse.

Udenrigsminister Deuntzer tilstillede forsvarskommissionen et par erklæringer, hvoraf

fremgik, hvad ministeriet folkeretligt forstod ved neutralitetens vilkår: en stat, der gjorde krav på anerkendt, permanent neutralitet, måtte ifølge Haagkonventionen være rede til at hævde den med våbenmagt; forsvarsvæsenet måtte ordnes sådan, at det kun var bestemt til forsvar, men uden et virksomt forsvar mod forsøg på krænkelse af neutraliteten var det en selvmodsigtelse at påstå sig neutral. Deuntzer advarede derfor mod at gøre en neutralitetserklæring ensbetydende med nedsettelse af militærudgifterne. I udenrigsministerens syn lå jo en afvigelse fra Venstres tidligere krav, og dele af partiet opretholdt den mening, at en blot konstatering af neutraliteten var tilstrækkelig. Imidlertid, J. H. Deuntzer turde tro, at kunne han forelægge Rigsdagen en af magterne anerkendt permanent neutralitetserklæring, da ville alt dog stille sig anderledes end før, han ville kunne få de nødvendige bevillinger til udvidelse af forsvaret - og han ville have øvet en bedrift i landets politiske historie.

Den første venstre-regerings chef arbejdede altså med store problemer i udenrigsministeriet; med indenrigspolitikken havde han ikke megen føling, han forstod ikke rigtig de personlige og politiske modsætninger i sin regering og kunne derfor ikke gøre sine mæglende evner fuldt gældende. For ham var staten vistnok fremfor alt en forretning, der skulle passes under ligeligt hensyn til alle sider. Deuntzer blev i 1902 valgt til folketingsmand for Højrupkredsen på Fyn; han var altid påfaldende ubehjælpelig på vælgermøder, men den ligefremme og elskværdige mand gjorde sig ofte en glæde af at bese konernes køkken og spisekammer.

*

Den, der virkelig ledede regeringen, dens „styrende medlem“, var kultusminister J. C. Christensen. Han var ministeriet Deuntzers

tyngdepunkt. Han havde i årene forinden passet sit lærerembede i Stadil så godt, som det var foreneligt med hans rigsdagsvirksomhed. Også da han var blevet kultusminister, virkede han, når han var hjemme i Vestjylland, som kirkesanger, indtil han både reelt og formelt havde fratrukket sit embede den 1. november. Sognepræsten i Stadil er formodentlig den eneste præst, for hvem en ekscellence har skiftet salmenumrene på tavlen. Demokratiet har sine forunderlige skæbner! Da lærer Christensens udnævnelse til kultusminister forelå, sagde hans fader: „Det haad' a li' godt ett troet“, og en søster bemærkede, måske ikke med psykologisk skarpsind: „Det koster at nå op til højderne, når éns livsglæde ligger på det jævne.“ For ham selv var udnævnelsen nærmest en selvfølge.

Da der fra Stadil var over en mil at gå eller køre til nærmeste stationsby, Hee, købte J. C. Christensen i 1901 et ret stort hus i denne by, så at han var nær ved jernbane og posthus. Også det navn, hvorunder han omtaltes, blev påvirket af hans indtræden i landets regering. Længe havde han jo heddet Christensen-Stadil, efterhånden kaldte nogle ham endog hr. Stadil, men efter systemskiftet blev navnet J. C. Christensen, hvormed han altid underskrev sig, efterhånden det almindeligt anvendte; han havde intet imod forkortelsen J. C. (udtalt I. C., i Jylland dog Je. C.), der med tiden blev hans navn i folket.

J. C. Christensen, degnen, havde ønsket at blive netop kultusminister, altså kirkens, skolens, videnskabens og kunstens øverste, og utvivlsomt for at understrege det folkelige gennembrud. Han satte sig til rette i sit ministerium i Det Württembergske Palæ i Slotsholmegade under nogen gensidig mistro mellem ham og embedsmændene. Den senere departementschef V. Holbøll har berettet, at J. C. Christensen forlangte selv at se den indgåede post, meget usædvanligt, og at han i be-

gyndelsen ofte indfandt sig i ministeriet om søndagen for at undersøge journalerne og brevbøgerne. Mistroen til juristerne fortog sig dog snart; han afholdt flere små private selskaber, hvor højerestående embedsmænd mødtes med venstrepolitikere, og han undlod aldrig ved disse lejligheder at forsikre rigsdagsmændene om, at der blev arbejdet godt, sagligt og fuldt loyalt i ministeriet. Embedsmændene på deres side lærte snart at påskønne, at deres nye chef virkelig kunne føre noget igennem hos lovgivningsmagten; de værdsatte tillige hans personligheds naturlige værdighed.

Også som nybagt kultusminister viste J. C. Christensen selvtugt og flid. Når kontorerne åbnede, havde han allerede et par timers arbejde fra hånden; han taltes blandt dem, der tror, at verden tilhører den, som står op en time før andre. Han var i det første års tid stadig Venstrereformpartiets formand, men den samtidig med ham valgte Bergianer, husmanden Anders Nielsen, Tapdrup, en kommende mand, ledede partimoderne. Christensen ønskede ikke, at lovforslag inden deres fremsættelse for Rigsdagen blev forelagt partiet til drøftelse; en minister havde det fulde ansvar for sine lovforslags indhold, til gengæld stod partiet frit over for dem, når de kom til behandling.

*

Efter systemskiftet ville Venstrereformpartiet gøre sig sit navn værdigt. Under forfatningskampen havde det mest gældt selve de politiske grundspørgsmål, men efter 1901 gjaldt det at forløse det opstemmede reformbehov. Et sådant fandtes også inden for Kultusministeriets område. „Man skal aldrig lovgive længere, end livet kræver det“, har J. C. Christensen udtalt, men det var hans overbevisning, livet nu krævede, at kirkens struktur blev afpasset efter demokratiet. Den 23.

august 1901 ophævede J. C. Christensen det kirkelige råd, som Jacob Scavenius havde oprettet i 1883 uden om Folketinget, og som altid havde været ildeset af Venstre. Rådet bestod af rigets syv biskopper samt en teologisk og en juridisk professor; dets opgave havde bl. a. været at andrage kirkeministeren om såsådanne administrative og legislative forholderegler, der måtte findes at kunne fremme menighedslivets og kirkens vel, ligesom ministeren skulle indhente rådets erklæring, før lovforslag forelagdes Rigsdagen. Det kirkelige råd var af Venstre blevet anset for en reaktionær provisorisk foranstaltning, allerede fordi Estrups regering omtrent samtidig med dets oprettelse skred ind mod grundtvigske frime-nighedsdannelser. Rådet havde modsat sig krav om flere grundtvigske salmer i salmebogen, fordi de efter dets mening kunne medvirke til at ophidse befolkningen politisk. Rådet havde gentagne gange diskuteret hensigtsmæssigheden af en kirkeforfatning, men kunne kun acceptere f. eks. menighedsråd som religiøse og moralske institutioner, der bl. a. skulle tage sig af kirketugten; man indså, at kun præstevalgsret ville formå at samle folkets interesse om menighedsråd, men råd med en sådan bemyndigelse ville, mente man, gøre præsterne afhængige af menighederne og bispernes tilsyn illusorisk.

I henved 30 år havde al kirkelig lovgivning hvilet, da J. C. Christensen fremsatte sit lovforslag, hvis mening var at afpasse kirken efter demokratiet og at sætte sognekirken i centrum. Under denne bestræbelse viste han betydelig selvstændighed, også over for sit parti. Til forståelse af hans værk her er det nødvendigt at holde sig klart, at han var kirkesognets mand, han bundede i den gamle folkekristendom fra før vækkelsernes -- grundtvigianismens og Indre Missions -- tid, samt at han, som de fleste i århundredets begyndelse, troede, at kirke og stat engang ville skilles, hvor-

efter kirken ville få sin egen forfatning, og denne tilstand ønskede han at forberede. Men han ville en etapevis udvikling, under hvilken der først blev skabt folkelig samling om sognekirken; han mente, at retningsnavnene ikke betød stort, når det kom til stykket. Gennem deltagelse i det politiske og kommunale liv havde borgerne vist, at de omfattede landets institutioner med stigende interesse og søgte at virke til landets og folkets gavn; den samme erfaring ville man sikkert efterhånden gøre med hensyn til folkekirken, når dens medlemmer fik del i dens styrelse, i begyndelsen dog især af den yderside, der vender mod det borgerlige samfund. Kultusministeren fik uden besvær vedtaget sit lovforslag om valgmenigheders adgang til brug af sognekirkerne; dette var jo efter grundtvigianernes hoved og netop egnet til at jævne. Tidligere lovgivning havde, økonomisk tyngende, krævet, at en valgmenighed skulle have egen kirke.

J. C. Christensen havde altså ville skabe et fællesskab om sognekirken og samle den kristelige virksomhed om den, og dette havde Rigsdagen billiget. Men et voldsomt røre opstod, da han gennem menighedsråd søgte i princippet at gennemføre den almindelige valgret i folkekirkens styre. Også dette hans forslag havde til formål at styrke folkets interesse for dets sognekirke. Kultusministeren ville give menighedsrådet ret til at indstille ved valg af præst i pastoratet, og det var hans hensigt, at flertallet skulle have præsten (men et muligt mindretal ville altså samtidig få en såre let adgang til at høre en anden præst i sognekirken). Ved dette forslag rørte han ved det subtile spørgsmål, hvad en menighed er. Ved menighed forstod både de menighedskirkelige „røde“ grundtvigianere og Indre Mission „den religiøst samstemte gruppes fællesskab“, der intet kunne have at gøre med sognegrænser, hvorimod J. C. Christensen ved menighed simpelt hen forstod medlemmerne af

folkekirken i et sogn. Oppositionen mod lovforslaget om menighedsråd hævdede, at et sogn ikke kunne være ét med „den levende menighed“, og at sognet som sogn derfor ikke tilkom nogen kirkelig indflydelse; kun et mindretal kunne være „helligt“, hævdede Indre Mission.

De yderste højregrundtvigianere ønskede lige ud en kirkeforfatning, der kunne beskytte kirken mod demokratiet og udvide biskoppernes magt. Biskop Frederik Nielsen i Ålborg, der var en stærkt polemisk natur, følte det som en daglig sviende hån, at han, der i mere end 20 år havde været professor ved Københavns Universitet, skulle regeres, som han skrev, af en degnefiffig seminarist. Næsten hele præstestanden så også med modvilje på forslaget om menighedsråd og forlangte sammen med bisperne, at J. C. Christensens intentioner blev behandlet i en kirkelig kommission, før de endeligt forelagdes Rigsdagen. Håbet stod navnlig til, at de frikonservative i Landstinget ville gribe hæmmende ind.

I Venstre i Folketinget var der et skel mellem den blot demokratiske fløj og den radikalt grundtvigske, menighedsfolkene, der ikke ville kaste „kristeligt skin“ over råd, som sognet havde valgt ved almindelig valgret; for dem var en mulig kommende kirkeforfatning bygget „fra nedentil“ på sognet (menighedsrådene) en afskyelighed, folkekirken simpelt hen „en borgerlig indretning“, der var underlagt Rigsdagens styre; dennes opgave var at sikre menighedslivets frihed, intet andet. Socialdemokratiet, der principielt ville have kirke og stat adskilt, kunne dog godt tage loven som et demokratisk fremskridt. Lovforslaget blev i Folketinget sluttelig vedtaget uden andre valgbetingelser end dåb og medlemskab af en menighed i folkekirken. Men Landstinget støttede biskopperne og forlangte kultusministerens lovkompleks forelagt en kommission, hvad J. C. Christensen efter langvarig

modstand gik ind på, dog på den betingelse, at menighedsrådsloven først vedtoges. Deri indvilgede tinget, men prisen derfor var rigtig nok, at præstevalgretsparagrafferne udgik, og at den øvrige lov, der mest angik rådernes administrative kompetence, kun skulle gælde i seks år; inden da skulle et kirkeligt udvalg have stillet forslag til en ordning af kirkens forhold som helhed. Dette kunne synes et nederlag for J. C. Christensen, men det blev dog ham, der lo sidst. Loven, nu altså en midlertidig, indeholdt nemlig en bestemmelse om, at et menighedsråds erklæring *kunne* indhentes, når der skulle ske ny præsteudnævnelse. I et cirkulære kundgjorde Kultusministeriet, at bestemmelsen ville blive praktiseret sådan, at rådene fik ret til at udtale sig, blot de fremsatte begæring derom. Ved dette cirkulære var menighedsrådslovens senere udbygning og permanens i virkeligheden sikret, da man trygt kunne gå ud fra, at en sådan ret ville menighederne aldrig slippe. Præstevalgsretten var blevet en realitet, det kirkelige demokrati gennemført. Det hjalp ikke, at Indre Mission truede med at udtræde af folkekirken eller at biskopperne protesterede. Kirkelovene blev stadfæstet den 15. maj 1903. Da menighedsrådene med dem fik mulighed for at overtage kirkerne, indledtes nu den udvikling, der sluttelig førte næsten alle sognekirker fra privateje til menighedseje. Et justitsministerielt lovforslag om tvungen borgerlig vielse (med ret til efterfølgende kirkelig velsignelse), også dette sigtende mod en kommende adskillelse af stat og kirke, var blevet standset i Landstinget.

Havde kultusministeren nedkaldt en storm over sit hoved ved sit lovforslag om menighedsråd, mødte han milde luftninger i sin egenskab af minister også for skolen. Ved loven af 24. april 1903 om oprettelse af højere almenkoler knæsattes enhedsskolens princip; hidtil havde der bestået en isoleret latinskole

og en isoleret folkeskole, nu blev der bygget bro mellem de to skoleformer ved *mellemskolen*, så at også sønner af bønder, lærere og arbejdere, der havde haft deres første skolegang i folkeskolen, måske i landsbyen, ved 11-års alderen kunne overflyttes på det spor, der førte til den højere undervisning i gymnasiet, og derved få mulighed for senere „at læse“. Dette var vejen til at frigøre de anlæg for lærdom, der til skade for videnskab og statens forvaltning henlå uudnyttede i det menige folk. Den gamle, selvtilstrækkelige latinskoles fald medførte, at de kendte embedsmandsfamiljers monopolstilling efterhånden blev brudt, og at der i løbet af en menneskealder sad talrige almuesønner i „Den røde Bygning“ og i Universitetets og læreanstaltnes lærestole. Der indførtes ved almenkoleloven en ny sproglig linje ved siden af de i C. C. Halls skoleordning af 1871 indeholdte: den klassisk-sproglige og den matematiske (I, s. 371). Omgrupperingen af sprogundervisningen betød en tilnærmelse til den levende angelsaksisk-germanske verden og en vis tilbagetrængning af oldtidens græsk-romerske.

*

Kultusminister J. C. Christensen var regeringen Deuntzers stærke mand, og han følte sig som sådan; det sås også deraf, at han opmærksomt fulgte arbejdets gang i de andre ministerier. Han har nok haft den sikre tro, at han var ved at skabe et bondens Danmark, et land med en god, dygtig og gudfrygtig husbonde for bordenden, ham selv. Men han vidste, at et sådant Danmark i løbet af et døgn kunne udslettes, hvis den tyske militærmagt slog til. Det er rimeligt, om det har taget hans nattesøvn. Vi har holdt kaptajn L. C. F. Lütken i erindring fra forhandlingerne i juli 1901 om ministeriets sammensætning. Lütken var en energisk og selvsikker mand, han havde klogt opretholdt sin forbindelse med J. C.

Christensen, som han anså for et viljekraftigt mandfolk og højagtede, dog med forståelse af, at denne typiske indenrigspolitikers militærgeografisk-politiske kundskaber måtte være små. Hvad kendte kultusministeren til dybdeforholdene i Bælterne og Øresund? J. C. Christensen på sin side kunne drage nytte af Lütkens viden, men den politiserende kaptajn, der utålmodigt begærede indflydelse, havde også i høj grad brug for at vinde ørenlyd hos regeringens mægtigste mand. Lütken var modstander af Højres landfæstning. Ethvert fæstningsanlæg hviler på en udenrigspolitisk vurdering; fæstningen omkring København – fort-rækken og muligheden for at iværksætte oversvømmelser – hvilede stort set på den, at Danmark kun kunne blive angrebet af Tyskland og ved en landgang på Sjælland, hvorefter det gjaldt om at holde i hvert fald København, indtil der kom hjælp, rimeligvis ved et engelsk flådefremstød mod Østersøen. Om fæstningen overhovedet var et værn for Danmark kan diskuteres – alle andre partier end Højre mente, at den snarere var en fare: den kunne hidkalde lynet, fordi anlæggene i en kritisk situation kunne friste den ene stormagt til at sætte sig i besiddelse af dem for at bruge dem mod en anden stormagt. Hvad der derimod ikke kan omtvistes er, at forudsætningerne for et så ensidigt sydvendt forsvar efterhånden var blevet undergravet af udviklingen. Det var det, Lütken så med sit militære blik. Siden fæstningen blev bygget, var den tyske flåde blevet så stor, at Danmark nu snart lå inden for Tysklands, men uden for Englands direkte magtområde. Lütken ville drage den politiske konsekvens deraf ved en radikal nyorientering mod Tyskland. Han sagde til sig selv, og siden til J. C. Christensen: Som Danmark ligger, vil det uundgåeligt blive besat af Tyskland under en stor-krig, medmindre vi indretter vort forsvar sådan, at det kan afværge et angreb fra alle an-

dre magter end netop Tyskland; gør vi det, får vi rimeligvis lov til at leve i fred. Det ville i første række sige, at Københavns søbefæstning, der var svagere end landfæstningen, måtte forstærkes for at kunne holde en engelsk, eller russisk, flåde stangen. Skønt der jo her ved ville være indtrådt en vis forskydning fra neutralitetspolitik til præferencepolitik, nemlig over for Tyskland, kunne J. C. Christensen, der stod med det virkelige ansvar for Danmarks fremtid, nok have årsag til at overveje Lütkens tankegang.

Men der måtte gås stille med disse sager i et folk, som endnu ikke var på 40 års afstand af 1864. På kultusministerens anbefaling fik kaptajn Lütken, trods udenrigsminister Deuntzers og krigsminister Madsens irritation, da en bevilling til et maskeret studieophold i Berlin 1902-03, formelt for at studere ved Universitetet og ved den prøjsiske generalstabs topografiske afdeling, reelt for som J. C. Christensens udsending at orientere sig om de tyske militærautoriteters opfattelse af Danmarks stilling under europæiske forviklinger – så at sige som hans spejder på fremtidens vegne. Den halvt private sendelse var dristig, fordi det jo ikke tilkom kultusministeren at gribe ind på kollegerne Deuntzers og Madsens kompetenceområder. J. C. Christensen fralagde sig også at have givet Lütken et hverv af politisk natur, det havde han ikke desto mindre gjort, og vi kan heraf se hans formodentlig angstprægede interesse for de aktuelle udenrigspolitiske forhold og forsvaret. L. C. F. Lütken evnede i Berlin at skabe sig kontakter meget højt op på den militære rangstige, endog med generalløjtnant Helmuth v. Moltke. Da han kom hjem i juli 1903, ville udenrigsminister Deuntzer, der jo var optaget af sit arbejde for at få Danmarks neutralitet anerkendt, ikke kendes ved ham; han ønskede ingen beretning fra kaptajnen, da han jo ikke havde haft nogen politisk opgave, men gen-

nem kultusministeren lykkedes det Lütken at aftvinge Udenrigsministeriet en ordre til at afgive en beretning. Dens indhold var i kort-hed: „Kan vi (Tyskland) ikke stole fuldt på jer under en storkrig, så må vi straks ved dens begyndelse lamslå Danmark“ – der jo lå ved indgangen til Østersøen, hvorfra den tyske nordkyst endnu dengang kunne angribes af en engelsk flåde og den russiske Østersøkyst eventuelt beskyttes. J. C. Christensen var da blevet så meget klogere.

*

Under drøftelsen af ministeriet Deuntzers sammensætning havde P. A. Alberti beroligende omtalt bonden Ole Hansen som „præsentabel“. Det slog til; han færdedes overalt, også ved hoffet, med naturlig takt og gik ikke i træsko på Amalienborg; at han var en klog og besindig mand vidstes på forhånd. Det første venstreministerium måtte naturligvis tilstræbe landsogennens sociale og økonomiske ligestilling med byerne. Ole Hansens hovedopgave som landbrugsminister var at få gennemført tiendens tvungne afløsning, en ilde lidt kirkelig prioritet i al bondejord. For bønderne betød dette ikke blot afvæltningen af en grundbyrde, en særafgift, der uretfærdigt havde tyngt bondens jord, men desuden, da den følte som et trællemærke, den endelige afslutning af kampen for bondestandens politiske og økonomiske ligheder. Tilbage af kirkens gamle tiendeformer – bispe-, kirke- og præstetiende – var nu kun præstetienden, hvis kapitalværdi sattes til 140 mill. kr., og den blev i 1903, med virkning fra 1908, men over en meget lang årrække, afløst derved, at tiendeje- ren modtog en kapitalydelse bestående af 25 gange et års tiende; tiendeyderen skulle heraf betale 18 portioner, staten de resterende 7. Dette var en yderst fordelagtig ordning for jordejerne; den forudsatte, at netop bønderne havde regeringsmagten. Den rolige og besin-

dige Ole Hansen lagde i denne sag, med dens historiske baggrund, en virkelig varme for dagen.

Biskopperne lagde megen vægt på, at kapitalerne, der i alt ville give en rente på $5\frac{1}{2}$ mill. kr., blev overført til stiftsmidlerne, efterhånden som afløsningen skred frem, ikke til statskassen. Man ville ikke friste staten til at forgribe sig på den formue, af hvis renter kirken skulle leve og lønne. Dens økonomi skulle vedblivende hvile i sig selv, også for derved at lette den adskillelse mellem stat og kirke, som bl. a. J. C. Christensen forudså. Sagen var blot ikke afgjort med de kirkelige midlers isole-ring. Man kendte i 1903, da montvæsenet endnu hvilede på guld, ikke meget til begrebet inflation, slet intet til kronenedskæring, og i hvert fald Rigsdagen overså betydningen for kirken af, at tiendeydelsen ved den årlige an-sættelse af kapitelstakster (d. v. s. middelpri- sen på de vigtigste kornvarer) havde været pris- talsreguleret; da prisniveauet fremover langt- fra blev stabilt, især ikke på længere sigt, kom tiendens afløsning med en kapital kirken til skade, fordi værdien af dens „hjemmemidler“ blev reduceret. Kirkehistorikeren, professor P. G. Lindhardt har endog brugt et så stærkt udtryk som, at afløsningen blev kirken „til ruin“. Kendsgerningen er, at der med tiden måtte indføres en særlig kirkeskat, og at folke- kirkens økonomi i finansåret 1969-70 derud- over krævede et statstilskud på op mod 100 mill. kr. Det er indlysende, at herved er en adskillelse mellem stat og kirke praktisk talt umuliggjort.

Demokratiets sejr over kirken som et øko- nomisk majorat blev i princippet indledt i 1903 og altså ved landbrugsminister Ole Han- sen. Efter 1919 fulgte præstegårdernes delvise udstykning. Præsterne havde gennem deres gårde været en slags lensbesiddere, kgl. ud- nævnte godsejere i det små. Endnu ved år- hundredskiftet var den gejstlige stand et levn

fra den gamle stænderstat, men først tiendens afløsning og oprettelsen af menighedsråd i 1903, endelig jordegodsets udstykning efter 1919, gjorde præsten til en almindelig, fastlønnet tjenestemand i demokratiet; han skulle ikke mere leve af tiende, præstegård og offer.

Ole Hansen havde samfølelse også med de mindre landbrugere; bl. a. hans lov om fæstehuse i 1902 og om jordlodder til landarbejdere i 1904 viste hans interesse for husmandsbruget. Han foranledigede, at husmandsskolerne i Borris i Vestjylland og Kærhave ved Ringsted fik statsstøtte. Han knyttede også sit navn til love om tilskud til husdyravl, bekæmpelse af kvægtuberkulose og fiskerilån.

*

Det hårdest arbejdende medlem af systemskiftets ministerium var sikkert finansminister Christopher Hage. Han var med sin kølige, fornemme natur og sin overlegne indsigt måske det første venstreministeriums eneste „excellence“, en minister, der virkelig herskede over sine embedsmænd, også fordi han selv beherskede det hele fagområde. Efter hans udtalte mening skulle systemskiftet ikke betyde et enkelt partis fremtidige ensidige dominerende, men alle partiers ligeberettigelse. Alle folkets kræfter skulle tages i brug, med lige ret til at gøre sig gældende. Det tilfaldt Hage, under samarbejde med de frikonservative i Landstinget, ved den store skattereform af 15. maj 1903 at opfylde det gamle krav om en indkomst- og formueskat til staten. Den begyndte småt; ved århundredets indgang, i 1900-1901, indbragte skatter og afgifter staten kun 62 mill. kr., de var ganske vist meget tunge, d. v. s. købedygtige; men i 1949 gav alene indkomst- og formueskatten over 900 mill. kr. Det er denne skattekilde, der altså bragtes til at springe efter systemskiftet, som, sammen med de ligeledes meget stærkt stigende afgifter, bl. a. har muliggjort, at den sociallovgiv-

ning, der indledtes i 1891-92, kunne videreføres, så at Danmark ved udgangen af folkestyrets første hundredår stod som en moderne velfærdsstat. I indkomstskatteloven af 1903 var den højeste skattesats for indkomsten 2,5%, i 1953 50%, og formueskatten, der dengang ikke var progressiv, udgjorde kun 0,6‰, i 1953 20‰.

I tilslutning til indførelsen af en indtægts- og formueskat reformeredes, som længe krævet, ejendomsbeskatningen. De gamle hartkornsskatter på landet og bygningsafgifterne i byerne skulle afvikles over en årrække, og i stedet indførtes en ejendomsskyld; denne var på landet ikke en afgift blot på jorden efter boniteten, den lignedes samlet på jord og bygninger efter den hele ejendoms værdi i handel og vandel. Ejendomsskylden skulle fastsættes ved vurderinger med få års mellemrum, så at beskatningen kunne tage mere hensyn til svingninger i værdierne end de gamle, tungt bevægelige statsskatter. Den hele omlægning, tiendeafløsningen medregnet, var foreløbig forbundet med et indtægtstab på nogle millioner for staten; Christopher Hage var betænkelig derved, og støttet af den øvrige regering havde han søgt at gennemføre et helt nyt forslag, der bl. a. bevarede det gamle hartkorngrundlag, men heri ville partiet ikke følge ministeriet. Skattelovene, det økonomisk vægtigste resultat af systemskiftet, fik i det hele på flere punkter en affattelse, som ikke var efter finansministerens ønske. Lettelsen for landbruget var utvivlsom, men han mente – den anden side af den samme sag – at der var taget for lidt hensyn til bybefolkningens interesser. De offentlige udgifter ved århundredets begyndelse er anslået til ca. 11% af befolkningens totale indkomst.

Blandt Hages andre love var loven om Christiansborg Slots genopførelse. Selve det, at Folketinget nu var blevet den politiske magts centrum, gjorde det naturligt, at lov-

giverne, der siden slottets brand i 1884 havde haft til huse i en kaserne i Fredericiagade, igen blev naboer til centraladministrationen i „den røde bygning“, så at embedsmænd hurtigt kunne tilkaldes eller opsøges. Desuden stod den nye statskik i stor glans, der var sket et stemningsomslag over for Christian IX, efter at han havde taget sine ministre af Folketingets flertal; lovforslaget motiveredes med hans forestående 40 års regeringsjubilæum, og den nu meget gamle konge kunne stadfæste loven på selve jubilæumsdagen, den 15. november 1903.

*

Viggo Hørup døde den 15. februar 1902, og Christopher Hage overtog derefter også Trafikministeriet; han var nu alene om i regeringen at repræsentere Venstrereformpartiets radikal-liberale fløj. Hørup kom som trafikminister vistnok aldrig til at deltage i noget statsrådsmøde. I august 1901 lod han sig indlægge på Thorkild Røvsings klinik, derfra førtes han til sit hjem i Nørregade, hvor han altså døde i februar, efter kun 7 måneders ministertid. Ingen fik da at vide, hvad hans ensomme tankes konkrete mål var nu, da Venstre havde grebet magten. Viggo Hørup, der med lethed kunne have været en dyrt betalt højesteretsadvokat, havde foretrukket journalistens og redaktørens dengang beskedne kår. Da han i 1892 for nogle år måtte afstå sit statsrevisorat og samtidig faldt for Alberti i Køgekredsen, indskrænkede han med hård hånd sin levelod og indrettede sig i en billig lejlighed i Rigensgade nr. 21, hvor han boede indtil 1896. Det var nærmest et fattigkvarter, som var fuldt af kælderbeværtninger; hver lørdag aften var der folk, som havde drukket for meget, og koner med sjal over hovedet stod oppe i gaden og søgte at få manden op af kælderen, inden alt for meget af ugelønnen var gået til. I disse år tog familien Hørup ikke mod indby-

delsler, fordi den ikke kunne gøre gengæld. Da Bjørnstjerne Bjørnson engang havde besøgt Hørups i Rigensgade, forkyndte han bagefter forarget: „Hørup bor i en Rendesten!“ Efter 1901 blev der fra konservativt hold spottet over, at Hørup, der ville revolutionere samfundet, som minister ikke nåede stort andet end ved resolution af 30. august at åbne Kongeporten i hjørnet mellem Kronprinsessegade og Gothersgade ind til Kongens Have også for menigmand, selv om han ikke var „velklædt“. Men baggrunden for denne handling – de kgl. haver sorterede under trafikministeren – var netop det indtryk, Hørup havde fået af fattigdommen og usundheden i det omliggende kvarter i den tid, han boede i Rigensgade; han ville skyde en breche i de privilegeredes livsglæder og gøre Kongens Have til en Folkets Have, hvor også trætte mødre turde færdes med deres børn. Med „Politiken“s stærkt stigende oplag steg også Hørups indtægter betydeligt, og i 1898 købte han den lille lystgård Lystofte, der lå mellem Lundtofte og Brede; han tilbragte her nogle sommermåneder, mindre lidenskabelig og mere mild med alderen, svageligheden og velstanden.

Omkring Viggo Hørups bære sad i Lørups Ridehus på Østerbro ved hans ligfærd den 23. februar 1902 unge mænd fra videnskab, kunst, politik, journalistik og erhverv. Med et tilskud af hans væsen gik de ud og gjorde deres gerning i det nye århundrede. Få har fjernstyret længere end han; energierne fra denne ånd strømmer endnu. Ved båret talte også Socialdemokratiets førstemand, P. Knudsen; han vidnede, at Hørup forstod, at ikke blot de politiske, men tillige de økonomiske samfundsforhold rummede uretfærdigheder, der burde fjernes ved politisk magt. Dette gik det følgende slægtleds stræben just ud på. Den statue over Viggo Hørup, gjort af J. F. Willumsen, der i 1908 blev rejst i Kongens Have, er at forstå som et „åndeligt“ portræt. Kunstne-

ren, der meget vel vidste, at Hørup som taler var behersket i sin form, har villet skildre hans angrebssind. – Efter Viggo Hørups død sad Christopher Hage, som nævnt, ensom tilbage, men Hage var trods al dygtighed ikke nogen Hørup, og hans opmærksomhed var desuden fanget af et stort sagligt arbejde i sine to ministerier.

*

Med hvilken ubegrundet overlegenhedsfølelse Højres sidste ministre, i hvert fald nogle af dem, overdrog deres ministerier til Venstres mænd fremgår af optegnelser, som indenrigsminister Ludvig Bramsen har gjort i dagene omkring systemskiftet. Under 25. juli skriver han:

„Jeg har afleveret i dag kl. 3 til indenrigsminister Enevold Sørensen, det var en ren komedie, han var flad og flov, kunne intet sige til embedsmændene, som åbenbart til en begyndelse anse ham for et rigtigt fac, hvad jeg imidlertid ikke gjorde, men det må alligevel være drøjt at få en indenrigsminister, der er så blank som *han*.

Sandheden er den, at som indenrigsminister viste Enevold Sørensen, den i modsætning til Ludvig Bramsen erfarne kommunalmand, både viden, klarhed og sans for administration; skønt hans karriere var usædvanlig, var han aldeles fri for ministervigtighed eller anden storhedsfølelse. Han gennemførte den kommunale skattelov af 1903 – en del af det store skattelovskompleks – ligesom han tog flere sociale initiativer. Enevold Sørensen forelagde også det af Deuntzer ved festen i Kongens Have bebudede lovforslag til demokratisering af den kommunale valgret, hvorefter de to vælgerklasser uden for København og skattencensus'en i denne by skulle bortfalde; de bestående regler gav den økonomisk mere velstillede del af befolkningen en særlig indflydelse ved kommunalbestyrelsernes sammensætning (I, s. 207). Men grev Mogens

Frijs ville foreløbig ikke give passage gennem Landstinget for den lige og almindelige valgret også til sogne-, by- og amtsråd. Da Anders Nielsen, Tapdrup, havde udtrykt Venstrerestformpartiets stilling ved den fyndige sætning: „Skellet skal slettes, ikke flyttes“, altså skellet mellem almindelige og privilegerede vælgere til de kommunale råd, svarede Mogens Frijs i Landstinget, at man i Danmark havde været altfor rask til at slette skel, både i 1660 og 1849. Frijs ønskede i hvert fald, at de ved den bestående valgordning begunstigede gårdmænd fik lejlighed til at tage stilling ved et folketingsvalg.

*

Justitsminister Peter Adler Alberti var ved sin kraftige legemsbygning og sin uopslidelige energi et næsten frygtindgydende medlem af Deuntzers regering. Det skaldede hoved, præget af de sorte knobelsbarter og næseklemmerne, syntes underdimensioneret i forhold til kroppen. Han viste sig som justitsminister i besiddelse af megen handlekraft og af skarp sindighed, ligesom hans hukommelse var ganske usædvanlig. Han var måske regeringens intellektuelt højest begavede medlem, ved sit kendskab til mangfoldige samfundsforhold til megen nytte for sine kolleger, ikke mindst J. C. Christensen. Justitsministeren var ingenlunde bureaukrat, han så straks kernen i en sag og handlede gerne hurtigt; i det noget langsomme Justitsministerium iværksatte han sit eget systemskifte. Stillede en rigsdagsmand privat Alberti et juridisk spørgsmål, som han ikke på stående fod kunne besvare, gjorde ministeren et blyantsnotat på sin manchete, og næste dag havde spørgeren svaret. Allerede i oktober 1901 forelagde han forslag til den store retsplejereform, der havde været drøftet i årtier, men Landsting og Folketing kunne ikke enes herom, især ikke om nævningeinstitutionen. Alberti færdedes på Rigsdagen med

en vis grovkornet gemytlighed og havde trang til at slå de rette folk på skulderen, men uden at sige dem noget af større betydning. Det viste sig dog inden længe, at han kunne være foruroligende kynisk over for sager og personer, som vakte hans mishag.

Alberti, den højrevendte antisocialist, blev efterhånden populær i Landstinget. I ministeriet Deuntzer var han det konservative element, og især de frikonservative havde instinkt for hans stræben mod et bredt borgerligt midterparti. Mange af Venstres mere radikale vælgere havde været forbitrede over, at Landstinget forkastede konventionen om salg af de dansk-vestindiske øer, de ville gennem opløsning og nyvalg søge at fratage Højre flertallet i tinget. I denne situation advarede også Alberti Landstinget mod obstruction, og det vakte i Venstre megen tilfredshed, at netop justitsministeren, der tidligere havde været af modsat mening, nu hævdede, at en opløsning også måtte omfatte de kongevalgte medlemmer, som tilhørte Højre og af dette parti, foruden af kongemagten, ansås for udnævnt på livstid. Alberti ville se resultater og tålte ingen obstruction! Imidlertid, da landstingsvalget i september 1902 berøvede det egentlige Højre flertallet i tinget, idet Venstre og de frikonservative blev de fleste, var der banet vej for den „samling til midten“ uden om Socialdemokratiet, der just var Albertis politik. Han havde altid fundet det unaturligt, at Venstre og Socialdemokratiet ved valgene allierede sig mod Højre.

Adskillige i det Venstre, der bar regeringen, frygtede, at justitsministeren skulle få en uheldig indflydelse på J. C. Christensen. P. A. Alberti appellerede bevidst til reaktionære instinkter. Han forelagde i november 1903 et lovforslag, efter hvilket der som tillægsstraf skulle indføres prygl – indtil 27 slag på ryggen – af personer af mandskøn mellem 15 og 55 år, der havde gjort sig skyldig i voldtægt, vold

mod sagesløse personer og uterlighed over for småpiger. Forslaget svarede sikkert til visse brutale træk i Albertis egen karakter og hvilede for så vidt på en ærlig overbevisning; han har dog tillige vidst, at det ville blive bifaldet i visse primitivt tænkende, men indflydelsesrige kredse, som han ønskede at knytte til sig samtidig med, at han, bevidst, stødte den radikale del af Venstre fra sig. Pryglelovsforslaget medførte, at Alberti og Deuntzer begyndte at „spænde ben“ mod hinanden. De moderne jurister, og blandt dem konsejlspræsidenten, var meget imod pryglestraf, som de anså for et udslag af en længst forældet, barbarisk tankegang, helt uforenelig med at justitsministeren tillige arbejdede for en human retsplejereform. Det blev da også nødvendigt for Alberti at kæde en begrænset pryglestraf sammen med indførelse af betingede straffedomme, afholdstillhold m. v., og i denne humaniserede form vedtoges lovforslaget i marts 1904 i Folketinget, pryglebestemmelsen dog kun med fire stemmers flertal, hvoriblandt J. C. Christensen, Ole Hansen og Enevold Sørensen.

I Landstinget var dele af Højre på forhånd forstående, men forslaget kunne ikke på normal vis nå at blive lov, medmindre rigsdags-samlingen forlængedes ud over den 31. marts, hvad konsejlspræsident Deuntzer, støttet af finansminister C. Hage og marineminister F. Jøhnke, bestemt modsatte sig. Deuntzer ønskede ikke at se nogen lov om prygl. I den kritiske situation foreslog landbrugsminister Ole Hansen, at regeringen skulle spørge højregrupperne i Landstinget, om de under hensyn til tidnøden uden udvalgsbehandling ville vedtage lovforslaget i Folketingets skikkelse. Det ville de ikke, men de henviste til, at flere andre lovforslag heller ikke var færdigbehandlet. Samlingen blev derfor alligevel forlænget. Alberti havde besejret pryglelovsmodstanderen Deuntzer, men denne lod dog tingenes

formænd vide, at „regeringen gør bestemt regning på, at rigsdagssamlingen slutes 8-10 dage efter påskeferiens ophør“. Da prygleloven ikke var kommet til vejs ende inden denne frists udløb, forlangte konsejlspræsidenten Rigsdagen hjemsendt og saboterede for så vidt loven. Han truede i et ministermøde med at ville gå af, hvis den øvrige regering ikke fulgte ham. Til kongen sagde Deuntzer, at han ikke kunne være konsejlspræsident under sådanne vilkår, og han fik medhold. J.C. Christensen, Alberti, Ole Hansen, Enevold Sørensen og W.H.O. Madsen afholdt derpå et særmøde, men i dette vaklede kultusministeren og indenrigsministeren, og Rigsdagen hjemsendtes dagen efter, den 23. april 1904. Justitsministeren led altså i sidste omgang nederlag; i modsætning til konsejlspræsidenten havde han ikke kunnet true med demission, fordi hans autoritative stilling også var hans dækstilling i forbryderiske forhold, der var hans kolleger ukendt. Alberti gennemtvang dog, at hans pryglelovsforslag om efteråret blev genfremsat i Landstinget, sikkert også som en udfordring til den radikale fløj af Venstre reformpartiet, der stod i vejen for hans „samling til midten“, og i marts 1905 vedtoges loven i dens dæmpede form. Da den blev revideret efter seks års forløb, blev pryglestraffen fjernet, medens fremskridtene opretholdtes. Retsplejereformen henlå uvedtaget ved ministeriet Deuntzers afgang, derimod fik Alberti i hus en helligdagslov og den første automobillov.

*

De nationalpolitiske forhold på Island var ikke faldet til ro ved A.F. Kriegers oktroyerede, men hensynsfulde landsstillingslov af 1871, der erklærede Island for „en uadskillelig del af den danske stat med særlige landsrettigheder“, eller ved C.S. Kleins forfatningslov af 1874, der gav Altinget fuld lovgivningsmagt

på alle områder, hvor det var af betydning for islænderen selv at kunne lovgive, idet der samtidig oprettedes et islandsk ministerium i København, som bestyredes af justitsministeren (I, s. 374). Island havde jo i 600 år været først under Norges, derefter Danmarks styre, og nu var også islændernes sind blevet en smule vulkanske. Island begærede en forfatning (landsstilling) i overensstemmelse med folkets vilje; man ønskede, at Island blev et selvstændigt rige i kun personalunion med Danmark, medens den særlige lovgivningsmagt i islandske sager nu byggede på landsstillingsloven og dermed på Danmarks grundlov. Landshøvdingen, den udøvende magt, havde nok i 1874 fået sit sæde på selve Island, men han var kun ansvarlig over for den danske minister for Island i København, justitsministeren, der som regel var ganske ukendt med islandske forhold og i hvert fald kun skulle stå til regnskab over for Rigsdagen. Ordningen med en dansk minister for Island med sæde i det danske statsråd forargede mange islændere. Skulle et ministerskifte i Danmark være afgørende for, hvem der var minister for Island? Desuden, i tiden 1875-1901 havde danske ministre, især J. Nellesmann, indstillet til kongen at nægte omkring 40 af Altinget vedtagne særlove stadfæstelse, hvorved statsrådet i København var blevet forhadet.

Skønt Island havde betydelig videregående ønsker, begrænsede dets politikere sig foreløbig til at kræve en indfødt, på Island boende minister, samt at særanligger ikke måtte behandles i statsrådet. Da Venstre overtog regeringsmagten ved systemskiftet, havde islænderne godt håb om at få disse krav imødekommet. Hjemmestyrepartiets leder, sysselmand Hannes Hafstein, forhandlede efter 1901 med den nye minister for Island, justitsminister P. A. Alberti, og 3. oktober 1903 stadfæstede Christian IX Islands nye forfatningslov, hvis vigtigste bestemmelse var: hjemme-

styre med en ansvarlig minister, idet lands-høvdingembedet samtidig bortfaldt; ministeren skulle fremtidig besætte de embeder, som høvdingen hidtil havde besat. Hafstein udnævntes 31. januar 1904 til den første indfødte minister for Island.

Hannes Hafstein, der altså, om end på stor afstand, blev medlem af den første venstreregning, var en minister af helt usædvanlig, snarest enestående, type. Han var født 1861 som søn af amtmanden over det nordlige og østlige Island og juridisk kandidat fra Københavns Universitet. Han var sysselmand på Isafjord 1896-1904 og indlagde sig her for tjeneste ved sin dristige bekæmpelse af fremmede trawlere. I 1901 indvalgte Hannes Hafstein i Altinget, hvor han blev hjemmestyrerpartiets fører. Den sjældent smukke og elegante mand var en rig natur, han syntes en gudernes yndling, og han var i en årrække i hvert fald sit folks. Hannes Hafstein var lyriker med mandfolkelune, påvirket af Heinrich Heine og Holger Drachmann; han hentede sine hovedemner fra livsglædens kilder: vin, kvinder og sang:

Gud lod vinen gro og loves
for at skænke verden mod.
Hvad til livets vækst behøves
fandtes alt i overflod.
Folk med jorden slider, sløves,
får tilsidst så dunkelt blod.
Da lod Herren vinen loves
for at skænke verden mod.

Endnu blomstrer grønne ranker,
end er gylden druens saft.
Endnu under skindet banker
strålens liv og varmens kraft.
End kan glædens gode tanker
sprede sorger, vi har haft.
Endnu blomstrer grønne ranker,
end er gylden druens saft.

Hannes Hafstein, digter-ministeren, besang også Islands natur og skønhed, den rivende

vårflom, det dristige hesteridt. Hans patriotismes grundlag var ikke opsamlet bitterhed, men kærlighed til sagaøen og tillid til, at den ville gå en lykkelig fremtid i møde, hvis der blev taget fat på tidens opgaver med lys tro og mandig vilje. Hans inspiration var måske mindre Islands politiske ønsker end dets digteriske længsler. Hafstein ville helst undgå en skarp konflikt med det danske frændefolk; han ønskede at bevare dets venskab, medens Island samtidig vandt den fulde forståelse i Danmark af dets krav. Der skete i hans ministertid væsentlige fremskridt, navnlig på det økonomiske område. Oprettelsen af Islands Bank gav baggrund for nye fiskerimetoder og bedre skibsforbindelser samt for telefon og telegraf. Vejevæsenet blev udbygget og en lovskole oprettet; denne blev siden et fakultet ved det Universitet, der grundlagdes i 1911.

P. A. Alberti var altså blevet afløst, da Ministeriet for Island udskiltes fra Justitsministeriet og henflyttedes til Reykjavik, men han havde nok at se til endda, også uden for sin politiske virksomhed. Han var jo enevældig leder af Smørekportsforeningen og Den sjællandske Bondestands Sparekasse; i denne sidste påså bestyrelsen kun, at udlånene i de sjællandske gårde var forsvarlige, resten var overladt Alberti – og han kunne se ned i et stadig dybere svælg af forbrydelse.

*

Skønt krigsminister W. H. O. Madsen aldrig så Viggo Hørup ved statsrådsbordet, kom han efter eget udsagn i et særlig godt forhold til netop den, der havde stillet spørgsmålet: „Hvad skal det nytte?“; de omgikkes i de få måneder, Hørup levede; de var begge ærlige og fik talt ud med hinanden, har Madsen oplyst. Efter krigsministerens mening, udtalt i et „stenografisk interview“ optaget af rigsdagsstenografen C. C. Clausen, var Hørup under de nye forhold positivt indstillet over for for-

svaret, og hvis Madsen foreholdt ham en eller anden af hans berømte eller berygtede tidligere ytringer, sagde Hørup med et skuldertræk: „Det var dengang!“ Af kendsgerninger af nogen vægt foreligger dog kun den, at den store venstrefører ingen indvending havde mod den bevilling på 5 mill. kr. til moderne feltskyts, som obersten havde gjort til en betingelse for at indtræde i ministeriet. W. H. O. Madsen anså Viggø Hørups død for et skæbnesvangert tab for forsvarssagen, fordi han troede – men det må stå for hans egen regning – at just Hørup med hans „uhyre autoritet“ (Madsens udtryk) kunne have givet tingene en ny vending. Han havde, til forargelse for Viggø Hørups meningsfæller, den store radikale journalists portræt hængende bag sit arbejdsbord. Det er muligt, at Hørup har ændret syn på adskilligt, efter at der nu ikke mere var nogen over eller ved siden af Folketinget, men det er utænkeligt, at han skulle være blevet fæstningsven. „Man leder efter kendsgerninger, der kan underbygge den tillid, W. H. O. Madsen havde til et samarbejde med Hørup om en løsning af forsvarssagen og vel at mærke en løsning af dette problem i krigsministerens ånd“ (Troels Fink i „Ustabil balance“.)

Krigsminister Madsen var soldaterne en god mand. Han mente, at når staten rev unge borgere bort fra deres erhverv og lagde beslag på deres tid og kræfter, så kunne man ikke nøjes med at lade dem hugge hælene sammen med hånden til huen. Han videreudviklede mandskabets forplejning, afskaffede indkvarteringen i private hjem, havde interesse for de meniges uniformering og beklædning, for deres fritidsbeskæftigelse og for samarbejdet mellem hæren og skytte- og gymnastikforeningerne. Han betragtede soldatertiden som en fortsættelsesskole og ville skabe et vist fællesliv for mandskabet. Selv søn af en underofficer fik han forbedret underofficerernes kår. Han

hævdede, at deres opgave ikke blot var dressur af rekrutter og heste, men at i en lille hær som den danske blev mange opgaver, der i andre lande henhørte under officerer, betroet sergentgruppen; det var denne, der gjorde det muligt at gennemføre uddannelsen på kort tid; underofficerernes gerning havde en større betydning end almindelig forstået. Krigsministeren havde derimod ikke held til at få officerernes løn hævet, hvad vel har medvirket til, at han efterhånden stod temmelig isoleret i officerskorpset. Hovedårsagen dertil var dog nok, at ministerens forståelse af infanteriets og andet „levende værn“s betydning var mindre end hans interesse for befæstningens og materiellets. Madsen lagde ikke overflødig vægt på paradeeksercits, derimod foranstaltede han store manøvrer; det var ikke sket siden 1864.

Der kunne altså ud fra en demokratisk vurdering siges adskilligt godt om krigsminister W. H. O. Madsen, men han var og blev en mand udefra, og han lagde snart sin parlamentariske ubehjælpssomhed for dagen. I 1903 vakte den såkaldte krudttårnsaffære betydelig opsigt. Folketingets finansudvalg havde billiget, at de eksplosionsfarlige krudtmagasiner fra København blev flyttet ud på vestfronten; de nye magasiner blev imidlertid opført som bombesikre kassematter, der i krigstilfælde kunne tjene som opholdsrum for soldaterne. Dette kunne synes meget fornuftigt, men overfølsom som Folketinget var, så snart det gjaldt „fæstningen“, blev denne handling dog opfattet som et brud på Venstres forudsætning om, at Københavns befæstning ikke måtte udbygges, så længe forsvarskommissionen arbejdede. Det følgende år stødte W. H. O. Madsen endnu hårdere an mod de parlamentariske sædvaner. Efter den russisk-japanske krigs udbrud i februar 1904 fik krigsministeren bevilling til at lade foretage visse arbejder ved søbefæstningen; han lod herunder også opføre

skanser på Saltholm, der jo lå i et gennemsejlingsfarvand. Denne handling blev atter udlagt som en udbygning af fæstningen, hvorved megen uvilje opstod.

Om marineminister Ferdinand Johnke stod der ikke den samme blæst, skont han kort efter forsvarskommissionens nedsættelse udfordrende havde sagt, at det var en fuldkommen misforståelse, hvis man heri så en tilsigtet opgivelse af forsvaret. Den i formen hårde „ulk“ var ikke velset af alle de øvrige ministre og havde ikke megen indflydelse i regeringen eller Rigsdagen, som han dog altså, i modsætning til sin kollega, ikke ligefrem stødte. Årene efter 1901 blev en opgangstid for marinen, men det skal mindre have været den nu aldrende ministers skyld, tidligere en ubestridelig dygtighed, end hans medhjælperes.

*

Ministeriet Deuntzer havde allerede efter et par års virke gennemført så dybtgående reformer, at de måtte kaldes grundstene for et nyt Danmark. Og dog var der en vis uro i det regeringsbærende parti, Venstrereformpartiet. Det bekræftede sig, at der var store forskelle i målsætning og temperament mellem de grundtvigsk og brandesiansk farvede kredse, mellem byfolk og bønder, i det hele at Venstrereformpartiet, der jo var stiftet i 1895, virkelig nærmest havde været et interesseforbund med kun den ene fællesinteresse at tvinge Højre bort fra regeringsmagten. Partiets mål havde dybere set kun været et negativt, og det kneb derfor for dets medlemmer, da det selv blev regeringsparti, at enes under det positive arbejde. Hertil kom, meget afgørende, at just efter århundredskiftet var nye politiske kræfter under udvikling; de skabte hidtil ukendte muligheder, også for den fremtidige regeringsdannelse. De partier, der bekendte sig til venstrenavnet, de moderate altså medregnet, udgjorde ved systemskiftet, som nævnt, omtrent

$\frac{5}{6}$ af Folketinget, i hundredåret for juni-grundloven kun omkring $\frac{1}{3}$, de radikale medregnet. Store partier voksede i det 20. århundredes første halvdel op ude på fløjene. Højre, der i 1901 kun havde 8 mand i Folketinget, talte i 1950 27, og Socialdemokratiet var siden systemskiftet vokset fra 14 til 57 mandater i forfatningens hundredår. Kræfterne bag disse store forskydninger lå på spring allerede under ministeriet Deuntzer, og vi må vie dem adskillig opmærksomhed af hensyn til det videre forløb. Det vil også være nødvendigt at bryde med den ellers i denne fremstilling fulgte regel og allerede her biografisk at omtale de unge politikere F. J. Borgbjerg, P. Munch og Ove Rode, uanset at de først senere kommer på ministerplan, Borgbjerg endda langt senere. Trods deres ungdom taltes de nemlig blandt de nyskabende og banebrydende mænd efter 1901, ja, var blandt de fremmeste af dem. Dog, først noget om tidens baggrund.

*

Venstrereformpartiet havde vitterligt udført et stort arbejde i dets første regeringsår, delvis støttet af Socialdemokratiet. Reformerne havde dog skyggesider, de var især for skateloavgivningens vedkommende præget af landbrugets interesser, og yderligere havde Mogens Frijs taget sig betalt for sin medhjælp. Tiendeafløsningen kostede staten ca. 37 mill. kr., der nu skulle lignedes på indtægten og formuen. I det hele måtte byerne efter 1903 jo bære en større del af skattebyrden end forhen, og man kritiserede, at den nye indkomst- og formueskat ikke anvendtes til nedsættelse af toldafgifterne til gavn for de børnerige familjer, men til nedsættelse af de besiddendes grundskatter. Socialdemokratiet kunne kritisere, at progressionen ved indtægtsbeskatningen var meget lav og formueskatten overhovedet ikke progressiv.

Husmændene, landets nyeste stand, der i

århundredets begyndelse var ved at organisere sig under gårdmændene, havde knyttet særlige forventninger til Venstres overtagelse af regeringsmagten. Ved landbrugsminister Alfred Hages statshusmandslov af 1899, den første (I, s. 476), var udstykningen blevet et offentligt anliggende, men loven havde skuffet. Brugene var for små, nærmest „lodder“, et middel til i landsognene at fastholde en arbejderstand ved hjælp af en vis jordbesiddelse; tilmed var jorden ofte både dårlig og dyr, fordi sælgeren benyttede statslånet til at skrue prisen op. Utilfredsheden herover i forbindelse med den andelsproducerende husmandsstands stigende selvbevidsthed og det stærke reformrøre omkring systemskiftet førte til oprettelse landet over af husmandsforeninger, der stræbte mod et småbrug, som var et fuldt selvstændigt erhverv. Der var i tiden efter 1901 en vældig opdrift i bevægelsen.

Skattelovene af 1903 var i deres virkninger ikke efter husmandsstandens ønske. Ligesom skatteomlægningen, forskydningen fra grund til indtægt, mere havde været til fordel for landdistrikterne end for byerne, hvilket unægtelig også var meningen efter den stedsfundne erhvervsudvikling, således stillede den nye form for beskatning af fast ejendom, ejendomsskylden, der tilsidesatte de gamle hartkornsskatters princip om skyld alene efter jordværdi, gårdmændene bedre end husmændene. Ejendomsskylden var for så vidt helt imod husmandsbruget interesse, som bygningerne altid repræsenterer en forholdsvis større værdi på de små brug end på de store. Da jo endvidere ejendomsskylden bestemtes af ejendommens pris i handel og vandel, ville de i forhold til storbruget intensivt dyrkede husmandsbrug blive beskattet forholdsvis hårdt nu, da ikke længere jordens bonitet, altså dens dyrkningsmulighed, var det afgørende, men den faktiske kulturtilstand. En tønde hartkorn herregårdsjord og en tønde hartkorn hus-

mandsjord, hver på sin side af samme gårde, var under det gamle vurderingssystem lige beskattet; efter 1903 opdagede husmanden, at medens herremændens tønde kun var vurderet til f.eks. 400 kr., var hans egen ansat til 6-800 kr., og den forskydning af skatten, som heraf blev følgen, var altså straffen for husmandens intensive arbejde – han måtte derfor kræve „lige skat på lige jord“. Overgangen fra hartkornbeskatningen til ejendomsskylden betød i landsognene en skattelette på 3-4 mill. kr., der væsentligst kom gårdmændene til gode. Adskillig misstemning opstod blandt husmændene; mange følte sig af denne og andre årsager ikke mere helt sikre på systemskiftets sejrherre, det mægtige Venstrereformparti.

Under disse forhold måtte småbrugets mænd blive lydøre over for den principielle kritik, der fra georgistisk side øvedes mod skattereformen af 1903. Spredte småkredse havde siden 80'erne beskæftiget sig med georgismen, de dannede i 1902 en Henry George-Forening, og foregangsskikkelser blandt husmændene, ofte radikalt orienterede medlemmer af Venstrereformpartiet, sluttede sig til den. Fra dette hold pegede man nu på, at den gamle tiende ikke mere var en skat, men en fast grundbyrde, der for længst havde mindsket jordens værdi med byrdens kapitaliserede beløb, d.v.s. at de i 1903 værende jordejere havde betalt så meget mindre for deres jord, da de købte den, og ud fra dette synspunkt måtte de 37 mill. kr., som var statens tilskud ved tiendeafløsningen, jo opfattes som en ren gave til tiendeyderne, d.v.s. at bonderne havde givet sig selv en gave af statskassen. Georgisterne mente endvidere, det havde været et skæbnesvangert fejlgreb at erstatte den gamle, hævdvundne hartkornbeskatning med en ejendomsskyld, fordi denne mere lagde skat på frembringelser (bygninger, forbedringer m.v.) end på frembringel-

seskilden (jorden), hvorimod hartkornsskatten netop var en grundskat, et udtryk for folkets fællesret til grundværdierne, en samfundsprioritet, der gjorde jorden billigere og lettere tilgængelig for den kapitalfattige; at fjerne hartkornbeskatningen, som sket var, betød også blot, nemlig når der derved opstod en lettelse, at give de øjeblikkelige jordejere en foræring ligesom ved tiendecaføsningen, d. v. s. at gøre en margen fri, der hurtigt ville blive belånt, hvorefter kapitalen var rykket ind, hvor samfundet var rykket ud og dets formue derved mindsket. Og alt dette var købt ved stigende skat på arbejde og arbejdsindtægt! Nej, husmandsstanden måtte kræve snarlig ophævelse af de mange told- og forbrugsafgifter, der tyngede uretfærdigt på arbejdet og de små hjem. I stedet burde man beskatte den jordværdi, der ikke skyldtes enkeltmands arbejde, men som hidrørte fra samfundets vækst og udvikling og særlig ophobede sig i storbyerne, hvor de ufortjent tilflød private spekulanter i stedet for at inddrages i det offentlige kasser. Jorden ville da blive billigere og adgangen til at få eget hjem falde lettere for hvermand. Ved georgismens møde med husmandsbevægelsen var grundskyldstanken sat ind i dansk politik. De jyske husmænd var dog på dette punkt foreløbig forsigtigt tøvende, men efterhånden gik tanken så dybt, at underklasserejsningen på landet snarere kom til at stå i georgismens end i socialismens tegn.

Endnu et skel mærkedes mellem det lille og det større landbrug. Husmændene måtte nødvendigvis være stærke tilhængere af frihandel; de kunne nemlig særdeles vel bruge meget udenlandsk korn til kreaturfodring i deres bedrift, og kunne dette indføres frit til en billig pris, medens samtidig det derved fremstillede smør og flæsk frit kunne indføres på fremmede markeder uden nogen toldhindring, så var husmanden godt tjent dermed. Billigt korn var derimod ikke efter det store, kornprodu-

cerende landbrugs hoved, og hvis der tilmed pålagdes al jord en grundskyld, ville nok det stærkt drevne småbrug kunne klare sig, men næppe de mere overfladisk behandlede herregårdsmarker, og resultatet ville blive, at større arealer kom til udstykning.

*

Også de mere radikale dele af regeringspartiet var besluttet på længst muligt at støtte den første venstre regering; de vidste, hvad det havde kostet at komme så vidt; desuden havde Hørup jo været medlem af ministeriet Deuntzer indtil sin død, og hans navn gød en efterglans over det. Mange radikale demokrater troede længe, at J. C. Christensen var en Josva, som ville føre venstrefolket ind i det forjættede land. Efterhånden indtrådte dog en omvurdering af ham. I flere henseender havde ministeriet Deuntzers og Venstrereformpartiets politik været en anden end den, Viggo Hørup antoges at have villet. Medens hans åndelige arvtagere ønskede, at den trodsige holdning og de socialt omvurderende tanker, som årtiers kamp mod Højres provisorier havde rejst i store dele af befolkningen, nu skulle udnyttes til at skabe et virkelig radikalt demokrati, så at vredens frugter kunne kendes i det nye århundrede, skyede J. C. Christensen de dybe skel i udviklingen. Johs. V. Jensen har prist ham for hans sans for ligevægten i en nation. Han havde før systemskiftet kun været oppositionsradikal, han var ikke radikal af natur. Han havde, som den ham nærstående politiske skribent Erik Henriksen udtrykker det, „aldrig peget ud mod de fjerne horisonter, hvorhen den ideale stræben i menneskeånden er rettet“ -- men det var just disse horisonter, der drog de radikale sind. Det nærværende og det gennemførlige, det udjævnende, var altid J. C. Christensens styrke og begrænsning, som det i en anden tid med andre krav blev Th. Staunings. Han var, som før nævnt,

ingen klasse- og erhvervspolitiker, socialt lå han snarere en kende under end over gårdmandsstanden, han havde kærlighed til almu- en, alligevel, adskillige af de reformkrav, som arbejdere og husmænd nu ville rejse, kunne han og Venstre ikke gøre til sine; men omkring en tredjedel af partiet stod Socialdemo- kratiet eller de georgistiske tanker nær. Der var altså her en spænding.

Det var i den radikalt orienterede del af Venstrereformpartiet bemærket, at kultusmi- nisteren havde holdt nogle taler, hvoraf man måtte slutte, at han nu troede på muligheden af og ønskede et virkeligt neutralitetsforsvar og ikke mente at kunne forene det med en nedsættelse af militærudgifterne. Det blev også stadig mere tydeligt, at krigsminister Madsen ønskede fæstningen bevaret. Den til- syneladende tøven med hensyn til udvidelsen af den kommunale valgret betød, at husmæn- dene fortsat kun havde ringe indflydelse på sognestyret. Den radikale fløj af Venstrere- formpartiet mistænkte J. C. Christensen for, at afhængigheden af, eller alliancen med, de fri- konservative i Landstinget egentlig passede ham ganske godt. Regeringen havde jo ikke søgt Venstres gamle program gennemført med eller mod Landstinget, men uden at kampopløse dette affundet sig med de forlig, den kunne få. J. C. Christensen førte overho- vedet en forligspolitik – således lød den bitre kritik – der var laugt mere omfattende end Frede Bojsens i 1894, den, han havde fordømt så hårdt. Også den større eller mindre lydør- hed over for husmandsbevægelsen satte skel i partiet.

*

Den, der først hørte en susen i kornet, som lød ane omgrupperingen mellem partierne, måske med virkning langt frem i tiden, var den unge folketingsmand F. J. Borgbjerg, poli- tisk hovedmedarbejder ved „Social-Demokra-

ten“. Han tvivlede på, at Venstrereformpar- tiets radikale fløj ret længe kunne forblive in- den for partiet, og med taktisk sans dispo- nede han efter denne forudsætning. Hvem skulle de radikale efter et brud alliere sig med? Kunne der iværksættes et politisk samarbejde mellem arbejderne og de nye „små bønder“, husmændene? Utilfredsheden med og mistil- liden til det regerende Venstre var først og stærkest kommet til udtryk i Socialdemokra- tiet, der nu havde 14 folketingsmænd, skønt partiet, til dels af hensyn til Venstre, den gamle forbundsfælle under forfatningskam- pen, kun opstillede i mindre end en tredjedel af valgkredsene.

Frederik Hedegaard Jeppesen Borgbjerg var født 1866 i Boeslunde ved Skelskør som søn af en dyrlæge. Han stammede fra det ano- nyme folk, fra et utal af „Jeppesen“er i den sjællandske almue. Sit navn tog han i 1890 ef- ter Borgbjerg Banke ved Boeslunde, hvor hans farfader var en lille gårdfæster (hans bro- der, lægen, dr. med. Axel Borgbjerg opret- holdt æ'et). Det krævede mod at antage et så stejlt og kuplet navn som Borgbjerg, latterlig- gørelsen lurer, men han holdt dimensionen, han var ikke et lavlandsmenneske. F. J. Borg- bjergs bedstemor fandt på gårdens mark ved en gammel „troldhøj“ to guldkar, blotkar. Det vederlag Nationalmuseet gav for fundet, 1300 rigsdaler, forbedrede væsentlig fæsterens kår; det blev derved økonomisk muligt for sønnen Jens Jeppesen (Borgbjerg) at læse til dyrlæge, og på hans skuldre stod atter sønner- ne Axel og Frederik; sidstnævnte blev 1884 student fra Schneekloth's Skole i København. Fra sit 7. år opholdt han sig nemlig i sin vel- stående onkel, grosserer A. Bocks hjem på Fre- deriksberg og Søgård ved Gentofte.

Den unge Frederik Jeppesen havde en ky- klopagtig vitalitet og sjældne evner, han ville under alle forhold have vundet frem i et de- mokrati som det danske, men det har inter-

esse at se, hvilke kulturlag han passerede, især fordi han også ved selve sin kulturblanding kom til at påvirke sit parti og dermed sit samfund. – I stumptrøjen levede han altså i et afsides bondesogn, da som siden under indflydelse af sin fader, dyrlægen, en filosofisk begavet mand, der vel var en dygtig veterinær, men dog helst af alt ville være folkeopdrager i den rationalistiske oplysningstids ånd; han opgav sin praksis og stiftede en landbrugsskole på Falster såvel som det første andelsmejeri dernede. Han skrev den politiske digtsamling „Frihedssange“ og må regnes blandt andelssagens pionerer; 1890 blev han bogholder i P. A. Albertis Smøreksporforening; da han begyndte at undres over, hvad der foregik, blev han af formanden flyttet til en mindre farlig stilling end bogholderens. Som discipel i København levede dyrlægens søn, Frederik Jeppesen, i et overklassehjem, hvis bogskabe gemte guldaldertidens romantik. Under konfirmationsforberedelsen hos Th. Skat Rørdam i Helligåndskirken, den senere biskop, stemtes han grundtvigsk; ved hundredårsfesten for N. F. S. Grundtvigs fødsel deltog han i en tur til graven ved Køge og forstod her, hvad folkelig vækkelse vil sige.

Under disse skiftende indtryk bevægedes hans sind heftigt. Han begyndte at studere teologi, tog de indledende eksaminer smukt, prædikede i Stadager Kirke på Falster, blev forstander for en søndagsskole, foretog nattevandringer, hvorunder han holdt ensomme taler og målte sig selv med verdensaltet uden at komme til kort. Ved Skat Rørdams hjælp kom han til kristelige møder for studerende i Tyskland, som han udførligt refererede i „Berlingske Tidende“; dette var hans journalistiske debut. Snart læste han enorme bogstaber: Grundtvig, Rousseau, Tolstoj, Marx, Brandes, Darwin, påvirket af dem alle, stærkest af Darwin, for så vidt som udviklingslæren gjorde ham til ateist, der ikke med sandhed kunne

sidde i et teologisk auditorium; han forlod derfor studiet. Kristendommen var for ham blevet et overstået stadium i den menneskelige udvikling. Gennem forlovelse med en søster til forfatteren Åge Meyer Benedictsen kom han i forbindelse med den brandesianske radikalisme. Han fandt overhovedet bourgeoisiet åndsfattigt og idéforladt og søgte derfor næring for sin ideale trang andetsteds, nærmest i en dobbelthed af Karl Marx og Grundtvig, altså i en forening af klasse og folk. En tid klædte han sig helst i Tolstojs simple arbejdsbluse. Den, der stilles over for Borgbjergs tidlige ungdom, må med nogle let omskrevne linjer af Emil Aarestrup sige: Der var en verden i hans indre, „en svarmerisk, kaotisk vår“.

Denne åndelige garing, hvorunder han lod sig gennemsuse af de store ideer, dæmpedes først, da han var omkring 22 år. Da havde han både ad tankens og sympatiens vej, støttet af økonomisk læsning, nærmet sig socialismen, men han havde gjort det også som bøndernes ætling, som sin faders søn, fordi han i andelsbevægelsen så et stykke praktisk socialisme, i Kooperationen et middel til folkets overtagelse af produktionen. Et socialistisk Danmark, var det andet end de samvirkende danske forbrugs- og produktionsforeninger? I 1888 deltog den unge Borgbjerg i arbejderne grundlovstog med studenterhue på, to år efter fremkom hans første artikel i „Social-Demokraten“ under mærket „En Bondestudent“. Autoriseret dertil af Socialdemokratisk Forbund rejste den unge mand med den stærke krop som agitator landet rundt og holdt på et år 200 møder, deraf mange for landsbyernes husmænd og daglejere. Han bidrog mere end nogen anden til at føre socialismen ud over byarbejderne kreds. Som journalist skrev F. J. Borgbjerg i 1890'erne særdeles radikale artikler i sit blad; han havde med begejstring studeret de franske revolutioners historie og

fablede i „Social-Demokraten“ om en social revolution „med hovslag og geværsalver og kanoner“. Han erkendte siden, at man ikke kan tage en svunden tids begivenheder for fremtidsmuligheder. Endnu ved århundredskiftet var han usympatisk stemt over for parlamentarismens langsommelighed, men hans standpunkt var nu, at så længe man ikke havde forsøgt den almindelige valgrets fredelige veje, burde man tage den skarpeste afstand fra alle arter af vold; om organiseret magt til sidst ville blive det lidende proletariats endelige forløser var en anden sag.

Det var også omkring år 1900, at journalisten F.J. Borgbjerg i sit blad fremdrog flere retsvildfarelser, der vakte den største opmærksomhed. En tjenestepige, Nelly Andersen, der havde været i huset hos selve justitsminister J. Nellesmann, var blevet sigtet for tyveri af en guldurkæde og arresteret, skønt kæden siden fandtes i fru Nellesmanns kjoleliv; under fængslingen blev hun yderligere beskyldt for tyveri af forskellige sølvsager. Disse ting blev også fundet, og efter to måneders varetægtsarrest blev Nelly Andersen løsladt, idet hun fik 50 kr. i erstatning, dog med en tilføjelse om, at vel var tyveriet af urkæden ikke bevist, men mistanken bestyrket. Da sagen førtes op til Højesteret, blev tjenestepigen pure frikendt, og hun fik en erstatning på 500 kr. Sådanne retsskandaler måtte stærkt fremme kravet om en retsplejereform – og en sådan var jo netop justitsminister Nellesmanns højeste ønske. F.J. Borgbjerg var altså også som affære-journalist i vælten.

Kun på tidsafstand ses, hvad der egentlig sker. Da Jeppesen Borgbjerg mod sin gamle lærer K. M. Klausens kaution, der altså var fornøden, sikkert uden større forventninger til ham knyttedes til partiarbejdet, fik Socialdemokratiet sin første akademiker. Den akademiske tilgang, som det af håndværkere ledede parti ingenlunde havde været ivrig for at be-

fordre, var blevet forsinket derved, at Venstres kamp mod Estrup længe gav radikalt sindede kundskabsdyrkere en tilstrækkelig inspiration. Nu kom dog altså Borgbjerg, en mand, hvis demokratiske grundfølelse, frihedstrangen, havde sin kilde mere i Grundtvig end i Marx. Med tiden ligesom spærrede han for den teoretiske og revolutionære Karl Liebknecht-type; heraf blev hans parti mærket. Borgbjergs udvikling førte ham til en endelig holdning omtrent som den, Jean Jaurès indtog i Frankrig: Ved samarbejde med de borgerlige partier, især de venstreprægede, at nå så langt som muligt til opnåelse af virkelige fremskridt. I Jaurès' vidtfavnende menneskelighed så han et ideal, og som taler var han af samme type som den store franske socialist – der jo blev myrdet ved den første verdenskrigs udbrud.

Da Borgbjerg debuterede, var Socialdemokratiets stilling den, skønt næppe klart erkendt i Rømersgade, at skulle det vokse sig til et folkeparti, da måtte det tælle frodige mænd, der kunne løfte den politiske tænkning op over tariffærne, som besad humanistisk dannelse og ved deres bevægede og bevægende ånd kunne forbinde partiet såvel med de europæiske tidsstrømninger som med det nationale fællesskab. Borgbjerg skulle efter en udvikling vise sig at være en sådan mand, folkelig også ved den kulturblending, hvoraf han var fremgået. Efter gæringen nåede han til den afklarede erkendelse, at udviklingen, væksten, var det egentlige.

Ingen kan spotte Københavns borgerskab, fordi det ikke i århundredets første tiår så, at F.J. Borgbjerg, trods sin ubændighed, i mangt – som Hjalmar Branting i Sverige – var en nationalt og socialt højnende mand. Et så stort forskud på den endelige dom kan ingen kræve af nogen. Hans lidenskabelige sind kunne langt op i årene føre ham ud i smagløshed og brutaliteter både med mund og pen, ligesom

han længe vedkendte sig, at han på internationale partikongresser mærkede en samfølelse, der var meget dybere end den mellem landsmænd af forskellig klasse eller livsanskuelse -- det troede han i hvert fald at gøre. Hvad bourgeoisiet med god grund kunne se i Borgbjerg var en kæmpeagtig, rødskægget, løbsk socialist, en Buldrebjerg, som var brudt gennem Grønttorvets stenbro og kunne jagttages på rulleskøjter på vej til Rigsdagen. Borger-skabet vidste ikke, at han var fortrolig med dets egne store hjem og deres kultur, og at han oprindeligt stod Boeslundes småkårsstand politisk nærmere end Nørrebro arbejderne. Borgbjerg levede ganske rigtigt i en årrække som en tordengud af detonationer -- i „Social-Demokraten“, i Folketinget, i Søndermarken -- men hans grundstemning var ikke had, han var egentlig lige så godhjertet som impulsiv, han følte sig i pagt med de lyse magter i mennesket og folket, han ville social retfærdighed, men snæver klassepolitik var han ingenlunde; det kan vel ingen være, der, som han gjorde, oprigtigt hyldede Grundtvigs folkelige frihedstro.

F.J. Borgbjerg var i 1898 valgt til Folketinget i Ravnsborgkredsen på Nørrebro, og støttet til sit store, dog altså noget svulmende, talent stod han allerede efter systemskiftet som Socialdemokratiets største agitatoriske kraft.

Hans veltalenhed er et kapitel for sig; hos ham fløj tanken umiddelbart over i ordet; han var som taler et stykke natur; han var en æolsharpe, hvis strenge toner, når vinden stryger igennem dem, stigende og aftagende med vindens styrke, men bestandig givende klang. Han var taler af konstitution, der var intet skel mellem ham og talen eller mellem denne og hans publikum. Karakteristisk var hans hingsteagtige tilbagekastet af det kløftede skæg og hans pludselige fremstød af krop og arme. Drivkraften i Borgbjergs veltalenhed var et overskud af et bevæget indre liv; han

nåede også med dæmpet stemme lyriske højder, hvor kun fjeldplanten edelweiss gror, men undertiden kom han helt i sine stemningers vold, og da indtrådte en overflod, der kunne gøre ham tøylesløs. En vis mani indgik utvivlsomt i Borgbjergs psyke; han henryktes af Richard Wagners musik med dens tendens til „überschwänglichkeit“. Med alt dette var F.J. Borgbjerg dog tillige taktiker. På en partikongres i foråret 1903 fik han imod den forsigtige P. Knudsen og hovedbestyrelsens flertal vedtaget, at den hidtil bestående alliance med det københavnske Venstre skulle ophøre. Det var yderst dristigt af den unge politiker at handle imod partiledelsen, der ønskede endnu et stykke tid at prøve Venstre efter dets gerninger, men taktisk var det et mesterligt træk. Bag Borgbjergs standpunkt, at alliancen skulle ophøre, lå ikke den marxistiske klassekamp-teori, derimod en frygt for, at Socialdemokratiet, hvis det alt for længe stod i Venstres skygge, ligesom dette ville komme for sent til magten. Derudover skulle alliancens ophør, men derom sagde han intet, betragtes som en dulgt opfordring til den radikale del af Venstrereformpartiet om at bryde ud og danne et selvstændigt parti, med hvilket Socialdemokratiet derefter kunne gå i alliance, nemlig om en politik, som også arbejderne kunne slutte sig til. De to mindretal kunne da måske engang blive et flertal. Borgbjerg forudså altså en sprængning af Reformvenstre, jævnfør hvad herom foran er skrevet, men også dette måtte tale for, at Socialdemokratiet ved det folketingsvalg, der stod for døren, opstillede kandidater i flere kredse end hidtil, thi så kunne man jo hævde over for en senere, ny allieret, at i de og de kredse var Socialdemokratiet allerede „på pladsen“ og måtte derfor have forret under valg samarbejdet. Det besluttedes at opstille i 13 kredse mere end før.

*

Ved folketingsvalget den 16. juni 1903 holdt det store Venstrereformparti endnu sammen, men valget stod i de nylig vedtagne skatteloves tegn og bragte udviklingen i skred. I København mistede de radikal-liberale af deres syv folketingsmænd de fem, blandt dem selve finansminister Christopher Hage. Skattelovens agrariske tilsnit havde gjort et ilde indtryk i hovedstaden. De tre af de fem tabte kredse var erobret af Højre, de to af Socialdemokratiet. Hage, bæreren af et stort slægtsnavn, den overlegent indsigtfulde finansminister, var faldet for en socialdemokrat, omtalt som „en sølle snedker“. Hans sind fyldtes med bitterhed, også fordi nederlaget svækkede hans stilling inden for ministeriet Deuntzer.

Venstrereformpartiets nettotab i landet som helhed var kun to, men valgets udfald måtte i de Hørupske dele af partiet stærkt fremme tilbøjeligheden til en særpolitik, en politik, der ikke var fjendtlig over for Socialdemokratiet. De mænd, der nu med grund kunne føle deres politiske liv truet, var af den type, som ledet af politisk retfærdighedsfølelse først havde stillet sig ved bøndernes side, skønt de frygtede en ensidig landbokulturs snæverhed, og som siden, drevet af social retfærdighedsfølelse, stillede sig ved arbejderens side, skønt de af samfundssyn var liberalister. De havde aldrig i synderlig grad haft nogen klasse bag sig og derfor heller aldrig nogen talrig naturlig vælgerhær, men de mente, at både bønder og arbejdere, der jo sad inde med tallets magt, fortsat i politikken kunne have brug for en socialradikal islæt, som formåede at bryde spidsen af interessekampene. Den betydningsfulde stilling, som mændene af denne type hidtil havde indtaget, blev truet just ved systemskiftet. Så længe det gjaldt grundlovens hævde, ikke skattebyrdens fordeling og andre materielle spørgsmål, kunne Køgeegnens og Langelands bønder, Københavns og Århus' arbejdere ypperligt samles

om mænd som V. Hørup, Edv. Brandes, Herman Trier og V. Pingel, men det kunne blive vanskeligt nok under de nye vilkår. Tilmed ville netop den radikale del af Venstrereformpartiet tabe vælgere til Socialdemokratiet, hvis der ikke blev ført en dristigere politik. Det gjaldt altså nu selvhævdelse.

Ikke blot i København, også i Midt- og Vestsjælland samt i Vendsyssel fremkaldte junivalget i 1903 et radikalt røre, der kun forøgedes, da Alberti i november fremsatte sit forslag til en pryglelov. Der var utilfredshed med Venstres „bløde“ politik, og der var vælgere, som sagde, at hvis der ikke blev skabt et nyt parti, ville de blive nødt til at stemme på socialdemokratiske kandidater. Under de fa-retruende forhold oprettedes i København i oktober 1903 en lille privat klub med det formål at diskutere den aktuelle politik og udforme et radikalt program, men først senere, når forholdene var egnet dertil, optage en agitation for dette program, i eller uden for Venstrereformpartiet. Her finder vi spiren til Det radikale Venstre. Indbyderne til denne klubdannelselse var alle akademikere, og to af dem skulle inden længe blive landsnavne, Ove Rode og P. Munch.

*

Adskillige navnkundige slægters blod flød i Ove Rodes årer. På hans stamtavle stod navne som Hage, Lehmann, Bartholdy, Bech og Puggaard. Selve Roderens slægtsby var i nyere tid Vallø, hvor de som embedsmænd var knyttet til Stiftet. Efter sagnet er Lehmann'erne af bøhmisk oprindelse, og dette er da måske forklaringen på Ove Rodes fremtoningspræg, der afveg adskilligt fra det middeldanske; i sindet havde han en særlig glød. Hans fader var dr. phil. Gotfred Rode, der havde ægtet Orla Lehmanns 16 år yngre og livfulde datter Margrethe. Ove Rode fødtes 1867, broderen, digteren Helge Rode, i 1870.

Da Lehmann gennem sin svigerfader, stor-købmanden Hans Puggaard, var formuende, kunne han rundeligt bistå Gotfred og Margrethe Rode, da de oprettede en udvidet folkehøjskole på Skovgård ved Ordrup Krat. I den kunstnerisk rigt smykkede skole herskede en blanding af nationalliberal og grundtvigsk kultur. Mange af åndslivets mænd kom i dette hjem, ganske vist endnu flere da Skovgård siden erhvervedes af forlæggerlægten Hegel.

I Ordrup faldt da Ove Rodes første barndom. Han kan som 2-3-årig have siddet på skodet af den aldrende Orla Lehmann, i sin tid en højborgerlig revolutionshelt. Men 1877 brød ægteskabet mellem Gotfred Rode og Margrethe Lehmann sammen, en nordmand var kommet imellem, den ildfulde venstrepolitiker Erik Vullum, og et par år senere viedes de hos Bjørnstjerne Bjørnson på Aulestad. Derved blev Ove Rodes „anden barndom“ norsk, hvad hans sprog bar mærke af en rum tid derefter. Også i hjemmet i Kristiania (Oslo) færdedes adskillige af nationens navne, men de stærkeste indtryk modtog den nu halv-voksne dreng dog i Stortinget, der just i disse år, med Johan Sverdrup som hovedskikkelsen, var forum for den begyndende unionskamp, bondestandens frigørelse og for det i 1884 sejrende krav om parlamentarisme. Knøsen Ove Rode så her, til hvilke højder politik kunne stige, og gennem sit hele liv betragtede han den som en åndens idræt for de udvalgte, også da han mange år senere som sit lands forsyningsminister mødte mellemflæsk og høstbindegarn blandt de politiske emner. Rode stod altid i et sønligt forhold til sit andet fædreland; på grunden ved sit siden erhvervede sommerhus i Kregme hagede han om et lidet lyngstykke, et Norges minde.

Men Ove Rodes virkelige fædreland var jo det af Højre politisk forsinkede Danmark, hvortil han vendte tilbage ikke længe efter, at han i 1885 var blevet student; han havde da

nogen formue. Den, der har set ham på gaden i det store udstillingsår 1888, må have bemærket hans smukke, lidt for velklædte pageskikkelse, ojetsynligt en søn af „den radikale nationalliberalisme“, foreløbig en begavet svarmer med et causerende forhold til tilværelsen. „Skon Ove“ kaldte professor L.V. Birch ham siden. Den unge, ærgerrige Rodes hu stod til politik og journalistik. Som han i Norge beundrede Sverdrup, så han i Danmark op til Viggo Hørup, endda så meget, at han gav et af dennes berømte slagord en kraftig drejning: „Ingen over og ingen ved siden af Hørup!“ Rodes plads ville have været ved „Politiken“, men her sad jo mesteren selv og tillige Edv.Brandes. Kun 22 år gammel udgav han da dagbladet „København“, der naturligvis bekæmpede Estrup, men dog var mere litterært venstrevendt end politisk; redaktionen så en opgave i at hævde bourgeoisie's ret og ære over for det bastant fremrykkende Socialdemokrati. Det var især dette blad, som højesteretssagfører P.A.Alberti, når der blev gjort løjer med ham, overdægnede med sagsanlæg. I denne *elegantier*-periode vogtede den dansk-norske yngling sig ikke for kådheder, som han siden ugerne mindedes. Hans udvikling bekræfter, at livet kan være et langsomt værk.

Efter at Ove Rode i 1892 med tab af sin kapital havde forladt „København“, blev han medarbejder ved „Politiken“, foreløbig betroet det lettere stof. Samtidig lod han dog sin plov gå dybere i jorden, vel også fordi han nu havde giftet sig. Han indledte på redaktionen og i hjemmet et studium af århundredets politiske historie, især af Orla Lehmanns skrifter og taler. Det er uden for tvivl, at herkomsten fra denne mand altid meget styrkede hans tillid til egne evner, men under studiet af Lehmanns liv og gerning kunne dattersønnen ikke blot finde ærefulde tilskyndelser, også alvorlige advarsler. Thi hvem var Orla

Lehmann? I 1836 havde han som den første taget til orde for bevarelse af det danske sprogs truede grænser i hertugdømmet Slesvig, i 1842 havde han givet feltråbet „Danmark til Ejderen!“, altså langt ud over den nationale grænse, og vel var han i november 1848 udtrådt af ministeriet A.W.Moltke, fordi han ønskede krigen endt ved Slesvigs deling, men siden forfægtede han på ny Ejderstaten og dermed den politik, som medvirkede til katastrofen i 1864. Lehmanns håb om en genforening med de danske sønderjyder var derefter knyttet til Frankrigs sejr over Prøjsen, håbet brast, og han døde tidligt ældet i 1870.

Som i nationalpolitikken således også i forfatningspolitikken: Lehmann havde sammen med D. G. Monrad 1848-49 været hovedmanden for den første junigrundlov, men i 1866 deltog han med iver – i siden erhvervet mistillid til bønderne – i dette års tilbagegående forfatningsændring. Orla Lehmann, i sin tid „forjættelsernes fakkeltbærer“, var død som en mand i forfald. Ove Rode kunne hente styrke hos sin morfader, hvis han knyttede til ved hans strålende ungdom, men ellers måtte hans saga tilskynde den oppositionelle ætling til en modsat politik eller til at genvinde de slag, forbilledet havde tabt.

Endnu i halvfemserne syntes Ove Rode nærmest af litterattypen. Man har ment, at en digter og en politiker kæmpede i og om ham; denne antagelse finder støtte især i maskekomedien „Harlekins Omvendelse“, som indeholder yndefulde vers. Rode selv nægtede at have haft et sådant tvesind. Ved sin 60 års dag udtalte han: „Politiker var og er jeg, af arv, af liv og sjæl, af blod og opvækst“; men han ville nok tilkende sig en smule formevne og erkendte, at den var kommet ham til gode som politiker. Historisk var hans sans altid størst for de statsmænd, der fortonede sig i poesiens oververden.

Under Viggo Hørups tiltagende svagelig-

hed op mod år 1900 skrev Ove Rode, nu redaktionssekretær, ofte de ledende artikler i „Politiken“. Han udnyttede undertiden også sin versifikatoriske evne journalistisk. Under det svage ministerium Hørring, Højres næstsiste, bragte „Politiken“ „Fem politiske Digte fra Christian den Ottendes Tid“; de foregaves at være fundet blandt nogle gamle papirer fra 1847, men var i virkeligheden skrevet af Rode med adresse til Christian IX. Et vers derfra:

Kong Christian hor et borgerråd!
Nu er det tid!
Den flok, der leger fræk og kåd
med folkets ve og landets gråd,
bryd du den usle hovmøds bråd,
nu er det tid...

Systemskiftet, ved hvilket jo han og Sigurd Berg var mellemmænd mellem den Hørupske og Bergske gruppe, var for ham en venstresejr som Sverdrups i 1884, og skønt J. C. Christensens – til sidst overvundne – modstand mod Viggo Hørups optagelse i ministeriet Deuntzer misstemte ham, ja, vakte hans mistanke, søgte han længe i sit blad at gøre den store vestjyde acceptabel for den københavnske fløj af Venstre, hvorved han beredte sig vanskeligheder som Studentersamfundets formand. Det bekom heller ikke hovedstadsavisen „Politiken“ vel som bladforetagende at skulle være Venstrereformpartiets organ, efterhånden som ministeriet Deuntzer udfoldede sin politik. Men Rode beundrede J. C. Christensen som taktiker og ville ikke en ny deling af Venstre føjet til de talrige foregående, hvis det på nogen måde kunne undgås. Imidlertid, da det nye regeringsparti syntes ham at stejle over for de dybest gående reformkrav og at løbe ned langs hurdlen uden springmod, men især da kultusministeren syntes at forberede et omslag i militærspørgsmålet, da blev Rode ikke fremmed over for den tanke, at det kunne blive nødvendigt at stifte

et venstreradikalt parti. Derfor var han blandt initiativtagerne til den private klub.

*

P. Munch, Peter Rochegune Munch (Rochegune var navnet på en fransk general i krigen med Tyskland 1870-71), var måske den drivende kraft i den radikale klub. Han repræsenterede en europæisk politisk radikalisme, som han i Danmark havde søgt at indplante på de gamle bondevennetraditioner og Hørups lære. Men vejen til denne hans holdning havde været lang. Munch var født den 25. juli 1870 i Redsted på Mors, en uge efter at Frankrig havde erklæret Tyskland krig, som søn af en landmand og møller; moderen var svensk. Slægten Munch ejede gårde på øen, men den familie, han tilhørte, synes at have været i uafbrudt økonomisk tilbagegang, vel også under indflydelse af landbrugets vanskeligheder i årene efter 1875. Faderen bortforpagtede sin gård, Peterslund, drev derefter en nærliggende købmandsforretning, og over en mølleejendom ved Randers overtog han Skabermølle ved Rindsholm, en lille mil fra Viborg. På denne landejendom med mølle, savværk og fiskeri havde Peter Munch sit hjem til han var 18 år. På Skabermølle holdt man „Jyllands-Posten“ og „Viborg Stiftstidende“, to stærkt konservative aviser. Ingemanns historiske romaner var drengens kæreste læsning, og da han siden fik at vide, at deres romantik ikke stemte med virkeligheden, blev han ganske overvældet. Tvivlen havde meldt sig, og som han selv har skrevet: „Den kom siden til at brede sig til mangt og meget andet.“

11 år gammel blev han sat i Viborg Katedralskole. Skolens rektor var den frisindede H. H. Lefolii, grundtvigianer og bergianer; hans ry medvirkede meget til, at Viborg blev „bondestudenternes“ by, også Johs. V. Jensens. Denne skole kom efter Munchs eget udsagn til at betyde overmåde meget for ham;

ikke mindst rektors undervisning i faget dansk, hvorunder eleven advarede mod, som han dengang havde for skik, at bruge stærke ord -- han tog heraf lære for livet. Historie var Peter Munchs yndlingsfag, men det var ham samtidig en fryd at løse de matematiske opgaver; siden sat på hårdere prøver end dem, skolen stillede, skulle det jo vise sig, at han besad en kølig logik. Blandt kammeraterne var Aage Friis og J. P. Jacobsen, senere henholdsvis professor i historie og religionshistoriker; med dem og andre drøftede Peter Munch ivrigt tidens forskellige „gennembrud“. Søren Kierkegaard gjorde et dybt indtryk på ham, men han og de nærmeste kammerater diskuterede også den moderne litteratur, der blev tilegnet i stort omfang; det var værkernes problemstilling, som især interesserede disse ynglinge. Politisk var Munch højremand, en beundrer af Estrup, tilhænger af fæstningspolitikken. Inden Munchs skoletid var til ende, opgav hans forældre Skabermølle og flyttede til København; han kom derefter til at bo i sin rektors hjem, hvor han kunne betale med opsparede stipendier. Politisk kunne den unge Munch på dette tidspunkt ikke følge Lefolii, men han satte ham som menneske og lærer meget højt. Efter at eleven i 1889 var blevet student med udmærkelse og draget til hovedstaden, brevvekslede han jævnlig med sin gamle rektor.

I København kunne P. Munch ikke vente nogen økonomisk hjælp fra sit hjem, han måtte tværtimod bidrage til at holde det oppe med de legater, han fik. Hans studieår påkalder uvilkårligt den største respekt for hans karakter og begavelse, hans sundhed og ligevægt, men han var ganske vist aldeles udistraheret af trang til forlystelser, sport og sligt; koncerter var ingen fristelse for ham, da han var fuldstændig umusikalsk. Den „Sturm und Drang“, som også han måtte igennem, var i modsætning til Ove Rodes alene indadvendt

og nærmest af religiøs karakter. Munch følte en tid lang, at hans eneste virkelige interesse var den religiøse, sikkerhed for at der fandtes et absolut princip, uafhængig af de skiftende tankegange og tider, og kunne han ikke lære dette princip at kende, var resten ligegyldigt. Hans ungdomsgrublerier førte dog ikke til nogen løsning af tilværelsens gåde, og han faldt til ro med, at der ikke var anden ledetråd at følge end ens egne følelser, og at det for hver enkelt gjaldt at vise troskab mod den følelse, der dybest svarede til hans personlighed. Dette blev hans grundholdning gennem hele livet. I det praktiske, ufilosofiske ord: „Den størst mulige lykke for de flest mulige“ så han efterhånden målet for sin stræben. Som diskussionsindleder i Studentersamfundet udtalte han engang, at tidligere, før gennembruddet i halvfjerdserne, havde man opstillet et størstilet ideal, der pegede frem mod det evige liv i gudsriget, men samtidig levet et hverdagsliv langt fra dette ideal; Georg Brandes og Viggo Hørup havde ført ungdommen ud af denne halvhed ved ærligt og bevidst at vælge verdensriget.

Ubemidlet som den unge Munch var, måtte han undervise privat og i skoler 4-6 timer om dagen og kunne derfor kun høre ret få forelæsninger. Uanset at der til denne anspændte arbejdsdag fortsat søjede sig en udstrakt skønlitterær og historisk læsning og tillige en virksom deltagelse i livet i Studentersamfundet, nåede han i 1895 frem til skoleembeds-eksamen med historie som hovedfag. Munch bevarede altid stor sympati for de nationalliberale, hvis politik, trods deres svare fejlgreb, dog havde skaffet Danmark junigrundloven, stillet bondestanden politisk lige med det øvrige folk og bevaret danskheden i Nordslesvig. „Den sidste nationalliberale“, C. S. Klein, ministerierne Holstein-Holsteinborgs og Fønnesbechs justitsminister, var valgt i Viborg 1876-98, og hans personlige overlegenhed havde

gjort indtryk på latinskoleeleven. Men under studiet påvirkedes Munch særdeles meget af „det videnskabelige gennembrud“, navnlig af det kølige sandhedskrav, som hans hovedlærere, professor Kr. Erslev, stillede til al historieforskning og -skrivning, af hans krav om præcist kildekendskab og nøgtern kritik. Mødet med Erslev bidrog meget til at forme Munchs personlighed.

I P. Munchs studenterår skete der overhovedet en stærk udvikling i hans anskuelser. Under studiet fik han megen sympati for D. G. Monrad. Et lille folk som det danske, truet af et mægtigt nabofolk, måtte, mente han, som værn udvikle en stærk nationalfølelse og under et forbund med Norge og Sverige søge Sønderjylland tilbageerobret. Hørupernes verdensborgerlighed forslog ikke for den unge Munch. Han var for forhandlingspolitikken efter 1890, men følte dog Viggo Hørups fald for Alberti som en forsmædelse, og et par år efter kom Munch gennem „Politiken“ under dybtgående påvirkning af Hørup. Fra 1895 betragtede han ham som sin fører, uanset at han var vokset op med Højres hadefulde opfattelse af ham. Munch bevarede dog sin stærke interesse for de danske sønderjydere, han var fortsat ivrig for nordisk samarbejde, men han opgav troen på et dansk militærvæsen; i stedet for troen på magt måtte sættes tillid til den danske kulturs evne til at give vor *nationalitet* den sikkerhed, som det ikke var muligt at skabe for den danske *stat*.

I april 1896 blev Munch indkaldt til forplejningskorpset, og hjemsendt fra dette som korporal underviste han i historie på Statens Lærerkursus, virkede som censor i historie ved gymnasierne, desuden som skribent, og fra 1900 afholdt han foredragsrækker ved Folkeuniversitetet. Som rimeligt var ville Munch skrive disputats; han forudsatte, at N. Neergaards „Under Junigrundloven“ ville standse i 1866, og det var da hans hensigt at behandle

tiden derefter, men dette stof fra en stridbar tid skønnedes endnu at være for „varmt“, og han blev da i 1900 dr. phil. på en afhandling om den danske købstadsstyrelse 1619-1745. Munch fandt det frugtbart, at historien, den socialøkonomiske forskning og statistikken nærmede sig hinanden, men kunne ikke anerkende, at de økonomiske interesser var den eneste, eller blot den herskende drivkraft for menneskenes handlinger. Han kunne ikke lukke øjnene for de enkelte personers udslag-givende indgriben i handlingsforløbet, men indrømmede, at både personer og ideer havde et vist materielt grundlag til forudsætning. Marxist blev han aldrig. Historiens gang var for ham et ustandseligt frem og tilbage, et op og ned, dog således at skridtene fremad i det hele blev længere end skridtene tilbage. Akademikernes hovedfortrin så han deri, at de var fri for klasseinteresser.

Tiltrukket af den franske ånds klarhed og ideerne fra 1789 opholdt P. Munch sig efter sin disputats et års tid i Paris. Han mødte her de socialradikale tanker, der var formet af Léon Bourgeois, det mægtige radikale partis fører, under betegnelsen solidaritetslæren. Denne læres kerne var, at samfundet må hvile på individets frihed, kun begrænset af hensynet til andre individers frihed, endvidere på lige ret for de enkelte, og i stedet for på kristendommens barmhjertighed eller revolutionens abstrakte broderskab på solidariteten som resultat af menneskenes gæld over for hinanden. Han anlagde det samme synspunkt på nationernes samfund. Denne nyliberale eller socialradikale tankegang havde omkring århundredskiftet megen udbredelse i Frankrig, i øvrigt også i andre lande. I Frankrig var de radikale universitetskredse i den yderst gunstige stilling at have landets regering for sig, og de kunne derfor, med Munchs egne ord, øve deres indflydelse „på trods af hær og kirke og aristokrati i fornuftens og den åndelige

overlegenheds navn“. I foråret 1901 redigjorde han i nogle store artikler i „Politiken“ for sine stimulerende iagttagelser i Frankrig, der kun havde fæstnet hans anskuelser.

P. Munch kom hjem fra Paris i juni 1901, nogle uger derefter indtraf systemskiftet, og derved opstod et godt grundlag for udbredelse af kundskab om samfundslivets udvikling hjemme og ude. Munch var meget virksom ved Folkeuniversitetet. Da tanken rejstes om til historieundervisningen at knytte en undervisning i samfundskundskab, greb han med iver til, og hans første lærebog i faget forelå i 1902; den udkom siden i talrige oplag ligesom den verdenshistorie, han udgav. Munch lagde megen vægt på, at demokratiets vordende borgere blev undervist i samfundsforholdene, og i det hele på en redelig historisk oplæring, der i elevernes sind kunne „fæste den sum af opsparat livsvisdom, der danner samfundets bærende grundlag“.

Trods sit vidtspredte pædagogiske og videnskabelige arbejde fik han tid til at stifte og redigere tidsskriftet „Det nye Århundrede“, som udkom fra 1. oktober 1903, og hvori han hævdede sine anskuelser. Her proklamerede han også, at de socialradikales hovedopgave var „den langsomme omformning af befolkningens tænkevis i moderne ånd“. Et sådant udtryk betød i J. C. Christensens og andres øjne et brud med bibelen og salmebogen, en stræben mod det kristne livssyns ødelæggelse. Munch har hævdet, at han aldeles ikke havde tænkt på noget sådant, da han skrev de farlige ord, men at hans ønske netop var et nært samarbejde mellem den Hørupske floj af Venstre, der vel forudsattes at have gennemgået en sådan „omformning“, og de grundtvigianere, folkehøjskolens mænd, der havde fastholdt Grundtvigs åndelige frisind og vist social forståelse. Ikke desto mindre blev disse ord ham aldrig glemt.

I „Det nye Århundrede“ formulerede dr.

Munch sit syn på Danmarks forsvarsmuligheder; i alt væsentlig faldt det sammen med Venstres gamle tankegang, som han dog nu både systemiserede og moderniserede. For Munch var den lange fredstid efter 1871 en af menneskehedens lyseste fremgangstider, han mente, at „al sandsynlighed“ talte for, at man ikke mere skulle opleve en krig mellem europæiske stormagter, „men sandsynlighed er ikke sikkerhed“. Ramte en altså uforventet krig Danmark, var et effektivt forsvar helt udelukket. De fæstninger, vi byggede, byggede vi til tyskerne. England kunne ikke hjælpe Danmark, og alliance med Tyskland betød reelt opgivelse af landets selvstændighed. Militærvæsenet måtte indrettes efter kendsgerningerne, som, fremholdt Munch, var disse, at Danmarks ikke 3 mill. indbyggere var spredt over halvøer og øer mellem Nordsøen og Østersøen, med sin hovedstad i udkanten af landet, tæt ved Kiel, Tysklands store krigshavn. Danmarks mål måtte være neutralitet, men af denne fulgte ingen krigspligt, ingen kunne være forpligtet til det umulige. Militærvæsenet burde indskrænkes til en politivagt, der i tilfælde af neutralitetskrænkelse kunne konstatere retsbruddet og protestere mod det. Det kunne ikke nytte, argumenterede P. Munch videre, at et folk, der var så svagt og enestående uheldig stillet i militær henseende som det danske, knyttede sin nationale selvfølelse til held på slagmarken. Det danske folk måtte sætte sin ære i fredens gerning. Konklusionen af Munchs hele tankegang har han selv draget i disse sætninger:

„Ingen vil påstå, at en høj kultur kan sikre os mod erobring, vi kan lige så lidt forsvare *den danske stat* med kultur som med fæstningsværker. Derimod kan kulturen skabe *det danske folk* et åndeligt værn.“
 „Hvis forholdene skulle stille sig så ulykkeligt, at den danske stat blev erobret, – det sommer sig at se i øjnene den sandhed, at dette kan ske, – da vil en ejendommelig, højt udviklet dansk kultur, så fjern fra erobrersstatens militaristiske kultur som mulig,

betyde sikkerhed for, at det danske folk kan bevare sit eget nationale liv, indtil det får også sin ydre selvstændighed tilbage.“ „Sonderjyderne har under langt vanskeligere vilkår fort beviset for, at dette lader sig gøre.“

Det er godt at have dette citat i erindring med henblik på året 1940 og datoen 9. april.

Medlemmerne af den private radikale klub stod alle på Venstrereformpartiets venstre fløj, yderst stod P. Munch. Han havde besøgt Viggo Hørup, medens denne lå syg til døden i sit hjem, havde ført flere samtaler med ham og modtaget „et meget stærkt“ indtryk af, hvorledes Hørup så det som en hovedopgave for dem, der ville holde Venstres linje, at standse J.C. Christensens bevidste stræben for at føre partiet i konservativ retning. „Han ligesom gav denne opgave i arv til os yngre“. – Munch følte sig gennem sit hele liv forpligtet af arven. Venstrefløjen mente, at systemskiftet ikke havde givet et folketingsministerium, kun et mæglingsministerium, der lagde sig til ro i den givne magtfordeling. Forlig med Landstinget var blevet både mål og middel, med det resultat, at man i den økonomiske politik havde fået reformer, som lettede besiddelsen og tyngede arbejdet. Trods denne bitre erkendelse ønskede også P. Munch, ja, måske navnlig han, at fare med lempe for ikke at sætte det i 1901 vundne over styr. Forslag om virkelige fremskridt måtte stilles inden for selve Venstrereformpartiet, der burde holdes sammen, for at alle muligheder kunne blive prøvet. Man knyttede et særligt håb til de i 1901 nyvalgte redaktører Vilh. Lassen og Sigurd Berg. Munch erkendte, at en ventetid efter systemskiftet, før der begyndte en reformtid i Venstres ånd, kunne være forsvarlig, men han mente rigtignok, at efter valget i 1903 burde reformarbejdet være taget op. Alligevel fastholdt han hele 1904 igennem, at den radikale fløj måtte gøre sin indsats inden for partiet, så længe det overhovedet var muligt. Blev et

brud uundgåeligt, var det bedst, at J. C. Christensen og hans nærmeste foretog sprængningen.

Om P. Munch gjaldt til en vis grad, hvad forhen var sagt om højakademikeren H. N. Clausen, nemlig at han nok havde marmorets renhed, men tillige noget af dets kulde. Det var ikke blot en frugt af studier, at han aldrig opgav sin beundring for det nationalliberale slægtled og ofte fremhævede, at radikale universitetskredse kunne gøre deres indsats i „den åndelige overlegenheds navn“. Han var renlivet demokrat, men ikke uden et vist åndsaristokrati og i sin form ingen folkelig mand. Han manglede i nogen grad frodighed og fantasi, hans stil var, mundtlig som skriftlig, ret farveløs, og han havde ikke let ved at slutte venskaber. Skønt han gennem 30 år drøftede enhver betydende politisk situation med Ove Rode, og skønt de i sommermånederne var nære naboer i Nordsjælland, tiltalte de hinanden med et formelt De. At P. Munchs kølige, næsten olympiske ligevægt utvivlsomt skjulte et stærkt følelsesliv er en anden sag; det er helt urimeligt at tro, at han f. eks. savnede „nationalt instinkt“; han var – hvad også hans livslange arbejde for de danske i Nordslesvig viste – en i høj grad fædrelandskærlig mand; det modsiges ikke af, at hans fædrelandssind førte ham til en anden opfattelse end den gængse af de rette midler til Danmarks forsvar.

P. Munch, den bestandig ligevægtige, yndede en asketisk livsførelse. Efter at han i 1902 havde giftet sig med cand. mag. i matematik Elna Sarauw (medlem af Folketinget 1918-35), holdt ægteparret dog „åbent hus“ hver fredag aften i hjemmet på H. C. Ørstedesvej. Her samledes en broget kreds af skolefolk, universitetsmænd og politikere, blandt dem også Sigurd Berg og Vilh. Lassen; just til disse to satte værten jo et særligt håb.

*

Gennem radikalt sindede medlemmer af Folketinget, blandt dem C. Th. Zahle, var man i den radikale klub underrettet om stillingen inden for Venstrereformpartiet og regeringen. Den stemte til uro. Konsejlspræsident Deuntzer syntes i flere forhold at stå adskilligt til venstre for ministeriets tyngdepunkt, J. C. Christensen, og da Alberti i efteråret 1904 gennemtvang, at det pryglelovsforslag, som Deuntzer var imod, skulle genfremsettes, opfattede denne det som et forsøg på at få ham til at træde tilbage. C. Th. Zahle havde været blandt dem, der ville „løfte J. C. Christensen højt og bære ham frem“ for derved at nå et systemskifte; da dette var vundet, ville Zahle give den nye statskikk god tid til at fæstne sig, men da han og hans meningsfæller mente at forstå, at J. C. Christensen ville udsonse sig med de gamle samfundsmagter i stedet for at fremme de ideer, som i kampårene havde samlet Venstre, begyndte de at tabe tålmodigheden. Der var betydelig uro i Venstrereformpartiets folketingsgruppe, den afspejlede sig i ministeriet, og senere udtalte Alberti, dog sikkert meget for drastisk, at der i regeringen Deuntzers tid havde været 27 ministerkriser, når de små ikke blev medregnet. Alberti, Ole Hansen og Enevold Sørensen ønskede at rense partiet for de genstridige. J. C. Christensen oplyste i en tale, at han i foråret 1904 over for konsejlspræsidenten havde rejst det spørgsmål, om det ikke var bedre, at ministeriet trådte tilbage for at give plads for et andet, hvori enigheden var større, og om hvilket man derfor turde håbe, at det bedre kunne føre noget igennem; hans tanke havde ikke vundet Deuntzers tilslutning.

Men J. C. Christensen kunne selv. Naturligvis, han havde helst set, at det store venstreparti, han stod med ved systemskiftet, havde holdt sammen, men efter udfaldet af valget i 1903 har han været klar over, at dette ikke lod sig gøre, og koldblodig tilstræbt et brud med

de radikale elementer for, endelig, at få et ensartet Venstre bag sig, ikke et parti hvoraf op imod $\frac{1}{3}$ var stemt for fortsat at samarbejde med Socialdemokratiet, og som tilmed hævdede, at intet forsvar var det bedste forsvar. Et ensartet Venstre har J.C.Christensen fremfor alt ønsket just af hensyn til landets forsvar. Idéen om en anerkendelse af Danmarks permanente neutralitet havde vist sig at hvile på en illusion; kun Rusland havde vist interesse for tanken, men denne magt var blevet svækket af krigen mod Japan. Ved årsskiftet 1904-05 var det blevet J.C.Christensens overbevisning, at en europæisk krig, under hvilken Danmarks neutralitet ville blive i høj grad truet, næppe lod sig undgå; en afklaring m. h. t. militærpolitikken var derfor for ham en nødvendighed. Han ville forberede en forsvarsordning, der gjorde landets neutralitet acceptabel for Tyskland. Krigsminister W.H.O. Madsen kom, om end uden selv at forstå det, J.C.Christensen til hjælp i hans bestræbelse for at få regeringen sprængt og partiet delt. Det var i november 1904, at Madsen var kommet i alvorlig konflikt med finansudvalget, fordi han stærkt havde overskredet sin bevilling ved de overraskende anlæg af skanser på Saltholmen, ja, endda ved at opføre en kaserne til mandskabet derovre; et flertal i udvalget gav den uforbederlige fæstningsartillerist en undsigelse som fortsat krigsminister. Det kom nu W.H.O.Madsen til skade, at han ikke havde hele hærens officerskorps bag sig, fordi det, som nævnt, kunne siges, at hans forståelse for infanteriets og rytteriets betydning var væsentlig mindre end hans interesse for fæstningen, hvad også hans anlæg på Saltholmen viste. Den 18. december bad konsejlspræsident Deuntzer generalen demissionere, og han indgav juleaften sin afskedsbegæring, idet han samtidig krævede, at marineminister Johnke, der havde haft et tåleligt forhold til Rigsdagen, også skulle gå. I den nedsatte forsvars-

kommission og i et folketingsudvalg var det nemlig kommet til skarpe sammenstød mellem de to militære ministre, til skade for værnens forhold til hinanden. Ikke blot havde Madsen og Johnke et meget forskelligt syn på en landfæstnings nødvendighed, de „kunne“ heller ikke sammen personligt. Krigsministeren ville absolut have anbragt en kanon på fyrtårnet Nordre Rose ud for Amager, fordi en uddybning af Drogden ville medføre, at større krigsskibe end før kunne nå København sydfra, men marineministeren, den gamle ulk, udtrykte i et folketingsudvalg overflodigheden af „Madsens kanon“ med ord, der ikke kan gengives på tryk. Idet krigsministeren ikke ville gå alene, blev en personlig krise til en ministerkrise. Deuntzer søgte vaklende at finde en løsning, men J.C.Christensen ville ikke en sådan, han har også vidst, det ville være umuligt at få en ny militær krigsminister uden marineministerens afgang, og 5. januar 1905 indgav han, Alberti, Ole Hansen og Enevold Sørensen deres afskedsbegæring.

C.Th.Zahle og hans fæller på venstre fløj var ikke i tvivl om, at kultusministerens mål var en ny regering, over hvilken han selv havde den fulde magt. Derpå tyder det også, at da Deuntzer trods alt søgte at finde en udvej og herunder foreslog, at J.C.Christensen overtog begge de militære ministerier, svarede han nej, skønt han netop kort tid efter blev „forsvarsminister“ med begge ministerier under sig. Hvis kultusministeren havde regnet med, at det nye ministerium, hans ministerium, kunne være udnævnt, inden Rigsdagen mødtes igen efter juleferien, hindrede Deuntzer dette ved at trække regeringens opløsning ud til efter ferien, der udløb den 10. januar. Denne dag aflagde han i Venstrereformpartiet en beretning, hvoraf man måtte forstå, at han ikke mente at kunne genrejse regeringen uden J.C.Christensens medvirken.

Deuntzer ønskede en afstemning om, hvor-

vidt han skulle søge at rekonstruere ministeriet, men partiet trykkede sig ved en sådan, der blev stille i forsamlingen, hvorefter Deuntzer ifølge den senere trafikminister Thomas Larsens i Rigsarkivet beroende politiske erindringer udtalte:

„Jeg har aldrig tvivlet på partiets venlige følelser over for mig, og jeg erkender, at jeg som konsejlspræsident har haft den væsentlige mangel, at jeg ikke er politiker. Havde jeg været med her fra først af, kunne meget være gået bedre. Jeg nærer også de venligste følelser over for partiet og vil frafalde afstemning. D'herrer behøver altså kun at give Deres mening til kende ved at sige „Hør!“, når jeg nu udtaler, at det er min opfattelse, at partiet ikke ønsker, at jeg skal rekonstruere ministeriet.“

Fra partiet lod et kraftigt „Hør!“ skriver Thomas Larsen. Der blev derpå rettet en tak til Deuntzer for, hvad han havde gjort for Venstre, og alle rejste sig. Deuntzer tog så igen ordet og sagde, at han nu til kongen ville indgive det samlede ministeriums demission, og han spurgte, om han skulle nævne noget bestemt navn for Hans Majestæt, hvortil mange svarede: J. C. Christensen.

21 af partiets folketingsmænd (der dog skulle vise sig ikke at kunne holde sammen) enedes samme dags aften om et forslag til beslutning gående ud på, at et eventuelt nyt ministerium skulle dannes med samme hensyn til alle sider af partiet som det, der vistes ved ministeriet Deuntzers dannelse, altså også til den Hørupe floj. Men dette var jo netop, hvad J. C. Christensen ikke agtede at gøre, partiets bestyrelse nægtede at lade forslaget komme til behandling. Den 11. januar erklærede J. H. Deuntzer, som bebudet, at han ville indgive ministeriets afskedsbegæring og henvise kongen til J. C. Christensen. Regeringen var styrtet indefra, ikke af Folketinget.

*

Det første venstreministerium, systemskiftets ministerium, var altså faldet sammen, selv om det formelt bestod nogle få dage end-

nu. Konsejlspræsidenten, J. H. Deuntzer, som Edv. Brandes har kaldt „denne både overlegne og underlegne mand“, forlod ikke dermed det politiske liv, men trådte dog tilbage i rækkerne. Han bevarede sit folketingsmandat for Højrupkredsen, indtil han i 1913 ikke ønskede genvalg. Da den radikale del af Venstre reformpartiet selvstændiggjorde sig i foråret 1905, gik han i valggruppe med de radikale, men stod i øvrigt uden for partierne. Han skal have håbet at kunne fortsætte som udenrigsminister i Christensens regering, og er dette rigtigt, har skuffelsen måske medvirket til, at han nærmede sig radikalismen. I januar 1914 blev Deuntzer kongevalgt medlem af Landstinget i stedet for J. B. S. Estrup, der var død i december; i juni indmeldte han sig i Det radikale Venstre. J. H. Deuntzer var fortsat virksom uden for Rigsdagen, bl. a. formand for bestyrelsen for og direktør i Statsanstalten for Livsforsikring. Han nedlagde sit landstingsmandat i foråret 1918. Den ansete, fordomsfrie retslærde havde hævdet nødvendigheden af, at „parlamentarismen bliver det styrende og ledende princip i vort politiske liv“. Sin personlige opgave havde han set i at være mægler mellem modstridende kræfter, men det var ikke lykkedes ham, og vel især fordi han, som han selv havde blik for, kommende udefra ikke kendte farvandene; han havde f. eks. troet det muligt at inddrage de moderate i regeringens grundlag. Deuntzer blev i 1903 storkorsridder, i 1905 gehejmekonferensråd. Navnet J. H. Deuntzer vil altid forekomme i lektien om systemskiftet i 1901, men mytebærende som efterfølgerens blev det ikke. Han havde ved overgangen til det egentlige folkestyre i nogen måde haft en formidlende rolle som den, A. W. Moltke havde i 1848-49.

Af de to militære ministre forlod F. Jöhnke i 1905 definitivt politikken, sikkert ikke uden bitterhed, da jo netop han havde stået på Venstres side, dengang det var risikabelt for

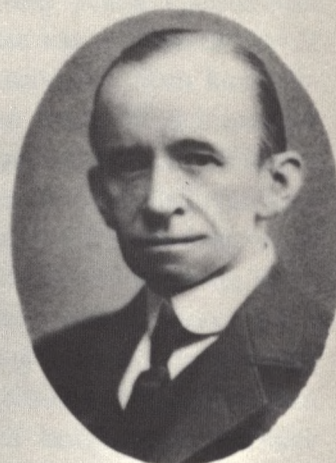
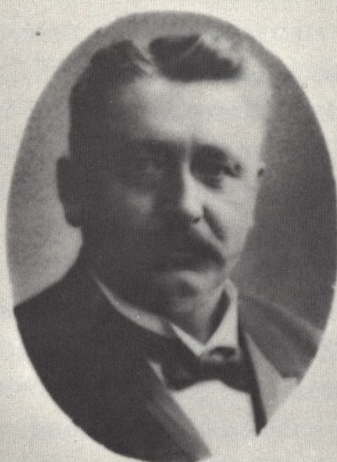
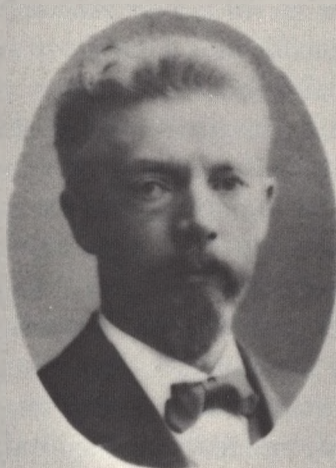
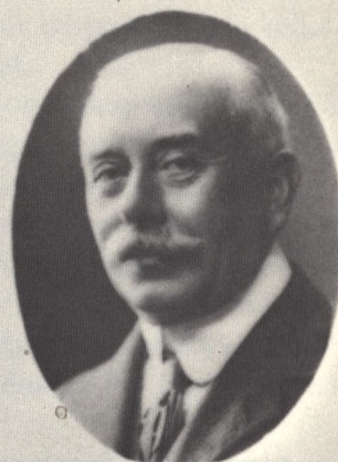
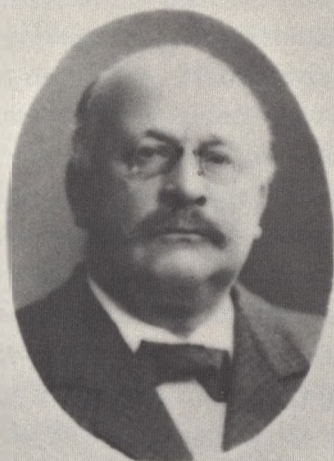
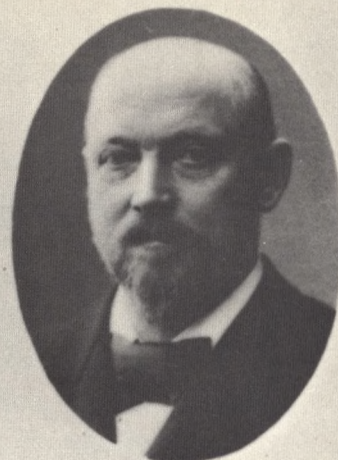
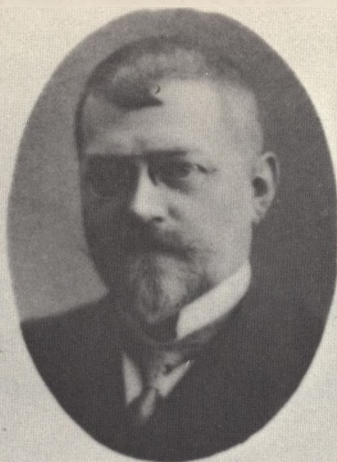
en officer. Han var i sin ministertid blevet karakteriseret viceadmiral. Johnke døde i 1908; han er portrætteret på C. Mønstedts maleri på Frederiksborg: „Om bord på fregatten „Niels Juel“ 9. maj 1864.“ Hans søn var den kommandør, senere kontreadmiral Vilhelm Johnke, der i 1911 blev direktør for Marineministeriet og i denne vanskelige stilling var meget påskønnet som hjælper for de forskellige forsvarsministre under og efter verdenskrig I. W. H. O. Madsen, der i 1903 forgæves havde stillet sig i Randers, var 1909-10 folketingsmand for Københavns 7. kreds, som det lykkedes ham at erobre fra Socialdemokratiet, der i 1910 genvandt den med syv stemmers overvægt. Generalmajor Madsen havde altså ikke tabt appetitten på politisk virksomhed, han udsendte også et skrift om forholdstalsvalg i enmandskredse. Fra 1907 var han direktør for Gradmålingen, Geodætisk Institut, som for ham C. G. Andræ havde været det; uden for embedet virkede han, karakteristisk for hans interesser, som formand for De samvirkende danske Forsvarsbroderselskaber, for Københavns Skytteforening og for Danmarks-Samfundet. Han var desuden indtil 1910 formand for Matematisk Forening og medlem af bestyrelsen for Burmeister & Wain fra 1910. W. H. O. Madsen døde i 1917 og er begravet på Garnisons Kirkegård; han blev båret til graven af repræsentanter for den underofficersstand, hvis kår han havde forbedret. Herman Vedel har malet general Madsen til Frederiksborg, og på gravstenen findes en buste. Dr. med. Thorvald Madsen, den berømte bakteriolog og direktør for Statens Serum-

stitut, var en søn af det første venstreministeriums krigsminister; han var en af kong Christian Xs private venner. En datter af direktøren, og altså oldebarn af overfyrværkeren, krigsministerens fader, sidder nu, gift Tesdorpf, som husfrue på Scavenius'ernes gamle Gjorslev ved Store-Heddinge. Denne Tesdorpf var i en årrække konservativt folketingsmedlem.

Christopher Hage havde længst muligt søgt at holde sammen på ministeriet J. H. Deuntzers uensartede elementer; han havde stået Deuntzer og Johnke ret nær og modtog ikke J. C. Christensens tilbud om at fortsætte som finansminister hos ham. Hage forlangte, at han, formodentlig for „ligevægten“s skyld – grundproblemet siden 1901 – skulle bevare også det fra Hørup arvede Trafikministerium, og da dette ikke kunne indrømmes ham, ville han ikke tage sæde i en regering, som han fandt ensidig præget af Christensens tilhængere; han skal også være blevet personlig advaret derimod fra radikal side. C. Hage stillede sig ved folketingsvalgene i 1906 og 1909 i henholdsvis Stubbekøbing og Roskilde som „uafhængig venstremand“ med en vis tilknytning til det da nydannede Radikale Venstre, men han faldt ved begge valg, fordi vælgerne krævede et for eller imod. Først i 1916 fik Hage politisk tur igen, idet han da indtrådte i ministeriet C. Th. Zahle II. Som forretningsmand interesserede han sig bl. a. for at finansiere opfindelser.

Alle de øvrige navne i ministeriet J. H. Deuntzer vil vi genfinde i den følgende regering.

MINISTERIET J. C. CHRISTENSEN I

ENEVOLD SØRENSEN   SIGURD BERG   OLE HANSEN
 P. A. ALBERTI   J. C. CHRISTENSEN   RABEN LEVETZAU
 SVEND HØGSBRO   HANNES HAFSTEIN   VILHELM LASSEN

MINISTERIET J. C. CHRISTENSEN I

(14. januar 1905 – 24. juli 1908).

Kultusminister J. C. Christensen kaldtes til Christian IX med henblik på at danne en ny regering, da J. H. Deuntzer havde bebudet sin demission. Han havde i høj grad vundet kongens tillid siden 1901; de var jo begge jævne og „troende“ mænd. Valget var Christian IXs personlige, for så vidt som Venstre ikke formelig var spurgt. J. C. Christensen lovede dog ikke straks at danne en ny regering. Han ønskede først at undersøge, i hvilket omfang Venstrereformpartiet endnu stod bag ham. Den 12. januar gjorde han i partiet rede for sit program og udtalte om hovedspørgsmålet åbent, at en væsentlig nedgang i militæruddgifterne ikke kunne nås ved en nyordning, men først når engang forholdet mellem nationerne var blevet et andet; han ville have frie hænder. Otte folketingsmænd, blandt dem navne som Christoffer Krabbe, C. Th. Zahle og Carl Slengerik, kunne derefter ikke stemme for tillid til J. C. Christensen, de måtte nøjes med et „Stemmer ikke“, medens bl. a. Herman Trier og Poul Christensen nok stemte „Ja“, men tog forbehold med hensyn til ministeriets handlinger. Da afstemningen dog viste J. C. Christensen, at et ministerium dannet af ham ville få mere end halvdelen af Folketingets medlemmer bag sig, gav han kongen tilsagn om at søge en ny regering sammensat. Endnu residerende i Kultusministe-

riet forhandlede han med de forskellige emner, og den 14. januar udnævntes hans ministerium, der bestod af:

Konsejlspræsident og forsvarsminister: J. C. Christensen, udenrigsminister: F. C. O. Raben-Levetzau, finansminister: Vilhelm Lassen, indenrigsminister: Sigurd Berg, justitsminister P. A. Alberti, minister for kirke- og undervisningsvæsen: Enevold Sørensen, trafikminister: Svend Høgsbro, landbrugsminister: Ole Hansen, minister for Island: Hannes Hafstein.

J. C. Christensen overtageelse af regeringens ledelse efter 3 1/2 års ventetid kan siges at være det egentlige systemskifte, for så vidt som nu for første gang en mand, hvis autoritet var afledet af hans magtstilling i Folketinget som flertalspartiets leder, tog plads i statsrådet ved kongens side. Dette var en bekræftelse af den parlamentariske statskik. Som konsejlspræsident var han den første af det menige efternavn *-sen*, og højskolemanden Holger Begtrup jublede, at nu faldt standsforskellene som Jerikos mure. En jysk bonde drog sammenligning mellem J. C. Christensen og kong David; han havde som denne været fårehyrde i sin drengetid og var nu den ypperste i landet. Med større rimelighed kunne man vel have sagt, at som borgersønnen Peder Schumacher (Griffenfeld) efter 1660 steg til

den højeste stilling i riget, således gjorde bondesonen J.C.Christensen det i 1905. Det sidste blev anskueliggjort også derved, at den nye consejlspræsident allerede i 1905 ledende medvirkede, da den danske prins Carl blev Norges konge under navnet Haakon VII, ligesom han i januar det følgende år ved Christian IX's død udråbte den nye konge, Frederik VIII, fra Amalienborg. Der faldt historisk glans over den tidligere Stadil-degn. Årene 1905-08 er overhovedet højdedraget i hans politiske liv. Såvel blandt de by-radikale som blandt de konservative bestod der dog længe en social fordom mod ham.

Grundlaget for J.C.Christensens ministerium var efter venstrefløjens frafald svagere end for Deuntzers, men det bundede til gengæld dybere i landbefolkningen, end forgængerens havde gjort, og det var mere ensartet, for så vidt stærkere. I en programerklæring udtalte consejlspræsidenten dog, at hans ministerium ikke var et bondeministerium; han opfordrede alle gode kræfter til at fjerne splid, klasseskel og opløsning; almindelig kommunal valgret og en ordning af forsvaret var hovedopgaverne.

*

Vi vil vende tilbage til de nye navne blandt J.C.Christensens kolleger. Først skal vi dog se det endnu bestående, berømmelige enhedsparti, Venstrereformpartiet, definitivt dele sig. Den 17. januar redegjorde consejlspræsident J.C.Christensen i Folketinget for sin regerings politik (den ovennævnte programtale) og indledte hermed et opgør, der stod på i to dage. C.Th.Zahle foreslog en dagsorden, efter hvilken den kommende forsvarsordning skulle medføre en virkelig nedsættelse af militærudgifterne, medens Anders Nielsen, Venstrereformpartiets formand, uden forbehold foreslog tinget at udtale tillid til ministeriet og støtte til gennemførelse af dets program.

Under forhandlingerne gentog J.C.Christensen, hvad han allerede havde sagt i partimødet, men nu i den form, der siden gang på gang blev citeret som udtryk for hans „tabte tro“:

„Og jeg har udtalt, at jeg ikke havde nogen stor tro til, at vi kunne opnå væsentlige besparelser i de militære udgifter, for der sker en samvirken mellem alle landene, så at man kan komme til en overenskomst mellem landene.“

Den af Zahle stillede dagsorden forkastedes, men hermed var Venstrereformpartiet endnu ikke sprængt. Den radikale fløj ville nemlig ikke melde sig ud; den holdt på, at det var den, der repræsenterede Venstres gamle program, og ville flertallet ikke have J.C.Christensens modstandere i partiet, måtte dette ekskludere dem. Den 26. januar foreslog partiets bestyrelse omsider at udelukke „rebelterne“, og eksklusionen vedtoges. Samme aften dannede de udelukkede partiet Folketingets Venstre, der valgte C.Th.Zahle til formand. Efter nogle dages forløb talte det nye parti 13 mand. Da Herman Trier og J.H.Deuntzer, indtil for nylig henholdsvis Folketingets formand og consejlspræsident, gik i valggruppe med Folketingets Venstre, rådede det over i alt 15 stemmer.

*

Vi står nu ved et af de stadier på udviklingens vej, hvor gamle ideer og interesser mødes med beslægtede nye og tilsammen udgør et hidtil ukendt politisk kraftfelt, som før eller siden vil påvirke regeringsdannelsen. Vi står ved kilden til det senere og mangeårige regeringssamarbejde mellem Socialdemokratiet og et radikalt Venstre, forudset af F.J.Borgbjerg, da han på sit partis kongres i 1903 fik sprængt alliancen med Venstrereformpartiet med henblik også på en kommende dannelse af et radikalt mellemparti, med hvilket socialdemokraterne siden kunne føre politik.

Venstrereformpartiets sprængning på Rigsdagen medførte stiftelsen af vælgerpartiet Det radikale Venstre, i nær forbindelse med Folketingets Venstre, da nu medlemmerne af den private radikale klub i København og ligesindede landet over mente at kunne fastslå, at der intet udkomme var med J. C. Christensen og hans folk. Det nye partis program, vedtaget 20.-21. maj 1905 i Odense, var særdeles radikalt og ville være blevet det endnu mere, om P. Munch, en af programmets hovedforfattere, alene havde kunnet råde. Viggo Hørup, hvis hele liv forløb i opposition, fik aldrig lejlighed til at formulere, hvad han forstod ved „den sociale revolution“, endsige til at indlede den. Som programskriver kom Hørups åndelige ætling, P. Munch, til at optrække konturerne af fremtidslandet og, da der tilstodes ham et langt liv, mulighed for at virkeliggøre adskillige af synerne. Et radikalt Venstre ville være blevet oprettet også uden P. Munch, men han, der havde stået ved Viggo Hørups dødsleje, søgte at indblæse partiet mest muligt af, hvad han havde opfattet som mesterens ånd.

I en fortale til programmet blev sagt, at den økonomiske frigørelse er det første og største af demokratiets bud. I selve programmet stod, at der ved påligning af de fornødne skatter skulle tilstræbes en formindskelse af den bestående økonomiske ulighed, nemlig mellem samfundsklasserne. Det var første gang, at et parti, der principielt var liberalt, sidestillede den økonomiske frigørelse med den politiske og anviste skatterne som et klassejævnende middel. Det havde til følge, at programmet også adopterede grundværdibeskatningen (grundskyld); ejendomsskylden skulle omlægges under hensyntagen til principperne for en sådan beskatning, ligesom kommune og stat skulle have andel i den stigning af grundværdien, der opstod ved offentlige foranstaltninger. Georgismen, for dette er jo georgis-

tiske tanker, havde dog adskillige modstandere i Det radikale Venstre, blandt dem C. Th. Zahle, men dette, at et flertal i 1905 knæsatte grundskylden, bidrog sikkert til, at ret mange husmænd sluttede sig til partiet, så meget mere som de radikale ønskede, at husmandsbruget skulle fremmes ved indførelse af offentligt arvefæste på statsjord. Det hed videre i programmet, at Danmark skulle erklære sig neutralt, hær og flåde reduceres til et grænse- og sopoliti, fæstningen nedlægges. Man krævede en forfatningsrevision i juni-grundlovens ånd, derudover en reform af retsplejen og straffeloven, frihed for åndslivet i kirke og skole, det gejstlige tilsyn med folkeskolen afskaffet, ligeså rang-, titel- og ordensvæsenet, en forsikring mod arbejdsløshed, overhovedet en formindskelse af den bestående økonomiske ulighed også gennem en planmæssig social reformlovgivning, bekæmpelse af monopoler, om fornødent ved at de blev overtaget af det offentlige. Det radikale Venstre ville overhovedet radikalt til venstre.

P. Munch har ment, at det radikale program så videre ud i fremtiden og gik dybere ned i samfundet, end noget borgerligt partis hidtil havde gjort, hvad jo også måtte være tilfældet, hvis magtskiftet skulle efterfølges af et retsskifte, som Hørup havde villet. Det blev i 1905 sagt, at med det radikale program havde det nye parti ladet bommen spærre til højre, men åbne til venstre; rigtigt er det, at det måtte forstås som en fremstrakt hånd mod arbejderpartiet. Det radikale Venstre havde søgt en forening af husmandsinteresserne, de grundtvigske frihedskrav og de moderne europæiske tanker om et radikalt demokrati. Mange „rode“ grundtvigianere sluttede sig til partiet, fordi de frygtede, at J. C. Christensens menighedsråd skulle vise sig at være underbygningen til en kirkeforfatning, der ville give snævre regler for tro og lære.

Det var overvejende yngre mænd, der havde

rejst Det radikale Venstre. Man har sagt, at P. Munch var partiets arkitekt, dets ideolog, at Ove Rode gav det farve, liv og ånd, medens C. Th. Zable knyttede trådene til det historiske Venstre på Rigsdagen; Munch og Rode stod endnu uden for denne. Af ret fremtrædende akademisk type som de byprægede mænd i den radikale generalstab var, kunne de synes at repræsentere en genopstanden nationalliberalisme, hvad datiden også var opmærksom på, men deres demokratiske sindelag var grundfæstet. – Det radikale Venstres dannelse skulle komme til at betyde, at der ikke 10 år efter 1901 opstod en regeringsmulighed, som ved systemskiftet næppe nogen havde forudset.

*

Ministeriet J. C. Christensen omtaltes undertiden som „sønnernes ministerium“, nemlig med henblik på navnene Høgsbro og Berg. – Svend Høgsbro var født 1855 på Rødning Højskole som søn af denne skoles forstander, Sofus Høgsbro, der fik sæde på Rigsdagen, valgt i Sønderjylland allerede 1858 og som 1887-1901 med en kort afbrydelse var formand for Folketinget. Sin første barndom tilbragte Svend Høgsbro i Rødning, og livet igennem var han optaget af sønderjydernes kamp for deres hjemstavn og sprog; denne kamp har muligt også skærpet hans retssans. Medens faderen var en noget lukket og taktisk natur, som hellere end at træde personligt frem støbte kuglerne til andre, var sønnen usædvanlig åben; han skjulte hverken sit gudsforhold eller sin grundtvigsk-demokratiske livsholdning; han var et levende menighedsmedlem, en idealist med humanistiske interesser. Hans optagelse i regeringen betød, at grundtvigianismen nu fik den repræsentation, som faderen, Sofus Høgsbro, havde savnet i systemskiftets ministerium.

Efter at familien Høgsbro i 1862 havde bo-

sat sig i København, blev sønnen undervist i Grundtvigs hjem sammen med Frederik Lange Grundtvig, den senere dansk-amerikanske præst. Svend Høgsbro blev cand.jur. 1878, derefter overretssagfører og i 1889 højesteretssagfører; som sådan henflyttede han både hjem og kontor til Klareboderne 3, Gyldendals gård. Han var flere gange forsvarer i sager mod socialdemokraterne. Noget stort klientel fik Høgsbro dog aldrig, dertil var denne mand med det friske og glade sind for alsidig virksom. Man så derfor det særsyn, at en højesteretssagfører tillige var rigsdagsstenograf, nemlig 1884-95, med sin fader i Folketingets formandsstol. Svend Høgsbro blev medstifter af bl.a. Studentersamfundet, af Københavns Højskoleforening og af den københavnske valgmenighed. Høgsbro var i sandhed ikke „forretningsjurist“, han udførte overmåde meget arbejde uden noget vederlag. En særlig interesse havde han for kvindesagen, som han ville gøre til en folkesag. Fra 1884 var han i 16 år bestyrelsesmedlem i Dansk Kvindesamfund; som dets juridiske rådgiver skrev han bogen „Kvinden og Ægteskabet efter gældende dansk Ret“; det var navnlig kvindens formueretlige stilling, der optog ham. I andelsbevægelsen så Svend Høgsbro ikke bare en økonomisk nyttig organisationsform, men også en bevægelse, der kunne samle og løfte store dele af den brede befolkning. Fra 1892 var han medlem af bestyrelsen for Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger, og han blev siden sekretær for Andelsudvalget. Endda fik han stunder til at deltage i skyttebevægelsen; han var selv en fremragende skytte, og i sin ministertid gik han sammen med den bomstærke J. C. Christensen til gymnastik på hovedbrandstationen.

Svend Høgsbros sagførerforretning var, som nævnt, ikke stor, den søgtes mest af sjællandske bønder, og det følte naturligt, da han i 1887 og ved de nærmest følgende valg blev op-

stillet mod Jakob Scavenius i Store-Heddinge. Han valgtes dog først i 1895, da Scavenius efter det storpolitiske forlig for en tid emigrerede til Frankrig. Høgsbro blev medlem af Venstrereformpartiet og ved sin udnævnelse til trafikminister havde han længe indtaget en ret fremtrædende stilling som forslagsstiller og ordfører. Blandt de sager, han især beskæftigede sig med, var det borgerlige ægteskab og ophævelsen af den offentlige prostitution; han havde en væsentlig andel i, at denne sluttelig blev afskaffet.

*

En „søn“ var jo også indenrigsminister Sigurd Berg, født 1868 på Bogø, medens faderen, C. Berg, var skoleleder dér; Sigurd var altså en af „prinserne af Bogø“, eftersom faderen kaldtes øens konge. I 1874 oprettede C. Berg, nu Venstres store agitator og bladstifter, i Hillerød „Frederiksborg Amts Avis“, og et par år efter flyttede han selv til byen, hvor sønnen Sigurd havde sine drengeår. C. Berg ville erobre Frederiksborg Amt for Venstre; dette kongernes gamle kronland havde hidtil været Højres lukkede land, alle fem valgkredse undtagen Frederikssund var i partiets hånd; i Bergs øjne var Nordsjælland og Thisted Amt Danmarks to døde egne. C. Berg boede i Hillerød indtil 1884, men hans avis' fremgang blandt „kulsvierne“ var langsom; i 1905, da sønnen kaldtes til indenrigsminister, nærmede oplaget sig dog 4.000, ganske meget efter hin tids forhold. – Sigurd Bergs tidlige ungdom faldt i faderens store, til alle oppositionelle sider gæstfrie hjem i København; ved aftenselskaberne kunne der være op imod 150 deltagere, og sønnen fik ved vagtsom at lytte til de ældres tale om tidens spørgsmål en videre horisont end de fleste af sine jævnaldrende; han sagde selv siden, at der var „højhed“ over hans hjem trods partikampen. Men skolegangen blev ham en lidelse, fordi hans

fader, C. Berg, og Sigurd som hans søn af kammeraterne, der mest var fra højrehjem, hånedes groft. Sigurd Berg forlod da skolen og blev 1886 privat dimitteret til studentereksamen, undervist bl. a. af N. Neergaard.

C. Berg havde 10 børn, og han havde vistnok ved sin død i 1891 i Sigurd Berg set sin arvtager i det folkeligt-politiske arbejde, herunder det journalistiske. Sønnen gik da også straks til „Kolding Folkeblad“ for at lære faget, siden til andre af faderens blade. Derefter drev han i tre år frie studier i nationaløkonomi og historie ved Københavns Universitet. Bladvirksomhed og politik var og forblev dog hans interesser; han havde en oprigtig kærlighed til journalistik. 1892 blev han, 24 år gammel, redaktionssekretær ved „Frederiksborg Amts Avis“, hvis ansvarlige ledelse han overtog 1895. Han måtte bære sit navns byrde; man lod ham undertiden høre, at han havde arvet både navn og magtstilling, indtægter og indflydelse efter sin store fader, og det er rigtigt, at den unge mand stod med et meget stort ansvar, dog tillige rigtigt, at han tidligt viste selvstændighed og dygtighed. Han agtede højt det hjem, hvorfra han var udgået, men det faldt ham ikke ind, at der kunne leves på navnet. Sigurd Bergs politik og journalistik var bestemt af hans indlevelse i de demokratiske og folkelige grundtanker fra kamptiden. Han var dog samtidig bladmand, han indså, at politiske artikler alene ikke var nok, der måtte være stof, som havde bud til alle, og „Frederiksborg Amts Avis“ gjorde da en agtet gerning i den almindelige folkeoplysnings tjeneste; forfatteren Jakob Knudsen var en værdsat bidragyder. 1899-1905 vandt Berg sig en betydelig kommunal indsigt som medlem af Hillerød Byråd. Ikke blot gennem sin egen, stadigt voksende avis øvede Sigurd Berg indflydelse, men fra 1904, da interessentskabet De Bergske Blade oprettedes, økonomisk ledet af ham, tillige gennem de daværende 11 Berg-

ske Aviser, der, som Ove Rode netop nævnte år skrev, „stod i midten af dansk politik“. Han var frisindet nok til at give råderum for sine medarbejders personlighed. Sigurd Berg havde ved systemskiftet afløst Enevold Sorensen som formand for Foreningen af Venstreblade. Under udviklingens gang tabte Højre efterhånden sine valgkredse i Frederiksborg Amt med undtagelse af Hillerød. Frederikssundkredsen havde sine særlige historiske forudsætninger; den havde lige siden Rotwitts tid i reglen været på Venstres hænder, og her valgtes redaktør Berg i 1901 med stort flertal. I Folketinget bemærkede man straks, at Sigurd Berg ikke var så stor i linjerne som faderen, han var ingen folkehøvding, ingen voldsom, men en behersket saglig taler med en ualmindelig politisk viden. Berg sluttede sig naturligt nok nært til Bergianeren J. C. Christensen, men Venstrereformpartiets sprængning var ham ingen glæde, og han ønskede, da den var sket, et roligt samarbejde med de radikale. Han fik sæde i flere vigtige udvalg foruden i den efter systemskiftet nedsatte forsvarskommission. Ved sin udnævnelse til indenrigsminister i 1905 var han kun 36 år, og hans ungdom har sikkert sin andel i, at nogle tragiske år ventede ham.

*

Finansminister Vilh. Lassen var ingen „søn“, han havde helt gjort sig selv. Han havde langt den skarpeste profil blandt de nye mænd, J. C. Christensen inddrog i sin regering, for længst landskendt, med en berømmelig gerning som bladmand og taler bag sig. Vilhelm Herman Lassen var sjællandsk møllersøn, født 1861 i Butterup ved Holbæk, men hans egentlige barndomshjem, et gammeldags-konservativt, blev Strandmøllen ved Roskilde. Mølleren døde, da sønnen var 12 år gammel; den kvikke dreng fik friplads på latinskolen, hvorfra han blev student i 1879.

Han hastede derefter gennem det juridiske studium, der for ham blot var en forberedelse til politisk gerning; han gjorde ikke meget ved bøgerne og tog sin eksamen mest på sit gode hovede. Lassen synes tidligt at have erkendt sig selv som provinsbo og bondesøn; hverken den gamle fornemme embedsby, hvor han tog sin studentereksamen, eller hovedstaden med dens mangfoldige kulturliv fængslede ham synderligt. Men i København blev han sig klart bevidst som venstremand, især gennem Viggo Hørups journalistik, og han deltog 1882 i stiftelsen af Studentersamfundet. Ikke skikkelserne i Ingemanns romaner, men mænd som A. F. Tscherning og J. A. Hansen blev hans historiske helte, fordi de var landalmuens forkæmpere. I samme øjeblik Vilh. Lassen i 1884 havde sin juridiske embedseksamen hjemme, overtog han, anbefalet dertil af Hørup, en stilling ved Bjørnbakkernes „Aarhus Amtstidende“ – han afsejlede til Jyllands hovedstad just den oktobernat, da Christiansborg brændte. Forude har han set sit fremtidsland. Han var kun 23 år gammel.

Vilh. Lassen faldt til blandt Århus og Skanderborg Amters Bjørnbakkere, hvis skarpe sans for de materielle tings værdi i politik og hele nøgterne holdning ikke var ham fremmed, skønt hans personlige gemyt var stærkt indtil det lidenskabelige. Der var agrariske toner i hans agitation, og som „Hørups kronprins“ deltog han i den store „smørkrig“, der skulle holde margarinen borte fra køkkenerne. Allerede i sin Århustid optrådte Vilh. Lassen som taler. Han var en lille, nærmest uskon mand med en usædvanlig bred mund og store ører, han virkede uanselig; men kom han på en talerstol, blev han som omskabt, han groede for tilhørernes øjne under den oftest skarpe og iltre tale, de så og hørte et temperament udfolde sig, og inden længe var de i denne spinkle mands magt. Lassen var „Aar-

hus Amtstidende“s ansvarlige leder 1885-89. Sidstnævnte år oprettede Herman Bing, en af „Politiken“s stiftere og bladets hovedaktionær, „Aalborg Amtstidende“, hvis redaktørstol han tilbød Vilh. Lassen. Bing, en liberal københavner, søgte valg i den rene landkreds Bælumkredsen, og han har vel ment, at netop den agrariske Århusredaktør var en egnet kautionist (Bing blev valgt 1890). Vilh. Lassen tog mod tilbuddet, men han har haft videregående tanker.

I Ålborg kom Vilh. Lassen til at skrive preschistorie. Dengang var de fleste provinsblade endnu meget konservative med hensyn til stof og stil. Hermed brød Lassen afgørende. Han anvendte på en ny måde sin journalistiske fantasi på opland og læserkreds. Skont selv politiker ville han i hvert fald ligestille de ting, folk i Nordjylland tænkte på og talte om, med rigsdagspolitikken derovre i København, den sidste skønlitteratur ikke at nævne. Han var fuldkommen blottet for følelse af provinsens mindreværdighed. Ved samtaler med menigmand lyttede han sig ind til befolkningens virkelige interesser, og dem gjorde han til bladets, naturligvis også for at skabe opmærksomhed om det. Hvad der for kun var regnet værd en notits, blev nu ofte til en stor artikel, medens samtidig flade, traditionsbestemte emner blev skåret ned til ingen ting. Slagteriets generalforsamling behandledes som en egnsbegivenhed af rang, det årlige dyrskue som en sensation. Han fulgte byens liv, skrev om sognenes forhold, påtalte embedsmænds uhøflighed og herregårdsforvalteres overgreb.

Også sin avis' sprog omsformede Vilh. Lassen efter sit publikums behov. Som skribent bestræbte han sig for i jævne, men blændende klare ord at finde vej til sine jævne læsere. Den store sproglige nyskaber Viggo Hørup var også her Lassens læremester. „Aalborg Amtstidende“s redaktør demokratiserede dog sproget på sin egen måde. Hans dansk ejede ikke

Hørups billedkraft, den svidende ironi, det vittige skælmeri, men besad des mere fynd. Hans valgsprog var: „Mod vrøvlet!“ Og som skribent kendte han intet „på den ene side og på den anden side“. Uden viddløftig snak gik han i sin artikel lige løs på sagen efter princippet: 100 linjer og én bærende tanke i dem! Vilh. Lassen ville slet og ret forstås af hvermand. Hans sprog var derfor mere talt end skrevet. Det bestod næsten af lutter djærve hovedsætninger, der kunne mærkes som hammerslag eller hug og havde en stærkt agitatorisk virkning på læseren. Det fyndige enkeltord, den simple sætningsbygning, hele sagen i to stavelser, det var Lassens styrke som skribent. Da han som finansminister mødte kancellistilen i „Den røde Bygning“, sagde han karakteristisk nok stadig til sine embedsmænd: „Sæt punktum!“

Vilh. Lassen var landbodemokratiets mand, og hans demokratiske instinkt førte ham bestandig længere ned i hartkornet, helt derned hvor der kun var tale om fjerdingkar. I Ålborg og Hjørring Amter, navnlig i det sidste, som var fattigt, fik han øje for det lille landbrug, hvor koer ofte måtte trække ploven, men hvor brugeren syntes at leve trygt, om end træt, på sin lod, i læ for konjunkturstorme. Ved udstykning burde der da tilvejebringes hundreder af husmandsbrug, så at den småt bemidlede landboudom kunne finde sit „Canada“ herhjemme. Allerede i 1894, d.v.s. før husmandsstanden var begyndt at organisere sig, udsendte Vilh. Lassen pjecen „Offentligt Fæste“, hvori han krævede udstykning til husmandsbrug af jord, som det offentlige skulle give brugerne i arvefæste. Hans tankegang var aldeles utraditionel. Den sædvanlige tale om den frie jord i den frie mands eje henviste han til „den fællesgrav, hvori den økonomiske liberalismes andet afkom er jor-det“ – man trængte simpelt hen til en lovgivning, der forbød, at de små blev ædt. Lassen

åbnede „Aalborg Amtstidende“ for oplysning om småbrugets rette drift, og han var blandt de første, der tog Johan Skjoldborg, husmændenes digter, under armen. Man forstår, at netop han ved systemskiftet advarede mod, at Venstre tabte de 50.000 nedadtil.

Hele det nordjyske husmandsrøre havde for Vilh. Lassen sin plads i et storpolitisk perspektiv, nemlig når det blev sammenholdt med andelsbevægelsen. I de fleste andelsforetagender blev der jo samvirket med lige stemmewægt for den lille mand og den store; landboerne havde ikke under kampen mod Estrup kunnet kræve den privilegerede valgret afskaffet, hvis de selv praktiserede den hjemme i mejeriet. I dette samarbejde på lige fod mellem gårdmændene og husmændene så Lassen også grundlaget for fremtidens politik. Sammenholdet i andelsbevægelsen skulle hindre, at gårdmanden gik til Højre, husmanden til Socialdemokratiet; som de slog deres mælk i samme kærne, skulle de slå deres stemmer i samme kasse.

Trods alle de „sager“, som Vilh. Lassen rejste i sin avis, havde den dog længe ikke en fremgang, der svarede til dens store tekniske anlæg i „Politiken“s stil. Folk på Limfjords-egnene var konservative i henseende til deres bladhold, langt de fleste foretrak den gennem slægtled velkendte moderate „Aalborg Stiftstidende“, der var mere af gammeldags type. Lassen fik også revet i næsen, at københavnske kapitalister var hans bagmænd. For at gøre sig kendt i befolkningen, indbød han til moder og måtte ofte cykle milelangt, med massive ringe, for at tale til nogle ganske få mennesker. Det skal være hændt, at hans nervøsitet ved kvartalsskifter var så stærk, at han måtte gå i seng. I sådanne situationer tog hans mere robuste kone, Marie Lassen, styret. I Århus var han i 1886 blevet gift med Marie Balle, som hendes navn dengang var, en datter af værten i den Bjørnbakske forsamlings-

bygning, en kvinde med en sund og stærk bondenatur, der blev en værdifuld støtte for sin mand, også ved sin omsorg for hans svage helbred (Marie Lassen blev medlem af Landstinget 1920-21). „Aalborg Amtstidende“ ville i de første seks, syv år ikke rigtig gå, til fortvivelse for den utålmodige Lassen; der måtte skrives til afbygninger, redaktøren og hans hustru var undertiden ene om arbejdet – og ingen af dem kunne forudse, at bladet inden længe ville blive et af de største dagblade i provinsen og gøre familien velstillet. Efter Herman Bings død i 1896 blev Vilh. Lassen enejer af sin avis.

Den heldige udvikling på „Aalborg Amtstidende“ skyldtes ikke blot, at Lassens journalistik slog igennem, den havde også en landspolitisk baggrund. Vilh. Lassen havde i alt været Viggo Hørups lærling, men efter forliget i 1894 divergerede deres linjer; medens Hørup ville have forfatningssagen taget op til afgørelse gennem kamp – han interesserede sig jo ikke for de reformer, der kunne opnås under Højres styre – gik Lassen med iver ind for den positive reformpolitik, som det i 1895 oprettede Venstrereformparti indledte. Venstre skulle forlade den konstitutionelle kirkegård og tage sin oprejsning på en politik om skatter, told og jord; det skulle være et socialt Venstre. Han sluttede sig nu til J. C. Christensen, der jo netop havde den naturstyrke, som var ham selv nægtet. Han blev Venstrereformpartiets hovedordfører i pressen, og under partiets store opgangstid indtil systemskiftet og i årene derefter gik „Aalborg Amtstidende“, der i 1894 næppe havde mere end et par tusinde holdere, ustandseligt frem. Vilh. Lassen var det største navn i den danske provinspresse. Ved systemskiftet ønskede han den omsider vundne regeringsmagt planmæssigt udnyttet til demokratiske og sociale reformer; var Landstinget genstridigt, skulle det opløses, de kongevalgte medlemmer ikke undtaget.

Lassen blev i december 1901 valgt til folketingsmand for Sæbykredsen, men han mødte en vis lokal modstand og sejrede kun med 29 stemmer. I Venstrereformpartiets Hørupske fløj blev der stillet store forventninger netop til ham, også fordi han ofte havde ytret sig som militærmodstander; han havde taget til orde for at støbe kanonerne om til plovjern. Men da der omkring 1903 blev uro i Venstre, spidsede Lassen ører; han var partimand om en hals og krævede derfor sammenhold, ikke mindst nu, da det gjaldt bondestandens førende stilling. Hans talentfulde elev i Ålborg, J. A. Hansen, siden redaktør af „Roskilde Dagblad“, skrev ved 25 års dagen for sin mesters død:

„Han vidste i samme øjeblik, som delingslinjen blev trukket, hvad dette brud politisk ville betyde. Det betød dolken i hjertekulen på *hans* politik. Det betød forsøget på at slå husmændene ud af bøndernes fællesskab. De formelle begrundelser, der blev givet: militærudgifterne, løjnantslønningerne, J. C. Christensens „tabte tro“ og alt det, troede han ikke på en halv eftermiddag. Det var *husmændene*, det gjaldt. Meningen med den nye politik var ikke: Ned med militærudgifterne, men: Ud med husmændene! Ud af landbodemokratiets samlede rækker og ind med dem under en overvejende københavnsk ledelse.“

Dette er en ensidig vurdering af motiverne til det radikale røre, men det er forståeligt, at den halvt radikale Vilh. Lassen efter 1905 blev Det radikale Venstres måske bitreste modstander, da hans målsætning jo var at holde gårdmænd og husmænd sammen i et bøndernes fællesskab, så at landbodemokratiet kunne bevare midten og magten. Han anså dr. P. Munch for den farligste mand for dansk venstrepolitik, fordi han nu syntes at ville trække de radikale over mod Socialdemokratiet. Da Vilh. Lassen indtrådte i ministeriet J. C. Christensen, gjorde han definitivt ende på den fra Hørup stammende oppositions forsøg på at drage ham over til sig og

blev derefter en af regeringspartiets „bedst hadede“ mænd. Allerede inden sin udnævnelse til finansminister havde Lassen været meget virksom i Folketinget. Han blev medlem af finansudvalget og ordfører for den vigtige tiendelov; i 1903 holdt han en stor tale for den lige kommunale valgret, som han mente allerede havde bestået prøven, da ligheden var grundlov for styret i så godt som alle landets andelsforetagender.

Gennem „bladkongerne“ Sigurd Berg og Vilhelm Lassen stod der en meget betydelig pressemagt bag ministeriet J. C. Christensen. Havde blot en af disse to nægtet ham følgeskab i 1905, ville han ikke kunne have fraspængt den Hørupske fløj af Venstrereformpartiet. Denne erkendelse skærpede naturligvis de radikales dom over Berg og Lassen. Bergs navn opfattedes som et radikalt slægtsnavn, hvad det også var, men på det 19. århundredes, d. v. s. forfatningskampens baggrund. Nu vendtes imidlertid C. Bergs navn anklagende mod sønnen Sigurd.

*

Slægterne Raben og Levetzau (Levetzow) henregnes til den mecklenburgske uradel; de blev naturaliseret i Danmark, og dobbeltnavnet opstod, da Emerentia v. Levetzau, død 1746, ægtede amtmand, hofmarskal Johan Otto Raben til Bremersvold og Ålholm. Dette slot ligger ved Nysted på Lolland, ved en vig af Østersøen; det er en typisk vandborg, og det kan i sin kerne måske føres tilbage til Valdemarstiden, da der jo langs kysterne blev opført en række faste borge til værn mod venderne; med sikkerhed nævnes borgen dog først 1328 i forbindelse med Christoffer II's pantsætninger. Ålholm har en stormfuld historie i middelalderen, men i næsten et par århundreder, indtil 1714, henlå det under de forskellige enkedronningers livgeding (forsørgelse). Ovennævnte Emerentia oprettede

1734 for sin sønneson grevskabet Christiansholm, der var på flere tusind tdr. land. Navnet blev siden tilbageført til det gamle Ålholm.

Der var spring i arvelinjen på Ålholm, og den lensgreve Christopher Otto Frederik Raben-Levetzau, født 1850, der blev udenrigsminister i J. C. Christensens regering – man ved ikke på hvis initiativ – hed oprindeligt blot hr. Fr. Raben-Levetzau. Hans fader ejede Lekkende, et lille gods på Sjælland, men arvede 1879 som slægtning grevskabet Ålholm, hvorefter han optoges i grevestanden. Ved hans død i 1889 overgik besiddelsen og titlen til sønnen Frederik. Denne var 1877 blevet cand. polit. og havde derefter været attaché ved gesandtskaberne i Paris og Wien samt generalkommissær ved verdensudstillingen i Paris år 1900. Som besidder af grevskabet Ålholm og ejer af godserne Bremersvold, Beldringe og Lekkende, alt samlet ved arv, var han en af Danmarks jordrotter. Ålholm rummede måske den største privatbolig i landet, men slottet var i forfald, og Fr. Raben-Levetzau lod iværksætte en særdeles kostbar restaurering og ombygning. Selv den rigeste engelske lord ville have kunnet lide sig til rette på Ålholm. Raben-Levetzau reformerede også jord- og skovdriften. Blandt lensgrevens standsfæller vakte hans udnævnelse til udenrigsminister i en venstre regering nogen undren, da de ikke vidste bedre, end at han var en pålidelig højremand; måske var meningen, at han skulle lette forholdet til den halvt adelige frikonservative gruppe i Landstinget. Raben-Levetzaus politiske og diplomatiske erfaring var næppe stor, man han havde gode forbindelser, især havde han fra barndommen kendt fyrst Bernhard v. Bülow, Tysklands rigskansler siden 1900. Årsagen dertil var, at der mellem hans morfader, general C. Krogh, sejrherren fra Isted, og Bülows fader, B. E. Bülow, indtil 1862 dansk forbundsgesandt i Frankfurt (C. C. Hall havde gerne gjort ham

til monarkiets udenrigsminister), havde bestået et venskab, der var videreført i familierne. Desuden var Danmarks måske dygtigste diplomat, Johan Hegermann-Lindencrone, Raben-Levetzaus svigerfader. Hegermann søgte som dansk gesandt i Berlin siden 1902 at fjerne den dybe mistillid i Tyskland til det i 1864 slagte Danmarks politiske hensigter, og havde Raben-Levetzau en udenrigspolitik, var det just denne. Han stod altså godt til problemstillingen i 1905, da J. C. Christensen indledte sin tyskorienterede kurs.

*

Ved folketingsvalget i maj 1906 kom det bitre fjendskab mellem de to venstrepartier, det gamle og det nye, til udtryk; de fik for første gang lejlighed til at veje hinanden. Også regeringens medlemmer gik i ilden og afholdt store amtsmøder; konsejlspræsidenten sås med sin brune, rundpullede hat overalt i landet. Havde Det radikale Venstre troet, at det kunne slå J. C. Christensen ud, ligesom han selv i 1895 havde overmandet Frede Bojsen, tog det stort fejl. De radikale kandidater mente at konstatere en særlig forbitret modstand mod rebellerne hos „gårdmandsaristokratiets sønner, der følte sig som herrer i landet“ (P. Munch), og som ikke yndede at blive mindet om deres fædres anskuelse eller at blive stillet over for den fordring, at de skulle vise husmænd og arbejdere den samme retfærdighed, som de i sin tid havde krævet for sig selv af godsejerne. Regeringsvenstre måtte jo efter bruddet i Venstre reformpartiet nødvendigvis få tilbagegang, det gik ned fra 122.000 til 94.000 stemmer, fra 59 til 56 mand (af tingets i alt 114), men Det radikale Venstre samlede ikke mere end 42.000 vælgere, fik kun 9 mand valgt og tabte derved 4 mandater i forhold til dets stilling i det opløste Folketing; til de 9 sluttede sig dog J. H. Deuntzer og Herman Trier. I København, Hø-

rups by, opnåede de radikale 9.000 stemmer, J. C. Christensens Venstre kun 600, og det bekræftede sig altså, at det regerende Venstre nu nærmede sig til at være et rent bondeparti. Da Socialdemokratiet i 1906 gik frem til 77.000 stemmer, havde arbejderpartiet og de radikale, der dog endnu ved dette valg ikke havde samvirket systematisk, ca. 40% af vælgerne bag sig.

Venstrereformpartiet havde altså ikke mere rent flertal i Folketinget, partiet måtte derfor forhandle med Neergaards og Klaus Berntsens lille moderate gruppe, såfremt resultater skulle opnås. Samtidig blev regeringspartiets stilling vanskeligere også i Landstinget, fordi det ved landstingsvalgene samme år tabte nogle mandater, så at flertallet sammen med de frikonservative for en tid gik tabt; dette betød, at der måtte tages hensyn også til Højre. J. C. Christensen besluttede da, stærkt tilskyndet dertil af Vilh. Lassen, uden sentimentalitet og hæmning af gamle doktriner at få det bedst mulige ud af den nye forhandlingssituation, med skarp front mod radikalismen både til højre og venstre. Lassen syntes nu med Mefisto at sige: „Grå, kære ven, er al teori, kun livets gyldne træ er grønt!“ Og dette træ blomstrede i midten. Men derved blev nogle af de store politiske reformer kun forligslove, som de radikale og socialdemokraterne måtte vende sig imod.

*

Da konsejlspræsident J. C. Christensen, meget efter kong Christian IXs ønske, overtog Krigs- og Marineministerierne under en begge ministerier omfattende portefølje som et samlet Forsvarsministerium (idet dog begge „underministerier“ opretholdtes fagligt), blev et gammelt venstrekrav opfyldt. Hele militærvæsenet var nu under en myndig civil ledelse, man turde håbe, at den evindelige

strid mellem hær og flåde ville aftage, og endelig stod jo netop forsvarsspørgsmålet, det politiske hovedspørgsmål, foran sin løsning. I hvert fald i yngre officerskredse var man tilfreds med, at der nu blev enhed i ledelsen, og med at en erfaren, indflydelsesrig politiker blev værnens øverste chef. Siden skulle det flere gange ske, at regeringens leder overtog netop det fagministerium, hvor det „brændte på!“ Det gjaldt i Forsvarsministeriet som i Kultusministeriet, at J. C. Christensen fra sin virksomhed i Folketingets finansudvalg havde nøje kendskab til budgetterne, og han blev snart fortrolig med enkelthederne i begge værnens administration, men selvsagt ikke med de militærtekniske spørgsmål. Hans medarbejdere lærte at vurdere roen i hans indre og at sande rigtigheden af det vidnesbyrd, som grev Mogens Frijs skal have givet J. C. Christensen: „Hans ord er så sikkert som en obligation“.

Forsvarsministeren var ikke sprogkyndig, bortset fra en smule tysk, som han havde lært under kurophold i Tyskland, og ved store flådebesøg måtte hans adjutanter kraftigt bistå ham. Der stod en del blæst om „J. C. Christensens kasket“. Sammenhængen er denne: Til ministerembederne hørte jo uniformer, og ved Skydeselskabets årlige fugleskydning i august 1901, hvortil medlemmer af regeringen var indbudt, var J. C. Christensen og Alberti mødt op i fuld mundering, hvilket havde givet anledning til skadefro munterhed i det konservative borgerskab. Da forsvarsministeren skulle besøge garnisonerne ude i landet, ville han ikke rejse omkring med trekantet hat „med fjer på“, men købte en sort kasket af den slags, der indgik i civilembedsmændenes uniform. Denne kasket brugte han, når han i uniform besøgte garnisonerne. Også som konsejlspræsident gav J. C. Christensen repræsentationsmiddage, men nu i større format og på Hotel Phønix; blandt gæsterne

kunne man se repræsentanter for åndslivet som Georg Brandes og Holger Drachmann. I efteråret 1906, da en sådan middag foretog, havde kong Frederik VIII samt broderen kong Georg af Grækenland ønsket at deltage i den. Midt for hovedbordet præsiderede da J. C. Christensen med en konge på hver side og i øvrigt flankeret af de indbudte prinser. Foran kongernes pladser var opstillet to store blomsterdekorationer, formede som kongekroner i de to landes nationalfarver. Frederik VIII var en langt livligere personlighed, end hans gamle fader havde været. Han fulgte med på næsten alle områder og ytrede gerne sin mening. Når „Berlingske Tidende“ bragte en artikel, som bladet tilkendegav at have modtaget „fra meget agtet hånd“, så vidste man, at den var skrevet på Amalienborg. Især forsvarssagen havde kongens dybe interesse.

Forsvarsspørgsmålet var også J. C. Christensen såre magtpåliggende. Han stod jo nu med det største og sidste ansvar for Danmarks fremtid, og han har set, at hvad indad var vundet udadtil kunne tabes på få timer (som det jo midlertidigt skete den 9. april 1940). Han kunne have grund til at frygte, at riget en dag ville bryde i hans hånd. Vel havde systemskiftet i 1901, det ophørte højrestyre, virket beroligende i Tyskland med hensyn til Danmarks stilling i en eventuel krig, og overpræsident v. Köller var samme år forflyttet fra hertugdømmerne, hvorefter en mildere kurs indledtes i Nordslesvig, men til gengæld var den europæiske situation præget af en stigende spænding mellem England og Tyskland, og dansk erkendelse af nødvendigheden af at søge skabt og bevaret et godt forhold til den stærkt rustede nabo i syd var en statsmandstanke af langt større format end de indenrigske valgrets- og fordelingsspørgsmål. Det var usikkert, om Danmark kunne opretholde sin neutralitet under en storkrig, og efter uni-

onsopløsningen i 1905 følte landet sig isoleret i Norden.

J. C. Christensen ønskede yderligere at få klarlagt forholdet mellem Danmark og Tyskland under en europæisk krig, og han havde skaffet sig frie hænder til efterfølgende handling, da regeringspartiets radikale dele jo var frasprængt og fæstningsvennen W. H. O. Madsen udskilt af ministeriet. Almindeligvis ansås Københavns landbefæstning for at have front mod Tyskland, søbefæstningen mod det sejlen- de England. I J. C. Christensens egen stilling var der sket den ændring, at han nu som konsejlspræsident var udenrigsministerens overordnede, medens han jo i 1902-03, da han sendte kaptajn L. C. F. Lütken på orienteringsrejse til Berlin, kun var kultusminister og derfor ganske overskred sin formelle kompetence. I december 1905 gjorde han sin gamle bekendt Lütken til departementschef i Krigsministeriet. Det har været hans hensigt, stående foran forsvarets nyordning, at støtte sin egen politiske autoritet med den fornødne militære indsigt, overhovedet at klare sig forudsætningerne, inden han lagde sin militærpolitik fast. Tråden fra 1902-03 skulle derfor genoptages, og Lütken har selv været ivrig derfor. Der var nemlig i den seneste militære udvikling sket magtforskydninger, som ikke var til landets gunst. Danmark med dets gennemsejlingsfarvande havde altid været bedst tjent med, at de stormagter, der lå ved eller havde interesse i Østersøen – Rusland, Tyskland og England – var enten lige stærke eller lige svage, naturligvis helst det sidste, men i hvert fald med at de var i balance, så at den ene kniv holdt den anden i skeden. Ved århundredskiftet havde Danmark ligget i et trekantet ligevægtsfelt mellem de nævnte magter, men under den russisk-japanske krig 1904-05 var Ruslands flåde afrejst til Østen, hvor den blev ødelagt. Der bestod derfor ikke mere nogen magtbalance i Østersøen, også

England følte sig forurolet, og i engelsk presse blev der taget til orde for at slå den voksende tyske flåde ned, medens det endnu var overkommeligt. Derved opstod stor nervøsitet i Tyskland, og som følge heraf også i indviede kredse i København, for det syntes givet, at Tyskland ikke kunne føre en krig mod vest med en usikker nabo på sin nordre flanke. Hvis Danmark ikke sikrede sit forhold til Tyskland, ville det, mente man, blive slået ud straks ved en krigs begyndelse, hvad general H. v. Moltke jo også allerede havde sagt til Lütken. Det var i Tysklands interesse, at Danmark i krigstilfælde spærrede adgangen til Østersøen nordfra gennem Bælterne, så at ikke dets Østersøkyst eller den nye orlogshavn i Kiel af England kunne angribes søværts, og tillige at der blev gjort modstand mod en engelsk landgang ved Esbjerg og ved København. Blev sådanne krav imødekommet, var Tyskland på sin side villig til at gøre Danmark visse indrømmelser, så også af den grund var J. C. Christensen ivrig for at skabe klaring over situationens muligheder.

På denne baggrund genoptoges i februar 1906 de fortrolige samtaler mellem v. Moltke, nu generalstabschef, og departementschef Lütken; Moltke opholdt sig da i København i anledning af Christian IX's begravelse. Det hele forløb af disse drøftelser 1906-07 er udtømmende skildret i professor, generalkonsul Troels Finks „Spillet om dansk Neutralitet 1905-1909“, men det er nødvendigt her at referere visse hovedtræk af forløbet, fordi de tjener den politiske biografi ved det lys, eller den skygge, de kaster over de handlende personer.

Moltke forsikrede under de genoptagne samtaler, at Tyskland ikke agtede at krænke Danmarks neutralitet, hvis vi kunne holde os England fra livet, men vi måtte være klar over, at konsekvensen af en blot tvetydig holdning ville blive, at landets sidste time var

slået; Danmark måtte tage sit parti i tide: Tyskland eller England? I øvrigt var Tyskland rede til at træffe aftaler med Danmark; Store Bælt måtte spærres ved Sprogø, og Tyskland stillede gerne store kanoner til rådighed. Udtrykket „aftaler“ blev herhjemme misforstået derhen, at Moltke ønskede en militærkonvention mellem de to stater, i virkeligheden havde han kun ment aftaler mellem generalstabene. Både kongen, J. C. Christensen og grev Raben-Levetzau fandt det herefter nødvendigt at sende departementschef Lütken til Berlin for hos Moltke at skaffe fuld klarhed over Tysklands hensigter. Han kunne altså nu optræde som repræsentant for Danmarks ansvarlige statsledelse, om end den øvrige regering var holdt udenfor. Han afrejste i juli 1906 og medbragte en af konsejlspræsidenten, ikke af udenrigsministeren, forfattet instruks, hvori udtaltes vilje til at ordne det danske forsvar således, at landet energisk forsøgte at hævde sin neutralitet, underforstået: ville sætte sig til modværge, hvis en mod Tyskland fjendtlig magt søgte at besætte dansk territorium og derfra føre krig mod Tyskland. Under denne forudsætning håbede man, at dette land offentligt ville anerkende Danmarks neutralitet. En militærkonvention måtte Danmark derimod finde meget betænkelig, hed det videre i instruksens, bl. a. fordi Københavns søbefæstning for tiden var for svag til at kunne afværge et angreb fra en fælles dansk-tysk modstander (England). En militærkonvention kunne udsætte Danmark for store farer -- og nu kommer instruksens problematiske sætninger: „Noget sådant bør landet ikke udsætte sig for, medmindre det får meget væsentlige fordele til gengæld“. Men J. C. Christensen afviste altså ikke muligheden af en militæralliance, hvis Danmark fik væsentlige fordele til gengæld. Lütken forklarede Moltke, at der med „væsentlige fordele“ var tænkt på en tilbagegivelse af Nordslesvig. Den

tyske generalstabschef erklærede det for umuligt, at Tyskland over for verden skulle anerkende Danmarks neutralitet; i påkommende tilfælde kunne det nemlig ikke falde tyskerne ind at respektere den; under en krig med England var det en livssag for Tyskland at spærre Store Bælt, og dertil behøvede man dansk territorium. Danmark kunne gå med England eller med Tyskland, noget tredje gaves ikke, og burde i tide klare sig, hvilken vej det ville gå. Moltke anså en forstærkning af Københavns søbefæstning (vendt mod en engelsk flåde) for livsvigtig for Danmark. En grænseregulering sydpå kunne Danmark sikkert først få efter en krig på Tysklands side, mente Moltke. En militærkonvention ønskede han ikke, det kom alt for let frem, men nok underhånden aftaler mellem de to landes generalstabe. Efter Moltkes referat af samtalerne skal Lütken, stillet over for spørgsmålet: Ven eller fjende? have svaret, at om tre, fire år ville søbefæstningen være udbygget, og Danmark kunne da træde på Tysklands side. Men her var det altså en embedsmand, som talte, om end en politiserende, og Lütken var vistnok overbevist om Tysklands uovervindelighed. Han har vel som J. B. S. Estrup ment, at Danmarks plads var ved Tysklands side, i hvert fald aldrig imod det (I, s 411) – medens for J. C. Christensen den sidste sætning var hovedsætningen.

Der var altså ikke i Berlin nogen vej frem for den politik, som Lütken havde antydnet på J. C. Christensens vegne. Tyskland ønskede ikke offentligt at erklære at ville respektere Danmarks neutralitet, hvilket naturligvis var det, som konsejlspræsidenten helst havde set, skønt det kan siges, at ønsket om en tysk anerkendelse af en tillempet dansk neutralitet i virkeligheden betød, at denne blev kompromitteret. J. C. Christensens aldrig udtalte tanke nu og siden må have været den – i virkelighedstro erkendelse af Danmarks militær-

geografiske beliggenhed – at gøre landets neutralitet acceptabel for Tyskland ved at indrette forsvaret med dette formål for øje. Groft sagt: Kunne man give Tyskland tillid til, at dets interesser blev varetaget af Danmarks eget militærvæsen, da var der en god mulighed for, at et angreb ville udeblive – jo også en form for landets forsvar. Kun hvis en sådan tilrettelagt neutralitet alligevel ikke kunne holde Danmark uden for krigen, kunne der blive tale om, at det stillede sig på Tysklands side, og da som i nødværge.

Generalstabschef Helmuth v. Moltke viste fortsat betydelig uro, og i marts 1907 mødtes han på ny med Lütken. Denne udtalte nu, efter hans eget og Moltkes referat, at hos alle ansvarlige danske statsmænd gjorde den overbevisning sig stærkt gældende, at Danmark under ingen omstændigheder burde stå ved siden af Tysklands modstandere, og at „dersom opretholdelsen af Danmarks neutralitet måtte vise sig umulig under en engelsk-tysk krig, ville vi gå med Tyskland“. Moltke svarede, at denne erklæring var ham nok, da hovedsagen var, at Tyskland vidste, om Danmark var ven eller fjende; hvis Danmark traf aftaler med Tyskland, ville dette garantere landets territorium. Sandheden var jo da også den, at kun Tyskland ville være i stand til at forsvare Danmark. Generalstabsaftaler blev imidlertid aldrig indledt, men i et brev til Moltke skrev Lütken, at Tyskland kunne stole på Danmark, så længe J. C. Christensen var ved roret. Endnu i 1905 udgjorde den tyske flåde kun ca. 1/3 af den engelske, men i 1912 ca. 2/3, og fra omkring 1910 regnede englænderne ikke med at kunne trænge ned i Østersøen.

*

Samtalerne mellem Lütken og Moltke blev hemmeligholdt; de kendtes kun af Frederik VIII, konsejlspræsidenten, udenrigsministe-

ren, gesandten i Berlin og i hovedtræk af den kommanderende general – dog fik i 1909 daværende udenrigsminister Erik Scavenius delvis besked om Lützens mission, ved at kongen sendte ham nogle papirer derom. I foråret 1907 fremkom der nok i såvel dansk som fremmed presse flere artikler om, at der med Berlin var ført forhandlinger gående ud på, at det danske forsvars tyngdepunkt skulle flyttes fra København til Store Bælt, men både J. C. Christensen, Raben-Levetzau og Lütken dementerede rygterne betingelsesløst. De dansk-tyske drøftelser kom først til offentlighedens kundskab i 1919, da efter verdenskrigen en kommission var nedsat til undersøgelse og overvejelse af hærens og flådens fremtidige ordning. Oplysningerne om de forhandlinger, der havde fundet sted i århundredets begyndelse, vakte da den allerstørste opsigt, og J. C. Christensen blev genstand for heftige angreb især fra de radikale, hvorom siden. Her skal dog nævnes, at professor Troels Fink i sin foran nævnte bog „Spillet om dansk Neutralitet 1905-1909“ fra alle sider har belyst problemstillingen omkring Lütken-forhandlingerne. Han anerkender, at det i betragtning af Tysklands overlegne magtposition var naturligt, at J. C. Christensen søgte at give naboen i syd tillid til Danmark, men han mener tillige, at konsejlspræsidenten i instruksen gik ud over, hvad situationen krævede, og spillede højt spil. Som forklaring på, at det farlige ord „militærkonvention“ overhovedet forekom i instruksen, anførte J. C. Christensen i 1919, at han blot havde villet vise, der skulle meget stærke ting til for at få Danmark bort fra neutraliteten; han hævdede, at han i virkeligheden ikke havde gjort Tyskland noget tilbud om en konvention, fordi han på forhånd vidste, at det ikke ville indrømme „væsentlige fordele“ til gengæld (Sønderjylland). Fink finder det dog sandsynligt, at Christensen virkelig har ment, der var basis for at drøfte Sønderjyl-

lands genforening også på bekostning af, at Danmark opgav sin neutrale stilling og knyttede sin skæbne til Tyskland. Hvis dette er rigtigt, må forklaringen vel især søges i J. C. Christensens enfold. Nu er enfoldighed jo ikke akkurat det, man har tillagt ham, men enfold er noget andet, og der skulle næppe graves dybt i J. C. Christensens almuesind, der på disse områder var uhæmmet af større kundskaber, før man ramte den pure enfold. Det er en kendsgerning, at sønderjydernes skæbne lå ham stærkt på sinde, og det er meget muligt, at han ligesom Christian IX hver aften har husket dem i sin bøn. Så menneskeligt tiltalende dette end kan være, er det dog et spørgsmål, om en sådan mand – lad ham så være nok så stor en karakter – var egnet til at føre slige forhandlinger. Han var jo ikke en mand med europæisk horisont.

Man kan sige, at dette er teori, eftersom Troels Fink i sin bog udtrykkelig fastslår, at der på det tidspunkt ikke var nogen som helst mulighed for, at Nordslesvig blev tilbagegivet, heller ikke som betaling for en militærkonvention. Men politikeren skal over for historien vel også stå til ansvar for sine hensigter, selv om de har manglet baggrund i virkeligheden. Professor Fink diskuterer udtrykkelig, hvad der kunne være sket, hvis det var kommet til forhandlinger om en militærkonvention mellem Danmark og Tyskland. At Moltke ikke fandt en konvention ønskelig skyldtes vel navnlig, at han så, den i sig selv kunne fremkalde et krigsudbrud, fordi den dengang ville betyde en alvorlig ændring af den strategiske stilling ved indgangen til Østersøen. Men hvordan med J. C. Christensen? Troels Fink mener ikke, han som politiker kunne have holdt til en sådan konvention med Tyskland. Det er heller ikke sandsynligt, også fordi han vanskeligt ville have kunnet forklare den egentlige grund for Rigsdagen og vælgerne. Vel er J. C. Christensen den danske politiker,

der har kunnet holde til mest: Til Alberti-katastrofen i 1908, til disse dokumenters offentliggørelse i 1919 – men til en konvention, der stillede Danmark på Tysklands side på et tidspunkt, da Frankrig var vor største långiver, England de danske bønders største kunde og tillige af de allerfleste, måske naivt, opfattet som det land, hvorfra hjælpen skulle komme i tilfælde af krig – nej, det kunne han ikke som politiker have overlevet. En episode som den Lütken-J. C. Christensenske kan vel overhovedet kun tænkes at forekomme i nogle år, hvor dansk udenrigs- og militærpolitik lå i et meget skarpt sving, hvor landet befandt sig i et styreskifte, og hvor vi ikke havde diplomater af stor autoritet, heller ikke i Udenrigsministeriet.

Med kendskab til den senere historiske udvikling, udgangen af 1. verdenskrig, kan man med gru spørge, hvad følgen ville være blevet af, at Danmark f. eks. i 1907 havde knyttet sin skæbne til Tysklands mod tilbagegivelse af Sønderjylland. Hvorledes havde vi da stået på Versailleskonferencen? Det faktiske, hvorved der ikke kan sættes noget spørgsmålstegn, er, at konge, konsejlspræsident (forsvarsminister) og udenrigsminister nåede til nyttig kundskab om, at Tyskland ventede, Danmark modsatte sig et engelsk angreb med fuld styrke, og at Københavns søbefæstning måtte forstærkes. Det står endvidere fast, at der, som magtforholdene lå, kun formelt var nogen mulighed for at vælge til engelsk side, samt at Danmark i Tyskland for en årrække, uden alliancebinding, skabte sig en værdifuld tillid.

De indtryk, konsejlspræsident og forsvarsminister J. C. Christensen havde modtaget fra Lütkens forhandlinger med Moltke, indgik nu i hans overvejelser angående den nye forsvarsordnings karakter. Han har villet gøre Danmarks neutralitet acceptabel for Tyskland ved at indrette forsvaret med dette formål for øje, hvad i realiteten vil sige, at i en

overmægtig situation var Danmarks stilling på forhånd givet. Forsvarskommissionen stod foran at afgive betænkning.

*

Udenrigsministeren, grev Raben-Levetzau fulgte helt sin konsejlspræsidents politik, ja, illede vel snarest forud for den. Da kong Frederik VIII i november 1906 indledte sine traditionelle tiltrædelsesbesøg i Europa med en visit i Berlin, havde den ham ledsagende udenrigsminister en samtale med statssekretæren i det tyske udenrigsministerium, v. Tschirschky. Ifølge dennes referat udtalte Raben-Levetzau, at Danmark for tiden var ganske forsvarsløst, det kunne end ikke kæmpe over for Sverige, og så meget desto mere måtte landet søge tilslutning hos sin store nabo i syd. Efter referatet sagde udenrigsministeren, at i tilfælde af krig kunne Danmarks stilling kun være ved Tysklands side, samt at kongen var af samme opfattelse; ministeriet var fornuftigt og gennemtrængt af nødvendigheden af tilslutning til Tyskland. Referatets rigtighed forudsat var det første gang, en ansvarlig dansk minister til en omtrent ligestillet tysk personlighed udtalte, at Danmark i tilfælde af krig måtte stille sig på Tysklands side (det var jo først i marts 1907, at embedsmanden L. C. F. Lütken tilnærmelsesvis sagde det samme til den tyske generalstabschef). Tschirschkys referat af samtalen med den danske udenrigsminister blev kendt i 1926, da den tyske dokument-samling om forhistorien til verdenskrig I blev udgivet. Raben-Levetzau bestred da referatets rigtighed, han havde ikke talt om „tilslutning“ til Tyskland, kun om at alle ansvarlige i Danmark indså nødvendigheden af at „stå i godt forhold til“ Tyskland, og han benægtede at have sagt, at Danmark i tilfælde af krig måtte stille sig på Tysklands side. Troels Fink, der som nævnt har specialbehandlet hele dette forløb, tror, at dementiet er af for-

holdsvis ringe vægt, referatet passer for godt ind i sammenhængen, men han peger på, at Raben-Levetzau fra foråret 1907 forsøgte at føre en mere ligelig politik i forholdet Tyskland-England, og han anser det for muligt, at det er grevens senere opfattelse, der genspejles i dementiet. Udenrigsministerens udtalelser synes dog overhovedet at have været særdeles „taktisk“ bestemt. Da han i maj 1907 var i England for at forberede kongebesøget dér, har han sikkert talt ud fra den stiltiende forudsætning, at selv om Danmark, hvis dets neutralitet under en krig ikke lod sig bevare, måtte gå med Tyskland, måtte det dog, når neutralitetspolitikken for Danmark var det primære, være af megen betydning at skabe tillid til landets neutralitetsvilje også hos Tysklands modstandere. Han havde tillige den grund dertil, at den optanttraktat, der den 11. januar 1907 var sluttet mellem Danmark og Prøjsen, hvorom nedenfor, havde afstedkommet rygter om, at der i hvert fald eksisterede en mundtlig entente mellem Danmark og Tyskland. Raben-Levetzau og Frederik VIII synes at have beroliget den engelske regering; i hvert fald skrev udenrigsminister Edward Grey til sin ambassadør i Paris, at han tvivlede på, der nogen sinde havde været ret meget i rygtet om, at Danmark påtænkte en militærtraktat med Tyskland. På den anden side havde den danske udenrigsminister den 1. juli 1908 en samtale med den tyske statssekretar v. Schoen, og han sagde da ifølge denne, at den forestående afgørelse i forsvarssagen sandsynligvis ville blive, at København blev befæstet både til lands og til vands. Landbefæstningen begrundede han med, at den ville tilfredsstille „alle de besynderlige sværmere, der dromte om en fare fra syd“, hvad han altså lod forstå, at han ikke selv gjorde. Da referatet af samtalen blev offentliggjort i 1926, erklærede Raben-Levetzau: „Dette har jeg aldrig sagt. Derimod: En landbefæstning

alene vil kunne berolige dem, som tror, at vor eneste fare truer os fra syd“, hvilket ikke gør nogen stor forskel. Men ifølge Lützens dagbogsoptegnelser udtalte greven sidst i samme måned til ham, at han ville demissionere, dersom landbefæstningen blev nedlagt uden erstatning, da dette var en præferencepolitik over for Tyskland, som England ville anse for fjendtlig. Udenrigsministerens meningstilkendegivelser var altså højst flexible efter omstændighederne. Hans iver for under forhandlingerne om de i øvrigt ret betydningsløse Nordsø- og Østersødeklamationer af 1908 til Englands fordel at markere Østersøen som et „åbent hav“, tyder på, at greven havde en oprigtig tilbøjelighed til at vende tilbage til en mere ligelig neutralitetspolitik end den ved Lützens samtaler i 1906-07 indledte. De engelske og franske reaktioner havde vel gjort indtryk på ham. Man må ved at iagttage Raben-Levetzaus svingende adfærd mindes lensgreve C. E. Frijs ord fra 1870: „Det er min overbevisning, at der findes ingen post bedre skikket til at lære mennesket ydmyghed end at være dansk udenrigsminister“.

*

Løsningen af det sønderjyske optantspørgsmål må ses i sammenhæng med bestræbelserne for at skabe et bedre forhold mellem Danmark og Tyskland. Sagen gjaldt, at Prøjsen skulle optage som statsborgere de i Nord-slesvig, altså på dets statsområde, bosatte nationalitetsløse optantbørn, der var meget vanskeligt stillet. Allerede Deuntzer havde optaget forhandlinger derom, og da Raben-Levetzau efterfulgte ham i Udenrigsministeriet, forklarede han den tyske gesandt i København, at det var nødvendigt at få en løsning på optantspørgsmålet, hvis der skulle tilvejebringes et virkeligt tillidsforhold mellem de to lande; greven indhentede oplysninger hos H. P. Hanssen. Tyskland (Prøjsen) var af de

foran omtalte militære hensyn interesseret i at vise imødekommenhed over for Danmark, men det krævede modydelse, nemlig at Danmark skulle anerkende ophævelsen af § 5 i Pragerfreden, d.v.s. godtage grænsen som den var, og at begge lande skulle virke for at berolige stemningen inden for hvert sit område. Derpå gik Danmark ind, og efter konventionen af 11. januar 1907 naturaliseredes efterhånden over 5.000 optantbørn og flere hundrede optanter, der nu fik stemmeret. Konventionen opfattedes i Tyskland som en stor indrømmelse til Danmark, men her vidste kun få, at afkaldet på § 5 kun var en gentagelse af Danmarks erklæring i februar 1879 (I, s. 412) – hvorefter nordslesvigernes nationale og moralske ret til en afstemning dog stadig bestod. Det vakte også dybt mishag, at Danmark skulle virke for at berolige stemningen syd for Kongeåen, idet man heri med rette så et tilsagn om at hindre danske embedsmænd i at støtte sønderjydernes nationalpolitiske arbejde. Regeringen kunne ikke offentligt meddele den kendsgerning, at konventionen forud var billiget af de sønderjyske ledere. Det tyske sigte med optantkonventionen fremgår af et dokument, som viser, at der i den tyske generalstab i februar 1907, altså kort efter konventionen, blev udarbejdet et udkast til et dansk-tysk militærforbund; udkastet synes dog helt at have stået for visse generalstabsofficerers egen regning. I Tyskland følte man sig inden længe skuffet over traktatens modtagelse i Danmark, og meget af den velvilje, som J. C. Christensen havde vundet for sit land, blev sat til derved.

*

Umiddelbart efter sin afgang skabte Raben-Levetzau sig vanskeligheder ved at give „Stockholm Dagblad“ et interview om Norges kongevalg i 1905. Han havde dengang som dansk udenrigsminister frygtet to ting:

en tysk prins på Norges trone og Norge som republik. Han støttede den danske prins Carls kandidatur og havde meget gerne set et hurtigt kongevalg for at komme en republik i forkøbet. Den danske regerings og det danske kongehus' politik måtte dog være den ikke at foregribe den svensk-norske unionsopgørelse, også af hensyn til huset Bernadotte. Dette hensyn indordnede Raben-Levetzau sig efter nogen vaklen. Prins Carl selv og den danske udenrigsminister krævede en folkeafstemning i Norge som betingelse for, at prinsen kunne overtage kronen, hvad den øvrige regering anså for unødvendigt. Stortinget ville umiddelbart valg, men enden blev, at prins Carl skulle opfordres til at bære Norges krone, når en folkeafstemning først havde givet tilslutning dertil. En folkeafstemning i november 1905 gav over tre fjerdedels majoritet for kongedømmet, hvorefter Stortinget valgte prinsen til konge.

Skønt Danmark og dets udenrigsminister havde forholdt sig loyalt over for Sverige i den vanskelige sag, blev dansk forretningsliv dog tilføjet tab ved en meget mærkbar svensk „blokade“ i tiden efter unionsopløsningen. Skylden derfor blev overvejende lagt på udenrigsministeren, fra flere sider krævedes hans tilbagetræden som soningsoffer; et af Højres hovedstadsblade forlangte „grev Rabens hoved“, men greven havde altså i dette forhold intet at bebrejde sig. Derimod burde han sikkert have sparet sig det interview, han gav „Stockholm Dagblad“ efter sin afgang. Han udtalte her, at Sverige bedømte kongevalget i 1905 ud fra urigtige forudsætninger. Han udviklede, at Tyskland havde ønsket at få enten hertugen af Augustenborg, der residerede på Gråsten, eller hertugen af Glücksborg på Norges trone, og da det viste sig umuligt, havde man måttet vælge mellem prins Carl og republikken. Fyrst Bülow og Raben-Levetzau, de to gode bekendte, var da enedes om

det første. Dette interview fremkaldte modsigelse fra alle sider: Tyskland nægtede at have udtalt noget ønske om en tysker som konge i Norge (men havde nok kunnet tænke sig den danske prins Valdemar). I Norge fandt man det taktløst at påstå, at landet havde stået over for valget mellem prins Carl og republikken; man smilede også ved tanken om, at Raben-Levetzau og en tysk statsmand skulle have rådet over Norges skæbne; man vidste ikke bedre, end at kongevalget var blevet afgjort ved en folkeafstemning uden fremmed tryk. I Sverige fandt man det meget ulykkeligt at røre op i en så ømtålelig sag. Grev Raben dementerede da i visse henseender, at han havde udtalt sig som gengivet, og det skulle, som vi har set, ikke blive sidste gang, hans virksomhed som udenrigsminister foranledigede ham til nærmere forklaring.

*

Som indenrigsminister efterlevede Sigurd Berg faderens, C. Bergs, ord til ham: „Kampen i vort folk må føres til sejr for folkestyret, koste hvad det vil, men vær med til – når det engang er sket – at læge kampens sår og få udviklingen fremmet gennem en god og fordragelig forhandling“. Det viste sig, at han ingenlunde kun var en „fars søn“, som hans modstandere gerne ville tro, men at han ved sin praktiske indsigt, navnlig i kommunale forhold, samt ved betydelig forhandlings- og administrationsevne var velegnet til at lede Indenrigsministeriet. Og dog var Sigurd Berg som indenrigsminister måske netop sin faders søn, blot i en anden, alvorligere forstand end den nedladende. Tragikken i C. Bergs liv var jo den, at denne lyse og stærke mand, af natur en skaber, altid måtte tærse i avnehalm, fordi Estrup holdt ham ude fra regeringsmagt. Fader Berg havde opøvet retssansen i store dele af folket, men han nåede aldrig dybt at påvirke dets kår. Hvis man iagttager omfan-

get af og arten af Sigurd Bergs gerning i hans første periode som indenrigsminister, påtvinger sig det indtryk, at sønnen i Venstres magttid ville opfylde, hvad Højre forhen havde nægtet faderen. De to Berg'ers liv kan for så vidt ses under ét, den yngres var en fuldbyrdelse af den ældres.

Sigurds Bergs største resultat blev loven om den kommunale valgret af 1908, hvorved junigrundlovens „lige og almindelige“ valgret udstraktes også til sogne- og byråd – et af hans faders ældste og stærkeste krav. Forhandlingerne herom havde været årclange og vanskelige. Lensgreve Mogens Frijs, den frikonservative landstingsgruppes fører, havde jo intet imod, at magten lå hos bønderne, når de blot ikke klattede den bort, og han ville se det, før han troede det, at den besiddende bondestand, der nu længe havde tilhørt den højest beskattede del af vælgerne, som havde en privilegeret stilling ved sognerådernes sammensætning, virkelig var sindet at give afkald derpå. Folketingsvalget i 1906 stod også om den kommunale valgrets udvidelse, og da der ikke viste sig det frafald i gårdmandsstanden, som grev Frijs havde håbet, erklærede han skuffet, at han var rede til at tage konsekvensen. Et forlig gik da gennem Landstinget med 32 stemmer mod 29. De frikonservative, der jo overvejende var store hartkornsbesiddere, havde dog sat igennem, at den privilegerede valgret til amtsrådene i princippet blev bevaret; her måtte demokratiseringen altså ud sættes. Der indførtes også „garantier“ gående ud på, at valgretten var betinget af to års ophold i kommunen, samt på at nye skattepålæg ud over en vis størrelse krævede Indenrigsministeriets eller amtsrådets samtykke. Men ved den kommunale valgreform af 1908 fjernedes da omsider skellet mellem de to vælgerklasser, og kvinder og tyende fik samtidig valgret.

Dette skridt er måske den mest oprigtige bekendelse til folkestyret i vor politiske histo-

rie; valgretsudvidelsen var imod bøndernes interesse, men de var ved deres hele politiske fortid bundet til den, og de havde sikker erfaring om, hvad den lige og almindelige valgret havde betydet for bondestanden selv. Nu begyndte husmænd og arbejdere for alvor at hævde sig i kommunestyret. Valgretten i København havde hidtil været betinget af, at man betalte skat af mindst 1.000 kr.; en opgørelse i 1880 viste, at som følge af denne census havde af 235.000 indbyggere kun 15.000 valgret. I 1903 var J. Jensen i København blevet den første socialdemokratiske borgmester, og ved valgretsudvidelsen i 1908 skabtes forudsætningen for, at partiet i 1917 vandt flertal på hovedstadens rådhus. J. C. Christensen, Anders Nielsen og Sigurd Berg var på det regerende Venstres side hovedmændene for det opnåede resultat, og Berg kunne med god ret sige, at han i det væsentlige havde gennemført en sag, som hans fader forgæves havde kæmpet for: Ligestillingen i folket også kommunalt. På indenrigsministerens anmodning blev loven stadfæstet 2. påskedag, den 20. april, altså på en helligdag. Kongen indvilligede deri, fordi denne dato var Sigurd Bergs moders fødselsdag. Maren Berg havde altid været en varm tilhænger af kvinders valgret, og sønnen ville gerne hædre hende gennem stadfæstelsen, hvad Frederik VIII med glæde gik ind på.

Sigurd Berg gennemførte desuden den betydningsfulde lov om arbejdsløsheds-kasser – som indenrigsminister var han også „arbejds- og socialminister“. Han imødekom vel derved et af tidens krav, men allerede fra sit hjem var han opdraget til at skulle hjælpe dem, der havde hjælp behov, og den sociale lovgivning lå ham derfor på sinde. Loven hvilede på arbejdernes solidaritet, deres etik, eftersom $\frac{1}{4}$ af dem aldrig havde været eller kun havde ringe udsigt til at blive arbejdsløse. Kassernes medlemmer skulle yde den ene halvdel af kon-

tingentet, stat og kommune den anden. Hermed var den ulykke, som arbejdsløshed er, anerkendt som et offentligt anliggende. Forsikringen kunne bygge på fagforeningerne, fordi en meget stor del af arbejderne allerede dengang var organiseret, og Danmark blev det første land, hvor en landsomspændende arbejdsløshedsforsikring slog igennem. Der vedtoges tillige en lov om hjælpe-kasser, der gav kommunerne adgang til at yde hjælp til nødstedte uden fattighjælps virkninger, og en lov om ulykkesforsikring. Under en stor arbejdskonflikt i 1908, der kulminerede med en typografstrejke, mæglede indenrigsministeren med held i konflikten og knyttede til sit mæglingsforslag en anmodning til hovedorganisationerne om at nedsætte et fællesudvalg om bestemmelser til forebyggelse af lockout eller strejke, mægling under konflikter etc. Anmodningen blev efterkommet, og udvalgets forhandlinger lagde grunden til den senere lov om forligsmandsinstitutionen. Sigurd Berg nærede en levende interesse for Grønland, som han i 1907 var den første danske minister der besøgte, og han gennemførte loven om Grønlands styrelse. Hans navn står også under loven af 4. maj 1907 om indførelse af det metriske målesystem.

*

Under det store arbejde bankede skæbnen på Sigurd Bergs dør, uden at han forstod det. Tilsynet med sparekasserne var underlagt Indenrigsministeriet. I foråret 1906 indfandt nationalbankdirektør Rasmus Strøm sig i ministeriet hos departementschef A. Krieger (senere kabinetssekretær) og gjorde ham opmærksom på, at Albertis Den sjællandske Bondestands Sparekasse i Nationalbanken havde et lån på 3 mill. kr., der ikke var opført i kassens regnskab pr. 31. marts 1906, hvilket var mod loven; regnskabet var i øvrigt ikke tilstillet offentligheden. Direktør Strøm var

yderst forsigtig. Justitsministeren var kgl. bankkommissær, og Nationalbankens oktroj udløb inden længe. Han ønskede ikke sagen omtalt for indenrigsminister Sigurd Berg, men antydede, at sparekasseinspektøren måske burde se nærmere på kassens forhold. Krieger meddelte alligevel Berg, hvad han havde erfaret – kun ministeren kunne beordre en undersøgelse – og denne drøftede sagen med den ældre og mere erfarne J. C. Christensen. De to ministre var enige om, at der næppe var noget i vejen med Den sjællandske Bondestands Sparekasse; i dens ledelse sad jo også deres kollega landbrugsminister Ole Hansen, og han vidste ikke af noget ondt. Alberti selv forklarede myndigt, at årsagen til, at lånet i Nationalbanken ikke var optaget på regnskabet, var den, at det var salderet mod et tilsvarende tilgodehavende i Privatbanken (hvortil han havde haft sine grunde). Denne bank bekræftede over for Nationalbanken et sådant tilgodehavendes eksistens, men oplyste intet om Albertis forhold til banken i øvrigt – hvorom siden. Sigurd Berg foranledigede da ikke nogen undersøgelse. Situationen slap den unge indenrigsminister af hænde, hvad han siden måtte bøde hårdt for. Sparekasseinspektør V. Bindslevs standpunkt var i øvrigt dette: „Så længe konsejlspræsidenten tillader justitsministeren at være formand i Bondestandens Sparekasse, har jeg som sparekasseinspektør lov til at gå ud fra, at alt er i orden i sparekassen“. Det var det dog langt fra. Hændelsen i foråret 1906 var et varsel om kommende ting af stor uhygge.

*

Gennem Ole Hansen havde den danske bonde allerede i Deuntzers regering stået sin prøve som minister. Han fortsatte uden større ny lovgivning sin forstandige ledelse af Landbrugsministeriet. Da den radikale fløj af Venstre udskilte sig i 1905, havde han uden tøven

fulgt J. C. Christensen, og denne var til gengæld rykket Ole Hansen og P. A. Alberti endnu nærmere. Landbrugsministeren var, skønt typisk gårdmand, husmandsven, men han frygtede, at sprængningen i 1905 betød, at man i København regnede med at kunne få husmændene som vælgergrundlag på landet for en særlig radikal politik, og han var bitter derover. I Lejrekredsen stod han dog ganske stærkt endnu ved valget i 1906; han modtog 942 stemmer, de radikale, der stillede op for første gang og havde drevet en kraftig husmandsagitation, 509 stemmer.

For Svend Høgsbro var Trafikministeriet ikke netop et ønskeministerium. Den altid arbejdsglade mand fik dog vedtaget den endelige lov om Christiansborg Slots genopførelse og den store jernbanelov af 1908, der forudså en betydelig udvidelse af banenettet.

Enevold Sørensen havde, inden han efter konsejlspræsidenten overtog Kultusministeriet, betinget sig, at Sigurd Berg blev hans efterfølger i Indenrigsministeriet. Han var interesseret i skoleforhold, og han skal have været en alvorlig religiøs natur, men efter J. C. Christensens store reformer i 1903 var der ikke meget at gøre for ham i kirkens og skolens ministerium. Dog fik han vedtaget en teaterlov og en lønningslov for lærere.

*

Vilhelm Lassen viste sig at være en dygtig minister, skønt den tidligere Ålborgredaktør naturligvis ikke havde detailindsigt i Finansministeriets anliggender, hvad han gerne vedstod. Han vandt anerkendelse som en hurtig, elskværdig og ubureaukratisk administrator, beundret for sin evne til at skære gennem alle udenværker til kernen i en sag, aldeles ubørørt af ministerherligheden. Han gennemførte i samlingen 1905-06 i alt 27 love, herunder loven om oprettelse af Kongeriget Danmarks Hypotekbank (1906), der gennem op-

tagelse af lån i udlandet skulle skaffe det danske pengemarked de fordele, der kunne opnås ved en mere direkte forbindelse med de udenlandske pengemarkeder. Danmark var fra omkring 1890 et debitorland, måske med fordel, men det gav en vis afhængighed af de lande, hvorfra vi importerede kapital. Blandt Lassens resultater var også udlån af en Statslånefond til udstykning af store landejendomme, Statsbrandforsikringsfonden, en lønningslov for ministerierne og en hædersgave til veteranerne fra treårskrigen. I øvrigt blev han i sin manddom lige så lidt fortrolig med hovedstaden, som han havde været i sin ungdom. Hver sommer drog han i tre måneder hjem til Nordjylland og lod ministermappen med sagerne til underskrift eller erklæring sejle frem og tilbage over Kattegat; dog mødte han uden for sin egentlige ferie en dag om ugen i ministeriet også i sommertiden. Sine taler holdt han på Dannerhøj i Vendsyssel, ikke i København.

Finansminister Vilh. Lassens hovedopgave var at få vedtaget en almindelig toldreform. Siden C. E. Fengers toldlov af 1863 (I, s. 264f) var der gjort i alt 17 forgæves forsøg på at få den dyberegående ændret. Dette blev først muligt efter systemskiftet, der satte det protektionistiske Højre fra styret og åbnede vej for en videreførelse af frihandelsprincippet, som stemte med de økonomiske interesser, der nu havde sejret politisk, og som repræsenteredes af venstrepartierne.

Finansminister Vilh. Lassen forelagde Folketinget sit toldlovsforslag i oktober 1906, altså fem år efter systemskiftet. Venstre havde tøvet så længe, dels fordi partiets første finansminister, Christopher Hage, havde været stærkt optaget af den nye skattelovgivning og desuden ikke havde ment foreløbig at kunne undvære nogen statsindtægt, dels fordi Joseph Chamberlains agitation for en præference for kolonierne, om den bar frugt, ville kunne

ramme den danske landbrugsudførelse til England alvorligt. I 1906 var de danske statsfinansiers stilling imidlertid ganske god, og Chamberlain havde lidt et valgnederlag.

Finansminister Vilh. Lassens forslag til en toldlovsrevision var ret moderat. Hvad han tilstræbte var mindre protektionisme, mere frihandel og en mere demokratisk fordeling af toldbyrden ved udvidelse af værditoldens område og nedsættelse eller ophævelse af vægttolden på almindelige forbrugsvarer. Indtægtstabt skulle delvis dækkes ved forhøjelse af tolden på varer som tobak, silke, spillekort og, hvad der kom til at spille en særlig rolle, vin; endvidere skulle arveafgiften forhøjes. Lassen vidste, at en toldreforms pris var et forlig til højre, og han havde taget hensyn dertil. Som minister ville han opnå de resultater, der *for tiden* kunne nås. Stærkt kritiseret af de radikale sagde han: „Jeg gider virkelig ikke forelægge et forslag, som der ikke er tanke om, at man kan samle Højre og Venstre om. Det har været meningen med mit forslag, at vi skulle gennemføre en toldlov.“ Han ville ikke forøge makulaturbunken. Den svagelige mand syntes overhovedet at have hast; måske har han ikke haft tillid til, at han fik et langt liv.

Uanfægtet af agrarprotektionismen i Tyskland og Sverige havde frihandelstanken sejret stort inden for det danske landbrug, bortset fra at det hvededyrkende Lolland ønskede en korntold. Industrien var derimod protektionistisk, og den påberåbte sig nødvendigheden af at skabe nye industrigrene, der kunne optage indvandringen fra land til by. Hvad handelen angår, ønskede importørerne så lidt beskyttelse som muligt, medens den del af handelsstanden, der var knyttet til industrien og dens vækst, støttede de protektionistiske krav. Finansministerens standpunkt var – derpå hvilede hans toldlovsforslag – at da landbruget måtte eksportere til verdensmar-

kedets priser, skulle de hjemlige forbrugsvarer være billige; befolkningsoverskuddet kunne opfanges ved øget udstykning af jorden. Der var overhovedet mange krydsende interesser i sagen, som altid når det drejer sig om en toldlov. Industrien søgte under henvisning til arbejdernes interesse i, at virksomhederne blev holdt i gang, at få Socialdemokratiet og fagforeningerne til at stille sig bag fabrikanternes krav om toldens opretholdelse, men forgæves. Arbejderbevægelsen ville naturligvis gerne have finanstolden fjernet eller nedsat, dens eneste opgave var jo at styrke statskassen; over for beskyttelsestolden, der indeholdt „arbejde“, forholdt Socialdemokratiet sig som et forbrugernes parti og modsatte sig derfor varefordyrelse. F.J. Borgbjerg udtalte, at hans parti ikke ved toldskranker ville sætte arbejder op mod arbejder.

Alt i alt mødte finansminister Vilh. Lassens toldreform modstand fra forskellig side. Han trådte da i forbindelse med den moderate Niels Neergaard, om hvem Lassen mente, at „han vidste mere besked om toldlovgivning end hele tolddepartementet“. Neergaard har meddelt, at da han for første gang havde deltaget i en politisk middag i Vilh. Lassens hjem, og gæsterne belavede sig til at gå, bad værten ham, Neergaard, blive tilbage; det kom nu mellem de to mænd, der i deres ungdom var mødtes i Studentersamfundet, men som forliget i 1894 havde skarpt adskilt, til en samtale, der varede til ud på natten. Denne samtale blev ikke blot indledningen til, at Niels Neergaard i januar 1907 valgtes til ordfører for det nedsatte toldlovsudvalg, stik mod traditionen i det regerende Venstre og ikke uden modstand, men også til den siden følgende sammenslutning af Venstrereformpartiet og Det moderate Venstre.

Der bestod en faktisk sammenhæng mellem toldlovsrevisionen og den kommunale valgrets udvidelse. Da forliget om denne sidste

kom i stand i januar 1908, skrev „Aalborg Amtstidende“, Vilh. Lassens blad, at broen mellem Folketing og Landsting nu var bygget, hvormed mentes, at der var vej til et toldforlig med de noget protektionistisk indstillede frikonservative. Finansministeren skulle dog gennem meget endnu. I februar opstod nemlig en voldsom bank- og byggekriser. Krisen var europæisk, men for Danmark gjorde sig det særlige forhold gældende, at indførslen fra udlandet under en usund højkonjunktur havde været overmåde stor, hvilket kom landet til skade, da tilbagetrækningen af korte lån begyndte. Ved nytår 1908 var diskontoen 8%. I det mørke billede indgik, at Frankrig ved den foreslåede forhøjede vintold følte sin vinkesport til Danmark truet og stoppede handelen af danske obligationer på Paris' børs. Et par mindre banker standsede deres betalinger, men finansministeren fik tilvejebragt en ordning, hvorefter staten og hovedbankerne trådte til med en garanti på 20 mill. kr. „Det er Lassens skyld. Lassen har fornærmet Frankrig!“, hed det i finansverdenen i kriseugerne, og han led under angrebene. Hele denne udvikling måtte påvirke toldforhandlingernes forløb; industrien fattede nyt mod. Men nu var Vilh. Lassens dage ved at være talt. Niels Neergaard skrev i et mindeord på 25 års dagen for hans død:

„Jeg husker, som var det i går, min sidste samtale med ham få dage før hans død. Han havde tilkaldt mig i en sen aften efter en anstrengende arbejdsdag, for at vi kunne have tiden for os til at gennemgå en lang række punkter (i toldlovsforslaget), der endnu ikke havde fundet deres afgørelse. Jeg så, hvor dødelig træt han var, og bad ham opsætte vor samtale til den følgende dag, men herom var der ikke tale: han ville gøre sin pligt til det sidste, og vi skiltes ikke før efter midnat.“

Finansminister Vilhelm Lassen døde den 6. april 1908. Venstre led et særdeles alvorligt tab ved hans tidlige bortgang, kun 46 år gam-

mel. En af Lassens embedsmænd i Finansministeriet, Marcus Rubin, kommer vistnok sandheden meget nær, når han skriver: „Kun ved sin forbavsende åndsenergi holdt han sit liv oppe. Maskineriet holdtes kun gående ved at gå, til det brast med et brag.“ I Sæby er der rejst ham et mindesmærke med buste.

Efter Vilhelm Lassens død overtog konsejlspræsident J. C. Christensen midlertidigt Finansministeriet, og Niels Neergaard førte de afsluttende forhandlinger med de frikonservative om toldlovsforslaget. Neergaard lå oprindeligt til venstre for forslaget, han ønskede mere frihandel og mere værditold, men et forlig var jo nødvendigt, og loven, der stadfæstedes den 5. maj 1908, beholdt sin moderate karakter. Dog blev beskyttelsen mærkbart nedsat for papirfabrikkerne og sukkerfabrikkerne, i mindre grad, men dog føleligt, for manufaktur-, glas- og jernindustrien. Nedsættelsen af beskyttelsessatserne var gennemsnitligt 20%. Tolden på flaskevin blev nedsat af hensyn til Frankrig. Socialdemokratiet stemte for den nye toldlov, men ikke Højre og de radikale, hver med sin begrundelse. Medens indførselstolden i 1908 androg 42,8 mill. kr., gav den i 1913 kun 35,4 mill. kr.

*

Alle anerkendte, at P. A. Alberti var en særdeles dygtig justitsminister, en mand fra det praktiske liv, med øjet åbent for dets krav, en minister med friske initiativer, uhæmmet af det gamle bureaukrati. Men tidligt studsede man over den hensynsløshed og egenmægtighed, han kunne lægge for dagen, også ved embedsbesættelser. I 1907 forbavtede Alberti den danske dommerstand ved at udnævne den velansete, men dog ikke særlig fremragende birkedommer Schou i Fredensborg til højsteretsassessor. Dette springavance fra underret til Højesteret vakte forbløffelse; det var ikke muligt at se anden årsag dertil, end

at Fredensborgdommeren havde ansat en svigerson af justitsministeren som fuldmægtig ved birket. Ved udnævnelse af højsteretsassessorer sidder retten dog i baghånd. Efter at have deltaget i den første af de tre prøvevoteringer i Højesteret trak birkedommeren sig tilbage, fordi han følte, at han ikke var det ham tiltænkte embede voksen, og højsteretspræsidenten måtte ærligt bekræfte ham i denne opfattelse. Alberti havde da kun opnået at latterliggøre en agtværdig mand, og man spurgte sig selv, hvorledes hans psykiske opbygning egentlig var.

P. A. Alberti var overordentlig foretagsom. Han var ikke blot justitsminister, formand for Den sjællandske Bondestands Sparekasse og for Smøreksporthforeningen, han var også sagsfører (om end ved en stedfortræder), gårdejer og grundspekulant, bladudgiver og teglværksejer. Som privatmand deltog han i den hektiske grund- og byggespekulation, der skete i tiden efter 1900, og som bidrog meget til krisen i foråret i 1908. I sin egenskab af justitsminister stod det i hans magt at give dispensationer o. lign., hvor det kunne fremme en spekulation eller hans egne og venners interesser i øvrigt. Det var efterhånden klart, at han ved Justitsministeriets forvaltning kynisk sammenbandede offentlige og private hensyn. Han sjakrede med biografteater- og lotteribevillinger og kunne f.eks. i ægteskabs- og skilsmissegager træffe afgørelser, der nærmest havde kabinetsordrens karakter, især hvis det drejede sig om hans selskabelige forbindelser. Hans egne ægteskabelige forhold var ejendommelige. Der lød musik i Albertis hjem. I 1876 havde han giftet sig med en meget musik- og sanginteresseret grossererdatter; dette ægteskab bestod indtil 1898, hvorefter hun blev gift med kammersanger Peter Cornelius. I 1906 indtrådte Alberti igen i ægtestanden, idet han giftede sig med kapelmusikus Frits Bendix' hustru, der havde ladet sig skille.

Dette ægteskab opløstes i 1909, året efter Albertis sammenbrud, og fruén viedes da på ny til Frits Bendix.

*

I rigsdagssamlingen 1907-08 blev justitsminister P. A. Alberti heftigt angrebet for sine myndighedsmisbrug og sin korrupete administration, især ved Folketingets 1. og 3. behandling af finanslovsforslaget. F. J. Borgbjerg lagde før, og han støttedes af bl. a. L. V. Birck, Herman Trier og C. Th. Zahle. Borgbjerg havde fat i flere rigtige ender, men der var også fejlskud iblandt, og fældende beviser kunne han ikke føre. Alberti fik derfor med sin slagkraftige prokuratorhjerne temmelig let spil; han gik uforstyrrelig uden om de kildne steder og fremdrog med hele sin justitsministerielle myndighed de unøjagtigheder, hans angribere havde gjort sig skyldig i. Alberti optrådte med et robust humør; han havde taknemlige „forgrinere“ i salen. Så sent som den 16. marts 1908 kunne konsejlspræsidenten i Folketinget udtale til L. V. Birck, der lige havde fremført et stærkt angreb mod Alberti: „Den forhandling, her har været ført, har ikke givet mig nogen som helst grund til misbilligelse over for min kollega eller hans administration.“

Virkelig farlig for justitsministeren blev Landstingets finanslovdebat, der indledtes den 24. marts. Det kom her til en duel mellem Alberti og Edv. Brandes; denne ønskede og begrundede, at ministeren skulle dementere en offentlig fremsat påstand om, at han havde veksler løbende i Privatbanken til en sum af 3 mill. kr. Alberti svarede, at han allerede havde dementeret denne påstand (i et fjernt provinsblad), og at han i øvrigt havde påhørt Brandes med „den fuldkomneste ligegyldighed“. Denne kunne han dog ikke opretholde mødet ud. Justitsministeren tilbød at anlægge injuriersag mod Birck, hvis han

uden for Folketinget ville gentage sine beskyldninger dér; Alberti ville træde ud af politik, sagde han, hvis han ikke vandt sagen. På Brandes' initiativ tog grev Mogens Frijs-Frijsenborg, der dagen før havde forlangt en undersøgelse af Albertis forhold, ordet og udtalte:

„Hvad jeg først og fremmest har ønsket er, at den ulhygge, der i den sidste tid har bredt sig i vort offentlige liv, snarest må forsvinde, og jeg tror, at den af den højtærede justitsminister anviste vej *ikke* vil have dette til følge.“

Den mand, der her talte, var føreren for det parti, det frikonservative, af hvis støtte i Landstinget hele Venstres lovværk afhang, netop i disse måneder den kommunale valgrets udvidelse og toldlovsreformen. En mand, endvidere, der var kendt for sin fornemme uafhængighed. Efter grev Frijs' tale fik Alberti et af de svedanfald, der undertiden kom over ham, men denne gang var det voldsomt, han drev af sved og måtte længe tørre sig med lømmetørklædet over isse og nakke. Han havde da heller ikke misforstået situationen. Konsejlspræsident J. C. Christensen havde forholdt sig tavs under landstingsdebatten, men det har i hvert fald fra denne debat at regne stået ham klart, at Alberti var blevet en alt for svær belastning for ministeriet, der jo stod foran at skulle løse forsvarsspørgsmålet, og at han måtte lade ham falde. Også andre medlemmer af regeringen så meget gerne justitsministeren gå af.

Den 23. maj, der var rigsdagssamlingens sidste dag, behandlede et af F. J. Borgbjerg i Folketinget fremsat forslag til beslutning om nedsættelse af en kommission i henhold til grundlovens § 46 til undersøgelse af justitsminister P. A. Albertis administration; så længe undersøgelsen stod på, skulle ministeren fratæde sit embede. Forslaget afvistes ved navneopråb med 58 stemmer mod 25; 9

stemte ikke, blandt dem meget korrekt Alberti selv. Mærkeligt nok stemte N. Neergaard ikke for en undersøgelse, trods hans aversion mod justitsministeren; han havde i almindelighed kun sagt, det var af betydning, at landets administration var „forsigtig og uangribelig.“

Konsejlspræsident J. C. Christensen havde heller ikke nu taget ordet under debatten, men hans beslutning var allerede truffet. Engang i marts har han talt med Alberti om nødvendigheden af hans afgang, og af det videre forløb ses, at justitsministeren har krævet at gennemføre bl. a. retsreformen inden sin tilbagetræden, som derved ville blive mere ærefuld; datoen for afskeden sættes til den 24. juli, der var syvårsdagen for systemskiftet, hvilket også behageligt ville påvirke Albertis pension; hans fremtidige indtægt ansloges til ca. 50.000 kr. Det er vel ved samme lejlighed blevet aftalt, at landbrugsminister Ole Hansen skulle afgå samtidig, så at Alberti ikke kom til at fremtræde som den særligt udpegede syndebuk. -- Det kom J. C. Christensen såre dyrt at stå, at han i to måneder opretholdt Peter Adler Alberti i justitsministerens embede uden den begærede undersøgelse af hans forhold; men det må erindres, at netop en retsreform ligesom ville krone Venstres store reformværk efter systemskiftet.

*

Da Folketingets finansudvalg engang var på rejse i Jylland og ledsaget af Alberti skulle besøge også Horsens Tugthus, sagde en radikal folketingsmand til ham, da udvalget gik ind ad porten til straffeanstalten: „Nu står Danmarks justitsminister med det ene ben i tugthuset!“ Alberti blinkede ikke for denne vits, skønt han, i modsætning til folketingsmanden, vidste, at bemærkningen var kun alt for sand. Han havde, som det i særlig grad viste sig under de hårde angreb i foråret 1908,

den mærkværdigste evne til at stille sig uden for sig selv, uden for forbryderen i sig selv, og med kraft, ja, med humor, gennemføre en parlamentarisk debat, skønt han måtte vide, at afgrunden ventede ikke mange skridt forude.

Der skal ikke her forsøges en fremstilling af Albertis transaktioner i enkeltheder, det gælder kun en videreførelse af det, som foran i hovedtræk er berettet om hans økonomiske stilling og kriminelle adfærd i årene inden hans optagelse i ministeriet Deuntzer. Væsentligt er, at heller ikke det engelske firma, der aftog Danske Landmænds Smørekportsforenings smør, var fint papir. Firmaet havde været villigt til at ombytte en del ugentlige afregninger med andre, der viste højere priser, hvorved det skjultes for Smørekportsforenings bestyrelse, at mejerierne fik en bedragerisk overpris for smørret. Efterhånden som Albertis vanskeligheder forværredes, formåede han firmaet til at acceptere vekslers for leveret smør, endda for større beløb end leverancerne kunne berettigede (tjenesteveksler). Hvert år i marts trak Alberti særlig mange vekslers på sin villige engelske aftager og indbetalte pengene i Den sjællandske Bondestands Sparekasse for at nedbringe Smørekportsforenings gæld til denne pr. 31. marts, dagen da årsregnskabet skulle afsluttes. Da gælden til kassen var blevet så stor, at den ikke kunne skjules alene ved vekseltransaktioner, greb han til urigtig bogføring. Den samlede vekselsum kulminerede med ca. 6 mill. kr., et efter tidens målestok enormt beløb.

Vekslerne lod Alberti diskontere i Privatbanken, der fra 1892 var såvel hans egen som Smørekportsforenings og Den sjællandske Bondestands Sparekasses bankforbindelse. Sparekassens fondsbeholdning beroede indtil 1901 i kassen selv, men på formandens, Albertis, forslag var den derefter blevet overført til Privatbankens boxanlæg med den begrund-

delse, at et indbrud hos hofjuveler Michelsen havde vist, at tyve kunne sprænge også et pengeskab. Alberti begyndte imidlertid i 1902 at pantsætte de i box beroende obligationer til Privatbanken som sikkerhed for sin smøreksporforenings stærkt stigende gæld til banken; derom vidste sparekassens bestyrelse intet. I juni 1905 havde Alberti pantsat kreditforeningsobligationer, der tilhørte sparekassen, for ca. 7 mill. kr., dels som sikkerhed for eksportforeningens gæld til Privatbanken, dels som sikkerhed for overtræk på sparekassens konto. Men netop nu begyndte det at brænde sammen for ham! Privatbanken forlangte, at eksportforeningens og kassens engagementer skulle nedbringes. Dette krav var højst ubehageligt for Alberti (der jo netop i regnskabsåret 1905-06 skjulte et i Nationalbanken optaget lån på 3 mill. kr.); men han imødekom kravet derved, at han betalte Privatbanken et afdrag, han fik derved nogle pantsatte obligationer fri, som han *solgte*, han afdrog yderligere et beløb, solgte igen obligationer, og så fremdeles. I december 1907 var sparekassens hele fondsbeholdning afhændet.

Derved kom Alberti naturligvis i den alvorligste forlegenhed over for Den sjællandske Bondestands Sparekasses revision, da han skulle kunne dokumentere, at obligationerne fandtes i banken. I deponeringens første tid søgte han så vidt muligt at få papirerne hjem ved revisionen, eller også foreviste han revisorerne de - ægte kvitteringer, han havde modtaget af banken. I 1905 kunne han forelægge revisorerne en fortegnelse over de deponerede obligationer uden angivelse af behæftelsen; den var opstillet af en ikke påpasselig funktionær i Privatbanken og benævnt „Nummerfortegnelse over Den sjællandske Bondestands Sparekasses her beroende obligationer“. Dette var et usandsynligt held for Alberti, fordi det jo herved blev skjult for revisionen, at en stor del af sparekassens „bero-

ende“ kreditforeningsobligationer var pantsat både for eksportforeningen og kassens mellemværende med banken.

I 1906 var hans ulovlige *salg* af obligationerne begyndt. En følge heraf var, at han til sparekassen måtte indbetale renter af de ikke mere i banken eksisterende papirer og erlægge fingerede udtrækninger kontant. Værre var det, at han ikke mere kunne bruge en nummerfortegnelse fra banken, da en sådan jo ville afsløre salget. Han lavede derfor selv en liste med forbillede i den ægte fra året forinden, idet han dog på passende vis førte den „ajour“. Dette gentog sig i de to følgende år. Den falske nummerfortegnelse for 1908, dateret 4. maj, så således ud:

„Samtlige forannævnte obligationer henlå her den 31. marts d.å. for Den sjællandske Bondestands Sparekasse og beror her fremdeles frie og ubehæftede til dens disposition mod tilbagelevering af dette bevis.“

Privatbanken i Kjobenhavn Aktieselskab.
J. Larsen. With.

Bankens navn var stillet sammen ved hjælp af et legetøjstrykkeri, og direktørernes navn havde han selv skrevet, med efterligning af deres penneføring. Revisorerne gennemskuede ikke det falske dokument, der hastigt blev dem forelagt før sparekassens generalforsamling den 30. maj. Og dog havde de måske en vis usikkerhedsfølelse. Den ene af de to revisorer, landinspektør H. P. Stage i Sorø, berettede siden, at Alberti havde lagt Privatbankens „erklæring“ frem på en pult foran ham og kollegaen og derefter taget den med sig igen. „Det var jo“, sagde Stage, „ikke let over for landets justitsminister at sige: „Må jeg beholde den erklæring et par dage?“ Formentlig til nærmere undersøgelse.

I de sidste uger P. A. Alberti sad i regeringen, nærmede han sig meget stærkt den endelige status, som i forhold til Danske Landmænds Smørekspor-Forening, og dermed til

sparekassen, var denne: Handelsunderskud ved eksportforeningens drift 3,5 mill. kr., forskellen mellem den virkelige og den falske kontokurant 2 mill. kr., underskud ved vekseltransaktionerne 2 mill. kr., renter af ikke eksisterende obligationer 926.000 kr., tab ved guldmynespekulationer 6,6 mill. kr., diverse tab 360.000 kr., i alt et underskud på ca. 15 1/2 mill. kr., som Den sjællandske Bondestands Sparekasse måtte bære, med undtagelse af godt 700.000 kr. Sparekassens tab var jo identisk med underskuddet i Smørekportsforeningen. Godt en tredjedel af de i kassen opsparede midler var tabt.

*

P. A. Alberti, tidens største forbryder uden for voldsområdet, var en flittig justitsminister i de uger, J. C. Christensen havde levnet ham. Sundhedsvæsenet og visse socialforhold sorterede dengang under Justitsministeriet. Alleerede i 1905 havde Alberti gennemført en tuberkuloselovgivning, der gjorde kampen mod den frygtede sygdom til et samfundsanliggende og stærkt fremmede en udbygning af sanatorievæsenet. Samme år fik han vedtaget en lov, der anerkendte statens ansvar over for forbryderiske og forsømte børn og unge; der oprettedes nu værgeråd, medens børnehjem og opdragelsesanstalter blev forbedret. De forsømte børns utrættelige „stedfader“, socialdemokraten Peter Sabroe, takkede justitsministeren varmt for hans indsats her. I marts 1906 havde Alberti kunnet sætte sit navn under „oktoberloven“ (trådt i kraft i oktober s.å.), hvorved det offentlige ophørte med at autorisere prostitutionen, hvad myndighederne for så vidt hidtil havde gjort, som politiet var beføjet til at regulere den, navnlig for at modvirke udbredelsen af kønssygdomme. Politiet kunne tillade oprettelsen af bordeller i gader, som dertil var godkendt af magistraten, og kvinderne i sådanne „offentlige huse“

– hvoraf der i København var 40 ved århundredskiftet – var pligtige to gange ugentlig at lade sig undersøge for kønssygdomme af politiets læger. Ved „oktoberloven“ ophævedes enhver politimæssig reglementering af erhverv ved utugt, og i stedet trådte en skærpet kontrol over for alle, der led af venerisk sygdom, men samtidig en vederlagsfri behandling. Alberti havde ønsket, at erhvervsmæssig utugt skulle kunne straffes med bøde eller fængsel; det blev kun til, at losgangeriloven kan anvendes over for dem, der ernærer sig ved utugt, når et polititilhold ikke hjælper. Også den betydningsfulde lov om tvangsakord uden for konkurs er Albertis.

Hele denne lovgivning havde justitsministeren altså bag sig, da J. C. Christensen indrømmede ham nogle uger til at føre sin humane og sociale linje til ende. Det blev sagt om Alberti, at han altid var lydhor, når det gjaldt foranstaltninger til gavn for vanskeligt stillede børn. Hvad enten årsagen dertil var hjerte for børn eller et ønske om at samle sympati om sin person, er det altså en kendsgerning, at hans navn står under adskillige børnelove. I foråret 1908, indtil Rigsdagens hjemsendelse den 23. maj, fik han vedtaget loven om hustruers og ægtebørns retsstilling samt loven om børn uden for ægteskab og disses forældre, begge stadfæstet 27. maj. Ved den første lov påtog samfundet sig at sørge for forladede hustruer og deres børn, ved den anden forbedredes uægteskabelige børns stilling meget betydeligt, især ved at faderens bidrag forøgedes og udvidedes til at gælde indtil barnets 18. år. Justitsministeren havde foreslået, at børn uden for ægteskab skulle have arveret efter faderen, men en sådan ret forekom datiden revolutionær; reglen blev først lovfæstet 30 år senere. Også retsreformen fik Alberti i havn, dog kun med meget besvær, og ikke „den store“ (og kostbare), der havde været forberedt i en menneskealder i

flere kommissioner. Især nævningsespørgsmålet var de to ting imellem; det lykkedes dog C. Goos at få et forlig i stand, ingen var imidlertid tilfreds med resultatet, retsplejens adskillelse fra forvaltningen var blevet udskudt, og reformen blev aldrig ført ud i livet i den vedtagne skikkelse.

*

Om P. A. Albertis forhold inden hans afgang er endnu et par ting at berette. Allerede i oktober 1907 havde Privatbanken bevilget Den sjællandske Bondestands Sparekasse et lån på 700.000 kr., efter at Nationalbanken havde afslået at gøre det. Som sikkerhed deponerede Alberti ikke kreditforeningsobligationer, deri var han jo forhindret, men sparekassens egne panteobligationer, udstedt individuelt af dem, der havde lån i deres gårde, de såkaldte „bondeobligationer“, der ikke var almindeligt omsættelige. Privatbanken forlangte, at sparekassens bestyrelse gav samtykke til en sådan pantsætning, og Alberti opnåede sanktionen den 25. november, altså *efter* at „bondeobligationerne“ var sat i pant.

Men af bestyrelsesprotokollen, som Alberti selv førte, fremgår rigtignok, at bemyndigelsen gjaldt *obligationer*: ved dette ubestemte udtryk forstod bestyrelsen helt naturligt kreditforeningsobligationer, medens Alberti underforstod panteobligationer, da han ikke havde flere af de første. Med henblik på mulige yderligere terminsvanskeligheder senere opnåede Alberti på det samme bestyrelsesmøde en vidererækkende bemyndigelse til at pantsætte „obligationer“. Ingen uden han selv forstod protokollatets muligheder. Og fremdeles: Sidst i maj 1908 henvendte Alberti sig til den efter Vilh. Lassens død konstituerede finansminister, J. C. Christensen, for af statskassen til Den sjællandske Bondestands Sparekasse at opnå et kortfristet lån på 1,5 mill. kr., nemlig med henblik på den fore-

stående juni termin – alle andre lånemuligheder var nu udtømt. Han sagde, at der var en politisk aktion i gang mod sparekassen, han havde modtaget truselsbreve, og store udtræk kunne ventes. Statskassen havde tidligere uden særlig sikkerhed anbragt ledige midler i Bondestandens Sparekasse såvel som i andre pengeinstitutter, og de blev da forrentet som andre indskud. Der var for så vidt intet opsigtsvækkende ved justitsministerens anmodning, det lå ikke uden for den konstituerede finansministers kompetance at yde det begærede lån (indskud), og denne vidste, at pengemarkedet var stramt som følge af den nylige bankkrise; selv for den, der som J. C. Christensen var uden kendskab til, at Bondestandens Sparekasse var tappet for millioner, kunne det lyde rimeligt, når Alberti anførte, at kassen, medmindre den fik tilført en reserve, kunne komme i fare under et *run* ved juni termin, fremkaldt af uroen på Rigsdagen og i pressen.

Og dog var der en bemærkelsesværdig omstændighed ved Albertis henvendelse til den midlertidige finansminister: han tilbød sikkerhedsstillelse. Hvorfor nu pludselig sikkerhed, det var jo ikke sædvane? Var J. C. Christensens mistanke hermed blevet vakt, og havde han forfulgt sagen, ville han have kunnet pågribe sin justitsminister. Men Alberti havde vurderet psykologisk rigtigt; han skulle nødvendigvis have lånet, han lagde derfor et stykke spæk foran den forsigtige jyde, og jyden greb til. Denne situation var vistnok den, som J. C. Christensen mindedes med størst modbydelighed, når han tænkte tilbage på sit forhold til Alberti, hvad han nok nødig gjorde. Men hvori skulle den tilbudte sikkerhed da bestå? Den konstituerede finansminister og statsgældsdirektøren ønskede kreditforeningsobligationer indlagt, men heri var sparekasseformanden jo af alt for gode grunde forhindret. Han forklarede, at kassens (bort-

solgte) obligationer skulle være den allersidste reserve, de kunne derfor ikke overlades staten som pant, og kursen var så lav, at de før tiden ikke kunne sælges på børsen med fordel. Han kunne derimod som sikkerhed, og med bestyrelsens sanktion, tilbyde sparekassens egne panteobligationer, jævnfør det omtalte protokollat. På disse vilkår blev lånet da ydet, men det skulle tilbagebetales senest den 30. november 1908 og helst snarest i rater efter juni termin. På Albertis anmodning blev lånet hemmeligholdt, for at der ikke skulle opstå yderligere uro om sparekassen. I den månedlige meddelelse fra statsbogholderiet til Nationalbanken om anbringelsen af statskassens beholdninger forekom lånet til Bondestandens Sparekasse som sidste post, under betegnelsen: Diverse. Det viste sig i øvrigt, at Alberti havde jugeret rigtigt; der blev i sommeren 1908 udtrukket 1,4 mill. kr. af sparekassen, og uden lånet havde han ikke kunnet klare dette udtræk. Selv fik han derved udskudt sit sammenbrud i nogle måneder.

*

Den 24. juli rekonstruerede J. C. Christensen sin regering. P. A. Alberti afgik sammen med landbrugsminister Ole Hansen; det meddeltes, at hans helbred var svækket. På konsejlspræsidentens forestilling til kongen udnævntes Alberti for sine store fortjenesters skyld til gehejmekonferensråd, så at han kunne bevare excellencetitlen. Man så heri en saldokvittering: hans forhold var i bedste orden. Herom har J. C. Christensen været overbevist. Da den i sin tid landskendte redaktør Hans Jensen, „Sorø Amtstidende“, i 1907 refererede et rygte for ham, efter hvilket direktør Axel Heide, Privatbanken, i et selskab havde sagt, at Alberti havde forbrugt obligationer, som skulle ligge i banken, gik konsejlspræsidenten straks til Heide. Denne benæg-

tede at have udtalt sig som påstået, og på et spørgsmål fra J. C. Christensen om, hvorledes han så på Albertis økonomi, svarede direktøren, at det ganske vist ikke var ham, der havde med Albertis sager i banken at gøre, men at han anså ham for en velsitueret, måske rig mand. J. C. Christensen kunne ikke have mindste mistanke til Alberti, han var kun blevet ham for besværlig politisk. Den nu pensionerede justitsminister blev da også statens repræsentant i Store Nordiske Telegraf-Selskabs bestyrelse. Ole Hansen indtrådte i Nationalbankens ledelse som landbrugskyndig direktør.

*

Til det første ministerium J. C. Christensens historie hører kongerejsen til Island i 1907. Efter at Hannes Hafstein i 1904 var udnævnt til særlig islandsk minister med residens i Reykjavik, dæmpedes selvstændighedskampen i nogle år, så meget mere som kongen gav tilsagn om, at ændringer i Danmarks politiske forhold ikke nødvendigvis skulle medføre et skifte af islandske ministre. Norges uafhængighedserklæring i 1905 medførte imidlertid en oplussen af de gamle frihedstanker, og da Altingets medlemmer i 1906 blev indbudt til København i anledning af tronskiftet, enedes de under nedrejsen om et forslag til forfatningsændringer, herunder om at Island skulle optages i kongens titel. I Danmark stillede man sig imødekommende over for islændernes krav, og i juli-august 1907 var Frederik VIII og 40 rigsdagsmænd Altingets gæster på Island. I rejsen deltog som erhvervskyndige etatsråd H. N. Andersen, Ø. K., og konsul D. Lauritzen, Esbjerg. På de lange rideture, hvor „små islandske heste løb mellem benene“, blev Thingvalla, Geysir og Gullfoss besøgt, ligesom hele øen blev omsejlet; den veloplagte konge ledsagedes overalt af minister Hannes Hafstein og af sin konsejlspræsident.

Frederik VIII gjorde på turen nærmere bekendtskab med bl. a. C. Th. Zahle, hvilket siden fik politisk betydning. J. C. Christensen havde sørget for fiskegrejer med henblik på de islandske fjorde og fejrede også som fisker triumfer. Der blev nedsat en dansk-islandsk

kommission til at behandle forfatningssagen. Der var velvilje over for spørgsmålet i Danmark, som jo selv havde nationale krav at gøre gældende m. h. t. Nordslesvig og derfor vanskeligt kunne tåle, at øen i Nordatlanten udviklede sig til et nyt „Slesvig-Holsten“.

Malet af Demant efter Otto Backe (Fredensborg)

FREDERIK VIII
DANMARKS KONGE
1906-1912

MINISTERIET J. C. CHRISTENSEN II

ENEVOLD SØRENSEN
SVEND HØGSBRO
JENSEN-SØNDERUP

SIGURD BERG
J. C. CHRISTENSEN
HANNES HAFSTEIN

ANDERS NIELSEN
RABEN-LEVETZAU
N. NEERGAARD

MINISTERIET J. C. CHRISTENSEN II

(24. juli 1908 – 12. oktober 1908).

Det rekonstruerede ministerium J. C. Christensens sammensætning blev denne: konsejlspræsident og forsvarsminister: J. C. Christensen, udenrigsminister: Frederik Raben-Letzau, finansminister: Niels Neergaard, indenrigsminister: Sigurd Berg, justitsminister: Svend Høgsbro, minister for kirke- og undervisningsvæsenet (kultusminister): Enevold Sørensen, minister for offentlige arbejder (trafikminister): J. Jensen-Sønderup, landbrugsminister: Anders Nielsen, minister for Island: Hannes Hafstein.

Den vigtigste ændring var, at Niels Neergaard gik ind, hvor P. A. Alberti gik ud; de to mænd havde en så stærk antipati mod hinanden, at de ikke kunne sidde i regering sammen; Neergaard havde betinget sin overtagelse af Finansministeriet af Albertis afgang, og det havde været i konsejlspræsidentens interesse at imødekomme dette krav. På syvårsdagen for systemskiftet i 1901 syntes J. C. Christensen at stå så stærkt som nogen sinde. Han kunne efter Neergaards indtræden lægge de moderates stemmer til sit eget partis og havde derved et klart flertal i Folketinget. Et væsentligt skridt frem mod en virkelig sammenlutning af de to tidligere hinanden fjendske venstregrupper var taget. I 1906 havde de radikale ikke haft nogen foruroligende tilslutning i vælgermassen, og såvel den nye toldlov

som den kommunale valgrets udvidelse var i hus, Alberti udskilt. Stærkere havde en dansk statsmand sjælden stået, og konsejlspræsidenten nød foruden Folketingets også kongens tillid. Han havde i øvrigt altid ment, at den politiske kamp ikke var en strid mellem konge og folk, men mellem Højre og Venstre. Frederik VIII ventede bestemt, at J. C. Christensens rekonstruerede regering ville være i stand til omsider at løse forsvarsspørgsmålet. Regeringschefen syntes nu, da han lykkeligt, gennem Neergaards optagelse i ministeriet, havde forberedt at erstatte tabet af de radikale med de moderate, at kunne regere urokket endnu i 10 år. Men det blev ikke i 10 uger.

Der var kun tre nye navne i ministeriet J. C. Christensen II, eftersom Sigurd Berg og Enevold Sørensen jo havde beholdt deres hidtidige poster, medens Svend Høgsbro havde overtaget Justitsministeriet efter Alberti. De nye mænd var: Niels Neergaard, Anders Nielsen og J. Jensen-Sønderup.

*

Finansminister Niels Neergaard er en veteran i denne fremstilling; vi har set ham som Frede Bojsens socialpolitisk kyndige medarbejder forud for det store forlig i 1894 og kender hans ræsonnement over denne skelsættende handling (I, s. 434 o. f.). Her skal kun

tillføjes, at også han gerne havde set en garanti mod en tilbagevenden til militærprovisorismen gennem en forfatningsændring, der umuliggjorde den måde, hvorpå Estrup havde anvendt grundlovens § 25 – forligsmødstanderne Horup og Hage havde netop fundet garantiene (rigsdagsaftalerne) for svage – men Neergaard hævdede, at forligets forudsætning var, at ingen af parterne, altså heller ikke Højre, skulle underkende det principielle standpunkt, hvorpå de havde stået i kampårene; han benægtede desuden, at der overhovedet gaves ubetingede forfatningsgarantier. Efter at den moderate del af Venstre, som Neergaard tilhørte, altså var „gået på akkord med uretten“ og havde givet Estrup en regelmæssig vedtaget finanslov, hvorefter han dog i årets løb demissionerede, rantes de moderate først af forsmædelser, siden halvt af glemselen, Neergaard ikke undtaget; han forblev længe en mand i andet plan, trods sin dybe dannelse og omfattende viden. Først op imod 1908 kom han til at indtage en stilling, der stod i rimeligt forhold til hans evner.

Niels Thomasius Neergaard fødtes 1854 i Ugilt ved Hjørring, hvor faderen var sognepræst, men han tilhørte en gammel thylandsk bondeslægt med politiske interesser. Pastor Neergaard, der repræsenterede Frederikshavnskredsen i det første folketing (1849-52), stod C. C. Halls nationalliberale centrum nær; i tiden indtil 1866 havde fire medlemmer af den nærmeste slægt sæde på Rigsdagen. Niels Neergaards moder var født Eibe, en forpagterdatter fra Billeshave under Wedellsborg. I præstegården i Ugilt havde drengen oplevet den tungsindige biskop P. Chr. Kierkegaard, kirkeminister 1867-68 i lensgreve C. E. Frijs' ministerium, på visitats, og i Vendsyssel lagdes grunden til en bestandig kærlighed til naturen, der gav sig bl. a. det udslag, at han livet igennem syslede med botanik. Skønt kun hans otte første barndomsår forløb

i Jylland, følte han sig altid mest som jøde, men han var dog stedse mindre bestemt af instinkter end af studier og ideer. Faderen, der var præst af den rationalistiske oplysnings-type, måtte på grund af svagelighed opgive sit embede og med sin familie flytte til København, hvor han døde 1863. Da Neergaard i 1908 blev finansminister i ministeriet J. C. Christensen II, var han, skønt kun 54 år gammel, en af Rigsdagens bedste „huskere“; han havde som københavnerdreng set kongerne Frederik VII og Carl XV arm i arm i Skodsborg, da de i juli 1863 forhandlede om en skandinavisk alliancetraktat, og han havde 1865 hørt N. F. S. Grundtvig holde talen ved Eremitagen, da de nu fraskilte sonderjyder besøgte moderlandet; Sønderjyllands tab efterlod en svie i hans sind, som aldrig fortog sig.

Fra 1864 var Niels Neergaard elev i C. C. Halls, C. E. Fengers og adskillige andre nationalliberale berømtheders Borgerdydskole på Christianshavn. Han var alle dage en stor læser, han har selv kaldt sin videbegærlighed glubsk, og han læste, samtidig med at han passede en indsamling af insekter, langt ud over sit pensums grænser, navnlig den klassiske oldtidslitteratur. Som yngling havde han et stærkt bevæget følelses- og idéliv, der også førte til digteriske forsøg. Neergaard levede i et udpræget nationalliberalt milieu. Kommuncopstanden i Paris 1871 lod ham dog andet sociale spørgsmåls alvor, og uden på nogen måde at føle sig som socialist fulgte han den begyndende socialdemokratiske bevægelse i Danmark og trådte derved i en vis modsætning til sit hjem og dets omgivelser. Han deltog ret hyppigt i Internationales offentlige møder og kunne ses i „Fønixkælderens“, når Poul Geleff og andre førere talte. Han høstede under sådanne møder megen, aldrig glemt, viden om arbejderklassens urimeligt lange arbejdstid, de elendige boligforhold og

om de gamles og invalidernes håbløse stilling. Han overværede den 5. maj 1872 „slaget på fælleden“, da husarer splittede et af socialisterne planlagt møde; hans sympati var helt på arbejderens side.

Efter at Niels Neergaard i 1872 var blevet student, ønskede hans moder, præsteenken, at han skulle læse teologi, men efter et par års forløb måtte han opgive kirketroen, dog uden at forlade et religiøst grundlag for sin livsanskuelse. Han kom derved atter på en vis afstand af sin nærmeste slægt. Neergaard ville nu tage magisterkonferens i orientalske sprog, men en universitetslærer gjorde den så godt som formueløse student opmærksom på, at en sådan uddannelse var absolut brodløs. Enden blev da, at han stillede mod en magisterkonferens i historie, med speciale i gammel-jødisk historie. Allerede i sine studenterår bekendte Niels Neergaard sig som venstremand; han deltog i en fest for J. A. Hansen, fordi han følte sig tiltrukket af denne højt begavede almuesmand. I Studenterforeningen tilhørte han en uforknyt opposition, der led nederlag ved enhver generalforsamling og ethvert senioratsvalg, men over for den lige og almindelige valgret var han nu engang en troende.

Efter at Neergaard i 1879 havde taget sin konferens, drog han til Berlin på et studicophold, introduceret til bl.a. Georg Brandes, der dengang boede i righovedstaden. Opholdet varede kun et par måneder, og dog fik det den allerstørste indflydelse på hans fremtidige virke. Hans hensigt med rejsen var den at høre forelæsninger af store tyske historikere, men dog også at følge den omvæltning i det tyske riges indre politik, som Bismarck netop da forberedte gennem sit told- og skattelovskompleks, og som betød et klart brud med den økonomiske liberalisme. Neergaard så i Rigsdagen Bismarck – „en kæmpeskikkelse i kysradseruniform“ – og de forskellige partiførere i dagevis gå hinanden på livet; han skrev si-

den, at denne debat i dens helhed var den betydeligste og mest instruktive, han nogen sinde havde overværet. Erfaringerne i Berlin kom ham meget til gode, da han siden måtte deltage i talrige toldforhandlinger hjemme. Det stod ham klart, at selv om en protektionistisk politik måske kunne være rigtig i det store Tyskland, forholdt det sig anderledes i det lille agerbrugsland Danmark, hvor hovederhvervet skulle eksportere og derfor måtte affinde sig med den udenrigske pris på smør, flæsk og æg; her kunne landbrugets rentabilitet ikke sikres gennem hævdede toldsatser, og en stærk industribeskyttelse ville kun forøge dets produktionsomkostninger. Opholdet i Berlin betød for Neergaard tillige en erkendelse af, at hans felt var stats- og samfundsspørgsmålene, særlig de økonomiske og sociale. I Tyskland havde han interesseret sig meget for dette lands begyndende sociale forsikringsvæsen.

Hjemkommen fra Berlin måtte Niels Neergaard trække i trøjen som garder, noget ældre end sædvanligt, fordi han et par gange havde fået udsættelse. For den offentlige erindring står Neergaard som en prisværdig saglig, men noget tør mand; dette indtryk er urigtigt, for så vidt som han i en snæver kreds af gamle venner og kammerater opvarmet af god vin kunne være hjertelig munter. I hans store forfatterskab kommer hans lune dog kun til udtryk et eneste sted, nemlig dér i hans erindringer hvor han beskriver sine, den unge lærdes, besværligheder på garderkasernen:

„Heller ikke var det morsomt på kasernevagtdagene at blive sat til at rense rendestenen op sammen med et assisterende ladegårdslem eller til at gøre rent i oversergeantens lejlighed og af hans kone blive sendt i byen med en mægtig torvekurv på den ene arm og en mælkespand på den anden, – især ikke, hvis man på en sådan ekspedition var så uheldig at møde en ung dame af sit bekendtskab. Det var jo ikke rigtig noget for den 25-årige „Candidatus Magisterii“, som nylig havde holdt til i „diplo-

matlogen“ i den tyske rigsdag og spadseret i Thiergarten med Georg Brandes.“

For den, der husker Neergaards lange skikkelse og lidt storkeagtige gang forstærkes den komik ved vandringen med mælkespanden, som han selv antyder.

Under sit ophold i Berlin havde Niels Neergaard set, hvor kompliceret de økonomisk-politiske spørgsmål var, og i løbet af to år tog han, den store læser, derfor den statsvidenskabelige eksamen, cand.polit. 1881. Derpå drog han ud på en ny politisk studierejse, nu til Frankrig og England. Indtil april 1882 hørte han i Paris Gambetta og Clemenceau, i London Gladstone, der blev hans store ideal; i dansk politik skulle han da også blive en parlamentariker af „den engelske skole“ ligesom Christopher Hage. Neergaard nøjedes dog ikke med studier i parlamenterne og i landenes politik, han søgte at sætte sig ind i arbejderforholdene og de kooperative bevægelser. Han kunne vende tilbage til Danmark bekræftet i sit frihandelssynspunkt, i sin demokratiske og liberale grundanskuelse og tillige med et stærkt ønske om en højnelse af arbejderklassens vilkår. Han skulle blive den første fuldt bevidste socialpolitiker i Danmark.

Ligesom siden P.Munch gjorde, havde Niels Neergaard hævet sig til en stadig videre kundskabshorison. Viggo Hørup, der aldrig havde sat sine ben uden for Danmark, henregnedes til de radikale „europæere“, men den virkelige europæer var Neergaard. Han syntes imidlertid kun at skulle få lidet ud af den ved studier og rejser erhvervede indsigt. 1882 fik han en beskeden stilling som assistent i Statsanstalten for Livsforsikring, agtet, men dog – i Højres tid – efterhånden ildeset, bl.a. fordi han talte ved arbejdermøder. Efter at Niels Neergaard havde forladt Statsanstalten for at få frie hænder til offentlig virksomhed, grundlagde han 1884 månedsskriftet „Tilskueren“. 1887 påbegyndte han sit store hi-

storiske værk „Under Junigrundloven“ (afsluttet 1916), hvormed hensigten var for sig selv og andre at redegøre for forfatningskampens forudsætninger helt tilbage til 1849. I øvrigt viede Neergaard en god del af sine kræfter til praktisk social virksomhed. For Københavns Understøttelsesforening var han „undersøger“ i Nørrebros såkaldte rabarberkvarter, og den humanitæntænkende mand indså her nødvendigheden af en alderdomsunderstøttelse, en invaliderente, af sygehjælp uden fattighjælps virkninger og af statsstøtte til syge- og arbejdsløshedsforsikring. I Studenter-samfundet deltog han indtil overanstrengelse i aftenundervisningen for arbejdere såvel som i udgivelsen af billige oplysende småskrifter. Denne akademiker synes at kunne være blevet en dansk Hjalmar Branting, men hans grundholdning var og blev liberal, om end socialliberal i datidens forstand.

Niels Neergaard har selv ment, at han, da han kom hjem fra det udenvæltse, stod i fare for at ligne en Jean de France; få gad høre på hans sociale reformplaner, det var det politiske, det gjaldt; det er jo i hvert fald sikkert, at han kendte mere til arbejdere end til bønder. Det var gennem sin sideløbende deltagelse i Venstres agitation mod Estrups provisorier, han førtes ud i landbefolkningen. Neergaard havde været hovedarrangøren af festen for C. Berg, da han efter Holstebroaffæren blev løsladt fra fængslet i juli 1886, men havde ikke villet sværge til nogen enkelt af Venstres førere; han stod dog den radikale fløj nærmest. Da partiet i Nakskovkredsen opfordrede ham til at stille sig dér, og da både C. Berg og Frede Bojsen havde udtrykt deres interesse for hans valg, modtog han kandidaturen. I hans overvejelser var indgået, at kredsen for tiden var på en højremands hånd; kunne han tilbageerobre den for Venstre, var hans valg mere hans eget værk, end om partiet havde overladt ham en sikker kreds, og hans uaf-

hængighed af førerne ville da blive større. Ved det for Venstre vanskelige folketingsvalg i 1887 blev Neergaard da sat ind i tinget med 1475 stemmer mod højremanden, ingeniør Holger Hammerichs 1330. Det var Venstres eneste erobring ved dette valg.

*

På Rigsdagen udviklede der sig efterhånden et fortroligt venskab mellem Neergaard og Bojsen. De var begge nået til den anskuelse, at kun ved en konsekvent reformpolitik kunne Folketinget genvinde sin indflydelse, så at forfatningsmæssige tilstande blev genoprettet. Hos Frede Bojsen fandt Neergaard det øre for socialreformer, som andre ikke havde villet låne ham, og han må have følt det bittert, at han ikke var medlem af Folketinget 1890-92, altså netop i de år, da den første lov om alderdomsforsørgelse, den nye fattiglov og sygekasseloven blev vedtaget. Niels Neergaard var nemlig faldet i Nakskov ved valget i 1890, men valgtes dog på ny i 1892, nu i Randers Amt (først i Hørning, siden i Hornslet, sidst i Ebeltoft), idet han samme år blev redaktør af „Aarhus Amtstidende“, men med mulighed for i vinterhalvåret at passe sin rigsdagsgerning i København. Der var på egnene mellem Århus, Skanderborg og Randers fra gammel tid nogen spænding mellem Bjørnbakkere og grundtvigianere, og Neergaard med det fordragelige sind ansås for egnet til at dæmpe modsætningerne; i hvert fald var den noget tørre saglighed i hans politik beslægtet med visse træk hos Bjørnbakkerne. Hans politiske stilling blev styrket gennem de artikler, han skrev i det store dagblad, ligesom han, samfundsforbedreren, i sin Århustid fik god lejlighed til at følge den stedfindende omlægning af landbrugets drift og andelsbevægelsens udbygning. Men med sin pen forsvarede Neergaard forliget, og han, der oprindeligt sympatiserede med Venstres radikale fløj,

fjernede sig derved fra gamle forbindelser. – 1897 vendte Neergaard tilbage til København for at blive direktør i Nordisk Livsforsikring, året efter i Nordisk Ulykkesforsikring. Han var medstifter af disse selskaber; han var jo også statistiker, vel Folketingets eneste, og arbejdede med tal næsten sit hele liv.

Efter at Frede Bojsen havde forladt Rigsdagen ved det skelsættende aprilvalg i 1901, blev Niels Neergaard Det forhandlende (moderate) Venstres førstemand, ikke meget angrebslysten i sin fremtræden og holdt på afstand af den sejrende del af Venstre, der dog i udvalgsarbejdet gerne drog sig hans store viden til nytte. Over for ham stod J. C. Christensen, der, også efter at han ved systemskiftet var blevet kultusminister, reelt var Venstrereformpartiets fører. Forskelligheden mellem de to mænd var betydelig, og da den påvirkede det politiske forløb helt op mod 1920, undertiden afgørende, er det nødvendigt at foretage en mandjævning dem imellem. For den, der højagter Niels Neergaard og ikke vil gå hans minde for nær, dog ej heller sandheden, er det kærkomment, at Venstres vel fornemste partihistoriker, dr. phil. Hans Jensen, om forskelligheden vistnok har sagt, hvad der er at sige (i „Nordisk Tidsskrift“ 1937):

„I Venstrereformpartiet var den førende mand J. C. Christensen, der blev den egentlige afløser af firsernes store venstrefører, Christen Berg. Som den sidstnævnte var Christensen vestjyde og seminarieuddannet folkeskolelærer. Han havde langtfra Neergaards intellektuelle begavelse, ikke hans omfattende sociale interesser, slet ikke på nogen måde tilsvarende kundskaber. J. C. Christensen havde imidlertid ikke blot skolelærerens fortrin for den lærde akademiker, når det gjaldt agitation i den store landbefolkning, ikke alene den langt nærmere tilknytning til bonden og hans tankegang; men han ejede også ved sin karakters mærkelige forening af styrke og smidighed personlige egenskaber, der gjorde ham til en langt magtfuldere skikkelse end Neergaard, hvis hele væsen bar et vist præg af veghed, og som i afgørende situationer let blev for ube-

slutsom og vakkende. Neergaard var ikke skabt til at være egentlig fører og måske mindst bøndefører, således som det netop blev hans lod. Det moderate, „forhandlende“ Venstre var i højere grad end Venstrereformpartiet et bondeparti, da det væsentlig kun havde sin tilslutning i landbefolkningen, og Neergaard var som ledende mand i dette parti i virkeligheden kommet temmelig langt bort fra sit oprindelige udgangspunkt som offentlig personlighed.“

Trods begrænsningerne i Niels Neergaards natur, blandt hvilke også var den mangel på hensynsløshed, der kan blive nødvendig i politik, og som J.C.Christensen ingenlunde manglede, var denne store parlamentariske begavelse med den vidtspændende saglige indsigt og sympatiske fremtræden selvsagt et højt anset medlem af Folketinget. Han var en fornem, velbalanceret parlamentstaler af engelsk skole, udmærkende sig ved kundskabsfylden og den ligelige, afvejende argumentation. Han var, moralsk set, hovedordføreren mod justitsminister P.A.Albertis pryglelov. Det humane i Neergaards personlighed rejste sig med styrke mod prygl som strafmiddel. Lovforslaget var for ham et uhistorisk indbrud i udviklingslinjen. „Jeg har ofte været med til at slå af, men jeg har aldrig købt virkelige eller indbildte fordele med tilbageskridt“, sagde han i en af sine taler mod loven. Ved sin modstand mod prygleloven slog Neergaard i 1904 en klar revne i Venstrereformpartiet (hvilket måske netop var, hvad „antisocialisten“ P.A.Alberti havde tilsigtet), han nærmede sig partiets radikale floj, der signalerede højagtelse, også fordi han med rette antoges at stå til venstre for J.C.Christensen i militærspørgsmålet; de moderates socialpolitiske tradition havde han altid understreget.

*

Alt i alt levede Niels Neergaard dog fremdeles på skyggesiden de første år efter systemskiftet. Men hvor længe havde det regerende

Venstre råd til at holde en sådan mand uden for indflydelse? Efter 1901 havde han udtalt, at ministeriet Deuntzer burde støttes, og da J.C.Christensen i 1905 dannede regering, idet han selv overtog Forsvarsministeriet, udtalte Neergaard sin anerkendelse af, at den mand, der havde den største politiske autoritet i landet, nu satte den ind på den største og farligste sag. Det moderate parti havde efter systemskiftet vel ikke ønsket at opgå i Venstrereformpartiet, men nok en nærmere forbindelse mellem venstregrupperne. J.C.Christensen var efter folketingsvalget i 1903, da hans parti tabte mandater til Socialdemokratiet, personlig tilbøjelig til at imødekomme de moderates ønske, som han dog havde anset for uigennemførligt. Men efter de radikales udbrud af Christensens parti i 1905, med den følge, at han efter valget i 1906 blot stod med 56 af Folketingets 114 mandater, kunne han jo kun opnå et pålideligt flertal ved bistand af den moderate nimbandsgruppe. Situationen havde altså ændret sig afgørende. Neergaards taler blev nu påhørt med større opmærksomhed end nogen sinde, han var en midtfigur i tinget. Det er sagt, at han uden at afvise C.Th.Zahle dog gav sin hånd til J.C.Christensen. Det var, ved vi, gennem toldloven, at Neergaard blev inddraget i et nært samarbejde med ministeriet. Finansminister Villh.Lassen var nemlig den, han stod nærmest inden for regeringspartiet; den første føling med hinanden havde de haft i fælles opposition mod prygleloven, og da Lassen for samlingen 1906-07 henvendte sig til ham og foreslog et samarbejde om toldlovsrevisionen, sprang den forbindende gnist, der nogle år efter førte til en virkelig sammenslutning af de to grupper, uanset Neergaards fællesskab i minder med de radikale fra pryglelovens dage. Svækket, som konsejlspræsident J.C.Christensen midlertidigt var i foråret 1908, dels af Villh.Lassens død i april, dels ved uroen omkring

Alberti, var det en stor vinding for ham, at Niels Neergaard tog sæde i hans andet ministerium, og Neergaard selv havde omsider fået en stilling på Rigsdagen, der svarede til hans politiske evner.

*

Landbrugsminister Anders Nielsen var Niels Neergaards modsætning i den henseende, at han var aldeles selvlærd, en autodidakt som få andre. Han var født 1862 på Tapdrup Hede ved Viborg, søn af en husmand, tækkemand og brolægger. Ud over almueskolen fik han ingen undervisning; han kom aldrig på høj- eller landbrugsskole. Stykke for stykke opdyrkede først hans fader, derefter han selv med besvær husets 20 tdr. land hedejord; stude var plovens forspand. Den ranke og hærdebrede unge husmand blev taget til garder; opholdet i København fik megen betydning for ham, navnlig fordi han i sin fritid søgte til Københavns Højskoleforening, hvor han traf adskillige venstrepolitikere, især Svend Høgsbro. Anders Nielsen er en af de ret mange, for hvem indlæg i den stedlige avis blev en forport til Rigsdagen. I 1884 skrev han i „Viborg Stifts Folkeblad“, et af C. Bergs blade, sin første artikel, nemlig om den værnepligtiges forhold som soldat, hvori han tog til orde både for bedre lønninger og en bedre behandling, krav, han aldrig opgav. Hans skrivelser blev optaget i Folkebladets lokale del (det tryktes endnu i Kolding), men da C. Berg og Enevold Sørensen fik øje på disse artikler, skrevet af en ung bonde i et kernefuldt sprog, blev de anbragt på forsiden, hvilket betød, at de læstes i alle de områder, som „Kolding Folkeblad“s trykkeri leverede aviser til. Anders Nielsen følte sig stærkt draget af C. Bergs politik, de traf hinanden første gang ved et politisk møde i 1885, og den store venstrefører fattede straks personlig interesse for den unge husmand med det åbne ansigt og det

frimodige væsen. Ved en grundlovsfest nogle år senere kunne Berg sige til ham: „I dag læses Deres artikel om grundloven og grundlovsdagen over det hele Jylland!“

Anders Nielsen havde 1888 overtaget sin faders brug, og ved valget i 1890 blev han, meget mod egen forventning, folketingsmand for Lovelkredsen, idet han som Bergianer overlegent slog kredsens moderate repræsentant siden 1869. C. Berg tog sig i Folketinget af den 28-årige hededyrker, som han ventede sig meget af; han satte ham ind i Rigsdagens arbejdsform og gav ham anvisning på nyttig læsning. Det viste sig snart, at Anders Nielsen var et overmåde lyst og stærkt hoved, der uden forskole kunne sætte sig ind også i vanskelige sager, en naturkraft af sjældent format, med en mærkelig evne til at opfatte og forme. Da han tilmed var myreflittig, beherskede han efterhånden store sagsområder. Man kan da spørge, hvorfor ikke Anders Nielsen, men den samtidig valgte J. C. Christensen blev gruppefører efter C. Bergs død i 1891. Herpå har professor L. V. Birck ved Anders Niensens død givet et svar, der trods dets drastiske form er eftertanke værd:

„J. C. Christensen kunne ikke på langt nær stå mål med Anders Nielsen, der temperamentsmæssigt og intellektuelt var det Bergske Venstres bedste hoved. Og dog var Anders Nielsen en dværg ved siden af J. C. Thi verden regeres ved villen og ikke ved kunnen.“

Hans Jensens afvejning af de to mænds kvaliteter er roligere i formen, men han kommer i grunden til det samme resultat som L. V. Birck:

„Anders Nielsen rykkede ind i Folketinget sammen med J. C. Christensen, hvem han næppe var underlegen i almindelig begavelse og overgik i formelle evner som taler og skribent. Ikke så meget en bedre boglig uddannelse som styrken og viljen i Christensens personlighed gav denne forspringet, og Niensens stilling i Venstres politik blev nærmest som J. C. Christensens adjutant.“

Anders Nielsen blev allerede i 1892 medlem af Folketingets finansudvalg, 1895 medlem af Venstrereformpartiets bestyrelse. Efter at systemskiftet i 1901 havde anbragt dette partis hidtidige ledere på ministerbænken, rykkede Anders Nielsen helt i forgrunden. Han efterfulgte kultusminister J. C. Christensen som finansudvalgets formand, i 1902 som partiets formand. Hans ypperlige politiske evner udfoldede han dog især som agitator. Han havde meget af C. Bergs rodfaste bredde, men den legemsstærke mand var noget voldsomere i formen end jyder i almindelighed. Han var en kampnatur med et hårdt lune; han kunne sine sager, hans bevisførelse var velunderbygget og på hans agitationsrejser, først mod de moderate, efter 1905 mod de radikale, kunne han ses overalt i landet med en lille sort kuffert fuld af avisudklip, lovforslag og citater fra Rigsdagstidende, hvormed han ville „kapitelfæste“ sine påstande. Han beklagede selv, at han aldrig var holdt til bogen og blevet jurist, men han klarede sig endda. I djærve ord, båret af overbevisning om, hvad der var sandhed og ret, talte han Venstres sag; hans taler var mættede, men ikke tyngede af sagkundskab, og ofte havde han held til at trænge sine kernepunkter ind i knappe, fyndige sætninger: „Skel skal slettes, ikke flyttes“, „Politik er samfundets røgt og pleje, men forfatningen er grundlaget“, „Sag løst eller kamp rejst“. Også flere af partiets „valgboeger“ blev skrevet af denne dokumentator.

For Anders Nielsen som for J. C. Christensen var Venstre et folkeparti, der søgte sin kraft i alle samfundslag, og han advarede sine standsfæller, husmændene, mod at lade sig standspolitisere af de radikale. Han henviste til, at da han selv i 1890 valgtes i Løvelkredsen, havde ingen spurgt, om han var husmand eller gårdmand, men om han var venstremand, og sådan burde det fortsat være. Afskaffelsen af toklassedelingen ved kommune-

valgene anså Anders Nielsen for det største fremskridt siden 1849. Efter at Det radikale Venstre var stiftet i foråret 1905, holdt Anders Nielsen om sommeren 42 møder mod „Zahlisterne“, og de ældre blandt vælgerne måtte mindes C. Berg, da han var i sin fulde kraft. I 1908 var Anders Niensens position en sådan, at Venstre fandt det naturligt, at hedehusmanden overtog Landbrugsministeriet. Efter den første bonde i kongens råd, Ole Hansen, fulgte altså nu den første husmand, en understregning af, at 1901 også var et socialt systemskifte. Hjemme i Tapdrup havde Anders Nielsen bevæget sig fra stude til småheste; da han blev landbrugsminister fik han råd til at købe et par ualmindelig smukke store.

*

Den tredje nye mand i ministeriet J. C. Christensen II, trafikminister J. Jensen-Sønderup, var nærmest en „lærd bonde“. Han var født 1862 i Sønderup i det vestlige Himmerland som søn af en gårdejer; hjemmet var stærkt grundtvigsk. Han måtte som dreng nøjes med undervisningen i folkeskolen, men hans læselyst var så stor, at han i frikvarternerne fik læst bl. a. Holbergs komedier og Thiers' fremstilling af den franske revolutions historie. 13 år gammel blev Jens Jensen (fra 1906: Jensen-Sønderup) taget ud af skolen for at blive fortrolig med arbejdet i mark og stald. Hans hu stod dog til boglige kundskaber, og efter nogen privatundervisning rejste han til København for at blive student fra et kursus; han stiledede mod en prædikestol. I 1882, da han var en snes år gammel, døde imidlertid to hjemmeværende brødre af difteritis, og han måtte derfor afbryde sin læsning for at overtage gårdens drift. Han blev nogle år efter, da han havde aftjent sin værnepligt som korporal ved feltartilleriet i Århus, gårdens ejer. Jensen-Sønderup, der var grundtvigianer både kirkeligt og folkeligt, deltog

med iver i sin egns offentlige liv, ganske særlig i andelsbevægelsen. Han var sognerådsformand 1895-1906, sognefoged derimod kun tre år efter 1893, da det under Højres styre ikke var muligt at få nogen venstremand til at virke som foged i mere end den pligtige tid.

J. Jensen-Sønderup blev politisk virksom efter Estrups provisorium i 1885, han gik som vælger imod forliget i 1894 og fulgte i det hele Vilh. Lassens „Aalborg Amtstidende“, der var hans daglige læsning. 1896 valgtes han ved et suppleringsvalg til folketingsmand for Nørresundbykredsen. På Rigsdagen sluttede han sig til Venstrereformpartiet og blev en meget brugt arbejdskraft. Jensen-Sønderup var grundig, han evnede at skaffe sig klarhed i selv udviklede sager, til gengæld var han en noget vidtløftig taler, der kunne trætte ved sit foredrags bredde. Af ministeriet Deuntzers medlemmer blev fem så at sige hentet fra Folketingets finansudvalg, nemlig J. C. Christensen, C. Hage, Ole Hansen, Enevold Sørensen og P. A. Alberti. Denne oprykning gav plads, og blandt de til udvalget nyvalgte var J. Jensen-Sønderup, der blev ordfører for Kultusministeriets og Finansministeriets budgetter og for finanslovens indtægtsside. Der var også efter 1901 forbundet megen anseelse med sæde i Folketingets finansudvalg; det var jo gennem at hævde Folketingets bevillingsmyndighed, at Venstre havde vundet sin styrke. Inden systemskiftet havde lovinitiativet ofte ligget hos dette udvalg, efter 1901 var dets opgave mest en kritisk prøvelse af budgettet, og den blev ikke forsømt af det selvbevidste udvalg med den historiske baggrund. Folketingets finansudvalg blev for Jensen-Sønderup en god skole, fordi den flittige her fik indsigt i mange offentlige forhold og mødte mange mennesker fra højst forskellige samfundslag.

Jensen-Sønderup stod helt bag de kirkelige frihedskrav, som han havde forfægtet i „Høj-skolebladet“ kun 22 år gammel. Han var

blandt dem, som i 1903 var ængstelige for, at menighedsrådene skulle få indflydelse på de rent kristelige sager, og det havde foruroliget ham, at J. C. Christensen, dengang kirkens minister, under behandlingen af forslaget om valgmenighedernes adgang til at benytte sognekirkerne havde peget på, at det ville gå lettere at ophæve en valgmenighed, når den ikke havde sin egen kirke, hvad den efter loven af 1866 skulle have. For Jensen-Sønderup betød en frihedslovgivning inden for kirken fremfor alt en sikring af mindretallets ret til i åndelige spørgsmål at ordne sig, som det selv mente at kunne tage ansvaret for. Den himmerlandske gårdejer havde også fremtrædende sociale interesser; han blev medlem af invaliditets- og alderdomsforsikringskommissionen af 1904. I 1908 anså consejlspræsident J. C. Christensen Jensen-Sønderup for at være „ministermoden“. Han fik altså overdraget Trafikministeriet efter Svend Høgsbro; han var fra finansudvalget ret godt inde i dette ministeriums sager.

*

Efter ministeriets rekonstruktion den 24. juli 1908 syntes consejlspræsident J. C. Christensen, som sagt, på ny at stå meget stærkt, og han imødeså en rolig politisk sommer, så meget mere som Rigsdagen var hjemsendt den 23. maj. Den 28. juli forelå ganske vist forsvarskommissionens længe ventede betænkning, men til dens indhold skulle der jo først tages stilling senere. Venstrereformpartiets og det moderate Venstres medlemmer af kommissionen lagde, som forudset, vægten på „det levende værn“ til effektivt forsvar af neutraliteten; hæren skulle øges og deles i en øst- og vesthær, med samling af langt den største styrke på Sjælland; flåden skulle udvides, den så omstridte landbefæstning ved København til gengæld nedlægges, men søbefæstningen betydeligt styrkes ved en række forter. Højre

og de frikonservative ville bevare og udvide landfæstningen. Socialdemokratiet foreslog hær og flåde nedlagt og erstattet af en politi- og grænsevagt. Det radikale Venstre ønskede også fæstningen nedlagt, og partiet ville derudover have hæren formindsket med en fjerdedel. Det var ukendt, hvorledes J. C. Christensen i sin egenskab af forsvarsminister ville forholde sig til disse forslag. Allerede efter at L. C. F. Lützens forhandlinger med den tyske generalstabschef Helmuth v. Moltke var tilendebragt, havde han sat i gang et udkast til den nye forsvarsordning i nært samarbejde med Lütken, der jo var hans departementschef. Det var givet, at der skulle skabes et „tyskvenligt“ forsvar, og det ville navnlig sige en stærk søbefæstning og en stærk flåde. Under forarbejdet fremførte Lütken tillige den tanke, at der blev opført nogle fremskudte feltforter uden om København; de skulle navnlig tjene til at hindre et engelsk landgangskorps i at gå i land ved Vedbæk og tage hovedstaden ad bagdøren. En sådan række lette forter bragte ganske vist den gamle fæstning, der under alle omstændigheder var dødsdømt, i erindring, men J. C. Christensen forholdt sig dog åbent til spørgsmålet. Foreløbig gjorde regeringschefen i august en rejse sammen med kongeparret i Syd- og Vestjylland. Denne rejse var egnet til at styrke den for forsvaret stærkt ivrige Frederik VIIIs stilling i befolkningen, men også konsejlspræsidentens. Da kongen besøgte ham i hans hjem i Hee, kaldte han ham en bro mellem kongen og folket, som han håbede længe at kunne beholde ved sin side. Jyllandsrejsen blev højdepunktet i J. C. Christensens personlige løbebane og var tænkt som et springbræt til hans forestående storpolitiske handlinger.

*

Imod forventning blev der ikke ro om P. A. Albertis forhold efter hans afgang i juli 1908,

tværtimod. Efter at han nu ikke mere værnedes af sit høje embede, indledte Nationalbanken, Privatbanken og Finansministeriet, der alle havde pengeinteresser at varetage over for ham, forhandlinger om en fællesoptræden, hvoraf han med alt for god grund kunne vente det sidste og værste.

Omkring 1. august havde Privatbanken konstateret, at der var store urigtigheder i sparekassens regnskab for 1907-08. Det var ikke tilstillet banken, der kun med stort besvær fik det i hænde og så, at det tidligere nævnte lån på 700.000 kr. ikke var opført; desuden stod blandt aktiverne en obligationsbeholdning på ca. 9 mill. kr. Privatbankens direktion måtte studse, da den jo vidste, at de obligationer, der havde været deponeret i banken, var solgt – men det kunne vel ikke udelukkes, at sparekassen havde erhvervet obligationer gennem andre pengeinstitutter? Direktionen forelagde sagen for bankens juridiske konsulent, højesteretsadvokat Otto Liebe; han fandt det ikke nødvendigt at gøre anmeldelse, og den direktør, der havde med Albertis sager at gøre, var da også overbevist om, at der kun forelå visse „tilsløringer“ af regnskabet. Stunden var endnu ikke inde.

Der skete, som nævnt, et foruroligende uddrag af indskuddene i Den sjællandske Bondestands Sparekasse. Den 28. juli 1908 drøftede kassens bestyrelse, hvad der kunne gøres for at berolige de ængstelige. Næstformanden, den sammen med Alberti afgåede Ole Hansen, mente, at man enten kunne tilkalde sparekasseinspektøren, indkalde til en ekstraordinær generalforsamling med valg af ny formand og bestyrelse på dagsordenen eller udsende en redegørelse fra formanden. Alberti afviste den første mulighed, som han fandt ydmygende; valgte man den, var han ikke formand længere (hvilket jo var så sandt, som det var sagt). Enden blev, at Alberti den 31. juli udsendte en offentlig erklæring til spare-

kassens tillidsmænd. I denne forklaredes, at mistænkeliggørelsen var af politisk oprindelse. Om sparekassens midler hed det:

„Jeg ønsker kun at sige tillidsmændene -- hvad forøvrigt vel er ganske overflødig -- at alle angrebene er ganske grundløse, og navnlig at der ved regnskabsopgørelserne intet er ladet ude af betragtning, så at de krone for krone og øre for øre viser, at alt, hvad der skal være der, også er der.“

På denne favorable baggrund modtog P. A. Alberti den 4. august genopstilling til Folkeetinget i Køgekredsen.

Visse dele af dagspressen lod sig dog ikke afvæbne af den tidligere justitsministers frimodige optræden. Sandheden om hans fald er den, at han brød sammen af én eneste og meget banal grund: Han kunne ikke skaffe flere penge. Men det må indrømmes, at „Social-Demokraten“, det konservative „Vort Land“ og det radikale „Politiken“ i sommeren 1908 skabte en rugthusatmosfære omkring Alberti. Især „Politiken“ arbejdede sig skridt for skridt ind mod den frygtelige sandhed, så at sluttelig kun en ganske tynd hinde skulle gennembrydes, før forbryderen var afsløret. Det var bladets politiske redaktør, Ove Rode, der førte pennen. Modsætningen Alberti-Rode var af gammel dato. De to mænd mødtes første gang i Højesterets skranke. Medens Rode 1889-92 var redaktør af „København“, havde han stærke sammenstød med daværende højesteretssagfører Adler Alberti; denne forfulgte -- det er tidligere kortelig nævnt -- bladet med utallige sager for krænkelse af privatlivets fred, bøderne androg flere tusinde kroner. Engang lod Alberti endda, personlig nærværende, kongens foged gøre udlæg i Rodes møbler. „Politiken“s politiske redaktør havde dannet sig en opfattelse af Alberti, der gjorde ham særlig lydhør, da 15 år senere angrebene på den i mellemtiden til justitsminister ophøjede kolos tog fart. Han følte sig sluttelig overbevist om, at Alberti

ikke blot var en korrupt administrator og som forretningsmand en spiller -- det mente mange, derpå var angrebene i Rigsdagen jo gået ud -- men simpelt hen en forbryder. Dette var noget nyt. Efter at på Den sjællandske Bondestands Sparekasses generalforsamling den 30. maj i Roskilde landinspektør H. P. Stage, Sorø, der som nævnt var en af kassens revisorer, havde oplyst, at ganske vist så revisionen ikke selve obligationsbeholdningen, men den fik forelagt en erklæring fra Privatbanken om, at papirerne var deponeret dér, frie og ubehæftede -- efter dette havde Ove Rode fået en dyb mistanke om, at sparekassens regnskaber var bundfalske. Det var på denne generalforsamling, at Alberti, endnu justitsminister, på ny fik et af sine svedanfald, men dog ved sin årlige „omgang“ til sparekassens garant, punchen og cigarerne, lod sig forlyde med, at han immervæk var en mand på henvend 400.000 kr.; derudover takkede han bevæget alle, både levende og døde, der i de mange år havde stået sammen med ham i sparekassens tjeneste.

Forud for redaktør Ove Rodes kampagne gik nogle grundige regnskabsanalyser; under det hele forløb blev han vejledt af ham nærstående mænd fra finansverdenen. Den 17. juli kunne han, efter at have påvist adskillige urigtigheder i sparekassens opstilling af de sidste års regnskaber, spørge:

„Befinder landinspektør Stage sig i en vildfarelse, når han mener at have set et bevis fra Privatbanken for, at samtlige de Den sjællandske Bondestands Sparekasse tilhørende kreditforeningsobligationer, der er deponerede i Privatbanken, henligger frie og ubehæftede?“

„Politiken“s artikler reagerede Privatbanken ikke offentligt på, om end vel foruroliget fordi den kendte depotets tilstand. I øvrigt havde bankens direktion få dage efter sparekassens generalforsamling konfereret med Alberti, der beroligende forsikrede, at Stages

udtalelser havde været uklare og var blevet misforstået af pressens referenter. Ove Rode vedblev imidlertid at sigte på Albertis forhold til sparekassen, og den omstændighed, at den angrebne, stik mod sin sædvane, ikke reagerede med sagsanlæg, gjorde kun skribenten dristigere. Efter at den afgående justitsminister var blevet udnævnt til gehejmekonferensråd, stod der at læse i „Politiken“:

„Hvis nogen spørger, hvad en gehejmeråd er, så er svaret fremtidigt let nok. Ved De ikke det? En gehejmeråd er jo en mand, der gehejme aflægger et urigtigt regnskab for en offentlig sparekasse. Ja, vist, når man aflægger urigtige regnskaber i Danmark, så ender man – indtil videre – i første rangklasse.“

Indtil videre!

Da Alberti, der jo var gået af under påskud af svagt helbred, i august udnævntes til regeringens repræsentant i Store Nordiske Telegraf-Selskabs bestyrelse, Danmarks største mod omverdenen vendte foretagende, stod der at læse i „Politiken“s leder for 20. august:

„Skulle hr. Albertis svage helbred ligefrem føre til en katastrofe, ville det have været bedre, om udlandet ikke var altfor stærkt interesseret i dens forløb.“

I september, endelig, kom Ove Rodes sidste, yderst nærgående artikler. Den 4. september konstateredes i lederen, at sparekassen, d. v. s. Alberti, i 1907-08 havde optaget et lån i Privatbanken på 1 1/2 mill. kr., uden at dette fremgik af kassens regnskab for året. Også for dette lån var der ydet pant i kassens obligationer, så:

„...den af revisor Stage afgivne meddelelse om, at han har set en erklæring fra Privatbanken om, at de dér beroende obligationer henlå „frie og ubehæftede“, må således bero på en hidtil uopklaret misforståelse – en misforståelse, der enten skyldes revisoren, og da bringer ham ind under sparekasselovens forskrifter om revisionens pligter og ansvar, eller være ham utilregnelig og da have en endnu uhyggeligere karakter.“

Hvad kunne den endnu uhyggeligere karakter mon bero på?

Den sidste artikel i kampagnen fremkom netop den 8. september, dagen da dens hovedperson meldte sig. Samme dag indløb om morgenen telegram fra England, hvorfra Alberti håbede på hjælp; af telegrammet fremgik, at penge ikke kunne skaffes. „Politiken“s artikel var resumerende, og det hed sluttelig, at hvad angik revisor Stages omstridte erklæring om de i Privatbanken deponerede kreditforeningsobligationer, kunne dette forhold jo let overskues, da revisoren eller sparekassens bestyrelse blot behøvede at offentliggøre den af Privatbanken før sidste revisionspåtegning på regnskabet udstedte forbindende erklæring.

Ja, så simpelt var det! Ja, og så umuligt!

Ove Rode var overbevist om, at Alberti var en storforbryder, der foreløbig stod skjult bag et tæppe af dum autoritetstro. Under kampagnen mod ham viste Rode for første gang, om end til dels suffleret udefra, den evne til at sætte sig ind i sagsforhold, der på forhånd måtte være ham fremmed (regnskabsanalyse, belåningsteknik, deponeringsvilkår m. v.), fremdeles den kombinationsevne og energi, som seks år senere gjorde ham til den første verdenskrigs virksomme indenrigsminister. Ove Rode havde i sine analyserende og provokerende artikler – tilsammen det største stykke affærejournalistik i den danske presses historie – efterhånden opstillet samtlige forudsætninger for at udtale de ord, som dog ingen i datiden vovede, før de kom fra Albertis egen mund: „De er en forbryder!“ Rodes berende journalistik i 1908, hvori også indgik rent psykologiske vurderinger, kunne historisk ses som en hævnakt, da Alberti jo var den, der i 1892 vog Hørup i Køgekredsen. Rode har også været sig bevidst, at faldt Alberti, der inden for Venstre på Sjælland havde omtrent den samme position, som J. C. Christen-

sen havde i Jylland (om end den delvis var afledet af hans nære forhold netop til den store jyde), da ville der derved været banet vej frem for Det radikale Venstre.

*

P. A. Alberti havde ofte været den første, der om morgenen mødte i Den sjællandske Bondestands Sparekasse. Han ville helst selv åbne brevene, fordi han frygtede, at ethvert kunne betyde hans afsløring. 1907-08 forlod han yderst sjældent København. Han har levet under det stærkest tænkelige nervepres, og den 8. september gav han op. I månedens første dage var han klar over, at Nationalbanken, Privatbanken og Finansministeriet nu var enedes om en fællesoptræden over for ham til varetagelse af deres interesser. Han havde naturligvis ikke kunnet betale afdrag på det indskud (lån), som han ved J. C. Christensens hjælp havde modtaget af statskassen, „Politiken“s skyts ramte stadig mere præcist, og endelig forberedte en ny sparekassainspektør en undersøgelse af Den sjællandske Bondestands Sparekasses forhold. Spillet var tabt! Et par dage inden Alberti meldte sig, havde gehejmekonferensråden gjort sig den sidste fornøjelse at deltage i fugleskydningen på Den kgl. Skydebane sammen med kongen, prinserne og Københavns honoratiores.

Da Peter Adler Alberti den 8. september 1908, nu 57 år gammel, kommende fra sin frokost på Glyptotekscafeen, passerede under Sukkenes Bro på vej til Domhuset på Nytorv for at gøre selvanmeldelse, gik han til barbereren for at lade sig rase med henblik på de første dage i arresten, men han gjorde det to gange, måske hans livs eneste distraktion. Han medbragte et *corpus delicti*, nemlig den selvgjorte, falske direktionserklæring fra Privatbanken om tilstedeværelsen af Den sjællandske Bondestands Sparekasses nu totalt bortsolgte obligationer. Han forudså vel, at uden

en sådan forbrydelsens synlige genstand ville excellencens tidligere dybt underordnede politimænd og jurister ikke lade ham ind i den gitterverden, inden for hvilken han skulle forblive i ni år, forhørstiden medregnet.

Et øjenvidne, trafikminister J. Jensen-Sønderup, har skildret, hvad der samtidig skete i regeringen. Der var indkaldt til ministermøde kl. 10, hvor finansminister N. Neergaard skulle gøre bemærkninger til sine kollegers budgetforslag for 1909-1910. Konsejlspræsident J. C. Christensen meddelte, at man ikke kunne komme ret langt med gennemgangen, da ministeriets medlemmer inden længe skulle møde på Toldboden for at tage mod kejserinde Dagmar. Neergaard bad om ordet og sagde, at da han overtog Finansministeriet, havde statsgældsdirektøren oplyst ham om, at Den sjællandske Bondestands Sparekasse havde lånt 1 1/2 mill. kr. af statskassen. Af dette beløb skulle 500.000 kr. være tilbagebetalt den 1. september, men afdraget var ikke indgået, meddelte Neergaard, og han ville vide, hvad han skulle foretage sig i den anledning. Konsejlspræsidenten svarede, at han syntes, finansministeren godt kunne lade statsgældsdirektøren gå til Alberti for at minde ham om, at det var over tiden for det første afdrags betaling til statskassen. Det gjorde på Jensen-Sønderup et pinligt indtryk, at hverken de gamle eller de nye ministre var blevet underrettet om, at Alberti havde modtaget et sådant lån; men mødet måtte hæves af hensyn til modtagelsen på havnen. Da justitsminister Svend Høgsbro ankom til sit ministerium for at klæde sig om, kom budet, der sad i forværelset, ind til ham og meldte, at Københavns politidirektør var der for at tale med ministeren. Høgsbro bad sagt, at han skulle ud, og at politidirektøren måtte komme igen en anden gang. Men budet kom straks tilbage med den besked, at politidirektøren nødvendigvis skulle tale med ministeren med det samme. Han

kom så ind og gav justitsministeren den katastrofale oplysning, at Alberti for en times tid siden havde meldt sig på Domhuset som skyldig i falsk og bedrageri. Svend Høgsbro, Jensen-Sonderup og Sigurd Berg skulle køre i den samme landauer til Toldboden, og undervejs forklarede Høgsbro, hvad der var sket. Man enedes om, at nede ved havnen skulle justitsministeren få konsejlspræsidenten trukket til side og underrette ham om ulykken. J.C. Christensen må have følt det, som om jorden sank under ham. Han bad kong Georg af Grækenland, der også var til stede ved modtagelsen, om, når han kom ud til Charlottenlund Slot, hvor broderen Frederik VIII boede, da at sige til kongen, hvad der var hændt.

Der findes endnu et par øjenvidnebilleder fra den skæbnesvangre 8. september. Kaptajn, senere gesandt Frits Cramer, der var forsvarsministerens adjudant i Krigsministeriet, har fortalt, at da departementschef L. C. F. Lütken erfarede, at Alberti havde meldt sig for falsk og bedrageri, udbrod han: „J.C. Christensen må ikke gå af“, fo'r op af sin stol og ilede ind til den nu ankomne konsejlspræsident for at påvirke ham til at blive siddende, vel især af hensyn til den nye forsvarsordning. Om den ulykkesramte J.C. Christensen i denne stund beretter Lütken i sin levnedsbeskrivelse, der indgår i Troels Finks „Spillet om dansk Neutralitet 1905-09“, blandt andet (idet dog også en samtale mellem Lütken og Christensen den 10. september er inddraget i referatet):

„Jeg fandt ham stående med ryggen mod en af vinduesnicjerne, rolig og behersket i det ydre og i tale som sædvanligt; men fuldstændig brandgul i ansigtet, og min første tanke var forbavselse over den uhyre viljekraft, hvormed han beherskede sig og søgte at klare sig situationen, og hvad denne fordrede af ham... På mit spørgsmål, om han ikke mente, at de positive partier for forsvarssagens skyld ville holde sammen og støtte ham, svarede han: „Dersom Alberti endda havde skudt sig, så at en

uendelig roden i sagens detaljer var umulig, og dersom Højre var klogere ledet, end det er, havde det måske været muligt. Men de radikale har nu deres eneste chance. De ved, at var dette ikke kommet på, havde jeg knust dem. Den lader de ikke slippe sig af hånden. I Venstre er humoret til at spendere noget på forsvarssagen nu meget dårligt. Og Højre er mere end tåbeligt nok til at ville forsøge at benytte ulykken til at søge at pålægge mig en håndfæstning til betaling for dets støtte i forsvarssagen, som ville berove mig al magt over mine, dersom jeg ville indlade mig derpå.“

Lütken gik fra disse samtaler med et forstærket indtryk af J.C. Christensen som en karakterfast og storlinet mand.

På katastrofedagens aften samledes J.C. Christensen med nogle få venner hos fru Marie Lassen, den nylig afdøde Villh. Lassens enke; hun havde lejlighed i København. Dybt grebet, ja, grædende, sagde han: „Min brøder, at jeg ikke forstod eller troede, at en karakter som Albertis var mulig.“ Spørgsmålet var, om regeringen burde gå af. Sigurd Berg holdt meget bestemt på, at den skulle blive siddende; gik ministeriet, ville det, også i udlandet, blive udlagt som et vidnesbyrd om, at det hele ministerium følte sig medskyldigt. Derimod mente justitsminister Høgsbro, at ministeriet skulle demissionere, hvad en stærk offentlig mening også krævede. J.C. Christensen havde vistnok allerede på Toldboden følt nødvendigheden af demission, men ønskede den dog nu udsat nogle få uger, indtil Rigsdagen var kommet ind og havde modtaget hans redegørelse for, hvad der var sket, nemlig for i ind- og udland at forebygge den tro, at han selv eller andre ministre var delagtige i Albertis forbrydelser. Hovedpersonen selv var jo trådt tilbage for halvanden måned siden.

Udenrigsminister Raben-Levetzau afgjorde, om end indirekte, sagen. Han indgav efter et par dages forløb personlig til kongen, og ikke som sædvane var gennem konsejls-

præsidenten, sin afskedsbegæring. J. C. Christensen fandt, at det nu var nødvendigt om-sider at tale med Frederik VIII om Alberti-sagen, hvad hans kolleger vanskeligt kunne modsige. Samtalen på Charlottenlund Slot mellem de to mænd, der nylig havde berejst Jylland ved hinandens side, blev meget kort. Efter J. C. Christensen referat til det øvrige ministerium sagde kongen til sin konsejlspræsident: „Ja, De ved naturligvis, at udenrigs-ministeren har tilskrevet mig, at han ønsker at udtræde af ministeriet?“ Da J. C. Christensen bekræftede dette, sagde kongen: „Nu synes jeg, at De også skulle indgive ministeriets demissionsbegæring.“ Hertil svarede konsejlspræsidenten kun: „Ja vel, Deres Majestæt!“ Det kan have bidraget til samtalens knaphed, at Frederik VIII har følt sig yderst pinlig berørt af på regeringschefens indstilling nylig at have udnævnt Alberti til gehejmekonferensråd. Udgangen blev, at ministeriet skulle gå af – det skete den 13. september – men fun-gere, indtil Rigsdagen ekstraordinært trådte sammen den 28. september, nogle dage før den ordinære samlings åbning.

Ole Hansen, næstformanden i Den sjæl-landske Bondestands Sparekasse, var nok efter J. C. Christensen den, som den 8. sep-tember blev hårdest ramt. Som nyudnævnt nationalbankdirektør var han blevet indviet i, hvad man mente at vide i banken; han kunne dog ikke tro, det var rigtigt, og han brød sam-men i gråd, da han fik meddelelsen om den mangeårige formands arrestation. Der blev rettet hårde angreb på ham for manglende agtpågivenhed og for utilstrækkelig økono-misk indsigt; han nedlagde straks stillingen som nationalbankdirektør, og i 1909 stillede han sig ikke til genvalg i Lejrekredsen. Siden fortalte han, at det efter hans tilbagetræden som landbrugsminister havde været hans hen-sigt at udnytte en ferie til en rejse til Amerika, just om formiddagen den 8. september havde

han været på Det Forenede Dampskibs-Sel-skabs kontor for at tale om visse praktiske en-keltheder – og Ole Hansen havde fantasi nok til at forestille sig, hvorledes det ville være blevet udlagt, hvis han netop i disse dage havde fjernet sig til Amerika. Han gik nu strenge tider i møde; det hændte, at han ved folkelige sammenkomster tog sin kone med, „for så vidste jeg jo, at jeg havde selskab.“

*

Katastrofen medførte heftige angreb på J. C. Christensen både fra højre og venstre hold. Forfatteren Jakob Knudsen tog under denne storm til orde for en retfærdigere opfattelse af hans personlighed. Trods Christensens svig-tende evner som menneskekender var han dog sikkert, mente Jakob Knudsen, tidens betyde-ligste politiker, hvad alt det tekniske og sag-lige angik, og han var utvivlsomt en bundhæ-derlig og varmt fædrelandssindet mand. I „Politiken“ for 25.-26. september skrev Ed-ward Brandes derimod dobbeltkronikken „De to uadskillelige“, der var tænkt som et døds-hug mod den endnu fungerende konsejlspræ-sident. Brandes spurgte, hvorfor J. C. Chri-stensen over for Alberti havde vist en nænsom-hed og hensynsfuldhed ud over alle rimelige og sømmelige, parlamentariske og politiske grænser? Jo, det skyldtes, at „de to kæmper, vogterne i det danske våben“ havde haftsam-me tænke-måde, karakter, taktik og politik -- alene forbrydelser fraregnet, for J. C. Chri-stensen stjal jo ikke sølvtøj. Kronikkens slut-ning lød:

„Og når man nu betænker, hvorledes Albertis poli-tik var at smigre for og tilfredsstille bøndernes magt-krav, vil man ikke undre sig over det nære venskab mellem ham og J. C. Christensen. Det beroede på åndsslægtskabet. Begge havde brug for et brutalt klasseparti, der tog for sig af retterne.

Men Alberti formåede ikke dette alene. Dertil be-høvedes en mand med J. C. Christensens maske og med hans indre: en kold klogskab, en lidenskabelig

og ærgerrig natur, hensynslos og hadefuld over for modstandere, selvgod og hovmodig i sin myndighedsfølelse.

Dog disse J. C. Christensens egenskaber er sikkert ikke af dem, der sender deres indehaver i tugthuset – hvem er vel så afsindig at påstå det? Men det var vel sådanne egenskaber, hvorved han mødtes med, nærmedes til, blev uadskillelig fra Alberti. Hvorledes kunne de ellers efter hr. Christensens egne ord *stået i dagligt arbejde sammen i næsten en halv menneskealder?* Begge overmodige og magtkære – og begge bærende maske. Begge mænd med *godt hjerte* – og begge brutale og hensynsløse. Begge *varmt fædrelands-sindede* – og tilsyneladende begge *grundhæderlige*. To *hjerter* – og et slag! Fløjelspote og knyttnæve – men samme greb!

Og begge har demoraliseret. At Alberti stjal, var ikke det værste – det bliver en så stor sag, fordi det gælder millioner og mange stakkels mennesker lider derunder. Men at tyven Alberti var justitsminister er slemt, meget slemt, og at tyven Alberti var en *sådan* justitsminister, med *de* overgreb, *det* har demoraliseret fuldt så meget som Højres styrelse. Dog at J. C. Christensen har berøvet Venstre dets ideer og forfalsket demokratiets principper – det er et ikke ringere onde for et lille land end et milliontyveri.“

De to „uadskillelige“ skulle stødes i afgrunden sammen, derom kunne ingen læser af Edv. Brandes' kronik være i tvivl. Det må dog erkendes, at kronikken til en vis grad kunne henregnes under begrebet retorsion. I april 1907 var det i Landstinget kommet til et sammenstød mellem konsejlspræsidenten og Edv. Brandes, der syntes, at det trak for længe ud med udvidelsen af den kommunale valgret. J. C. Christensen talte da, måske uden at betænke, at Brandes var jøde, om „utålmodige jøder“, der ikke kunne komme tidligt nok ind i den almindelige valgrets forjættede land. Christensen var sikkert ikke antisemit, men han var dog så glad for sin lignelse, at han flere gange gentog den ude på sine møder. Til gengæld havde Brandes i Landstinget ladet konsejlspræsidenten vide, at han var degn: „Den tone af hellighed og salvelse, som udmærker de lavere embedsmænd i kirkens tje-

neste, tror jeg aldrig, det vil lykkes mig at opnå“. Der var altså hedt mellem de to allerede inden Albertis sammenbrud. Og dog agtede Brandes J. C. Christensen højt „professionelt“, ja, anså denne vestjyske lærer for dansk politiks stærkeste mand, den skikkelse omkring hvilken alting skete, for ham eller mod ham.

Sætningen i Brandes' kronik: „...stået i dagligt arbejde sammen i næsten en halv menneskealder“ (i øvrigt ikke korrekt citeret) var hentet fra den henvendelse, som J. C. Christensen den 13. september foretog til sine vælgere i Ringkøbingkredsen, d. v. s. på et tidspunkt, da han i København kun mødte hån, trusler og forulempelser. Han redegjorde i henvendelsen for sit forhold til Alberti, hvis „dybe fald er den pinligste begivenhed, jeg har oplevet i mit politiske liv“. Han erkendte nu, at angrebene på Alberti på Rigsdagen for hans administration var „uhyggelige“, men der havde været en god del løse påstande imellem, de havde derfor ikke vundet tiltro, og han havde afvist dem af mangel på beviser; han troede ikke, at der var noget „virkeligt“ i vejen med Alberti. Det hedder derefter i henvendelsen til hans vælgere:

„Modstandernes aviser er kommet så vidt, at jeg burde sidde ved siden af Alberti, og at jeg har været økonomisk afhængig af ham. Jeg anfører det som et bevis på, hvor langt de er ude. Jeg har aldrig været økonomisk afhængig af nogen; jeg har aldrig modtaget en øre af Alberti; jeg har overhovedet ingen gæld ud over kreditforeningsgælden på mine to små ejendomme i Hec; jeg har aldrig jaget efter „ben“, forretninger, embeder eller lign.; jeg har levet af mit eget og på mit eget. Den slags angreb skader mig ikke, de piner mig ikke.“

J. C. Christensen forsikrede, at hvorledes det end gik, ville hans plads nu som før være i Venstres rækker, og at han ikke skulle arbejde mindre i rækkerne end i spidsen. Han takkede til sidst for alle de „milde blik“ og de trofaste håndslag, han mødte i Ringkøbingkredsen.

– Det var rigtigt, at J. C. Christensen altid havde levet af sit eget og på sit eget, han havde aldrig haft lønnede tilidshverv, bortset fra at han i nogle år var statsrevisor.

*

Da Rigsdagen trådte sammen den 28. september meddelte Folketingets formand straks, at der af Venstrereformpartiet og Det moderate Venstre var anmeldt et forslag til beslutning gående ud på, at tinget, efter at have udtrykt sin sorg over den ulykke, Albertis forbrydelse havde bragt over folket, skulle udtale sin villighed til at medvirke til at mildne ulykkens følger og til, under ledelse af et ministerium, der støttede sig til flertallet i tinget (i visse kredse havde man ønsket et forretningsministerium), at arbejde på de opgaver, hvis heldige løsning folket ventede på.

Hermed var baggrunden givet for J. C. Christensens forsvarstale den 2. oktober, under hvilken han flere gange var ved at blive overvældet af bevægelse. Talen måtte gøre et meget stærkt indtryk såvel på hans tilhængere som på hans modstandere. Christensen, endnu konsejlspræsident, gennemgik Albertis forbrydelser og overgreb og forsvarede sine egne handlinger i sagen uden at angribe hverken personer eller partier, fordi han ikke ville skabe en bitterhed, der kunne vanskeliggøre samling om det kommende arbejde. Han nævnte, hvad der var udrettet efter systemskiftet i 1901, og opfordrede indtrængende Rigsdagen til at fastholde, hvad der forfatningsmæssigt var vundet, så at arbejdet blev fortsat under ledelse af et ministerium, der støttede sig til flertallet i Folketinget. Han talte i denne sammenhæng om de forskellige folkedele og sagde her nogle ord, der ikke var velhørte i hovedstaden, og som også skulle vise sig kun at have betinget gyldighed: „Der kan regeres her i landet uden om København, men der kan ikke regeres uden om bøn-

derne“. Slutningen af J. C. Christensens tale blev påhørt i åndeløs stilhed:

„Jeg skal jo snart forlade denne plads for at gå over i den anden side af salen, hvor jeg tidligere har haft min plads (på Ringkøbingbænken). Når jeg nu går derover en af de kommende dage, så går jeg derover med en følelse af dyb beskæmmelse over, at jeg har haft en forbryder ved min side, uden at jeg har kunnet se det, førend katastrofen indtraf, men jeg går derover med en ren samvittighed. Og når jeg går derover, så går jeg derover med en følelse, som om jeg var truffet af dolkestik bagfra, men jeg går også derover med bevidstheden om, at politisk kunne de ikke have styrtet mig, gjort mig noget for det arbejde, jeg ønskede at fore frem til mit lands gavn. Og når jeg går derover, så går jeg derover med følelsen af, at arbejdet er slået i stykker mellem hænderne på mig, men jeg går også derover med vilje til at tage arbejdet op derovre fra på ny. Ja, og så går jeg derover med bevidstheden om, at jeg i denne sag har lagt alt, alt klart frem for d'herre og så godt, jeg har kunnet, peget på den vej, jeg ønsker, at vi skal gå i fremtiden.“

Efter en lidenskabelig debat – der blev i alt stillet fire forslag til dagsordener – vedtoges den 10. oktober det af de to venstrepartier stillede forslag til beslutning, og ministeriet J. C. Christensen II trådte tilbage den 12. oktober 1908. Af dets medlemmer genses kun udenrigsminister Frederik Raben-Levetzau ikke i nogen regering. Han deltog ikke siden i aktiv politik, men beklædte høje æresposter, bl. a. i Geografisk Selskab og i Oldskriftselskabet; han var formand for den komité, der forestod genopførelsen af Christiansborg. 1918-30 var greven til Ålholm ordensskatmester. Raben-Levetzau døde 1933 og er portrætteret på Paul Fischers maleri 1907 af den norske stortingsdeputation hos Christian IX 1905.

En regering, der kun sad fra juli til oktober, endda i en tid, da Rigsdagen var hjemsendt undtagen nogle få dage til slut, kunne selvsagt ikke opvise nogen lovgivning.

*

J.C.Christensen stod de voldsomme angreb igennem. De havde overskredet det rimelige grænse. Han genvalgte til formand for sit parti, og i sin Ringkøbingkreds stod han så stærkt som nogen sinde; det var, som om vælgerne dér, overhovedet den jyske landbefolkning, samlede sig om ham, just fordi han blev hånet af bykulturens mænd; de har vel følt de nedsættende domme om deres „Je. C.“ som en ringeagt for deres egen type. Men de frygtelige oplevelser i 1908, selve katastrofen og hvad derefter hændte, satte for stedse deres mærke på J.C.Christensen. Hans blonde styrke forlod ham, manken blev snart hvid, og N. Neergaard vidner, at han aldrig siden forvandt slaget helt.

Havde han fejlet i sit forhold til Alberti? Det er vanskeligt at benægte det. Uanset at J.C.Christensen, den grundhæderlige mand, selvsagt ikke anede, at han nærrede en slange ved sin barm, burde han have ladet sin justitsminister falde som en direkte og umisforståelig følge af de angreb, der i rigsdagssamlingen 1907-08 rettedes mod hans skamløse administration. Havde konsejlspræsidenten allerede da udskilt Alberti af sin regering, ja, så var jo ikke derved pengesforbrydelserne blevet afsløret, endsig forebygget, men affærens kriminelle 2. akt havde dog måske, på baggrund af en sådan forudgående selvdisciplin, ikke fremkaldt en så voldsom tillidskrise og moralsk depression som den, der siden opstod. De to måneder efter Rigsdagens hjemsendelse i maj, hvori J.C.Christensen opretholdt Alberti som justitsminister, blev ham overmåde dyre. På regeringschefens passivitet er der dog måske en forklaring. Han vidste meget vel – det er tidligere berørt – at bonden på grund af forfatningskampen, Estrups stædige modstand, var kommet 30 år for sent til magten, og lagde han øret til jorden, hørte han tydeligt gungret af de hastigt fremrykkende, i tal voksende nye befolkningsdele: arbejderne og

husmændene. Han vidste også, at oppositionen netop i P.A.Alberti så den hemmeligt konservative, den „bom“, der skulle gennembrydes, for at dens kræfter kunne få friere løb. Kom man gennem *ham* Venstre til livs, ville det måske være muligt at kappe partiets magt-tid også i den anden ende. Da J.C.Christensen altså frygtede fremtiden, om ikke sin egen, så dog Venstres, valgte han at sidde de angreb i Rigsdagen overhørig, han selv i brevet til sine vælgere i Ringkøbingkredsen karakteriserede som „uhyggelige“. Han valgte hen på sommeren 1908, da Rigsdagen ikke var inde, at landsætte Alberti i stilhed, uden politisk motivering og under æresbevisning. Men derved forøgede han blot den næsten dødelige vægt af de brokker, som faldt over hans hoved, da kolossen nogle uger efter styrtede sammen. Uanset hvad visse radikale kan have haft af medfølelse med J.C.Christensen i hans ulykke, så blev den til lykke for deres parti. I sin forsvarstale i Folketinget den 2. oktober havde han, som foran citeret, sagt, at ingen havde kunnet fælde ham på hans politik. Efter hans død i 1930 skrev „Politiken“: „Og det var jo sandt. Uden Alberti-affæren ville Det radikale Venstre ikke i løbet af så få år have vundet frem. J.C.Christensen ville endnu i mange år have stået urokkelig i bred, selvbevidst magtudfoldelse.“

Katastrofen i 1908 indvirkede utvivlsomt også på J.C.Christensens „karakter“. Han, der som en folkets selvsikre Aladdin, om end som en arbejdsom, havde overskredet tærsklen til det nye århundrede, antog nu stadig mere Noureddins træk. Han havde altid haft god forstand på parlamentarisk taktik, og han fik mere brug for denne evne nu, da han efter syv års forløb igen skulle hævde sig på Ringkøbingbænken som menigt medlem af Folketinget, endda, som det skulle vise sig, over for ministre af hans eget parti. Fra at være igangsætter blev han en modspiller, der ofte uden

for centrum øvede sin fortsat meget betydelige indflydelse. Han havde aldrig været nogen meddelssom mand; han mente, at havde man først givet noget fra sig, var man ikke længere herre over det. Nu blev han end mere tavs. Nu som før lagde han planer på lang sigt, holdt stædig fast ved dem og vendte ad omveje altid tilbage til sit oprindelige sigte for i et gunstigt øjeblik at opnå, hvad han ville. I myten om J. C. Christensen som „ræven“ er der den sandhed, at vel ville han ikke benægte, at den lige vej mellem to punkter altid er den korteste, men han færdedes dog helst på omvejene, fordi de i politik ofte er de mest farbare. Hans mærkeligt indirekte taktik foruroligede. En hårdhed i karakteren havde han altid haft, og den voksede med forlisene i hans liv. Han blev „tvetydig“ eller „mystisk“; flere af hans fremtidige handlinger kunne, som vi skal se, angribes af *advocatus Diaboli*, men også med virkning forsvares af *advocatus Dei*. Deraf den meget forskellige dom over J. C. Christensen. Det synes dog utvivlsomt, at forfølgelsen i 1908, hans brydekamp på liv og død efter Albertis fald, efterlod hos ham et had til visse af radikalismens mænd, som han aldrig helt overvandt; under det videre forløb vil der forekomme situationer, hvor hans optræden kun kan forklares gennem en forudgående nerverystelse, som har fremkaldt en dyb og livsvarig uvilje mod hans angribere i ulykkesåret.

*

Man kan sluttelig spørge, hvorledes en Albertiskandale overhovedet blev mulig, hvorfor denne giftige svamp ikke blev trådt ned med hælen, inden den havde vokset sig stor. Den vigtigste årsag var sikkert den, at det forudsatte en nedbrydning til grunden af de forestillinger, man hidtil havde gjort sig om Hs. Majestæt Kongens rådgivere, at mistænke en minister, tilmed justitsministeren, lovensøverste håndhæver, for forbrydelser. Albertis chef,

J. C. Christensen, har overhovedet ikke kunnet fatte, at der eksisterede mennesker som den hemmelige Alberti; hans karakter har været ham lige så fremmed som fortidsuhyret dinosaurus. Har nogen i højfinansens og „Den røde Bygning“ haft, ja, ikke sikkerhed, for det havde ingen, men begrundede formodninger om, hvorledes det stod til, og det må „nogen“ have haft, så ville de dog have fingrene i naglegabet, før de troede sig selv.

Desuden var P. A. Alberti en hypnotiserende kolossalfigur i tiden, en af samfundets allerstørste mænd, frygtelig at komme på tværs af, dygtig om end korrump som administrator, dertil grej og ligefrem, afholdt af mange, trods sin alt for velbegrundede tilbageholdenhed lejlighedsvis *a jolly good fellow* i den store skydebroderstil. Han var i det jævne og daglige kendt som en mand, på hvis ord man kunne stole; det vidste hans vælgere, og det vidste folketingsmændene. Journalisten og rigsdagsstenografen C. C. Clausen, der havde kunnet følge Alberti siden hans valg til Folketinget i 1892, skrev ved hans død 40 år efter:

„Og i samtale gjorde han det samme sanddru indtryk. Det, han forklarede om en sag, var altid rigtigt. Han jugerede med sin hastige dommekraft, hvor meget modparten vidste eller kunne antages at vide. Og så langt talte han sandhed. Deraf sluttede modparten uvilkårligt, at også det på den anden side af hans videns grænser var, som det skulle være. Her hjalp også hans tavshed ham. Medens løgnhalse næsten altid er snaksomme, har Alberti ikke talt ret mange ord ud over det strengt fornødne. Og hans fænomenale hukommelse lod ham straks have alle tidligere samtaler og aftaler præsentere. Han sagde derfor ikke sig selv imod.“

Dele af det daværende Højre udlagde Albertiskandalen som en frugt af demokratiet som system. Det var næppe kløgtigt gjort. Med alle sine svagheder repræsenterer jo netop demokratiet en censur, iværksat af vælgerne og deres organisationer på ethvert stadium af den trinvis opstigning; heri ligger

normalt en betydelig garanti. Mod en figur, der overanstrenger endog en Shakespeares indbildningskraft, kan ingen gardere sig, mindst en i større pengesforhold ganske uerfaren mand som J.C.Christensen. Det gamle Højre kunne i 1908 langt snarere haft årsag til at besinde sig på, om P.A.Alberti ikke var provisoriernes efterbør. Har den i 80'erne unge, hårdhændede forretningsjurist haft, hvad man kalder medfødte forbryderiske anlæg, da har den politisk-moralske atmosfære under Estrupregimentet meget vel kunnet medvirke til at opbygge den sorte Alberti-skikkelse. Thi hvad så han da? Han så, det var ufarligt at tilsidesætte loven, endog grundloven. Han så, at der stod ingen virkelig magt bag den offentlige mening. Han så, at „her i landet kan man gøre alt, blot man gør det.“ Og derefter *gjorde* Alberti alt. På tværs af de simpleste retsgrundsatninger iværksatte dette „bjerg af drifter“, som han er kaldt, i en brutal kamp for egne interesser et hæsligt forfaldsregimente, der end ikke undtog falsk og bedrageri.

Men nu forholdet til de ham følgagtige og dog egentlig væsensfremmede „moderate“ sjællandske bønder, altså til den del af dem, der ikke var præget af Hørup? Vel, han var hædersmanden C.C.Albertis søn, med alt hvad dette betød af forhåndsagtelse. Desuden bestod bondestanden ikke mere af almueprægede fæstebønder som i hans faders første tid, snarere af et selvejende gårdmandsaristokrati, der tilmed var blevet landets politiske herskerklasse; adskillige var fortrolige med hastig omsætning og penges værdi, i grunden ikke uden forståelse for en foretagsom grundertype som Alberti, men naturligvis en Alberti uden tugthus. Over for denne bondestand brugte den alt for menneskekyndige politiker så sine kneb. Ligesom han i købstæderne skabte sig bastioner ved belejlige ud nævnelser af justits- og etatsråder, placerede

han i landsognene vellønnede hverv på de rette steder, hvad navnlig den administration, der var knyttet til de nye skattelove af 1903, gav ham mulighed for. Men først og sidst bekræftede han bønderne i deres ret til riget. „Tænk, hvor Alberti smigrede jer, mens han stjal jeres penge!“ skrev den radikale redaktør Niels Bransager i Ringsted, da Alberti havde meldt sig, den skammens dag 8. september 1908. Den dag var der på Sjælland sogne, der var som brandsvedne; betydelige pengetab trykkede de hjem, der var blandt den plyndrede sparekasses garantier, og blodet steg til kinderne ved den ækle tanke, at Alberti ved at hænge et andelsskilt op havde drevet en fræk, men altså heldig, spekulation med bøndernes kærlighed til andelssamvirket. „Princippet Alberti“ havde overhovedet betydet politisk spekulation, ikke politisk overbevisning.

Tilfældet Alberti var lykkeligvis enestående. Enevælden havde haft sine stræbere, kongeyndlinge, som fik en indflydelse i samfundet, der lå langt over deres kompetence, og som grisk berigede sig i tronens læ. Med P.A. Alberti stod man over for demokratiets stræber i kolossalformat, en overmåde dygtig, bred og jovial mand med vælgertække, der – i sit inderste temmelig ligeglad med ideer og idealer – kynisk brugte folkestyret som sin opstigningsvej, og som ved valget af parti alene havde for øje, hvilket der antagelig hurtigst kunne føre ham til målet: magten og pengene. Sin chance havde Alberti set i det endnu naive og sejrberuste bondevenstre.

*

Hen på efteråret begyndte forhørene over P.A. Alberti i 7. kriminalkammer på Domhuset, ledet af assessor August Schou, C. Goos' svigersøn. Alberti gjorde intet for at fremskynde dem, antagelig fordi han håbede, at forhørstiden ville blive bragt i fradrag ved

straffens udmåling; sagens behandling stod på i to år. Alberti dikterede sit forsvar til retens protokolsekretær, juristen og forfatteren Otto Rung. Denne har skrevet disse malende linjer:

„Der stod endnu om ham som en elektrisk ladet zone, et magnetisk uvejr. Man mærkede dets stråler helt organisk. Aldrig har jeg før fornemmet så fysisk lammende en magt: Af kold og kynisk foragt for alle og alt omkring ham. Han havde ladet skægget stå, og det isgrå hår var vokset ud til en manke ned over hans skuldre. Han lignede en gammel flodgud.“

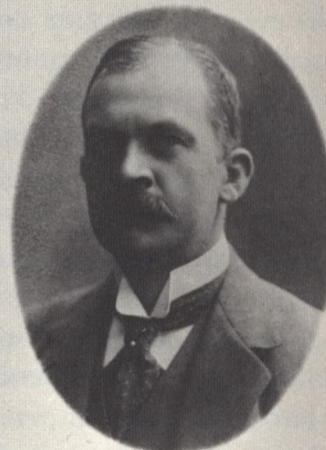
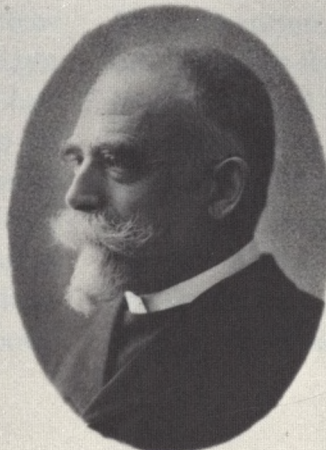
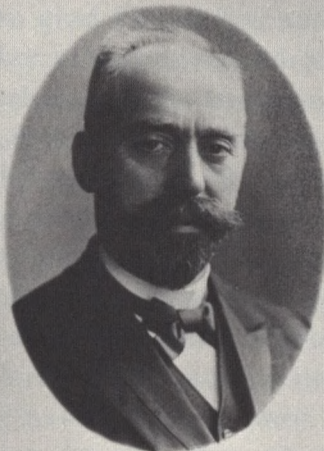
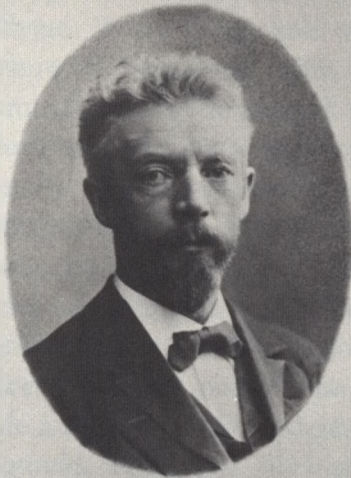
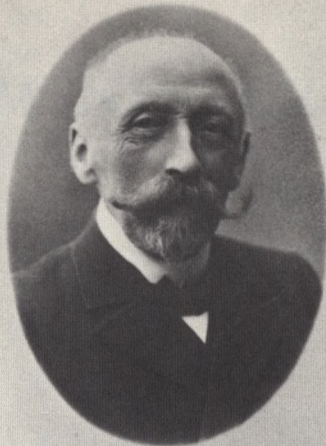
På embeds vegne måtte Otto Rung foretage en ransagning af Albertis kontor i Den sjællandske Bondestands Sparekasse; det lignede en køkkenmødding. Han fandt i et i øvrigt næsten tomt pengeskab, foruden det lille billige trykkeri, to skarpladte revolvere, en af gammel model og en helt moderne Browning. Dette fund kaster lys over Albertis allerførste ord i kriminalkammeret:

„Jeg har gjort dette skridt – at melde mig selv – i stedet for – et andet skridt. Fordi jeg ønskede, at ikke andre skulle blive mistænkt. Ingen uden jeg er kendt med mine affærer, men efterhånden er de vokset mig over hovedet, og mit hovede er heller ikke, hvad det har været.“

Under de lange forhørsdage gennem to år hørte Otto Rung kun ét impulsivt udbrud fra Alberti. Han gjorde en lille pause midt i en forklaring og sagde henvendt til dommeren, men dog nærmest for sig selv: „Jeg ved godt, at jeg er redningsløst fortabt.“

Der var mere end tilstrækkeligt grundlag for, at Folketinget kunne rejse en rigsretstiltale mod P. A. Alberti for hans myndigheds- misbrug i Justitsministeriet. Men en sådan sag ville meget muligt medføre, at arrestanten fra Domhuset måtte føres til og fra Rigsdagen, og man tålte ikke at se ham mere. Desuden forestod der ham jo en langt alvorligere straf, end en rigsretsdom kunne have givet ham.

MINISTERIET N. NEERGAARD I

ENEVOLD SØRENSEN
SVEND HØGSBRO
J. JENSEN-SØNDERUP

ANDERS NIELSEN
N. NEERGAARD
JOHAN HANSEN
BJØRN JONSSON

KLAUS BERNTSEN
C.W. AHLEFELDT-LAURVIG
CHARLES BRUN

MINISTERIET N. NEERGAARD I

(12. oktober 1908–16. august 1909)

Efter at J. C. Christensens ministerium var trådt tilbage, lå det i den hele stilling, at et ministerium N. Neergaard ville træde frem. Man kunne ikke afholde valg på en skandale. Neergaard, nu på livets middagshøjde, tilhørte ganske vist langt det mindste af de to venstrepartier, der efter Albertidebatten havde vedtaget dagsordenen af 10. oktober om fortsættelse af arbejdet under ledelse af et flertalsministerium; han havde jo heller ikke om foråret stemt for nedsættelse af den da foreslåede kommission til undersøgelse af Albertis forhold, men han blev dog fra alle sider, også af radikalismens hovedorgan „Politiken“, udpeget som den vordende førsteminister. Stemningen var under den moralske krise i den grad for den højt ansete historiker og politiker, at han vistnok når som helst efter Albertis selvanmeldelse kunne have dannet ny regering, men „Under Junigrundloven“s forfatter ville hævde den i 1901 indledte statskik og derfor afvente Folketingets sammentræden. Året 1908 gjorde ellers, formelt set, ingen indrømmelser til parlamentarisme: J. C. Christensen var demissioneret i september og på kongens foranledning, uden at det hjemsendte Folketing havde noget dermed at gøre, og i oktober var det mere den offentlige mening end Folketinget, der udpegede hans efterfølger. Da af den samlede venstrefront, bort-

set fra de radikale, de 55 var venstrereformmænd, kunde moderate, skulle Frederik VIII efter talstillingen strengt taget have henvendt sig til J. C. Christensens gruppe (hvis ledere en tid, mærkeligt nok, synes i den dog hårdt angrebne Sigurd Berg at have set den mand, der kunne danne regering). Men efter at have fulgt det hele forløb overdrog kongen af egen fri beslutning Neergaard at træde i spidsen for et nyt ministerium, og heri samtykkede i virkeligheden alle. Venstre havde ikke udtalt noget ønske om, at J. C. Christensen blev holdt udenfor, men han selv bedømte stillingen rigtigt, når han anså det for bedst, at ministeriet blev dannet uden ham.

Det første af de tre ministerier, som Niels Neergaard i tidens løb kom til at danne, fik følgende sammensætning: kongepræsident og forsvarsminister: N. Neergaard, udenrigsminister: C. W. Ahlefeldt-Laurvigsen, finansminister: Charles Brun, indenrigsminister: Klaus Berntsen, justitsminister: Svend Høgsbro, minister for kirken og undervisningsvæsenet: Enevold Sørensen, minister for offentlige arbejder: J. Jensen-Sønderup, landbrugsminister: Anders Nielsen, minister for handel og søfart: Johan Hansen, minister for Island: Hannes Hafstein. Neergaard havde altså, bortset fra sig selv, medtaget fire af ministeriet J. C. Christensens medlemmer; han havde

dannet et blandingsministerium af Venstrereformpartiet og de moderate. Han udtalte da også flere gange, at det var hans hensigt at videreføre Christensens politik, og forgængeren støttede på sin side sin efterfølger. Ministeriet var sammensat uden noget forsøg på at skabe et samarbejde til venstre, trods Neergaards fælles minder med de radikale i årene efter systemskiftet.

Konsejlspræsidenten havde altså selv overtaget forsvarsministeriet, ligesom J. C. Christensen allerede i 1905, og heri lå, nu som dengang, at forsvarrets nyordning var regeringens hovedopgave. Neergaard udtalte, at ministeriet ville sætte sin eksistens ind på opgavens løsning; et folketingsvalg skulle gå forud for afgørelsen. Albertikatastrofen skulle undergives en uhildet og grundig undersøgelse, dens økonomiske følger søges mildnet, sparekasseloven revideres, forbindelsen mellem betydende offentlige stillinger som ministerembeder og private erhverv hæmmes.

*

Neergaard havde været stillet aldeles frit ved valget af sine ministre, og det var da kun naturligt, at han optog sin gamle og nære kampfælle Klaus Berntsen i sin regering. Det kunne ses som en politisk retfærdighed, at forligsmændene fra 1894, i sin tid hånede og bespottede, nu var kommet til magten, da det var Neergaard og Berntsen, der gav det nye ministerium navn, farve og indhold. Således måtte i hvert fald de mene, der påstod, at Venstrereformpartiet i 14 år, under alle omstændigheder siden systemskiftet, havde tilgnet sig den politik, hvis virkelige ejere og indehavere de moderate var. Både socialdemokraten K. M. Klausen og den radikale C. Th. Zahle betegnede dannelsen af et ministerium Niels Neergaard just som et udslag af politisk retfærdighed, men de har nok ikke glemt, at de med deres anerkendende ord

samtidig ramte J. C. Christensen. I øvrigt havde Klausen under de bevægede debatter efter Albertis sammenbrud udtalt sin ubetingede tillid til Christensens hæderlighed.

Det var nærmest selvfølgelig, at Klaus Berntsen overtog netop Indenrigsministeriet, eftersom han havde en omfattende indsigt i kommunalvæsenet. Hans høje, altid ulasteligt klædte skikkelse med det glatbarberede, livlige ansigt havde allerede i flere årtier været en af Folketingets mest kendte. Berntsen var født 1844, altså under Enevælden, i Eskilstrup i det midtfynske sogn Søllinge, hvor faderen var gårdejer, vel at mærke ikke gårdfæster. Gården lå midt i stamhuset Ravnholts godsområde, men sønnen bemærkede sig tidligt, at medens stamhusets fæstere var pligtige til at stille klappere ved kammerherre Sehested Juuls store jagter på godsets jorder, var hans fader fritaget derfor; ønskede stamhusbesidderen under jagten at færdes også over Espen Berntsens marker, måtte han bede om tilladelse dertil, og han henvendte sig da altid til gårdejeren med et De, medens fæsterne kun var et Du værd. Drengen Klaus fik herved et indtryk af, hvad frihed og uafhængighed betød. Faderens drengetid faldt før den store skolelov af 1814, han havde derfor fået en ringe undervisning og så meget gerne, at sønnen blev lærer. Selv skal „Klaus Bernt“ have næret drengedrømme om at blive præst, men dertil blev der ikke råd, da han kun var 11 år ved faderens død. Hjemmet i Eskilstrup havde løst sognebånd til grundtvigianeren Vilh. Birkedal i Ryslinge, og den unge gårdmands søn kom under stærk påvirkning af friskolelærere som Kr. Appel og Morten Eskesen. Klaus Berntsen havde livet igennem et inderligt forhold til sin moder, der døde højt bedaget år 1900, men kunne dog ikke følge hende i ønsket om, at han skulle søge optagelse på et seminarium. Han foretrak at være friskolelærer uden autoriseret eksamen og at uddanne

sig dertil hos den geniale pædagog Kristen Kold, der på dette tidspunkt holdt højskole og friskole i Dalby på Hindsholm nord for Kerterminde. Her søgte Kold, „den danske Sokrates“, at få folk til at „tro på Guds kærlighed og Danmarks lykke“; hans middel dertil var hans ånds magt gennem ordet; han virkeliggjorde Grundtvigs højskoletanke, så den slog rod i de jævne lag; han satte kristelig og folkelig vækkelse over oplysningen og ville i barneskolen ikke plage børnene med udenadslæren, men fortælle dem bibelsk historie og Danmarks historie, så at de fik glæde deraf. Friskolens idé var jo, at forældrene havde både ret og pligt til at lade deres børn undervise på den måde, der syntes dem i overensstemmelse med deres syn på menneskelivet.

Klaus Berntsen tilbragte et år hos Kristen Kold, der for en eftertid står som en dybsindig åndelig vejleder, og opholdet i Dalby blev i flere henseender bestemmende for hans udvikling; han betragtede altid Kold som sin „lærefader“. På den anden side var Kristen Kolds tillid til sin lærling så stor, at han i 1861 anmodede Berntsen, der endnu ikke var 18 år, om at overtage friskolen i Højby syd for Odense, og det vovede han. Vilkaere var længe højst beskedne; i begyndelsen gik både læreren og børnene husvilde „på omgang“ i forældre kredsen. Den unge lærer, der ville indføre „det mundtlige ord“ i barneskolen og forkastede eksamen i hjertesager, mødte også megen uvilje, ikke blot hos myndighederne, der hævdede, at skolestuen skulle være en arbejdsstue, men desuden i de hjem, der var af den samme opfattelse, og det var de fleste. Denne „Kold-unge“, der var en udmærket fortæller og syntes en fynsk hjertetyv, vandt dog efterhånden befolkningen for sig, så at børnetallet i hans skole i løbet af syv år steg fra 10 til 80, medens den stedlige offentlige skole næsten blev affolket. Samtidig holdt Berntsen aftenskole for de unge, bibellæsning

for de ældre, og efter 1864 stillede han sig i spidsen for skyttesagen, som han gjorde til en folkesag på Fyn; ved den blev han folketaler i sal og i skov. Fra 1869 var friskolelæreren i en årrække sognerådsformand, 1872 medstifter af „Fyns Tidende“, 1881 blev han medlem af Odense Amtsråd, og han fik oprettet sognerådsforeninger i begge de fynske amter. Hans syn var dette, at vel gav staten lovene, men mange af dem måtte kommunerne føre ud i livet, drøftelse af kommunale spørgsmål var derfor nyttig og tilmed fremmede for indsigt i offentlige forhold i almindelighed. I tidens fylde skulle han som konsejlspræsident fremsætte et grundlovsforslag, efter hvilket Landstinget valgtes af de kommunale råd. De 20 år i Højby var vistnok de lykkeligste i hans liv. Han endte som sit sogns førstemand i stort og småt. Berntsens meget stærke stilling i sognet har ikke haft sin årsag alene deri, at han var en dygtig og elsket lærer, medvirket har tillige, at han, modsat adskillige andre friskolelærere, ikke var „apostel“ i sin ydre fremtræden, men færdedes blandt sine sognefæller som en rank, munter mand, fortrolig med hverdagen. Han syntes overhovedet en lykkelig natur.

Den unge Klaus Berntsen havde også politiske interesser. På Kolds opfordring søgte han under grundlovs kampen i 1865 underskrifter på en adresse til fordel for junigrundlovens bevarelse. 1869 stillede han sig ved folketingsvalget som „national venstremand“ i Kerterminde og igen i 1872, begge gange uden at opnå valg; han havde på møderne taget veltalende til orde for frihed i kirke og skole. Det var derefter hans tanke at lade rigsdagspolitikken fare, skønt han ved sin frejdige, lune-rige agitation meget havde bidraget til, at Venstre i løbet af få år kunne erobre store dele af Fyn fra Højre. Da partiet kom i nød i 1873 ved et omvalg i Bogensekredsen, syntes kun Berntsen at kunne redde stillingen, men

han fik blot to dage til valgkampen, og det var måske mislykkedes for ham at vinde kredsen, hvis der ikke havde været offentlig valg-handling. Højres taktik ved sådanne handlinger var den, at når partiet troede at stå over for en jævn venstremand med små kundskaber, da at „bespørge“ ham spidsfindigt og helst under anvendelse af de flest mulige fremmedord. Den kur måtte Klaus Berntsen også igennem på torvet i Bogense, men Højre havde rigtignok overset, at dette var som at ville drukne ålen i vand. Uimponeret klarede Berntsen med humør ethvert spørgsmål, hans optræden var så vindende og slagfærdig, at Højre fandt det rådeligt at indstille interpellationerne; denne venstrekandidat syntes at vinde 50 stemmer ved hver, han blev præsenteret for. Klaus Berntsen blev valgt. Han var for så vidt kommet på fremmed jord, som „sletten“ mellem Odense og Bogense ikke var nogen højskole- og friskoleegn sådan som hans hjemegn, Midtfyn.

*

Berntsen var ved sit valg i 1873 Folketingets Benjamin, 29 år. På dette tidspunkt var C. C. Hall kultusminister i Holstein-Holsteinborgs regering, og det udkast til folkeskolens ordning, han havde forelagt, blev, præget som det var af statens overhøjhed, stærkt bekæmpet af den unge friskolelærer. Det mærkedes, at Klaus Berntsen i flere henseender adskilte sig fra den sædvanlige venstretype; han kom jo fra den ø i midten, der politisk ligesom dannede forbindelsesledet mellem Jyllands retsstandpunkt og Sjællands radikalisme, og hvis beboere hellere ville lempe sig frem end kæmpe sig frem. Som C. Berg, siden J. C. Christensen, var Jylland, var Klaus Berntsen Fyn. Han var nok trofast over for Det forenede Venstre, men ved gruppedelingerne fulgte han altid den moderate Frede Bojsen. Han anså det for en alvorlig fejl, at

Venstre, så kort efter at partiet i 1872 havde vundet Folketingets flertal, krævede at få regeringsmagten; derved æggede man kun Højre til modstand; havde Venstre i stedet lagt vægten på reformarbejdet, dog uden at tabe målet, folkets selvstyre, af syne, ville det være kommet til et systemskifte meget tidligere, end det gjorde, troede han. Med denne grundholdning stemmer det, at Berntsen i Folketinget i mange år overvejende tog sig af praktiske spørgsmål, fremfor alt skole- og kommunalforhold, men også skatte- og fattigvæsenet, jernbanerne, tiendeafløsningen og landbrugets kår i øvrigt. 1880 var han en af dem, der med iver virkede for loven om oprettelse af husmandskreditforeninger. I sin læsning nåede Klaus Berntsen næppe stort ud over aviserne, han drog sin lærdom mere af livet end af bøgerne, han var af natur usystematisk og blev derfor beskyldt for løshed, men hvor han på sin vej havde lært et stykke virkelighed at kende, besad han et praktisk greb. Som gammel skytteforeningsmand stod han den antimilitaristiske del af sit parti fjernt, og af det københavnske fritænkeri var han født modstander. Lige så naturligt havde de radikale elementer af Venstre aversion mod Klaus Berntsen, hvis personlighed syntes dem at bekræfte Hørups opfattelse af grundtvigianismen som blot „nationalliberalismens spildevand“ ude blandt bønderne. Skyttemandens varme forhold til forsvarssagen gjorde, at han 1879-80 var meget virksom ved behandlingen af hær- og flådelovene; at marineminister Ravn lod det første krigsskib, som derefter løb af stablen, få navnet „Fyn“, skal have været udtryk for hans taknemlighed over for Berntsen.

Den unge og yngre Klaus Berntsen var altså ikke noget særlig fremtrædende medlem af Folketinget. Han var længe nærmest en „sommerpolitiker“, der under rigsdagsferien optrådte med stor virkning på møderne,

navnlig på skytte- og skolemøder. Der foreligger talrige vidnesbyrd om hans evne for at tale til forstanden, dog især til følelsen og fantasien – og det, så hans tilhørere både græd og lo. Præsten Oscar Geismar har givet denne skildring af Klaus Berntsen på et folkeligt møde:

„Hans styrke var den, at han uden nogen slags hæmning havde hjertet på læben, og dette hjerte var så ægte, at dets rørelser uundgåeligt smittede af. Kom han til en „død“ egn, mødte også det hold frem, som ikke i en menneskealder havde formørket en kirkedør med deres skygge, og i kraft af sin primitive medmenneskelighed herskede han suverænt over dem, så længe ordet lod. Bestod Grundtvigs danske gerning i at forvandle almuen til et folk, bød Klaus Berntsen på dette område sin læremester al den bistand, han evnede.“

I et politisk friluftsmøde under Fyns bøger kunne hverken C. Berg eller V. Hørup gøre sig håb om at overmande Berntsen.

1881 overtog Klaus Berntsen en til ham oprettet folkehøjskole i Særslev i hans valgkreds, Bogense. Skønt skolen altså lå i det hidtil ikke grundtvigske nordvestlige Fyn, havde han let ved at fylde den; den kom vel aldrig i rang med f.eks. Ernst Triers Vallekilde eller Jens Nørregaards Testrup, men blev dog et centrum for egnens offentlige og åndelige liv. Efter få års ægteskab var Berntsens første hustru, en gårdmandsdatter fra Ryslinge, død, men i 1881 giftede han sig på ny, nu med en københavnsk grossererdatter, der var egnet til at være hans medhjælper på en højskole. Dette har formodentlig bidraget til, at han forlod sit kære Højby og modtog tilbuddet om skolen i Særslev, men hertil er kommet, at den „visnepolitik“, som Venstre slog ind på efter 1880, var uforenelig med hans moderate indstilling. Han nedlagde sit folketingsmandat 1884, og det var hans hensigt nu alene at vie sig sin højskolegerning. I denne indgik hans bekendte folkelige foredrag, i ti-

dens løb holdt over det ganske land, om vore salmedigtere, om Kristen Kold, om ånd og ånds vidnesbyrd, om oplysning og opdragelse, om folkeskolens formål, om de gamle ordsprog og om Sokrates, det sidste berømt for sine vidtrækkende improvisationer, der endog strakte sig til Sokrates' moder, om hvem absolut intet vides. Dog har man vistnok på dette punkt gjort ham uret; efter endnu levende tilhøreres erindring sagde Berntsen omtrent sådan: „En stor mand som Sokrates må sikkert have haft en god moder. Jeg tænker mig hende sådan“ – og så fulgte en skildring, der sikkert var en spejling af hans egen elskede moder. Ved sin hyppige tale om Sokrates ville han fremholde, at mennesket skulle se ind i sig selv, have sine meningers mod og i øvrigt søge sin hjælp hos det guddommelige.

Det skulle dog vise sig, at politikken havde et for stærkt tag i Klaus Berntsen. I foråret 1885, da Estrup udstedte sin første provisoriske finanslov, fyldtes han af uro. Året efter skulle der afholdes et suppleringsvalg i Assenskredsen, og opfordret af næsten alle afskygninger af Venstre til på ny at indtræde i Folketinget lod han sig vælge i Assens i oktober 1886, som det skulle vise sig: for 40 år. Det har lettet ham hans tilbagevenden til det politiske arbejde, at Venstre nu principielt havde erklæret sig for forhandlingspolitikken, om end uden underkastelse over for Højre. Hans valg fik, i forbindelse med en hos hans hustru opstået sygelighed, til følge, at han i 1889 forlod højskolen i Særslev og tog ophold i København, hvor han blev kontorchef i den af P. A. Alberti nyoprettede Østifternes Brandforsikring, hvad han var indtil 1908. Han slap dog ikke forbindelsen med Særslev, også her havde han været sognerådsformand, og han vedblev, opfordret dertil af befolkningen, at forestå kommunens forhold indtil 1904, idet han bevarede et hus i byen.

*

En mand som Klaus Berntsen måtte selv sagt følge Frede Bojsen på vejen mod det storpolitiske forlig med Højre i 1894. Kunne man bringe Viggo Hørup til fald i Køgekredsen, ville en hindring for forlig være fjernet, og da Berntsen engang mødtes med den store radikaler i Havdrup, fandt han ham ude af ligevægt, måske under indtryk af at han, meget sjældent, ikke havde stemningen for sig. Hørup sprang mod mødets slutning op i den vogn, hvorfra Berntsen talte, og afbrød ham. „I dette øjeblik lignede han ganske den statue, der står af ham i Kongens Have“ har hans modstander berettet. Klaus Berntsen fik mistanke om, at Hørup kunne væltes af en kandidat, der formåede at samle både Højres og de moderate bønders stemmer, og en sådan mand fandt man jo i P. A. Alberti. Under de afgørende forhandlinger om forliget var Berntsen meget virksom. Da det siden viste sig, at et flertal af Venstres vælgere vendte sig mod „akkorden med uretten“ – næsten hele Fyn var dog i 1894-95 forligsvenlig – var han den af de forsmåede moderate førere, der var bedst egnet til at tage kampen op med J. C. Christensen og hans hird. Bojsen selv kunne næsten ikke slæbes op på en talerstol, og den sagligt stærke Neergaard havde ikke noget angrebssind, begge manglede desuden *natur*, den frodighed, der var Berntsens vuggegave, og begge var vel tillige hæmmet af, at det moderate rollefag er mindre dramatisk, og derfor mindre taknemligt, end det radikale. Klaus Berntsen derimod forsvarede på talløse møder med kraft forliget, der var ret efter hans forsonlige fynske sind; han talte nu som før hjerteligt og varmt, men veg ikke tilbage for en veldrejet vittighed, og den opponent, der gjorde ham den tjeneste at afbryde, kunne være temmelig sikker på at omkomme i en latterbølge. Berntsen var den moderate politiker, forligsmodstanderne frygtede mest på talerstolene, og med des større iver blev han,

især af de radikale, fremstillet som kun en overfladisk vittighedsmager. Det må dog stå fast, at just Klaus Berntsen i 1894 ikke var „gået på akkord“ med sig selv, da forliget nøje svarede til hans personlighed.

Det forhandlende (moderate) Venstres strenge vilkår blev ikke lettet i de første år efter systemskiftet i 1901, thi jo mere det regerende Venstre nu selv drev forligspolitik, nemlig for at opnå resultater hos Landstinget, des mere søgte det at skabe sig et alibi ved at holde sig de tidligere forligsmænd fra livet. Venstrereformpartiet havde naturligvis intet imod, at de moderate stemte for regeringens lovforslag, men N. Neergaard, Klaus Berntsen m. fl. krævede forhåndsindflydelse på dem, og da dette blev dem nægtet, tog de ofte ordet under forhandlingerne i salen for at markere deres standpunkter. Berntsen blev nu en hyppigt anvendt ordfører; han var også medlem af forsvarskommissionen af 1902. På ét punkt befandt han sig i stærk modsætning til partifællen Neergaard: medens denne jo afskyede justitsminister Albertis pryglelovsforslag, anså Berntsen prygl for et berettiget magtmiddel over for et bølleuæsen, der for ham var udslag af den gamle hedenske lyst til at slå ned for fode.

Efter den radikale sløjs udbrud fra Venstre-reformpartiet i 1905 kom de moderate jo i kurs, også Berntsen. Umiddelbart før udnævnelsen til indenrigsminister var han blevet valgt til Folketingets 1. viceformand. Han var på dette tidspunkt, foruden kontorchef i Østifternes Brandforsikring, direktør for Østifternes Husmandskreditsforening, nemlig siden 1897.

*

Var Klaus Berntsens optagelse i Neergaards regering både politisk og sagligt en selvfølge, overraskede det, at Finansministeriet betroedes stiftamtmanden i Ålborg, Char-

les Brun, og det skønt han før havde gjort store spring. C. Brun var født 1866 i København; han var søn af en general og nedstammede i lige linje fra storkøbmanden Constantin Brun i dennes ægteskab med forfatterinden Friederike Brun, f. Münter. Faderen, generalen, var gift med en datter af ingen ringere end C. A. Bluhme, der jo som premier- og udenrigsminister havde gennemført det nye helstatssystem af 1852, og som i juli 1864 på ny trådte til med en konservativ regering efter den tabte krig. Den nye finansminister havde selv ægtet en datter af den meget højresindede handelsmand og politiker, etatsråd Gustav Hansen, en af de „adelige Hansen'er“.

Charles Brun blev cand.jur. i 1888, hvorefter han over centraladministrationen 1895 gik til Ålborg som auditor og fuldmægtig ved Ålborg Stiftamt. Brun besad en ualmindelig evne til at omgås mennesker, han var dertil handlekraftig og frisindet, og da stiftamtmandsembetet i 1905 blev ledigt ved dødsfald, blev han konstitueret i det. Det var ikke Nordjylland ligegyldigt, hvem der sad på Slottet i Ålborg; efter amtsrådets enstemmige ønske, der støttedes af talrige sognerådsformænd, udnævntes C. Brun efter trekvart års forløb til stiftamtmand, hvorved han kun 39 år gammel blev indehaver af et af landets store embeder. Da han tiltrådte dette, udtalte han, at han ville føle ansvar over for de små i samfundet og bidrage til udviklingen af det kommunale selvstyre. Det er værd at erindre, at også hans morfader, C. A. Bluhme, var stiftamtmand i Ålborg, da Christian VIII på en nordjysk rejse fik blik for hans evner (I, s. 73 f.).

*

Udenrigsministeren, grev Carl William Ahlefeldt-Laurviggen var født 1860 på Tranekær Slot på Langeland og tilhørte en af landets største jorddrots- og lensmandsslægter,

indvandret fra Holsten under de første oldenborgske konger. Slægtens største navn er storkansleren Frederik Ahlefeldt, der under Christian V sammen med Ulrik Frederik Gyldenløve og Griffenfeld i nogle år var monarkiets egentlige styrer, efter Griffenfelds fald vel rigets mægtigste mand. Et oldebarn af storkansleren blev besidder af grevskabet Laurvig i Norge, hvorefter slægten førte navnet Ahlefeldt-Laurvig(en). Tranekær, ofte ombygget, tælles blandt Danmarks ældste og fasteste borger; slottet har en meget krigerisk, men også omskiftelig historie. 1658 gjorde Karl X Gustav på sin dristige march over isen sig til herre over Tranekær; han skænkede slottet og Langeland til Korfitz Ulfeldt, men denne gave blev ikke bekræftet ved freden. 1672 oprettedes derimod for Frederik Ahlefeldt (storkansleren) og hans slægt lensgrevskabet Langeland, dengang på 2.537 tdr. hartkorn. Til denne allerede meget store besiddelse føjede sig i tidens løb stamhusene Ahlefeldt (Broløkke) og Lundsgård samt godset Hjortholm. Grevskabet var en tid på knæene som følge af ødselhed – Tranekær opfattede sig undertiden som en lille hofby – men fra omkring 1830 blev det bragt på fode ved en fremragende dygtig godsadministration, så at grevskabet herefter gav overordentlig store indtægter. Lensgreve på Tranekær var i 1908 Chr. Ahlefeldt-Laurviggen, i halvfemserne omtalt som en af „de tre unge landstingsgrever“, der ønskede ved et forlig at tvinge Estrup bort for at komme i samarbejde med Venstres moderate, landboprægede fløj.

Neergaards udenrigsminister, William Ahlefeldt-Laurviggen, var yngste broder til lensgreven. Han var gift med en datter af greve, senere teaterchef Danneskiold-Samsø til Nordfeld og derved med en datterdatter af C. C. Zahrtmann, vor første marineminister. Da han i 1878 var blevet student fra Roskilde, forærede faderen, den daværende lensgreve

på Langeland, ham det private, skønt beliggende gods Eriksholm ved Holbæk; det havde været i Niels Juels eje og var kendt for sin mægtige park ned til Bramsnæs Vig med de fem lange, snorlige lindcalleer; hovedbygningen er opført af Harsdorff. Som stor hartkornsbesidder havde den unge søn fra Tranevær derefter god mulighed for at gøre politisk karriere, men hans interesse for udenrigspolitikken var større end for indenrigspolitikken, som den dengang formede sig. 1883 blev han cand. polit., hvorefter han indtrådte i udenrigstjenesten; han blev legationssekretær i Paris og London, i 1897 gesandt i Wien. I London gjorde han sig fortjent ved sin indsats for at lette den danske landbrugseksports vilkår. Ahlefeldt-Laurvigens var i 1906 blevet midlertidig hjemkaldt fra Wien for at virke som medlem af en af Raben-Levetzau nedsat kommission til overvejelse af en omorganisation af Udenrigsministeriet i mere praktisk, erhvervsbetonet retning. Den herom vedtagne lov stemte helt med Ahlefeldt-Laurvigens indstilling; den diplomatiske og konsulære uddannelse blev sammensmeltet, og den konsulære blev udvidet i det øjemed at skabe en intimere føling med erhvervene. Et halvt år efter lovens vedtagelse blev William Ahlefeldt-Laurvigens selv udenrigsminister, naturligt også af den grund, at han aldrig havde lagt skjul på, at han i modsætning til de fleste af sine standsfæller var venstremand.

*

Det var vistnok på den for erhvervslivet så interesserede udenrigsministers initiativ, at Danmark nu også fik en minister for handel og søfart. C. A. Bluhme havde ganske vist i det første ministerium A. W. Moltke haft titel af handelsminister, men den kølige, kløgtige præsident for enevældens kommercekollegium var reelt almindelig rådgiver for regeringen; tiden var ikke moden til, som det skete i 1908,

at oprette et ministerium for byerhvervene. I øvrigt folte den københavnske handelsstand sig særlig ramt af kriserne i 1907-08; det var et håb, at et Handelsministerium ville være tjenligt for erhvervet, som det ikke mange år forinden oprettede Landbrugsministerium havde vist sig at være. Et flertal af sine sager fik Ministeriet for Handel og Søfart overdraget fra Indenrigsministeriet, det store moderministerium, men også Landbrugs-, Justits-, Finans- og Marineministerierne afstod visse anliggender.

Det havde først været tanken at overdrage det nye ministerium til statskonsulent Harald Faber i London, højt fortjent som landbrugets eksportrådgiver og tillige kyndig i handelsforhold, men dels kunne han dårligt undværes på sin post, dels havde han boet i England siden 1888 og var derfor ikke i enkeltheder fortrolig med danske forhold. Det nye ministerium blev da overdraget skibsrederen, grosserer Johan Frederik Christian Hansen, der var født 1861 i København og spillede en ledende rolle i den hjemlige handelsverden. Hans farfader, Christian Kjellerup Hansen, var af bondeslægt; han havde oprindeligt solgt kul til skibsfarten, men den forretningsdygtige mand grundlagde i 1856 firmaet C. K. Hansen, der især drev havariagentur og fragtføretning inden for Østersøområdet og desuden blev agent for engelske linjer, der betød meget for den danske eksport vestover; C. K. Hansen blev en pioner for denne eksport. Under sønnen Johan (den ældre) optog firmaet rederivirksomhed, 1883 oprettedes „Dampskibsselskabet Dannebrog“, siden, som det fremgår af navnet, „Dampskibsselskabet af 1896“. I 1897 indtrådte sønnen Johan (den yngre) som kompagnon i slægtsfirmaet efter en omfattende praktisk uddannelse herhjemme og i udlandet. Hans store barndomshjem havde været stærkt kristeligt, det samlede undertiden Københavns førende prædikanter til

„præstemiddage“, men det dyrkede også bildende kunst, litteratur og teater, hvilket skulle præge sønnen. Om sommeren boede familien på St. Tuborg, N.F.S. Grundtvigs sidste bolig, som den store salmedigters enke havde afhændet efter hans død. Under Johan Hansens ledelse fik C. K. Hansen, der stadig drev også handels- og agenturvirksomhed, en så betydelig fremgang, at det i adskillige år havde det største tramprederi i Danmark. Den nye handelsminister var en central skikkelse inden for søfarten; i 1905 var han medstifter af, siden præsident for, The Baltic and International Maritime Conference. Både som forretningsmand og som menneske var han tydeligt af engelsk type; som ung mand havde han haft den oplevelse at møde William Gladstone under dennes to besøg i København. Hans politiske standpunkt var på forhånd i hovedtræk klart, eftersom han fra 1903 var en af de ledende „antisocialister“ i Københavns Borgerrepræsentation. I øvrigt havde alle tre udefra kommende ministre, Ahlefeldt-Laurvigsen, C. Brun og Johan Hansen, over for konsejlspræsidenten erklæret, at de følte sig som venstremænd.

*

Hannes Hafstein var i fem år den første på Island bosiddende minister, og det blev en fremgangsrig tid for øen. Alligevel opstod der efterhånden opposition imod ham, især af forfatningsteoretisk art. Man bebrejdede ham vredt, at den danske konsejlspræsident havde kontraseret hans udnævnelse, man så heri et underordningsforhold, og man var utilfreds med, at den islandske minister skulle møde i det danske statsråd med sine sager; oppositionen fandt overhovedet, at Hafstein viste for stor eftergivenhed over for København. Danmark var villig til at tage forfatningsspørgsmålet op, og til den ende blev der, som foran berettet, i tilslutning til kong Frederik VIII

og Rigsdagens besøg på Island i 1907 nedsat en dansk-islandsk kommission; Hannes Hafstein var et meget aktivt medlem af denne. Da forfatningskommissionen i foråret 1908 var samlet i København, underskrev den så godt som enstemmigt et udkast til en lov om det statsretlige forhold mellem Danmark og Island. Ifølge udkastet skulle Island i stedet for at være „en uadskillelig del af den danske stat med særlige landsrettigheder“ (A. F. Kriegers lov af 1871) blive „et frit og selvstændigt, uafhængeligt land, forbundet med Danmark ved fælles konge og ved de fælles anliggender, som efter gensidig overenskomst fastsættes i denne lov, og danner således sammen med Danmark en statsforbindelse, det samlede danske rige“. Island skulle optages i kongens titel. Dette betød, at samtlige de af islænderne hidtil fremsatte ønsker ville blive opfyldt.

På Island opstod der imidlertid et misnøje med udkastet, måske delvis under indtryk af Norges nylige løsrivelse fra Sverige; der var især utilfredshed blandt de unge akademikere. Efterhånden fandt mange enhver overenskomst med undtagelse af en personalunion betænkelig; man ville også have en ny islandsk minister. Ved Altingsvalgene i september 1908 led kommissionsudkastet et stort nederlag, Hannes Hafstein ønskede da at få et mistillidsvotum, og han fik det, hvorefter han indgav sin afskedsbegæring. Den tidligere opposition indstillede Bjørn Jónsson, formanden for det samlede Alting, til kongen til posten som minister for Island. Under en konference i København fremhævede han stærkt sine danskvenlige følelser, og den 31. marts 1909 udnævntes han til medlem af ministeriet Neergaard i stedet for Hannes Hafstein. Jónsson var født 1847 og havde studeret jura, indtil han ved Islands tusindårsfest i 1874 i Reykjavik oprettede bladet „Isafold“. Den begavede mand ledede dette blad med megen dyg-

tighed, han lagde længe vægten på det praktisk nyttige stof, og det fik en betydelig udbredelse. Efter 1897 gjorde Bjørn Jónsson imidlertid forfatningsspørgsmålet til et af „Isafold“s hovedemner, og efter landsmænds udsagn førte han på dette felt en agitation, hvorunder han jævnlig var fanatisk over for sine modstandere. Inden sin afgang havde Hafstein fået ordnet spørgsmålet om Islandsministerens udnævnelse; den afgående minister skulle kontrasignere sin afskedsbevilling og den tiltrædende sin udnævnelse. I øvrigt blev, indtil videre, alt ved det bestående, dog under fortsat heftig diskussion.

*

Ministeriet N. Neergaard I blev ikke et år gammelt og gennemførte ingen større sager. Oprydningen efter Alberti beslaglagde adskillig tid. Allerede den 29. september 1908, altså medens ministeriet J. C. Christensen endnu sad, havde justitsminister Svend Høgsbro anmodet kriminalretsassessor August Schou om at inddrage også Albertis embedsførelse under undersøgelsen; der blev forelagt en udskrift af disse særforhør, men resultatet blev, at hele spørgsmålet om rigsretstiltale blev udsat til efter førstkommende valg. For Alberti selv var der, som foran sagt, næppe større interesse i denne sammenhæng, hvorimod både socialdemokraterne og de radikale bebudede, at de ville kræve J. C. Christensen og Sigurd Berg stillet for Rigsretten. Da man ikke godt kunne have navnet Alberti stående under den nylig vedtagne retsreform, forelagde justitsministeren loven med visse, rent formelle ændringer, så at den efter nyvedtagelsen fremtrådte uden „forbrydermærket“ og kom til at bære hans, Svend Høgsbros, navn. Det var en uhyre lettelse, at denne grundhæderlige mand nu sad i Justitsministeriet.

Det blev Klaus Berntsens sag som indenrigsminister at ordne statens forhold til Den sjællandske Bondestands Sparekasse og at

søge kassen genrejst. Skønt Berntsen i 1892 jo havde medvirket til P. A. Albertis valg i Køge, havde han længe ikke haft tillid til ham; som kontorchef i Østifternes Brandforsikring hævdede han, inden katastrofen indtraf, mistænksomt over 100.000 kr. af denne institutions midler, der henstod i sparekassen. I den udviklede genrejsningsordning, hvis grundlag var loven af 8. maj 1909, indgik, at staten gav afkald på det af J. C. Christensen bevilgede lån på 1½ mill. kr. og på et af Villb. Lassen tidligere ydet, i alt 2 mill. kr. Endvidere gav statskassen Den sjællandske Bondestands Sparekasse et 3%-lån på 5 mill. kr., og Albertis smøreksporforening indgik på at betale 550.000 kr. til kassen. Dennes garantier indbetalte næsten alle de 2.000 kr., som hver hæftede for, hvorved indkom godt 1½ mill. kr. Da det ansås for usandsynligt, at sparekassen kunne få dom over Privatbanken til at betale erstatning for de af den efter Albertis ordre bortsolgte kreditforeningsobligationer, i det mindste 7,6 mill. kr., blev der sluttet et forlig mellem banken og kassen. Privatbanken betalte sparekassen 600.000 kr. i 10 årlige rater à 60.000 kr. „for at yde sit bidrag til afhjælpning af de ulykker, der har ramt Den sjællandske Bondestands Sparekasse, med hvem den har stået i forretningsforbindelse i mange år“. Ny garantikapital måtte tegnes, men meget imod forventning mistede indlånerne sluttelig kun 25% af deres tilgodehavende, og i løbet af få år havde den historiske sparekasse genvundet sin anseelse. Klaus Berntsen, der jo ved sin udnævnelse til indenrigsminister havde forladt en stilling som kreditforeningsdirektør, fik siden, da han ikke mere var minister, af den rekonstruerede sparekasse tilbudt direktørposten, men afslog med tak, fordi han ikke ville have, det skulle kunne siges, at han havde bidraget til at hjælpe kassen på føde for at skaffe sig selv en retræte.

*

Udenrigsminister W. Ahlefeldt-Laurvigens administrative hovedindsats var udenrigstjenestens reorganisation, som han gennemførte med stor energi. Han holdt strengt på, at ingen kunne opnå diplomatisk forfremmelse uden forudgående virksomhed ved konsulaterne, og ved embedsbesættelser tog han hensyn også til uddannelse i erhvervslivet. Det lå på linje hermed, at han udbyggede den mod dagspressen vendte side af Udenrigsministeriets virksomhed ved at oprette et pressebureau. Skønt Ahlefeldt-Laurvigen var virksom indtil det rastløse, var han meget afholdt af sine medarbejdere.

Anders Nielsen havde ord for at være en dygtig landbrugsminister, trods hans totale mangel på uddannelse i ungdommen; nogle havde i begyndelsen vurderet ham med skepsis, også fordi han mest var kendt som agitator. Hans iøjnefaldende begavelse ledsagedes af en elskværdig omgang med hans embedsmænd; han havde slebet hedebondens kanter af, men til gengæld fyldte den forhen slanke husmand efterhånden lidt for godt i en kontorstol; han drev ikke jagt og fiskeri som J. C. Christensen. Som fagminister glemte han aldrig de fattige hedeboer, hvorfra han selv var kommet. Han holdt på, at husmandsföreningerne kun skulle have landøkonomiske, ikke politiske formål, og som medlem af Neergaards regering fik han revideret loven om jord til landarbejdere, så at arealet blev sat op.

*

Den absolutte hovedsag var dog den længe tilstræbte nye forsvarsordning. Ingen har nøje kendskab til, hvilke tanker J. C. Christensen i tiden før Albertikatastrofen og hans tilbage-træden har gjort sig om forsvarsspørgsmålets endelige løsning, han var i slige sager ikke en mand af mange ord, men det politiske forløb skulle vise, at han var stærkt påvirket af, hvad L. C. F. Lütken under sine forhandlinger med

den tyske generalstabschef havde erfaret om Tysklands opfattelse af Danmarks militære problemstilling. Utvivlsomt har Christensen været rede til et klart brud med sin fortid, for så vidt som han nu ville værne neutraliteten, ikke nøjes med at „konstatere“ den. Hans stilling syntes stærk nok dertil. I forsvarskommissionen havde hans eget parti og de moderate tilbudt en forøgelse af militæruddgifterne. Dog, alle J. C. Christensens siden 1901 oparbejdede aktiver i relation til en ny militærordning var slået ham af hænde ved Albertis fald. Hans hus var styrtet sammen.

Det blev nu Niels Neergaard, der skulle søge at skabe en ny forsvarsordning, og det må erindres, at han ikke som J. C. Christensen, nemlig gennem Lütken og Raben-Levetzau, havde moralsk forpligtende forbindelser med ledende tyske personligheder. I februar 1909 forelagde Neergaard Folketinget sit forslag og med en så usædvanlig kraft og varme, at han fik mange beundrere, hvad han ikke var forvænt med. Forslaget overraskede meget ved en betydelig udvidelse af militærvæsenet i forhold til det bestående. Neergaard havde nemlig tidligere været påvirket af bondevennernes og Bjørnbakkernes skepsis over for militæret; så sent som i sin grundlovstale i 1905 – holdt kort efter Det radikale Venstres stiftelse – havde han sagt: „Angående spørgsmålet om, hvorvidt den endelige ordning bør føre til en nedsættelse af militæruddgifterne, da deler jeg endnu den tro, J. C. Christensen i 1899 udtalte, at en forsvarlig ordning kan nås for mindre udgifter end de nuværende.“ Men som han udtalte under forelæggelsen i 1909: På den plads, hvor han nu stod, så han mangt og meget, der før havde været skjult for hans øjne, og det kunne dog umuligt være en forpligtelse for en politiker, at han aldrig måtte blive klogere. Hvad Neergaard havde set var, at Europa stod i spændingens tegn, og at lynet når som helst kunne slå ned; i så

fald ville Danmark, hvis kyster beskylledes af de tre forbindelsesveje mellem Kattegat og Østersøen, i høj grad være udsat for at blive tvunget ud af sin neutrale stilling; især ville Sjælland med København friste en fremmed magt, fordi Øresund og Store Bælt kunne beherskes herfra. Neergaard var nu overbevist om, udtalte han, at hvis man ikke i fredens dage forberedte et sådant forsvar for neutraliteten, at det kostede forholdsvis betydelige ofre at bryde den, da ville en lille stat under en stormagtskrig, hvor den ene eller den anden af magterne havde interesse af at benytte dens territorium som støttepunkt for sin krigsførelse, blive inddraget i krigen. Og han argumenterede videre: En stormagt, der står over for en jævnbyrdig modstander, vil altid kun formå at anvende en ringe del af sin magt mod en neutral småstat, og derfor er der en sandsynlighed for, at angrebet undlades, hvis det kan vente en modstand, der ikke kan brydes på et øjeblik. Neergaard hævdede, at selv det mindste land havde en folkeretlig pligt til at forsvare sin neutralitet; det land, som forsømte denne pligt, var en fare for sine omgivelser og ville derfor efter en krig ikke kunne vente, at de øvrige stater var interesseret i, at dets selvstændighed blev bevaret.

Dette var altså nu konsejlspræsident og forsvarsminister Niels Neergaards grundsyn. Konkret gik hans lovforslag ud på at nedlægge landfæstningen omkring København, at samle hovedmassen af forsvaret på Sjælland, at styrke Københavns søbefæstning, bl. a. ved bygning af et kostbart fort på Saltholm Flak øst for Middelgrunden, og søge forbindelsen mellem Sjælland og Lolland-Falster opretholdt ved faste anlæg samt på at forøge mine- og torpedoforsvaret betydeligt, fordi minen og torpedoen kan true selv store og kostbare krigsskibe med undergang. Neergaard ville også, efter generalstabens ønske, ved Vedbæk og Mosede til styrkelse af den egentlige sø-

befæstning anlægge to fløjforter, så at en i bugterne ved Tårnbæk eller Køge landsat fjende ikke ville kunne nå København på en dagsmarch og derved hindre dansk mobilisering.

Disse forslag var i det væsentlige i overensstemmelse med forsvarskommissionens flertal, og han havde vished for, at J. C. Christensen billigede anlægget af de to fløjforter, når de blot, af taktiske grunde, henregnedes til søbefæstningen. Striden kom til at stå om landfæstningsanlæggene. Den engelskvenlige grev Mogens Frijs havde i 1908 angivet problemstillingen med denne udtalelse:

„Ingen kan modsige, at når man lukker den ene dør forsvarligt, og lader den anden dør stå på klem, har man angivet, hvem man ønsker at skaffe ind; derigennem har man taget sin stilling på forhånd. København befæstet stærkt mod søsiden uden fast værn mod landsiden kan ikke forstås anderledes end en udtalt præference for Tyskland og er også forstået således i Tyskland.“

Det fremgik af Neergaards forslag, at han var af samme opfattelse. Vel foreslog han Højres landbefæstning af København nedlagt i løbet af 8-10 år, når de nye faste værker var fuldført, i øvrigt allerede fordi den gamle fæstning nu på store strækninger lå indeklemt mellem huse og haver; men til gengæld ville han supplere fløjforterne ved i en forbindelseslinje mellem dem, der skulle løbe i en bue bag om Furesøen, at anlægge 11 fremskudte, forberedte stillinger for, når landbefæstningen var nedlagt, at beskytte hovedstaden mod overrumpling og dække mobiliseringen. Ideen til disse „feltfortifikatoriske stillinger“ var, som nævnt, departementschef L. C. F. Lützens; han har måske heller ikke set bort fra, at sådanne stillinger kunne gøre det psykologisk lettere for Højre at gå med til den gamle fæstnings nedlæggelse. Men da Neergaard greb tanken, lagde han den allerstørste vægt på, at den danske forsvarsordning ikke uden sådanne fremskudte forter omkring Køben-

havn over for udlandet kunne fremtræde som et til alle sider (jævnfør Mogens Frijs) betrygende neutralitetsværn, og i den måde, hvorpå han fremførte sit forslag, lå, at de tænkte forter især skulle være et værn over for Tyskland. Udtalt mente Neergaard, at Danmark i en kritisk situation skulle have et valg mellem Tyskland og England og derfor skulle kunne forsvare sig over for en tysk landgang, medens J. C. Christensen var af den anskuelse, at Danmark, hvis det ikke kunne opretholde sin neutralitet, på forhånd burde have truffet sit valg til fordel for Tyskland (jævnfør Lütken-forhandlingerne). Neergaard ville naturligvis strække sig til det yderste for at undgå en krig med Tyskland, men hvis dette land ville påtvinge Danmark en alliance, før England havde krænket den danske neutralitet, da skulle Danmark gøre modstand med våben.

De fremskudte forberedte stillinger ville koste 10¹/₂ mill. kr., der skulle dækkes ved salg af de ældre fæstningsarealer. Udgiften til ordningen var derefter anslået til 31¹/₂ mill. kr., det samme som i forsvarskommissionens flertalsbetænkning, men den årlige merudgift ville blive 1,8 mill. kr., og regeringen ønskede dækning herfor gennem en forhøjelse af indkomst- og formueskatten.

Man kan undre sig over, at forslaget om de feltfortifikatoriske stillinger ophidsede store dele af venstrevælgerne og til gengæld fik det overmåde fæstningsvenlige højreblad „Vort Land“ til jublende at skrive: „Hvilken vending ved Guds førelse!“ Disse stillinger var nemlig ikke stort mere end jordanlæg, eftersom de skulle kunne opføres på 8 døgn, dog at de egentlige adgangsveje til hovedstaden støttedes af stærkere værker. J. C. Christensen, der stadig var en uomgængelig magtfaktor i Rigsdagen, var forsigtigt tilbageholdende over for „de fremskudte“, der jo i Neergaards udlægning stred mod den linje, han i sin militærpo-

litik ville følge. Videre måtte han tage langt mere hensyn til konkurrencen fra Det radikale Venstre end før Albertikatastrofen (dette parti hævdede, at hvis København blot var en åben by, havde den ingen strategisk interesse for nogen magt i verden), og endelig havde Neergaard ikke kunnet få sin landbrugsminister med til de fremskudte stillinger. Anders Nielsen, der stod meget stærkt i Jylland, anså sig selv for hovedforfatter af forsvarskommissionens flertalsindstilling, der jo intet kendte til sådanne anlæg; for ham betød den foreslåede fortrække kun en fornyelse af Københavns forhadte landbefæstning, blot på større afstand af byen; han indgav den 2. maj sin demissionsbegæring, men fungerede dog på kongens anmodning ministeriets tid ud; for at markere sin særstilling, anbragte han sig på egen stol, adskilt fra den øvrige regering.

*

J. C. Christensen blev formand for det folketingsudvalg, hvortil forsvarslovene henvistes. Han ses ikke her, så lidt som over for forsvarsministeren og udenrigsministeren, at have oplyst om de samtaler, som L. C. F. Lütken havde ført med den tyske generalstabschef; de akter, Raben-Levetzau havde haft, var tilbagegivet Lütken. Ahlefeldt-Laurvigens overbevisning tillod ham ikke, udtalte han, som udenrigsminister at overtage ansvaret for en forsvarsplan, der ikke sikrede København mod overrumpling, hvad enten det var fra søsiden eller fra landsiden, og han var altså helt Neergaards mand. Ahlefeldt havde allerede i efteråret 1908 fortroligt søgt orientering på tysk side og i februar 1909 på engelsk. Statssekretær v. Schoen i det tyske Udenrigsministerium havde sagt, at Tyskland ikke stod usympatisk over for de danske bestræbelser for at give landets neutralitet en vis rygrad. Farligere var henvendelsen til England, der skete gennem den engelske gesandt i Køben-

havn. Udenrigsminister Edward Grey lod svare, at det var imod Hans Majestæts regerings praksis at fremsætte en opfattelse af et andet lands forsvarsordning, men at England håbede, Danmark altid ville være i stand til at forsvare sin neutralitet. Havde Grey taget standpunkt til det danske forsvars indretning, er det tænkeligt, at den engelske regering ville have krævet København forsvaret fra land-siden med mere end den svage fremskudte fortrække. Den danske udenrigsminister havde altså her været uforsigtig. Da han var interesseret i hos Lütken at få at vide, om der tidligere var truffet en aftale med Tyskland, fik han blot svaret: „Ikke det mindste“. Neergaard havde af sin departementschef modtaget mundtlige meddelelser om nogle af general Moltkes udtalelser i samtale med og breve til Lütken 1906-07, men denne havde ikke oplyst Neergaard om, at han havde optrådt med regeringens bemyndigelse, ikke som privatmand, hvad forsvarsministeren altså måtte tro.

J. C. Christensen havde oprindelig været åben, om end forsigtig, i spørgsmålet om de lette fremskudte stillinger, også af hensyn til Venstres sammenhold; på et vist tidspunkt kunne han i det nedsatte udvalg tilslutte sig et af Neergaard påtænkt forslag om, at strids-spørgsmålet blev afgjort ved afstemning blandt vælgerne. Men efterhånden så han, at fortiden rejste sig som et spøgelse, de fleste af Venstrereformpartiets vælgere var stærkt imod disse forter, så svage de end var, i pressen også det ham nærstående „Aalborg Amtstidende“, hvorimod Højre, det gamle fæstningsparti, var tilfreds; radikale og socialdemokrater indtog deres velkendte standpunkter.

Under lovforslagenes 1. behandling havde J. C. Christensen fremsat en udtalelse, der forholdt sig mærkværdigt til de forhandlinger med den tyske generalstabschef, han for kun

to, tre år siden havde ladet L. C. F. Lütken føre, men som ingen kendte til i 1909. Han sagde, at Danmark ikke byggede håbet om en genforening (med Sønderjylland) på sit sværd eller på sine kanoner, men alene på det tyske folks højsind og retsind. Han forsikrede, at hvis Tyskland kom og tilbød Danmark alliance med gyldne løfter om at få det tabte tilbage, da måtte vi sige nej. Således kunne han jo ikke udtale sig med personlig sandhed, medmindre han virkelig mente, at han ikke gennem Lütken netop havde antydnet muligheden af en militæralliance mod at få Sønderjylland tilbage. J. C. Christensen afviste i øvrigt i en art selvforsvar, at Danmarks neutralitet ikke af udlandet ville blive anerkendt som ligelig uden de fremskudte forter; sobefæstningen pegede såvel mod syd som mod nord, og den mobile hær skulle såvel møde den ene som den anden.

Ved lovforslagenes 2. behandling i dagene omkring 20. april afviste J. C. Christensen om-sider definitivt de fremskudte forter, men ikke de to fløjforter nord og syd for København. Modsetningen mellem ham og Neergaard, som begge havde umaget sig for at dæmpe af hensyn til sammenholdet, kom nu klart frem. Tonen blev ubehagelig. Christensen talte om, at der nu igen var optræk til „delingen fra 1894“, da de moderate ved forliget gik sammen med Højre. Tanken om „de fremskudte“ lignede han ved „en død mus i en ildklemme“. Den over for J. C. Christensen altid forstående Povel Engelstoft har ment, at forholdet, endda „utvivlsomt“, var det, at han var bestemt på selv at løse forsvarsspørgsmålet som en art oprejsning efter Albertikatastrofen; dette udelukker dog ikke, at han kan have haft også andre motiver, derunder det meget ansvarsbevidste, at en af Neergaard gennemført forsvarsordning af Tyskland kunne opfattes som en signalforandring i Danmark, hvorimod hans eget navn under loven ville være en bor-

gen for Danmarks holdning. Selv sagde J. C. Christensen under debatten, at hvis hans person stod som en hindring for samarbejdet om en løsning, tilbød han at træde tilbage, medens sagen blev ordnet. Ved afstemningen forkastedes „de fremskudte“ med 69 stemmer mod 35, og blandt dem, der stemte for og altså fulgte forsvarsminister Neergaard, var 10 medlemmer af Venstrereformpartiet samt tre af de af dette parti udgåede ministre: Enevold Sørensen, Høgsbro og Jensen-Sønderup. J. C. Christensens Reformvenstre var da sprængt, medens der var opstået en art alliance mellem Neergaards moderate og Højre. Departementschef Lütken havde søgt at bevare kontakten mellem Neergaard og Christensen, men de kom alligevel på stadig større afstand af hinanden. Valgperioden stod imidlertid foran sit udløb, og folketingsvalg blev udskrevet til den 25. maj 1909.

*

Folketingsvalget blev et ravnevalg, vel mest fordi det var det første opgør efter Albertiskandalen, men også fordi det historiske fæstningsspørgsmål forelå til afgørelse. Enkelte steder opstilledes venstrereformmænd af begge afskygninger (i Nørresundbykredsen P. P. Pinstrup forgæves mod trafikminister J. Jensen-Sønderup), og i adskillige kredse stillede J. C. Christensens fæstningsmodstandere op mod Neergaards moderate Venstre, der flere steder blev støttet af Højre. I Store-Heddinge anbefalede den gamle fæstningsven Jacob Scavenius Svend Høgsbros genvalg – han havde jo fulgt Neergaard med hensyn til forterne – rigtignok med det resultat, at Høgsbro faldt for en radikal. Under de foreliggende ugunstige omstændigheder gik Venstrereformpartiet tilbage fra 57 til 38 medlemmer, endda delt i to grupper, 27 var for J. C. Christensen, 11 for Neergaard i spørgsmålet om de fremskudte forter. De moderate voksede fra 9

til 11, Det radikale Venstre, der havde højkonjunktur også på mistilliden efter Alberti-affæren, avancerede fra 11 til 20, og Højre, som de gamle fæstningstoner havde livet stærkt op, satte sit mandattal i vejret fra 11 til 21. Socialdemokraternes mandattal blev uforandret 24, men på grund af Venstres splittelse blev det med 93.000 stemmer for første gang landets største parti. I København valgtes fæstningsvennen W. H. O. Madsen, Venstres tidligere krigsminister. I Ringkøbingkredsen, hvor J. C. Christensen nu mødtes med sine vælgere efter Albertis fald, fik han 1411 stemmer imod 1538 i 1906; hans personlige stilling var altså væsentlig urokket; det havde vist sig at være rigtigt, hvad den jyske folketingsmand af Venstre, P. Th. Nielsen havde sagt: „Den tillid og hengivenhed, vi har til J. C. Christensen, regner ikke af ved en tordenbyge“, men under et landssynspunkt var hans politiske stilling rystet.

Da det nyvalgte Folketing trådte sammen til en ekstraordinær samling, kunne der regnes med 43 stemmer for de fremskudte forter, 71 imod, idet radikale og socialdemokrater jo talte til den side. Niels Neergaard gik dog ikke straks af, derved fik landet for første gang, om end kun for et par måneder, en regering under mindretalsparlamentarismens vilkår. Under de fortsatte forhandlinger søgte Neergaard at holde Højre på nogen afstand for at modvirke splittelsen i Venstre, men den 29. juli meddelte J. C. Christensen, der havde ladet Neergaard slide sig op, at der ikke fra hans eller hans meningsfællers side ville blive stillet noget forslag til udjævning af uoverensstemmelsen vedrørende Københavns landbefæstning. Dette betød, at ministeriet måtte træde tilbage; den 31. juli indgav konsejlspræsidenten sin demissionsbegæring, hvorefter den Neergaardske fløj af Venstrereformpartiet meldte sig ud. Den hele udvikling i forsvars-sagen havde vist, at Neergaard var en stærk

mand *bag* J. C. Christensen, men en svag mand *foran* ham. I 1908 havde han været samlingsmarkedet for alle, nu stod han næsten magtesløs.

Tilstanden på Rigsdagen efter forsvarslovenes havari var kaotisk. Venstre, der havde haft en så almægtig stilling i 1901, var nu på grund af indbyrdes splittelse ikke i stand til at gennemføre en lovgivning, som angik landets fremtid. Partiet var delt i tre grupper, nemlig i J. C. Christensens de 27, de 11 af Reformvenstre udtrådte og i de 11 gammelmoderate. Dette kunne komme Folketinget og den nye statskik, parlamentarismen, til alvorlig skade. Måske ville det vise sig rigtigt, som Vilh. Lassen havde udtalt, at man kun havde magten „på prøve“. I denne truende situation rettedes opmærksomheden mod veteranen lensgreve L. Holstein-Ledreborg, Venstres fællesudtryk og sammenholdende kraft under forfatningskampen.

Kun ét medlem forlod for bestandig politik, da ministeriet Neergaard I demissionerede, finansminister C. Brun. Han havde ved valget i maj forgæves søgt valg til Folketinget i Silkeborg. Efter sin afgang som minister vendte han tilbage til stiftamtmandsembedet i Ålborg, hvor han 1913-17 var medlem af byrådet. C. Brun døde i 1919. Hans søn er den tidligere departementschef i Ministeriet for Grønland Eske Brun, og han var broder til den Constantin Brun, der i mange år var Danmarks gesandt i Washington, og som i 1916 undertegnede konventionen om de dansk-vestindiske øers overdragelse til U.S.A.

*

Ved valget den 25. maj havde P. Munch og Ove Rode fået sæde i Folketinget, valgt henholdsvis på Langeland og i Holbækkredsen. Medens Munch siden 1905 i ligeløb havde fortsat sin virksomhed som lærebogsforfatter, tidsskriftredaktør, folkelig oplyser og politisk agitator, havde Rode, et fra Munch meget

forskelligt temperament, i de samme år været gennem en krise. En eftertid, der kender omfanget af Ove Rodes, ganske vist sent forløste, evner, deres originalitet, kan vanskeligt forstå, hvorfor han avancerede ret langsomt. Måske har nogle opfattet ham som blot „bedstefars søn“, en begavet epigon, kun en afglans. Da Viggo Hørup ved systemskiftet var blevet trafikminister – til den store ironikers egen morskab – havde Edv. Brandes afløst ham i „Politiken“s redaktorstol. Allerede herved led Rode en skuffelse, da han havde ventet i hvert fald at blive medredaktør. Imidlertid ønskede Edv. Brandes pr. 1. januar 1905 af grunde, der senere vil blive omtalt, at træde tilbage. Han skulle efterfølges af den virkelige bladmand Henrik Cavling, men det var meningen, at Ove Rode skulle være dennes politiske medredaktør, hvilket ville være tjenligt for hans og Det radikale Venstres fremtid. Cavling fandt det dog ufornuddent, at han havde nogen ved sin side. Fra Edv. Brandes modtog Rode ingen støtte, og det var på tale at tilbyde ham en stilling som „Politiken“s korrespondent i New York, en mild landsforvisning, da formanden for bladets bestyrelse, overretssagfører Oskar Johansen, sluttelig bestemte, hvorledes redaktionsforholdene skulle ordnes. Ove Rode kunne derefter deltage i Det radikale Venstres stiftelsesmøde i Odense i maj med prestige som „Politiken“s politiske redaktør. Uden dette udfald af hans personlige krise ville adskilligt i dansk politik have forment sig anderledes, end det gjorde.

De to chefredaktørers samarbejde forløb vel ikke uden disharmonier, men Henrik Cavling måtte dog meget agte sin medredaktørs journalistiske talent, om end det lå på et andet område end hans eget. Ove Rode satte dagbladsskribentens gerning højt. Ved Københavns Journalistforbunds jubilæum i 1914 udtalte han: „Journalistik er hverken kunst, videnskab eller teologi, men en disciplin for sig

selv, og den kan kun udøves af journalister“. Da lå hans største bedrift i pressen allerede seks år tilbage, nemlig de over for P. A. Alberti stadig mere nærgående artikler, han skrev i sommeren 1908, og som stærkt havde forøget hans position.

Billedet af Ove Rode er blevet så ensidig bestemt af hans gerning som indenrigsminister under den første verdenskrig, at det derover ofte glemmes, hvad han inden denne betød politisk, og ikke blot for det nye radikale partis organisation ud over landet, som han forestod. Det var historikeren P. Munch, som straks i det nye århundrede videreførte og aktualiserede A. F. Tschernings, D. G. Monrads og Viggo Hørups dybe tvivl om Danmarks militære evner og påviste dets afhængighed på liv og død af Tyskland – fattet af vel halvdelen af folket, men med had fornægtet af den anden halvdel. Rode var her ganske enig med Munch trods sin „nationale“ slægtsbaggrund.

Ove Rode fastslog i sin tids debat, at bevarelsen af Danmarks Rige som en uafhængig stat for det danske folk måtte være formålet for al dansk politik. Forudsætningen for hans standpunkt i militærspørgsmålet var netop statsafhængighedens betydning for nationens liv og det nationale betydning for menneskelivet. Jylland og Fyn kunne ikke forsvares i København, og når rigets største del var gået tabt, ville Danmark blive delt: Jylland germaniseret, Sjælland forsvensket. Men hvorledes da sikre uafhængigheden? Herover ræsonnerede Rode i en i 1908 vidtspredt pjece om forsvarssagen, hvori Det radikale Venstres tankegang i militærspørgsmålet, som den da og i årtier derefter var, fandt sin klassiske form. Sverige og Norge har uhyre vanskeligt tilgængelige landstrækninger, selv om en del af rigerne kunne besættes. Danmark derimod:

„En del er landfast med Europas stærkeste landmilitærmagt og uden nogen geografisk hindring gli-

dende jævnt ud deri. Landsdelen (Jylland) kan i et nu militært overføres. Afsondret og sprængt ud i øer ligger den øvrige del, og midt igennem den fører den smalle søvej ind til en af de afgørende krigsskuepladser, Østersøen. Splittet og sprængt er riget i geografisk henseende... Dette lille, søndersplittede rige, gennem hvilket en af de vigtigste militære søveje går, og over hvis smalle jordstrimler stormagternes hærmasser og skibsskrog kaster deres skygger, må kræve en politik, der gør, hvad den evner for at holde landsdelene sammen. En militær jernring kan ikke lægges om disse øer og halvøer.“

Hvilken politik ville Rode da sætte i stedet? Han ville, som Munch, lægge en jernring om *folket*. Han afviste for det første, at han og radikalismen var selvopgivelsens talsmænd, som ofte påstået. Tværtimod, det var i den mangelige hengivelse i militære vaneforestillinger, i frygten for at tænke landets stilling til bunds igennem, at den slappe selvopgivelse forekom. Sandheden bød at erkende, at der foreløbig ingen sikkerhed fandtes for Danmark, en katastrofe kunne tænkes, men det var for Ove Rode falsk tale, at kun krigen formåede at give et folk national modstandskraft. En politik, der kaldte på alle landets borgere til ligeberettiget samvirke om styret, en politik, der gjorde det muligt på festedage at fejre de store fremskridt i folkets liv, ville vise sig at have en national samlingskraft, der overgik alt andet; ingen „bloddåb“ ville herefter være nødvendig for at bevare folket gennem nationale trængselstider (hvorved han især må have tænkt på en tysk undertrykkelse).

Ove Rode så altid i den modstand, danskheden i Nordslesvig gjorde mod germaniseringen, et led i arbejdet for bevarelsen af Danmarks selvstændighed. Havde sønderjyderne let ladet sig optage i Det tyske Rige, ville det have skærpet dettes appetit på det hele land. Rode deltog tidligt i oplysningen om og støtten til den nationale modstand syd for Kongeåen. Han kunne måske kaldes nationalradikal.

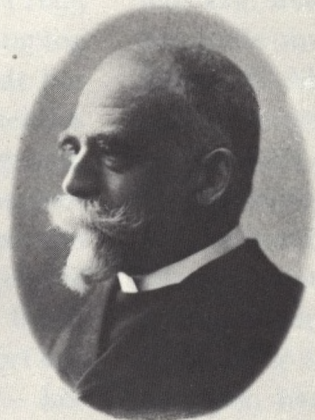
Som han ønskede mere prosa i bedømmelsen af Danmarks udvortes kår, ville han samtidig have mere patos i det hjemlige arbejde; for ham var det centrale i demokratisk politik bestræbelsen for at løfte underklasserne.

Ideen om Danmark som næsten militært tomrum syntes ikke at have foruroliget hverken Rode eller Munch. De radikale militærskribenter har ikke taget stilling til, om Danmark dog ikke løb en risiko ved at ligge forsvarsløst hen. Landet var jo Tysklands nordflanke, og det var vel tænkeligt, at den store nabo i syd, hvis Danmark ikke selv traf foranstaltninger til sit forsvar, ville vide at varetage sine militære interesser på dansk område, især under en krig med England. Det var jo netop

på overbevisningen herom at J.C.Christensens militærpolitik hvilede.

Det måtte for Ove Rode være et naturligt mål at få sæde i Folketinget, men det voldte ham her vanskeligheder, at han af mange ansås for „københavner“, ganske med urette for en „europæer“, der vel knap havde et fædreland; og var manden ikke snarest digter? Da han i 1907 stillede sig i den hidtil radikale Holbækkreds, hvis repræsentant var død, tabte han trods stemmefremgang kredsen, idet han manglede 12 stemmer; det blev sagt, at Højre havde organiseret en overførelse af mere end 100 stemmer til regeringskandidaten for at holde ham ude. Ved det ordinære valg i 1909 tilbageerobrede Rode kredsen til sit parti.

MINISTERIET HOLSTEIN-LEDREBORG

ENEVOLD SØRENSEN   J. C. CHRISTENSEN   ANDERS NIELSEN
 SVEND HØGSBRO   LUDVIG HOLSTEIN   C. W. AHLEFELDT-LAURVIG
                                          BJØRN JONSSON
 THOMAS LARSEN   N. NEERGAARD
                                          JOHAN HANSEN   KLAUS BERNTSEN

MINISTERIET HOLSTEIN-LEDREBORG

(16. august 1909 – 28. oktober 1909).

På Ledreborg hvortil landets største herregårdsallé fører op, 6 km lang, sad Venstres store samlende navn fra forfatningskampens dage, lensgreve Ludvig Holstein. Den lidt svære, undersætsige mand var nu 70 år og ret svagelig. I 1890 var han udtrådt af Folketinget, idet han erklærede, at forudsætningerne for hans politik var bristet både nu og i fremtiden (I, s. 433). Han anså nemlig en tilbagevenden til „den grundlov, vi har haft“, som i hans øjne forudsatte forståelse i kraft af fri forhandling og på grundlag af tingenes agtelse for hinandens ret, for nu at være umuliggjort. Stamherren til Ledreborg bosatte sig derefter med sin familie for nogle år i Freiburg i Schweiz, hvor han hengav sig til teologiske og historiske studier. Efter faderens død i 1895 arvede Ludvig Holstein lensgrevska-bet og tog varigt ophold på Ledreborg, men levede her i stadig større stilhed. Han afholdt sig helt fra politik; i Herthadalen på grevskabets grund, dalen med de skovklædte skrænter, talte grev Holstein ikke mere til Sjællands bønder som forhen gennem 20 år. Efter sin overtagelse af Ledreborg, hvis fæstegods udgjorde 8-900 tdr. hk, indledte Ludvig Holstein en stort anlagt restaurering af slottets bygninger – hovedbygningen er et af den danske højbaroks skønneste værker – og tillige genskabelsen af haveanlægget, berømt for de to terrasser på

den nordre og sydlige skrænt, der sænker sig mod et vandløb i dalens midte; i den prægtige park fandtes mellem sjældne træer springvand og statuer. Genoprettelsen af disse herligheder var dog ikke Holstein-Ledreborgs eneste bestræbelse, da han selv var blevet lensgreve; han, den mest kendte af alle danske katolikker, fik i 1899 kirken på Ledreborg nedlagt og senere indviet til katolsk gudstjeneste. Hver 14. dag modtog han den hellige kommunion. Hvem var egentlig denne mand, der kunne synes en højadelig særling, som levede på sit „Tusculum“ få mil fra København.

Grev Johan Ludvig Carl Christian Tido Holstein var født 1839 på Hochberg i Württemberg, hvor hans fader på dette tidspunkt bestyrede sin svigermoders, en komtesse Le-feubre de Marpalus gods. Drengens opdragelse skete dog i Danmark; han blev student fra Roskilde og cand. polit. 1866. Det statsvidenskabelige studium var dengang Universitetets letteste, søgt af mange adelsætlinge som uden for stort besvær ville slippe til en embedseksamen; men den unge Holstein havde en virkelig interesse for de økonomisk-politiske fag, han tilegnede sig stoffet med hele sin usædvanlige forstand og fik en meget høj eksamen. Samtidig læste han Søren Kierkegaards skrifter, følte sig tiltalt af hans skarpe

tankegang og tydede hans „Enten-Eller“ derhen, at man enten måtte blive gudsfornægter eller katolik. Han konverterede da til katolicismen og hengav sig til selvstændige teologiske studier. 1867 havde Ludvig Holstein ægtet Ingeborg de Løvenørn, en ætling af bedemandssønnen, general Poul Thomsen Vendelbo, der 1711 med henblik på hans for Danmark nyttige virksomhed i Rusland adledes med navnet Løvenørn. Da stamherren til Ledreborg (først 1895 arvede han som nævnt grevskabet) i 1872 valgtes til folketingsmand for Lejrekredsen som uafhængig konservativ, havde han netop indledt sin polemik mod protestantismen, der for ham kun var „intellektualistisk indbildning“. I skriftet „Evangelisk-luthersk, en negativ Bestemmelse“ (1873) gik han vittigt imod N. F. S. Grundtvig og H. L. Martensen. Måske var Ludvig Holstein mere ad logikkens vej end ad følelsens ført ind i katolicismen; havde Gud talt til verden gennem Jesus, så havde han også draget omsorg for, at Jesu ord ved en ufejlbar kirke kunne komme uforfalskede til mennesker. Grevnen hævdede, at kun kødelige lidenskaber eller verdslige interesser kunne holde folk fra kristendommen – „enten fruentimmer eller penge“. Han var en overordentlig solid katolik.

*

Grev Holstein havde altså fået sæde i Folketinget 1872, netop ved det valg da Venstre for første gang fik flertal i tinget. Han erklærede, at han ville regne sig til det konservative parti, indtil det blev ham forment. Han havde da også konservative træk. Han ville bevare fideikommissgodserne, for at ejendomsbesiddelse kunne være knyttet til slægten; han var mod fæste- og tiendecaføsning, der måtte nemlig ikke røkes ved ejendomsretten, men han kunne – måske påvirket af det tyske katolske Centrums socialpolitik – tænke sig visse

socialreformer til ophjælpning af „fjerde stand“. Da Venstre 1873 ved forsøget på finanslovsnægtelse ville tiltvinge sig minister-taburetterne, stemplede Holstein aktionen som umoden, ja, som meningsløs, „når man ikke havde revolutionen færdig bagved“. Alligevel kunne stamherren til Ledreborg ikke ret længe regnes for konservativ. Allerede i sin jomfrutale opponerede han mod ministeriet Holstein-Holsteinsborgs kultusminister C. C. Hall, hvis udkast til en almueskolelov forekom katolikken, der af hensyn til de religiøse mindretal ønskede den størst mulige frihed i kirke og skole, alt for statspræget. Holsteins tale havde været elegant, haft en sleben form, og uanset den stærke kritik bød Hall, der anede en *stella nova*, dette nye medlem velkommen til deltagelse i det parlamentariske arbejde. Godsejeren Ludvig Holstein havde dog intet tilovers for de nationalliberale, heller ikke i deres efterblomstring fra 1870, og netop de fik i særlig grad hans spot at mærke. Han indledte kampen imod dem endnu for Hørup.

I 1875 lod Holstein sig optage i Det forenede Venstre, fordi Højre nu havde antydning af provisoriske finanslove. Grundlæggende for hans politiske holdning var nemlig hans forståelse af forfatningen af 1866. Hans syn på C. E. Frijs' og Estrups grundlov er tidligere kortelig berørt (I, s. 409), men det vil lønne sig her at gengive hans hele, meget personlige tankegang, virkelig original som den var, dog beslægtet med grev Frijs'. For Ludvig Holstein hvilede forfatningen af 1866, grundvilkåret for folkets politiske fremtid, på en samfundskontrakt (en *contrat social*) oprettet efter en ulykkelig krig mellem de folkedele, der var uden skyld i krigen, d. v. s. mellem godsejerne og bønderne, som alle var trætte af universitetsdannelsens doktrinære og urealistiske dygtigheder. De i 1866 stærke kræfter havde aftalt en magtens

deling dem imellem, og hvad det derefter gjaldt om var at tilvejebringe en retfærdig ligevægtstilstand mellem Folketing og Lands-ting. Et besiddelsens Landsting havde sin be-rettigede plads ved siden af den lige og almin- delige valgrets Folketing, men en stærk rege- ring skulle om nødvendigt mægle mellem de to ting og al lovgivning ske ved overenskomst, idet tingene respekterede hinandens ret. Hol- stein ville da lige så lidt vide af C. Bergs krav om folketingsparlamentarisme som af forsøg på at trænge Folketinget tilbage fra dets for- fatningsmæssige stilling, da det menige folk, det mindre hartkorn, derved ville tabe den indflydelse, som grundloven af 1866 havde tiltænkt det på statens styre. Af hans forfat- ningsteori fulgte, at han var en overenskom- stens mand, men han var ingen sammen- smeltningens, således som Frede Bojsen og Reedtz-Thott, han ønskede, at partierne skulle bestå i deres naturlige modsætnings- forhold. Konsekvensen i hans tankegang førte ham ofte Hørup nær; de var åndsbeslægtede. Mellem Holstein og Estrup var derimod blod.

*

Da Højre lod forstå, at det var rede til en sprængning af grundloven, stillede Ludvig Holstein sig helt på Venstres side og modtog partiets største tillidsposter. En forsvarsord- ning med landbefæstning af København anså han for den uheldigste ordning. Han, ver- densmanden i et socialt uanseligt parti, gre- ven med de tydelige bindinger til Rom, den af kampen mellem samfundsklasserne person- ligt uafhængige, blev fra 1877 venstregrup- pernes fælles finanslovsordfører, d. v. s. storpo- litiske talsmand. Som sådan øvede han sit livs bedrift. Grev Holstein var en glimrende dia- lektiker, en sprudlende veltaler, hvis hoved- våben var ironien. Han bragte i Folketinget viddet på Venstres side, som Hørup gjorde det i pressen. Edv. Brandes har karakteriseret ham som taler:

„Holstein var den fødte, den store taler, rimeligvis den ypperste som vort land har kendt. Talerne syn- tes improvisationer, i den grad sprudlede og flam- mede de som i en jagtfanfare. De var dog, tildels i hvert fald, udarbejdede på ensomme spadsereture i Københavns omegn. Det var strålende mestervær- ker af oratorisk kunst; i det franske eller engelske Folketing ville en eneste sådan oppositionstale have vundet verdensry for angriberen og rimeligvis såret ministeren dødeligt. Her forhånedes angreb af den konservative presse, der beherskede den dannede mening, og prellede af som bortskudt hagl på en benrad.“

Der var i Folketinget død stille, når Ludvig Holstein talte; hans stemme var ikke kraftig, og medlemmerne lyttede med lukkede ansig- ter, så at de lignede blinde.

Af sine standsfæller blev grev Holstein be- tragtet som en forræder, han havde derfor ingen anden omgang end sine politiske me- ningsfæller, og han fulgte ofte hjem med Hø- rup fra Rigsdagen, hvis kollegaen ikke skulle „på bladet“. De to mænd følte sig tiltrukket af hinanden. Som kun stamherre, hvad Holstein jo var i hele sin rigsdagstid, boede han mest i København og levede af en årpenge, der øko- nomisk ikke stillede ham meget bedre end de andre ledende venstrepolitikere. Den ensom- me mand var da en hyggelig og fornøjelig gæst i hjemmene, men navnlig i Hørups. Grev Holstein kunne under forberedelsen af „det litterære Venstre“ ses på et så jævnt sted som den nu nedlagte Korups Have ved Sønder- marken i muntert selskab med Goldschmidt, Schandorph, Drachmann, Hørup, Berg, Jens Busk m. fl. og ikke altid grevelig klædt.

Ludvig Holsteins store veltalenhed havde sin pris, den overmodige polemiker kunne tage magten fra politikeren, og da hændte det, at der opstod en selvpolemik, idet tidligere udtalelser, fæstede i Rigsdagstidende, rejste sig imod ham, hvorved han blev en farlig fjende af sig selv. Som Venstres fællesordfører under forfatningskampen lykkedes det ham

ofte over for vælgerne at skjule partiets ydmygelse og den ødelæggende gruppestrid inden for det, men just som „fællesnævner“ måtte han nødvendigvis ikke sjældent komme uden for sig selv, sit eget standpunkt, hvorved ikke beundringen for taleren svækkedes, derimod tilliden til at han var mere end en advokat. Da Ludvig Holstein i 1890 forlod Folketinget, havde han flere årsager dertil, ikke blot den, at der til krigsminister Bahnson var afsat provisoriske penge til den langvarige opførelse af Middelgrundsfortet, hvorefter der i flere år ikke ville være nogen forhandlingsmulighed. Han havde i overensstemmelse med sit grundlovssyn gerne set, at en tilnærmelse mellem Folketingets Venstre og Landstingets godsejere bragte forfatningskampen til afslutning, men han måtte erkende, at målet efter udfordringen i 1890, provisoriernes forlængelse, måtte være Folketingets ubetingede sejr. Han ønskede ikke forlig med Estrup, og det var ham dybt imod at deltage i Frede Bojsens „sammensmeltning“. Hvad Holstein helst ville var naturligvis en klar fredsslutning på forfatningens grund, der lod både Højre og Venstre bestå som naturlige modpoler - der var blot i 1890 ingen udsigt til at vende tilbage til forudsætningerne for grundloven af 1866, således som de efter hans overbevisning var. Men heller ikke har grev Holstein, da han trak sig ud af politik, været blind for, at hans mangeårige loyale forsøg på at begrunde Venstres svingninger, i hvilke han i øvrigt selv deltog, og dække over de hadefulde gruppestridigheder efterhånden havde undergravet tilliden til hans oprigtighed. Så bosatte han sig altså nogle år i Schweiz, men han efterlod sit ry fra storhedstiden, da han med glans havde bekæmpet Højre og med et vist held holdt Venstre sammen. Efter at greven ved systemskiftet i 1901, ved hvilket Folketinget jo netop fik den jævnbyrdighed, der tillod det at virke efter sin forfatningsmæssige bestemmelse, som

foran skildret alligevel afslog at indtræde i det første venstreministerium, antoges han virkelig at have brændt sine skibe i 1890. Han burde jo have været en hovedfigur ved systemskiftet.

*

Kong Frederik VIII anså en europæisk stormagtskrig for uundgåelig og ønskede derfor fremfor alt det danske forsvar styrket. Da det gjaldt den kommunale valgretsreform i 1908, havde han overtalt to officerer af Landstingets Højre til at stemme for den, fordi han frygtede, at hvis denne reform strandede, kunne det hindre en senere løsning af forsvarsspørgsmålet. Ministeriet Neergaards demission og den hele hårdknude var da for kongen en lige så pinlig sag som for Venstre. Han var tilhænger af Københavns landbefæstning, men havde dog affundet sig med Neergaards svage fremskudte forter, og nu syntes altså end ikke de at kunne gennemføres på Rigsdagen. I en lang samtale med J. C. Christensen søgte Frederik VIII den 3. august, men forgæves, at få venstreføreren til at vise imødekommethed. Kongen henvendte sig da samme dag til Ludvig Holstein. Forholdet mellem kongemagten og den „forræderiske“ lensgreve havde ganske vist i årtier været yderst slet - Holstein bar hverken ordner eller høftitler - men Frederik VIII må have set, at just Venstres veteran på Ledreborg, der i næsten 20 år havde stået uden for den politiske kamp, ville være egnet til atter at føje det skilte sammen, så at der kunne blive flertal om en forsvarsordning. Desuden så kongen sikkert gerne, at Venstre også fremtidig blev det førende parti, bl. a. af hensyn til de årlige bevillingers stabilitet.

I hvert fald, Frederik VIII anmodede Holstein-Ledreborg om at danne et nyt ministerium med forsvarslovenes gennemførelse som program, men greven afslog under henvisning til sit ufuldkomne kendskab til den aktuelle politik og sit vaklende helbred. I et inter-

view udtalte han, at forsvarssagen foreløbig måtte henlægges, og at en forstandig udenrigspolitik var mere værd for landets beståen end alle fæstninger. Der opstod herefter en hvirvel af muligheder eller umuligheder. Frederik VIII og kronprins Christian tilstræbte dannelsen af et „upolitisk“ forretningsministerium, der skulle opløse Folketinget, idet der samtidig udstedtes en kongelig proklamation til det danske folk om at søge forsvarssagen løst. Som konsejlspræsident havde man på Amalienborg tænkt sig direktør, kammerherre Eduard Suenson fra Store Nordiske, et navn med appel, da han var søn af søhelten fra Helgoland. Den 4. august kørte etatsråd H.N. Andersen, foranlediget dertil af kronprinsen, til Hellebæk for at sætte Suenson ind i sagen; han var dagen efter i en langvarig audiens, men han afslog at danne ministerium -- derimod var admiral Andreas du Plessis de Richelieu villig dertil. Frederik VIII ville ved regeringsdannelser absolut helst følge en parlamentarisk linje, men stedt i nød, som han nu var, afveg han fra denne, idet Richelieu var en mand helt uden parlamentariske forudsætninger. Han synes også kun at være holdt i beredskab. Han var som reserveløjtnant i flåden med en anbefalingsskrivelse fra Christian IX efter 1870 rejst til Siam, hvor han havde haft en eventyrlig løbebane. Han blev efterhånden marineminister og viceadmiral samt optaget i den siamesiske adelsstand. Han var kong Chulalongkorns ven, og ved sin store indflydelse kunne han meget befordre danske interesser i Siam; han tog således virksomt del i forberedelserne til oprettelsen af Østasiatisk Kompagni. Efter at admiralen i 1902 af helbredshensyn var vendt tilbage til Danmark som en af „de gule“, der havde gjort også økonomisk karriere i Østasien, blev den konservative, administrativt dygtige og pligttro mand formand for Landmandsbanken, Det Forenede Dampskibs-Sel-

skab og Burmeister & Wain. Han var ejer af Kokkedal ved Hørsholm. Richelieu kom til at stå Frederik VIII nær. Han var fra 1898 medlem af Ø.K.s bestyrelse, og det er mere end tænkeligt, at H.N. Andersen over for kongen har nævnt ham som egnet til i den vanskelige situation at træde i spidsen for en regering. Dertil var Richelieu altså villig. Venstre på Rigsdagen var næsten panikslagen ved tanken på „den gule fare“, og kongen har nok netop regnet med, at denne fare kunne tvinge politikerne sammen.

Grev Mogens Frijs, den højrepolitiker, der stod Venstre nærmest, havde på kongens opfordring sideløbende, men underhånden undersøgt mulighederne for, at *han* kunne danne et nyt ministerium. Frederik VIII havde til det sidste håbet, at N. Neergaard trods alt kunne finde en udvej, men da dette håb brast, blev opfordringen til Frijs officiel. Lensgreven forhandlede da med venstregrupperne, der dog stadig forholdt sig som forhærdede tidselgemytter, og han måtte hurtigt give op. Dette meddelte han kongen ved en audiens den 11. august, hvor også kronprins Christian og Richelieu var til stede. Henvendt til denne sagde Frederik VIII: „De har vist troskab mod en fremmed konge; jeg ved deraf, at De vil vise trofasthed mod Deres egen konge“. Grev Frijs advarede dog imod den uerfarne admiral. Monarken syntes nu ude af ligevægt; han talte om at give J. C. Christensen en undskyldning, fordi han havde forårsaget hans afgang året forinden, og derpå gå gennem tykt og tyndt med ham. Frijs tilrådede, at kongen på ny henvendte sig til Holstein-Ledreborg, men dertil havde han ikke megen lyst efter det tidligere afslag; det er ikke let for en Majestæt at „komme igen“. Mogens Frijs mente da, at kongen burde tilkalde N. Neergaard og Klaus Berntsen og opfordre sidstnævnte til at danne regering. Dette skete samme dag.

Ved samtalen med Neergaard og Berntsen var også kronprinsen, grev Frijs og Richelieu nærværende. Efter Berntsens referat af mødet spurgte Frederik VIII grev Frijs, om han var villig til at indtræde som udenrigsminister i et ministerium Richelieu, hvortil Frijs svarede, at en sådan regering var politisk umulig, fordi den straks ville få alle partier imod sig. Over for Neergaard beklagede kongen, at Venstre havde vraget Mogens Frijs, som han anså for en af landets bedste mænd. I denne vurdering af greven var Neergaard enig, men kun et venstreministerium ville kunne gennemføre en ordning, der sikrede et virkeligt fremskridt for forsvaret; også han måtte fraråde kongen at lade en mand (Richelieu), der var uden politisk erfaring, overtage regeringens ledelse. Mellem Frederik VIII og Klaus Berntsen havde der fra kongens kronprinstid bestået en tillidsfuld forbindelse, som stærkt nærmede sig et venskab, og monarken spurgte nu Berntsen, om han som fædrelandskærlig venstremand ville danne ministeriet. Hertil måtte den hidtidige indenrigsminister dog svare nej. Han henviste til, at han var delagtig i Neergaards forsvarsplan, og til at J.C. Christensen næppe ville vise sig mere imodekommende over for ham end over for Neergaard. Derimod anbefalede han indtrængende kongen at overdrage hvervet som konsjlspræsident til Holstein-Ledreborg, der jo ikke havde deltaget i kampen mellem Venstre-reformpartiet og de moderate, og som måtte have gode muligheder for at tilvejebringe en forståelse mellem J.C. Christensen og de to 11-mandsgrupper. Kongen mente, at efter den samtale, han forleden havde haft med grev Holstein, ville en henvendelse være frugtesløs. Han spurgte derfor Richelieu, om han, efter at have hørt det af Frijs, Neergaard og Berntsen fremførte, fortsat var villig til at danne regering, hvortil admiralen svarede: „Ja vel, Deres Majestæt, når som helst Deres

Majestæt befaler.“ Klaus Berntsen kan dog, på grundlag af hvad Richelieu senere har meddelt ham, berette, at da kongen og admiralen, efter at politikerne havde trukket sig tilbage, drøftede stillingen, endes de om, at vejen til Ledreborg alligevel nok var den eneste farbare. (Richelieu blev medlem af Lands-tinget det meste af tiden 1915-20).

Alle måtte i august 1909 tro, man stod over for et „gult“ hofministerium Richelieu. Alle-rede aftenen før forhandlingen på Amalienborg, altså den 10. august, var formændene for de to 11-mandsgrupper (Neergaards moderate og den fra J.C. Christensens Venstre-reformparti udbrudte), nemlig henholdsvis N. Jensen-Foustrup og Niels P. Lindø, rejst til Ledreborg for at bevæge grev Holstein til at komme til København, hvad han gjorde dagen efter. 12. august lovede lensgreven kongen at gøre et forsøg på at sammensætte et ministerium. Han ville dog først undersøge mulighederne for et forlig og gik derfor over i rigsdagsbygningen i Fredericiagade. Her havde han jo fejret nogle af sin manddoms triumfer, men den nu 70-årige havde svært ved at finde parlamentet. Han spurgte portner-konen: „Er dette Rigsdagen?“, hvad hun kunne bekræfte. I løbet af aftenen blev der omsider mellem J.C. Christensens 27 og de to 11-mandsgrupper truffet den aftale, at de fremskudte stillinger med undtagelse af de to flojforter skulle udgå og landfæstningen nedlægges i 1922. Grev Holstein erklærede sig villig til på dette grundlag at overtage rege-ring, på betingelse af at J.C. Christensen, som han anså for Venstres stærke mand, ind-trådte som forsvarsminister, en ny opfordring fra kongen til Holstein naturligvis forudsat. Holstein mente, som også kongen og Neer-gaard, at „Manden fra Hee“ nu var den ene-ste, der kunne løse forsvarsspørgsmålet. Chri-stensen lovede – dermed havde han vel netop regnet – at overtage Forsvarsministeriet, men

dog på det vilkår, at han måtte træde tilbage, så snart en ny militærordning var gennemført, hvilket blev ham indrømmet. En rigsretssag hang truende over hans hovede.

Grev Holstein meddelte den følgende dag, 13. august, kongen resultatet, men der skete nu det overraskende, at Frederik VIII krævede betænkningstid i fem dage. Sagen var den, at han ville have generalernes godkendelse af forligsaftalen. „Splintrende vred“ som ikke i mange år tog greven derefter hjem til Ledreborg, utvivlsomt lykkelig ved at være ude af det hele. Generalerne godkendte dog hurtigt det indgåede kompromis, og tidlig morgen den 14. august kunne man se kronprins Christian i sit nyerhvervede automobil, vistnok hoffets første, befære Roskilde landevej med den efter tidens forhold anselige fart af 40 km i timen. Han var på vej til Ledreborg med en kgl. opfordring til grev Holstein om at komme til København. Efter en fornyet forhandling med J. C. Christensen og Neergaard kunne greven dagen efter over for kongen definitivt påtage sig at danne regering.

Inden formændene for de to 11-mandsgrupper den 10. august var draget til Lejre, havde de på eget initiativ foretaget en handling, der, dem uafvidende, skulle komme til at forkorte det så meget tilstræbte ministerium Holsteins levetid. De havde for egen regning rettet en henvendelse til Folketingets højregruppe om at tilslutte sig dannelsen af et ministerium Holstein til forsvarssagens gennemførelse og havde fremstillet en sådan tilslutning som meget betydningsfuld – lovforslagene skulle jo også gennem det af Højre beherskede Landsting. Efter heftig debat i gruppen – greven var jo gammel højrefjende og desuden fæstningsmodstander – var det blevet vedtaget med 15 stemmer, deriblandt den over for Venstre meget samarbejdsvillige oberstløjtnant, senere oberst H. Parkovs, mod 5 at anse et ministerium Holstein-Ledreborg for til-

rådeligt i situationen, nemlig af hensyn til forsvaret. Inden Holstein gik til Frederik VIII den 12. august, opfordrede Lindø og Jensen-Toustrup Parkov til at gøre greven bekendt med Højres vedtagelse; de udtalte selvbestaltet, at Højres støtte var en betingelse for ministeriets dannelse. Parkov opsøgte da Holstein og blev naturligt nok meget forbavset, da greven vredt afviste ham med den erklæring, at han ikke havde søgt Højres støtte (hvad partiet med nogen grund kunne tro) og ikke interesserede sig for dette partis standpunkt; han var venstremand og ville kun danne et venstreministerium. Den bestyrkede Parkov undlod at underrette sit parti om afvisningen, formodentlig for ikke i fæstningspartiet Højre at rejse en vrede, der for lange tider kunne hindre en løsning af forsvarsspørgsmålet, men hemmeligholdelsen af grevens optræden skulle få svære følger.

*

Grev Ludvig Holstein-Ledreborg, der i 1890 havde erklæret, at forudsætningen for hans politik var bristet „nu og i fremtiden“, sad altså dog små 20 år efter som parlamentarisk konsejlspræsident på provisoristen Estrups gamle plads. For første gang i flere århundreder havde en katolik fået sæde i en dansk konges råd. Holstein havde overvundet sin stærke utilbøjelighed til videre deltagelse i politisk arbejde, for at kløften mellem de stridende grupper i det gamle Venstre ikke skulle blive varig og til mén for Folketingets forfatningsmæssige stilling i fremtiden. Han, der havde oplevet provisorierne, frygtede et ikke-parlamentarisk ministerium, som ville søge at tvinge fæstningspolitikken igennem. Han skjulte ikke sin kølighed over for forsvarslovene, men han erkendte, at Folketinget ikke kunne „give blankt op“ i dette spørgsmål uden at tage alvorlig skade. Og just fordi grev Holstein medbragte en stor prestige fra gammel

tid og havde stået de senere års stridigheder fjernt -- man kan nok tilføje: og fordi han ikke nu havde nogen særlig interesse for den ene eller den anden løsning af forsvarsspørgsmålet -- var han den eneste, der i den kritiske situation kunne være samlingsmærke for det tredelte Venstre og gøre Folketinget arbejdsdygtigt på ny. I et ministerium dannet af ham kunne nemlig både J. C. Christensen og Niels Neergaard tage sæde.

*

Ministeriet Holstein-Ledreborg tiltrådte den 16. august. Det var den første mindretalsregering efter systemskiftet, men var dog intet brud med parlamentarismen, eftersom den ikke havde et flertal imod sig, i det aktuelle spørgsmål, forsvaret, endog et flertal for sig. Ministeriet fik følgende sammensætning: Konsejlspræsident: Ludvig Holstein, udenrigsminister: C. V. Ahlefeldt-Laurvigen, finansminister: N. Neergaard, indenrigsminister: Klaus Berntsen, justitsminister: Svend Høgsbro, kultusminister: Enevold Sørensen, forsvarsminister: J. C. Christensen, trafikminister: Thomas Larsen, landbrugsminister: Anders Nielsen, handelsminister: Johan Hansen, minister for Island: Bjørn Jónsson. Ikke mindre end syv af ministeriet Neergaards medlemmer (bortset fra islændingen) tog altså sæde i den nye regering, dog ikke J. Jensen-Sønderup, efter hans egen mening fordi J. C. Christensen og „Aalborg Amtstidende“ ikke ville gense ham som minister, efter at han havde været blandt de 11, der brød ud af Venstre-reformpartiet for at følge Neergaards forslag til forsvarets ordning. Holstein havde ikke ønsket at bestride noget fagministerium og var derfor alene konsejlspræsident. Neergaard havde meget naturligt på ny overtaget Finansministeriet. For at give sin regering den bredest mulige venstrefod havde Holstein anmodet J. H. Deuntzer og C. Hage om at indtræde i den, men de afslog.

Der var kun ét nyt navn på ministerlisten, Thomas Larsen, under hvem de offentlige arbejder var henlagt. Han var en forgrundsfigur i Folketinget, han havde i 1903 været ordfører for det samlede skattelovskompleks og Venstre-reformpartiets ordfører under debatten efter Albertikatastrofen. I forsvarsspørgsmålet havde han fulgt J. C. Christensen. Thomas Christian Larsen var født 1854 i Lendum Sogn ved Frederikshavn, hvor faderen var husmand og smed og i øvrigt levede med i det begyndende folkeliv blandt vendelboerne. En særlig betydning for Thomas Larsen skulle det få, at i hans barndom farfaderen boede på aftægt hos hans forældre, for den gamle var ivrigt optaget af alle samfundsspørgsmål og en livlig fortæller af sine krigserindringer. Tidligt fik da drengen sans for fædrelandets historie og for dets grundlov; han var til stede ved ethvert politisk valg. Hjemmets kår var trange, han fik aldrig anden undervisning end almueskolens, men han var en umættelig læser og lagde allerede i drengeårene grundlaget for de usædvanlige kundskaber, der, parret med hans gode forstand og praktiske erfaring, siden skulle gøre ham til en særdeles respekteret politiker.

Thomas Larsen lærte smedehåndværket og var en tid smed på herregårde. Livet her passede ham ikke, og han var kun 20 år, da han som gift mand bosatte sig på Glimsholt Hede i Ugilt Sogn som smed og husmand. Han blev som Anders Nielsen, landbrugsministeren, en utrættelig hederydder; lodden kunne efterhånden ernære tre køer. Religiøst sluttede han sig til grundtvigianismen, politisk til Venstre, og de store højreproprietærer blokerede i et par år den radikale smed, der dog viste sig upåvirkelig. 1883 købte Thomas Larsen en noget større ejendom i Hørmested, og her begyndte så småt hans politiske virksomhed, især ved hans deltagelse i landarbejderbevægelsen. I 1888 stiftede Fernando Linderberg

Dansk Arbejderforbund, der ville organisere landarbejderne for socialpolitiske formål, men uden at føre dem over i Socialdemokratiet. Thomas Larsen, der jo kendte husmændenes og arbejderens slid for at fravryste lyngen nogle små pletter agerland, ville gerne bidrage til at lette dem adgangen til jord og blev medlem af Dansk Arbejderforbunds bestyrelse. Han har vel i dette forbund set en fortsættelse af bondevennernes gerning i et dybere folkelag, men hans store interesse for jordspørgsmålet pådrog ham inden for Venstre mistanke om at være „socialist“, skønt han i 1895 af al magt bekæmpede et forslag om, at Dansk Arbejderforbund skulle indmelde sig i Socialdemokratiet. Trods den altså uberettigede mistillid til Thomas Larsen stod der dog så stærke kræfter bag den ranke, kundskabsrige autodidakt, at han, også i 1895, valgtes til Venstres folketingsmand for Vråkredsen; han tabte denne kreds ved majvalget i 1909 (forsvarsvalget) og var altså ikke medlem af tinget, da han udnævntes til trafikminister; året efter valgtes han på ny, nu i Frederikshavn.

Som politiker var og forblev Thomas Larsen en af Bondevenstres mest socialt forstående mænd. Hans navn er særlig knyttet til tanken om en tvungen folkeforsikring hvilende på præmier. Han udgav herom 1902 den meget læste pjece „Alderdomsforsørgelse og Folkeforsikring“. På Rigsdagen rejste han spørgsmålet om en invalideforsikring og var 1903-08 formand for kommissionen til undersøgelse og overvejelse af en almindelig invaliditets- og alderdomsforsikring. Det forslag til lov om arbejdsløshedskasser, som indenrigsminister Sigurd Berg fik vedtaget i 1907, udgik fra denne kommission, men den endelige betænkning, der blev afgivet i 1914, indeholdt ingen samlet plan til løsning af forsørgelses-spørgsmålene. Den nye trafikminister var som taler noget tør, men der stod respekt om ham

på grund af hans omfattende viden og dybe interesse for alt, hvad han skønnede var til folkegavn.

*

Det radikale Venstre var skuffet over, at Holstein-Ledreborg, den gamle fæstningsmodstander, havde været villig til at danne ministerium på de tre venstregrupperes møjsommeligt opnåede kompromis om militærlovene, der forudsatte landfæstningens bevarelse indtil 1922. Partiet hævdede, at konsejlspræsidenten, der havde en så glimrende fortid, nu fornægtede denne, og ville gerne se forklaringen på, at han havde overtaget regeringsmagten, alene deri, at han frygtede et sammenbrud for den forfatningsordning, han altid havde villet værne. Men grev Holstein ville ikke vedkende sig nogen fortid. Under debatten udtalte han:

„Der er talt om forskellige gamle udtalelser fra mig og fra andre. Det tillægger jeg tingets videnskabelige sans for arkæologiske studier og skal ikke komme ind på alt det, der vedrører gamle udtalelser, men jeg må sige, at den hele kokkenmødding er til de herrers fri rådighed.“

Konsejlspræsidenten var yderst loyal over for de tre venstregrupper, der bar ministeriet. Han fastholdt, at det for statens bevarelse afgørende var en forstandig udenrigspolitik; men det var ikke nok, at Danmark erklærede sig neutralt, sagde han i polemik mod P. Munch; der måtte stilles en magt bag, ikke blot en politivagt, der kunne protestere i tilfælde af neutralitetsbrud, hvis landet ville forsvare sin eksistens og regnes blandt de levende i Europa. Han afviste, at Tysklands eller Frankrigs socialdemokrater havde nogen mulighed for at afvende en truende krig.

Ministeriet Holstein-Ledreborgs centrale skikkelse var dog J. C. Christensen, der kun midlertidig var skudt tilbage fra sin tidligere, åbenlyse førerstilling. Skønt han, der i 1901

havde haft et følge på 76 mand, nu var parti-
chef for kun 27, skønt han måtte imødesee en
rigsretsanklage for sit forhold til Alberti, skønt
han før mindre end et år siden, med „dyb be-
skæmmelse“ havde han jo selv sagt, fra kon-
sejlspræsidentens plads var gået tilbage til sin
Ringkøbingbænk, skønt han syntes stedt som
en Job, kunne alene *han* løse forsvarsspørgs-
målet. Han havde styrtet Neergaard og sad
nu atter på regeringsbænken. „Blæksprutten“
havde til julen 1908, altså få måneder efter
Albertikatastrofen, bragt en tegning, der vi-
ste J. C. Christensen stående på en lille ø, og
som Napoleon med den ene hånd inde under
frakken; bag ham Sigurd Berg. Tegningen
ledsagedes af et vers sålydende:

O, sig mig, min Sigurd, der fulgte mig tro,
ved Austerlitz og ved Jena:
Det er da på Elba, vi er, vi to --
og ikke på St. Helena?

Nej, da J. C. Christensen gik tilbage til
Ringkøbingbænken, var det ikke til en isole-
ring på et St. Helena, kun til et Elba, hvor han
tilbragte omtrent det samme antal måneder
som Napoleon gjorde på Middelhavsøen. J.
C. Christensens tilbagevenden forargede så
mange, at et på konservativt hold arrangeret
protesttog med 10-12.000 deltagere, som den
29. august drog fra Børsen til Amalienborg,
døg uden at blive modtaget, sænkede fanerne,
da det i Bredgade passerede Rigsdagen. Imid-
lertid, Christensen havde i sommeren 1909 til
landstingsmand Madsen-Mygdal (den ældre)
udtalt, at fik han ikke forsvarsspørgsmålet løst
nu, udtrådte han af politik. Han forelagde en
række ændringsforslag i overensstemmelse
med de aftaler, hvorpå ministeriet Holstein
hvilede, deriblandt navnlig de fremskudte
forters bortfald, men tilbage var store vanske-
ligheder med Højre. Dette parti talte stadig
mange fæstningstilhængere, og i Landstinget
havde regeringsgrupperne endda kun $\frac{1}{3}$ af

mandaterne. Forsvarsministeren måtte da na-
vigere; han gjorde nogle indrømmelser, men
fastholdt den gamle landfæstnings nedlæg-
gelse i 1922, idet han dog indvilligede i at
rykke det nye nordlige fløjfort mod syd til
Tårbæk, men kun som kystforsvar, ikke som
del af den odiøse landbefæstning; alligevel
var de to fløjforter halvt landværn. Et af de
radikale stillet forslag om, at forliget ikke
skulle træde i kraft, før det var bekræftet ved
en folkeafstemning, blev forkastet; partiet
selv ville en stærk indskrænkning af militær-
væsenet, men ikke den afvæbning som Social-
demokratiet ønskede. Især den nys valgte Ove
Rode angreb voldsomt J. C. Christensen og
krævede hans afgang:

„Det ærede medlem fra Ringkøbing, som endnu er
forsvarsminister, har først oprevet sig selv ved sin
politik, derefter har han oprevet sit parti ved sin
politik, og endelig har han oprevet sit land ved sin
politik, og derfor er det en nødvendighed, at han
går.“

J. C. Christensens ro var dog urokkelig, også
når P. Munch udtalte, at for et flertal af be-
folkningen stod forsvarsministerens ord ikke
til troende, og at han bedømtes som en mand,
der af personlige magthensyn satte alle andre
hensyn til side. J. C. Christensen kunne huske
sligt.

Det tog tre uger at få lovkomplekset ført
gennem Landstinget, hvor efter mange års for-
løb også de to gamle modstandere J. B. S.
Estrup og L. Holstein-Ledreborg havde et
ordskifte. Det fæstningsvenlige Højre var i
begge ting sprængt på forsvarsspørgsmålet, og
det lykkedes kun at få den nye ordning gen-
nem Landstinget, fordi tilstrækkelig mange
højremænd, ialt 7, undlod at stemme for at
sikre vedtagelsen; de turde ikke påtage sig an-
svaret for at forkaste nyordningen, da landets
forsvar derved kunne blive bragt på det uvisse
for lange tider.

*

Forsvarsordningen af 30. september 1909, der bestod under den første verdenskrig, styrkede Københavns søbefæstning og Sjællands kystforsvar, hvorpå der skulle ofres henholdsvis 11 og 5 mill. kr., hvorimod af Neergaards fremskudte stillinger kun de to fløjforter blev tilbage; den gamle landfæstning skulle dog altså bevares indtil 1922, d. v. s. indtil de nye forsvarsforanstaltninger var færdige. Hovedsynspunktet var, at København skulle værnes til lands af en mobil hær, medens søbefæstningen skulle afværge et bombardement fra søen. I loven om hærens ordning blev rekrutudskrivningen forøget fra 5.400 til 7.900 mand årlig, hæren fra 44 til 52 bataljoner, hvoraf de 36 på Sjælland. De 16 bataljoner vest for Store Bælt var henlagt til denne landsdel især af hensyn til Tysklands bekymring for en engelsk, mod syd vendt landgang ved Esbjerg. I Jylland fandtes efter 1909-ordningen i øvrigt intet fæstningsværk, da Fredericia blev nedlagt som fæstning. Forstærkningen af Københavns søbefæstning skete navnlig ved anlæg af Saltholmflak- og Dragørfortet, medens Sjællands kystforsvar styrkedes ved Tårnbækfortet, Avedørebatteriet og fortet ved Mosede samt ved Lynæs-batteriet ved Isefjordens indløb, Agersø-batteriet i Store Bælt, Masnedøfortet, Hårbøllebatteri på Møn og Vejrøfortet i Smålandshavet. Flåden og søminevæsenet blev samtidig styrket.

1909-ordningen var efter forholdene ganske virkningsfuld. Den gjorde det muligt at udvikle et søfort- og kystforsvar af København og Sjælland, hvorimod landet kun i ringe grad kunne hævde sin neutralitet vest for Store Bælt. Professor Troels Fink, Lütkenperiodens historiker, har ment, at den nye ordning stort set gav mulighed for, at Danmark kunne forsvare sig mod alle andre magter end Tyskland, uden at det dog var udelukket, at en regering, der ønskede det, også kunne anvende ordningen mod et angribende Tyskland, dog

kun en ganske kort tid. Derved, at de så omstridte fremskudte forter udgik af frygt for, at de radikale ellers ville gøre indhug på Venstre, kom København vel til at ligge noget mere åben for et engelsk bagdørsangreb, men dog ikke så åben, at Tyskland ikke kunne acceptere det, især når ordningen i øvrigt blev J. C. Christensens. Tilmed ville det nærliggende Tyskland, hvis det ønskede at besætte Danmark, altid kunne føre svære våben frem mod de påtænkte jordanlæg, et engelsk landgangskorps kun lette kanoner. Man kan med nogen ret sige, at Neergaard og J. C. Christensen tydede „de fremskudte“ på hver sin måde, nemlig som henholdsvis sydvendt og vestvendt. Disse stillinger skulle både være noget og dog ikke være noget.

Det kan undre, at P. Munch og Ove Rode, der havde et så klart blik for Danmarks afhængighed af Tyskland, ikke så, at den længe tilstræbte forsvarsordning udtrykte en tysk-orienteret neutralitet, som man håbede at Tyskland til gengæld ville respektere. Dog var de Lütkenske forhandlinger jo ukendte for datiden; de rygter, der var opstået om dem, havde de radikale afvist som utroværdige.

Forsvarsordningen af 1909, der ledsagedes af en af Neergaard forelagt lov om forhøjelse af indkomst- og formueskatten til staten, var vel J. C. Christensens største livspræstation; den havde vist hans enestående både politiske og personlige styrke. Han havde, skønt ramt af svære ulykker undervejs, formået i løbet af et tiår at drage sit parti fra kun billigst muligt at ville „konstatere“ neutraliteten over til at ville forsvare den, uden smålighed over for omkostningerne derved. Endnu efter at forsvarslovene var gennemført, var uviljen mod J. C. Christensen dog stor i dele af befolkningen, navnlig blandt de konservative. To adresser med i alt 141.000 underskrifter gjorde indsigelse imod, at mænd, der havde „borget for Alberti“, sad i regeringen, og krævede rigs-

retssag. Adresserne blev den 4. oktober overbragt Frederik VIII på Charlottenlund Slot, og med konsejlspræsident Holstein ved sin side oplæste kongen et skarpt afvisende svar. Han udtalte, at han ikke ønskede, „at der på ukonstitutionel vis søges indvirket på Vort valg af ministre“, og han beklagede, at henvendelsen var „egnet til på uberettiget måde at mistænkeliggøre en mand, som Vi anser for velskikket til at deltage i Vor regering.“

Ved den bevægede rigsdagssamlings udløb den 25. september havde J. C. Christensen og hans 27 trofaste reformvenstremænd udsendt et program, som vakte opmærksomhed ved sin radikale karakter, ja, nogen uro i de øvrige venstregrupper. Det hed bl. a.: „Forfatningen bør udvikles i junigrundlovens ånd“. Programmet overlappede i visse henseender Det radikale Venstres, men dette parti mente, J. C. Christensens hensigt ikke var at føre en radikal politik, derimod en taktisk, nemlig at holde på de vælgere, der af utilfredshed med den af ham skabte forsvarsordning kunne være tilbøjelige til at udvandre til det radikale parti.

*

L. Holstein-Ledreborg havde betragtet sin stilling som regeringschef som nøje forbundet med tilvejebringelsen af en forsvarsordning, denne var jo nu skabt, han var desuden led og ked af hotellivet i København og ønskede intet bedre end at vende hjem til Lejre. Kun på Frederik VIIIs indtrængende forestillinger indvilligede han i, at Rigsdagen, da den den 4. oktober mødtes til den nye samling, fortsat stod over for et ministerium Holstein-Ledreborg. Den 18. oktober udtrådte dog J. C. Christensen, som han allerede ved sin udnævnelse havde bebudet, af regeringen, hvorefter konsejlspræsidenten overtog også Forsvarsministeriet. Nogle dage forinden havde departementschef L. C. F. Lütken forladt dette mini-

sterium for på ny at indtræde i hæren. Dermed var de to mænd, der havde ladet den tyske generalstabschef forstå, at Danmark, hvis det kom til en krig, hvori landet ikke kunne opretholde sin neutralitet, var tilbøjelig til at gå med Tyskland, trådt i anden række. Hvor langt virkningerne af meningsudvekslingerne 1902-06 har strakt sig, kan ingen vide; tilbage er dog nok i Berlin blevet det indtryk, at Danmark aldrig ville gå med i en alliance rettet mod Tyskland. Meget betydningsfuldt for landet blev det, at England fra omkring 1910 ikke mere regnede med at kunne trænge ind i Østersøen.

Konsejlspræsident Ludvig Holstein fik snart sin længsel efter Ledreborg stillet. Under finanslovsforslagets behandling den 20. oktober skosede højremanden, kaptajn M. Madsen Halsted greven, idet han påstod, at denne ved ministeriets dannelse havde søgt støtte hos Højre. Han var i god tro, eftersom H. Parkov jo for sit parti havde fortiet, at den gamle højrefjendske Holstein udtrykkelig havde afvist tilsagn om støtte fra den side (uden denne fortielse var Højre måske blevet så opbragt, at forsvarsordningen af 1909 ikke var blevet gennemført). Der udviklede sig en meget skarp debat, under hvilken konsejlspræsidenten brugte stadig mere udæskende ord mod Højre – sandsynligvis også i den hensigt at bringe sin regering i mindretal, så at han kunne slippe hjem til Lejre. I så fald blev han ikke skuffet. Vreden i Højre var stor, og den 22. oktober indbragte partiets flertalsgruppe et forslag til mistillidsvotum til lensgreven personlig som leder af et ministerium. Det blev ganske vist forkastet, men i stedet vedtoges et af Det radikale Venstres formand, C. Th. Zahle, stillet mistillidsvotum til hele ministeriet med 49 stemmer (radikale, socialdemokrater og 8 højremænd) mod 44. Holstein-Ledreborg udtalte straks, at det herefter var en selvfølge, at ministeriet ville indgive

sin demissionsbegæring. Hermed var parlamentarismen yderligere befæstet i Danmark – et ministerium var for første gang trådt tilbage efter et mistillidsvotum i Folketinget. Samtidig havde Højre, eller dog en del deraf, fraveget sin gamle regel om ikke at opponere systematisk mod et af kongen udnævnt ministerium. Ministeriet afgik den 25. oktober.

*

Med regeringen Holstein-Ledreborgs tilbagetræden forlod lensgreven selv, Enevold Sørensen, Svend Høgsbro og Johan Hansen for stedse politik på ministerplan. Høgsbro levede ikke et halvt år derefter. Hans fald på Stevns ved opløsningsvalget i maj 1909 var yderst pinligt for ham; den sympatiske, åbne mand med den sikre retssans havde hidtil haft et virkeligt fællesskab med sine vælgere, men da han fulgte Neergaard i forsvarsspørgsmålet, svigtede hele sogne ham på valgdagen. Da Høgsbro blev medlem af regeringen, havde han afhændet sin sagførerforretning og skulle nu, berøvet såvel portefølje som mandat, oparbejde sig en ny. Hans hu stod dog fortsat til politik; han blev af Venstre opstillet i Morskredsen, hvor han ville være blevet valgt i 1910, men han døde forinden, 55 år gammel, skuffet og opslidt, også af det store uegennyttige arbejde han livet igennem havde påtaget sig. Svend Høgsbros enke overlevede sin mand i 36 år. Mest kendt af deres børn er biskop, dr. theol. Halsdan Høgsbro; to døtre blev gift med politikere, en med stiftsprovst Johs. Fog-Petersen, en anden med Rødning Højskoles første forstander efter genforeningen, senere domæneforpagter Erik Appel, begge i sin tid medlemmer af Folketinget. I Skibelund Krat er for Svend Høgsbro rejst en granitsten med bronzemedaljon.

Enevold Sørensen var den af mændene fra 1901, der fik den længste uafbrudte minister-tid, mere end otte år. Denne hans bestandige

transport fra regering til regering blev af nogle udlagt som tegn på ubetydelighed, men i hvert fald inden for Venstre vidste man bedre. Enevold Sørensen var velbevandret i de sager, han fik at gøre med, og forstod med rolig myndighed at hævde sig både på Rigsdagen og i administrationen. I 1910 trak han sig tilbage fra C. Bergs gamle kreds, Koldingkredsen, men blev samme år kongevalgt landstingsmand. Hans lange politiske erfaring kom ham til gode i Landstinget, især som ordfører under grundlovssagens behandling 1912-14. Enevold Sørensen forlod det offentlige liv i 1918 og døde to år efter. Han havde da længe siddet lammet i en stol.

Johan Hansens største lovresultat i hans kortvarige ministertid var loven om statsautoriserede revisorer af 14. maj 1909, der blev til under indtryk af de ulykkelige begivenheder i 1908, og som indførte en offentlig, såvel teoretisk som praktisk prøve i regnskabsforhold. Handelsministeren søgte forgæves samme år valg til Folketinget i Helsingør som varm tilhænger af en stor udvidelse af byens havn; skønt han blev støttet af Højre, fik han 131 stemmer for lidt over for socialdemokraten Chr. Rasmussen. Johan Hansen vendte efter sin demission ikke tilbage til politisk arbejde. Som handelsminister var det tilfaldet ham i 1909 på Københavns Toldbod at modtage den amerikanske polarrejsende, dr. Frederick Cook, da han ved hjemkomsten fra en ekspedition påstod, at han havde nået Nordpolen. Begejstringen i København var stor, og ved en festbanket for Cook tog Johan Hansen æresgæsten til bords. Han havde forsigtigt først ladet en Grønlandsforsker underkaste Cook et vist forhør, og der var herved intet foruroligende fremkommet. Da amerikane-rens rejseberetning og notesbøger siden overleveredes Københavns Universitet, erklærede dette som bekendt, efter dog forinden at have udnævnt ham til æresdoktor, at materialet

ikke indeholdt observationer, der kunne tjene som bevis for, at Cook havde nået nordpolen. Festbanketten for Cook var et hændeligt uheld for en minister, der skal „repræsentere“, også uden for sin sagkundskab! Musikken, teatret og malerkunsten optog Johan Hansens interesse ud over skibsfarten. Han blev en stor kunstsamler og muliggjorde i 1922 oprettelsen af Teatermuseet på det tidligere Hofteater ved Christiansborg. Johan Hansen, der var generalkonsul for Østrig-Ungarn 1910-15, døde 1943.

Ludvig Holstein-Ledreborg levede til 1912. I de måneder, han som regeringschef havde måttet tilbringe sin meste tid i hovedstaden,

var den stærkt aldrende mand til stadighed forkølet, og hjertet blev påvirket deraf; han lå flere gange syg på hotel „Phønix“. Holstein døde på sit Ledreborg; han skal med fuldkommen ro og hengivelse i sin tro have modtaget lægernes meddelelse om, at hans liv var ved at rinde ud; dødsdagens morgen blev der afholdt en messe i sygeværelset. Grev Holstein er begravet i slægtens gravhøj ved Ledreborg, en stor oldtidshøj. Godset (lensbåndet er for længst hævet) ejes nu af konsejlspræsidentens sønnesøn, grev Knud Holstein-Ledreborg, som er gift med en prinsesse af Luxembourg og medlem af Lejre Sogneråd. Slægten er fortsat katolsk.

MINISTERIET C. TH. ZAHLE I

J. J. JENSEN
P. MUNCH
W. WEIMAN

M. C. B. NIELSEN
C. TH. ZAHLE
CHRISTOPHER KRABBE
BJØRN JONSSON

POUL CHRISTENSEN
ERIK SCAVENIUS
EDVARD BRANDES

MINISTERIET C. TH. ZAHLE I

(28. oktober 1909-5. juli 1910)

Holstein-Ledreborg var, parlamentarisk korrekt, trådt tilbage for et af Folketinget vedtaget mistillidsvotum, og han styrkede også den parlamentariske statskik, da han rådede kongen til derefter at henvende sig til formanden for det parti, Det radikale Venstre, hvis dagsorden var blevet vedtaget, altså til C. Th. Zahle. Frederik VIII ønskede som før nævnt at følge en parlamentarisk linje; han var dels gennem sin svoger Edward VII, dels ved studier i Oxford fortrolig med parlamentarismen, som den praktiseredes i England. Alligevel vaklede han efter ministeriet Holsteins fratræden, ganske som han havde gjort før dets dannelse, begge gange af hensyn til forsvarsordningen. Kongen havde lært Zahle nærmere at kende på Islandsrejsen i 1907, og han havde siden sagt ham, at han meget godt kunne arbejde sammen med de radikale, når fæstningsspørgsmålet var løst. Og dog tøvede han. De radikale havde jo stemt imod de nys vedtagne militærlove; var det da tænkeligt, at de som regeringsparti ville undlade at søge dem ophævet eller blot administrere dem loyalt? Frederik VIII havde mærket sig, at medens Det radikale Venstre blot havde 20 mand i Folketinget og kun kunne danne en absolut mindretalsregering, talte Venstre i alt dog 49 mand; han mente da, at regeringsmagten tilkom Venstre som det største mindretal,

og han så nu som før gerne, at denne magt var i Venstres hænder. Kongen tilkaldte da sin ven, tør man vistnok sige, Klaus Berntsen, og foreslog ham endnu en gang at danne ministerium. Berntsen måtte dog gøre monarken opmærksom på, at Venstres 49 medlemmer for tiden var delt i tre grupper og ikke udgjorde et egentligt parti; han fandt det parlamentarisk rigtigt, at den gruppe, hvis dagsorden havde samlet flertal, også tog ansvaret, og anbefalede derfor kongen at henvende sig til C. Th. Zahle, hvad han gjorde. Frederik VIII kunne ud over det parlamentariske hensyn have en meget personlig årsag til gerne at se den radikale jurist som justitsminister. „Kristeligt Dagblad“ bragte på dette tidspunkt en række artikler om moralsk depravation i København, med sigte også på et medlem af kongehuset. Kong Frederik var forbitret derover, og han har med rette kunnet tro, at netop en radikal justitsminister ikke var bange for at gribe ind over for „Missionen“. (Affæren endte da også med, at bladets redaktør, pastor H. I. F. C. Matthiesen, i 1911 ved Højesteret blev idømt tre måneders fængsel for fornærmelser mod kongehuset).

Der var i Det radikale Venstre nogen nervøsitet, måske mindre på Rigsdagen end hos partiets folk ude over landet. Kun fire år efter partiets dannelse stod det over for muligheden

af at skulle stille en regering, skønt dets styrke i Folketinget var yderst svag, kun 20 mand af 114, hvorefter det ville blive det mindste regeringsparti i Europa. Kunne partiet ikke derved ødelægge sin fremtid? I vurderingen måtte dog indgå, at Venstre foreløbig var delt i tre fløje, Højre i to, nemlig i en hård og i en mindre hård, og at Det radikale Venstre for så vidt udgjorde en fast kerne under de halvt opløste partiforhold. Et vist samarbejde med J. C. Christensens 27 mand skulle vel heller ikke være udelukket, hvis gruppen vedstod sit i september udstedte program. Om et radikalt-socialdemokratisk blandingsministerium kunne der ikke være tale. Socialdemokratiets kongres i 1908 havde bestemt afvist enhver tanke om delagtighed i regeringsmagten, før partiet havde opnået absolut flertal i Folketinget. Heller ikke på radikalt hold fandt man i 1909 en så nær forbindelse med arbejderpartiet naturlig, men i overvejelserne indgik en, straks opfyldt, forventning om, at socialdemokraterne beredvilligt ville støtte et radikalt ministerium. Blandt vælgerne spurgtes dog ifølge P. Munch: „Blegner partiets røde farve ikke i det øjeblik, det tager regeringsmagten? Spindes dets mænd ikke ind i de tusind hensyns net, når nogle af dem er ministre?“ Munch har erkendt, at han selv havde en stærk følelse af vanskelighederne, men han mente, at hvis et radikalt ministerium kunne vise vælgerne, at der virkelig fandtes regeringspartier, som, modsat J. C. Christensens Venstre, stod ved de anskuelse, de hævdede som opposition, da ville partiet derved yde et betydningsfuldt bidrag til at genrejse den danske befolknings tro på sig selv. Dette blev for ham det afgørende. Edv. Brandes advarede mod at undervurdere betydningen af selve dette at have magten; blot ved de lovforslag, et radikalt ministerium forelagde, og gennem dets administration kunne næste valg dag gunstigt forberedes. I denne betragtning

indgik, at et radikalt ministerium kunne rejse mærkesager, som det ikke siden blev muligt for nogen at tage af dagsordenen, herunder navnlig junigrundlovens tilbagevinden, der syntes at måtte være en konsekvens af systemskiftet.

Frederik VIII havde sin første samtale med C. Th. Zahle på Fredensborg den 24. oktober, og under denne rejste kongen spørgsmålet om militærlovene. Han håbede, at en radikal regering ikke ville prøve at få dem ændret. Zahle svarede hertil, at man jo måtte rette sig efter vedtagne love, men at det under hensyn til finansernes tilstand nok ville være rigtigt at strække de forudsatte udgifter over en længere årrække; hans parti kunne ikke foreslå højere skatter til dækning af større militærudgifter. Dagen efter overdrog kongen Zahle at danne regering, og i et efterfølgende møde gav rigsdagsgruppen enstemmigt sin tilslutning hertil. Som det vil fremgå af det følgende, var det ikke nogen let sag at sammensætte det første radikale ministerium. Dets endelige form blev:

Konsejlspræsident og justitsminister: C. Th. Zahle; udenrigsminister: Erik Scavenius; finansminister: Edvard Brandes; indenrigsminister: Peter Munch; minister for kirke- og undervisningsvæsenet (kultusminister): M. C. B. Nielsen; forsvarsminister: Christopher Krabbe; minister for offentlige arbejder (trafikminister): J. J. Jensen (Onsted); landbrugsminister: Poul Christensen; minister for handel og søfart: W. H. O. Weimann; minister for Island: Bjørn Jónsson; besættelsen af denne sidste post var nu uafhængig af de danske regeringskifter.

*

Vi skal nu for første gang se tre gamle venstrenavne, Zahle, Brandes og Krabbe, i hel figur.

C. Th. Zahle blev altså det første radikale

ministeriums chef, og han blev det ikke blot, fordi han var folketingsgruppens formand. Heller ikke alene fordi han med sine 43 år stod i sin bedste kraft, moden og erfaren. Den af skikkelse lille, men tætte overretssagfører udtrykte på dette tidspunkt over for vælgerfolket mere end nogen anden, hvad Det radikale Venstre ville. Valgt allerede i 1895 havde han rod i det historiske Venstre og kunne derfor siges at repræsentere en kontinuitet. Christopher Krabbe havde nok fået sæde i Folketinget så tidligt som i 1864, men hans politiske bane havde været særdeles uregelmæssig; desuden var han nu 76 år gammel. Edvard Brandes var indvalgt i Folketinget 1880, men han havde i en årrække stået uden for politik og havde været forbeholden over for „rebellionen“ i 1905. Desuden besad Brandes, et stuemenneske og en orientalsk filolog, langtfra den umiddelbare appel til de gamle, nu opadstigende almueklasser, som Zahle gjorde. Denne var da den næsten på forhånd givne konsejlspræsident, jævnfør dog hvad i denne sammenhæng nedenfor oplyses om Herman Trier.

*

C. Th. Zahle var født i Roskilde 1866, altså i det politiske ulykkesår, da junigrundloven måtte vige for godsejerprivilegierne. Hans fader var nu en velstående skomagermester, der havde haft en kummerlig ungdom; i hjemmet var der stor forståelse for småfolks kår, men ingen personlig bitterhed. Særlig i det 18. århundrede talte slægten på Sjælland adskillige præster; en af konsejlspræsidentens forfædre havde været præst i Grønland, og en tipolde-moder var eskimo. Op mod vor tid var skolebestyrerinden Natalie, gesandten Herluf og rektoren Otto Zahle slægtninge af den radikale regeringschef. Allerede i Roskilde Kate-dralskole, der havde elever fra mange af landets adelige slægter, drømte skomagersønnen

om en højnelse af underklassernes kår. Han viste et stærkt oppositionelt sindelag i sine stile. Hans dansklærer skrev bekymret i det sidste vidnesbyrd før eksamen, at denne elev var „stadig udpræget revolutionær over for alt overleveret i meninger og forhold“. Hvis nogen i skolen har vurderet den unge Zahle til et havari, blev de gjort til skamme af hans fysiske og åndelige sundhed, hans arbejdslyst og hans praktiske greb på livet, hvortil kom modningen i naturens orden. Men han talte altid nedsættende om sin skole, og hans agtelse for boglig viden var ikke stor.

C. Th. Zahle blev cand.jur. 1890. Hele hans studium forløb altså i den hedeste provisorietid; for et gemyt som hans måtte Viggo Hørup blive føreren, og han var virksom i det radikale Studentersamfundet. Få timer efter sin eksamen blev han på Hørups forudgående anbefaling redaktør af „Aarhus Amtstidende“, som Vilh. Lassen nys havde forladt for at starte „Aalborg Amtstidende“. Århuseggen var de stridbare, jordbundne Bjørnbakske venstrebønder, og Zahle, der selv i alle forhold ønskede at holde benene på jorden – han var f. eks. yderlig hårdhændet over for „fædre-landeri“ – var i meget en sjællandsk Bjørnbakker. Alligevel strakte hans virksomhed i Århus sig kun over et år. Han måtte tage til København for at aftjene sin værnepligt som sygepasser, og da det var overstået, var „Aarhus Amtstidende“ gledet så langt over mod et storpolitisk forlig, at den unge Hørupper ikke havde mere at gøre i Jyllands hovedstad; han blev efterfulgt af N. Neergaard. 1894 oprettede Zahle egen sagførerforretning, og han var i øvrigt medarbejder ved „Politiken“, i nært samarbejde med Viggo Hørup og Edv. Brandes.

1895 blev C. Th. Zahle, man tør sige pludseligt, folketingsmand for Ringstedkredsen, der siden 1887 havde været repræsenteret af den radikale jurist J. K. Lauridsen („Je. Kå.“).

Denne højtbegavede mand med det urjyske mæle og den drastiske veltalenhed var efterhånden gået i forfald, det var blevet umuligt at genopstille ham, og Zahle fik meget kort før valget, ved hvilket det storpoltiske forlig året forinden var til doms, tilbudt den sikre kreds. Han blev Folketingets yngste medlem, kun 29 år og derfor selv endnu uden valgret. I 33 år repræsenterede C. Th. Zahle Ringstedskredsen, ordet „repræsenterede“ taget til dets fulde, også historiske vægt. Han var fortrolig med den gamle sjællandske bondevennetradition, hvoraf de fleste gårdmænd og husmænd endnu var mærket, og han var arbejdsven. Han kendte befolkningens levevis og tankesæt, dens sunde forstandighed og tørre lune. Vælgerne, som han tiltalte djærvt og jævnt, respektløst over for samfundstøtterne, forstod instinktivt, at de med denne uforbløffede mand stod over for en redelig folkets søn, der havde en varm samfølelse med de brede lag, som han ville løfte til bedre kår, så langt hans evner rakte. Det må dog siges, at hans udtalelser kunne være uoverlagte og unødigt voldsomme; han var noget af en buser. Z er et lidt vanskeligt bogstav, men „Sjale“ blev elsket i Midtsjælland.

*

C. Th. Zahle var efter sit valg ivrig for oprettelsen af Venstrereformpartiet, og han fulgte tæt J. C. Christensen. På Rigsdagen tog han sig foreløbig mest af de saglige spørgsmål, navnlig dog af fæste- og lejehusmændenes retigheder; hans arbejde med denne sag førte også til bogen „Den danske Husmand“ (1901), som fik betydning for den gryende husmandsbewægelse. Allerede før systemskiftet var der i Venstrereformpartiet kræfter, som tilstræbte et brud med Socialdemokratiet, men skønt Zahle altid skelnede klart mellem socialistisk politik og radikal, mente han, at Venstre ikke kunne bevare sig som et demokratisk parti,

hvis det brød med den store underklasse i byerne. Han tænkte helst i brede befolkningslag. Zahles stilling i Folketinget var så god, at han i 1901 blev medlem af finansudvalget og ordfører for nogle af de vigtigste budgetter, deriblandt de militære, hvorved han kom i skarp opposition til krigsminister W. H. O. Madsen, der jo improviserede visse byggerier på fæstningen. Da i dele af Venstre den opfattelse bredte sig, at ministerium og parti ville foretage en almindelig bevægelse i moderat retning, trådte Zahle i forbindelse med „uroen“s mænd uden for Rigsdagen, men han ønskede dog fortsat at holde Venstrereformpartiet sammen længst muligt. Først da i 1905 21 medlemmer af partiet forgæves krævede, at det ministerium, der skulle afløse Deuntzers, blev sammensat af repræsentanter for alle partiets fløje, altså også den Hørupske, stiftedes, som vi ved, af udelukkede og udtrådte medlemmer gruppen Folketingets Venstre, der valgte Zahle til formand og ordfører. Han hævdede Folketingets ret til at sætte sin vilje igennem i de store politiske spørgsmål; det måtte om nødvendigt ske ved opløsning af Landstinget, så at det gamle Venstres program kunne gennemføres.

Ude over landet var C. Th. Zahle i årene efter skismaet i 1905 agitatoren. Han berejste, aldrig trættet, valgkreds efter valgkreds. Han var ingen åndrig personlighed, han skal om sig selv have sagt, at han var „en jævn mand med en jævn forstand“, men just hans ofte ganske enkle argumentation gjorde ham forståelig for alle, når han gik lige løs på sit emne; så lille han var, havde han en stærk stemme. C. Th. Zahle virkede ikke blot ved en frisk og pludselig ligefremhed, han kunne også være ret voldsom i sin form; statuen i Kongens Have af Viggo Hørup ligner mere Zahle som folketaler end Hørup. Han mente jo, at Venstrereformpartiet var blevet moderat, og hans harme derover gjorde hans agitation

skarp og stejl. Men modstanderne skåned heller ikke den mand, der havde delt Venstre, just som det var kommet til regeringsmagt. Årene efter 1905 var for Zahle en kamptid, hvor det offensive i hans væsen kunne udfolde sig. P. A. Alberti talte om „de små mænds store skrig“; han sigtede vel hermed navnlig til C. Th. Zahle, men i så fald har han, foruden den hånedes solide forstand, overset den tradition, som den radikale partiformand havde i ryggen, stammende fra „store mænd“ som A. F. Tscherning, J. A. Hansen, Lars Bjørnbak og Viggo Hørup. Det var jo både helt nye og meget gamle venstrekræfter, ja, de ældste, der mødtes i det første radikale program. Trofasthed over for de historiske venstretanker var et stærkt bindeled mellem Zahle og partiets vælgere; han var deres førstemand og nu altså også ministeriets. 1897 havde han ægtet rigsdagsstenograf Mathilde Trier, en apotekerdatter fra Lyngby.

*

Vor politiske historie kender to store jøder, C. N. David og Edvard Brandes, af hvilke David utvivlsomt var den mest originale. Den erfarne Brandes var i 1909 velanbragt som finansminister; han havde sans for tal, regnskaber og penge, også for statens. Carl Edvard Cohen Brandes, yngre broder til Georg Brandes, var født i 1847 i København, altså i enevældens sidste dage, i et beskedent, men borgerligt jødisk hjem. Hans stamfader på dansk grund var Simon Lazarus, der i 1722 tilvandrede København fra Altona; han fik i hovedstaden et lille borgerskab som „jøde“, men blev snart også brændevinsbrænder. Lazarus havde syv børn, den ældste søns fornavn var Hertz, og sønnens efterkommere antog dette navn som slægtsnavn; digteren Henrik Hertz var et oldebarn af Simon Lazarus, hvis blod findes i talrige jødiske slægter, deriblandt altså Brandes, og ved indgifte i adskillige ikke-jø-

diske. Edv. Brandes' moder tilhørte den jødiske slægt Bendix, hvis stamfader var indvandret fra Ungarn i 1770 og blev underrabbiner ved Mosaisk Trossamfund; blandt hans efterkommere var ansete jurister, læger og musikere. Det er antagelig fra moderen, brødrene Brandes havde deres begavelse.

I skolen sad Edv. Brandes på bæk med Holger Drachmann og lærte derved tidligt hans fætter Viggo Hørup at kende. Han var stærkt påvirket af sin ældre broder Georg, „den største af alle brødre“, og delte tidligt hans æstetiske interesser, dog særlig dem, der var forbundet med teatret. Hans kærlighed til skuespilkunsten kan begrunde, at han 21 år gammel, endnu student, forgæves aflagde prøve på Det kgl. Teater, men det er dog næppe en udtømmende forklaring. Edv. Brandes havde som ung et stærkt jødisk særpræg, han måtte af uforstandige mennesker høre derfor, og trodsig selvhævdelse har mulig medvirket til, at han ville accepteres på den danske skueplads. Det var ham en dyb skuffelse, at han ikke blev antaget til debut, og kassationen kan have befordret det Voltaireagtige i hans karakter. Brandes blev nogle år senere cand. mag. i østerlandsk filologi, i 1879 dr. phil. på en afhandling med emne fra den indiske mytologi, altsammen nok så eksklusivt. For videnskaben svigtede han dog ikke sin inderlige kærlighed til teatret. Han fik et navn som dramaturg ved sin kritik, bl. a. i „Illustreret Tidende“, og ved teaterhistoriske artikler. Robert Neiiendam har skrevet, at „Brandes var saltet i dansk teaterkritik, den mest skarptseende, der i få ord evnede at karakterisere fremstillingen af en figur“. Han blev ikke aktør ved Nationalscenen, men til gengæld en vågen iagttager af den. Frugterne af sine studier nedlagde han omkring 1880 i bøger om dansk og fremmed skuespilkunst, hvortil siden sluttede sig „Holberg og hans Scene“. Selv skrev han indtil 1904 14 tidsbe-

stemte skuespil, der blev opført enten på Det kgl. Teater eller på privatteatrene, men som trods en dygtig dramatisk konstruktion manglede scenisk livskraft; det var mere agitation end poesi. Han var nemlig ikke digter, og en begrænsning af hans evner sporedes tillige på andre områder, erkendt også af ham selv.

Edv. Brandes havde villet erobre scenen for realismen, for „det moderne gennembrud“, som hans broder Georg iværksatte efter 1871. Han var ganske af broderens religiøse og moralske kætterånd, men uden dennes entusiasme og naivitet. Edv. Brandes, der var en mand af magtvilje, så det som sin særlige opgave gennem et dagligt arbejde, så at sige som sin broders politiske agent, at organisere et parti, der kunne føre de nye banebrydende ideer frem og skabe en revolte mod de dydige samfundsstøtter, konveniensmoralen, hykleriet, mod de statsansatte pibekraver, den bornerte magtoverlegenhed og dens fordomme, kort sagt mod hvad der senere blev kaldt „the establishment“. Et parti skulle, og det ikke mindst, sprænge den radikale ungdoms udelukkelse fra de stillinger i samfundet, hvoraf dens evners udfoldelse afhang. Brandes havde intet mod visse sociale reformer, hans behov derfor var dog aldrig synderlig stort, for ham var omvurderingen af åndsværdierne altid det væsentlige. Magten var hans mål, kampen hans element. Georg Brandes skrev i en karakteristik af broderen som forfatter: „Han har mere sans for vid end for storhed, for slående, levende enkeltheder end for helheden. Det er også påfaldende, hvor sjældent man i hans skrifter møder en almindelig idé.“ Også i politik havde Edv. Brandes kun få almindelige ideer, han havde ringe sans for dogmer, men netop som realist erkendte han, at en åndelig frigørelse var betinget af en politisk, og han satte hele sin klogskab og forretningsdygtighed ind på at skabe et venstreparti, hvori en radikal politik, en ny æstetik og en ny mo-

ral kunne forenes. En vej dertil så han i dagspressen.

1875 blev Edv. Brandes da litterær medarbejder ved „Morgenbladet“, hvis hovedleder C. Berg var; det var her, Viggo Hørup skrev sine første politiske artikler. Det forenede Venstres sprængning i 1878 i en moderat og en mere radikal fløj medførte, at Berg og Hørup oprettede gruppen Folketingets Venstre, og det kom samtidig til en dybere forståelse mellem Berg og Brandes, der nu mente at være på den rette vej. Han og Hørup redigerede „Morgenbladet“ fra 1881, og Brandes hidkaldte som medarbejdere forfattere af det nye kuld som Sophus Schandorph, Holger Drachmann og Henrik Pontoppidan. Der opstod herved et „litterært Venstre“, som meget bidrog til at sprænge dannelsen i hovedstaden, efterhånden af den største betydning for det hele Venstre. Var der en idé i Edv. Brandes' politiske liv, må det just have været den at gøre Venstre til også at være et parti af ny åndsdannelse, idet digtning, journalistik og politik blev sammenknyttet.

I tilslutning til sit bladsamarbejde med C. Berg blev Edv. Brandes, skønt han af mange ansås for en mand uden religion og nation, i 1880 valgt til Folketinget på Langeland, anbefalet af Berg. Han blev under valgkampen angrebet som jøde og fritænder, men svarede som bekendt, at han troede hverken på de kristnes eller jødernes gud. Denne udtalelse blev bemærket af Folketingets daværende formand, Christopher Krabbe, der, da Brandes ved sin indtræden i Rigsdagen skulle underskrive edsformularen („ved Gud og hans helige ord“) foreholdt ham, det ikke var ønskeligt, at noget medlem aflagde ed efter en formular, hvis sværgende del manglede betydning for underskriveren. Edv. Brandes afviste dog skarpt enhver undersøgelse af, hvor megen „personlig sandhed“ der lå i hans edsfæstelse. Han underskrev uden videre formula-

ren, da det jo nu engang var lovens vilkår for, at han kunne indtage sin plads i tinget. Brandes' optræden ved denne lejlighed efterlod indtrykket af en betydelig kynisme, skønt han i selve Folketinget forsvarede sin sag med en åndfuld alvor, som gjorde indtryk. I hans tale forekom følgende sætning, der burde være klassisk:

„Man har kaldt mig en fritænker. Hvis man ved en fritænker ikke forstår andet end et sandhedssøgende menneske, et menneske, som tror, at sandheden ligger forud for vor udvikling som mål for menneskeånden, og ikke tror, at den ligger bagved, forstøret i stive dogmer, så er jeg fritænker.“

Edv. Brandes var som lovgiver aldrig stærk i initiativet; han talte i de første rigsdagsår mest om Universitetet, den lærde skole og forfatterunderstøttelserne; denne hednings stilling var isoleret, men den var også respekteret, fordi han fulgte nøje med i alt. Egentlig fader blev han kun til loven af 1889 om teaterdrift, der styrkede „secondteatrene“s stilling over for Det kgl. Teater.

Edv. Brandes og hans litterære fløj af Venstre omtaltes ofte som „europæerne“. Brandes var selv ophavsmand til udtrykket, eftersom det i hans første henvendelse til Langelands vælger hed: „Jeg hylder på de fleste områder sådanne anskuelser, som overalt i Europa repræsenteres af Venstre“. Det betød, at han gik uden om den danske bondepolitiske venstretradition, tilbage til det 18. århundredes ateisme og til den franske revolutions ideer. Han kunne med rette kalde sig europæer, da hans dannelse ikke kendte landegrænser. Sofus Høgsbro, der følte sig i dyb modsætning til kosmopolitten, blev da den åndelige ophavsmand til gruppen Det danske Venstre, der hvilede på nordisk kristendom og folkefrihed. C. Berg kom i klemme i denne modsætning. Da Edv. Brandes i „Morgenbladet“ i anledning af N. F. S. Grundtvigs hundredårsdag 8. september 1883 skrev en lidet ærbødig minde-

artikel, blev Venstres mange grundtvigianere så forbitrede, at Berg så sig nødsaget til at forlange ham fjernet fra bladets ledelse. Hørup, der havde indgået et solidaritetsforbund med Brandes, trådte tilbage sammen med ham.

Der er ingen tvivl om, at Edv. Brandes, modsat broderen Georg, i forhold til omgivelserne følte sig som jøde, om end han var aldeles emanciperet. Måske har han med Disraeli egentlig ment, at jøderne var verdens ældste adel, men han led af en følelse af forskellighed, der undertiden deprimerede ham. Han har udtalt, at hvis man vidste, hvor krænket en jøde føler sig, når det siges, at han er en fremmed, så troede han, at man ville betænke sig på at erklære en dansk medborger for hjemløs i hans eget hjemland. C. Th. Zahle kunne måske have haft nogen interesse i, at ikke han selv, derimod den højt agtede veteran Herman Trier, der havde været forsvarskommissionens formand og dertil blandt Albertis angribere, i 1909 var blevet konsejlspræsident, eventuelt også forsvarsminister. Men Edv. Brandes modsatte sig meget bestemt dette; han erklærede, nu som altid siden, at der kun måtte være én jøde i regeringen; skulle Trier medtages, gik han ikke med. Måske kan Brandes' sløring af sit privatliv, en vis skyhed over for offentligheden, forklares ved denne følelse af at være „anderledes“.

*

Efter at Edv. Brandes og Viggo Hørup havde forladt „Morgenbladet“, grundlagde de jo 1. oktober 1884 „Politiken“. Brandes havde skaffet den nødvendige kapital; avisens største aktionær var Herman Bing, der få år efter etablerede Vilh. Lassen i Ålborg. De to mænd havde ordnet sig sådan, at Hørup var politisk redaktør, Brandes litterær, men kun Hørups navn stod på bladet. Edv. Brandes havde aldrig svært ved at underordne sig en større. Han vidste, at han manglede geniale træk, at

han litterært ikke nåede broderen Georg, journalistisk ikke Hørup. Helst af alt ville han vel have været en skabende kunstner, men han havde erkendt sin utilstrækkelighed. Han vidste, at han, al klogskab og angrebslyst til trods, ikke var nogen førerskikkelse, kun egnet til at være „forgrundsfiguren i baggrunden“. I 1909 underordnede han sig uden besvær C. Th. Zahle, der om sig selv ingenlunde ville påstå, at han var noget geni. „Politiken“, det var fremfor alt Hørups opinionsskabende ledende artikler, men da han var en noget verdensfjern mand, blev Brandes bladets virkelige redaktør, der overvågede emnevalget og at enhver linje var „skrevet“, gerne i en spottende ånd. „Politiken“ blev i Danmark den første litterært skrevne avis efter fransk mønster, og skønt bladet ofte stillede nedravede moralbegreber på hovedet – for Brandes var forargelse næsten et værdimål – fangede det borgerskabets interesse og havde allerede fem år efter oprettelsen 12.000 holdere, ti år efter 16.000. Da Edv. Brandes' samarbejde med C. Berg gik i stykker, måtte det synes at være et nederlag for ham, men nu kunne det ses, at bruddet snarere havde fremmet hans interesser, da den stigende indflydelse på et mere ensartet publikum end „Morgenbladet“'s gjorde, at han og Hørup kom deres radikale magtmål nærmere.

Som „Politiken“'s litterære kritiker øvede Edv. Brandes megen indflydelse, skønt han i høj grad drev partikritik og litteraturpolitik, vel at mærke under Højres statskup, der gjorde det nødvendigt at være sine venners ven og sine fjenders fjende. Edv. Brandes havde til dansk oversat profeten Jesaja, der siger: „Efter fortjeneste, ja, derefter skal han betale sine modstandere med vrede, sine fjender med vederlag“. Den i denne fremstilling flere gange citerede politiske forfatter Erik Henriksen har ment, at Brandes som litteratur- og teaterkritiker ikke var partisk med

bevidsthed derom; partiskheden var den lidenskabelige mands moral, han har følt sig som den nidkære rettens håndhæver. „De rette meninger“ skulle støttes. Han var enten helt ven eller helt fjende. Edv. Brandes var altså en angrebets og fremrykningens mand med en bidsk pen, men han havde fine menneskelige egenskaber. Han forfulgte aldrig personlige interesser, og privat kunne han være overmåde vindende og dertil hjælpsom. Han både frastødte og tiltrak. Han rejste i Europa med den svage J.P. Jacobsen, hvis ungdomslyrik var en ny realismens romantik, han var ven med Alexander Kielland, han opmuntrede Knut Hamsun og andre unge talenter, og det var ham, der „opdagede“ August Strindberg. Inden for sine fire vægge syntes denne hårde partimand at være en drømmer og lyriker, om end en desillusioneret, der kendte menneskenes tilbøjelighed til frafald.

Jævnside med sin virksomhed som redaktør deltog Edv. Brandes i rigsdagsarbejdet med stadig større ordførerskaber, hvorved han kom ind i mange samfundsforhold, også finansielle, for hvilke han havde en særlig sans. Det kan for dette virksomme temperament, der hævdede, at „vi bør i enhver sag tilstræbe det størst mulige gode for befolkningen“, ikke altid have været let at følge Hørup i hans foragt for reformer under højrestyret, men han gjorde det prompte, fordi de to nu engang havde delt rollerne imellem sig. Han var et forstandsmenneske, der vurderede på grundlag af kendsgerninger, modstander af riffelbevægelse og skattenægtelse som kampmidler mod provisoriet, imod visnepolitikken, ja, vel egentlig den senere *forhandlings* ophavsmand. Det er muligt, at Brandes, for hvem forhandling var bedre end ord og doktriner, har ment, at de moderates forhandlingspolitik efter 1890, der jo stiledede mod et forfatningsforlig, var den rigtige, hvis den bare, vel at mærke, blev praktiseret af de radikale, men

i teologen Frede Bojsens „sammensmeltning“ af de bløde tendenser i Venstre og Højre kunne han umuligt deltage. Det var tillige hans overbevisning, at Højres nære nederlag blev afvendt ved forliget, og efter i 14 år at have været Langelands folketingsmand nedlagde han i lede sit mandat i august 1894 og bosatte sig i Norge. Hertil kan dog også andre forhold have medvirket. I juli var Edv. Brandes for anden gang blevet forbigået ved besættelsen af stillingen som chef for Det kgl. Teater, hvortil han vel var mere skikket end nogen anden, og på Helsingør Banegård (han ejede en sommervilla nord for Helsingør) havde forfatteren Gustav Esmann omtrent samtidig pryglet ham med en ridepisk, fordi han følte sig krænket som ægtemand. Denne skandalisering tog Brandes sig meget nær.

Da Edv. Brandes i 1897 vendte tilbage til Danmark, var stillingen i flere henseender forandret. Brandesianismen indtog nu en betydelig magtstilling i landets kulturliv, og det kunne ses, at Højre inden længe måtte vige for Venstre. Praktikerens Brandes, der med nogen ret kunne regne sig blandt sejrens organisatorer, fordi han havde udmøntet broderens bevægelse i døgnets politik, måtte dog konstatere, at ingen af sejrens frugter var tilfaldet ham, hvorimod han stadig var „den bedsthadede“. Den bitterhed, som herved opstod i hans sind, er måske årsagen til, at han, da han genoptog arbejdet på „Politiken“, hengav sig til en næsten rabiat journalistik i tiden indtil århundredskiftet. Georg Brandes havde i sin karakteristik af broderen skrevet, at han ikke blot havde hang til at trodse, men også manglede sky for at såre, selv unødigt. Nu haglede hans kritik ned over Det kgl. Teater. Skuespilleren Robert Schyberg, der følte sig personlig fornærmet, gav ham på Østergade en lussing, der førte til en duel i Ermelunden; den forløb ublodig, men kombattanterne fik 14 dages fængsel. Da de kom ud, blev

de hyldet af hver sin kreds, Edv. Brandes med en adresse. Den senere professor Vilh. Andersen begrundede i et åbent brev, hvorfor han ikke var blandt underskriverne. Brandes havde *villet* forarge, hævdede Andersen, men han indrømmede, at han dårligt kunne undværes som „Negationen i dette blonde rige“. Da Edv. Brandes skrev en anmeldelse af Casinoforestillingen „Damen fra Natcafeen“, blev artiklen opfattet som letfærdig, og dette i forbindelse med misnøjet over de ensidige litteraturdomme foranledigede 15 ansete mænd, der i øvrigt stod Hørups „Politiken“ nær, deriblandt professorerne Harald Høffding og Viggo Bentzon, til at sammenkalde et møde, hvorpå der skulle protesteres mod bladets tone. Netop på den til mødet fastsatte dag fremkom der meddelelse om, at justitsminister Nellesmann ville anlægge sag mod Brandes som forfatter af romanen „Det unge Blod“, der ansås for usædelig, hvorefter protesten straks blev afløst; den skulle jo have gældt en bestemt journalistik, ikke litteraturens frihed.

*

Da Viggo Hørup ved systemskiftet indtrådte i ministeriet Deuntzer, blev Edv. Brandes eneredaktør af „Politiken“. Han gjorde snart den erfaring, at det var meget lettere at være leder af et oppositionsblad end, som efter 1901, af et regeringsorgan. Han ville dog længst muligt holde Venstre sammen, skønt han erkendte, at han sad med „et halvt reaktionært og helt klerikalt ministerium“. Han sympatiserede med den radikale fløj, der efterhånden markerede sig inden for Venstre-reformpartiet, men mente, at radikale elementer altid havde større indflydelse inden for et stort parti end den, de ville få, hvis de selv dannede et lille. Hans stilling var i det hele på forhånd byrdefuld. „Her skal jeg sidde og lege Hørup uden hans pen . . .“, skrev han til en ven, og omtrent samtidig til en datter:

„Du kan jo nok begribe, at mange ikke lider, at så sort en buk som jeg stilles i spidsen for så stort et blad: jeg er hverken blond eller kristen eller sædelig eller noget af, hvad man skal være“.

Brandes trættes; det hændte, at han om sommeren kun tog ind fra landet tirsdag og fredag. Sådan kan et stort dagblad ikke redigeres, „Politiken“s oplag begyndte at vige. Derved blottede Edv. Brandes sig over for en af sine hovedmedarbejdere, Henrik Cavling, oprindelig maskinist og seminarist, men et meget stort journalistisk talent. For Brandes var idealet det franske litterære og politiske kampblad, hvorimod den verdensberømte Cavling var overbevist om, at denne bladtypes tid var forbi også i Danmark. Han så for sig et moderne dagblad, redigeret i en nydansk samfølelsens ånd og opfyldende det nye århundredes krav om universel nyhedstjeneste, et blad af populært og aktuelt indhold, som han ved hjælp af den i udlandet brugte trykketeknik også ville skaffe en herhjemme hidtil ukendt udbredelse. Cavling havde rejst kapital til at starte en sådan avis, adskillige af „Politiken“s medarbejdere ville følge ham, og han havde tilsagn om bidrag fra mange i den forfattergeneration, der var fulgt efter brødrene Brandes. Edv. Brandes erkendte den fare, hvori „Politiken“ nu var stedt, udfaldet af en lang og hård konkurrence kunne være tvivlsomt, hvilket måtte berøre ham også som storaktionær i bladet. En ven og rådgiver trådte da formidlende til, og med det resultat, at Cavling opgav sin bladplan, imod at Brandes, der fik tillagt en pension, fratrådte som redaktør. Den sidste dag i december 1904 stod Edv. Brandes' afskedshilsen til sine læsere i „Politiken“; han skrev her, at forinden han havde truffet den bestemmelse at trække sig tilbage efter 20 års virksomhed ved bladet, „har jeg krævet og modtaget forsikring om, at „Politiken“ vil blive fortsat i samme ånd,

hvori den altid har været ledet som radikalt venstreblad og organ for dansk frisind“. Samme dag satte sig for første gang i et stort dansk dagblads chefstol en journalist og ikke en litterat eller politiker, dog at Ove Rode, som foran nævnt, blev Henrik Cavlings medredaktør.

*

Nær de 60 år syntes Edv. Brandes nu at kunne gå ind til et otium viet filologiske og dramaturgiske sysler, men han stod tværtimod over for den socialt succesfyldte del af sit liv, der skulle føre denne konsekvent åndsradikale oprører til samfundets top, endog til stillingen som sin konges fortrolige, erfarne rådgiver. Han sluttede sig naturligvis, skønt med forbehold, til det i 1905 selvstændiggjorte Radikale Venstre, og året efter satte det nye parti ham ind i Landstinget, hvor han, da han var den eneste radikale, udgjorde „gruppen Brandes“. Han havde aldrig været egnet til at tale til store forsamlinger, hans taleform var den konverserende, men netop den gjorde sig i det Landsting, der ofte kedede sig. Der skete overhovedet det mærkelige, at Edv. Brandes, denne mand af ry, og af rygte, blev et forkælet medlem af netop det ting, hvis magtstilling han og hans meningsfæller ville bryde. Befriet for en redaktørs besvær udfoldede han nu den vindende elskværdighed, der altid havde været en del af hans væsen, og hans ironiske, charmerende tone indtog tingets lensgrever og konferensråder. Han var jo endelig heller ikke nogen 1905-mand, han stod ret skeptisk over for sit partis socialradikale retning, en omvæltning af de kulturelle værdier var ham mere magtpåliggende end at styrte det sociale, han var liberalist og individualist og virkede i det hele næsten beroligende på det overhus, der vogtede sine privilegier, hartkornet og formuen. Hurtigt opstod der et vist sammenspil mellem denne åndsaristokrat og

de fødte aristokrater, der ikke ugerne påhørte hans vittige kritik af Venstrereformpartiets ministerium. Skønt grev Mogens Frijs' frikonservative jo mere eller mindre åbenlyst støttede J. C. Christensen, udvikledes der mellem de distingverede herrer Brandes og Frijs, på trods af deres skinfægtninger, et venskab, der skulle få politisk betydning. Holstein-Ledreborg var hans personlige ven fra kamptiden, hvorimod han ikke vides at have haft venner blandt radikale husmænd. Edv. Brandes blev den helst hørte taler i Landstinget, medlemmerne stimlede sammen omkring hans plads, når han tog ordet, Estrup ikke undtaget.

Således var altså Edv. Brandes' position, da han i 1909, en snes år ældre end Det radikale Venstres stiftere, blev finansminister og fik brug for sine finansielle og administrative evner samt for sin lange erfaring. Hans indtræden i ministeriet C. Th. Zahle I gav det straks position, og hans forbindelser i Landstinget kunne blive nyttige. Modstandere har kaldt ham de radikale ministeriers både „vimpel og ballast“, hans eget udtryk i anden forbindelse. For Brandes selv betød porteføljen, at frugterne omsider var modnede. I en årrække efter 1894 havde han jo følt, at Venstres succes dansede ham forbi. Hans liv tilhørte fremtidig politikken.

Sagnet vil vide, at Edv. Brandes kort efter sin udnævnelse mødte den tidligere udenrigsminister, grev Fr. Raben-Levetzau på gaden, og at greven da sagde til den nyslåede finansminister: „Vi har drevet det vidt her i Danmark; her kan både grever og jøder blive ministre“. Hvortil Brandes skal have svaret: „De overdriver, hr. greve, dumme jøder kan ikke blive ministre“.

*

Politisk uerfaren var af gode grunde udenrigsministeren, Erik Scavenius; han var kun 32 år og indtil sin indtræden i C. Th. Zahles regering kontorchef i Udenrigsministeriet. Por-

teføljen var først tilbudt J. H. Deuntzer, mindre betænksomt måske, fordi det første radikale ministerium nødvendigvis måtte kræve, at ingen af dets medlemmer havde indtægts-givende stillinger i erhvervslivet, og det havde Deuntzer, endda store. Da han måtte tro, at ministeriets liv blev kortvarigt, ville han ikke afstå indtægter, og Zahle henvendte sig derefter, på bl. a. den senere professor Aage Friis' råd, til den ham ubekendte kontorchef Erik Scavenius, ikke skræmt af navnets provisorieklang. For slægten Scavenius' oprindelse er forhen kortelig redegjort (I, s. 333). Rigmanden Jacob Brønnum Scavenius, død 1820, havde tillid til muld og kridt. Efter at have erhvervet Gjorslev på Stevns købte han 1798 godset Klintholm på Møn; hele arealet var ca. 2.000 tdr. land, klintefaldene medregnet. Ætlingen Erik Julius Christian Scavenius, en brodersøn af Jacob Scavenius, Højres kultusminister, var født 1877 på Klintholm. Han blev cand. polit. 1901 og gik straks ind i udenrigstjenesten, antaget af Hannibal Sehested, Højres sidste konsejlspræsident og udenrigsminister; han forsømte ikke ved tiltrædelsen at aflægge en visit hos den nu pensionerede gehejmeråd P. Vedel, der jo repræsenterede en tradition helt tilbage til nationalliberalismens dage.

Efter at have været assistent (sekretær) i Udenrigsministeriet gik Erik Scavenius i 1906 til Berlin som legationssekretær hos Johan Hegermann-Lindencrone, der på den vanskelige post, tilskyndet især af J. C. Christensen, med dygtighed stræbte at fjerne den indgroede mistillid til Danmarks hensigter; herhjemme beskyldtes Hegermann undertiden for „unational tyskvenlighed“, efter H. P. Hanssens dom ganske med urette. Erik Scavenius deltog i forarbejdet til optantkonventionen af 1907 og kom herved ind på den udenrigspolitiske side af vort nationale spørgsmål. Herom skrev han så sent som i 1959:

„I disse år formede sig for mig den opfattelse af Danmarks stilling over for udlandet i udenrigs- og militærpolitisk henseende, som har været vejledende for mig under min senere virksomhed som udenrigsminister. Danmark må søge at balancere mellem de stormagter, hvis politik er bestemmende for vor skæbne, for derved at undgå, at landet inddrages i andre staters krige. Dernæst må vi erkende, som følge af vor beliggenhed, vor afhængighed af den magt, der har herredømmet i Nordtyskland, således som vor historie lærer os det. Så længe krige er mulige i Europa, burde vi indstille vor udenrigspolitik herefter.“

1908 hjemkaldtes Scavenius til Udenrigsministeriet, hvor han blev kontorchef. Han tilhørte jo en konservativ slægt og havde i 1909 ingen forbindelse med Det radikale Venstre, men han var liberal og rationalist og sympatiserede med partiet, fordi det i militærspørgsmålet ikke viste fejhed over for virkeligheden og erkendte den magtesløshed, som var en følge af, at landet lå under de tyske kanoners munding. Det faldt ham da ikke svært at indmelde sig i det radikale parti og modtage tilbuddet om at blive udenrigsminister. En så ung mand måtte være et ubeskrevet blad, men det skulle vise sig, at han besad en selvsikkerhed, der ikke dækkede over indre usikkerhed, og at han, som andre af hans slægt, kunne være unødigt skarp i udtrykket. Han var næppe overbevist om, at den kompakte majoritet altid repræsenterede fornuften, og han havde ikke megen sans for folkelige følelser. Da den unge kontorchef blev gjort til udenrigsminister, blev han pludselig overordnet ministeriets to departementschefer og to kontorchefer (af hvilke han hidtil havde været den ene). De ældre embedsmænd tog imidlertid det uhørte spring med ro, dog lod departementschef Axel Vedel sig udnævne til amtmand i Næstved. Som kontorchef efterfulgtes Scavenius af Herluf Zahle, Danmarks gesandt i Berlin i april 1940.

*

Også P. Munch var en ung minister, 39 år gammel. Afgørende for, at han blev indenrigsminister, var ikke det kendskab til kommunernes historiske forhold, som han havde erhvervet gennem sin disputats, men at en revision af valgkredsloven, der henhørte under Indenrigsministeriet, og med den en grundlovsændring var aktuel. Forfatningen af 1866 bød, at der skulle være et folketingsmandat for hver 16.000 indbyggere, men med det stigende folketal og befolkningsforskydningerne mellem land og by var man langt fra at opfylde dette bud. I 1904 havde af 114 kredse de 59 for mange indbyggere, især byerne var underrepræsenteret. Venstre drog fordel af tilstanden, og enkeltmandskredssystemet var til skade for Højre, der uden for byerne havde adskillige, men spredte vælgere og derfor ønskede et landssamlende forholdstalsvalg. Socialdemokraterne og de radikale havde i 1905 krævet valgloven ændret, så at grundlovens bestemmelser blev opfyldt, men daværende konsejlspræsident J. C. Christensen ønskede sagen løst ved en grundlovsændring på betingelse af, at ikke andre forfatningsspørgsmål blev inddraget. Et forslag om en sådan ændring, hvorved antallet af Folketingets medlemmer sattes til 124-132, blev vedtaget i dette ting, men ikke i Landstinget, da J. C. Christensen ikke ville give tilsagn om, at den opløsning af tinget, en grundlovsændring forudsatte, ikke skulle omfatte de kongevalgte medlemmer, som Højre mente var valgt på livstid.

I debatten inddroges efterhånden spørgsmålet om en mere omfattende grundlovsrevision. Nu da militærpolitikken stundede mod sin afslutning, gik man ind i forfatningspolitikens æra. Allerede under ministeriet Holstein-Ledreborg havde Det radikale Venstre ved Ove Rode fremsat forslag om 25 års valgret, også for kvinder og tyende, bortfald af den privilegerede valgret til Landstinget og

af de kongevalgte, 132 medlemmer af Folketinget, folkeafstemning m.v. Rode var klar over, at mange, der i provisorietiden var radikale, siden, nemlig da retsgrundlaget ved systemskiftet var blevet bragt i orden *de facto*, var blevet moderate, men han var, og partiet med ham, overbevist om, at i forlåtningssagen virkede dog en naturmagt, der før eller siden ville bryde enhver modstand. Det var den situation, P. Munch overtog som indenrigsminister. Ingen ved, hvilke reformmål Viggo Hørup egentlig havde, hvad han ville realpolitisk efter 1901; kampen havde jo taget hans bedste år, og han døde kort efter systemskiftet. Det blev Munch mere end nogen anden, der tydede den arv, Hørup havde efterladt, og på dette grundlag gjorde den nødvendige gerning helt frem til 1940.

*

Munch havde meget gerne set sin gamle universitetslærer, professor Kr. Erslev som undervisningsminister, han havde i 1906 i Københavns 4. kreds som radikal kandidat fået 906 stemmer mod L. V. Bircks 1200. Men det var udelukket, at Erslev ville påtage sig det med Undervisningsministeriet sammenhængende Kirkeministerium, til hvilket han ikke havde noget personligt forhold. Da man ikke mente, det endnu gik an at dele Kultusministeriet, blev det forsøgt at få teologen, højskoleforstander Thomas Bredsdorff som kultusminister. Han stod de radikale nær, men han afslog opfordringen, fordi han ikke ville forlade sin gerning som ungdomslærer. Enden blev, at provst M. C. B. Nielsen, Vemmelev, udnævntes til kultusminister. Michael Cosmus Bornemann Nielsen, hans fulde navn, var født 1847 i Langebæk ved Kallehave som søn af en provst; han var broder til den i Rio de Janeiro meget ansete storkøbmand, generalkonsul Emil Nielsen.

M. C. B. Nielsen havde efter studentereks-

amen en tid været landvæsenselev på Hagernes Oremandsgård, men i 1875 blev han cand. theol., siden sognepræst i Vendsyssel, i Nysted og fra 1897 i Vemmelev ved Slagelse, her efter beboernes ansøgning derom. Den venlige og ligefremme mand havde som velhørt præst af grundtvigsk holdning mange sognebåndsløser og blev desuden en søgt taler ved kirke- og folkemøder. M. C. B. Niensens betydelige administrative evner gjorde, at han to gange blev provst, nemlig både i Vendsyssel og for Slagelse Herreds provsti, første gang kun 37 år gammel. M. C. B. Nielsen var tidligt venstremand, uden stærkt gruppepræg, imod visnepolitikken, men også imod Københavns befæstning. Han valgtes 1892 i Bogense som moderat og igen 1895 som forligets forsvarer. I Folketinget tog han sig navnlig af skole- og seminarieresager, der altid havde hans særlige interesse. Provst Nielsen var dog særstandpunkternes mand, han var ikke egnet til at færdes inden for faste partirammer, følte sig efterhånden noget hjemløs og undlod at stille sig ved valget i 1898. Efter denne tid udviklede M. C. B. Nielsen sig i det stille over mod radikalismen; det vakte overraskelse, da provsten i Vemmelev ved forsvarsvalget i 1909 stillede sig som radikal løsgænger i Ruds-Vedby, dog forgæves, og endnu mere da han i oktober indtrådte som kultusminister i ministeriet Zahle. Såvel C. Th. Zahle som Edv. Brandes huskede ham fra hans rigsdagsår og havde bevaret et godt indtryk af ham. Det kunne komme M. C. B. Nielsen, og dermed regeringen, til gode som kultusminister, at han i sin virksomhed som provst havde været i bred berøring med lærerstanden. Da han tiltrådte Slagelseprovstiet, havde han tilsendt lærerne en rundskrivelse, hvori det bl. a. hed: „Al åndelig uniformering forekommer mig usmægtelig, men mest hvor det gælder arbejdet med børnene.“

*

Landbrugsminister Poul Christensen var en søn af Sjællands muld, og han genkendtes altid som en sådan. Han var født 1854 ved Roskilde, men sin drengetid tilbragte han hos en mormoder i Ødemark ved Sorø, hvor han oplærtes ved landbrug og som træskomager. 24 år gammel overtog han i Ødemark et brug med kun 5 skpr. hartkorn, som han livet igennem lagde vægt på at drive mønsterværdigt. Poul Christensen havde ikke fået anden lærdom end den, folkeskolen kunne give, men som elev var han kvik, og den unge husmand tog snart på Venstres side del i offentlige anliggender. Han var af natur en klingende, dog noget for patetisk veltaler og gjorde første gang lykke på et af de Herthadalsmoder, hvortil sjællændere fra alle egne stævnedes. Poul Christensen var en afgjort modstander af Københavns befæstning. Når krigsminister Bahnsøns officerer i Midtsjælland agiterede for fæstningen, gik der ofte bud efter husmanden med de polemiske talegaver, som gerne tog en dravat med de såkaldt sagkyndige. Han var en mand, der stod godt til den gamle bondevenneegn, hvori han boede.

Da C. C. Alberti i 1889 nedlagde sit mandat for Sorøkredsen, blev Poul Christensen udpeget til at efterfølge ham. Der var dog vælgere, som nok anerkendte træskomandens gode hoved og tunge, men anså hans viden for utilstrækkelig. Var han ikke mest af alt en fræschelt? Overretssagfører, senere folketingsmand Alfred Christensen blev da tilkaldt fra København som konkurrent, men kom i mindretal ved en iværksat sogneafstemning, hvorefter Poul Christensen ved valget den 21. januar 1890 blev sat ind i Folketinget som Venstres eneste kandidat. Flere ledende vælgere havde før valget udtalt håbet om „senere at skaffe gamle Alberti en værdig afløser“. Poul Christensen var altså tilnærmelsesvis i samme situation som væveren Hans Hansen, Mern, der ved valget til Den grundlovgivende Rigs-

forsamling havde det uheld at besejre professor H. N. Clausen. Der blev dog ingen grund til at betragte hans valg som midlertidigt; han havde god forstand på realiteter. Han sluttede sig straks til Hørups linje og fulgte den frem til Det radikale Venstre; langs vejen lå betydelige ordførerskaber om fæste- og lejehuse, udvidet kommunal valgret og borgmestervalg i købstæderne. Han var sammen med Villh. Lassen og Zahle en af den gryende husmandsbevægelses mest virkningsfulde talsmænd og havde derfor naturligt sin plads i det første radikale ministerium. 1896-1905 var han revisor i Den sjællandske Bondestands Sparekasse. Ikke Poul Christensen, men Anders Nielsen, landbrugsminister allerede i 1908, blev dog „den første husmand i kongens råd“.

*

Trafikministeriet blev som nævnt overdraget J. J. Jensen (Onsted). Jens Jørgen Jensen, født 1860 i Virring ved Skanderborg som søn af en arbejdsmand, tjente i sin tidligste ungdom som karl på gårde, men udvandrede 22 år gammel til USA. Skønt han kun opholdt sig i „staterne“ nogle få år, blev denne Amerikarejse af livsvarig betydning for den unge begavede jyde, der lærte at tænke uafhængigt af afstamning og tradition. Hans fremdrift blev skærpet, og en halv snes år efter sin hjemkomst købte han en gård i Onsted ved Odder. Meget tidligt havde Jens Jørgen Jensen, der var et livfuldt gemyt, stillet sig på Venstres side; forfatningskampen oprørte ham, fra USA mente han at vide, hvad folkets selvbestemmelsesret betød. Han valgtes i 1901 af Venstre i Bjerrekredsen, men faldt i 1906, fordi han havde sluttet sig til Det radikale Venstre året forinden; nu fik han altså oprejsning. Fra et partistandpunkt set blev Jensen (Onsted) i 1909 også „jysk minister“. Jylland måtte have en mand i regeringen; det var den landsdel, hvor de radikale stod svagest.

Det havde været C.Th.Zahles tanke at overdrage Handelsministeriet til Herman Heilbuth, direktør i Dansk Svovlsyre- og Superphosphat Fabrik. Han nød anseelse som en fremragende købmand, havde deltaget i dannelsen af Det radikale Venstre og kunne regne både Zahle og Ove Rode som venner. Dog, Edv.Brandes nedlagde sit veto: Kun én jøde i regeringen! Den store strafferetslærde, professor Carl Torp fik da tilbudt ministeriet – han havde siden valget i 1906 været radikal kandidat i København – men han mente ikke, at hans helbred tillod ham at påtage sig opgaven. Handelsministeriet overdroges derefter Wilhelm Hartvig Otto Weimann, der var født i Odense 1868; faderen havde et stort firma for skindeksport. Efter sin juridiske embedseksamen gik Weimann en tid ind i firmaet, men blev i 1897, da overretssagfører, udsendt dansk konsul i Chicago, siden i New York og endelig fra 1901 generalkonsul i Hamborg. Wilhelm Weimann, der var meget vital og havde et åbent væsen, erhvervede sig på sine poster en betydelig verdensorientering; han havde et godt navn i danske erhvervskredse og var ved Handelsministeriets oprettelse i 1908 på tale som dets departementschef. Året efter blev han altså det nye ministeriums leder, modtaget med forventning.

*

Det første radikale ministeriums ældste medlem, født allerede 1833, var forsvarsminister Christopher Krabbe; han omtales dog sidst, fordi det af hans optagelse i regeringen fremgår, under hvilke hensyn C.Th.Zahle sammensatte sit ministerium. Krabbe tilhørte en gammel adelsslægt, blandt hvis kendte medlemmer i dette århundrede har været zoologen, professor Harald Krabbe og dennes sønner, strafferetslæreren, professor Oluf Krabbe, neurologen Knud Krabbe og Jon

Krabbe, der i en årrække var udenrigsministeriets kommitterede i sager vedrørende Island. Christopher Krabbe var godsejerson fra Holgershåb på Falster, student fra Sorø, cand. jur. 1859. I de første år efter sin eksamen virkede han navnlig i pressens tjeneste og sluttede sig til den kreds af demokratisk sindede Ejdermænd, der bekæmpede C.C.Halls nølende politik. 1863 udgav han under mærket Saxo Politicus et vittigt flyveskrift, der var rettet mod de i hans øjne frygtagtige national-liberale ledere. Krabbe ville rask frem mod målet: et Danmark til Ejderen i nært forbund med det øvrige Norden. Et par år var han medarbejder ved Plougs „Fædrelandet“. Han var et heftigt temperament, og det vakte megen opsigt, da han engang i sine skribentår efter en polemik med „Berlingske Tidende“ overfaldt dette blads redaktør, H.Buchheister, og slog ham i ansigtet. Siden gik Krabbe over i juridisk virksomhed; han var i 1909 herredsfoged i Lysgård m.fl. herreder med bolig i Kellerup.

1864 var Christopher Krabbe valgt til folketingsmand for Kalundborg-Samsø. Han havde da tilknytning til bondevennerne, men var fortsat national. Han udtalte sig imod „systemet af 15. november“ (1863), hvilket betød, at han anså Christian IX for en hindring for en virkelig national politik. Han var en af de ivrigste forkæmpere for junigrundlovens bevarelse. 1870 var han blandt hovedmændene ved dannelsen af Det forenede Venstre, hvis program han skrev sammen med C.Berg. Samme år blev han, kun 37 år gammel, formand for Folketinget. Hans logiske sans og juridiske indsigt gjorde ham egnet til posten, men spørgsmålet var, om denne af skikkelse lille mand med den stejle, aristokratiske selvillid besad den fornødne sindets ligevægt og kunne hæve sig over sit partistade. Det blev dog efterhånden erkendt, at han optrådte med ydre sikkerhed og ro, myndighed

og retfærdighed. Han regnes blandt de bedste formænd, Folketinget har haft. Krabbe deltog samtidig dygtigt i behandlingen af vigtige love, bl. a. den nye hærlov af 1880, og nævntes almindeligt som den af Venstres forere, der havde mest udsigt til at indtræde i en regering. Under brydningerne inden for Venstre var hans sympati nærmest hos den moderate floj; helt klar var hans holdning ikke, og ved valget i 1879 afviste han nærgående interpellationer om sit tilhørsforhold med det selvbevidste svar: „Jeg er Christopher Krabbe!“ Det måtte sige vælgerne tilstrækkeligt.

Med alle sine gode formandsegenskaber manglede den noget tilknappe herredsfoged dog smidighed, hvorved uheldige situationer kunne opstå i Folketinget. Bedst kendt er optrinet den 29. marts 1883, da Hørup under en militærdebat udtalte sit: „Hvad skal det nytte?“, et spørgsmål, der gav Christopher Krabbe anledning til at give taleren en irettesættelse. Den misstemning, der herved opstod omkring ham inden for den radikale del af Venstre, medvirkede til, at han kort efter nedlagde sit formandskab og ikke stillede sig ved valget året efter; han havde desuden arvet den gamle hovedgård Hald på den vestlige bred af Viborg Sø, og han fornam den forestående forfatningskamp, der før en årrække ville umuliggøre frugtbar lovgivning.

Der var stilhed om Christopher Krabbe helt indtil 1895. Han mente, at det da sluttede storpolitiske forlig med Højre ville genskabe gode arbejdskår, og stillede sig derfor på ny i Kalundborg, hvor han besejrede en forligsmodstander. Han udtalte dog under valgkampen, at nu gjaldt det ikke fortidens splid, men fremtidens arbejde. Efter nogen tøven meldte han sig til det nyoprettede Venstrereformparti. Krabbes hovedinteresser var retsreformen og en grundlovsændring, der gav pålidelige garantier mod en gentagelse af provisorierne, hvad han – som Hørup – ikke

mente, at forliget havde gjort. Indførelsen af hemmelig afstemning i 1901 skyldtes væsentlig ham.

Ved folketingsvalget i april 1901, systemskiftevalget, blev Christopher Krabbe stedt i store vanskeligheder. Hans datter, journalisten Margrethe v. Wildenrath-Krabbe, der havde været gift med maleren J. P. v. Wildenrath og i mange år levet uden for Danmark, overtog fra januar 1900 redaktionen af „Dannevirke“ i Haderslev, som var det førende dansksindede blad i Nordslesvig. I forståelse med den private ejer lagde hun bladets linje om i tyskvenlig retning. Ved en række angreb på de dansksindede ledere, som vakte harme på begge sider af grænsen, berøvede fru Wildenrath-Krabbe hurtigt „Dannevirke“ det meste af læserkredsen. Oktober 1900 gik bladet over på andre hænder og fru afskedigedes. Støttet af de tyske myndigheder udgav hun derefter „Det gamle Dannevirke“, som dog ikke slog an og allerede gik ind i 1903. Krabbe nægtede at være medansvarlig for datterens forhold, men ville dog ikke tage klart afstand fra hendes virksomhed, han, der omkring 1864 havde været yderliggående national. Følgen blev, at på valgdagen i 1901 talte bl. a. Georg Brandes imod ham i Kalundborg. Krabbe, der var eneste kandidat, modtog 1239 ja-stemmer, mens 1261 stemte nej. Da ingen modkandidat havde meldt sig inden otte dage, erklæredes han for valgt og drog altså tilbage til Folketinget med et vælgerflertal imod sig, en enestående situation. Alligevel tog hans anseelse ikke varigt skade. Han var tingets 1. viceformand 1901-05, d. v. s. indtil de radikale brød ud af Venstre-reformpartiet. At han fulgte C. Th. Zahle og hans nærmeste havde til dels sin årsag i, at han var en heftig modstander af Albertis pryglelov, men han har tillige ment, at de radikale fortsatte den lige linje i Venstres politik. Ved hans udnævnelse til forsvarsminister

var han medlem af finansudvalget. Var denne mand af ubestikkelig retskaffenhed og juridisk klarhed blevet justitsminister i 1901 i stedet for Alberti, var dennes skæbne vel ikke derved blevet afvendt, men man havde undgået nationalskandalen i 1908; at han, sikkert til sin skuffelse, ikke blev medlem af den første venstre-regering kan have bidraget til, at han i 1905 sluttede sig til de radikale.

*

Men hvorfor blev Christopher Krabbe, hvis politiske liv var forløbet så uregelmæssigt, og som i sin tid som Folketingets formand havde irettesat Viggo Hørup og med formaning forelagt Edv. Brandes den traditionelle eds-formular – hvorfor blev netop han optaget i den første radikale regering? Jo, det var C. Th. Zahle magtpåliggende at legitimere sit ministerium som udgået af det gamle Venstre, i modsætning til det „Venstre“, der i hans øjne var blevet tilbage, da de radikale i 1905 forlod J. C. Christensens parti. Hertil kunne gamle venstrenavne som Krabbe og Brandes tjene, mænd, der havde siddet på Rigsdagen samtidig med D. G. Monrad og C. Berg. I samme øjemed blev den betegnelse, som den radikale gruppe i Folketinget havde antaget ved udbruddet, Folketingets Venstre, stammende fra Bergs og Hørups dage, opretholdt indtil efter valgsejren i 1909; først da antog gruppen vælgerpartiets navn: Det radikale Venstre. Zahle havde den særlige grund til ikke at forhaste sig, at han selv og andre ældre radikale, der havde en fortid i Venstre-reformpartiet, naturligvis fastholdt Venstres gamle krav om militærudgifternes nedbringelse, det var jo en hovedsag for dem, men han og de var forbeholdne over for Odenseprogrammets ord om, at hær og flåde skulle reduceres helt til et grænse- og søpoliti. Til højre for midten i Folketingets Venstre stod endda i denne sag især Christopher

Krabbe og Edvard Brandes. Som foran nævnt var der inden for partiet heller ikke enighed om 1905-kravet om grundværdibeskatning, navnlig ikke om grundskylden som den eneste skat; mange radikale københavnere fandt denne tanke for dogmatisk.

Fra 1909 mente de noget uensartede radikale grupper på og uden for Rigsdagen altså at kunne følges ad under fællesnavnet Det radikale Venstre, men det er bemærkelsesværdigt, at C. Th. Zahle af hensyn til traditionen kun optog én af mændene fra 1905, P. Munch, i sit ministerium. Christopher Krabbe var jo derimod et gammelt venstrenavn, han var også den mest forsvarsvenlige blandt de radikale, og det måtte være kongen behageligt at se en adelsmand i regeringen. Mod den ligesom Munch nyvalgte Ove Rodes optagelse nedlagde Edv. Brandes veto – han var jo stærk i så henseende – formelt under henvisning til, at ministeriet ikke kunne tælle både „Politiken“s forhenværende og nuværende redaktør. Det er muligt, at Rode selv endnu ikke folte sig en ministergerning voksen, og han fik som „manden i salen“ også nok at se til, da han blev folketingsgruppens formand og jo tillige var politisk leder af regeringsbladet. Blandt Rigsdagens mange rundhoveder af dansk normaltype syntes Ove Rode en ud-søgt både af skikkelse og ånd, en mindelse fra guldalderen. Nogle har nok set, at man af denne unge, nervøst årvågne politiker kunne vente sig det ekstraordinære, men den erfarne har tillige forstået, at det ikke var en kommende folkefører i bred forstand, som nu havde fået en stol i tinget. Rode manglede jo netop den *almindelighed* i sit væsen, der i Danmark har skabt en C. C. Hall, en J. C. Christensen, en Th. Stauning, og hans københavnske, æstetisk farvede kultur gjorde ham let til en fremmed blandt bønder. Det havde vist sig, at han var vanskeligere at få valgt end Munch.

*

Det var aftalt med kongen, at de gældende bestemmelser om ministeruniformer og ministrenes rang ikke skulle anvendes på det radikale ministeriums medlemmer, udenrigsministeren undtaget. Ej heller ville ministrene foretage indstilling af ordner eller titler, dog at tildeling af ordner til udlændinge krævede udenrigsministerens indstilling, d.v.s. samtykke. Ministeriet Zahle ville være et ministerium i sorte frakker, ikke uniformerede excellencer. Erik Scavenius var i 1906 som embedsmand blevet ridder af Dannebrog, men modtog ikke siden indenlandske dekorationer. Ordningen af 1909, hvorefter det i realiteten blev departementschefernes sag at indstille til udmærkelser, opretholdtes under det følgende radikale og siden under radikal-socialdemokratiske ministerier, undertiden vistnok mere formelt end reelt. I mange år har den regel været gældende, at dekorationer fra og med kommandør af 1. grad for tildelingen skal nævnes i ministermødet, hvilket kun kan have den mening, at der skal være mulighed for at gøre indsigelse.

*

Den første radikale regerings hovedopgaver måtte være at søge rejst rigsretssag mod de ministre, der havde ansvar i Albertiaffæren, samt at gennemføre en valgkredsreform, om muligt i sammenhæng med grundlovens demokratisering. De nys vedtagne militærlove kunne jo ikke ændres, før der var opstået et nyt flertal i hvert fald i Folketinget. Den 3. november holdt konsejlspræsident C. Th. Zahle sin programtale. Han karakteriserede sit ministerium som et partiministerium, og dets ensartethed i forhold til de nærmest foregående skulle kunne komme dets handlekraft til gode. Men regeringen var, udtalte han, parlamentarisk, eftersom den hvilede på 44 mandater (20 radikale og 24 socialdemokrater) og derudover forventede et samarbejde

med J. C. Christensens de 27, nemlig efter det ret radikale program, denne gruppe havde vedtaget, da J. C. Christensen udtrådte af ministeriet Holstein. Kun Højre var regeringens modstander, fordi dette parti havde et fra ministeriets principielt forskelligt samfundssyn. Konsejlspræsidenten var klar over, at ministeriet ville forløfte sig ved at søge Odenseprogrammet fra 1905 gennemført straks, men man håbede at komme et skridt frem mod dette mål. Den nærmeste opgave var udrensningen efter Alberti; her gjaldt det, at ingen skulle personlig forfølges, men ingen skulle heller være hævet over loven, sagde Zahle. Regeringschefen oplyste, at ved ministeriets sammensætning var det princip overholdt, at intet af dets medlemmer tillige kunne have nogen „lønnet stilling“; han indrømmede, at dette ikke altid ville kunne gennemføres, men det var nødvendigt under de foreliggende forhold. Zahle erklærede, at regeringen ikke ville optage nogen forfatningskamp, medmindre den politiske stilling ændredes, men den forventede stærk tilslutning til det af Det radikale Venstre allerede under ministeriet Holstein forelagte grundlovsforslag, som regeringen gjorde til sit – og dermed tvang senere regeringer til at tage op. Hvad der var gjort af bestillinger på baggrund af den vedtagne forsvarsordning skulle respekteres, men der ville ikke blive foreslået skattepålæg for at gennemføre militærlovene hurtigt. At det radikale ministerium var fuldt parlamentarisk ville, sagde konsejlspræsidenten, også vise sig derved, at hvis det fik et flertal imod sig, ville appel til vælgerne omgående følge.

Konsejlspræsident Zahles programtale var ikke udfordrende; en bestemt passage måtte dog virke stærkt udæskende, denne:

„Vor første opgave som regering er at optræde således, at vælgerne genvinder troen på, at der er politikere i Danmark, der står som mænd bag deres ord. Vi vil ikke svigte vor fortid. Der ses hen til os

med forhåbning, men også med ængstelse. Der er mange, mange, der siger: Disse mænd tror vi, men det er også det sidste hold af politikere, vi tror. Hvis disse mænd også svigter, så er der mange, mange – og især mange af de bedste – som vil sige, at nu er deres tro på, at denne nation virkelig kan bære offentlige mænd frem, som vil stå fast på deres standpunkter, knækket for bestandig.“

Vendingen „det sidste hold af mænd“ blev historisk og fremkaldte megen spot. P. Munch har ment, at den hele udtalelse dækkede de stemninger, som skuffelserne efter systemskiftet havde fremkaldt i store dele af befolkningen. Denne hans opfattelse blev ikke bekræftet ved folketingsvalget året efter.

Det første radikale ministerium blev overhovedet ordsprogskabende. Da finansminister Edv. Brandes genfremsatte det af N. Neergaard allerede ved samlingens begyndelse, altså under ministeriet Holstein, fremlagte finanslovsforslag for 1910-11, der viste stort underskud, udtalte han, at det ville være ørkesløs demonstration at søge den lige vedtagne forsvarsordning militært eller finansielt ændret; hans parti var modstander af ordningen, „dog lov er lov, og loven skal overholdes.“ I formen „lov er lov, og lov skal holdes“ fik vendingen vinger, der har båret den frem til denne dag. Brandes henviste derefter til finansernes slette tilstand som følge af en almindelig økonomisk nedgang med faldende statsindtægter, men også på grund af det tryk, de nye militærlove lagde på statskassen. Hvad disse love med nødvendighed krævede bevilget ville blive foreslået bevilget, men der skulle spares også på de militære budgetter, og regeringen ville under de foreliggende vanskelige forhold ikke lægge det produktive civile arbejde hindringer i vejen af hensyn til militære bevillinger. Brandes fremstillede statens økonomiske situation som meget mørk.

Efter ministeriet Zahles tiltrædelse skete der en samlet frontdannelse i Venstre; de tre

grupper valgte i november delegerede til et fællesråd, der skulle varetage det hele partis interesser, også med henblik på forstkommende valg. Anders Nielsen blev formand for „delegationen“, som rådet benævntes.

*

C. Th. Zahle havde overtaget Justitsministeriet, fordi, eller dog også fordi, han ønskede at lede den såkaldte udrensning efter Alberti. Selve dette udtryk – udrensning – harmede Venstre, da det kunne forstås derhen, at en kreds af partiets bedste mænd havde været korrupte og nu måtte stå til ansvar derfor; der var det derom, at de radikale mente, Albertis lobebane ikke havde været mulig uden et vist politisk bedærv hos J. C. Christensen. Den 7. december 1909 vedtog et flertal i Folketinget, bestående af radikale, socialdemokrater og højremænd, at stille Christensen og Sigurd Berg for Rigsretten; disse havde begge anmodet deres partifæller om ikke at stemme mod anklagen. Det udvalg, der forinden havde behandlet sagen, havde fået forelagt en af bankdirektør J. Hassing Jørgensen udarbejdet beregning af de tab, Den sjællandske Bondestands Sparekasse kunne have undgået, hvis J. C. Christensen og Sigurd Berg, da de udefra blev advaret, havde ladet kassens forhold undersøge. Anklagen gik for Christensens vedkommende navnlig ud på, at 1) han havde afholdt sin indenrigsminister fra eller i hvert fald undladt at tilskynde ham til at gøre sin embedspligt i anledning af de foreliggende oplysninger og omstændigheder vedrørende sparekassen, 2) at han ikke blot havde undladt at anstille en undersøgelse af Albertis forhold, men endog bestemt havde modsat sig en sådan, skønt der forelå graverende beskyldninger, ligesom han til trods for disse havde beholdt ham som justitsminister, og 3) at han som midlertidig finansminister havde ydet sparekassen (Alberti) et lån på 1½ mill. kr.

af statskassen, uagtet der forelå oplysninger og omstændigheder, der måtte vække mistanke. For Bergs vedkommende gik tiltalen ud på, at han under tilsvarende omstændigheder, og uagtet det måtte være ham klart, at sparekassens regnskab ikke opfyldte de i sparekasseloven fastsatte bestemmelser, havde undladt at skride ind og at foretage fornødent tilsyn bl. a. gennem sparekasseinspektøren. Udvalgets ordfører, den radikale S. Keiser-Nielsen, udtalte sin medlidenhed med de anklagede, som nervepirrende sindslidelse nu forestod, men der måtte kastes fuldt lys over, hvad sandheden var i disse ulykkelige forhold. Som offentlig anklager beskikkedes højesteretssagfører G. M. Rée, en skarp og kantet, men fremragende procedor, der indtil 1907 havde været retskyndig direktor i N. Neergaards selskaber, Nordisk Liv og Nordisk Ulykke. Som det var at vente, kom anklagen altså ikke til at omfatte den sikre „tugthuskandidat“ P. A. Alberti, hvis sag jo behandlede ved kriminalretten.

Rejsningen af rigsretsanklage mod J. C. Christensen og Sigurd Berg skabte en meget stærk bitterhed i Venstre, der mente, at deres mulige ansvar kunne være fastslået i forbindelse med den verserende kriminalsag. Partiets presse påtog sig at undersøge, om „det sidste hold af mænd“ var aldeles uden ansvar i Albertiaffæren. Havde landbrugsminister Poul Christensen ikke været revisor i vennen P. A. Albertis sparekasse indtil 1905? Det forlød, skrev „Sorø Amtstidende“, at han kort før katastrofen havde sagt, han længe havde vidst, at der var noget i vejen med kassens regnskaber. Konsejlspræsident Zahle beordrede en politiundersøgelse, og ved denne blev hans landbrugsminister rensset; det viste sig, at han selv havde lidt betydeligt tab ved Albertis bedragerier. Om dette så var smigrende for hans virksomhed som revisor var jo en anden sag.

Zahle måtte dog opleve et tilfælde af „mand over bord“. Trafikminister J. Jensen-Onsted havde på et møde i Randers ladet sig forlyde med, at officererne havde affundet sig med den nye militærordning, fordi de samtidig fik lønforbedring. Hærens ledelse fandt udtalelsen ærekrænkende, ministeren søgte at komme bort fra den, men forsvarsminister Christopher Krabbe krævede hans afgang. Konsejlspræsidenten lod da Jensen-Onsted falde. Han udtalte under en interpellation i Folketinget:

„Efter at den afgæede trafikminister ved et offentligt møde havde fremsat nogle udtalelser, hvis ordlyd, hvorpå meget kommer an, i øvrigt aldrig er blevet bestemt konstateret, kom han senere ved sin egen – også over for sine kolleger – alt for forbeholdne optræden til at stå i et uklart lys. Dette er det, som førte til, at man, da han fremsatte ønske om at udtræde af ministeriet, mente at burde imødekomme dette ønske.“

Handelsminister Wilhelm Weimann overtog 2. februar 1910 også Trafikministeriet. J. Jensen-Onsted blev 1918-20 på ny medlem af Folketinget. I en årrække ejede han et forfatteri i Tranbjerg ved Århus; han døde 1933. Han havde i 1903 fået tildelt fortjenstmedaljen i guld som Folketingets repræsentant i en kommission om de dansk-vestindiske øers forhold, der blev nedsat efter salgsplanernes stranding, og som besøgte øerne.

*

Ministeriet Zahle I kunne i lovgivningen ikke udrette meget, selv ikke med Socialdemokratiets støtte; det så vel også sin vigtigste opgave i at forberede næste valg dag. Betydningsfulde var dog de af indenrigsminister P. Munch gennemførte love om en fast voldgiftsret i arbejdsstridigheder (faglige retstvister) og om forligsmandsinstitutionen til forebyggelse af lockout eller strejke (interessekonflikter). Det var jo Sigurd Berg, der i sin tid havde sat sagen i gang, og han bidrog væsentligt til, at

der nu blev en lovgivning på dette vigtige område. På linje hermed lå den forhandlingsret, som P. Munch ved cirkulærer sikrede etaternes tjenestemandorganisationer; i Frankrig var det kommet til strejker over for staten, og det var Munch magtpåliggende i Danmark at lette forholdet mellem stat og tjenestemand. Afholdsbevægelsen var ivrig for kommuneafstemninger om beværterbevillinger og fik den indrømmelse, at flertallet skulle være det afgørende, hvis det udgjorde $\frac{1}{4}$ af alle vælgere (hidtil $\frac{2}{3}$). Det lykkedes derimod ikke indenrigsministeren at få udsat den fremskridende overgang fra hartkornsskat til ejendomsskyld for at vinde tid til i stedet at forberede en afgift hvilende på grundværdien. Der var jo en historisk uvilje mod hartkornsskatten, og hverken Højre eller delegationspartierne var sindet at gøre indrømmelser til georgistisk tankegang. Heller ikke lovforslag om folkevalgte borgmestre, afskaffelse af den privilegerede valgret til amtsrådene og om folkevalgte formænd for disse råd nød fremme. Om regeringens valglovs- og grundlovsforslag, der også sorterede under P. Munch, vil siden blive talt.

Landbrugsminister Poul Christensen fik værdigrænsen for statshusmandsbrug forhøjet til 6.500 kr., da det havde vist sig, at husmændene måtte gå på dagleje i halvdelen af årets arbejdsdage. Han fik desuden tillagt husmandsforeningerne selvstyre af visse bevillinger til husmandsbrugets fremme og løst et ældgammelt spørgsmål om højere løn til skovarbejdere. Poul Christensen var ikke blot en klog, også en sjælden hjælpsom mand, der ikke var bange for et dybt greb i sin egen pengepung, om det kneb. Dette småmandsbarn var fortrolig med landalmuens kår og tankegang, men han hørte til den del af radikalismen, der var forbeholden over for grundskyldstanken.

Kultusminister M. C. B. Nielsen kom i sin

egenskab af kirkens minister ud i en storm, der dog ret beset var en storm i et glas vand. J. C. Christensen havde jo i 1903 under modstand i Landstinget fået gennemført en lov om menighedsråd, dog kun en tidsbegrænset; han havde endda måttet opgive paragrafferne om rådernes medvirken ved præstevalg, men havde derefter, som foran fremstillet, da lovtæksten gav mulighed derfor, administrativt tilladt rådene at udtale sig før præsteudnævnelser, hvis de begærede det. Den 1. januar 1910 bortfaldt de menighedsråd, der var grundstenen i J. C. Christensens kirkepolitik. Bestemmelserne om disse råd var i god tid foreslået forlænget for tre år, medens den også i 1903 vedtagne kirkelige kommission, der siden havde udført et stort arbejde, men i hvilken mange radikale og grundtvigianere i Venstre med uvilje så forberedelsen af en kirkerigsdag, skulle bortfalde; adskillige var endda kølige også over for menighedsrådene, socialdemokraterne ville have dem bort. Forhandlingerne på Rigsdagen forløb således, at både råd og kommission bortfaldt nytår 1910 som fastsat. Dermed var J. C. Christensen, som mange på dette tidspunkt ville ramme, yderst utilfreds, og han faldt ikke til ro, da M. B. C. Nielsen udsendte nogle cirkulærer, herunder ét, hvori Kirkeministeriet lovede ved besættelsen af præsteembeder midlertidigt at tage ønsker fra et navn udpeget på *sgnemøder* med i overvejelserne, en ordning, der sikkert tiltalte mange rene grundtvigianere, fordi et borgerligt møde jo ikke, i modsætning til menighedsrådene, kunne omgives af et kristeligt skin. Christensen interPELLEREDe den 19. januar sammen med Klaus Berntsen hvast kirkeministeren om, hvorvidt han erkendte, at grundloven påbød folkekirkens forfatning ordnet ved lov, ikke ved cirkulærer. Konsejlspræsidenten udtalte, at heri var hele ministeriet enigt, men at dette intet havde at gøre med den midlertidige løsning af de praktiske

spørgsmål, der var opstået ved menighedsrådenes bortfald. Det er muligt, J. C. Christensens hensigt har været et mistillidsvotum til regeringen, men da alle som grundlovstro var enige om, at de i cirkulæret omhandlede forhold „bør ordnes ved lov“, som det hed i hans forslag til en dagsorden, kunne denne vedtages enstemmigt af Folketinget. M. C. B. Nielsen ophævede i øvrigt Jacob Scavenius' endnu fra provisorietiden bestående „mundkurvs-cirkulære“, der forbød lærerne at udtale sig politisk. Den nævnte kirkelige kommission, hvis formand var Sjællands biskop, Th. Skat Rørdam, havde allerede i 1907 vedtaget et udkast til lov om folkekirkens forfatning, et kirkeråd skulle være „kirkens røst“, men udkastet kom aldrig til virkelig behandling i Rigsdagen, og nu blev kommissionen altså opløst. I spørgsmålet om præstevalgsret havde den fulgt J. C. Christensens linje fra 1903-04.

Handelsminister Wilhelm Weimann viste sig at være en praktisk og fordomsfri administrator; den aldeles skaldede mand med det til gengæld lange og kraftige skæg blev respekteret på Rigsdagen, skønt han jo var uden politisk erfaring. I sin egenskab af midlertidig minister for offentlige arbejder gjorde han sig store anstrengelser for at få bygget en bro over Storstrømmen, dog kun en jernbanebro. Hans lovforslag derom faldt på jysk modstand; der var i Jylland ikke vilje til at investere en så stor sum i det østlige Danmark.

Om den meget unge udenrigsminister Erik Scavenius gik længe det sagn, at han som endnu kun kontorchef fra en overordnet fik tilbagesendt en af ham behandlet sag med påskriften: „Om igen!“, og at samme overordnede nogle dage efter fra den nye minister, altså Scavenius, modtog den samme skrivelse med samme påskrift: „Om igen!“ Fra Erik Scavenius' første, kortvarige ministertid huskes bedst en udtalelse, han fremsatte på det radikale landsmøde i 1910:

„Vi kan ikke nå frem i det militære kapløb, og vort militærvæsen kan aldrig få nogen betydning, hverken internationalt eller nationalt. Jeg betoner udtrykkelig det nationale. Jeg håber, at det nogterne syn, som også hører til folkekarakteren, vil besejre den betagende stemningsfylde hos vort folk.“

Udtalelsen er karakteristisk for Erik Scavenius' holdning gennem hele hans politiske liv; ministertiden 1909-10 blev jo kun en forprøve. Medens for de allerfleste danske Danmarks forhold til Tyskland var historisk bestemt, var det for Scavenius geografisk bestemt.

*

Det første ministerium Zables „problem-barn“ var forsvarsminister Christopher Krabbe. Han ansås for regeringens mest forsvarsvenlige medlem, hvad jo fandt støtte også deri, at det just var ham, der i 1883 som Folketingets formand havde tildelt Hørup en roffel for hans: „Hvad skal det nytte?“ Krabbe stod dog helt på fæstningens nedlæggelse og nedgang i udgifterne, men han følte sig forpligtet til at gennemføre de gældende forsvarslove – hvad der senere skulle ske måtte afhænge af Folketingets fremtidige sammensætning. På given foranledning udtalte han: „En væbnet magt skal vi have, og en væbnet magt skal den, som har med den at gøre, søge at pleje og udvikle.“ Krabbe i rollen som „forsvarets plejefar“ vakte opstandelse i det radikale vælgerfolk, og især Anders Nielsen søgte at sprænge forsvarsministeren ud fra de øvrige ministre. Den stejle mand kom også hurtigt i modsætning til høje militære; samtidig med at han krævede Jensen-Onsteds afgang, gav han general J. V. Gortz en tilrettevisning, fordi denne i „Nationaltidende“ havde påkaldt offentligheden over for trafikministeren, og han syntes at have forbudt en officer at være stiller for en ikke regeringsvenlig kandidat ved førstkommende folketingsvalg.

Vigtigst var dog den problematik, som lå

i, at et radikalt ministerium skulle administrere J. C. Christensens forsvarsordning. Taktikken blev den at søge så meget som muligt af de nye militæruddgifter udsat til efter et valg, og finansminister Edv. Brandes var ivrig derfor under hensyn til statens betydelige finansielle vanskeligheder. Da de militære myndigheder havde fuldt op at gøre med de allerede iværksatte foranstaltninger, gik oppositionspartierne i februar 1910 med til at nedsætte forsvarsbudgettet med 6 mill. kr., dog under stærk understregning af at der kun var tale om en udsættelse. Nogle uger senere, ved finanslovens 3. behandling, udtalte N. Neergaard, at militæruddgifterne på det følgende års finanslovsforslag på forhånd var afgjort ved lovene og ikke kunne ændres ved fortsatte udsættelser. Brandes svarede, at hvis ministeriet fik flertal ved valget, ville det søge 1909-ordningen ændret, og der ville da ikke blive opført så store udgifter på finanslovsforslaget, som Neergaard gik ud fra, selv om lovene til den tid endnu ikke var ændrede.

Brandes' udtalelser blev hørt med opmærksomhed af Højre og delegationspartierne. Man forstod, at Det radikale Venstre ikke agtede at lempe sig i militærspørgsmålet, og oppositionens tone over for regeringen blev skarpere, hvad også viste sig under den efterfølgende debat i Landstinget. Her udtalte finansministeren, at det var to livsanskuelser, der stod over for hinanden, og at ingen kunne forvente, at en radikal regering kunne blive siddende i længere tid uden at søge militærlovene omgjort. Frederik VIII fulgte med ængstelse udviklingen. I de første måneder havde forholdet mellem monarken og ministeriet været godt, især kunne han lide Zahle, rejsefællen på Island, men lidt hen i 1910 ændredes billedet. Det vides, at kongen, der jo følte et stort ansvar for landets værn, konfererede med den gamle højrejurist, professor Henning Matzen, og at Højre underhånden

foreslog Venstre, at de sammen styrtede ministeriet. Danmarks gesandt i Stockholm, grev Wilhelm Sponneck, søn af A. W. Moltkes, Bluhmes og Ørsteds finansminister, skulle da være chef for et forretningsministerium, tænkt som et overgangsled til ny regering. Venstre afviste tanken.

Ministeriet Zahle var selv klar over, at det snart havde haft sin tid. Om det forelagte forslag til valgkredsordning opnåedes nok enighed i det væsentligste, men Venstre ville kun lade nyordningen træde i kraft i forbindelse med en grundlovsændring. Til en sådan var der foreløbig ikke megen udsigt. Venstre ønskede vel i princippet en ny forfatning, men antog J. C. Christensens „to tempi“: først skulle Folketinget gøres mere demokratisk, og når der var dannet et fast parlamentarisk flertal i det således styrkede ting (og et sådant bestod jo ingenlunde i 1909-10), skulle Landstinget omdannes. Dele af Højre var villige til at fjerne hartkorns- og pengeprivilegierne mod at få indført anden forskel mellem de to kamre og mod indførelse af forholdstalsvalg. Det radikale forslag om grundlovsændring, indbragt før ministeriets dannelse, havarede den 15. april 1910 på venstregruppernes og Højres modstand; heller ikke valgkredsomlægningen havde nogen fremgang.

*

Derefter indstillede konsejlspræsident C. Th. Zahle til Frederik VIII, at der blev afholdt folketingsvalg. Da det var klart, at regeringspartiets valgprogram ville omfatte en standsning af den militære udbygning, lod kongen Klaus Berntsen kalde og spurgte ham endnu en gang, om han ville træde i spidsen for en regering, da han, kongen, i så fald ville afskedige ministeriet Zahle i stedet for at opløse Folketinget. Men det ville Berntsen endnu en gang ikke; han mente, det kun ville skade, hvis kongen hindrede en opløsning. På

forespørgsel udtalte han sin tillid til, at venstregrupperne ville sejre ved valget; de ville gå enige til kampen og efter valgslaget samles i ét parti. Således beroliget underskrev kongen opløsningsdekretet; valget skulle afholdes den 20. maj 1910.

Da det nu gjaldt standsning af militærvæsenets udvidelse („militærudgifterne ned eller skattemne op“) og en forfatningsændring i junigrundlovens ånd, indgik Det radikale Venstre og Socialdemokratiet en tæt valgalliance i det håb derved at kunne erobre Folketingets flertal, hvortil krævedes at de to partier skulle vinde 14 kredse. Optimismen var i så henseende stor, især blandt mange radikale. Nogle frygtede dog, at alliancen med socialdemokraterne var farlig, og at Det radikale Venstre for sin fremtids skyld hellere skulle have optrådt som et fritstående borgerligt parti, rede til at modtage utilfredse venstrevælgere. Det viste sig ganske rigtigt, at den „røde“ alliance bankede modstanderne sammen og skabte en „sort“, idet Venstre (delegationen) og Højre i visse truede kredse traf virkningsfulde aftaler. Valget stod i betydelig grad i „socialistforskrækkelsen“s tegn og blev en skuffelse både for Det radikale Venstre og Socialdemokratiet, eftersom deres mandattal blev uforandret, henholdsvis 20 og 24. Venstregrupperne (delegationen) havde vundet 8 mandater fra Højre, hvis humor var mindre, end da det i 1909 gjaldt „fæstningen“, og talte nu 57 mand mod dettes 13. J. C. Christensen, der i Ringkøbing fik et større stemmetal end nogen sinde, skrev i „Aalborg Amtstidende“, at folket havde domt „det sidste hold af mænd“, og at man nu med tilfredshed kunne se tilbage på „episoden Zahle“. Det var jo rigtigt, at efter valgudfaldet kunne militærlovenes gennemførelse ikke hindres, og at arbejdet for en genvunden junigrundlov var blevet afbrudt, men Zahle blev ikke nogen episode. Hvad en lederkreds omkring Borgbjerg-

Munch havde tilstræbt siden 1903-05, et radikalt-socialdemokratisk folketingsflertal med de radikale som regeringsdygtig fortrop, lykkedes ikke i 1910 – men dog tre år derefter.

Ved valget den 20. maj var forekommet et par opsigtsvækkende fald. Sigurd Berg blev ikke genvalgt i Frederikssund trods stemmefremgang, og skønt Højre ikke opstillede nogen kandidat. Som forklaring er nævnt, at han ikke ville give Højre noget tilsagn om at nedlægge sit mandat, hvis han blev domt ved Rigsretten, samt at der i partiet var misstemning over, at han var gået imod Neergaards fremskudte forter. Yderliggående højremænd antoges at have overført ca. 300 stemmer til den radikale kandidat, som valgtes. Ove Rodes samtidige fald i Holbæk foltes af de radikale næsten som en ulykke; hvorledes skulle man kunne undvære folketingsgruppens leder? I København manglede Willh. Weimann kun 8 stemmer i at blive valgt.

Efter valgudfaldet indgav ministeriet Zahle naturligvis sin afskedsbegæring, og som sædvanlig kaldte kongen Klaus Berntsen til sig. Denne skriver i sine erindringer, at han aldrig havde set Frederik VIII så glad som denne dag. Han opfordrede Berntsen til at danne den nye regering, idet han udtrykte håbet om, at han denne gang ikke havde nogen undskyldning. Det havde Klaus Berntsen dog alligevel. For det første anså han Neergaard, hvem der var sket uret, da hans ministerium i 1909 blev tvunget bort på forsvarssagen, for bedre egnet end sig selv, men dernæst gjorde han kongen opmærksom på, at det var nødvendigt, det tilsigtede nye Venstres medlemmer optrådte loyalt over for hinanden, hvis sammenslutningen skulle blive varig og kongen selv håbede, at Venstre længe ville formå at lede udviklingen. Berntsen anførte, at han og J. C. Christensen forhen ofte havde skiftet droje hug, og han ville ikke føle det loyalt, hvis han nu dannede ministerium uden at

afvente rigsretsdommen, hvoraf det jo ville fremgå, om Christensen, føreren for den største af de endnu selvstændige venstregrupper, kunne blive medlem af regeringen. Kongen bøjede sig for denne argumentation og anmodede konsejlspræsident C. Th. Zahle om at tage sin demissionsbegæring tilbage, hvad han gjorde, dog med erklæring om, at demissionen kun var udsat, fordi „delegationen ikke for tiden kan eller vil påtage sig at danne et ministerium.“ Regeringen var altså nu kun fungerende.

*

Rigsretten var trådt sammen den 8. januar i den gamle landstingssal i Fredericiagade, men først den 25. maj, fem dage efter valget, begyndte den egentlige procedure. Retten lededes af højesteretsjustitiarius, dr.jur. Niels Lassen, og blandt de af Landstinget valgte dommere, svarende til antallet af højesteretsdommere, var lensgreverne Mogens Frijs og Christian Ahlefeldt-Laurvigen, professor H. Matzen, generalauditor H. C. Steffensen, fabrikant Holger Petersen, bladudgiver Jørg. Pedersen og socialdemokraten, bageribestyrer C. C. Andersen. Fritz Bülow, der var en af Højesterets dygtigste og mest benyttede advokater, var privat engageret forsvarer for såvel J. C. Christensen som for Sigurd Berg; de havde ikke ønsket, at staten skulle betale for deres defensorat. Bülow mødte første gang J. C. Christensen på et beskedent hotel i Havnegade, hvor han dengang boede, og der opstod et livsvarigt venskab mellem dem. Den anklagede havde fuld tillid til Bülow; han læste nok omhyggeligt ark for ark udkastet til hans forsvarstale, men havde aldrig en rettelse at gøre.

Rigsretssagen var meget omstændelig, med en omfattende afhøring af de tiltalte og af indkaldte vidner. J. C. Christensen ville helst stå op under sagen, og det er muligt, at den hele anspændelse har forværret den galdestensli-

delse, som han året efter måtte undergå en livsfarlig operation for. Men på sin gang til og fra Rigsretten passerede han Marmorkirken, og indskriften over dens portal: „Herrens Ord Bliver Evindeligt“ har nok styrket den kristne mand. Rigsretssagens kerne var, om de to tidligere ministre havde udvist den agtpågivenhed, man måtte kræve af dem i deres høje embeder. Den offentlige anklager, højesterets-sagfører G. M. Réc, gennemførte sin afhøring af og proceduren over for „anklagede Christensen“ og Sigurd Berg med megen dygtighed, men også med lidenskab og ikke uden spot. J. C. Christensen bevarede værdigt sin ro, blodet kunne dog farve hans kinder, når Réc syntes ham for nærgående. Anklageren nægtede sig end ikke at påstå, at den tidligere konsejlspræsident måtte have formodet, at Alberti var en forbryder. Fritz Bülow lagde heroverfor i sit forsvar stor vægt på, at Alberti havde kunnet vinde næsten alles tillid, og på at det havde været såvel i J. C. Christensens som Bergs interesse selv at afsløre kollegaen, hvis de havde haft nogen mistanke til ham. Efterhånden som sagen skred frem, fæstnedes stærkt det indtryk, at de to anklagede havde været i absolut god tro over for den højt begavede forbryder, men at de stort havde fejlet i deres skøn måtte stå fast. Folketingets tiltale gik jo heller ikke ud på, at de havde været i „ond tro“, altså handlet mod bedre vidende; i så fald ville det naturligvis have været egentlig kriminelt og i høj grad strafbart. Tilbage blev det spørgsmål, om de havde udvist tilstrækkelig agtpågivenhed. Det mente Rigsretten ikke. Vel blev J. C. Christensen frikendt, dog at dommen, der afsagdes den 17. juni, udtalte, at de i 1908 på Rigsdagen fremkomne oplysninger bestemt pegede hen på, at Alberti havde gjort sig skyldig i misbrug og vilkårlighed i sin embedsførelse, og når J. C. Christensen havde nægtet sin bistand til en undersøgelse af disse forhold, „havde han ikke hand-

let forsvarligt“. Retten underkendte altså, at det af J. C. Christensen påberåbte forhold, at der intet bevis var fremført, var tilstrækkeligt til at afvise undersøgelsen. Der forelå dog, hed det videre i præmisserne, sådanne undskyldende omstændigheder, at han ikke kunne ifalde straf, navnlig ikke efter straffelovens § 143, der forudsatte *grov* forsømmelighed eller skødesløshed i embedsførelse. Efter denne paragraf blev Sigurd Berg derimod idømt en bøde på 1.000 kr. eller simpelt fængsel i 60 dage, fordi han havde tilsidesat sin embedspligt ved at have undladt at skride ind, uagtet hans departementschef havde gjort ham opmærksom på, at regnskabet for Den sjællandske Bondestands Sparekasse ikke udviste en debetpost på 3 mill. kr. Der var blandt dommerne ikke noget stort flertal for at frikende J. C. Christensen, og for Sigurd Bergs vedkommende stemte 12 dommere af de voterende 20, deraf 6 af Højesterets, for bøden. Berg var altså dømt for en embedsforbrydelse, medens J. C. Christensen havde fået en kedelig bemærkning i præmisserne. Professor, dr. jur. Stig Iuul, der har redegjort for rigsretssagen, har fundet årsagen til, at begge dog siden atter kunne blive ministre, deri, at dommen ikke havde gjort noget skår i tilliden til deres personlige redelighed. Nogle forstod ikke, at Sigurd Berg kunne idømmes bøde, når J. C. Christensens forhold ikke fandtes strafbart; deres tankegang var den, at indenrigsministeren jo havde forelagt sagen, den bekymrede henvendelse i 1906 fra Nationalbanken, for sin konsejlspræsident, hvorefter ansvaret for sagens videre behandling navnlig måtte hvile på regeringschefen. Under rettergangen havde anklageren, G. M. Récs omfattende arbejde og lidenskabelighed i proceduren nedbrudt hans helbred, og han levede siden tilbagetrukket. Efter dommen skrev Anders Nielsen i „Viborg Stifts Folkeblad“ rent ud, at hvis J. C. Christensen som forsvarsminister i Hol-

steins regering havde gennemført en ordning, der lå enten længere til højre eller længere til radikal side, var hverken han eller Berg kommen for Rigsretten.

Måske var Sigurd Berg den hårdest ramte, også ud over bøden og dens begrundelse. C. Bergs søn var blevet dømt af den Rigsret, for hvis skranke provisoriernes mænd aldrig havde stået, han følte en dyb bitterhed derved, som han ingen sinde helt forvandt. Den virkelige bøde var den, han havde måttet erlægge for allerede i 1905, endnu kun i trediveerne, at blive løftet højt ved ydre vilkår, han ikke selv havde skabt, tidligt udvist dygtighed uglemt. Han havde ingen myndighed haft over for en mand som Alberti. I årene nærmest efter rigsretsdommen har den retsindige Sigurd Berg, der altid kunne glæde sig over sympati med sin person, antagelig haft noget af den samme følelse, som den efter Albertikatastrofen tilbagetrukne Ole Hansen havde, nemlig den, hans eget udtryk, at han „sad bag den frosne rude og åndede på den for at få et lille kighul for en solstråle.“ En tid opholdt Sigurd Berg sig i Berlin for at studere tysk politik, særlig med henblik på dens forhold til Sønderjylland; han havde jo desuden sin avis i Hillerød og sin store bladgruppe, hvis øverste forvalter han var.

Albertiaffærens politiske virkninger opførte ikke med rigsretsdommen. Som ulykke var den langt større politisk end økonomisk. Efter den rystende katastrofe drev giftige tåger over landet endnu nogle år. Først krigsudbruddet i 1914 gav folk andet at tænke på, og det var for så vidt kun godt. -- P. A. Albertis dom faldt 17. december 1910; han idømtes 8 års tugthus, sad først i Horsens, fra 1912 i Vridsløselille.

Efter at Rigsrettens dom var faldet, ophævede de tre venstregrupper deres delegation og samledes den 27. juni 1910 i partiet Venstre, det parti, der endnu kendes under dette

navn. Klaus Berntsen og N. Neergaard var nu omsider forskelsløse partifæller med J. C. Christensen. Anders Nielsen blev foreløbig Venstres formand. Sigurd Berg havde kraftigt medvirket til sammenslutningen, skønt han jo ikke mere var medlem af Folketinget.

*

Ministeriet Zahle trådte tilbage nogle dage efter, at den nye Rigsdag havde konstitueret sig den 1. juli. Af dets medlemmer udgår for stedse Christopher Krabbe, Povl Christensen, M. C. B. Nielsen og Wilh. Weimann af det galleri, som denne bog omfatter. – Det er velkendt, at kong Frederik VIII ved det radikale ministeriums afskedsaudiens henvendt til Christopher Krabbe sagde, at det glædede ham at kunne imødekomme hans ønske om at blive udnævnt til kammerherre; helt let for kongen har det dog næppe været at foretage denne udnævnelse, da han ikke havde glemt, at Krabbe havde fornærmet hans fader ved i sin tid at udtale sig mod „systemet af 15. november“ (1863). En latterbølge gik over landet. Et medlem af den regering, der ved sin tiltræden havde frabedt sig rang, ordner og titler, ønskede altså at gå med en nøgle på baggen. Krabbe var som herredsfoged for længst blevet ridder og dannebrogsmænd, men Albertis økkulte misbrug af dekorationer havde gjort ham til modstander af ordensvæsenet, dog mente han nok at kunne modtage en hofcharge, når kongen – det var hans egen fremstilling – ønskede fortsat at se ham ved hove. Han lagde selv megen vægt på sit adelskab. Det må erindres, at Christopher Krabbe tilhørte en anden tid, første gang valgt allerede 1864, og at det derfor er muligt, han ikke har forstået, at han pådrog sit parti en blamage ved at modtage titlen. Da den tidligere forsvarsminister allerede på slottet mærkede, at hans kolleger var forstemte eller vrede, gik han til Ove Rode på „Politiken“ for at forklare sig, men situationen kunne ikke rettes

op, skønt den ranke Krabbe egentlig var afholdt i partiet. Rode anså udnævnelsen til kammerherre for mangel på troskab, specielt mod konsejlspræsidenten, som Krabbe ikke havde underrettet om, hvad der forestod (hvorimod kongen havde fornøjet sig med at fortælle Klaus Berntsen det), og som derfor intet havde kunnet afværge. Han kommenterede i bladet udnævnelsen således:

„Det radikale parti er ikke nogen afholdsforening over for ordner og titler; man bærer intet blåt bånd til tegn derpå, hvad Krabbe jo selv er vidnesbyrd om, men der er ting, partiet må kræve af sine politikere. Som *politiker* må de personlig stå inde for partiets standpunkter... For adskillige år siden gav han på forespørgsel om sin politiske partistilling det hyppigt omtalte svar: Jeg er Christopher Krabbe! Det var et både selvbevidst og ganske anseligt udtryk for en personlighed, der ikke havde noget imod at opfattes som isoleret. Kammerherre Krabbe har politisk isoleret sig på en anden og lidet anselig vis.“

Christopher Krabbes vælgere i Kalundborgkredsen undsagde ham, og han nedlagde sit mandat den 7. juli. Krabbe døde 1913. Kredsen og han var da på vej til forsoning; i anledning af at 50 års dagen for hans første valg nærmede sig, ville man skænke ham et landskabsmaleri fra egnen, men han døde forinden. Hofjægermester Aage Krabbe på Hald og dommer Iver Krabbe, Ærøskøbing, var hans sønner. Den gamle politiker havde interesseret deltaget i det interparlamentariske arbejde og var kendt af ledende mænd inden for adskillige nationer. På torvet i Kellersrup, hvor Christopher Krabbe i 23 år havde været herredsfoged, står Anders Bundgaards bronzebuste af ham.

Povl Christensen beholdt sit sæde i Folketinget indtil 1918, da han på grund af en omlægning af Sorøkredsen ikke blev genvalgt; han var derefter landstingsmand indtil 1920. Fra 1901 havde han været næstformand i Østifternes Brandforsikring; i 1918 blev han dens formand og direktør. I denne stilling døde han

1935. Et af Oscar Matthiesen gjort maleri af ham findes i Østifternes Brandforsikring.

M. C. B. Nielsen stillede sig i Frederikshavn ved valget i 1910, men forgæves. Han blev for en årrække præst ved Det Harboeske Enkefrukloster i København, var desuden formand for bestyrelsen for Den sjællandske Åndssvageanstalt, medlem af Blindeinstitutets bestyrelse og censor ved skolelærereksamen. På sine gamle dage var han så tunghør, at man kun kunne „samtale“ med ham ved hjælp af papir og blyant. „Jeg duer nu kun til at dø“, mente han. Han levede til 1933, da han var 83 år. Hans efterslægt fører navnet Langebæk.

Wilhelm Weimann gjorde efter sin handelsministertid en meget stor karriere i erhvervslivet; han havde en skarp forretningsans og ualmindelige evner for økonomisk administration. Han blev 1911 bestyrer af Ø. K.s virksomheder i Siam, et par år efter direktør i kompagniet med bopæl i Bangkok. 1914 vendte Weimann tilbage til Danmark på grund af klimatsfeber. Han indtrådte i bestyrelsen for Store Nordiske Telegraf-Selskab, og da han blev anmodet om at overtage formandsposten efter Edouard Suenson, udtrådte han af Ø. K. Han ledede verdensforetagendet Store Nordiske i 22 år, udmærket egnet til at forhandle med fremmede myndigheder og regeringer. Han var desuden formand for De Forenede Papirfabrikker 1923-37. Efter sin kortvarige ministertid voksede Weimann da stadig i anseelse og velstand. Efter at han i 1938 var fratrådt som formand for Store Nordiske, købte han Davrup Hovedgård ved Jyderup. Han var stærkt optaget af godssets drift og i øvrigt en livsglad vært. Wilh. Weimann døde i 1942.

Efter at kammerherre Christopher Krabbe havde nedlagt sit mandat i Kalundborg, skulle kredsen jo have en ny kandidat, og opmærksomheden samlede sig om Ove Rode, der nylig var faldet i Holbæk. Rode var på dette tidspunkt mismodig, han ville nødig udsætte sig for et nyt nederlag, og et sådant anså han ikke for udelukket, fordi Krabbe havde modtaget stemmer også fra en del moderate, og fordi Kalundborgkredsens socialdemokrater mod hovedbestyrelsens vilje ønskede selv at stille op. Iveren derfor var så stor, at folketingsmand Th. Stauning måtte rejse til Kalundborg for at håndhæve partidisciplinen. Skønt vistnok mange socialdemokrater alligevel ikke stemte på Ove Rode, blev han den 7. september 1910 valgt med betydeligt flertal, til megen lettelse for den radikale generalstab i København.

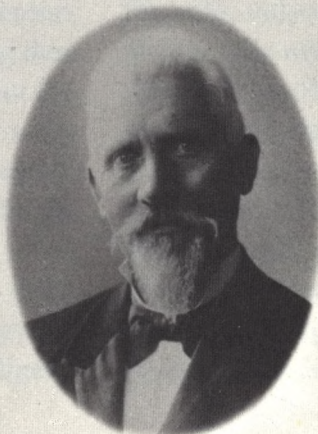
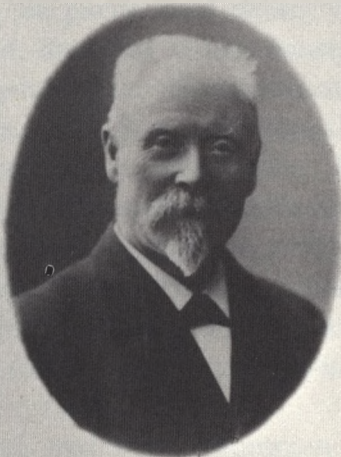
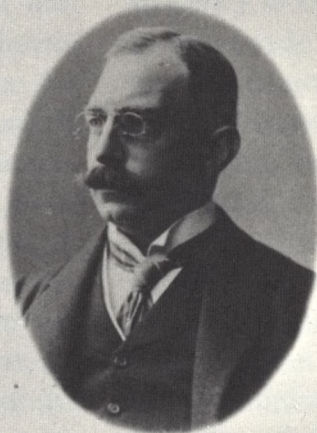
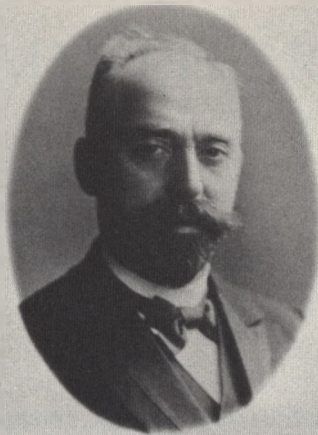
*

Til det første ministerium Zahles historie hører Bjørnstjerne Bjørnsons ligfærd gennem Danmark efter hans død i Paris i foråret 1910. Den blev af regeringen gjort officiel, skønt landet befandt sig i valgkamp. Da båren og slægten ankom til Københavns banegård, var medlemmer af ministeriet mødt for at ære den store digter. Båren ledsagedes af et tusindtaligt følge til Toldboden, hvor konsejlspræsident Zahle i en tale udtrykte Danmarks taknemmelighed over for Bjørnson, inden kisten overførtes til et norsk orlogsskib, der med flaget på halv fuldbyrdede hjemfærden.

C. Th. Zahle havde under sit første ministerium vist sig at være en støt og smidig regeringschef, uimponeret som altid, velegnet til at være leder af et arbejds hold.

MINISTERIET KLAUS BERNTSEN

†

JENSEN-SØNDERUP
JACOB APPEL
THOMAS LARSEN

OSCAR B. MUUS
KLAUS BERNTSEN
C. W. AHLEFELDT-LAURVIG
KRISTIAN JÓNSSON

ANDERS NIELSEN
FRITS BÜLOW
N. NEERGAARD

MINISTERIET KLAUS BERNTSEN

(5. juli 1910-21. juni 1913)

Da Venstre, de nu forenede venstregrupper, efter valget den 20. maj 1910 stod med 57 mand i Folketinget, netop halvdelen af stemmerne, og samtidig var langt det største parti, tilkom det Venstre at overtage styret. Kong Frederik VIII henvendte sig, man tør sige efter sædvane, til Klaus Berntsen og bad ham danne det nye ministerium, men kongen var for hastig. Berntsen kunne kun sige, at han først måtte forhandle med sit parti. Det havde han så meget mere grund til at gøre, som det nyligt sammenføjede Venstre endnu næppe var uden fuger og skulle håndteres med forsigtighed. Dette må også Frederik VIII have indset, for han sendte sin kabinetssekretær til Venstres formand, Anders Nielsen, for at erfare, om partiet som sådant ville udpege den mand, det helst så som consejlspræsident, da kongen i så fald ville imødekomme det udtalte ønske. Efter Berntsens fremstilling skal kabinetssekretæren tillige fra J. C. Christensen have modtaget en udtalelse om, at han og den del af Venstre, som han hidtil havde været fører for, ikke – hvad der måske kunne være grund til at frygte – ville være uvillig stemt over for Klaus Berntsen, hvis valget faldt på ham.

Den ved rigsretsdommen frikendte J. C. Christensen var nu som før Venstres magtfuldeste skikkelse, men da han af en tidligere

gruffefælle blev bragt i forslag som kommende regeringschef, afviste han bestemt denne mulighed, både under hensyn til sit nedbrudte helbred og den uvilje, der endnu næredes imod ham i dele af befolkningen. N. Neergaard, Klaus Berntsen og Anders Nielsen blev da bragt i forslag. Vel for at undgå afstemninger, som kunne medføre ny splittelse i Venstre, fik J. C. Christensen den tanke, at det var bedre at lade kongen end partiet vælge. Han gjorde opmærksom på, at det var kongens grundlovmæssige ret at udnævne ministeriet, og Venstre burde derfor ikke pege på en enkelt mand, men på tre, som man ville bede kongen vælge imellem: Berntsen, Neergaard og Anders Nielsen. Hertil kunne alle slutte sig, afstemning om personer blev undgået, og det overlodes ligeledes de tre kandidater at udpege ministeriets menige medlemmer uden partiets medvirken. Da kongen altså nu havde frit valg, vidste enhver, også J. C. Christensen, at han ville udnævne Berntsen til consejlspræsident, bl. a. fordi han var en mand, der forstod at føre sig ved hoffet.

I realiteten var det J. C. Christensen, der udpegede forligets forsvarer fremfor nogen, Berntsen, til at være regeringschef. Hvorfor gjorde han det? Han sagde altid, at han ikke ville tilrettelægge historiens dom over ham selv, og at han derfor „brugte kakkelovnen som ar-

kiv“. J. C. Christensen har dog fort dagbøger indtil 1908, og af dem er nogle få bevaret. De er i slægtens værge, absolut utilgængelige for offentligheden, men forfatteren af nærværende fremstilling ved med sikkerhed, at der i dagbogen for 1908 står, at efter Albertikatastrofen var Klaus Berntsen den eneste af de moderate, der sagde den gamle modstander et deltagende ord og viste sorg i sinde over den ulykke, som havde ramt ham. Var det derfor, J. C. Christensen nu undte Berntsen at blive konsejlspræsident?

Venstres regering af 5. juli 1910 fik denne sammensætning: Konsejlspræsident og forsvarsminister: Klaus Berntsen; udenrigsminister: C. W. Ahlefeldt-Laurvigen; finansminister: N. Neergaard; indenrigsminister: J. Jensen-Sønderup; justitsminister: Fritz Bülow; minister for kirke- og undervisningsvæsenet: Jacob Appel; minister for offentlige arbejder: Thomas Larsen; landbrugsminister: Anders Nielsen; minister for handel og søfart: Oscar B. Muus; minister for Island: Bjørn Jónsson. Ingen af ministrene havde siddet i regering sammen med P. A. Alberti. Kun tre af dem var akademikere imod syv i C. Th. Zahles forudgående. Og Venstres hovedskikkelse, partiets egentlige magthaver, J. C. Christensen, stod altså uden for regeringen. Ministeriet Klaus Berntsen frasagde sig ikke som den radikale forgænger rang, titler og uniformer.

Med bittert vid blev det sagt, at det i grunden var skyggen fra forligsåret 1894, Frede Bojsen, som nu omsider havde dannet ministerium med de forhen gammelmoderate Klaus Berntsen og N. Neergaard på de ledende poster. Ministeriet betegnede i hvert fald højdepunktet i grundtvigianismens politiske magtstilling. Berntsen selv var gammel fri- og højskolemand, Jacob Appel forstander for Askov, landets største folkehøjskole, Jensen-Sønderup og Thomas Larsen stærkt præget af

den grundtvigske folkelige dannelse. I øvrigt foreslog Frederik VIII i 1912 sin konsejlspræsident at indstille Frede Bojsen til kongevalg som landstingsmand; monarken skrev endda selv til cremitten for at bevæge ham til at genindtræde i politik, men den i sin tid så forfulgte mands skyhed kunne ikke overvindes, og hans ældre broder, tidligere seminarieforsandt Peter Bojsen, Gedved, opretteren af det første andelssvineslagteri, blev da udnævnt i stedet; han var så gammel, at han som folketingsmand havde stemt mod den reviderede grundlov af 1866. Om Edv. Brandes er, som nævnt, sagt, at han var de radikale ministeriers både vimpel og ballast, i Klaus Berntsens var der tydeligt nok sket en adskillelse, idet konsejlspræsidenten var vimplen, N. Neergaard ballasten.

Samtlige de venstregrupper, der i fællig havde vundet valgsejren den 20. maj 1910, var repræsenteret i Klaus Berntsens ministerium, men at isen endnu var tynd sås af en hændelse et par dage efter dets tiltræden, da Venstre afholdt delegeretmøde i København. J. Jensen-Sønderup var ved majvalget blevet fortrængt fra Nørresundbykredsen, fordi han var ledende blandt de 11, der brød med J. C. Christensen for at støtte N. Neergaard i forsvarssagen. De delegerede fra Ålborg amt ville demonstrere mod hans udnævnelse til indenrigsminister ved straks at rejse hjem; kun ved J. C. Christensens og Marie Lassens bistand opgav de deres forsæt. I øvrigt meddelte konsejlspræsidenten på delegeretmødet ministeriets arbejdsplan: det første år af valgperioden ville hovedvægten blive lagt på at føre forsvarslovene af 1909 ud i livet, det næste år skulle der ved nye indtægtslove søges skabt balance mellem statsindtægter og udgifter, det tredje og sidste år ville ministeriet tilstræbe en grundlovsændring.

*

Der fandtes tre nye navne i Klaus Berntsens regering: Fritz Bülow, Oscar B. Muus og Jacob Appel. Det første navn kunne opfattes som en arv fra rigsretssagen. Højesteretssagfører Frits Toxwerdt Bülow havde jo ført sit forsvar for J. C. Christensen og Sigurd Berg med megen dygtighed; han havde været organiseret højremand, dog uden at være politisk aktiv. Under den store proces fik Bülow forbindelse med ledende folk i Venstre, blev fortrolig med partiet, og vel også som en opmærksomhed mod J. C. Christensen bad Klaus Berntsen ham i 1910 overtage Justitsministeriet. Bülow'erne tilhører en oprindelig mecklenburgsk adelsslægt, der talrigt indvandrede i Danmark, hvor de fleste tjente i hæren; berømt blev Fredericias forsvarer, general F. Bülow. Justitsminister Frits Bülow var født 1872 i Ålborg i beskedne kår. Faderen var byskriverfuldmægtig, senere auktionsholder, og han døde, da sønnen kun var et par år. Den socialt svagt stillede unge Bülows løbebane blev imidlertid et skoleeksempel på, hvad et skarpt og hurtigt hoved er værd, når det forenes med viljekraft. Frits Bülow fik som 14-årig en kontorplads hos en sagfører, her læste han til præliminæreksamen, 1891 blev han „dansk jurist“ (exam.jur.), 1894 student, 1898 cand. jur., s.å. overretssagfører og i 1903 højsteretssagfører, da 31 år gammel. Hans karriere var næsten eksempløs. Frits Bülow forstod med eminent dygtighed at fremstille det juridiske kernepunkt i enhver sag, og han blev en højt værdsat rådgiver for det driftige erhvervsliv, som det udfoldede sig i København efter århundredskiftet, bl.a. for H. N. Andersens Østasiatisk Kompagni. Bülow var en betydelig forretningsmand. Hans baggrund var dog stadig Højesteret, hvor han henregnedes til skrankens dygtigste advokater. Mange benyttede ham, hans kontor blev meget stort, men gjaldt det en vigtig sag, holdt han sig helst hjemme for, når han havde sat sig ind i sagens

detaljer, at gennemtænke sin procedure på lange spadsereture. Frits Bülow havde i 1899 giftet sig med en datter af højesteretsassessor Jonas Poulsen, hvorved han blev svoger til opfinderen Valdemar Poulsen og forfatteren Knud Poulsen, især kendt som naturskildrer („Breve fra Danmark“).

Handelsminister Oscar Hakon Valdemar Bruun Muus var født 1847 i Odense og tilhørte en fynsk handelsslægt. Faderen, konsul Elias B. Muus, havde i 1829 grundlagt sin forretning, et kornfirma, i Kerteminde, i 1841 udvidet den til Odense og i 1857 til København; den var altså tredelt. En datter af Elias B. Muus havde ægtet H. R. Hiort-Lorenzen, redaktør af „Dannevirke“ og „Nationaltidsende“, søn af den berømte stænderdeputerede og i øvrigt agtet som genealog. Konsejlspræsidenten, selv Fynbo, havde kendt sin handelsminister i mange år. Oscar B. Muus har i en erindring givet et billede af, hvorledes en af provinsens store købmandsgårde kunne se ud i hans barndom. I den anselige hovedbygning ned mod Odense Å var der i den overste etage en sal, der gik tværs gennem huset, langs væggene stod hvidlakerede sofaer med rødt betræk, og i den ene ende af salen var der en fast tribune til balmusikken. Hertil kom kontorer, pakhuse, stalde, tømmerplads og adskillige gårdskarle til at betjene de tilkørende bønder. Med alt dette var den daglige levevis nøjsom. Da Oscar B. Muus var 9 år, kom han på Sorø Akademi og fik derefter en grundig handelsuddannelse i udlandet. Hjemkommen trådte han ind i faderens forretning, fra 1879 med grossererborgerskab i København. Muus vandt anseelse som dygtig kornhandler og blev ven med C. F. Tietgen, hvis frihandelsvenlige ideer han delte. 1888-1910 var han medlem af Grosserer-Societetets Komité, omtrent i samme tidsrum af Havnerådet, hvor han udførte et betydeligt arbejde for Frihavnen. Også af Borgerrepræsentationen blev

han medlem. Den redelige og jævne Oscar B. Muus nød agtelse som en mand af god vilje. Han gik, som en af de sidste, med paryk.

*

Interessantest af de nytilkomne var kultusministeren. Jacob Christian Lindberg Appel var født 1866 på Rødning Højskole som søn af frimenighedspræst Cornelius Appel, der som lærer ved seminariet i Tønder i tiden mellem de slesvigske krige ledende havde deltaget i det grundtvigske vækkelsesarbejde på vesteregnet. 1851 var udstedt de Regenburgske reskripter, der betød en nyordning af de offentlige sprogforhold i Slesvigs nationalt blandede midtbælte, i alt omfattende næsten 50 sogne med henved 80.000 indbyggere (I, s. 115). Skolernes undervisningssprog blev dansk (med fire timers ugentlig undervisning i tysk), medens dansk og tysk skulle veksle som kirkesprog. Hensigten med reskripterne var at fremhjelpe danskheden i den delvis for-tyskede befolkning, men de var udtryk for en vis tvang, og i adskillige sogne blev virkningen derfor den modsatte af den tilsigtede. Derved opstod på egnen mellem Tønder og Ribe „klosterpolitikken“, således navngivet efter et møde i Løgumkloster, blandt hvis ledere var Cornelius Appel. „Klosterbrødrene“ stod på, at lov og tvang aldrig kunne vække liv og forandre hjerter. Hvis den for-tyskede, men i grunden og munden danske del af Slesvig skulle generhverves for danskheden, kunne det kun ske ved et frigørende brug af åndelige våben. 1861 blev der givet frihed for forældrene i det blandede bælte til at lade deres børn konfirmere på tysk, om de ønskede det, og til at holde privatskoler, men i øvrigt blev reskripterne opretholdt.

Efter 1864 blev Cornelius Appel afsat som lærer i Tønder, fordrevet med stenkast, og han flyttede da til den af de nye magthavere standsede folkehøjskole i Rødning, der videre-

fortes som pigeskole. Her fødtes Jacob altså et par år efter, og hvad sønnen under opvæksten kan have tilegnet sig af „klosterpolitikken“'s indhold: at den, der over sproglig tvang, er på vej mod nederlag, kan kun være blevet forstærket derved, at hans barndom forløb i den åndeligt måske stærkest bevægede egn i Nordslesvig („det ideelle hjørne“) under et fremmedherredømme. Han har set, at et virkeligt folkeliv aldrig kan have sin kilde i statsorganer eller tvangsforanstaltninger. Faderen underviste selv sine børn, og i 1874 blev han på Askov Højskole, to mil mod nord, ordineret som præst af Villh. Birkedal under medvirken af 12 præster og 6 lægmænd. Jacob Appel mente altid, at han i faderens lille frimenighedskirke i Rødning havde mødt livet i dets rigeste udfoldelse, men flere af byens drenge, et ekko af forældrene, råbte efter ham: „Han dér er søn af en hjemmelavet præst, som vil bringe forvirring i kirken!“ Ville en sønderjysk knos undgå at springe tysk soldat, måtte han udvandre inden det fyldte 17. år, og det gjorde dengang mange, adskillige i håb om i Danmark at kunne dygtiggøre sig til et arbejde i Nordslesvig, når det genvandtes. Blandt dem var frimenighedspræstens 15 år gamle Jacob, der, moderløs fra lille, i tre år nærmest var plejesøn på højskolen i Askov, elev af forstander Ludvig Schrøder og Poul la Cour; sidstnævnte havde på den tid givet naturvidenskaben en med historien sideordnet plads blandt skolens fag. På Askov afholdtes i 1881 det store møde, hvor 700 præster, lærere og bønder samledes og vedtog den såkaldte Askovadresse til støtte for kirkelige frihedskrav.

I grundtvigske kredse var latinskolen ikke yndet, og det blev besluttet, at Jacob Appels uddannelse skulle ske gennem frie studier, uden om „den sorte skole“'s og Universitetets eksaminer; ad denne vej var A. D. Jørgensen jo blevet en stor historiker. 1885-90 opholdt

den unge Appel sig da i København for at studere fysik og matematik ved Polyteknisk Læreanstalt og Universitetet, men uden at have taget artium og uden at have en afsluttende eksamen som mål. Han boede hos N. F. S. Grundtvigs enke, født komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs, første gang gift med Holger Reedtz, A. W. Moltkes udenrigsminister. Appel befandt sig ikke helt vel i København, han følte sig, vistnok grundløst, sat uden for kammeraternes kreds, fordi han endnu talte ravnjysk, var landlig klædt og ingen studentereksamen havde. Med studierne gik det dog godt. Han aflagde ved Anstalten en prøve, som gav ham den dengang anvendte titel cand. math., og selvanden indleverede han en guldmedaljeafhandling, som blev antaget, men prisen kunne ikke tildeles, fordi der havde været to om besvarelsen. Jacob Appels barndoms- og ungdomsven, dr. phil. et theol. Laust Moltzen har sagt, at det livet igennem ofte pinte ham, at han ikke havde sine akademiske grader i orden, ikke havde „papir på“ sin viden, og at han, ganske med urette, følte sig overset i akademisk selskab. Af sådanne skruller led den også eksamensløse Klaus Berntsen ikke. Det vides fra anden kilde, at den ellers så myndige og anselige Appel led af et „artiumssår“, der endog kunne få ham til at fable om at bryde op fra Askov for at erhverve en doktorgrad.

Jacob Appel havde overhovedet anlæg for depression. Han er ophavsmand til udtrykket „grænsens sang“, denne sang fra Kongeådal len lød altid for hans øre, men den rejste samtidig det spørgsmål i hans sind, om han, udvandreren, ikke burde være blevet i Nordslesvig og taget kampen med. Et vist tungsind mærkedes allerede i hans ynglingeår på Askov, hvor han af kammeraterne kaldtes „den tavse dansker“. Hans sjælelige uro var forbundet med et fintfølende nervesystem; han mente selv, at han havde telepatiske evner, hvad

medlemmer af hans slægt har bekræftet; også på afstand kunne han mærke det, hvis der var noget galt hjemme.

1890 blev Jacob Appel fra København kaldt til Askov. Hans uddannelse havde nærmest taget sigte på, at han skulle være Poul la Cours assistent, og denne ønskede ham nu hjem som medhjælp. Appel efterkom ønsket, men ikke med synderlig glæde; han mente ikke, han endnu havde haft tilstrækkelig lejlighed til at vise selvstændige kræfter, og da han desuden var blevet forlovet med Ludvig Schrøders datter Ingeborg, kunne hans ansættelse som lærer på Askov synes fremkaldt ved indflydelse fra familien. Jacob Appel ønskede i hvert fald at begynde sin lærergerning med „de små timer“, han følte sig ikke moden til de store foredrag, og han blev – en pædagogisk mester, som han viste sig at være – en ypperlig lærer i regning, fysik og matematik. Han var netop lærer, mindre videnskabsmand, og det bekendte værk „Historisk Fysik“, som han sammen med la Cour udgav 1896-97, var en frugt af hans undervisning. Efterhånden optog han også samfundslære og nyere historie, især Tysklands, der jo så dybt havde grebet ind i Nordslesvigs skæbne; han søgte at give en objektiv fremstilling af Bismarck. Han indførte på skolen faget sjælelære eller levelære, hvori den blufærdige mand uden hentydninger til egne problemer kunne få sagt ting, det lå ham på hjerte at sige, hvad han også kunne i historietimerne. Appel har af en medlærer, dr. phil. Marius Kristensen, fået det vidnesbyrd, at han havde et skarpt blik for farerne ved ikke at se vanskelighederne i øjnene, og at han derfor mere blev en forsigtig vejleder for de unge end en dristig tilskynder; hans undervisning gav mere en klar fremstilling af spørgsmålene end en anvisning til løsning af dem. Han anså dog ikke naturlovene for fældende for den kristne tro, og der var altid et indirekte vidnesbyrd i hans tale, hos

den fromme Poul la Cour derimod næsten hver dag et direkte.

*

Jacob Appel blev i 1899 medbestyrer af højskolen, i 1906 dens forstander. Den ranke og smukke mand kunne virke noget tilknapet, men bag den ydre skal var han et varmhjertet, ja, følsomt, vel overfølsomt, menneske. Skolen blomstrede. Skønt Appel var interesseret i politik, havde han aldrig søgt valg til Rigsdagen, om end tanken ikke havde været ham fremmed. I foråret 1910 aflagde imidlertid Klaus Berntsen, der forudså, at Venstre inden længe skulle danne regering, et besøg på Askov, og under dette har han opfordret den ham politisk nærstående Appel til, når timen var inde, at overtage Kultusministeriet; det ville være rimeligt også af den grund, at den kommende venstre-regering ville søge gennemført visse kirkelige love på Askovs linje. Måske har Berntsen, den gamle politicus, i det stille tænkt, at da de klassiske frihedskrav efterhånden havde et nok så stort tilhold blandt de radikale som hos J. C. Christensens Venstre, ville netop Appel, frimenighedspræstens søn, være egnet til alligevel at fastholde Venstres grundtvigianere; af de radikales grundtvigske sløj var han yndet. Der var overhovedet det mærkelige med Appel, at han var moderat i Neergaards og Berntsens forstand, men kirkepolitisk befandt han sig på yderste venstrefløj.

Jacob Appel var nok selvkritisk indtil det på sig selv tvivlende, men hans væsen havde også en udadvendt side, han var ærgerrig; som kultusminister kunne han udrette noget for den hele danske kirke og skole, og det har langt fra været ham ligegyldigt, at enhver ville kunne se, en ministerpost blev ham betroet for hans egne egenskabers skyld, ikke fordi han var Ludvig Schrøders svigersøn. Det var dog ikke let for Appel at forlade den store høj-

skole. Da han i juli i København fik den officielle opfordring til at overtage Kultusministeriet, kunne han ikke straks sige ja. Hjemkommen til Askov efter en natlig rejse blev der indkaldt til lærermøde kl. 6 morgen; det vedtoges her, at forstanderen blev frigjort, foreløbig for et år; siden valgte lærermødet fru Ingeborg Appel til midlertidig leder af skolen. Forhandlingerne på Askov medførte, at Appel først tiltrådte sit ministerium et par dage efter regeringen Klaus Berntsens dannelse.

*

Ministeriet Berntsens stilling var usikker. I Folketinget havde det vel netop halvdelen af mandaterne bag sig, men henvend en snes venstremænd skyldte Højre deres valg, og landstingsvalget i efteråret 1910 fik et sådant udfald, at ministeriet ikke, som J. C. Christensen i reglen havde kunnet, formåede at drive politik alene med de frikonservative og tingets venstregruppe; der måtte også tages hensyn til Højre. I overensstemmelse med denne kendsgerning, og i konsekvens af Venstres og Højres samarbejde ved forårets folketingsvalg, holdt regeringen da indtil videre en ret konservativ kurs.

Der foreligger flere vidnesbyrd om, at samarbejdet i ministeriet Klaus Berntsen var behageligt trods medlemmernes herkomst fra forskellige venstregrupper. Konsejlspræsidentens anlæg for at jævne var stor, og hans kolleger beundrede hans evne til i enhver påkommende situation at improvisere en kort, men hensigtsmæssig tale, ofte med lune.

Den aldrende konsejlspræsident havde hellere som forhen overtaget Indenrigsministeriet end forsvarsministerposten, som han vidste ville give besvær. Kongen havde imidlertid endnu før regeringens dannelse underrettet Berntsen om, at generalerne ikke blot fortsat ønskede en civil forsvarsminister, men også gerne så, at det blev netop ham. Frederik VIII

lovede trofast at stå ham bi, hvis der blev vanskeligheder med høje officerer, og han modtog da porteføljen. Da Christopher Krabbe afleverede det tvedelte Forsvarsministerium til Klaus Berntsen, holdt han ved afskeden en lovtale for Marineministeriets embedsmænd, men hans forhold til Krigsministeriets var så slet, at han ikke ville forestille sin efterfølger for dem; i flere måneder havde Krabbe hverken villet se eller tale med Krigsministeriets direktør og departementschefer, adjudanten blev brugt som bud.

Skønt officererne altså selv havde ønsket Klaus Berntsen, der havde været medlem af den store forsvarskommission og i en menne-skealder havde stået i arbejdet inden for skyt-teforeningerne, som forsvarsminister, kom han ud for en „generalstrejke“. Garnisonerne måtte omlægges, fordi 1909-ordningen forud-så større afdelinger af hæren henlagt til Sjæl-land, og blandt de garnisoner, som skulle ned-lægges, var den i Fredericia, der ophævedes som fæstning. Byen ansås ikke for egnet til mo-biliseringssted, den lå for nær ved den davæ-rende dansk-tyske grænse og kunne let over-rumples. De militære myndigheder krævede bataljonerne og depoterne flyttet til Viborg. En deputation fra den historiske fæstningsby bad dog om, at Fredericia måtte beholde sin garnison, og skønt rømningen forestod, blev det i statsrådet besluttet, at vel skulle solda-terne og depoterne flyttes, men Fredericia skulle dog hvert år være øvelsesplads for en rekrutbataljon. Generalløjtnant Mourits Leschly begærede, utilfreds med denne afgø-relse, sin afsked, hvilket måtte betragtes som en demonstration, da han var tæt ved alders-grænsen. Men begæringen blev imødekom-met. Den ikke 60 år gamle generalmajor Al-bert Arendrup, chef for Jyske Brigade og en højt anset officer, udtalte sig i et interview med „Aarhus Stiftstidende“ med så udfør-drende frimodighed i Fredericiasagen, at

Klaus Berntsen indstillede ham til afsked, da han intet ville tilbagekalde. Kongen støttede i begge tilfælde energisk sin forsvarsminister, således som han jo havde lovet. Klaus Berntsen var nok en moderat natur, L. F. C. Lütken har skrevet, at han havde en „svampet vilje“, men dette bekræftedes ikke af hans optræden over for generalerne. På Sjælland fik seks byer under stærke interessebrydninger garnison med tilhørende kaserneanlæg; statens andel i udgiften var 2 mill. kr. Et af regeringen frem-sat lovforslag, vist nærmest som en trusel, om en grundværdistigningsafgift i de nye garni-sonsbyer blev ikke vedtaget.

Strid mellem forsvarsministeren og hærens officerer opstod også om beliggenheden af det nordre fløjfort ved Tårbæk. Et såkaldt „hul i nordfronten“ ville generalstaben have dækket ved at drage Tårbækfortet længst muligt ind mod landfronten (hvad J. C. Christensen jo netop ikke havde villet). Klaus Berntsen afsløg at lægge fortet på Eremitagesletten og at mod-tage 1/2 mill. kr., der privat var indsamlet for at dække „hullet“; han ønskede at overholde 1909-ordningen så snævert som muligt. Under de truende forhold i Europa var den private offervilje overhovedet stor, der indsamledes blandt borgerne betydelige midler, og for-svarsministeren modtog villigt 1 1/2 mill. kr. til anskaffelse af forskelligt materiel.

Efter sine forudsætninger så Klaus Berntsen gerne, at soldatertiden blev noget af et høj-skoleophold for ungdommen; uden afslag på orden og disciplin skulle mandskabet behand-les som mennesker, og allerede ved sin første modtagelse af generalerne bad han dem bi-drage til at tilvejebringe en god tone i hæren. Generalerne lovede at give deres støtte dertil; adskillige officerer, måske navnlig underoffi-cerer, stak dog så dybt i en gammel vane til banden og sværger, at de havde svært ved at lægge den af. Men „tonen i hæren“ blev en af tidens muntre vendinger.

Edv. Brandes havde med glæde overdraget Finansministeriet til N. Neergaard, fordi statens økonomiske stilling syntes fortvivlet. Den nylige bankkrise, Albertiaffæren, virkningen af toldnedsættelserne i 1908, af lønnings- og jernbanelove samt de udgifter, der var forbundet med reformerne under Venstres første regeringer, og endelig den nye forsvarsordnings pengekrav gjorde, at det statsregnskab, som Neergaard forelagde for 1909-10, viste et underskud på op mod 50 mill. kr., en formidabel sum under en konjunkturedgang, da statens samlede indtægter normalt var 90-100 mill. kr. Staten kørte på veksler. En finansplan syntes højst fornøden, men Neergaard ville ikke straks udarbejde en sådan, han ville først se de fulde virkninger af den nye toldlov med de lavere tariffer, indførselstolden udgjorde nemlig næsten halvdelen af statens samlede indtægter af skatter og afgifter, og han ville afvente resultatet fra en under ministeriet Zahle nedsat finanslovkommission, hvis formand var J. H. Deuntzer. Foreløbig fik Neergaard vedtaget skattelove om afgift af offentlige forestillinger (af oppositionen omtalt som „kulturskatten“), af tinglæsning og dyrkning af tobak samt en stempelafgift. Med tillæg af en af trafikminister Thomas Larsen foreslået klækkelig forhøjelse af statsbanetaksterne kom der herved ca. 8 mill. kr. mere i statskassen.

Statsregnskabet for 1910-11 viste formelt et mindre overskud, men reelt, nemlig når hensyn toges til optagne lån, var der et underskud på 33 mill. kr., altså stadig et meget stort, og finanslovsforslaget for 1912-13, fremsat i oktober 1911, havde et underskud på 11½ mill. kr., der senere forøgedes til 13, fordi Rigsdagen ikke tiltrådte alle de af finanslovkommissionen foreslåede nedsættelser. Samtidig fremsatte Neergaard også sin skatteplan, efter hvilken indtægterne yderligere skulle forøges med næsten 11 mill. kr. ved en betydelig forhøjelse af indkomst- og formueskatten, af ølskatten,

af skatten på spiritus og ved en ny cigaretskat. Dengang kunne ingen se, men nu ved vi, at disse forslag (bortset fra indkomst- og formueskatten) betød indledningen til vor tids enorme forbrugsbeskatning. I planen indgik endvidere optagelse af et statslån på 72 mill. kr. til konsolidering af de tidligere veksellån.

N. Neergaard, hvis navn nu for en årrække havde en noget trist klang i befolkningen, fik i det væsentlige sine forslag vedtaget og dermed balancen genoprettet. Socialdemokrater og radikale stemte dog mod de indirekte skatter, og i Landstinget var det i april 1912 nær kommet til en alvorlig krise, fordi de konservative partier allierede sig mod indkomst- og formueskattens forhøjelse. Efter at finansministeren havde nedstemt sine krav betydeligt, mæglede de frikonservative dog et forlig mellem regeringen og Højre. Statslånet på de 72 mill. kr. bevilgedes, men skalaen for indkomstskatten gav Landstinget et „loft“ på 4% (i stedet for som hidtil 2,5%), en næsten umærkelig byrde i forhold til en senere tids beskatning. De radikale bebrejdede stærkt Neergaard, at allerede hans lovforslag tog sigte på et kompromis mellem de to ting, hvorefter han alligevel siden gjorde Landstinget indrømmelser. Dog, med lovgivningen i 1912 var den finansielle rekonstruktion endt, og ministeriet kunne vende sig mod sin tredje opgave: grundlovsændringen. Forinden bestræbelserne herfor omtales, skal nogle i forhold hertil mindre betydende sager og episoder, der tilhører ministeriet Klaus Berntsens historie, fremdrages.

*

Den kirkepolitisk radikale Jacob Appel blev af oppositionen modtaget med større venlighed, end behageligt var for hans parti. Det Kultusministerium, han overtog, omfattede alle de sagsområder, der nu hører under Undervisningsministeriet, Kirkeministeriet og

Kulturministeriet. Efter J. C. Christensens store skolelove var der ikke meget at gøre på skolens område, men des mere på kirkens, bl. a. fordi menighedsrådene af 1903 jo var bortfaldet ved udløbet af 1909. Grundpræget i Appels indstilling i kirkelige forhold er karakteriseret som: frihed og åndeligt fællesskab, så lidt skillende jura som muligt. Det har derfor været ham en glæde, at han i 1911 ved en ændring i loven om kirkers brug fik givet fri-menighedspræster adgang til at holde fuld gudstjeneste i sognekirkerne med dåb og altergang; loven blev stærkt støttet af grundtvigianernes venstre fløj og de radikale. Helst havde Jacob Appel nok set „den tålsomme folkekirke“ virkeliggjort gennem en række landsomspændende valgmenigheder, der hver havde sin frihed, også i trossager, men den i 1903 knæsatte sognekirkelige linje krævede menighedsrådenes genoprettelse. Appels holdning mødte modstand især i Landstinget, hvor missionsmanden grev Holstein-Holsteinborg, konsejlspræsidentens søn, meget forskellig fra faderen, krævede et kirkeråd som fællesrepræsentation og afviste tanken om „den rummelige, den over for alt og alle tålsomme, i virkeligheden karikerede folkekirke“. Ministeren svarede hertil, at han ønskede den kirke, som Danmark havde, fortsat historisk, og dertil hørte, at man ikke var bunden ved bogstavtrældom, men at hver tog åndeligt på de ting, kirken havde at bringe. Venstre, socialdemokrater og radikale enedes om menighedsrådsloven af 10. maj 1912, der gjorde rådene permanente, gav dem en udtrykkelig ret til at medvirke ved præsteembeders besættelse samt ret til selv at vælge deres formand, der altså ikke, som tidligere, behøvede at være præsten. Rådene skulle være administrative organer uden religiøse funktioner. Der skulle stadig ske personlig tilmeldelse til valglisterne, men optagelsen på disse blev gjort lettere. De valgte skulle afgive en erklæring om at ville udføre

deres hverv „i troskab mod den evangelisk-lutherske folkekirke, så at den kan byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst“ – herved var det i Jacob Appels ånd understreget, at folkekirken og den kristne menighed ikke var identiske, thi i så fald kunne den sidste sætning være udeladt. Loven var mindre „sognekirkelig“ end den fra 1903, og der opstod vistnok en ret sent overvundet kølighed i forholdet mellem J. C. Christensen og Jacob Appel på spændingen mellem sognekirkelighed og menighedskirkelighed. Appel var desuden ikke partipolitiker, og han forstod ikke altid de hensyn, som Christensen krævede taget til partiet.

Den konservative del af kirken, også højregrundtvigianerne, begyndte herefter at tilstræbe en kirkeforfatning „fra neden“, med menighedsrådene som grundsten, og socialdemokraterne, der nu havde godtaget disse råd, organiserede sig efterhånden som kirkeligt vælgerkorps. Til Jacob Appels værk som kirkeminister hører også hans skelsættende præstelønningslov af 14. marts 1913, der afskaffede nådensåret og uden hensyn til stedlig tradition eller midler inddelte alle embeder i tre lønklasser efter størrelse og folketal, så at præsterne efterhånden som tjenestemænd ville komme på fast løn, idet afløsning af offeret og accidenserne, meget gamle lønkilder, samtidig forberedtes. Herefter var præsternes stilling fundamentalt ændret. Ved en lov om statstilskud til folkehøjskoler og landbrugsskoler blev i 1913 disse tilskud nyordnede og forbedrede; staten ansatte samtidig en tilsynsførende ved disse skoler.

*

Jacob Appel mødte den såkaldte Arboe Rasmussen-sag i dens første stadium. En nordjysk præst af dette navn havde i nogle skrifter i tiden efter århundredskiftet erklæret kirkens lære om Jesu fødsel for uhistorisk og ønsket

trosbekendelsen udskilt fra dåben. Arboe Rasmussens overordnede, biskoppen i Viborg, mente, at der inden for folkekirken burde være plads også for mænd med sådanne anskuelser. I 1910 holdt Arboe Rasmussen imidlertid i Studenterforeningen i København et udæskende foredrag: „Dogmekirken og vejen frem“. Hans udtalelser gav nu anledning til en undersøgelse; hans biskop ville først indstille ham til afsked, men foreslog dog sluttelig, at sagen blev stillet i bero. For Jacob Appel, der jo nu var kirkens minister, var præsteløftet af personlig karakter, det skulle ikke kunne anvendes som juridisk dokument over for domstolene i spørgsmål om rettroenhed, og da bisperne ønskede at fremsætte en samlet udtalelse i sagen, var han meget derimod. De burde ikke optræde som officielt kollegium (kirkeråd), hvorimod de kunne mødes til en broderlig forhandling og være rådgivere for den biskop, der i sit stift havde med den konkrete sag at gøre, virkelig kendte den og på hvem ansvaret helt og alene hvilede. Det var ikke Kirkeministeriets, d. v. s. statens sag at hævde rettroenheden over for afvigende opfattelser. Men i 1912 fremsatte bisperne et forslag til ordinationsritual, der ville forpligte præsterne til at stå „på dåbspagtes grund“. Kirkeministeren havde flere svære sammenstød med dem, men herved forblev det indtil videre. Ministeriet Berntsens venstregrundtvigske kirkeminister, udgået fra frikirken og altid angst for, at det åndelige „skulle komme i juridisk tvangstrøje“, havde sikkert personlig gerne set, at Arboe Rasmussen-sagen var blevet brugt til fremme af en „tålsom folkekirke“ med et præsteløfte, der ikke forpligtede på trosbekendelsen; sagen var dog vanskelig, både af hensyn til partiet Venstre og skolen i Askov. I 1911 havde kultusminister Appel udnævnt Harald Ostenfeld til biskop over Sjællands Stift, d. v. s. til „kirkens primas“; han brød derved med en tradition, eftersom

Ostenfeld ikke var nogen lærd teolog, men det praktiske kirkearbejdes mand.

*

Til Klaus Berntsens sorgfulde undren blev det ministerium, der bar hans navn, beskyldt for at holde en „tyskerkurs“; han mente, at han gennem hele sin offentlige virksomhed havde stræbt efter at styrke kærligheden til fædrelandet, folkeminderne og modersmålet. Men det udenrigspolitiske leje var vanskeligt. W. Ahlefeldt-Laurvigen fortsatte i Berntsens regering med stor energi omorganisationen og moderniseringen af sit ministerium, som han politisk ledede i en besindig ånd. Alligevel udgik der et tryk fra Tyskland; man var i Berlin skuffet over, at optanttraktaten af 1907, der betragtedes som en betydelig indrømmelse til Danmark, ikke havde gjort den offentlige mening om naboen i syd gunstigere, tvangspolitikken i Nordslesvig blev derfor skærpet, hvad videre fik den følge, at de antityske stemninger i Danmark voksede. På denne baggrund må generaltolddirektør Marcus Rubins artikel 1911 i det konservative tyske tidsskrift „Preussische Jahrbücher“ ses; den var skrevet på opfordring af Ahlefeldt-Laurvigen, forud godkendt af H. P. Hanssen og i hovedtrækkene af N. Neergaard og Jacob Appel. Artiklen skulle bidrage til en afspænding i forholdet mellem Danmark og Tyskland; dens forfatter opfordrede den store nabo til at ophøre med sine bestræbelser for at afnationalisere Nordslesvig, men han røbede en svigtende forståelse af naturlig nationalfølelse, når han tillige skrev, at i Danmark tænkte „kun dårer og folk uden indflydelse“ på en genopvækkelse af § 5. Rubins artikel, der syntes at give afkald på „genforening“, vakte i store kredse en forbitrelse, der kun voksede, da det oplystes, at regeringen havde godkendt den; forargelsen tiltog yderligere, da forfatteren modtog en høj dekoration for at afbøde de sårende angreb,

der var rettet på ham. I februar 1912 spurgte de konservative i Folketinget udenrigsministeren, hvilke erklæringer han kunne afgive i anledning af de aktuelle drøftelser af regeringens udenrigspolitik, og Ahlefeldt-Laurvigens redegørelse fandtes så tilfredsstillende, at den på forslag af J. C. Christensen enstemmigt godkendtes af tinget.

Også kultusminister Appel personlig beskyldtes for „tyskerkurs“. I 1911 udkom den af Vilh. Østergaard (*Homo sum*) forfattede „Ungdommens Bog om vort Land“. Bogen var anbefalet af Undervisningsministeriet, men den karakteriserede Preussens adfærd i Nord-slesvig på en sådan måde, at den tyske gesandt beklagede sig. Da bogen indeholdt visse oplagte fejl, blev ministeriets anbefaling trukket tilbage. Der opstod et temmelig voldsomt røre over denne „underdanighedsakt“, og i „Nationaltidende“ skrev digteren Johs. Jørgensen, at tilbagekaldelsen var „en frugt af slapt frisind“. Det måtte gøre et endnu stærkere indtryk på den følsomme kultusminister, at en sønderjyde kaldte ham, Cornelius Appels søn, forræder. Hans erfaringer fra det politiske liv var i det hele ikke alle gode, det voldte ham besvær, at han ikke besad parlamentarisk erfaring, men da han nu engang havde spist af den fremmede frugt, havde han dog svært ved at falde til ro, da han efter sin ministertid i 1913 vendte tilbage til Askov. Det pinte ham også, at det blev sagt, hans kirkelove og skolebogssagen havde bidraget til Venstres valgnederlag. Han blev indesluttet, ja, menneskesky og måtte søge rekreation i den friske bjergluft i Schweiz. Som det første danske regeringsmedlem havde Appel besøgt Færøerne.

*

Justitsminister Frits Bülow havde lettere ved at indrette sig på de parlamentariske forhold. Blandt hans resultater var oprettelsen

af et statspoliti for hele landet, med den særlige opgave at efterforske og forfølge svære forbrydelser, samt bygning af en straffeanstalt ved Nyborg. Han lod også foranstalte forhør til opklaring af Albertis underhåndssalg af ordner og titler. Kun Bülow's afskedigelse af dr. med. Niels Muus skabte alvorlig kritik. Efter at Alberti havde haft flere sammenstød med det gamle Sundhedskollegium, var dette trådt tilbage, og i 1909 blev kirurgen Niels Muus formand for den da nyoprettede Sundhedsstyrelse, i øvrigt det eneste administrative statsorgan, hvori enevældens kollegiesystem er bevaret. Justitsministeren begrundede dr. Muus' afskedigelse med, at han havde indstillet en distriktslæge på Lolland, der antoges at være drikfældig, til et lignende embede andetsteds i landet, idet han forsætlig over for ministeren skulle have fortiet mandens svagheit. Mænd i vistnok alle partier fandt, at Frits Bülow's bevisførelse var spinkel, og det insinueredes, at hans ven, Emil Hoff, Københavns stadslæge, stod bag det hele, fordi han selv ville være formand for Sundhedsstyrelsen, hvad han blev i 1912, skønt det påstodes, at han som stadslæge havde holdt hånd over nogle morfinistiske læger. I 1911-12 blev Muusaffæren flere gange heftigt diskuteret i Folketinget, hvis tilhørerpladser var tæt besat af læger og jurister. En dagsorden, der udtrykte beklagelse af, at konsejlspræsidenten ikke ville medvirke til en nærmere undersøgelse af den uklare sag, blev forkastet, men justitsminister Bülow's stilling syntes dog svækket, så respekteret han i øvrigt var.

*

J. Jensen-Sønderup viste som indenrigsminister atter sin evne til at sætte sig ind i et stort stof og til at forhandle sine sager med energi; han var en usædvanlig perfektibel mand. Han fik nyordnet Grønlands Styrelse, så at den omfattede såvel handel og administration som

kirke-, skole- og retsvæsen; til Styrelsens direktør udnævnte han J. Daugaard-Jensen, som indledte en ny æra i Grønlands kolonisationshistorie, idet han uden forhastede skridt søgte at nærme kolonien til den almindelige kulturstandard. I 1913 gennemførte Jensen-Sønderup den første lov om arbejdsanvisning, den forudsatte et landsomspændende apparat, og en ligeledes ny lov om understøttelse til børn af enker; Klaus Berntsen (der to gange var blevet enkemand, sidst i 1902) havde ønsket, at også børn af enkemænd kunne få understøttelse, men for en sådan udvidelse kunne der ikke blive flertal. Jensen-Sønderups interesse for den sociale lovgivning var usvækket, han advarede dog mod, at man druknede i humanitet, og var ivrig for en tvungen folkeforsikring mod alderdom og tab af erhvervsevne, efter tysk forbillede hvilende på præmiesystemet; han mente, at folket ville holde sig rankere derved. Efter at Thomas Larsen i 1909 var indtrådt i ministeriet Holstein, blev Jensen-Sønderup formand for kommissionen til undersøgelse og overvejelse af en almindelig invaliditets- og alderdomsforsikring, hvad han endnu var, da kommissionen afsluttede sit arbejde i 1914. Jensen-Sønderup skaffede den rene sognekommune Herning stilling som købstad, efter at de mange jernbaneanlæg havde gjort den til et trafikalt knudepunkt; der skete herved det mærkelige, at sognerådsformanden fik kgl. udnævnelse som borgmester.

Landbrugsminister Anders Nielsen var af stor værdi for Klaus Berntsens regering, også på grund af at han var udgået fra og havde nære forbindelser i det nu opløste Venstrereformparti. Han samarbejdede uden vanskelighed med dem, han tidligere havde stået skarpt imod, ganske vist mere i en kamp om midlerne end om målet, det folkelige selvstyre. Klaus Berntsen blev ham en nær ven. Da Anders Nielsen i 1910 igen var blevet land-

brugsminister, valgtes J. C. Christensen til formand for Venstre. Som minister sled han sig gennem sagerne fra bunden af og lod sig intet diktere af sine departementschefer. Hans mest betydningsfulde handling som minister hos Berntsen var måske nedsættelsen af landbokommissionen af 1911, der med professor Falbe-Hansen som formand forberedte den skelsættende jordlovgivning af 1919. Kun i ny og næ kunne man se Anders Nielsen i hvid sommerjakke i marken ved det lille hjem på Tapdrup Hede.

Trafikminister Thomas Larsen fik ord for at være en praktisk og forhandlingsvillig administrator, påskønnet også af etaternes funktionærer. I 1911 åbnede han Københavns nye hovedbanegård. – Handelsminister Oscar B. Muus, var, skønt dog kun 63 år da han indtrådte i Klaus Berntsens regering, mærket af alder og af naturlige grunde uden nærmere kendskab til det politiske liv. Den retsindige mand kunne derfor vanskeligt hævde sig, og han øvede ingen mindeværdig selvstændig indsats.

*

Den 14. maj 1912 døde kong Frederik VIII. Indenrigsminister J. Jensen-Sønderup var i januar som følge af et benbrud blevet indlagt på professor Jens Schous klinik ved Sortedamsøen, og en dag i februar kørte kongen derud for at se til ham. Han ville spadsere tilbage til Amalienborg, men blev syg på Kgs. Nytorv og søgte til en droske, der holdt på torvet, idet han bad om at blive kørt til palæet. Da kuskens ikke kendte Frederik VIII, kørte han ham til Koncertpalæet i Bredgade og herfra, da misforståelsen blev klar, til residenspalæet på Amalienborg. Kongen havde fået et alvorligt hjertetilfælde. I de første dage af april rejste han som „greven af Kronborg“, ledsaget af flere familiemedlemmer, hofmarskal og livlæge, på rekreation i Sydfrankrig. Monarken

følte sig derved restitueret, men døde dog på tilbagerejsen af et hjerteslag i Hamborg, mærkeligt nok under omstændigheder, som mindede om dem, under hvilke han blev syg. Frederik VIII ville på en aftenur fra sit hotel, „Hamburger Hof“, trække frisk luft, inden han gik i seng – næste morgen skulle afrejsen til København ske – men blev på turen ramt af et nyt hjertetilfælde få minutter fra hotellet. En tilfældigt passerende læge og en politibetjent fik ledet den ukendte mand ind i en trappegang og tilkaldte en droske. Ingen af dem kendte kongen af Danmark, lægen mente at have hørt den syge hviske „Hamburger Hof“, men en tilkommende overordnet vagtmester greb ind og beordrede den ukendte, der var død efter endnu et anfald, kørt til havnehospitalet, der var Hamborgpolitiets *la Morgue*. Her blev Frederik VIII kl. 4 morgen fundet i lighallen.

Konsejlspræsident Klaus Berntsen modtog kl. 7 morgen i Skodsborg meddelelsen om kongens død; han måtte føle dette dødsfald også som et stort personligt tab, da de to mænd havde været i venskabelig forståelse med hinanden gennem en menneskealder. Der blev afholdt statsråd samme formiddag kl. 11, og her stillede konsejlspræsidenten ministeriets porteføljer til den nye konge, Christian Xs, rådighed. Kongen svarede Klaus Berntsen, at det ikke kunne falde ham ind at skifte ministerium, da han vidste, at faderens forhold til konsejlspræsidenten ikke blot var et tillidsforhold, men gennem mange år var blevet et venskabsforhold, som han nu bad om måtte blive overført til sønnen, ham selv. Klaus Berntsen lovede at fortsætte, idet han udtrykte det ønske, at han fremdeles måtte få lov til at udtale sin mening åbent og frit i ethvert regeringsanliggende; hertil svarede kongen et tilidvækkende ja. Om eftermiddagen kl. 15 udråbte den altså i sin stilling bekræftede konsejlspræsident kong Christian X fra en af Ama-

lienborgs balkoner, således som J. C. Christensen i 1906 havde udråbt faderen. Frederik VIII havde nok næret en meget stærk interesse for landets forsvar, men han var en civil natur; efterfølgeren var noget af en soldaterkonge, og han kunne ventes i højere grad end den bortgangne monark at ville hævde personlige opfattelser. Christian X var i øvrigt den første konge efter Frederik VI, der var født til at være konge. Han var 41 år gammel.

*

Ministeriet Berntsen havde, som vi har set, samarbejdet ganske tæt med Højre 1910-12, da hovedspørgsmålene var den nye forsvarsordnings gennemførelse og finansernes sanering, og regeringen syntes tillige i begyndelsen i grundlovssagen at ville følge J. C. Christensens „to tempi“-politik, der jo udskød Landstingets omdannelse til efter Folketingets. Men efter det store skatteforlig i foråret 1912 slog ministeriet radikalt om i forfatningsspørgsmålet og stræbte mod en samtidig og demokratisk ændring af begge ting. Denne beslutning gjorde ministeriet Klaus Berntsen historisk. Det måtte nemlig forudses, at det var lettere i 1849 at foretage springet fra den personlige enevælde til 5. juni-grundloven, tilmed i en revolutionær stormtid i Europa, end det ville blive under rolige forhold at gå fra den privilegerede valgret til den fuldt gennemførte almindelige. Den personlige magt, der er tillagt en konge, vil altid lettere kunne overvindes end en overklasses i forfatningen privilegerede magt. Venstres videnskabelige historiker, Hans Jensen, har ment, at N. Neergaard har medvirket til den overraskende frontændring „på vistnok meget afgørende måde“. Neergaard havde jo forfatningsblod i sine årer, han var vel, trods sin tørre form, i nogen grad 5. juni-romantiker, og som finansminister havde han nylig fået 66-Landstingets magt at mærke. Han havde aldrig frygtet,

at den lige og almindelige valgrets udstrækning også til Landstinget skulle medføre fare for landets politiske udvikling. Han troede tværtimod, at netop når man fjernede den anstødssten, som den privilegerede valgret til Landstinget dannede, ville der udvikle sig mere redelige og naturlige forhold end de bestående. Den uafsladlige stræben efter at nå overenskomst mellem to så uensartede ting som Folketinget og Landstinget efter forfatningen af 1866 måtte i længden medføre usunde forhold. Han havde selv ikke vejet tilbage for at tage endog små fremskridt, når det ikke var muligt at få alle ønsker opfyldt, men det var hans tro, det ville være en lykke, om lovgivningen fremtidig fik et mere helstøbt præg, og om den kom til at give et klarere udtryk for de politiske tanker, der til enhver tid blev hyldet af nationens flertal. Ethvert politisk parti ville da også komme til at arbejde under en stærkere følelse af ansvar. Neergaard var overbevist om, at der fandtes ikke den magt i landet, som kunne hindre, at der for eller siden blev gennemført lige og almindelig valgret til begge Rigsdagens ting. Han troede altså ligesom Ove Rode, at i denne sag var naturkræfter på færde.

For konsejlspræsident Klaus Berntsen, hvis politiske vækkelse var sket allerede under forfatningskampen i 1860'erne, måtte det være en dyb tilfredsstillelse, om hans navn blev forbundet med en ny junigrundlov. Det havde altid for ham, skønt han jo af natur var moderat, stået som en blodig uret, der overgik det danske folk, da man, i stedet for, efter tabet af hertugdømmerne, at gå fuldt tilbage til grundloven af 5. juni 1849, tildelte folket et nyt nederlag i 1866 oven på den tabte krig i 1864. Berntsen ønskede en samlet grundlovsreform også af den årsag, at en udvidet valgret alene til Folketinget blot yderligere ville uddybe kløften mellem de to ting. Selv om Neergaard var den drivende kraft i grundlovssagen, var

Klaus Berntsen ved hele sin folkelige type den bedst egnede til at opfange og udtrykke juni-stemningerne, der syntes i stærk vækst i befolkningen. Det skulle da også vise sig, at medens N. Neergaard led nederlag, da han i 1909 i forsvarsspørgsmålet gik til højre for Venstres gamle standpunkt, gjorde Berntsen (og Neergaard) det ikke, i hvert fald ikke i hovedsagen, da han i grundlovsspørgsmålet gik til venstre.

*

Inden for ministeriet blev der nedsat et udvalg til at arbejde med grundlovsforslaget i sommeren 1912; det bestod af konsejlspræsidenten, N. Neergaard, Anders Nielsen, Jensen-Sønderup og Frits Bülow; denne spillede med sin juridiske indsigt en vigtig rolle i ministeriets indbyrdes forhandlinger, også nu da det gjaldt grundlovsforslagets affattelse. Kort forinden ministeriets arbejde var tilendebragt, modtog Klaus Berntsen en indbydelse til at gæste Frijsenborg. Efter hans egen påstand, som der ikke er nogen grund til at betvivle, var han uvidende om, at grev Mogens Frijs' hensigt med invitationen var at bevæge ham til ikke nu at røre ved Landstingets privilegier, men at vende tilbage til J. C. Christensens „to tempi“-politik. Forsøget glippede; der opstod nok siden en polemik om, hvad der var sket de to mænd imellem, men konsejlspræsidenten erklærede, at han havde henvist alt til sit parti; det var i hvert fald, hvad der skete. I dele af offentligheden opstod frygt for, at man var på vej til en „fortyndet privilegeret valgret“, nemlig til et af amtsrådene valgt Landsting; i disse havde jo også efter den kommunale valglov af 1908 de højstbeskattede en særlig indflydelse. Der lød røster, som advarende mindede om, at en forfatning før var blevet skrevet på Frijsenborg. Dog, regeringen holdt sin kurs.

På en sejltur i september 1912 med kong

Christian X til Bornholm, hvor der skulle afholdes militære øvelser, drøftede konsejlspræsidenten forfatningsspørgsmålet med kongen. Klaus Berntsen fremførte, at en samlet reform burde gennemføres, medens der endnu var fred i verden; kom der ufred, ville en demokratiseret forfatning netop virke som et bolværk mod oprørske tendenser. Kongen gav sit samtykke til, at ministeriet fremsatte sit grundlovsforslag.

I det forslag, som ministeriet havde forelagt sit parti til drøftelse, var, sikkert på Neergaards initiativ, konsekvensen draget af juni-grundlovens bestemmelse om, at når en ny kommunallov var givet, kunne landstingsvalgene overgå til de større kommunale råd. Den kommunale valgret var jo i 1908 demokratiseret, og rådene kunne derfor anvendes som grundlag for Landstinget i stedet for hartkorns- og indtægtsprivilegierne. Mindre dele af Venstre, især i Landstinget, var betænkelige ved ministeriets forslag til en forfatningsrevision, der lå nær det af Det radikale Venstre tidligere fremsatte, og navnlig ved en ændring uden forståelse med Højre. I et møde mellem regeringen og partiet den 30. september vedtoges med stort flertal, men altså med nogen modstand, det udarbejdede grundlovsforslag, der gav valgret til alle 25-årige mænd og kvinder, også tyende; Folketingets medlemstal skulle fastsættes ved valgloven, men ikke overstige 132; valgperioden blev gjort 4-årig. Af Landstingets 66 medlemmer skulle de 12 vælges af tinget selv, altså ikke af kongen, (men de hidtil kongevalgte fik fortrinsret), resten ved forholdstalsvalg af de kommunale råd, d. v. s. sognerådene, byrådene og Københavns Borgerrepræsentation. Stridigheder mellem tingene om finansloven skulle afgøres i den forenede Rigsdag.

*

Den 23. oktober 1912, der var 64-års dagen for Den grundlovgivende Rigsforsamlings

sammentræden, fremsatte konsejlspræsidenten da for fuldt hus ministeriets grundlovsforslag i Folketinget. Klaus Berntsen følte tydeligt, at han stod i en historisk situation, og over folketingssalen hvilede en stemning af højtide. Han pegede på, at regeringens forslag gik videre end grundloven af 5. juni 1849, idet det åbnede valgret for kvinder og tyende og nedsatte valgretsalderen til 25 år. Han nævnte, at det ikke var de bønder, som nogle nu søgte at skræmme, der sad inde med penge- og hartkornsprivilegierne, men forholdsvis få større godsejere og skatteydere i byerne; intet menneske kunne for alvor tro, at netop de var besjælede af iver for at værne bøndernes interesser. I stedet for at fastsætte en aldersgrænse for dem, der skulle have stemmeret ved valg til Landstinget, havde, sagde Klaus Berntsen, ministeriet langt foretrukket at lade de sogne- og bykommunale råd vælge dette ting; medlemmerne af disse råd beklædte nemlig deres stilling i kraft af deres medborgeres tillid og var som regel ældre og erfarne mænd og kvinder. Konsejlspræsidenten håbede, at Rigsdagens medlemmer ved behandlingen af denne store sag ville føle sig som nationens repræsentanter og ikke som partigængere. Den radikalt sindede højskoleforstander Thomas Bredsdorff skrev siden, at Klaus Berntsen hin oktoberdag i 1912 åbent og modigt trådte i skranken for en stor og levende idé, højnede dansk politik og skabte frisk luft i rigsdagsbygningen, ja, at han i virkeligheden førte en *moderat* politik, fordi enhver privilegiepolitik driver ind i bitre fjendskaber.

Ministeriet Klaus Berntsens grundlovsforslag modtoges med tilslutning af næsten hele Folketinget uden for Højre. En af dette partis ledere, proprietær Emil Piper, der var medlem af Landstinget, udtalte, at forslaget var „et slag i ansigtet på de konservative partier, hvor regeringen hidtil har søgt støtte“. De dele af Højre, der var præget af byinteresser,

overvejede dog i det stille, om en fremtidig udvidelse af forholdstalsvalgmåden til at gælde også ved folketingsvalg ikke ville betyde mere for partiet end landstingsprivilegiernes bevaring. Det radikale Venstre og Socialdemokratiet hilste naturligvis grundlovsforslaget med særlig glæde. Det var en selvfølge, at Ove Rode blev sit partis ordfører. Med tilbageblik også på morfaderen, den aldrende Orla Lehmanns desillusionerede medvirken til Estrups forfatningsrevision i 1866 udtalte han:

„Junigrundloven blev bygget op som et rummeligt forfatningshus af et stort slægtled i vor politiske historie. Træt og mismodigt under ydre ulykker lod det samme slægtled junigrundloven glide sig af hænde... Vi siger nu: Uanset hvilke mænd (Klaus Berntsen, N. Neergaard) der i dag erklærer, at et nyt forfatningshus skal bygges, vil al vor virksomhed gå ud på, at der på grundlag af det foreliggende forslag skal tilvejebringes her i salen og ude i folket et flertal, stærkt nok til at genrejse en ny grundlov.“

Ove Rode udtrykte åbent sin glæde over, at han kunne være med til at knytte Danmarks fremtidsforfatning „med et fast bånd til de tanker og principper, som var bærende for Orla Lehmanns kraftfulde ungdom“. Rode var blevet radikal fremfor alt på forfatningstankens retsgrundlag, for ham var den demokratiske grundlovsrevision den største politiske opgave i to menneskealdre.

Socialdemokratiet havde ifølge sit program forfatningsønsker, der gik betydeligt ud over dem, som regeringens grundlovsforslag imødekom, det havde været let at slå spillet over ende, men partiets ordfører, F.J. Borghjerg, var nu som siden yderst varsom i denne sag, meget mod hans natur. Skulle Landstinget åbnes også for arbejderne og husmændene (Socialdemokratiet havde kun fire mand i dette ting), måtte han nemlig passe på ikke at drive den betænkelige del af „de halvstore“ bønder i armene på konservatismen. Både

mundtligt og skriftligt spillede Borghjerg derfor nu et par år med sordin, men hans politiske journalistik i „Social-Demokraten“ nåede i de samme år, inspireret af forfatningssagen, sit højdemål.

*

Klaus Berntsens ministerium var svagt derved, at det regeringsbærende partis leder J. C. Christensen havde holdt sig uden for det; i årene efter Albertiaffæren ønskede han at ligge brak. 1912-13 sad han i Folketingets formandsstol, men skønt således løftet over den hele sal vedblev han at yde en betydelig indflydelse, meget mærkbar i forfatningssagen. Han var ikke enig i ministeriets grundlovsforslag og udfoldede efter dets fremsættelse et modspil, der er blevet forskelligt bedømt, idet endog hans demokratiske sindelag er draget i tvivl. Det skulle i hvert fald vise sig, at over for grundlovssagen var J. C. Christensen den „moderate“, Neergaard og Berntsen de „radikale“. Om Christensens forkærlighed for en forfatningsændring i „to tempi“, der i første omgang lod Landstinget urørt, er sagt, at den simpelt hen skyldtes hans ønske om ikke at støde fra sig sin tidligere frikonservative allierede, grev Mogens Frijs, det politisk privilegerede hartkorns førstemand, eller rent ud et ønske om at bevare Landstinget af 1866, eller en tillem্পning af det, som en konservativ garanti over for de befolkningslag, der nu rykkede frem, idet han forudså, at Venstre engang ville komme i defensiven. Andre forklaringer er dog mulige. Ved og efter systemskiftet i 1901 havde 66-forfatningen vist sig brugelig, det havde selv Hørup erkendt. Venstres hovedskikkelse troede desuden som A. F. Tscherning, at et folks forfatning helst skal vokse frem af det politiske livs praksis, d. v. s. at forfatningen kun burde ændres, hvor livet med nødvendighed krævede det. En sådan nødvendighed mente J. C. Christensen forelå

for Folketingets vedkommende med hensyn til valgkredsene, kvindernes valgret og valgets alderen. Var Folketinget først gennem de her påkrævede ændringer blevet et spejlbillede af det hele folk, da ville Landstinget ikke i længden kunne modsætte sig „underhuset“s krav, heller ikke om en forfatningsændring, der angik dets egen sammensætning. Landstingets snare omdannelse fandt Venstres formand heller ikke nødvendig af den grund, at de frikonservative jo hidtil havde hævdet den engelske betragtning, at „overhuset“ ikke skulle hindre opfyldelsen af folkets ønsker, men nøjes med at virke udsættende, indtil vælgerne gentagne gange havde givet disse fornødent eftertryk. Blev de to ting derimod næsten ens i opbygningen, kunne følgen blive, at man i en ikke fjern fremtid endte i et ét-kammersystem, som J. C. Christensen var en bestemt modstander af. Han så også helst, at netop en grundlov havde det hele folk, d. v. s. alle partier, bag sig og ikke blev trumfet igennem. Endelig, hastede det så svært? Højre, den samlede konservatisme, havde kun i stemmes flertal i Landstinget, fem af partiets kongevalgte medlemmer var højt oppe i årene, og hver gang en faldt fra, indstillede ministeriet en venstremand til kongevalg, så Højres flertal kunne man se en ende på. Det er dog sandsynligt, J. C. Christensen alvorligt har frygtet, at store valgretsudvidelser ville berøve Venstre dets magtstilling, og at han ikke har villet bygge dæmningen mod et arbejdvælde meget lavere, end den allerede var. Christensens beundrende portrættør, Erik Henriksen, skrev i disse år om ham:

„Hans stilling vil i fremtiden sandsynligvis blive den at *forsvare* sit parti mod tilbagegang og at *forsvare* landet mod en yderliggående politik, som under den almindelige valgrets på vid og gab åbnede herredømme vil bryde på med halsende fart. J. C. Christensen ser godt, at den almindelige valgret er både på ondt og godt.“

Fra 1. april 1910 udgav Venstres formand ugebladet „Tiden“, hvormed han kunne tale direkte til vælgerne, og her ytrede han sig lejlighedsvis i forfatningssagen. Endnu i juli 1912 fastholdt han de „to tempi“, der udsatte Landstingets demokratisering til en ukendt fremtid, men da der på Venstres partimøde den 30. september blev flertal for ministeriets forslag om en samlet forfatningsændring, skrev han, at „vi har da uden nogen som helst ærgrelse eller vrangvilje opgivet tanken om en reform af Folketinget alene“. Det skulle dog vise sig, at J. C. Christensen ingenlunde havde opgivet andre former for modspil, skønt det måtte stå ham klart, at han havde undervurderet de junikræfter, der stod bag Klaus Berntsens og N. Neergaards grundlovsforslag. Disse mænds ønske om en samlet revision har nok også beroet på den tro, at gik man til valg på dette krav, altså imod Højre, ville en del radikale vende tilbage til Venstre.

*

Den 12. december 1912 vedtog Folketinget grundlovsforslaget med nogle mindre ændringer. 95 stemte for, 12 højremænd imod, 3 venstremænd undlod at stemme. Straks efter juleferien kom forslaget til behandling i Landstinget.

Megen opmærksomhed vakte J. B. S. Estrups tale i tinget den 9. januar. Da han i 1894 trådte tilbage fra regeringen, havde han solgt sit store hus på Toldbodvej til Vanførehjemmet uden at ville tjene på salget, hvad han let kunne have gjort. Fra 1898 havde Estrup en lejlighed i Amaliegade; han opholdt sig dog ofte enten på Kongsdal ved Holbæk eller Skaføgård ved Randers. Han var nu, i sin høje alder, en affældig mand, der måtte ledsages af en tjener til Rigsdagen, men hans interesse for offentlige forhold var usvækket. Estrups tale hin dag var næppe hørlig, Landstingets medlemmer stod tæt omkring ham, men Edv.

Brandes udtalte straks efter, at han, Estrup, dog var den mest ungdommelige af det Højre, hvori han havde sæde; det havde glædet ham at høre hans tale; der var derved kommet en mands vilje og en mands ord frem fra det gamle Højre. Estrup hævdede bestemt, at man i 1866 ikke havde indført den privilegerede valgret for at skaffe nogen stand eller enkeltperson fordele, men for at dæmme op for den almindelige valgræts encvælde. Ved også at basere Landstinget på denne valgret, blev det et unyttigt ting. Det var en nødvendighed, udtalte han videre, at der bestod en mulighed for at udstede provisoriske love, og grundlovsparagraffen herom i 66-forfatningen var taget bogstavret ud af den så beundrede 5. juniforfatning. Estrup anså ministeriets grundlovsforslag for ubrugeligt, endog som forhandlingsgrundlag; det ville kun være ønskeligt, om der ved en opløsning af Landstinget blev givet vælgerne lejlighed til at afgøre, om der virkelig forelå en sådan trang til en grundlovsændring, som man nu gjorde gældende.

Mere betød det dog, hvad grev Mogens Frijs-Frijsenborg sagde. Efter at Klaus Berntsen i oktober 1912 havde fremsat sit grundlovsforslag, afbrød han samarbejdet med ministeriet; han kunne medvirke til en udvidelse af folketingsvalgretten, ikke til at gennemføre almindelig valgret til Landstinget, da han jo derved fuldstændig ville bryde med sin faders (og Estrups) princip af 1866 og ombringe sig selv politisk, eftersom hans vælgerløse gruppe kun havde magt i læ af privilegierne. Grev Frijs havde da nærmet sig tingets højregruppe, og enden blev, at sagens behandling standse- des i Landstinget, idet han den 3. april 1913 stillede en med 33 stemmer mod 31 vedtaget dagsorden om, at grundlovsspørgsmålet skulle behandles i en kommission. Mogens Frijs har sikkert regnet både med J. C. Christensens forbehold og landstingsvenstres tvivl, men Klaus Berntsen erklærede, at en opløsning af tinget

ville være fulgt på dagsordenens vedtagelse, hvis ikke et folketingsvalg var nært forestående på grund af periodens udløb.

*

Folketingsvalget blev udskrevet til den 20. maj. Det var en nærliggende tanke, at de tre grundlovsparter iværksatte et samarbejde for at svække Højre mest muligt ved valget. Forhandlinger derom fandt sted, dog uden resultat. De radikale forhandlere, blandt hvilke var P. Munch og Ove Rode, fik det bestemte indtryk, at Berntsen og Neergaard var ivrige for en aftale, hvorimod J. C. Christensen stillede mod, at Venstre ved dette valg blev bragt i mindretal, idet han mente, at hvis der blev et flertal af radikale og socialdemokrater, ville det kunne virke så skræmmende, at det foreliggende grundlovsforslag faldt; han ventede vel da, at der inden længe kunne sluttes et forfatningsforlig mellem Venstre under hans ledelse og Højre. I disse dage skrev Jacob Appel hjem til Askov: „J. C. Christensens politik har nedsat ham i mit omdømme. Den har været giftig og ikke åben.“ De radikale havde aldrig troet på sandheden i det billede af J. C. Christensen, som vittighedsbladet „Klods Hans“ i disse år fæstede i offentlighedens bevidsthed: en mand med et enfoldigt ansigt, fromme, blå øjne, en lys hårtop og en ræv tittende bag øret; de frygtede, at hans husdyr ikke var ræven, men et grummere dyr. De radikale ledere nåede vistnok aldrig frem til en ligevægtig opfattelse af Venstres formand; det kan synes, som om de var genstand for en art selvhypnose ved bedømmelsen af hans personlighed og gerninger. Men de stod ikke alene, når de vurderede ham som en yderst hårdfør karakter. Professor L. V. Birck, i flere år konservativ folketingsmand, var naturligvis på det rene med den store venstreførers usædvanlige format, men – eller og – ved hans død skrev han disse trods alt forbavsende linjer:

„Den, der i kritiske øjeblikke har stået i opposition til J. C. Christensen, vil huske, hvor kold, ja, grusomme hans øjne kunne blive; han – demokratiets søn – var åndelig i slægt med enevældens mest machiavellistiske statsmænd; bag hans selvbeherskelse, hans milde væsen, lå den hensynsløse magtvilje, der ikke bekymrede sig om den enkeltes velfærd.“

Det må dog aldrig glemmes, at J. C. Christensen efter Albertis sammenbrud i 1908 af sine politiske modstandere blev påført en kamp på liv og død, som ikke manglede „machiavellistiske“ træk.

*

I „Tiden“ for den 25. april afskar J. C. Christensen åbent tanken om et valgforbund mellem Venstre og „de to radikale partier“, da enighed med dem kun kunne fremskaffes på kunstig og unaturlig måde. „Så 10 gange hellere et radikalt-socialistisk ministerium, det ved man dog, hvad er.“ Dagen efter udsendte Venstre i Folketinget et valgopråb, hvori man erkendte, at der var meningsforskel i partiet om kommunerådvalg eller højere valgretsalder til Landstinget, men Venstre fastholdt den „bærende grundlovstanke, at den almindelige valgret skal råde i begge Rigsdagens ting ligesom i junigrundlovens dage“. Henvendelsen var dog kun underskrevet af 54 af gruppens 57 medlemmer. Af Landstingets venstremænd havde 13 stemt for, at man skulle medunderskrive Folketingets opråb, 10 imod, blandt dem Enevold Sørensen, der stod J. C. Christensen nær. Hele landstingsgruppen enedes om en „tilføjelse“ om, at man ønskede en forfatningsændring i junigrundlovens ånd, dog at tre protesterede mod de 10 venstremænds tilbageholdenhed; det kom til en spaltning.

Da dele af Venstre altså syntes urolige, blev det Socialdemokratiet og Det radikale Venstre magtpåliggende ved valget at erobre Folketingets flertal; man mente derved at kunne

hindre Venstre i at drive grundlovsforhandlinger til anden side. De to partier havde ikke som i 1910 en landsaftale, men de ordnede sig med hinanden i en række kredse. Efter Venstres afslag på et valgsamarbejde opfordrede socialdemokrater og radikale vælgerne til at give dem en sådan styrke, at de kunne holde de grundlovsfjendske tendenser stangen. På Det radikale Venstres landsmøde før valget tilråbte Edv. Brandes sit parti et Drachmannord: „Gå på landevejen ud og slå ihjel!“, hvormed han mente: gå på folkevejen ud og bliv valgt. Det viste sig, at der virkelig gik et junivejr over Danmark. Da der i København blev aftalt et samarbejde mellem Venstre og Højre, udtalte N. Neergaard offentligt, at hvis han havde kunnet stemme i København, ville han have stemt radikalt. Det radikale Venstre gik frem fra 20 til 31 mandater, Socialdemokratiet, der nu brød igennem i de mellemstore købstæder, fra 24 til 32, hvorefter de to partier for første gang, som længe tilstræbt, beherskede Folketinget. De havde her et flertal på 63 mandater af 114, men et mindretal af vælgerne, nemlig 175.000 mod den anden fløjs 187.000. Socialdemokratiet havde dog fået flere stemmer end Venstre, om end kun ét tusind flere. Det klassiske Venstre var blevet passeret af de nye, krævende folkelag, hvis kampvåben til dels havde været nogle af Venstres ældste programfordringer. Venstre gik tilbage fra 57 til 44 mandater, især fordi det skuffede Højre de fleste steder hentede de stemmer hjem, det ved de nærmest foregående valg havde overført til partiet; men Venstre mente sig også beskyttet bagfra af de to andre grundlovspartier og var meget forbitret over, at så mange venstremænd var „slået ihjel“. Havde der været valgalliance mellem Venstre og Højre, som i 1910, hvad situationen dog ikke tillod Venstre at indgå, var der næppe blevet radikalt-socialdemokratisk flertal i tinget, og de nærmest følgende års politik

havde da artet sig anderledes, end den gjorde. I øvrigt havde valget vist den topmålte uretfærdighed i mandatfordelingen, hvortil de lukkede enmandskredse kunne føre: Højre havde for 81.000 stemmer kun fået 7 mand valgt, Det radikale Venstre for 68.000 stemmer, som nævnt, 31. Valget hin 20. maj 1913 blev imidlertid introduktionen til henvend en menneskealders socialradikal politik, eftersom et flertalsskabende samvirke mellem socialdemokrater og radikale, trods afbrydelser, gennem årtier var af en sådan konstans, at den gav en hel periode dens karakter.

Under valgkampen havde konsejlspræsident Klaus Berntsen udfoldet sig som folketaaler. Han tog livet af den privilegerede valgret med nogle let forståelige betragtninger. Ved et vælgermøde hjemme på Fyn faldt hans ord omtrent således: „Vi kan simpelt hen ikke være bekendt at køre videre med penge- og hartkornsprivilegierne. Det er og bliver urimeligt, at en stor ejendomsbesidder ved landstingsvalget har lige så stor indflydelse med sin stemme som alle vælgerne til sammen i den kommune, hvor han bor.“ Og så kom personliggørelsen af det urimelige heri. Medens et smil bredte sig på hans bevægelige ansigt, føjede han til: „Vi kender jo alle den største hartkornsbesidder her i sognet, en udmærket, brav mand, ikke et ondt ord om ham, *men* (et meget langtrukket *men*) at han skulle være lige så meget værd som alle vælgere her i sognet tilsammen, det tror han jo ikke engang selv på.“ En stille munterhed bredte sig blandt tilhørerne, der alle kendte den privilegerede vælger, som Berntsen sigtede til. Angående kvindernes valgret fortalte han sig ikke i en længere saglig begrundelse, men begyndte omtrent således: „Vi har jo alle haft eller har en mor. Husker I hende? Jeg husker i hvert fald min mor,“ og så kom den velkendte hjertegribende skildring af hans egen mor, som enhver kunne forstå burde have haft valgret,

såvel som de endnu levende mødre burde have det.

*

For Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, de nye flertalspartier, gjaldt det nu om at binde Venstre til grundlovsforslaget. De ønskede meget, at ministeriet Klaus Berntsen, der trods Venstres tab dog stadig hvilede på Folketingets i henseende til mandater største parti og i grundlovssagen formelt havde hele Folketinget (÷ 7 højremænd) bag sig, skulle fortsætte for denne sags skyld; man mente, at den skjulte og åbne modstand, der i Venstre endnu bestod mod grundlovsrevisionen, bedst lod sig overvinde, når partiet beholdt førerskabet. Men under valgkampen havde Venstre sagt, at tab af dets flertal i Folketinget ville have ministeriets afgang til følge, og straks efter valget den 20. maj havde ministeriet da også meddelt kongen og offentligheden, at det ville demissionere. Dog ligesom tøvende blev afskedsbegæringen først indgivet den 12. juni, da Rigsdagen indkaldtes. Derefter udspandt der sig en række sindrige forhandlinger. Såvel Klaus Berntsen som N. Neergaard havde endog meget gerne set, at deres ministerium trods valgresultatet videreførte sin grundlovsgerning, hvis et flertal i Folketinget ønskede det. Dette var tilfældet. J. C. Christensen krævede imidlertid udtalelsen under valgkampen, demissionstruslen, respekteret og tilrådede kongen at tage et ministerium af det nye folketingsflertal. Partiformændene Th. Stauning og C. Th. Zahle anbefalede monarken at bevare Berntsen, hvorefter denne gik til kongen for at blive opfordret til at fortsætte. Christian X skal dog have sagt: „Bordet fanger!“ (afskedsbegæringen), i hvert fald kunne Klaus Berntsen ikke møde i sit parti med nogen opfordring fra kongen. Nogle dage efter, den 17. juni, indbragte Socialdemokratiet ufortrødent i Folketinget et forslag til be-

slutning om en „ærbødig“ henvendelse (adresse) til kongen om at opfordre ministeriet til at fortsætte sin virksomhed „til gennemførelse af den store, for land og folk så betydningsfulde forfatningssag, hvorom ministeriet har fremsat forslag, og hvortil vælgerne ved det nys stedfundne folketingsvalg sluttede sig med så overvældende flertal“. F. J. Borgbjerg var utrættelig i sine bestræbelser for at fastholde Klaus Berntsens regering som grundlovsministerium, fordi han så, at en demokratiseret forfatning kunne blive indgangen til en ny æra i dansk politik. J. C. Christensen og andre fremtrædende venstremænd holdt imidlertid stærkt på, at der ikke måtte ske nogen afvigelse fra det standpunkt, som ministeriet Berntsen selv havde hævdet før valget, altså at det måtte gå af, hvis valget gik Venstre imod. Venstres formand har antagelig personlig ønsket det radikalest mulige opspil til Landstinget for at ægge det til modstand; det kan dog ikke udelukkes, at hans hovedmotiv har været frygt for en ny splittelse af Venstre, hvis partiet skulle være førende i grundlovssagen, og det har budt ham meget imod, at en venstre-regering blev opretholdt af modstandere.

J. C. Christensen stillede under debatten om det socialdemokratiske forslag til adresse en dagsorden, hvori det fastsloges, at valget havde lagt den parlamentariske magt hos socialdemokraterne og de radikale, og for øvrigt tilsagde et ministerium i overensstemmelse med valgdagens resultat loyal medvirken „ved en fortsat forhandling til fremme af forfatningssagen og af det øvrige lovgivningsarbejde“. Denne yderst snilde dagsorden, for hvilken også Klaus Berntsen og Neergaard måtte stemme, skønt det jo indeholdt en strikke, forkastede det nye flertal af radikale og socialdemokrater som et udtryk for dets uvilje mod grundlovsministeriets demission, men de bragte jo derved den regering i mindretal, som de netop ønskede opretholdt.

Socialdemokratiet tog sluttelig sit forslag om en adresse til kongen tilbage. J. C. Christensen, der altså havde formået at vælte alle keglerne i ét kast, afviste under de følgende forhandlinger også et blandingsministerium af de tre grundlovspartier; hvor magten var, skulle, parlamentarisk korrekt, ansvaret og ledelsen ligge. Der blev nørket med andre muligheder, måske med større eller mindre ærlighed: en radikal-socialdemokratisk regering, som de radikale imidlertid ugerne så, Socialdemokratiet også, en socialdemokratisk, der dog, også efter partiets egen mening, ikke anbefalede sig allerede af den grund, at „en rød regering“ ville banke alle grundlovsmodstandere sammen, og endelig en radikal regering støttet af Socialdemokratiet.

Den sidstnævnte mulighed indeholdt knudens løsning. Det radikale Venstres ledere havde vistnok tidligt set, at „situationen“ pegede på deres parti, der jo var centralt placeret mellem de to andre grundlovspartier. Grev Mogens Frijs skal have tilrådet kongen at tage et radikalt ministerium. Nu så lidt som i 1909 var det ufarligt for Det radikale Venstre, skønt styrket siden da, at påtage sig regeringsbyrden, men det var et betydeligt aktiv for et radikalt ministerium, at det, som det var dets agt, kunne fremtræde for vælgerfolket og Rigsdagen med et grundlovsforslag, der var udarbejdet af en venstre-regering, og som nylig havde vist sin bæreevne ved valget. Den 19. juni gav partiet sin tilslutning til, at C. Th. Zahle dannede regering. Kong Christian X havde understreget, at der måtte tilstræbes balance i statens finanser, hvad Zahle tillod sig at mene var en selvfølge, samt at forsvarsordningen af 1909 skulle respekteres. Det meget vanskelige spørgsmål om, hvorvidt de kongevalgte medlemmer af Landstinget var opløselige, hvad venstrepartierne altid havde hævdet, kunne blive aktuelt, ifald det fortsatte arbejde for en ny grundlov førte til en kamp-

opløsning af tinget. Monarkens principielle standpunkt var, at de 12 kongevalgte var udpeget for deres livstid og altså skulle blive siddende, selv om det øvrige ting blev sendt ud til folkevalg, men Christian X lovede, hvis spørgsmålet kom til at foreligge, at tage det under overvejelse under hensyn til grundene i ministeriets indstilling og situationen i det hele. Den alvorlige divergens blev altså udsat.

Klaus Berntsens regering trådte da tilbage den 21. juni. Havde han og Neergaard sammenstykket sig deres eget flertal og fortsat, ville Venstre være blevet sprængt. Men konsejlspræsidenten var hårdt ramt. I sine erindringer fra ministerårene skriver han stillfærdigt, at „den store sag, jeg havde rejst, ville det måske også have været retfærdigt, at jeg løste“. Sandheden er nok den, at Berntsen, da han så, at han ikke ville komme til at sætte sit navn under en ny junigrundlov, lagde sig på sengen og græd så bitterligt. Hans søn, overlæge dr. med. Aage Berntsen har i hvert fald skrevet:

„Kun én gang har jeg set ham virkelig „slået ned“. Det var, da J. C. Christensen væltede ministeriet, for grundlovssagen skulle gennemføres. Han sagde ikke et ondt ord, men lagde sig til sengs med ansigtet ind mod væggen som et såret dyr. Et par dage efter var han sig selv igen.“

*

William Ahlefeldt-Laurvigen, Frits Bülow, J. Jensen-Sønderup, Anders Nielsen, Thomas Larsen og Oscar B. Muus blev efter ministeriet Klaus Berntsens afgang ikke mere medlem af nogen regering. Ahlefeldt efterlod sig et minde om en overordentlig arbejdsom og retlinet personlighed, der altid ønskede at stå i et godt forhold til Folketinget. Eriksholms ejer døde 1923 og er bisat i et kapel i slotsparken. Godset ved Holbæk Fjord er i tidens løb gæstet af mange, lige fra kejser Wilhelm II til maleren Kr. Zahrtmann, der er mester for en

af slottets sjældenheder: en kunstnerisk udført skærm, hvori er indsat fotografier af mange af Europas kronede hoveder og af medlemmer af Danmarks adelsstand. Eriksholm besiddes nu af den daværende udenrigsministers søn, kammerherre Kai Ahlefeldt-Laurvigen.

Frits Bülow blev ved sin afgang ekstraordinær assessor i Højesteret. Han „udnævnte sig selv“ den 13. juni efter et par dage forinden at have ladet udnævne senere statsminister M. P. Friis og departementschef, senere justitsminister F. Schrøder til det samme. Bülow var den sidste af denne rang. I øvrigt vendte han tilbage til sin store sagførerforretning, men bevarede forbindelsen med det politiske liv. Han var tingvalgt medlem af Landstinget 1920-24, de første to år tingets formand. Til sidst måtte han dog vælge mellem sin politiske virksomhed og sin juridiske, hvorefter han valgte den sidste. Bülow ville have foretaget en verdensrejse efter at være fratrådt som justitsminister, men kom ikke af sted før krigen i 1914 brød ud. Som formand for Nationalbankens repræsentantskab og juridisk konsulent for flere af de største erhvervsforetagender, herunder Landmandsbanken, beslaglagde krigsforholdene og da navnlig sammenbruddene i efterkrigstiden i høj grad hans opmærksomhed. Alligevel fik han tid til for Højesteret at procedere flere sager af betydelig offentlig interesse; han var statens advokat i den store sag, som lensbesidderne anlagde i anledning af majoraternes ophævelse, og hvori dommen, der faldt i 1920, gik sagsøgerne imod. Lige indtil sin død i 1955 gik Frits Bülow hver juleaftensdag ned til forsikringselskabet Balticas ejendom i Bredgade, indtil 1918 Højesterets domicil, i taknemlig erindring om at han her den 24. december 1903 havde fået meddelelse om, at han trods sin ungdom var antaget som højesteretssagfører.

Den arbejdsomme J. Jensen-Sønderup fremhævede altid, det havde været en lykke

for ham, at han først „kom på Rigsdagen“ efter provisorietiden; under Estrups styre havde der ikke været meget at foretage for folketingsmænd af Venstre, men efter systemskiftet var der ingen mangel på arbejde; selv havde han i udvalgene fået indblik i mange vigtige samfundsforhold. Jensen-Sønderups valgskæbne var omskiftelig; han valgtes først 1896 i Nørresundby, var derefter folketingsmand for den daværende Veringekreds på Fyn 1911-18, og for Bogensekredsen med en kort afbrydelse 1918-20, på et vist tidspunkt valgt med kun 1 stemmes flertal. Dermed ophørte hans rigsdagsvirksomhed, da han til sin skuffelse ikke blev medlem af den regering, N. Neergaard dannede i 1920, og hvori både J. C. Christensen og Sigurd Berg skulle optages; forholdet mellem dem og formanden for den elleve-mandsgruppe, der i 1909 havde udskilt sig fra Venstre-reformpartiet på spørgsmålet om de fremskudte forter, blev aldrig helt godt. Jensen-Sønderup var 1914-21 arbejdsanvisningsdirektør, derefter indtil 1932 adm. direktør for Kongeriget Danmarks Hypotekbank, i øvrigt som grundtvigianer altid optaget af de kirkelige frihedskrav. Han døde 1949 hjemme i Himmerland i den høje alder af 87 år.

*

Anders Nielsen havde i næsten hele sin rigsdagstid døjet med en nyresygdom, og rejselivet som politisk agitator havde slidt på ham trods hans robusthed. Han talte ved flere kampmøder i sommeren 1913 efter ministeriet Klaus Berntsens demission, men måtte derefter holde sengen i sin lejlighed ved Marmorkirken i København; her, i skyggen af „grundtvigianismens domkirke“, boede flere af Venstres ledende mænd, der havde deres egentlige hjem uden for København. Gennem nogle måneder tæredes Anders Nielsen langsomt hen. Partifæller kom hver dag til ham for at holde ham underrettet om, hvad der

skete på Rigsdagen under ministeriet Zahle II. Han vidste godt, hvorledes det stod til med ham. Da han en dag talte med nogle venner om et af den radikale regering fremsat forslag til ny valglov, sagde han: „Jeg kender kun forslaget fra aviserne, men af en mand, som skal dø til sommer, kan man vist ikke forlange, at han skal give sig til at studere et lovforslag paragraf for paragraf.“ Anders Nielsen døde i juni 1914, kun 52 år gammel. Bisættelsen af hedehusmandens søn fandt sted fra Marmorkirken og overværedes af en repræsentativ forsamling; begravelsen ved Tapdrup Kirke, hvor han var døbt, havde hidkaldt store skarer af menigmænd, og blandt talerne var Klaus Berntsen. Anders Niensens eftermæle blev, at han havde været en af de stouteste skikkelser i dansk politik, gjort i C. Bergs billede; han havde brugt stærke og djærve ord, men de var båret af hans overbevisning om, hvad der var sandhed og ret. Ved Viborg og i Skals er der rejst mindesmærker for ham med portræt.

Døde Anders Nielsen tidligt, blev Thomas Larsen til gengæld en meget gammel mand, næsten 91 år. Han var jo født i 1854, da mange nationalliberale var begyndt at tvivle på berettigelsen af deres eget grundlovsværk få år forinden, men han blev, som Anders Nielsen, en af dem, hvis livsgerning netop viste, at der var store kræfter i folkets brede lag. Thomas Larsen var efter et kort fravær igen medlem af Folketinget 1910-20, valgt i Frederikshavn, og derefter landstingsmand indtil 1932. Fra sit bogfyldte hus i Vrå udgav han 1917-34 det meget ansete egnshistoriske værk: „En Gennembrudstid, Tidsbillede fra Vendsyssel i det 19. Århundredes sidste Halvdel“. I de fire bind skildrede han sin landsdels åndelige, politiske og økonomiske udvikling. Fængslende er især hans fortælling om den folkelige religiøse vækkelse nordenfjords. I klitter og på heder uden for kirkebyerne fandt sekterne en missions-

mark, også mormonismens amerikanske apostle, der døbte i tusindvis, hvoraf mange udvandrede til Utah. Thomas Larsen havde hørt sin farfader sige: „A har da nouen sær spøgels' børn; to er mormoner, en baptist og Lars Peter er grundtvigian“. Hos sønnesønnen læses, hvorledes en række grundtvigske lærere og præster efterhånden gav vendelboernes ubestemte frihedstrang et mål i folkekirken, navnlig efter valgmenighedsloven af 1868, der betragtedes som en overenskomst mellem kirke og folk. Thomas Larsen døde i 1944 efter i et par år alderssvækket at have tilbragt den meste tid i sengen. Han har skrevet Vendsyssels såkaldte nationalsang: „Stolt ombruset af sagnrige Have“. – Oscar B. Muus levede til 1918, og han satte, som nævnt, ikke noget stærkt præg på lovgivningen.

*

Klaus Berntsens regering havde successivt fået tre ministre for Island, navnlig som følge af stridighederne mellem det radikale Selvstyreparti og det mere moderate Hjemmestyreparti om forfatningsspørgsmålet, d. v. s. forholdet til Danmark. Selvstyremanden Bjørn Jónsson, der havde afløst Hannes Hafstein allerede under ministeriet Neergaard I, sad i næsten to år. Han var ukendt med administration, hans helbred svigtede, og han faldt

for et mistillidsvotum i Altinget. 14. marts 1911 udnævntes da justitiarius for Landsoverretten for Island, Kristian Jónsson, men ved et Altingsvalg i oktober s. å. sejrede Hjemmestyrepartiet, og Hafstein, der i nogle år havde været direktør for Islands Bank, blev på ny Islands minister, den 25. juli 1912. Dog var også hans parti nu for kun en personalunion; det økonomiske opsving havde medført tillid til, at landet kunne stå på egne ben. Det kritiseredes bestandig, at ministeren for Island måtte rejse til København for i statsrådet at forelægge kongen love og regeringsforanstaltninger til underskrift, men Venstres ministerier holdt på, at der dog måtte være ét sted, hvor der kunne øves gensidig kontrol med, at det ene land ikke vedtog love, som var til skade for det andet. Et par uger før ministeriet Klaus Berntsen fratrådte, kom det i havnen i Reykjavik til en episode, som skadede forholdet mellem de to lande. En ung sportsmand roede en båd med et uofficielt islandsk flag oppe i bagstavnen; flaget blev ofte brugt i land. Da båden kom i nærheden af det danske inspektionsskib „Islands Falk“, lod den yngste officer, som var vagthavende, flaget opbringe. Megen ophidselse og krav om at få flaget anerkendt blev følgen. Opposition rejstes også mod Hannes Hafstein.

Malet af Heinrich Dohme (Chr. VIIIs Palæ, Amalienborg)

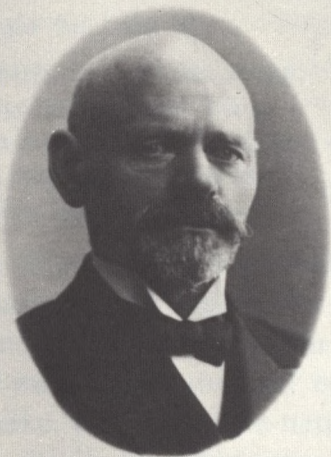
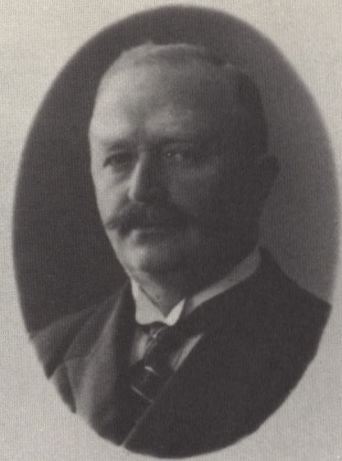
CHRISTIAN X

DANMARKS KONGE
1912-1947

ISLANDS KONGE
1918-1944

MINISTERIET C. TH. ZAHLE II

HASSING JØRGENSEN   EDVARD BRANDES   KEISER-NIELSEN
 P. MUNCH   C. TH. ZAHLE   ERIK SCAVENIUS
 KRISTJAN PEDERSEN   OVE RODE

MINISTERIET C. TH. ZAHLE II

(21. juni 1913 – 30. marts 1920).

Efter det første radikale ministeriums tilbagetræden var C. Th. Zahle blevet herredsfoged for Møn og borgmester i Stege, skønt han aldrig tidligere havde været embedsmand. Han var fortsat sin folketingsgruppes formand, men måtte dog nu overlade mere end før til andre, navnlig til Ove Rode. Zahle befandt sig vel i den lille købstad med dens ikke meget over 2.000 indbyggere, skønt han i næsten et år havde styret det ganske rige, og den ligefremme mand kom godt ud af det med alle kredse af øens befolkning, også med Frede Bojsen på Rødkilde. I Valdemar Rørdams digtsamling „Købstad-Idyller“ står et digt „Den nye Borgmester“, hvori han skildrer C. Th. Zahle, der går tur i sin by:

Borgmester, bevares, men slet ikke streng:
Goddag, lille pige, goddag, min dreng,
kan du hilse din mor, kan du hilse din far! –
„Han klappede mig, og han var så rar.“
Ja, sikken en flinke borgmester vi har!

Rørdam, der gæstede Møn, hvor hans fader var præst, har med disse linjer villet tegne en fedtende demokratisk politiker. Men hvad han selv troede var en karikatur, var et portræt af et menneske. I C. Th. Zahles naturlige jævnhed indgik nemlig en umiddelbar kærlighed til børn, han rangerede ikke med dem af taktiske grunde, var overhovedet en mild mand uden for den politiske scene, hvor han

undertiden kunne være nok så brøsig. Med hans udnævnelse til konsejlspræsident for anden gang var Stege-idyllens tid forbi.

På et tidligt tidspunkt havde kongens kabinetssekretær, kammerherre A. Krieger, ventileret muligheden af Edv. Brandes som konsejlspræsident (måske tilskyndet af kongen), men Brandes fandt, det var nødvendigt, at C. Th. Zahle blev regeringens leder; desuden kunne en jøde ikke være det. For Brandes' politiske „antisemitisme“ faldt Herman Heilbuth endnu en gang som handelsministeremne, i stedet fremsførte han med varm anbefaling bankdirektor J. Hassing Jørgensen. Ove Rode ønskede meget at blive indenrigsminister for gennem de sideløbende forhandlinger om valgloven, der hørte under Indenrigsministeriet, at kunne medvirke i selve grundlovsforhandlingerne, som skulle ledes af konsejlspræsidenten. Med sin kombinerende hjerne var Rode egnet til at arbejde med en valglovs halvt matematiske og altid politisk intrikate problemer, men opfyldelsen af hans ønske medførte, at P. Munch måtte tage Forsvarsministeriet, skønt han klart gjorde opmærksom på, at denne placering ville vække forbitrelse hos mange og møde modstand hos kongen. Alligevel blev Munch forsvarsminister; afstanden fra ham til hans nærmeste radikale forgænger, Christopher Krabbe, var

stor, men netop derfor et udtryk for, at de antimilitaristiske tanker i 1905-programmet nu helt havde overvægt i Det radikale Venstre. Trafikministeriet blev først tilbudt den ansete, men aldrende redaktør af „Østsjællands Folkeblad“ Søren Svarre, der dog undslog sig, dernæst forstanderen for Dalum Landbrugsskole, Th. Madsen-Mygdal, som på dette tidspunkt tilhørte det radikale parti, men han ville kun have Landbrugsministeriet. Da folketingsmand Kristjan Pedersen, Sandby, som havde et stort navn blandt Sjællands små jordbrugere, var udset til at være landbrugsminister, måtte det radikale lederskab give afkald på Madsen-Mygdal, og bankdirektør J. Hassing Jørgensen overtog da foruden Handelsministeriet tillige Trafikministeriet. Kultusministeriet, der siden 1910 lå i Staldmestergården ud mod Frederiksholms Kanal, blev overdraget den lollandske præst og folketingsmand S. Keiser-Nielsen, idet hans jyske kollega Thorvald Povlsen, som flere fandt bedre egnet, skulle være formand for den radikale folketingsgruppe. Det var en selvfølge, at Edv. Brandes igen skulle være finansminister.

Om Udenrigsministeriets besættelse var der i nogle dage usikkerhed. Erik Scavenius, siden 1912 gesandt i Wien og Rom, synes i sin første ministertid at have pådraget sig den daværende kronprins Christians modvilje; kongen skal „af private grunde“ have været meget imod, at Scavenius igen blev udenrigsminister (og dermed „hofminister“), han så meget hellere grev Carl Moltke, siden 1912 dansk gesandt i Berlin, på denne post, og hans ønske støttedes stærkt af Edv. Brandes. Brydningerne endte dog med, at C.Th. Zahle tilbød Erik Scavenius på ny at blive udenrigsminister, men han sagde først nej i erindringen om, at han havde været „arbejdsløs“ i over to år efter sin første ministertid; først da den designerede konsejlspræsident trængte ham, gav

han efter. Zahle havde på kongens opfordring først måttet henvende sig til Carl Moltke, men han havde formet sin invitation sådan, at han var nogenlunde sikker på et afslag, vistnok ved at forudsætte, at greven ville indmelde sig i det radikale parti. Godt et år før den første verdenskrigs udbrud blev Erik Scavenius da igen Udenrigsministeriets chef, en mand, der fra sin ensidige karriere nøje kendte det centraleuropæiske fastland og Tripelalliancen (mellem Tyskland, Østrig og Italien), men ikke var tilsvarende fortrolig med oceanstaternes, sømagtens, styrke, en mand, endelig, der ikke var folke-, men statspolitiker, og som sådan havde et stort ansvarsmod.

Ministeriet Zahle II, det såkaldte grundlovsministerium, udnævnt den 21. juni 1913, fik sluttelig denne sammensætning: Konsejlspræsident og justitsminister: C. Th. Zahle, udenrigsminister: Erik Scavenius, finansminister: Edvard Brandes, indenrigsminister: Ove Rode, minister for kirke- og undervisningsvæsenet: S. Keiser-Nielsen, forsvarsminister: P. Munch, trafikminister og handelsminister *ad interim* J. Hassing Jørgensen, landbrugsminister: Kristjan Pedersen, minister for Island: Hannes Hafstein.

Ministeriets sammensætning skabte megen misfornøjelse i den radikale rigsdagsgruppe. Partiet kritiserede, at der ingen repræsentanter var for Jylland og ikke bønder nok; adskillige følte sig personligt forbigået. Når P. Munch, hvis sprogbrug altid var moderat, i sine erindringer skriver, at stemningen på det partimøde, hvor ministerlisten blev præsenteret, var „overordentlig uhyggelig“, og at forhandlingen virkede „i allerhøjeste grad pinlig“, kan man rolig gå ud fra, at der har ligget et kønt hus. C.Th. Zahle hævdede imidlertid, at den, kongen havde overdraget at danne en regering, selv måtte vælge sine medarbejdere.

Ministeriet og de to partier, der til sammen udgjorde dets flertalsbasis, Det radikale Venstre og Socialdemokratiet, var af hensyn til grundlovssagens løsning besluttet på at holde alle spørgsmål tilbage, der kunne forvolde strid med Venstre, herunder også forsøg på at omstøde forsvarslovene af 1909. Socialdemokratiet ville for første gang stemme for en „borgerlig“ finanslov, altså også for militærbevillingerne. Hvis Højre på grund af det manglende forholdstalsvalg ikke var blevet så voldsomt underrepræsenteret ved folketingsvalget i maj, var en radikal regering næppe blevet dannet; det er da sandsynligt, at Venstre havde siddet med regeringen under hele den første verdenskrig. Ved omstændighedernes magt blev det radikale ministerium ikke, hvad nok også J. C. Christensen har troet, et kortvarigt „grundlovsministerium“, det holdt sig i sadlen i samfulde syv år og spærrede i dette tidsrum et stadig mere utålmodigt Venstre vejen til taburetterne. Venstre glemte aldrig, at de radikale og socialdemokraterne havde allieret sig imod partiet i 1913, d. v. s. i en situation da det selv, fordi valget gjaldt grundloven, ikke kunne samarbejde med Højre.

*

Der var tre nye navne i ministeriet Zahle II i dets første form: S. Keiser-Nielsen, Kristjan Pedersen og J. Hassing Jørgensen. – Ældst var kultusminister Søren Keiser-Nielsen, født 1856 på Samsø, hvor faderen var lærer; Keiser var hans moders fødenavn. Han blev forberedt til Herlufsholm af den landskendte grundtvigske præst Andreas Leth, student herfra 1876, seks år efter cand. theol. Fra 1891 var han sognepræst i Tågerup og Torslunde ved Rødby. Keiser-Nielsen, der af skikkelse lignede en proprietær, drev med dygtighed selv sin store præstegård; han havde i det hele anlæg for praksis; han var sognerådsformand 1895-1909 og 1910-13 formand i direktionen

for Andels-Anstalten „Tryk“. S. Keiser-Nielsen sluttede sig i 1905 til det nystiftede radikale parti og valgtes 1909 med et stort stemmetal til folketingsmand for Stubbekøbingkredsen. I tinget beskæftigede han sig navnlig med kirke- og skolesager foruden med kommunale anliggender. Han var en munter og djærv natur, som let vandt mennesker for sig. Keiser-Nielsen var oprindelig grundtvigianer, men han havde fulgt Morten Pontoppidan i dennes nye, friere teologiske synsmåder og navnlig deri, at også han var tilhænger af en folkekirkekristendom, der gjorde sogne- menigheden, ikke frimenigheden, til den danske kirkes grundvold. For den nye kultusminister var præsterne derfor „mere embedsmænd end apostle“, forpligtede til at udføre de embedshandlinger, der fulgte med stillingen. Denne hans holdning skulle efter nogle års forløb afspore ham som kirkeminister.

Landbrugsminister Kristjan Pedersen var født 1857 i Sandby i Kundby sogn ved Holbæk, hvor han havde en gård på 50 tdr. land, gennemskåret af Odsherredsbanen. Hans slægt havde boet i Sandby i 250 år, oprindelig som fæstere. Han havde ægtet en ældre søster til bysbarnet violoncellisten og komponisten Herman Sandby, og i hjemmet, der var præget af sjællandsk bondestil fra før udskiftningen og udflytningen, lød ofte sang og musik. Kristjan Pedersen var en mild mand med et hjælpsomt landsbysind, mærket af bøndernes for længst opgivne fællesskab om jorddriften. Sandby lå i A. F. Tschernings gamle Svinnigekreds, hvis politiske indstilling den store bondevæn havde stemplet for lange tider, så meget mere som Tschernings ånd og tankegang blev videreført af Kristjan Pedersens skolelærer i Sandby, den anselige K. L. Fogtmann, der som mangeårig folketingsmand for Holbækkredsen var stærkt knyttet til Hørup. For landbrugsministeren fra 1913 havde ingen betydet mere end Fogtmann.

Kristjan Pedersen, der altså havde sine rødder i landbodemokratiet fra Tschernings dage, kom som ung på Hindholm Højskole, der havde uddannet mange af Sjællands bondepolitikere, siden på Tune Landboskole. Efter sit giftermål indvalgte han i sognerådet, hvis formand han siden blev i adskillige år. Han var medstifter af Holbæk Andelssvineslagteri, var eller havde været formand for amtets landboforening, for Banken for Holbæk og Omegn og for repræsentantskabet for Ods herredsbanen. Især bemærkelsesværdigt var dog, at Kristjan Pedersen fra 1893 var formand for Kundby Sogns Arbejderforening; denne beskedne, men redelige demokrat var nemlig blottet for gårdmandsfornemmelser, bestandig opsat på at hjælpe dem, der kun havde deres hænder arbejde at sælge; med sympati fulgte han også arbejderne kamp i byerne, og han må desuden henregnes blandt husmandsbevægelsens og udstykningens foregangsmænd. Den jævne og milde Kristjan Pedersen var måske mere et sind end en ånd, i hvert fald ikke en kritisk, men han havde stilsfærdigt sans for åndsværdierne og søgte til den radikale grundtvigianer Morten Pontoppidan, da han 1894-98 var sognepræst for det nærliggende Hagested-Gislinge. Denne gårdmand i Sandby, der af hjerte og forstand var demokrat, altid rede til at hjælpe nedefter, mente egentlig, at politik var kristendommen sat i paragraffer. Hjemme kunne han træffes i bluse og træsko; mange søgte hans råd og bistand.

Kristjan Pedersen trængte sig aldrig på, han måtte bæres frem, og i 1895 valgtes han, opstillet både af Venstre og arbejderne, i Svinningekredsen som forligsmodstander; han sad her sikkert indtil kredsens nedlæggelse i 1918. Han stod på Venstrereformpartiets venstre fløj og var i 1905, naturligvis, blandt de radikale udbrydere. Før Kristjan Pedersen var jordspørgsmålet det største, i Folketinget rej-

ste han gentagne gange krav om mere jord til landarbejdere; han blev medlem af lenskommissionen af 1909 og landbokommissionen af 1911, der arbejdede med spørgsmålene om lenenes afløsning og præstegårdenes udstykning samt om jord i offentligt eje; han var en overbevist tilhænger af grundskyld. Han var viceformand i Folketinget 1912-13.

Trods sin anselige position på Rigsdagen, opnået uden særlig veltalenhed eller taktisk evne, var Kristjan Pedersen stadig sin landsbys mand. Når han drog til København, var han ikke for fin til at medtage besked til fragt- og røgmænd, kreaturkommissionærer, brændevinsbrændere, prokuratorer o. s. v., ja, han påtog sig også gerne fornyelse af lotterisedler. Da Kristjan Pedersen i 1913 blev optaget i regeringen, fik landbruget en minister, der nød en enestående tillid i det vestsjællandske demokrati, ikke mindst blandt husmændene, men det kunne drages i tvivl – og for dette var de, der sammensatte regeringen, ikke blinde – om denne hjertensgode og forstandige mand var egnet til at styre, så at sagerne i hans ministerium fik retning og „spadsere-de“.

*

Trafik- og handelsminister Jens Hassing Jørgensen var en mand af ny type. Han var næsten en snes år yngre end S. Keiser-Nielsen og Kristjan Pedersen, født 1872 i Silkeborg som søn af en tømrer, senere bankbud. Hassing Jørgensen voksede op under fattige forhold og fik en friplads i Silkeborg Realskole. På mange måder måtte han mærke, at han ikke tilhørte „bedre folks børn“; om aftenen løb han med aviser og kom derved ofte efter tidens indstilling i socialt pinlige situationer; det gjorde indtryk på hans sind, han mente selv, at det måske også havde påvirket hans karakter, vel i så fald i retning af det respektløse og oppositionelle. Efter i 1888 at have ta-

get præliminæreksamen ville han gerne over en lærer- og studentereksamen have arbejdet sig frem til et sprogstudium for at følge i Rasmus Rasks' fodspor, men han måtte lade sig nøje med en vinterlærerstilling ved Tarm, hvorved han tjente 40 kr. halvårlig plus fri station. Hassing Jørgensen bestemte sig dog hurtigt til at gå bankvejen og fik ansættelse som kontorist i Silkeborg Bank. Hans selvstændighedstrang var imidlertid stor, og da han fik afslag på en anmodning om løntillæg, stak han det ikke i lommen, men grundlagde i 1894 i det dengang bankløse Sæby sin egen bank, kun 22 år gammel. De lokale matadorers støtte var dog afhængig af, at han i Silkeborg kunne tegne 10.000 kr. af aktiekapitalen, hvad han kunne; i Sæby har man nok heri set også en personlig kaution for den ukendte mand. To år efter blev han dog kaldt til Esbjerg som direktør for den af konsul D. Lauritzen oprettede Esbjerg Handelsbank. Hassing Jørgensen befandt sig vel i Esbjerg, der netop i disse år var i sin „amerikanske“ periode, men da Københavns Handelsbank i 1898 overtog den lokale bank og han til sin skuffelse ikke blev afdelingens bestyrer, drog han i 1901 til København, hvor han i et par værelser ved Vandkunsten åbnede et revisionskontor, som det var hans agt at forbinde med bankvirksomhed. Hans idé var den, at virksomheden, efterhånden som den gennem revisionen lærte kundernes økonomiske stilling at kende, skulle finansiere dem. I 1903 oprettedes da Revisionsbanken, i begyndelsen kun en småbank, men en bank i stadig vækst, der i 1912 udskilte sin revisions- og forvaltningsafdeling som et særligt selskab.

Der stod i hovedstadens bankverden hurtigt respekt om J. Hassing Jørgensens sans for økonomiske realiteter, ledsaget af nogen frygt for hans reformiver; hans stærke selvstændighedstrang forenedes dog med en betydelig forhandlingsevne. Han så, at tiden krævede

virkelig konsekvent opbyggede regnskaber, og hans særlige indsigt på dette område blev, som foran nævnt, taget i brug, da Albertis forhold skulle optrævles, hvilket krævede et stærkt hoved. Fra sin tidlige ungdom havde han følt sig som radikal venstremand, men han havde ikke haft stunder til forpligtende deltagelse i politik og blev aldeles overrasket, da Edv. Brandes i 1913 insisterede på, at han skulle optages i ministeriet Zahle II. Hassing Jørgensen har dog selv sagt, at en 40-årigs velbegrundede betæneligheder let overvindes, når man påkalder hans ærgerrighed, og han indvilligede altså. Det kan have medvirket hertil, at han lige var blevet skuffet i en berettiget forventning om udnævnelse til nationalbankdirektør. Edv. Brandes må dog i nogle år på afstand have kendt denne originalt tænkende bankmand, der trods sit venlige væsen kunne virke lidt tung, som den ofte gør, der tidligt har lært livets og arbejdets alvor at kende. Brandes havde ikke selv, som før sagt, noget stærkt lovgivningsinitiativ, men han var årvågen og havde bemærket sig, at dette nye navn, Jens Hassing Jørgensen, offentligt havde kritiseret et i Rigsdagen fremsat forslag til bank- og sparekasselovgivning. Han trådte i forbindelse med kritikeren: „Kom hellere ud til mig på søndag – så skriver vi det hele om.“ Efter tre søndages arbejde havde de et forslag færdigt, som Edv. Brandes indleverede til det landstingsudvalg, der arbejdede med sagen; udvalget tog herefter enstemmigt afstand fra regeringsforslaget og sluttede sig til det udenrigs udarbejdede, som dog først, i alt væsentligt, blev gennemført 1918 af Christopher Hage som handelsminister.

Hassing Jørgensen besad altså en indsigt i forretningslivet og en særviden om bank- og regnskabsforhold, som et ministerium kunne drage sig til nytte. Edv. Brandes har dog måske haft endnu en årsag til gerne at se ham tage sæde i det ministerium, hvor han selv

skulle lede finanserne: den unge bankdirektør var en stejl modstander af de georgistiske tanker, der for ham var teologi, ikke politik. Medens foruden Edv. Brandes også C. Th. Zahle var særdeles forbeholdne „grundskyldsmænd“, havde P. Munch og Ove Rode sympati for tanken om beskatning af jord fremfor de ved borgernes arbejdsindsats skabte værdier; de troede blot ikke, at der derved ville opstå en ny og lykkelig samfundstilstand, eller at skat på formue og indtægt ganske kunne undværes. Hassing Jørgensen mente rent ud, at det radikale parti i 1905 havde begået en fejl ved at sætte grundværdibeskatningen på sit program, og han henviste til Venstres historiske krav om en indkomstskat og om fæstets afløsning; han så i en udstykning på jordrentevilkår en form for statsfæste. Det var for så vidt ikke ubegrundet, at hans optagelse i ministeriet Zahle II vakte uvilje, navnlig i georgistiske kredse.

Skont C. Th. Zahle, overhovedet mændene i udbrydergruppen Folketingets Venstre, havde stået finansminister Christopher Hage nær og sammen med det øvrige Venstre var medansvarlige for hans skattereform af 1903, var der i det hele Radikale Venstre ret stor enighed om det meget uheldige i, at grundbyrderne ved denne reform var blevet nedsat til omkring halvdelen, en ren gave til de øjeblikkelige ejere, som de siden kunne kapitalisere. Heraf fulgte også enighed om, at den i 1903 indførte ejendomsskyld successivt skulle omdannes til en grundskyld; hvad der af „georgistisk“ politik gik herudover blev af nogle imødeset med tro, af andre med tvivl, blandt disse altså Zahle og Brandes. Hertil fojede sig taktiske hensyn: medens georgismen bandt mange husmænd til Det radikale Venstre, frastødte den til gengæld de fleste gårdmænd og hæmmede derved partiets vækst til den side. Det kan da ikke forbavse, at historikeren, professor Erik Rasmussen, der har undersøgt

georgismen som element i det social-radikale idékompleks indtil omkring 1920, har fundet, at: „Til stadighed holdt Munch og Rode igen, under udfoldelse af en næsten virtuos forhandlingsteknik.“

*

Hvis man med adskillig ret kan sige, at ministeriet Klaus Berntsens åndelige fædre var N. F. S. Grundtvig og Frede Bojsen, kan A. F. Tscherning, Georg Brandes og Viggo Hørup med samme ret nævnes som ministeriet C. Th. Zahles fornemste aner. Edv. Brandes, P. Munch, Ove Rode og Erik Scavenius var typiske „europæere“, Zahle selv mere præget af bondevennetraditionen. Ministeriets sammensætning var som nævnt blevet modt med heftig kritik af dets eget parti, og det er jo rigtigt, at byernes akademikere dominerede denne regering mere end nogen anden siden nationalliberalismens dage; én kunne endda fore sin herkomst tilbage til en martsminister, nemlig Ove Rode, der nu i statsrådet sad over for Christian X, som hans morfader, Orla Lehmann, i sin tid sad over for kronprins Christian (IX). Det er vel tænkeligt, at Danmarks konge i 1913 har erindret sig, at hans farfader i årene op imod 1864 betragtede Lehmann som sin og det glücksborgske dynastis bitreste fjende.

Trods den kritik, hvormed ministeriet Zahle II i begyndelsen blev mødt af sine egne, er det dog i Det radikale Venstres historie indgået som „det store ministerium“, en hædrende betegnelse, der kun til dels forklæres ved, at det også, mod al forventning, blev „det lange ministerium“, som gennem syv år stilledes over for og havde held til at løse adskillige højt betydningsfulde opgaver. Med „det store ministerium“ vil en eftertids radikale sagaskrivere tydeligt nok have tillagt denne regerings medlemmer også en personlig storhed. Gunnar Fog-Petersen har ment,

at ministeriets mænd repræsenterede en kultur, som kunne hævde sig over for kongehusets historiske traditioner, og han har med stolthed citeret en dog unavngiven ikke-radikal, der skrev, at det var „betryggende i disse tider at vide mænd i spidsen for landets styre, som har kundskaber og uddannelse til at forstå andet og mere end de sædvanlige hjemlige og nærliggende opgaver for dansk politik“. I Studenterforeningen i København udtalte J. Christmas Møller den 15. november 1947: „Det er vel ikke for meget at sige, at det bedste ministerium, vi nogen sinde har haft, når man tænker på, at et ministerium skal være et hold af mænd, som kan samarbejde og lægge en fast linje, var ministeriet Zahle fra 1913-20.“ Professor, dr.phil. Søren Holm skrev i anledning af 50 års dagen for valget i 1913, hvoraf ministeriet Zahle II jo fremstod, at „Fornemmere ministerium havde landet ikke set siden foråret 1848, da martsministeriet blev til.“ Th. Madsen-Mygdal, dengang radikal, er tillagt en udtalelse af meget nær samme indhold. Der vil vistnok være enighed om, at Det radikale Venstre i hine år viste sig at være „tidens parti“, retvendte og præstationsdygtige, som dets ministre, af hvilke flere var unge, var over for opgaverne, de forudsete og de aldeles uforudsete, herunder navnlig den verdenskrig, der udbrød, da ministeriet kun havde bestået i godt et år, og som pålagde styret vældige, hidtil ukendte byrder. De syv regeringsår var, skønt udgangen blev en valgkatastrofe, de radikales storhedstid og tillige deres lykketid, eftersom det er en lykke at mærke ligevægt mellem krav og evne.

Ministeriet Zahle II stod over for en stærkere markeret kongemagt end nogen anden regering siden 1901. Ved tronskiftet i maj 1912 havde Valdemar Rørdam hilst den nye konge, den første glücksborger som talte et rent dansk, med et digt, hvori disse vers forekom:

Du lofter dit spir i en lynsvanger tid;
tårne, der står, vil falde.
Men del du vort arbejde og styr du vor strid!
Vi vil elske og følge dig alle.

Vi kan ikke love dig lystige år
under kronen som konge af Danmark.
Og du kan ej byde den bølge, der slår.

Men holder vi sammen, så fast vi kan,
for æren og friheden sammen,
skal stormfloden frugtbar gøre vort land
og kronen renses af flammen.

Et sådant herossyn på kongemagts betydning er jo knap nok forenelig med en blot demokratisk samfundsopfattelse, slet ikke med en radikal. Men den var vistnok forenelig med kong Christian Xs egen. Han ville „stå rank som en flagstang“, medens ministrene skiftede. Han anerkendte ikke, at kongens ed på grundloven medførte en forpligtelse for monarken til ikke at gribe ind med en personlig afgørelse ud fra sin egen forståelse af en grundlovsparagraf – dette viste sig særlig i spørgsmålet om de kongevalgte landstingsmænds opløselighed. Han var indforstået med, at hans ministerium normalt skulle udgå af Folketingets flertal, men skønt han efter forfatningen var ansvarsfri for ministeriets beslutninger, forbød hans pligtfølelse ham uden videre at føle sig dækket af sine ministre. Christian X var, som vel næsten alle monarker, konservativt stemt, han vågede navnlig over, at den højere officersstand og den højere gejstlighed ikke blev gået for nær. Hvis et folketingsministerium stillede krav, som han fandt ikke kunne forliges med de interesser, han som konge var pligtig at varetage, da var for ham et „upolitisk“ forretningsministerium, som var villig til at følge hans opfattelse, og som derfor i virkeligheden var politisk, altid en udvej. Dermed måtte den radikale regering regne. Kongen fulgte med megen opmærksomhed udviklingen i Sverige i begyndelsen af

1914, de 30.000 bønders tog til slottet i Stockholm, hvor kong Gustav V sluttede sig til deres krav om en udbygning af forsvaret, hvorefter den liberale statsminister Karl Staaff demissionerede i protest og afløstes af den forsvarsvenlige Hjalmar Hammarskjöld. Den forskel i instinkterne, der utvivlsomt bestod mellem C.Th.Zahle og hans mænd på den ene side, kongen på den anden, hindrede ham dog ikke i gentagne gange, men navnlig efter at Danmark undgik at blive inddraget i verdenskrigen, at takke ministrene for den støtte, de ydede ham. I 1917 sagde Christian X ved afslutningen af en bevæget saglig drøftelse på Sorgenfri med forsvarsminister P.Munch (ifølge Munchs referat):

„Ja, det er jo det radikale ministerium, der er grunden til, at vi klarer det hele;“ jeg mente, at det ikke var netop dette bestemte ministerium, jeg tænkte på, men at det havde været og var nødvendigt at have et ministerium, der havde Folketingets flertal bag sig. „Nå, det er såmænd ikke det“, sagde han. „Nej, det er personerne. De forstår at tage det med ro, det er fordi, det er akademikere, nogle folk fra landet havde ikke kunnet klare det“. Jeg gentog, at det ikke var personerne, jeg tænkte på, men partiet og dets stilling til de andre partier, der gjorde, at dette parti bedst kunne styre nu.“

Men herved har vi meget foregrebet begivenhedernes gang.

Denne fremstilling af de danske ministeriers 1848-1953 angår langt mere personlighedernes historie end sagerne, hvorfor det almindelige politiske forløb mest bliver et „baggrundstæppe“ for den tilstræbte biografi, et uundværligt ganske vist, da tid og mænd ikke kan adskilles. Det skal nu i et kort stræk skildres, hvad der i grundlovssagen skete fra dannelsen af C.Th.Zahles andet ministerium indtil udbruddet af den store krig. Først må der dog berettes om to radikale ministre, der meget hurtigt kom i vinden, S. Keiser-Nielsen og P.Munch. – Da Jacob Appel afgik som kirkens minister, forelå der en ansøgning fra

den før nævnte pastor Arboe-Rasmussen om det ledige sognekald Vålse på Falster. Appel nåede ikke at tage stilling til ansøgningen, hvad næppe var ham ubehageligt; Lolland-Falsters biskop, C.F.Wegener, havde erklæret, at han ville nægte at give Arboe-Rasmussen kollats, hvis han blev udnævnt, idet der i en kollats ville ligge en anerkendelse af „kæsteren“s lære. Da menighedsrådet i Vålse havde indstillet Arboe-Rasmussen til embedet, var Keiser-Nielsen sindet at udnævne ham, og heri havde han det hele ministerium bag sig; hans standpunkt var, at en biskop som embedsmand ikke kunne gå mod sin minister; der ville opstå umulige tilstande, hvis bisperne skulle kunne hindre udnævnelse af præster. Keiser-Nielsen var indstillet på at anlægge sag mod Wegener, hvis han nægtede kollats. Kong Christian viste tegn på uro ved at skulle underskrive Arboe-Rasmussens udnævnelse. Dette kunne blive til en for ministeriet ikke ufarlig kamp mellem kirkelighe-den og demokratiet, som også kunne lægge grundlovsrevisionen hindringer i vejen. Arboe-Rasmussens udnævnelse var allerede udfærdiget, da de samlede biskopper besluttede at anlægge sag mod præsten for at skaffe klarhed over hans stilling. Dette var, politisk-taktisk set, en så god idé, at Keiser-Nielsen slutelig selv kan have skubbet i den retning, thi inden først den hjemlige provsteret, dernæst Landemodet, eventuelt endog Højesteret havde talt, kunne embedet i Vålse ikke besættes, lidenskaberne blev holdt nede så længe – og ministeriet Zahle kunne håbe på at have den nye forfatning i havn, hvis og når de igen rejste sig. I hvert fald, Keiser-Nielsen må have fortjent den champagne, som konsejlspræsidenten havde lovet ham, hvis han klarede den kildne sag.

*

P.Munchs opgave i Forsvarsministeriet var fornemmelig den at bevare ro om militær-

spørgsmålet, indtil grundlovssagen var løst. Hær og flåde styredes altså nu af en mand, der ikke havde tillid til forsvarets nytte; kongen overvågede nøje hans dispositioner, og han blev drillet både af konservative blade og visse venstreaviser. Men dels var dr. Munchs ligevægt urokkelig, dels opmuntredes han af radikale vælgere, der lod ham vide, at de ingen hellere så på denne plads end ham. Munch var opmærksom på, at de mange mindefester, der i 1914 skulle afholdes i anledning af halvtredsåret for krigen i 1864, kunne volde vanskeligheder i forholdet til Tyskland, og han så helst, at staten tog ledelsen. Den 18. april drog da et veterantog til Amalienborg; der var fest i Det kgl. Teater med tale af professor Harald Høffding og siden stor fællesspisning. I det år, P. Munch administrerede den gældende militærlovgivning under fredsforhold, mødte han vel vanskeligheder, men personligt havde han et godt forhold til de høje officerer, der var hans daglige medarbejdere. Han fik et stærkt indtryk af kløften mellem officerer og underofficerer; disse sidste havde især et ønske om en bedre skoling, og Munch vandt deres hengivenhed ved at lade dem få indflydelse på valget af de personer, der skulle indtræde i en kommission om befalingsmænds uddannelse.

*

Hvad selve grundlovssagen angår: Den 24. juni 1913 fremsatte C. Th. Zahle for Rigsdagen en kort erklæring, hvori han udtalte, at det nylige valg havde vist en sådan tilslutning til kravet om en ny grundlov, der indførte lige og almindelig valgret til begge ting, at intet ministerium ville kunne dannes med et andet program, før denne sag var løst; han anerkendte ministeriet Berntsens „grundlæggende arbejde“ i sagen. Efter en sommerpause forelagde konsejlspræsidenten i september grundlovsforslaget i den form, hvori Folketinget

sidst havde vedtaget det. Men helt overraskende offentliggjorde J. C. Christensen samtidig i „Tiden“ sit eget forslag, der fjernede sig stærkt fra hans partis, især derved at det brød med Berntsens og Neergaards kommunevalgte Landsting; han ønskede et aldersgrænsevalgt og ved konflikter uopløseligt ting; landstingsvælgere skulle kun den del af befolkningen være, som var over 35 år; de 12 kongevalgte skulle vælges efter indstilling af de 54 folkevalgte og repræsentere 12 forskellige erhverv. Grundlovsændringer skulle ved folkeafstemning godkendes af $\frac{2}{3}$ af samtlige vælgere. — J. C. Christensens grundlovsforslag kunne være nok så „privat“, det betød dog, at det kommunevalgte Landsting ikke kunne vedtages. J. Jensen-Sønderup har berettet, at han aldrig har set den nys afgåede landbrugsminister Anders Nielsen så oprørt: „Nu har han ødelagt det hele for os med hensyn til gennemførelsen af et godt Landsting!“ Det havde ikke været regeringens og folketingsflertallets mening at sende det genfremsatte grundlovsforslag til udvalgsbehandling, men efter J. C. Christensens privatisering ombestemte man sig og gjorde demonstrativt Klaus Berntsen til udvalgets formand, hvorved han også ville blive formand for et muligt kommende fællesudvalg mellem tingene. Rode og Zahle troede, at hvis J. C. Christensen afgav en særberetning, ville Neergaard sprænge partiet, men der kom ingen særudtalelse, og den 27. september 1913 vedtog Folketinget grundlovsforslaget i uændret skikkelse. Ved 1. behandling i Landstinget i oktober udtalte grev Mogens Frijs, der jo igen havde måtte se sin „omvendte gårdmand“ udeblive ligesom ved valget i 1906, at han ønskede forståelse med J. C. Christensen, men kunne en sådan ikke opnås, måtte man forhandle med ministeriet på den almindelige valgets grund. Sagen endte 5. december i fællesudvalg.

*

Der var i Landstinget 34 grundlovsmødestandere og 32 tilhængere, men da formanden, højremanden C. Goos, ikke stemte med, stod der altså 33 mod 32. Julcaftensdag døde imidlertid den overskydende stemme, J. B. S. Estrup, 88 år gammel, for længst det eneste medlem, der havde medvirket, og på afgørende vis, ved skabelsen af stridens genstand, forfatningen af 1866. Den 22. oktober var excellencen for sidste gang modt i Landstinget, og den 7. november rejste han til Kongsdal ved Holbæk. Her blev han angrebet af en stærk bronchitis; han sad dog lillejuleaftensdag til bords ved middagen, men gik umiddelbart efter i seng. Stedets læge konstaterede, at der havde dannet sig en absces i resten af hans ene lunge. Næste morgen søgte Estrup at stå op, men følte sig så træt, at han, doende, lagde sig igen. I dødsøjeblikket var kun tjeneren hos ham. Estrup havde ønsket at blive brændt i stilhed; i en rustvogn bragtes hans lig til Bispebjerg Krematorium, hvor bisættelsen skete i nærværelse af familien og de nærmeste venner. Siden førtes urnen til Ondløse Kirkegaard, hvor den hensattes i slægtens gravhvelving.

Ved Estrups død skrev J. C. Christensen, at han kun havde været en ringe statsmand, fordi en statsmand bør gøre sig til talsmand for udviklingslinjen i sit folk og ikke til dens modstander.

J. B. S. Estrup efterlod sig seks børn, der her nævnes i aldersorden. Datteren Magdalene blev gift med lensgreve Fr. Moltke til Bregentved, sønnen, kammerherre, hofjægermester, cand.jur. Hector Estrup arvede Kongsdal, datteren Jacobine ægtede den nærmest frikonservative politiker hofjægermester Wenzel Neergaard til Fårevejle på Langeland, sønnen Adam arvede det over 1.000 ha store, af faderen anlagte skovdistrikt Fjeld ved Pindstrup, sønnen Emil, der var livsvarigt syg, døde 1924 på Ebberødgård, og Jacob, den yngste søn, som var cand.theol. og historiker, arvede

Skafofgård. To sønner af Hector Estrup og altså sønnesønner af konsejlspræsidenten, besad indtil 1967-68 Kongsdal og Skafofgård (med skovdistriktet Fjeld), nemlig henholdsvis Jacob Estrup og N. R. Estrup, begge kammerherrer og hofjægermestre, sidstnævnte jurist og indtil 1940 ekspeditionssekretær i Landbrugsministeriet. Det ses, at Estrups efterslægt ikke har haft den despekt for hof titler, som han selv nærede. Kongsdal er nu videregivet til den forstuddannede hofjægermester Jacob Estrup, Skafofgård (med Fjeld) til brodrene professor, cand.oecon. Hector Estrup, skovrider, forstkandidat V. Estrup og civilingeniør C. Estrup, alle konsejlspræsidentens oldebørn.

*

På ministeriets indstilling blev J. B. S. Estrup som kongevalgt landstingsmand afløst af J. H. Deuntzer, systemskiftets konsejlspræsident, hvorefter der var en stemmes flertal for en demokratiseret grundlov. Det syntes symbolsk, at 66-Landstingets fald gik over Estrups død. Men timen var ikke endnu. I januar 1914 stillede Højre og de frikonservative i fællessudvalget et ændringsforslag, hvortil flere træk var hentet fra J. C. Christensens forslag i „Tiden“. Under de private forhandlinger mellem de ledende ministre og Neergaard-Berntsen viste disse sidste efter radikal opfattelse en overordentlig forbitrelse mod J. C. Christensen. Røde var ikke fri for at antyde muligheden af en koalition imod ham, der fik udtryk i ministeriets sammensætning. Adskillige radikale ville hellere kamp med Christensen end forlig med ham, men socialdemokraterne Fr. Borgbjerg og Th. Stauning indtog en noget anden holdning. Især Borgbjerg ville en demokratisering af grundloven næsten for enhver pris, nemlig for at skabe vej for nye sociale fremskridt. Han anså det for et meget stort held, at det netop var et moderat mini-

sterium (Berntsen, Neergaard), der rejste grundlovssagen, da en sådan regering jo ikke kunne mistænkes for vild radikalisme, og et ikke mindre held at just et radikalt ministerium søgte at afslutte sagen ved gennem indrømmelser at skabe samling om den, thi en sådan regering kunne jo ikke mistænkes for villet moderation. En så gunstig stilling af stjernerne skulle udnyttes, og da Borgbjerg vidste, at der ikke gik nogen vej til en ny forfatning uden om J.C.Christensen, gik han ind for en forhandling om hans forslag, idet han altså stillede sig til højre for både de radikale og de gammelmoderate. Flere ministre havde svært ved at følge Borgbjerg, ikke mindst Ove Rode.

Efter fastelavn svingede J.C.Christensen dog selv mod et forlig. Den 12. marts 1914 enedes de tre grundlovspartier om et af Venstre i fællesudvalget fremsat ændringsforslag, hvorefter det kommunalrådsvalgte Landsting erstattedes af det aldersgrænsevalgte (35 år). Landstinget skulle i modsætning til Christensens første forslag kunne opløses uden for den regelmæssige fornyelse hvert 4. år, dog kun når det havde afvist et af Folketinget vedtaget lovforslag og dette efter nyt ordinært folketingsvalg atter var vedtaget af Folketinget og atter afvist af Landstinget. Valgmåden til Folketinget og de kongevalgtes udpegelse stod hen. Højre forholdt sig indtil videre passivt, dog arbejdede en lille gruppe omkring folketingsmand, ingeniør Holger Hammerich med en plan, hvis vigtigste punkt var indførelsen af et grundlovsfæstet forholdstalsvalg til Folketinget. Efter yderst besværlige forhandlinger forligedes de tre grundlovspartier den 22. maj om den valglov, der skulle følge den nye grundlov. Venstre havde ingen interesse for suppleringsmandater fordelt på hele landet under ét, men man enedes om 12 kredse samt om forholdstalsvalg i hovedstaden, Århus, Ålborg og Odense. Dette kunne

ikke tilfredsstillende Højre. P.Munch har i sine erindringer hævdet, at en sådan valglov ville begunstige Venstre i den grad, at den måtte opfattes som partiets betaling for at stemme for grundloven – han kan dog kun have tænkt på den „vanskelige“ del af Venstre.

Da valglovsforslaget kom til Landstinget, vedtoges grundlovspartiernes ændringsforslag med 33 stemmer mod 31, men ved den endelige behandling skete som bekendt det hidtil utrolige, at Højre, der jo efter Estrups død ikke mere beherskede flertallet, gjorde tinget beslutningsudygtigt ved, også Mogens Frijs og de frikonservative, i gåsegang at udvandre af salen; en beslutning krævede nemlig, at én over halvdelen af medlemmerne skulle være til stede, altså 34. Denne sabotage fremkaldte vrede hos de tre grundlovspartier; ministeriet ville svare med en opløsning af Landstinget, men først efter at der var stemt også om grundlovsforslaget, så at man var sikker på, at hele Venstre stod bag det. Det gjorde partiet. Ved Landstingets afstemning den 9. juni gjorde konservatismen på nyttinget beslutningsudygtigt, nu ved at udeblive fra mødet. C.Th.Zahle erklærede, at en sådan optræden lå uden for forfatningen. Før første gang under grundloven af 1866 blev Landstinget da opløst. Valg skulle afholdes 10. juli.

*

Derved blev den klassiske strid om, hvorvidt opløsningen omfattede også de 12 kongevalgte landstingsmænd, der var valgt „på livstid“, aktuel. På dette punkt havde Christian X jo ved ministeriets dannelse reserveret sig sin stilling. Kun tre af de kongevalgte, alle gamle mænd, deriblandt de tidligere ministre C.Goos og Alfred Hage, tilhørte Højre, 9 altså grundlovspartierne, deriblandt de tidligere ministre Deuntzer og Enevold Sørensen. Kongen havde affundet sig med, at

Landstinget af 1866 muligvis blev nedlagt, men han ville ikke have medansvar derfor ved i tilslutning til opløsningen at nyudnævne kongevalgte, der afgjorde flertallet. At det skulle gå sådan, var imidlertid lidet sandsynligt. 5. juni-stemningen i vælgerfolket var så stærk, at der utvivlsomt i det nyvalgte Landsting ville blive flertal for forfatningsændringen uden at „ombytte“ nogen af de tre konservative kongevalgte, og regeringens tanke var, at de 12 nu siddende efter valget da skulle overføres til det nye ting. Realiteten var altså ikke stor, så meget mindre som begrebet „de kongevalgte“ ville forsvinde i den forfatning, der tilstræbtes, men stående over for aktualiteten fik kongen samvittighedsnag. Havde han ikke aflagt sin ed på grundloven med den opfattelse, at de kongevalgte, på livstid medlemmer af Landstinget skulle være uberørte af en opløsning af tinget? Det mente også de allerfleste jurister, ja, endog Edv. Brandes havde sin tvivl om de kongevalgtes opløselighed. Ved en ren ekspeditionsfejl forekom udtrykket „på livstid“ ikke i J. H. Deuntzers udnævnelsesbrev, og Christian X skal have været villig til at „opløse“ ham, men afgjort ikke de af hans fader og farfader udnævnte medlemmer. Ministeriet Zahle på sin side og med det grundlovspartierne (F. J. Borghjerg ville dog gøre store afslag, når blot Landstinget blev sendt ud til valg) måtte for ikke at „tabe ansigt“ indtage det historiske standpunkt, at de kongevalgte rantes af opløsningen, eftersom de ikke udtrykkeligt var undtaget derfra i grundloven.

Formelt set var knuden altså hård, men det kom dog ministeriet særdeles overraskende, da Christian X, der tilmed nys med tillid havde talt om sit og regeringens fremtidige samarbejde, bad storindustrimanden, ingeniør Alexander Foss komme til sig, vistnok tilskyndet dertil af etatsråd H. N. Andersen. Kongens tanke har vel været, at Foss skulle

danne et forretningsministerium, hvad han dog mente sig ganske uegnet til som typisk arbejdsgiver. Han foranledigede imidlertid, at nationalbankdirektør, tidligere justitiarius i Landsoverretten i København, formand for Den faste Voldgiftsret, dr. jur. Carl Ussing blev tilkaldt. Kongen har måske studset lidt over Foss' forslag, da Ussing var kendt som ivrig modstander af, at dommere deltog i politik eller modtog ordensdekorationer. Medens Alex. Foss til Christian X skal have sagt, tiden var inde til, at han viste fasthed, mente Carl Ussing, der i selve sagen var enig med kongen, at hvis monarken kom i strid med alle de demokratiske partier, måtte han bukke under. Han afslog til Christian Xs skuffelse at danne ministerium, men tilrådede, at spørgsmålet om de kongevalgtes opløselighed blev udsat, indtil landstingsvalget havde vist, om der forelå en politisk nødvendighed for overhovedet at røre ved dem; det var også hans tanke, at kongen og ministeriet inden valget fastslog deres afvigende standpunkter i statsrådsprotokollen. Kunne man ikke komme igennem på denne måde, var Ussing til kongens rådighed, men altså kun som den aller sidste reserve.

Christian X, der i visse stunder havde været stærkt bevæget, faldt omsider til ro. Det springende punkt var, at kongen ville have de kongevalgte udtrykkelig undtaget i selve dekretet om Landstingets opløsning, hvad det radikale ministerium umuligt kunne indrømme. Det kom imidlertid til en overenskomst på grundlag af Carl Ussings forslag. Christian X udtalte i et statsråd, at han ønskede, afgørelsen af grundlovsforslaget i Landstinget skulle ske på grundlag af valgets udfald, „men jeg ønsker samtidig at fastslå, at det er min opfattelse, at en opløsning af Landstinget ikke kan ramme de af kongen på livstid udnævnte medlemmer.“ I samme statsråd erklærede konsejlspræsident C. Th. Zahle, at ministeriet

fastholdt, at en opløsning også ramte de kongevalgte; blev det efter valget nødvendigt at foreslå en ombytning, og det da ikke lykkedes at overbevise kongen om „den da foreliggende politiske nødvendighed,“ ville dette være afgørende for ministeriets forbliven. Disse udtalelser til statsrådsprotokollen blev, meget mod sædvane, offentliggjort. Med andre ord: Spørgsmålet om de kongevalgtes opløselighed skulle stå åbent, indtil valgets udfald havde vist, om det fik praktisk betydning; i øvrigt fastholdt kongen og ministerium hver sin opfattelse. Kongen var så lykkelig over ordningen, at han i statsrådet udtalte, at selv om han skulle blive en meget gammel mand, ville han aldrig glemme, hvad ministeriet havde gjort for ham.

*

Ved valget den 10. juli 1914 tabte Højre for første gang siden 1866 sit flertal i Landstinget. Grundlovspartierne besatte 29 af de 54 folkevalgte pladser; med deres 9 kongevalgte havde de altså 38 mod Højres og de frikonservatives 28 landstingsmænd, og Højre beholdt sine 3 kongevalgte uden genudnævnelse. Kongen lagde vægt på, at en sådan ikke skete, da der jo deri ville ligge, at de havde været omfattet af opløsningen. Vanskeligheden blev med fingernemhed omgået derved, at Rigsdagens officielle indkaldelse var vedlagt en indstilling af konsejlspræsidenten, hvori det hed: „Når en nyudnævnelse af kongevalgte medlemmer af Landstinget ikke tilsigtes, kan spørgsmålet om genudnævnelse af de medlemmer, der havde sæde i det fra 9. juli opløste Landsting, bortfalde, idet den for disse medlemmer en gang udfærdigede udnævnelse da bliver stående ved magt.“ Havde de kongevalgte været opløst, eller havde de ikke været det? Det er med rette sagt, at det hele spørgsmål opløste sig i damp og dunst.

Ved landstingsvalget i Roskilde satte Ven-

stres valgmænd fra Sorø og Præstø amter Ole Hansen ind i Landstinget. „De stille år“ hjemme i Bringstrup var forbi. Han havde ikke kunnet gennemskue Alberti, men det havde jo heller ingen anden; hans indsigt i større økonomiske forhold havde været for ringe, han burde ikke være gjort til nationalbankdirektør, men i længden var det ikke rimeligt at holde en i øvrigt så klog mand uden for Rigsdagen. Han blev Landstingets formand i 1922, og først da kunne han føle sig helt som „den gamle Ole Hansen“. Han døde 1928; på mindestenen i Kirkelunden i Ringsted står: „I fremskridtets tjeneste er der brug for alle gode kræfter.“ Ambassadør Hans Jakob Hansen, sidst i Oslo, er en søn af „den første bonde i kongens råd.“

Efter valget stod altså i Landstinget 38 grundlovstilhængere mod 28 modstandere. C. Th. Zahle og Edv. Brandes rejste det spørgsmål, om N. Neergaard og Klaus Berntsen burde optages i ministeriet, både P. Munch og Ove Rode var dog bestemt derimod. Imidlertid, vejen til den anden junigrundlov syntes nu at ligge åben, men det viste sig, at Landstingets Venstre ønskede nye forhandlinger med Højre, og verdenskrigens udbrud standsede for en tid den hele sag.

*

Opgøret rykkede Danmark tæt ind på livet, da England den 4. august erklærede Tyskland krig, den for landet farligste udvidelse af fjendtlighederne. De danske udkigsposter kunne meddele, at den tyske marine allerede natten til den 5. august udlagde minefeller mellem Langeland og Lolland, meget nær dansk søterritorium. Ordren dertil var på egen hånd givet af kejser Wilhelms broder, prins Heinrich, der som den tyske Østersøflådes admiral var grebet af panisk angst for et engelsk fremstød mod Kiel. Få timer efter spurgte den tyske gesandt, grev Ulrich Brock-

dorff-Rantzau, på sin regerings vegne, om Danmark straks ville ønskede at spærre Store Bælt effektivt, d.v.s. med miner, mod begge krigsførende parter. Spørgsmålet var højst ubehageligt, allerede fordi Bæltet altid havde været anset for et frit gennemsejlingsfarvand, men det var hensynsfuldt i sin form, fordi et ja-svar kunne synes netop at være udtryk for en ligelig neutralitetspolitik („mod begge krigsførende parter“). Men Tyskland havde naturligvis interesse i, at England ikke kunne trænge ned i Østersøen og dér forene sig med krigsfællen Rusland, hvilket kunne forhindres ved en dansk minespærring af Store Bælt. Kl. 7, en time før den tyske forespørgsel forelå, indledtes de daglange politiske og militære forhandlinger, der vel tør kaldes de mest kritiske i Danmarks nyere historie, enerverende også derved at situationen indeholdt en vis valgfrihed, hvorimod kun få vil mene, at konge og regering havde noget valg under forhandlingen på Amalienborg i morgentimerne den 9. april 1940, da tyske bombefly hang over København.

Der foreligger flere beretninger om hin fortumlede 5. augusts forløb, og dog vil sandheden næppe nogen sinde blive frigjort for decimaler. Her skal af hensyn til den hele fremstillings kontinuitet gives et sammendrag af dagens hændelser, idet opmærksomheden samles om de politisk agerende og deres beslutninger eller kun holdninger. Det må nemlig være sandsynligt, at deltagerne i forhandlingerne den 5. august 1914 under højspændingen ligesom gav et røntgenbillede af sig selv, idet de tog stilling til, eller undlod at tage stilling til, problemer, der lå langt fra den daglige politik og gjaldt landets eksistens eller dog fremtid.

Efter formiddagens drøftelser mellem de ledende ministre (Edv. Brandes var en tid hos kongen, der efter krigsudbruddet havde været til det yderste nervøs, for at sætte ham ind i

situationen) blev partiformænd og tidligere konsejlspræsidenter indkaldt til et møde i „Den røde Bygning“ ved middagstid. Af forhandlingerne fremgik, at udenrigsminister Scavenius mente, den tyske forespørgsel burde besvares med et ja, men at et nej også var muligt, når Danmark blot ikke skred til en samtidig mobilisering – dette ville af Tyskland blive opfattet som en fjendtlig handling. Scavenius havde i øvrigt en begrundet formodning om, at englænderne slet ikke ville prøve at trænge gennem Store Bælt, fordi de efter de senere års flådeudvikling erkendte, at Tyskland besad soherredømmet inden for Skagen. I øvrigt ønskede han ikke at opfatte den tyske henvendelse som et ultimatum, men som venskabelig („spærre mod begge krigsførende parter“), dog var han ikke i tvivl om, at hvis Danmark ikke ville udlægge minerne på sit soterritorium, gjorde tyskerne det selv, og han ønskede dem altså udlagt. At foruden Scavenius næppe andre af ministrene end P. Munch, J. Hassing Jørgensen og, såvidt ses, Edv. Brandes var klart for mineudlægningen, har nok navnlig haft sin årsag i den holdning, som N. Neergaard og Mogens Frijs indtog under drøftelserne. De to fremtrædende politikere tilhørte jo oppositionen, men de nød megen tillid i regeringen, og den var i ikke ringe grad gengældt. Neergaard fandt, at en dansk mineudlægning, d.v.s. en lukning af Østersøen, reelt ikke var udtryk for nogen ligelig neutralitetspolitik og derfor højst betænkelig. Han og Frijs, engelskmanden i dansk politik, anså udlægningen for rettet mod England trods udtrykket „mod begge krigsførende parter“. Ville det mod en så vægtig modstand, hvortil kongen forventedes at ville slutte sig, være muligt for regeringen at udlægge minerne? Derpå tvivlede også Ove Rode. Over for Neergaards og Frijs' afvisning vejede det for lidt, at Emil Piper, formanden for Landstingets Højre, tilrådede spærringen for at vinde tid.

(Christmas Møller har ment, at det moralske mod og den forstand, som Piper dermed udviste, burde have gjort ham til et stort navn i dansk politik). For mineudlægningen var også de to regeringspartiers repræsentanter, medens den konservative Holger Hammerich og Venstres førende mand i Landstinget, Jørgen Pedersen, var meget imod.

Forsvarsminister P. Munch blev hovedfiguren under disse livsvigtige overvejelser i „Den røde Bygning“. Under indtryk af modstanden spurgte han oppositionen, om man kunne være enig om ikke at betragte det som en krigsgrund, men at begrænse sig til en protest, hvis den tyske marine, når den selv lagde minerne ud, besatte nogle punkter på dansk territorium, f. eks. Sprogø, for derfra med artilleri at værne minefelterne. Hertil blev der svaret nej, i hvert fald måtte landsætning af tyske tropper på Fyns og Sjællands kyster mødes med våbenmagt. Munch hævdede da, at Danmarks eneste mulighed for at undgå at blive inddraget i krigen var selv at spærre Store Bælt. Han afviste tanken om en krig med Tyskland som helt umulig, hvortil Neergaard gjorde en bemærkning om, at dér var man jo ved den afgørende forskel i grundsynet. Han kan ikke hermed have ment, at Munch, den mest civile natur af alle, var mere venlig stemt over for det militaristiske Tyskland end han selv, men en „forskell i grundsynet“ var der ganske rigtigt. Neergaard og Frijs så naturligvis som alle andre helst, at Danmark blev holdt uden for det store opgør, men var dette ikke muligt, foretrak de, at landet stillede sig ved Englands side. Neergaard har vedkendt sig den 5. august at have udtalt, at „et brud med vestmagterne, under hensyn til fremtiden, ville være en endnu større ulykke for os end et brud med Tyskland, og at vi derfor først og fremmest burde stræbe at undgå det“. Neergaard, Frijs og vel andre modstandere af minespærringen har ventet et engelsk

angreb på Danmark, hvis det lukkede vejen til Østersøen, hvilket jo ville betyde, at landet automatisk blev drevet ind i krigen som Tysklands forbundsfælle – så hellere udsætte landet for et tysk angreb straks ved at nægte spærringen. Munch derimod ville under ingen omstændigheder have krig med den vældige nabo Tyskland. Han anså under de givne forhold minernes udlægning for en bydende nødvendighed. Hvad han og Neergaard havde et forskelligt syn på, var „hensynet til fremtiden“, vilkårene for Danmarks fortsatte eksistens.

*

J. C. Christensen ankom til mødet noget senere end de andre partiformænd, og han udtalte sig ikke om mineudlægningen. Det må forbavse, eftersom spørgsmålet for ham må have været enkelt. Efter den militærpolitik han havde ført lige fra 1902, skjult eller åbent, fortjenstfuldt eller ikke, måtte han have været den første til at anbefale Store Bælts spærring, som han fra Lütkenforhandlingerne vidste, at Tyskland lagde megen vægt på. Over for den i 1919 nedsatte militærkommission forklarede J. C. Christensen, at da han ikke kendte, hvad der forud var forhandlet på mødet den 5. august (Rode havde dog forinden orienteret ham om Brockdorff-Rantzaus forespørgsel), havde han naturligt undladt at udtale sig om sagen, også fordi han gik ud fra, at „mit standpunkt til nødvendigheden af at undgå krig og ganske særlig af at undgå konflikt med Tyskland var almindeligt kendt af alle“. De Lütkenske akter var i hvert fald ikke kendt. Papirerne var fjernet fra Krigsministeriet, nogle havde beroet hos kongen, den første radikale udenrigsminister 1909-10 var som tidligere nævnt blevet bekendt med visse aktstykker, men ikke med dem alle; først i juli 1919 fik Munch instruksen til Lütken i hænde. Derimod kendte J. C. Christensen af gode grunde alle forhand-

lingerne med den tyske generalstab, og det er såre svært at forstå, at han forholdt sig tavs den 5. august 1914, selv med blik for hans strenge syn på ansvaret; han havde altid ment, at en regering alene måtte have ansvaret i alle statssager.

Mod mødets slutning spurgte Edv. Brandes, om der var noget ønske om, at ministeriet trådte tilbage, og at man forsøgte at danne en regering af alle partier. Deri kunne der jo være god mening, eftersom det måtte forudses, at forhandlinger med og mellem partiformændene hyppigt ville blive nødvendige. Men J. C. Christensen kunne kun svare ved et modspørgsmål. Herom skriver øjenvidnet P. Munch, ellers altid ligevægtig også som stilist, i sine erindringer:

„Nu kom der pludselig liv i J. C. Christensen. Med slakkende øjne sagde han, at om situationen udadtil kunne han ikke sige noget, ministeriet havde kendt den i tre dage, han kunne ikke pludselig svare. Om det andet kunne han kun svare med at spørge, om ministeriet selv ønskede at gå, råde kunne han ikke. Rode for nu forbitret op med bemærkningen: „Kunne De ikke tænke Dem at give et patriotisk råd“, hvorpå Christensen helt rasende udbrød: „Er ministeriet ikke patriotisk nok til at gøre sin pligt og tage sit ansvar?“

I en dagbogsoptegnelse af 18. oktober skrev Ove Rode, at J. C. Christensens pludselige interesse „gjorde et ligefrem modbydeligt indtryk på mig“.

Som mulig forklaring på Christensens påfaldende ordknaphed den 5. august er nævnt, at han regnede med den mulighed, at en rådløs regering ville gå af til fordel for et samlingsministerium, måske med ham som leder. Helt bortset fra om stunden just var egnet til taktiske træk, rejser sig det spørgsmål, om ikke J. C. Christensen på den ene side, Munch og Rode (og Brandes) på den anden led af en idiosynkrasi over for hinanden. Det er vel tænkeligt, at J. C. Christensen under den nå-

delose, til dels skamløse forfølgelse, han blev genstand for efter Albertis sammenbrud, har pådraget sig en ham utilregnelig sygelig modvilje, når han stod over for visse af radikalismens mænd, som på deres side anså ham for demokratiets hemmelige og lumske modstander. Det er menneskeligt, om de i hede timer, berøvet deres daglige ligevægt, har hvæset mod hinanden, i hvert fald i deres indre. Det sikre er, at oprinene den 5. august yderligere vanskeliggjorde samarbejdet mellem de tre mænd. J. C. Christensen havde, efter egen senere gengivelse, til spørgsmålet om en samlingsregering sagt, at han ikke krævede en officiel ministerkrise, men kun at ministeriet skulle udtale ønske om at træde tilbage til fordel for et ministerium af alle partier; dette ønske burde komme fra ministeriet selv, og kom det, ville han forelægge det for sit parti. Munch svarede hertil meget skarpt, at skulle der dannes en samlingsregering, måtte partiformændene, som situationen var, selv tage ansvaret på sig, og det ville vel sige på stående fod. Han stottedes heri af grev Frijs. J. C. Christensen anså i øvrigt spørgsmålet for afgjort, da socialdemokraten Sigvald Olsen (Borgbjerg og Stauning var rejst til et socialistisk hastemøde i Bruxelles) udtalte, at hans parti ikke ville være med. Hermed sluttede den historiske forhandling.

*

Det var et tvivlrådigt ministerium, som derefter drog til statsråd hos Christian X på Amalienborg. Ministrene synes at have været nogenlunde enige om, at det rigtige ville være at udlægge minerne, men det var utænkeligt, at den radikale regering kunne gøre det mod kongens, oppositionsførernes og de højeste militæres modstand. Alle var aldeles enige om, at hvis kongen og de militære chefer krævede fuld mobilisering, indkaldelse af ca. 140.000 mand, samtidig med at Tyskland fik

afslag, ville regeringen træde tilbage, da den under sådanne omstændigheder anså det for givet, at mobilisering ville fremkalde et tysk angreb. Ifølge P. Munchs optegnelser udtalte konsejlspræsident Zahle under en langvarig drøftelse med kongen før selve statsrådet, at ministeriet måtte anse det for nødvendigt at nægte at opfylde det tyske ønske, fordi der hos partiførerne var afgjort modstand derimod – „han sagde det imidlertid besynderlig absolut, åbenbart træt og ikke klar over, hvad han sagde og tilsigtede, flere gange modsagde han sig selv“. Kongen var ikke mindre nervøs, men han havde i formiddagens løb rådført sig bl. a. med sin farbroder prins Valdemar og med admiral Kofoed Hansen; om den sidste vides det med sikkerhed, at han stærkt havde tilrådet udlægning af minerne, med tilføjelse af at det var nødvendigt at bevare det siddende ministerium. Kofoed Hansen må regnes for en af hin 5. augusts hovedpersoner, ligestillet med P. Munch. Meget overraskende udtalte kongen nu med stor bestemthed, at han ønskede, landet ikke drog tyskerne ind over sig, minerne måtte udlægges, Tyskland var jo dog så nær ved, englænderne så langt borte, og kom de siden, kunne de måske blive modtaget som befriere; han kunne privat henvende sig til kong Georg V og forklare ham Danmarks vanskelige stilling.

Ministeriet „gik over“ efter Christian Xs udtalelse. Edv. Brandes greb situationen og forklarede, nok lidt for summarisk, at man i virkeligheden var ganske enig med kongen og blot havde ment, det var vanskeligt at sætte standpunktet igennem over for partiformændenes modstand. Der skete, som Ove Rode har udtrykt det, ved kongens klare stillingtagen det, at ministrene „blev drevet frem til det, vi ønskede“. Udgangen blev: Mineudlægning og nogen indkaldelse, men ikke mobilisering. Kongen, der ved krigens udbrud var søvnløs, havde dengang sagt til sine mini-

stre: „Hvis d’herrer ikke kan følge mig, må De hellere gå af“. Efter beslutningen den 5. august udtalte han, at nu måtte man stå sammen, og han var irriteret, da der omtrent samtidig kom en anmodning fra oppositionens partiformænd om, at der ingen afgørelse blev truffet, før de igen var hørt; han sagde, det var nok, når ministeriet var enigt med ham. Om baggrunden for den nævnte anmodning har J. C. Christensen forklaret, at han ønskede der straks skulle gives England en meddelelse om, hvad man besluttede i statsrådet; dette synes dog et noget spinkelt motiv, og det er vel også rimeligere at tænke, at han ønskede indflydelse på kongens og ministeriets beslutning nu, da den var eller stod umiddelbart foran at blive truffet.

P. Munch har erkendt, at kong Christians holdning var afgørende for resultatet; havde monarkens standpunkt været et andet, anser han det for sandsynligt, at ministeriet over for Tyskland havde nægtet mineudlægningen og var gået af – med de følger dette kunne få. Samme dag formede de ledende ministre et telegram, som Christian X kunne sende kong Georg af England; det sagdes heri, at Danmark for at bevare sin neutralitet og sikre forbindelsen mellem landsdelene havde måttet lægge miner ud, hvad kongen håbede, at fæterten i London ville forstå. Herpå indløb siden et bekræftende svar. Det kunne vel heller ikke have været i Englands interesse, at tyskerne selv havde spærret Store Bælt og samtidig skabt sig støttepunkter i Danmark. Kongen havde altid tillagt, hvad han kaldte „fyrsterne“ i Europa megen betydning, han var jo selv en af dem, og hans rigtige valg den 5. august medførte vistnok, at han begyndte at tilskrive sig særlige statsmandsevner, hvorved hans tilbøjelighed til selvstændig optræden voksede.

*

Forsvarsminister Munch synes på ethvert stadium af forhandlingerne den 5. august at have holdt hovedet aldeles koldt. Han foranledigede, for at undgå senere panik blandt officererne, at de to øverstkommanderende blev tilkaldt, så at de kunne fremlægge deres opfattelse inden afgørelsen, at partiformændene blev underrettet om, hvilken beslutning statsrådet agtede at tage, samt at regeringen fik ret til, for at hævde stillingen over for partierne, at forsøge, om det alligevel var muligt at danne et samlingsministerium. Konsejlspræsident Zahle og indenrigsminister Rode gik da før selve statsrådet, der var meget kort, kun en protokollering, til Rigsdagen, hvor oppositionens formænd modtog meddelelsen om den kommende mineudlægning; den mødte uvilje, om end kongens tilslutning gjorde indtryk på dem. Ingen viste nu iver for et samlingsministerium, vel også fordi man ikke ønskede at tage medansvar for Store Bælts spærring. Zahle og Rode havde i øvrigt sagt, at et sådant ministerium af hensyn til udlandet måtte være under radikal ledelse, hvilket også grev Frijs mente.

Det var ministeriet Zahles sikre tro, at den dobbelte beslutning, der blev truffet den 5. august: undladelse af mobilisering og udlægning af minerne, holdt krigen fra Danmarks dor. Forsvarsordningen af 1909 forudsatte ikke en spærring af gennemsejlingsfarvandene; mineudlægningen blev klaret ved at bruge materiel, der var beregnet for de indre farvande. Men Bæltspærringen betød jo, at tyskerne gav afkald på selv at gå op gennem Kattegat for at benytte Skagerak som udfalds-port, og de følte snart denne indskrænkning i flådens bevægelsesfrihed som skadelig, hvilket kan forklare, at England ikke protesterede mod spærringen. Allerede i 1915 bad Tyskland om at få minerne taget op, men det fik afslag under henvisning til, at udlægningen som et led i det danske neutralitetsforsvar over

for „begge krigsførende parter“ ikke kunne ophæves uden at skabe mistanke til Danmarks ligelige neutralitetspolitik. Det var også i 1915, at England overvejede at rydde mine-spærringen, hvilket ville have været muligt, men det blev ved tanken. Søkrigens veje gik uden om Danmark.

I slutningen af august 1914 havde finansminister Edv. Brandes modtaget et mærkværdigt brev fra oberst, senere general, L. C. F. Lütken. Denne foreslog et ministerium J. C. Christensen, hvori Brandes og Rode indtrådte

Lütken anså Christensen og Brandes for de to „mandfolk“ i dansk politik. Også et par højremænd skulle optages i et sådant ministerium. Højre skulle vise imødekommenhed i grundlovssagen og de radikale med hensyn til militæruddgifterne. Det hed i brevet, at kongens og J. C. Christensens tilslutning „kan skaffes“, men at det ville blive noget vanskeligere med Højre. Lütken omtalte sig selv som den, der kendte den tyske krigsledelses meninger bedre end nogen anden, „unge Scavinius“ indbefattet. Det lå nær at tro, at Lütken mente, han selv burde optages i dette nye ministerium. Brandes svar var bestemt afvisende.

*

Efter krigsudbruddet blev i alle de kæmpende lande statsindgreb nødvendige i et omfang, som ingen hidtil havde forestillet sig. Uden en af krigshensynet dikteret „orden“ kunne samfundet forgå, uanset hvad der skete på slagmarken. I England koncentrerede Lloyd George fra 1916 i sit krigskabinet både det indre og det ydre styre, og i de neutrale lande måtte de politiske organer gribe ind i produktionen og iværksætte en planøkonomisk fordeling af de på grund af tilførselsvanskelighederne stadig knappere varer samt en prisregulering. Det kom til en ny afvejning af samfundets ret og individets ret. Det var, som

finansminister Edv. Brandes udtalte i Folketinget, heller ikke at vente, at Danmark kunne henligge som „et paradisisk land, hvor floderne flød med mælk og smør, når de ellers i Europa strømmede med ild og blod“. Også Danmark måtte indrette samfundets administration og økonomi efter den nye tingenes tilstand. Følgen blev suspendering af pengesedlers guldindløselighed, hvilket skete allerede den 2. august, udførselsforbud for samfundsnyttige og handelspolitisk vigtige varer, ekspropriationer, maksimalpriser, rationering af levnedsmidler til befolkningen og af råstoffer til produktionen, merindkomstskat og huslejeregulering. Disse og andre lignende, hidtil ukendte emner blev nu ved siden af neutralitetens opretholdelse det politiske hovedstof. Allerede den 7. august 1914 vedtog Rigsdagen efter en kort udvalgsbehandling og uden megen debat en overmåde vidtrækkende lov, der gav indenrigsministeren bemyndigelse til at regulere varepriser. Teksten var kun kort:

„Indenrigsministeren bemyndiges til indtil videre at træffe foranstaltninger til regulering af priserne på levnedsmidler og varer, derunder mød fuld erstatning at lade staten overtage så mange levnedsmidler og varer, som det er af betydning for samfundet at have rådighed over. Købesummen for varer, som staten måtte overtage, fastsættes af kommissioner, hvis virksomhed, områder og sammensætning bestemmes ved kgl. anordning. Denne lov træder straks i kraft.“

Loven, den siden så berømte „augustlov“, hvorfra en god del af ministeriet Zahles historie kan afledes, blev til i en art panik, man huskede ikke at tidsbegrænse dens gyldighed, alle troede vel også, at krigen ville blive kortvarig, men mangelen på tidsbegrænsning betød, at loven ville løbe, indtil engang begge ting, altså også det af radikale og socialdemokrater beherskede Folketing, endes om dens ændring eller bortfald. Af dette forhold opstod med tiden en meget stærk spænding mel-

lem regerings- og oppositionspartierne, og en så meget stærkere som loven jo reelt betød, at Rigsdagen afgav en del af sin magt til ministeriet, som „bemyndigedes til...“, dog skulle foranstaltninger, der krævede bevillinger, naturligvis stadig forelægges Rigsdagen. Den 8. august udnævnte indenrigsminister Ove Rode i medfør af loven Den overordentlige Kommission, hvis formand blev Christopher Hage, den tidligere finansminister.

*

Augustdagens dybe uro aftog efterhånden, som man forstod, at krigshandlingerne i hvert fald foreløbig ikke direkte ville berøre Danmark, og den politiske opmærksomhed kunne til dels atter vendes mod de arvede, men ikke fuldendte sager. Af disse var grundlovsændringen naturligvis den vigtigste. Da Danmark undgik at blive inddraget i krigen, stemtes sindene til taknemlighed, og mange så det som et smukt mål, at det danske folk under verdensmørket endes om at skabe en ny ramme om sit fremtidige liv. Under de herskende forhold kunne det dog kun ske ved en overenskomst mellem alle partier; tiden var ikke til heftig indrepolitisk strid. Initiativet kom fra Højre i Folketinget. Den lille kummerlige gruppe havde kun haft ringe kontakt med Landstingets fornemme Højre, men nu var dens selvfølelse voksende. Efter det gamle landstingsflertals fald i foråret 1914 mente især repræsentanter for den konservative embeds- og middelstand, det var nødvendigt at gribe til, hvis Højres kår ikke skulle blive alt for usle. Når magten klart flyttede til Folketinget – det var jo dog kun et tidsspørgsmål – måtte Højre flytte med, hvis det ville have indflydelse, altså flytte fra godsejerne og de rige over til næringsdrivende borgere, funktionærer og konservativt sindede bønder. Opløsningsvalget i 1914 havde jo netop vist, at privilegierne ikke kunne sikre et konserva-

ti tv flertal i Landstinget. Men just under krigstilstanden kunne partiet opnå væsentlige indrømmelser for sin medvirken ved en grundlovsændring. Højres forhandlere var villige til at opgive de allerede faldefærdige hartkorn- og indtægtsprivilegier, imod at partiet til gengæld fik en stærkere stilling i Folketinget. Hertil var forholdstalsvalg midlet, og denne valg måde blev krævet. Højre havde jo i adskillige kredse ret store mindretal, som under den bestående valgordning ikke gav valg, og havde derfor den største interesse i en ordning, der ved mandaternes fordeling også tog hensyn til partiernes stemmetal i landet som helhed, altså samlede mindretallene op. De andre partier havde været uvillige til at gøre indrømmelser her; så længe Højre var kunstigt befestet i Landstinget, ønskede de til gengæld at ydmyge det i Folketinget.

Forhandlingerne begyndte i januar 1915 mellem på den ene side tre repræsentanter for Højre, på den anden ministrene Zahle, Brandes og Rode; de foregik oftest i konsejlspræsidentens hjem i Østbanegade og var yderst fortrolige; N. Neergaard, Klaus Berntsen og F. J. Borgbjerg blev dog underrettet, hvorefter J. C. Christensen omhyggeligt blev holdt udenfor. Under opløbet til den nye juni grundlov stod Neergaard ministeriet Zahle overordentlig nær, også selskabeligt. Den 24. marts var man nået så vidt, at der kunne forelægges medlemmerne af fællesudvalget fra 1913-14 et forhandlingsgrundlag. Efter et par ugers besvær nåede man omsider frem til et grundlovsforslag, bag hvilket stod alle fire partier. Landstinget skulle herefter bestå af 72 medlemmer, hvoraf 18 valgtes af det afgående Landsting, de øvrige af vælgere, som var fyldt 35 år. Valgloven skulle sikre partierne en ligelig repræsentation på Rigsdagen (forholdstalsvalg), den 25. års valget til Folketinget skulle træde i kraft efterbånden i løbet af fire normale valgperioder. Efter vedta-

gelse af ekspropriationslove kunne $\frac{1}{3}$ af Folketinget kræve dem udsat til efter det næste folketingsvalg. Titlen på regeringens førstemand og leder ændredes fra konsejlspræsident til statsminister, hvilket også er den svenske og norske betegnelse. Grundloven skulle først træde i kraft et år efter dens vedtagelse, men denne bestemmelse kunne ændres, forlænges, ved lov; hensigten var at undgå valg under krigen. Hvad valgloven angik, skulle der i hovedstaden vælges 24 medlemmer af Folketinget ved rent forholdstalsvalg; i provinsen oprettedes 93 kredse med valg efter de gamle regler og desuden 23 tillægsmandater. Radikale og socialdemokrater mente, at en sådan valglov ville give Venstre 8-10 mandater mere, end det havde stemmer til, fordi partiet ville kunne få andel i tillægsmandaterne på øerne, selv om det var overrepræsenteret i Jylland, men at dette var den pris, som den tilbageholdende del af partiet krævede for at gå med til forfatningsrevisionen.

J. C. Christensen havde på ny besejret N. Neergaard, nu derved at Landstinget ikke blev valgt af de kommunale råd, men efter en fællesborgerlig aldersgrænse, hvori han må have set en større konservativ garanti. Var tinget blevet kommunevalgt, er det vel muligt, at Danmark endnu havde haft et tokammersystem. J. C. Christensen havde i det hele holdt stærkt igen. Bestemmelsen om, at en fremtidig grundlovsændring, foruden Rigsdagens dobbelte vedtagelse, krævede tilslutning af 45% af alle vælgerne, næsten en spærrebom, bar også hans mærke. Hans erindringer fra forfatningskampens tid medførte, at han i grundloven fik indført en anvisning på, hvorledes der skulle forholdes, hvis en finanslov ikke var vedtaget, inden det nye finansårs begyndelse.

Efter at enighed om den nye forfatning var opnået på Rigsdagen, afholdtes det nødvendige bekræftelsesvalg i maj, uden valgkamp,

således at den nye Rigsdag blev sammensat næsten helt som den gamle. 5. juni 1915 underskrev kong Christian X den anden junigrundlov, der gennemførte den lige og almindelige valgret til begge ting, for kvinder og tyende såvel som for mænd.

*

Konsejlspræsident, nu altså statsminister C. Th. Zahle var jo født i det politiske ulykkesår 1866, da den første junigrundlov måtte vige for godsejerprivilegierne, og hans livs hovedværk blev at genrejse Frederik VII's forfatning i sit folk. En mand med hans forudsætninger har følt det som en lykke at kunne føre Danmark frem til en ny Femte Juni; for ham havde valgretten hidtil ikke været almindelig, da den holdt den ene halvdel af borgerne, kvinderne, udenfor, og det var hans tro, at kvinden ville elske freden og fremme den sociale lovgivning. Ingen af ministeriet Zahles medlemmer har dog med samme historiske vægt som Ove Rode, Orla Lehmanns dattersøn, sat sit navn under den genrejste junigrundlov, der jo indeholdt tanker fra nationalliberalismens radikale morgenrøde; han har håbet, at en skygge fra fortiden bøjede sig over ham som medunderskriver. Hen over gravene mindes eftertiden Niels Neergaard, „Under Junigrundloven“s forfatter og denne grundlovs pålidelige ven under alle forhold.

F. J. Borgbjerg havde en væsentlig andel i forfatningsrevisionen. Det er kendt, at han foran den endelige vedtagelse i Folketinget henførte citerede H. A. Brorsons „Hvad skal jeg sige, mine ord vil ikke meget sige“. Men dér sagde Borgbjerg nok alligevel mere, end han i stunden selv forstod. Den tid, da hans ord ikke ville „sige“ meget, lå kort forude. Den anden junigrundlov med dens valgretsudvidelser betød nemlig, at Socialdemokratiet nærmede sig regeringsansvaret, og ansvar kalder mere på besindig omtanke end på vel-

talenhed, ja, gør ofte tavshed til guld. Herefter ville Borgbjerg kun blive forvalter af sølvet. Thorvald Staunings tid forestod, og han udtalte siden som statsminister, at han aldrig havde haft et medlem af sin regering, der sagde for *lidt*.

Kvinderne gik den 5. juni i et tusindtalligt takketog til kongen og Rigsdagen. Toget samledes i ejendommen Esplanaden 34, som Estrup, den første junigrundlovs ombringer, havde beboet i adskillige år og i 1895 havde solgt til vanførehjemmet. Der lå dog heri ikke nogen historisk demonstration, valget af Vanførehjemmet som samlingssted skyldtes alene, at det havde en rummelig gård og lå nær ved både Amalienborg og Rigsdagen i Fredericiagade. – Da de frikonservatives historiske rolle nu syntes udspillet, sluttede de og Højre sig sammen i nydannelsen Det konservative Folkeparti.

*

Vedtagelsen af grundloven af 5. juni 1915 betød jo, at den opgave, for hvis skyld ministeriet Zahle II var dannet, var løst. Skulle ministeriet da fortsætte uændret? Scavenius mente, at den nye forfatnings gennemførelse meget ville styrke dets stilling udadtil, men Edv. Brandes rejste spørgsmålet om en national samlingsregering, hvori alle partier var repræsenteret og med Mogens Frijs som statsminister. Det måtte dog synes en mindre god idé at gøre netop greven på Frijsenborg, C. E. Frijs' søn, til regeringschef umiddelbart efter 66-forfatningens fald. Det var da også Zahles bestemte indtryk, at Edv. Brandes nu meget gerne selv ville være statsminister, hvilket ville have passet kongen, og han havde unægtelig det stærke kort på hånden, at grev Frijs sikkert ville gå ind i et ministerium Brandes, men næppe i noget andet. Der skete dog intet. Venstre havde ingen interesse for et samlingsministerium, som heller ikke de radikale, ef-

terhånden heller ikke Brandes, anså for hensigtsmæssigt efter de erfaringer, de havde gjort under forhandlingerne den 5. august 1914. Men Venstre ønskede meget grundlovens ikrafttræden 5. juni 1916 og valg snarest derefter, idet partiet troede det muligt derved at få ændret Folketingets flertal. Det konservative Folkeparti mente derimod, at valgkampe under krigen burde undgås, og resultatet blev, at grundloven først skulle træde i kraft den 5. juni 1917 med mulighed for yderligere udsættelse.

*

I maj 1916 frifandt Højesteret pastor Arboe Rasmussen i den mod ham verserende kættersag, da han skønnedes at have været i begrundet god tro. Allerede forinden havde ministeriet drøftet stillingen med henblik på en muligt kommende kirkekamp, og man var enedes om at optage folketingsmand, pastor Thorvald Povlsen i regeringen som kirkeminister; i det hensigtsmæssige heri var S. Keiser-Nielsen, der fortsat skulle have undervisningsvæsenet under sig, enig. Nyordningen forudsatte altså, at det gamle Kultusministerium blev delt i et Kirke- og i et Undervisningsministerium, hvilket kongen kun med megen betænkelighed gik med til, da han heri så en adskillelse mellem skole og kirke; hans tilslutning forudsatte, at ministeriets deling ikke var en afgørelse for bestandig, hvad den dog blev. Ja, D. G. Monrads og J. N. Madvigs ærværdige Kultusministeriums sager er endda nu fordelt på tre ministerier: Kirke-, Undervisnings- og Kulturministeriet. Pastor Povlsen udnævntes til kirkeminister den 28. april 1916.

Thorvald Valdemar Povlsen var født 1868 i et grundtvigsk lærerhjem i Skåde ved Århus, nær ved den landskendte valgmenighedspræst Jørgen Teilmanns Bering og Jens Nørregaards folkehøjskole i Testrup. Povlsen blev

student fra Århus og cand. theol. 1894. I sine studieår havde han været stenografassistent i Rigsdagen, hvorved såvel hans politiske interesse som hans indblik i offentlige forhold styrkedes. Allerede i sin tidlige ungdom var han sig bevidst som grundtvigsk; han bevarede gennem sit hele liv idealer, som nogle kaldte naive, men over for dem var den rolige, beskedne, ikke meget talende mand uflyttelig som et tårn. Det var hans „stædige“ overbevisning, at folkets åndelige liv ville nå sin rigeste udvikling under frihed. Enshed i kirkens lære måtte, hævdede Thv. Povlsen, anses for en umulighed i en mangfoldigt sammensat folkekirke, hvis da læren skulle være personlig sandhed for den enkelte, men da det alligevel måtte anses for bedst, at de flest mulige tilhørte kirken, måtte denne følgelig kun være en borgerlig ramme, der gav plads for meget forskellige strømninger og personligheder. Ville man befordre kætteriet, han selv var ortodoks, skulle man blot give sig til at nedkæmpe det med magt. Hvad han ville, var da en tålsom folkekirke, ledet af rimelige og rummelige embedsmænd, der tolererede også repræsentanter for den moderne teologi.

Thorvald Povlsen virkede først som højskolemand og præst på Århuseggen; det er meget betegnende for ham, at han i denne tid tog et kursus i massage på et hospital i Århus for i påkommende tilfælde at kunne hjælpe sine sognebørn også fysisk. I 1906 blev han sognepræst i Hvilsager-Lime i Randers Amt; ved Hvilsager lå Estrups Skaføgård. Povlsen var „bondepræst“, han forestod selv avlingen og lagde i sin forkyndelse vægt på at knytte forbindelsen til det daglige liv. Befolkningen forstod snart, at den stillfærdige, tilforladelige mand, fra hvem der ligesom stod et vejr af alvor, var en varmhjertet præst.

Thorvald Povlsen deltog i 1905 i dannelsen af Det radikale Venstre og stemplede mere end nogen anden dets kirkeprogram med de

grundtvigske frihedstanker. Han tog nodig ud til politiske kampmøder, de var hans væsen imød, men han valgtes dog 1910 til folketingsmand for Hornsletkredsen i Randers Amt. Han samlede megen opmærksomhed om sig, da han under behandlingen af Jacob Appels kirkelove gik imod præsteløfte på den apostolske bekendelse; han ønskede ritualfrihed, så at man kunne benytte et dåbsritual, hvori trosbekendelsen ikke indgik. Povlsen havde en stor andel i den frisindede aflættelse af menighedsrådsloven af 1912. Da ministeriet Zahle II dannedes året efter, blev han rigsdagsgruppens formand, og han var viceformand i Folketinget.

Thv. Povlsen blev altså gjort til kirkeminister i den vanskelige situation, da det gjaldt Arboe Rasmussens fremtidige stilling i folkekirken. Det skete halvt mod den beskedne mands vilje, men det var et klogt træk, da ingen kunne tvivle om hans kærlighed til kirken, enhver vidste, at han aldrig ville gå dens fjenders ærinde; han kunne ikke mistænkeliggøres som kirkens minister i en „brandesiansk“ regering. Efter Arboe Rasmussens frifindelse betragtede Povlsen hans udnævnelse til embedet i Vålse som en selvfølge, og deri var kongen, om end vaklende, enig. Tilbage stod dog, at Lolland-Falsters biskop, C. F. Wegener, stadig nægtede at give Arboe Rasmussen kollats. Det var under overvejelse at afskedige biskoppen, men liberale teologer lod ministeren forstå, at han derved ville miste sympatien i deres kreds. Udgangen blev, at Povlsen ved Venstres medvirken fik gennemført den såkaldte kollatslov, ifølge hvilken Arboe Rasmussen blev stillet direkte under Kirkeministeriets tilsyn, så at biskoppen altså fritoges. Kirkeministeren måtte nøjes med en sådan lov „for tilfældet“; han havde ønsket en lov, som i almindelighed overdrog tilsynet med præster, der ikke kunne få en biskops kollats, til ministeriet, men J. C. Christensen ville ikke

se kirkeministeren som en ottende biskop, og loven gjaldt derfor kun et undtagelsestilfælde. Havde Thv. Povlsen fået sin vilje, ville det have været et betydeligt avancement for „den tålsomme folkekirke“; han insisterede dog ikke alt for stærkt, dels af hensyn til landefreden, dels for at en muligt kommende genforening med Sønderjylland ikke skulle forstyrres af en bitter kirkekamp. I øvrigt sad Arboe Rasmussen kun tre år i Vålse, menigheden stod slet ikke bag ham, i 1920 forlod han en mørk nat sognet, kun fulgt på vej af dets missionske lærerinde.

Samtidig med, at Thorvald Povlsen udnævntes til kirkeminister, blev Christopher Hage handelsminister, idet overformynder M. P. Friis afløste ham som formand for Den overordentlige Kommission. Edv. Brandes var i det tidlige forår 1916 ikke ufarligt syg, hans mulige død ville være en alvorlig sag for regeringen, og den bevægede derfor, inden der opstod uro, Hage til, forhåbentlig midlertidigt, at overtage Finansministeriet. Han skal have sat sig ind i finanslovsforslaget på én dag. Edv. Brandes var hårdfor; med en lungebetændelse i kroppen havde han i dagevis arbejdet i ministeriet, og han gik først til sengs, da feberen blev foruroligere høj; dagen efter faldt den, og han havde altså ikke givet op, før krisetimerne var indtrådt. Da Brandes igen blev rask, fik Hage tilbud om at forblive i regeringen og overtage Handelsministeriet. J. Hassing Jørgensen afgav gerne dette; vel var han, skønt principiel modstander af statsindgreb, enig i den restriktionspolitik, som regeringen under krigsforholdene måtte føre over for erhvervene, men hans tidligere nære forbindelse med disse, især med handelen, gjorde dog, at han følte ubehag ved at være netop handelsminister, han nøjedes gerne med sit Trafikministerium. Skønt Christopher Hage fandt Handelsministeriet for ubetydeligt for sin person, indvilligede han dog i at blive dets

chef. Efter 10 års politisk udlændighed og forbigåelse, også ved kongevalg (i realiteten regeringsvalg), til Landstinget var Hage altså igen aktiv, men under krigen var Handelsministeriet ganske rigtigt blevet trængt tilbage af Indenrigs- og Udenrigsministeriet, og det var kun sjældent, han fik lejlighed til at udfolde sin romerske talekunst, der mere udmærkede sig ved plan end ved glod.

*

Til de arvede sager horte også spørgsmålet om de dansk-vestindiske øers afhændelse til U.S.A.; det havde eksisteret helt siden krigsminister W. Raasløffs dage, om end det ikke altid var på dagsordenen. Panamakanalens åbning og verdenskrigens udbrud havde stillet problemet i en ny belysning; den amerikanske regering antydede i en henvendelse til den danske, at det i en given situation kunne blive nødvendigt at besætte de strategisk vigtige øer, som U.S.A. var rede til at købe. Da en besættelse jo kunne indebære fare for Danmarks neutralitet, indledtes i efteråret 1915 under den størst mulige diskretion forhandlinger i København mellem udenrigsminister Erik Scavenius og U.S.A.s herværende gesandt. Droftelserne fandt oftest sted som personlige samtaler, der ikke efterlod sig spor; skriftlige henvendelser fra gesandten havde form af små håndskrevne lapper, som kun bar et mærke. Partiernes formænd havde i januar 1916 fået fortrolig meddelelse om de forhandlinger, der førtes – Rigsdagen skulle jo slutte sig godkende det eventuelle salg – og det blev samtidig sagt dem, at kom noget frem i utide, ville sådanne rygter, efter aftale med amerikanerne, blive dementeret. I øvrigt syntes ingen af partiformændene på dette tidspunkt at have uovervindelige indvendinger mod øernes afhændelse. J.C. Christensen havde dog gerne ventet for at se, om der skulle opstå en mulighed for at bytte øerne bort mod Nord-

slesvig, men dette var utænkeligt, da U.S.A. aldrig ville tåle en tysk position så nær ved sin kyst. U.S.A.s regering godtog en pris for øerne på ca. 87 mill. kr., idet den samtidig erklærede sig villig til at anerkende Danmarks højhedsrettighed over hele Grønland. Den 1. august var traktaten klar til underskrift, og et lukket møde i Rigsdagen var ansat til få dage efter. Men nu opstod „det vestindiske uvejr“. Den 9. juli havde bladet „København“ bragt en artikel om salgsforhandlingerne, og dagen efter interviewede „Nationaltidende“ finansminister Edv. Brandes, under hvem de dansk-vestindiske øer sorterede. Både han, Erik Scavenius og den amerikanske gesandt nægtede, som det var bebudet over for partiformændene, at der blev fort forhandlinger. Men da udenrigsministeren i Rigsdagen den 4. august redegjorde for den salgstraktat, der samme dag var undertegnet i New York, fremgik det jo med stor tydelighed, at de ministerielle dementier havde været urigtige. Edv. Brandes og Erik Scavenius havde altså løjet. Der opstod nu i og uden for Rigsdagen en lidenskabelig debat om ministres forhold til sandhed og usandhed. Sjællands biskop, Harald Østfeldt, henstillede til statsministeren at lade Brandes og Scavenius falde. J.C. Christensen var ikke blandt oppositionens hidsigste, men han sagde dog, at ministeriet havde sat en plet på sig selv i denne sag. I Folketinget var Edv. Brandes, der især blev angrebet og følte sig dybt personlig krænket, imidlertid højst koldsindig, man fik ingenlunde det indtryk, at han havde talt usandhed „under frygt og bæven“. Han sagde bl. a.:

„Jeg må sige, at mig rorer det egentlig ikke. Man kan skrike så højt, man vil, man skal ikke nå op til den fuldkomne ringeagt, som jeg føler for dette sandhedsvidneri og denne godtkøbsforargelse i pressen, og selv om den dyppes i biskoppelig salvelse, bliver den ikke mindre usmagelig. Det er min stilling.“

Edv. Brandes nægtede ikke, at han ikke havde sagt sandheden, men enhver, der havde fået en statshemmelighed betroet, måtte tie med den, hvis han var et redeligt menneske, udtalte han. For mange kom Brandes dog til at stå som den, der havde „doceret lognen“, og kongen holdt sig en tid tilbage fra ham, skønt han ellers ofte søgte hans kloge råd.

Hvad sagens realitet angår, var Venstres flertal for øernes salg, men hele partiet var enig med J. C. Christensen i, at den siddende Rigsdag, fremgået af et fredsvalg og kun „et levende lig“, ikke burde afgøre en sådan sag; kunne den ikke opsættes, måtte der vælges en Rigsdag efter den nye grundlov. Venstre begærede et valg. Hertil sluttede sig i første omgang de konservative, skønt de efter forfatningsrevisionen havde modarbejdet tanken om nyvalg, men de voldsomste salgsmodstandere fandtes i dette parti. Med regeringspartiernes stemmer vedtog Folketinget, at afgørelsen skulle ske ved en folkeafstemning. Da Landstingets flertal, dog ikke grev Frijs og enkelte omkring ham, var imod salget, syntes et valg sandsynligt. På anmodning af kongen, der meget gerne ville undgå et kampvalg, blev forhandlingerne overraskende afbrudt; han rejste nemlig spørgsmålet om et ministerium af alle partier; et sådant ville, sagde han til partiformændene, „blive det smukkeste blad, der nedskrives i Danmarks politiske historie, idet der kommer til at stå: „Under utryghedstiden for Danmark var hver vælger repræsenteret i kongens råd.““ Kongens initiativ fremkaldte hos de konservative en meget stærk spænding i partiet mellem de nationale instinkter og de royale; uenigheden var dyb.

Forhandlingerne blev dog resultatløse. Regeringen krævede, at Erik Scavenius af hensyn til kontinuiteten fortsat skulle være udenrigsminister i en samlingsregering, og at enten han eller Zahle skulle være statsminister, endvidere at Folketingets flertalspartier skulle

have 7 af 13 ministre, samt at salgsspørgsmålet skulle afgøres for samlingsministeriets dannelse, så at der ikke siden opstod uenighed om sagen. Under en hvirvel af muligheder, der i den grad var for parlamentarisk „vide-rekomne“, at vælgerne ikke kunne følge med, var C. Hage for alvor på tale som statsminister; han var jo ikke typisk radikal, nærmest en historisk skikkelse. Sluttelig forelagde regeringen dog forslag om grundlovens ikrafttræden, d. v. s. om valg; det var dens opfattelse, at uneutrale kredse i befolkningen for første gang efter to års krig havde formået ved en stemning at rive det konservative parti med sig og Venstre i den forstand, at partiet havde besluttet sig til at bruge denne stemning. Under sådanne omstændigheder havde ministeriet Zahle ingen tillid til en samlingsregerings nytte.

Nærmere iagttaget var stillingen dog ved at blive afspændt. Vel mente adskillige stadig, at øernes afhændelse ville være „et rån fra fremtidens Danmark“, men på den anden side stod frygten for, hvad netop fremtiden kunne bringe, hvis det danske Vestindien ikke blev overdraget U.S.A. Sikkert var jo, at et valg uundgåeligt ville tangere den farlige udenrigspolitik, og at næsten hele Venstre efter dets afholdelse dog ville stemme for salget. Efter som ugerne gik, dampede også forargelsen over de „lyvende“ ministre betydeligt af blandt den del af vælgerne, der virkelig havde været forarget: det hele kunne nok ikke være så forkasteligt, når oppositionen ikke havde afvist at sidde i ministerium med Edv. Brandes og Erik Scavenius. Både Venstre og Det konservative Folkeparti kom efterhånden i tvivl om, at de havde alle deres vælgere med sig i striden, og de konservative foranledigede nye forhandlinger optaget, idet de altså gik tilbage til deres tidligere standpunkt: så vidt muligt intet valg under krigen. Under de fortsatte drøftelser foranledigede grev Frijs

et forslag om, at der i ministeriet skulle optages en repræsentant for hvert af de andre partier som ministre uden portefølje. I den radikale regering og dens parti var der ikke megen tiltro til en sådan ordning – også fordi man frygtede derved at få J. C. Christensen ind i ministeriet – men da alle de andre partier sluttede sig til den, gjorde de radikale det også. Dette blev noglen til en almindelig overenskomst af 30. september 1916 gående ud på, at en kommission skulle afgive en betænkning om øsalget, hvorefter en folkeafstemning skulle finde sted. De tre partier skulle hver udpege en såkaldt kontrolminister; disse skulle deltage i ministermoder og statsråd og hver have ret til at kræve lovforslag og vigtige regeringshandlinger udsat, indtil de havde forhandlet med deres parti; hvis det ved de tre ministres deltagelse oprettede samarbejde til den tid bestod, kunne den nye grundlovs ikrafttræden udsættes ud over 5. juni 1917. Udpeget af partierne blev J. C. Christensen, C. M. Rottbøll og Th. Stauning.

Man talte nu om det „gamle“ ministerium og om det „samlede“ ministerium eller om „de 13“ og „de 10“; de sidste holdt undertiden møde for sig selv på privat grund, ikke i regeringskontorerne, men statsministeren vågede i øvrigt over, at kontrolministrene ikke blev tilsidesat. „Det samlede ministerium“s møder var halvt en officiel institution, medens ministermoderne (modsat statsrådet) hidtil havde været private møder mellem mænd fra et enkelt parti. Det oprindelige ministerium havde håbet at få grev Frijs som konservativ kontrolminister og navnlig at undgå J. C. Christensen, men sådan gik det altså ikke. Frijs var kommet i strid med den konservative landstingsgruppe i spørgsmålet om øsalget, fordi han „ikke ville stemme for noget, der kunne fremkalde et regeringsskifte“, og partiet udpegede da godsejer Rottbøll som dets repræsentant i ministeriet; han var salgs-

tilhænger, men havde søgt at mægle i det indbyrdes stridende parti. J. C. Christensen tog ikke alt for tungt på sin nye værdighed som kontrolminister: „Man oplever dog immervæk noget nyt!“ sagde han. For „de 10“ kunne det kun være en fordel, at Th. Stauning, formanden for det Socialdemokrati, der var en væsentlig del af regeringens basis, nu fik adgang til at „kontrollere“ dens politik. Efter erfaringerne den 5. august 1914 var radikale og socialdemokrater rykket hinanden endnu nærmere. Kongen var derimod krænknet over at skulle se Stauning i statsrådet; af følgende blade vil det måske fremgå hvorfor.

*

De tre kontrolministre blev udnævnt den 30. september 1916, fra hvilken dag man daterede en politisk borgfred. – J. C. Christensen behøver ingen præsentation, men Rottbøll og Stauning møder vi nu for første gang. – Godsejer Christian Michael Rottbøll til Børglum Kloster (1854-1928) tilhørte en slægt af storlandbrugere og høje embedsmænd, deriblandt bisper, som kan føres tilbage til en bonde i Lødbjerg Sogn i Thy; fra ham stammer i øvrigt tillige slægten Lødbjerg, der også har talt bisper. C. M. Rottbøll var født inden for ægteskab, hvilket kunne synes en overflødig oplysning, hvad det dog ikke er i dette mærkelige tilfælde. Hans fader, cand.jur. Christian Michael Rottbøll, har i nogle henseender været „en original“; han var søn af en af højesteretsskrankens mest ansete advokater, senere generalfiskal Jens Laasby Rottbøll, der døde 1824 som en overmåde velstående mand. Sonnen arvede en betydelig formue, og da Børglum Kloster i 1835 blev stillet til auktion, fristede juridisk virksomhed ham mindre end besiddelsen af en af landets mest historiske og stoltest beliggende gårde, Vendsyssels vartegn, „klostret“ med det udstrakte gods og Vesterhavet nær ved sin fod; måske

THV. POVLSEN	EDVARD BRANDES	KEISER-NIELSEN	
P. MUNCH	C. TH. ZAHLE	ERIK SCAVENIUS	
KRISTJAN PEDERSEN	HASSING JØRGENSEN	C. HAGE	OVE RODE
TH. STAUNING	J. C. CHRISTENSEN	C. M. ROTTBØLL	

har han mærket sit nordvestjyske blod kalde. I hvert fald, i dagene før auktionen kunne en 30-årig mand ses færdes omkring Børglum Kloster; han var trods en elegant holdning lurvet klædt, men belønnede alligevel oplysninger med gode drikkepenge. På auktionsdagen bød den ukendte fremmede ethvert bud over og fik sluttelig hammerslaget. Da auktionarius ængstelig udtalte, at man måtte jo have sikkerhed for pengene, svarede den nærmest fattigt udseende Rottbøll, at han havde i sinde at betale kontant; han bød sin tjener komme med mappen og dokumenterede sine værdier. Han betalte i alt 172.000 rbd. sølv for godset, der havde tilliggender også i fjerne sogne.

Da cand.jur. C.M. Rottbøll, der som vordende køber ikke havde fundet det formålstjenligt at skilte med rigdom, overtog Børglum Kloster, tjente på stedet en 21 år gammel, meget smuk og godhjertet pige, Gunild Marie Hoversen, der havde sit hjem på Vittrup Hede. Hun blev den nye godsejers husholderske, han lod hende uddanne i kogekunsten i København, og der opstod mellem dem et kærlighedsforhold, som varede livet ud. Hun fødte Rottbøll 6 børn, men i hvert fald de fire første uden for klostret. C.M. Rottbøll har vel ikke følt denne „kvinde af folket“ som sin jævnbyrdige, trods sin forelskelse i hende; når en fødsel forestod, tog hun ophold i et af godsets huse, og når den nyfødte kunne undvære sin moder, måtte hun lade andre passe barnet, medens hun selv flyttede op til klostret og faderen for at genoptage husførelsen. I 1857 indgik godsejeren og husholdersken dog lovformeligt ægteskab, alle børnene var forinden blevet adopteret og tillagt navnet Rottbøll. Faderen havde omsider samlet sin hele familie om sig. Efter ægteskabet fødtes endnu et barn, nemlig Christian Michael Rottbøll, kontrolministeren.

Børglum Kloster gik i arv til en ældre bro-

der, selv forpagtede C.M. Rottbøll godsets store afbyggergård Christiansdal, men i 1910 overtog han også klostret. Modsat faderen var han landmand; efter at være blevet student fra Haderslev Læreres Skole i København studerede han landvæsen i Skotland, viste sig siden som en driftig jordbruger og fik også af den grund hurtigt en position i Vendsyssels landøkonomiske, overhovedet offentlige, liv. I 1894 blev Rottbøll landstingsmand; det var lige efter det storpolitiske forlig, som meget billigedes af den nyvalgte, der derfor var en varm tilhænger af den forhandlingspolitik, som søgtes videreført under ministeriet Reedtz-Thott. Den kun 40-årige stærke og foretagsomme C.M. Rottbøll, der havde den jyske bondes instinkter, fandt, at J.B.S. Estrup nu burde være for tid; der skulle drives nyttig politik med Venstre, og da Estrup i foråret 1897 bankede hele Landstingets Højre sammen mod ministeriet for at fremtvinge dets afgang, var Rottbøll den eneste, der ikke svigtede Reedtz-Thott og den moderat-konservative politik, han stod for (I, s. 465). Han regnedes nu for den mest forhandlingsvenlige mand af Højres godsejere, var imod landbrugstold, i det hele frihandelsmand og dertil tilhænger af en skatteomlægning som den, der realiseredes ved Venstres store skattereform af 1903. Rottbølls anskuelse faldt i det væsentlige sammen med grev Mogens Frijs', og han var da også medlem af den uafhængige konservative gruppe „de otte“, siden af Det frikonservative Parti, hvor han var „næstkommanderende“ efter greven. Gruppen, men måske især Rottbøll, støttede virksomt, om end jo på betingelser, de første venstreministeriers lovgivning, han også den kommunale valgretsreform. Sammen med de øvrige frikonservative stejlede han dog over for Klaus Berntsens grundlovsforslag; han deltog i forhandlingerne mellem greven og Berntsen på Frijsenborg i 1912 og opgav først sin mod-

stand, da han erkendte, det ikke var muligt at få indført varige konservative garantier, og at konservatismens kår i Danmark ville blive ringe, hvis den ikke tiltrådte det endelige forlig. C. M. Rottbøll var blandt hovedmændene for Højres omdannelse i 1915 til Det konservative Folkeparti, for hvis repræsentantskab han blev næstformand.

*

Når 1930'ernes statsminister, Th. Stauning, i folketingsalen på Christiansborg stod med hænderne på ryggen og så ud ad vinduerne mod slotspladsen, hvad han ofte gjorde, da havde han foran sig „mayonnaisekvarteret“ mellem Nikolaj og Holmens kirker, hvor han var født, nemlig i Holmens Kanal nr. 30, i en lille kvistlejlighed med kun et tagvindue. Socialt havde han bevæget sig over en større afstand end nogen anden i sin samtid, H. N. Andersen måske undtaget, men der var kun et par hundrede meter fra hans fødested til hans værksted: Rigsdagen og „Den røde Bygning“. Andersen, ja! På et kvistkammer i samme kvarter, i Vingårdsstræde nr. 6, havde studenten H. C. Andersen logeret; hans problem, ham selv meget bevidst, havde været, om formående mænd ville forstå og værne skomagersonnens højst personlige geni. Th. Stauning, kvarterets barn, var ikke noget geni, kun en sund begavelse, han har ikke i 20 års alderen for sig fordret engang at sidde kongen næst, ej heller forekom der i hans ungdom nogen Jonas Collin eller andre private velgørere; det var kræfter udefra, der løftede ham, en samfundsudvikling og partiudvikling, hvis krav han modnedes til at opfylde og derefter selv videreføre.

Thorvald August Marinus Stauning (1873-1942) var altså født i det ældste København; han var enebarn; hans stamfader antages at være Peder Poul Petersen, der 1670 blev præst i Stavning i Vestjylland, og som efterlod sig en

vidtspredt slægt. Den senere statsminister havde snarere en halv snes barndomshjem end et enkelt, da hans forældre bestandig flyttede rundt i den indre by, til mere eller mindre uhyggelige lejligheder, tyngt af arbejdsløshed, fattigdom og sygdom. Faderen var karetmager, men måtte opgive sit fag på grund af „blodspytning“; han var derefter, når det kom højt, pudser ved banerne, i indtægtsløse tider foretog han, hjulpet af sønnen, flytninger på trækvogn. Heller ikke moderen var stærk. Stauning glemte aldrig, at faderen, da hun engang måtte modtage hjælp og medicin af fattiglægen, blev slettet af valglisten og altså mistede sin stemmeret. Det følte som en gru at skulle modtage fattighjælp. Stauning regnede det for „et stort gode“, at hjemmet i 1889 blev medlem af sygekassen „Alderstrøst“, hvorefter det aldrig mere ville blive nødvendigt at gå til fattigforstanderen; familien deltog altid højtideligt i kassens generalforsamlinger. Staunings beskrivelse af den daværende tilstand underbygger forståelsen af, at en lovgivning om sygekasser var et vigtigt led i Frede Bojsens forberedelse af det storpolitiske forlig i 1894.

Så fattigt Thorvald Staunings hjem var, fortroligt med pantsætninger, var de hæderlige forældre dog ikke uden ambition. Moderen ønskede sønnen optaget på Det kgl. Teaters balletskole, mest af hensyn til den gode oplæring, men Thorvald fandtes ikke, så lidt som tidligere H. C. Andersen, egnet til engang at blive balletdanser. Hans skolegang skete da til Suhmsgades kommuneskole, der vel at mærke var en betalingsskole (1 kr. mdl.), ikke en foragtelig friskole som den i Larslejstræde. Stauning fik siden øje for dette meget uheldige, og billige, classeskel; som borgerrepræsentant medvirkede han med glæde til betalingsskolens ophævelse. Vel fordi han om formiddagen bidrog til hjemmets opretholdelse med forskellig budtjeneste – han sagde siden,

at han havde gjort sin entré i samsundet ad køkkendøren – gik han i skole i eftermiddags-timerne, om vinteren sløvet af klasseværelsets gasblus, men dog ikke mere trættet, end at han forlod sin skole med gode kundskaber i dansk, skrivning og regning samt med den faste, let læselige håndskrift, som han besad hele livet. Derimod manglede han ganske kundskaber i fremmede sprog og måtte siden anstrenge sig meget for at bøde derpå. Hjemmet var politisk vakt, sammen med sine forældre havde han hørt alle firsernes store talere, ligesom han havde været medlem af en højst revolutionær drengeforening, der holdt sine møder ved Frederik VII's rytterstatue foran Christiansborg. Han fik tidligt indsigt i adskillige politiske sager, forbitret over udbytning og fattigdom.

Thorvald Stauning ville efter konfirmationen gerne have været i kontor- eller banklære, men det krævede en velklædthed, hvortil der ikke var råd. Han kom da i lære som smed; den underernærede dreng kunne dog ikke tåle arbejdet ved ambolten, og han blev da tobaksarbejder, vel at mærke kun cigarsorterer, ikke cigarmager. Faget var, modsat smedehåndværket, et af „de stille fag“, der tillod politisk diskussion under arbejdet, og heraf benyttede han sig. 16 år gammel meldte han sig ind i Socialdemokratiet. 1892 stod han som voksen, organiseret arbejder. Han udøvede derefter sit fag på J. P. Schmidts fabrik i Fredericia, men vendte efter godt et års forløb, efter en afstikker til Hamborg, tilbage til København, hvor han sorterede cigarer hos P. Wulff. I dette forløb var intet, som varslede noget usædvanligt hos den høje, ranglede ung-arbejder, der kunne gøre et bohemeagtigt indtryk. Og dog! Allerede inden afrejsen til Fredericia var han blevet indvalgt i bestyrelsen for sin sygekasse, efter at der var konstateret et undersløb. Han var da kun 17-18 år, og han må, som han selv siden skrev, „have påkaldt nogle medlemmers opmærksomhed“.

Dette var Staunings allerførste tillidshverv; han blev bestyrelsens pertentlige sekretær. 1895 blev han indvalgt i Tobaksarbejderforbundets hovedbestyrelse og året efter formand for cigarsorterernes fagforening, en underafdeling af Forbundet; han blev lønnet med 100 kr. årligt, så han kunne endnu ikke lægge sortererens forklæde. En tid havde han på Teknisk Skole søgt at få indsigt i bogholderi, ligesom han deltog i Studentersamsfundets aftenkursus i tysk og i øvrigt læste en bunke litteratur, også småskrifter af Marx og Engels. Dertil var han en ivrig teatergænger.

*

1898 skete der det for Th. Staunings livsforløb yderst betydningsfulde, at han blev valgt til kasserer og sekretær for Socialdemokratisk Forbund, d. v. s. det socialdemokratiske partis landsorganisation, som da havde domicil i et par små kontorer i Romersgade, hvor Danmarks første socialdemokratiske forsamlingsbygning lå. Vel var denne stilling beskeden, han lønnedes med 17 kr. ugentlig, men den betød, at den unge cigarsorterer nu havde anbragt sig på det *politiske* plan, om end foreløbig kun med kontorfunktioner. I Romersgade sad Socialdemokratiets formand og forretningsfører, den gamle handskemager, folketingsmand P. Knudsen, der var en af dem, som havde genrejst partiet efter Louis Pio-tiden. Knudsen var en solid og grundig mand, han påskønnede meget sin kasserers flid, ligevægt, ordenssans og forbavsende arbejdssevne; der opstod et virkeligt tillidsforhold mellem den ældre og den yngre. Da Stauning var blevet P. Knudsens „højre hånd“, undertiden hans stedfortræder, giftede han sig med Anna Jensen, der havde klistret cigarkasser på en fabrik, hvor han sorterede; hun blev ham en trofast hustru, ikke altid under lette forhold, indtil hun i 1921 omkom ved en påkørsel i København.

Omkring århundredskiftet havde den unge Th. Stauning, skønt søn af svagelige forældre, udviklet sig til at være en mandig skikkelse med et gyldent tveskæg, men hans øjne var svage, og han måtte tidligt bruge briller. Han havde anlagt en bred Holger Drachmann-hat og markerede derved de litterære og kunstneriske interesser, som han aldrig helt opgav. Han var stærkt betaget af Drachmanns og „Edith“s kærlighedshistorie. Det er muligt, at han hemmeligt trængte efter at blive skuespiller eller forfatter; det sidste blev han, for så vidt som han i 1905 skrev det sociale skuespil „Livets Løgne“, bygget over forholdene i et arbejderhjem i tiden omkring den store lockout i 1899; stykket var ikke af større kunstnerisk værdi, men blev dog spillet med en vis succes på Arbejdernes Teater i forsamlingsbygningen på Enghavevej i København. Der kendes også talrige digte fra hans hånd. Dog, det var jo alligevel i Romersgade „det foregik“. Her blev han fortrolig med Socialdemokratiets organisationer over hele landet, og han deltog som kasserer og sekretær i alle hovedbestyrelsesmøder. Skønt han endnu slet ikke var et offentligt navn, kun sit partis indendørs medarbejder, nærmest kontorist, søgte han i 1901 valg til Folketinget i Faksekredsen, der overvejende var en landkreds, og hvor Socialdemokratiet ikke før havde deltaget i valgene. Partiets forretningsudvalg havde anbefalet, at Stauning blev kandidat, men i første omgang vedtog kredsen enstemmigt ikke at opstille den for de fleste helt ukendte partikasserer fra København, og det skete først, efter at andre, mere tiltrækkende, muligheder havde måttet opgives. Stauning måtte gennem to folketingsvalg, inden uroen omkring kandidatspørgsmålet ophørte.

Kalkbrudsarbejderne i Fakse var Socialdemokratiets garde i kredsen, reserven var landarbejderne og husmændene ved egnens herregårde, og da netop i 1901 afstemningen blev

hemmelig, kunne disse mere eller mindre afhængige vælgere komme frit frem. Den unge kandidat viste sig at være en noget tung og omstændelig, men saglig velbefæstet taler; om end han til tider kunne anvende sin basstemme med nogen agitatorisk grovhed, var der dog ikke megen revolution i det, han sagde. Bønderne morede sig over hans åbenbare ukendskab til landboforhold og over hans socialistiske teori om - det var for husmandsbevægelsen fik magt - at landbrug bedst kunne drives som stordrift under statskontrol. Men Stauning passede, som det var at vente, sin kreds med omhu, mangen søndag stampe han på cyklen fra Køge til Fakse, hvor han også drev en velberegnet husagitation. Valget i 1901 gav et pænt resultat af anstrengelserne, og det vakte opmærksomhed, at han i 1906 erobrede denne mere end halve landkreds. I 1909 blev venstremanden, den senere professor C. N. Starcke stillet op imod ham, dette var ganske farligt, han var nervøs, men han klarede sig med 1.155 stemmer mod Starckes 946; var han gledet ud, ville navnet Stauning sandsynligvis for længst være glemt.

I Folketinget var Th. Stauning ikke meget fremtrædende i de første år; hans ordførerskaber angik sager som landarbejdernes forhold, arbejdsløshedsforsikring og børnebeholdning. Det mærkedes, at han var gået kontorvejen i partiet, ikke den udadvendte agitationsvej. Stauning var intet „navn“, han stod langt tilbage for F. J. Borghjerg og var også i anden række i forhold til mænd som K. M. Klausen, A. C. Meyer, P. Sabroe og Emil Marott. I Romersgade lagde han imidlertid et stort arbejde i den fortsatte udbygning af partiorganisationen efter lockouten i 1899 og systemskiftet i 1901. Da P. Knudsen i 1909 valgtes til „fattigborgmester“ (magistratens 3. afdeling), anbefalede han meget, at Stauning blev hans efterfølger som partiets forretningsfører og formand; han kendte jo sin medhjæl-

pers flid og punktlighed og havde med glæde mærket sig, at han – som Knudsen selv – var lidet teoretisk indstillet, men samlede sig om dagens gerning, der var at stille brød på arbejderens bord. Betydende mænd var imidlertid imod formelt at gøre Stauning til Socialdemokratiets førstemand; han blev dog af hovedbestyrelsen valgt med 27 stemmer mod 16, der faldt på den senere borgmester, landstingsmand Chr. Christiansen. Dette var jo langt fra nogen kåring, ingen forestillede sig, at man stod over for Socialdemokratiets vorde „store mand“. Af „Social-Demokraten“s beherskede meddelelse om valget fremgik det da også indirekte, at man mente at have valgt en pligtopfyldende forretningsfører, ikke en partifører. Ganske vist valgtes Stauning i 1910, nu 36 år gammel, også til formand for den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, men nok mest for at sikre forbindelsen mellem partiorganisationen og gruppen. Fra denne tid, før den første verdenskrig, har den konservative avisskribent Anders Vigen givet dette billede af Stauning:

„Hverken hans pen eller hans tunge havde givet ham ry. Hans underjordiske stemme, et sandt råstøf af en stemme, svarede godt nok til en såre grovkornet agitatorisk sprogbrug, men det vingede ord var taleren nægtet, og personligheden kunne mistænkes for at være hul i ryggen.“

Th. Stauning havde længe med grund følt sig overset, men i 1910 indledtes vendingen. Hertil medvirkede hans dygtige tilrettelæggelse af den internationale socialistkongres i København i august nævnte år. 800 socialister mødtes da i Danmarks hovedstad, og blandt dem var allerede, eller siden, verdenskendte navne som Ramsay MacDonald, Troelstra, Vandervelde, Jean Jaurès, Karl Renner, Lenin, Trotsky, Branting, Scheidemann og den senere tyske rigspræsident Friedrich Ebert, der boede hos Stauning ude på Nørrebro. Formanden for værtslandets Socialdemo-

krati var naturligvis en central skikkelse på kongressen; den åbnedes af ham i Odd-Fellow Palæet med en besværlig indlært tale på tysk, og allerede af kongressens modtagelse på Københavns Rådhus fremgik den anselige position, det danske Socialdemokrati indtog, med forbavelse iagttaget af repræsentanter for lande, hvor socialister endnu nærmest var forfulgte. Adskillige af Staunings internationale forbindelser havde deres oprindelse i denne kongres.

Thorvald Stauning var en langsomt groende mand, han tog dog i de følgende år stadig flere af partiets tømmer i sin hånd, og efterhånden stod det klart, at han, organisatoren, mere end Borgbjerg, agitatoren, der i 1911 var blevet „Social-Demokraten“s redaktør, var arbejderpartiets stærke skikkelse, i hvert fald efter at Borgbjerg i 1915 havde gjort sin hovedgerning og bragt den nye grundlov i havn. Staunings situation var omtrent som J. C. Christensens efter C. Bergs død, han var en arvtager efter P. Knudsen, han skulle holde sammen på kræfterne, om muligt øge dem og omsætte dem i politiske resultater. Til denne opgave mødte han med en sund opportunistisk, forhandlingsevne og en af alle anerkendt loyalitet, trods hans undertiden noget grove form. Stauning var, som det hele parti, det tyske Socialdemokratis lærling; hans kulturgrundlag var håndværkerens, hans oprindelige udsyn den zünftige svends, men han havde evnet at lære på sin vej gennem livet fra bydreng over fagforeningen og partikontoret til Rigsdagen, ganske som J. C. Christensen havde lært noget på ethvert stadium af sin livsvej. De to hver på sin vis moderate praktikere, begge autodidakter, havde da også altid en underforstået sympati for hinanden.

Th. Stauning truede undertiden sig selv. Han var egentlig mut af væsen, men det hændte, at den glade, af natur kraftige hånd-

værkssvend krævede sin ret, og at han i godt selskab fik en tår over tørsten; årsagen kunne også være, at han måtte have en „opstrammer“ efter måske flere dogns arbejde uden ordentlig søvn. Staunings faste tilholdssted i Faksekredsen var lærer Einar Hansens hjem i Vråby skole; en datter fra dette hjem, fru Hervor Sørensen, har om det lidt pinlige emne skrevet:

„Når en konge, en minister eller anden kendt mand bliver beruset, er der som regel mange, der ser det, og så bliver rygtet som den lille fjer, der blev til fem hous: at han har været „fuld“ lige så mange gange, som der har været tilskuere.

Hans kone, „lille Anna“, hjalp ham, hvor hun var med, dels med at tage store „slurke“ af hans glas, for at *han* skulle undgå at beruses, når folk skænkede i for ham, eller hun hældte det i smug bort, fortalte hun os. Når det stod i hendes magt, sørgede hun for at få ham hjem og i seng.

To gange, mens han var folketingsmand i Faksekredsen, var der skandale om hans drikken i København. Ude af sig selv skrev Stauning til far om at komme til København, da der var sket noget alvorligt.

Far rejste – fik Staunings forklaring og måtte rejse til kredsbestyrelsesmøde i Fakse. Rygterne var nået dertil – rejst af de såkaldte „smudsblade“.

Første gang fik far talt dem til rette – undskyldt det. Næste gang ville nogle af medlemmerne af med Stauning og foreslog, at *far* i stedet for skulle stilles op. Det harmede far – faldt sin ven i ryggen – benytte sig af hans uheld – aldrig!

Også denne gang gik det.

På et fotografi af Th. Stauning, hvor han bærer stor „Drachmann-hat“, skrev far med stenografi bagpå: „Denne mand er, hvis han passer på, minister senest om 13 år.

Den 14. marts 1912.
Einar Hansen.““

Ifølge samme venligt stemte kilde var Stauning nærmest genert over for kvinder, men et let bytte, hvis nogen lagde an på ham; dog vendte han altid tilbage til „lille Anna“. Det folketingsvalg, hvorved i 1915 den nye grundlov skulle bekræftes, var jo et fredsvalg. Der var derfor som regel kun én kandidat i hver

kreds, nemlig den sidste gang valgte, men i Fakse søgte Staunings fjender at vælte ham ved nej-stemmer, dog forgæves. Da kredsen ved den nye valglov skulle nedlægges (hvor-efter han fra 1918 valgtes i København), holdt han en afskedstale, hvori forekom følgende salut til dem, der ville ham til livs:

„Disse gamle kendinge har bearbet mig med deres had al den tid, jeg har færdedes her. De lumpneste historier er sat i omlob. Løgn og sandhed i skon sammenblanding. I Præstokredsen kræver krovarterne afstemning for at få gæster på kroerne. I Faksekredsen har der meldt sig 52, som er indigenerede over een, der nu og da har gået på kro. Jeg blander mig ikke i andres færd på kroen, eller hvor de færdes; jeg mindes fra min bornelærdom de ord: Lad den, der er ren, kaste den første sten, og at hykleri er værre end rigtig synd. Jeg har følt trang til også at sige et afskedsord til dem, der gennem 14 år har levet højt på rygtesmederi.“

*

Staunings ven, læreren i Vråby, havde altså i 1912 ment, at hans partifælle ville være minister senest om 13 år, „hvis han passer på“. Men der gik, ved vi, kun fire år. Socialdemokratiets kongres i Århus i 1915 befæstede afgørende Thorvald Staunings stilling. Der kom adskillig kritik til orde over partiets støtte til den borgerlige radikale regering, navnlig fra ungdomsbevægelsen og de teoretiserende klubber. I en tre timer lang tale hævdede Stauning med stor kraft, at valget stod mellem en tom demonstrationspolitik eller en realistisk reformpolitik, og da han forlod talerstolen, var det som virkelig partifører, ikke blot som forretningsfører og formand. Kongressen billigede med 183 stemmer mod 8 den af rigsdagsgruppen førte politik. Da året efter krisen omkring de vestindiske øers salg opstod, satte han på den til 29. september hastigt sammenkaldte „natkongres“ igennem med stort flertal, at også Socialdemokratiet skulle stille en kontrolminister, uanset at partiet i 1908 havde forsvoret at deltage i nogen regering,

før det havde flertal i Folketinget. Hans hovedbegrundelse var, at der måtte skabes politisk ro i landet, men han pegede tillige på, at Socialdemokratiet altid havde betragtet det som en sejr, når den første arbejder rykkede ind i et sogneråd eller andet sted som talsmand for partiets krav, og han mente, der også nu var grund til at gøre dette synspunkt gældende. Dagen efter udnævntes han selv til Nordens første arbejderminister.

Mange havde nok ventet, at F. J. Borgbjerg var blevet det første socialdemokratiske regeringsmedlem, han var jo både af alder og partianciennitet ældre end Stauning, til hvem han ret længe havde forholdt sig som læreren til eleven. Lige fra århundredskiftet til grundloven af 1915 havde Borgbjerg reelt været sit partis førstemand, andre var næsten ikke at se bag ham, der i sin højeste udfoldelse ikke var ulig en Wagnerhelt, og dog taktisk klog. Borgbjerg forstod vistnok ikke, at han, da Socialdemokratiets regeringstid kunne forudses, måtte træde i anden række for Stauning, den i visse henseender mindre rigt udstyrede, men fra 1911 optog de to mænd – den ene parti-formand, den anden „Social-Demokraten“s redaktør – dog et nøje, loyalt samarbejde, den ene ånden, den anden hånden, og i 1916 var Borgbjerg ganske på det rene med, at når Socialdemokratiet skulle repræsenteres i ministeriet, måtte det være ved en arbejder og ved partiets formand. Det radikale Venstre var særdeles tilfreds med dette personvalg, da Staunings ro, ordholdenhed og nøgterne dømmeevne var velkendt. Han kom til at stå Ove Rode og P. Munch særlig nær, fordi de som han mente, det var muligt at „regulere“ det økonomiske liv, hvorved også de sociale forhold kunne påvirkes. Stauning har ikke været i tvivl om, at hans deltagelse i ministeriet Zahle stærkt kunne styrke hans kun langsomt oparbejdede personlige anseelse.

*

Hvad angår selve det spørgsmål, der førte til regeringens udvidelse med kontrolministre, de dansk-vestindiske øers salg, var interessen efterhånden slappet. Ved en folkeafstemning i december var 284.000 vælgere for salget, 158.000 imod, hvorefter traktaten vedtoges i begge ting. Øerne blev overdraget U.S.A. pr. 1. april 1917; kun fem dage efter erklærede Staterne Tyskland krig.

I den første tid efter regeringens udvidelse med kontrolministre opnåedes virkelig den tilsigtede ro. Indbygget i institutionen var imidlertid en vis frihed for de tre særministre, der ikke var underlagt regeringschefens autoritet, eftersom de var udpeget af deres partier, hvis anskuelser de medbragte, og for hvilke de fortsat var formænd eller næstformænd – men hvor vidt gik denne frihed? Det konservative Folkeparti fandt den overskredet, da Th. Stauning i foråret 1917 i Stockholm deltog i forberedelsen af en socialdemokratisk fredskonference, der ansås for tyskorienteret. De konservative opfordrede statsministeren til at foranledige, at Socialdemokratiet blev repræsenteret i regeringen af en anden end Stauning, men Zahle måtte svare, at det var uforeneligt med hele den overenskomst, hvorpå kontrolministerinstitutionen hvilede, om han på foranledning af ét parti foretog skridt over for et andet parti med hensyn til dets repræsentation i regeringen. Han fandt heller ikke dette nødvendigt. Det konservative Folkeparti opfordrede herefter Rottbøll til at indgive sin demissionsbegæring, hvad han gjorde, og da det forudsås, at J. C. Christensen ville gøre det samme, syntes forliget af 30. september 1916 kun at blive bæredygtigt i trekvart år. Det var vistnok gamle frikonservative kræfter, der stod bag kongen, da han meddelte Rottbøll, at han ikke kunne imødekomme hans afskedsbegæring, som godsejeren derfor trak tilbage, hvorefter J. C. Christensens demission heller ikke blev aktuel.

Denne udgang måtte vel efter omstændighederne være ministeriet Zahle behagelig, vel at mærke når det hos sig selv undertrykte den opfattelse, at kongen ikke var berettiget til at nægte en minister en begæret afsked. Formelt havde de frikonservative jo ophævet sig selv, da det nye Konservative Følgeparti blev dannet, men de fik aldrig sans for partier, og i situationen har kongens ønske betydet mere for C. M. Rottbøll end ansvaret over for det konservative parti, han nu tilhørte. Hans tilsidesættelse af disciplinen medførte, at han blev ekskluderet af partiet med den følge, at hans gamle gruppefæller med grev Mogens Frijs i spidsen meldte sig ud. For så vidt genopstod de frikonservative for en stakket stund. Det konservative Følgeparti erklærede, at det herefter over for ministeriet forbeholdt sig en fritstillet oppositions fulde handlefrihed.

*

Vi vil nu gå tilbage til tiden efter krigens udbrud og følge de enkelte ministres virksomhed, foreløbig indtil freden i efteråret 1918, idet baggrunden – de vigtigste hændelser i ind- og udland – forudsættes at være læseren bekendt. – Danmark havde undgået at blive inddraget i verdensopgøret, men dets stilling var yderst sårbar; det var landfast nabo med Tyskland, der frygtede et engelsk fremstød mod Kiel over Esbjerg, og England hinsides Vesterhavet var dets største handelspartner. Den livsnødvendige vareomsætning med udlandet måtte nu ske med delhinanden bekæmpende centralmagter og ententemagter. Tyskland kunne med sine undervandsbåde hindre den danske eksport til England. Dette land kunne ikke hindre dansk varetølførsel til Tyskland landværts eller over Østersøen, men det kunne spærre indførslen til Danmark over Nordsøen af for produktionen så vigtige varer som kul, foderstoffer og godning. Tyskland ønskede over Danmark at skaffe sig varer fra

det endnu ikke krigsførende Amerika, hvad England naturligvis ville forebygge. Den gensidige blokades formål var jo at fremkalde en varemangel, som dels skulle vanskeliggøre selve krigsførelsen, dels få den nødlidende civilbefolkning til at kræve fred. Det var livsnødvendigt for Danmark at skaffe sig et hul i spærringen. Landet havde her et stort aktiv i sin overskudsproduktion af levnedsmidler, som begge parter ønskede at sikre sig den størst mulige del af, og dette forhold blev grundlaget for Erik Scavenius' balancepolitik mellem de krigende magter. Gennem Justitsministeriets forbud af 6. august 1914 mod udførsel af samfundsnyttige varer havde regeringen magten over udenrigshandelen og dens retning. Hvad Scavenius måtte spille på var, at hvis en af magterne standsede tilførslerne til Danmark, f. eks. af kunstgodning til landbruget, ville vor udførsel af spisevarer også til dette land efterhånden standse af sig selv, så dets forsyning blev ringere. Allerede i august 1914 erklærede Tyskland, at det foreløbig ville tillade eksporten til England, og i oktober lovede England at lade alle varer gå frit igennem til Danmark, når dette garanterede, at klausulbehæftede varer ikke førtes videre til Tyskland. Efterhånden fastsattes bestemte forholdstal for de varemængder, England og Tyskland skulle have. Handels- og neutralitetspolitikken udgjorde et hele, der ofte krævede daglige afgørelser af stor vanskelighed, ja, lederen af ernæringskortadministrationen, senere departementschef Einar Cohn siger i sit værk „Danmark under den store Krig“, at den var en balancering på en knivsæg, hvor det mindste fejltrin kunne få skæbnsvangre følger. Udenrigsministeren inddrog fremtrædende erhvervsfolk i forhandlingerne med udlandet, mænd som H. N. Andersen, Alex. Foss, Emil Glückstadt, Chr. Sonne og Th. Madsen-Mygdal, ligesom han – også her for at mindske statens direkte ansvar – meget gerne over-

lod Grosserer-Societetet og Industrirådet at udstede garantierklæringer for, at deres medlemmer ikke til Tyskland genudførte de varer, som Danmark modtog vestfra, altså ikke ville være „klausulædere“. H. N. Andersen havde ved krigsudbruddet ledet Ø. K. i næsten 17 år og i dette tidsrum verden over skabt sig forbindelser af den største betydning, foruden at han stod det danske kongehus nær. Meget naturligt søgte regeringen da etatsrådets bistand, vel også i erkendelse af at udenrigsministerens engelske forbindelser kun var få. 11. september 1914 afrejste Andersen første gang under krigen over Nordsoen til London, idet han forinden havde tilskrevet en fremstående personlighed derovre et brev i overensstemmelse med Scavenius' syn på forholdene. Hermed indledtes de talrige rejser til krigsførende lande, hvori altså efterhånden også de officielle erhvervsrepræsentanter deltog. Da i 1915 den engelske regering udvidedes til et koalitionsministerium, tog etatsråd Andersen atter over Nordsoen for at overbevise også de nye mænd om, at det ville være uklogt, om England forsøgte at trænge ind i Østersøen. H. N. Andersens betydning for landet under den første verdenskrig blev markeret derved, at han i 1919 udnævntes til ridder af elefanten, en orden, der sædvanlig kun tildeles fyrstelige personer, i 1912 dog Villh. Thomsen og i 1947 Niels Bohr.

*

Scavenius reagerede altid heftigt mod forsøg på at underordne det udenrigspolitiske hensyn under det indenrigspolitiske, og visse dele af den tysk fjendtlige oppositionspresse, men lejlighedsvis også „Politiken“ og „Ekstra-Bladet“, voldte ham ofte svære bekymringer. Det blev for alvor drøftet, at et af regeringens medlemmer skulle udtræde af ministeriet for at overtage redaktionen af „Politiken“. Den danske gesandt i Berlin, Carl

Moltke, indberettede, at Danmark ved pressens holdning i Tysklands øjne var blevet overflyttet fra de velvilligt neutrale til de fjendtligt neutrale. Straks ved krigsudbruddet var det blevet henstillet til dagbladene at iagttage tavshed om danske troppebevægelser og fremmede flådebevægelser i danske farvande, ikke at stille krav om militære forholdsregler, der ikke var vedtaget af de ansvarlige myndigheder, og at være upartisk i omtale af de krigsførende, men de to sidstnævnte punkter var det for adskillige aviser over evne at efterleve i et folk, hvor den offentlige mening var imod Tyskland. Efter at dette land den 1. februar 1917 havde iværksat den skærpede u-bådskrig og derved standset Danmarks forbindelse med England, lykkedes det dog Scavenius underhånden at opnå en foreløbig tilladelse til at føre landbrugsprodukterne uskadt gennem farezonen. Dette blev meddelt i et lukket møde i Rigsdagen, men herfra sivede den store nyhed ud i nogle blade, hvorefter Tyskland trak sin indrømmelse tilbage. Det er formentlig den dyreste indiskretion i pressens historie. De danske skibe med smør og flæsk måtte derefter gå gennem nordisk søterritorium op til Bergen, hvorfra de, konvojeret af engelske skibe, gik gennem farezonen til England – men altså en betydelig længere vej. Udenrigsministeren hævdede, at levnedsmiddelfordelingen mellem England og Tyskland ikke kunne gennemføres, hvis pressen berettede om ind- og afskibninger, og et forbud derimod blev da udstedt. Forinden var det gjort strafbart uberettiget at beskyldte statsmyndigheder for partiskhed i afgørelse af ind- og udførselsspørgsmål samt at ophidse befolkningen mod en krigsførende nation.

Erik Scavenius anså overhovedet en behersket holdning af dagspressen for nødvendig for sin udenrigspolitik, og det hændte, han talte om at gå af for derefter at trække sig tilbage til Voergård hinsides Limfjorden; han

havde i 1915 efter en farbroders død købt den gamle renæssancegård, der var omgivet af brede, vandfyldte grave, nu medbringende en „slotsfrue“, idet han havde giftet sig med en datter af højesteretssagfører Octavius Hansen. Men Scavenius gjorde aldrig alvor af sin tilbøjelighed til at emigrere til Vendsyssel. Under krigen var han blevet en af Danmarks ledende mænd, og under enhver krise omkring statsstyret i tiden indtil 1920 - af dem var der ikke helt få - var det en næsten fast forudsætning, at Erik Scavenius vedblivende bestred Udenrigsministeriet. Især holdt Christian X på ham, skønt han jo i 1913 med uvilje havde set ham indtræde i C. Th. Zahles anden regering. Kongen ønskede, at han ikke bandt sig stærkere politisk, end at han kunne være med i ethvert ministerium. Scavenius mente, partierne burde forholde sig sådan til hinanden, at et regeringsskifte ikke blev nødvendigt, det kunne medføre, at Tyskland krævede garantier mod dobbeltspil, men hans personlige holdning var den, at han nu engang arbejdede sammen med meningsfæller, og dette samarbejde ville han ikke bryde. Han ville altså holde sig til sin politiske kreds, skønt den lå meget fjernt fra hans stokkonservative gods-ejerfædres, eftersom den bestod af de national-liberales radikaliserede sønnesønner og en god part af landets husmænd.

Det vil være urimeligt at påstå, at det var Erik Scavenius, som holdt Danmark uden for krigen 1914-18. Landet bevarede sin fred, fordi ingen af de krigsførende magter på noget tidspunkt i de fire år havde en tvingende interesse i at tilsidesætte dets neutralitet, men megen anerkendelse tilkommer udenrigsministeren, fordi han klogt forstod at udnytte omstændighederne.

*

Baggrunden for Scavenius' handelspolitik var altså tilliden til Danmarks neutralitet.

Dog glemte han aldrig, at landet og dets farvande var Tysklands nordlige flanker, og han var for så vidt en randstatspolitiker. Landfastheden betød både en særlig risiko og en særlig mulighed. Her kommer hans nære, med omhu plejede personlige forhold til den tyske gesandt i København, grev Ulrich Brockdorff-Rantzau, ind i billedet. Greven tilhørte en gammel holstensk adelsslægt, der havde tjent de danske konger, og han havde megen sympati for Danmark. Han blev siden kendt som „den røde greve“ og det af flere grunde: han var i sine år i København en af hovedmændene for, at Lenin blev befordret fra sit eksil i Schweiz til Rusland for dér at fremkalde den bolschevikiske oktoberrevolution, hvorefter Tyskland som beregnet kunne slutte fred mod øst; endvidere blev Rantzau Weimarrepublikkens første udenrigsminister, og da han siden udnævntes til gesandt i Moskva, trådte han i venskabsforhold til de nye, røde magthavere; han ønskede nemlig en forståelse mellem Rusland og Tyskland, for at dette sidste ikke mere skulle komme ud i en tofronts-krig.

Brockdorff-Rantzau vidste meget vel, at den offentlige mening i Danmark, Tysklands nordflanke, var tysk fjendtlig, og det var ham derfor om at gøre, at Scavenius forblev som udenrigsminister, hvad denne ikke undlod at benytte sig af, f.eks. ved at presse under handelsforhandlinger. Den tyske gesandt gjorde udenrigsministeren og derved Danmark store tjenester; det er endog sandsynligt, at han i en bestemt situation afvendte en tysk besættelse af landet, men da måtte Erik Scavenius til gengæld ofre sin neutralitetsviljes jomfruelighed, lykkeligvis først oplyst flere årtier senere. Da Tyskland i efteråret 1916 forberedte sin uindskrænkede ubådskrig mod England, regnede den tyske marine med den mulighed, at skærpselsen i krigsførelsen ville medføre, at England søgte at sætte sig fast i Danmark.

Skulle en sådan aktion imødegås, måtte den tyske militærmagt opfange et angreb så langt nordpå som muligt, hvilket forudsatte indmarch i Jylland. I maj 1917 var planerne derom godkendt af kejser Wilhelm. Brockdorff-Rantzau gjorde imidlertid indtrængende modforestillinger, og han fik da bemyndigelse til at drøfte problemet med Scavenius. Rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt har efter en undersøgelse af tyske dokumenter i et foredrag i Flensborg Folkeuniversitet redegjort for sagen. Han udtalte bl. a.:

„Det er ikke klart, hvad Rantzau sagde til Scavenius, da han kort efter havde sin drøftelse med ham, ej heller hvad Scavenius svarede. Det synes dog utvivlsomt, at Scavenius havde stillet den danske marines efterretninger og observationer til tyskerens disposition, således at alle oplysninger skulle gå videre til dem, så man i god tid kunne være underrettet om et eventuelt engelsk angreb. Det var højt spil, der her blev spillet, og Rantzau lagde ikke skjul på, at den allerstørste hemmeligholdelse var nødvendig. Ellers kunne det betyde, at Scavenius måtte gå af.“

Ja, det var højt spil, at det neutrale Danmarks udenrigsminister stillede militære oplysninger til rådighed for den ene af de krigsførende parter, men det er muligt, eller vel sandsynligt, at en tysk besættelse af landet i sommeren 1917 blev afværget derved. Nogle vil måske finde, det var en virkelig statsmandshandling hinsides godt og ondt, en koldsindig dragning af magtesløshedens konsekvens, af at Danmark levede under et „være eller ikke være“; andre at Scavenius, den øverste varetager af Danmarks officielle neutralitet, burde have afholdt sig fra dette arrangement med Tyskland, der, om det var „kommet frem“, kunne have prostitueret den danske neutralitet for al fremtid. Erik Scavenius synes i dette tilfælde at have overanstrengt, hvad der for ham vistnok var et valgsprog: Man bør ikke af frygt for en kommende fare undlade at afvende en allerede nærværende.

Erik Scavenius fik ord for at være følelseskold, men kulde viste han kun over for fraser, ringeagt over for ukendskab til de faktiske forhold; i politik spillede personlige følelser ingen rolle for ham. Han havde egentlig et stærkt temperament, og når han mente at stå over for en løs kritik eller usandfærdige angreb, hændte det, at hans tone blev usædvanlig skarp, og at han greb til et udæskende paradoks. Diplomaten var ofte lidet diplomatisk. Mange, der ikke kendte den charme, som var en del af Scavenius' væsen, opfattede ham som udfordrende overlegen. J. C. Christensen måtte han vurdere som en naiv bøndelærer uden begreb om udenrigspolitik, men han havde respekt for hans personlighedsstyrke, Christensen til gengæld for Scavenius fagmandsdygtighed.

*

I et partimøde i Det radikale Venstre den 1. august 1914, så at sige på krigens første dag, mødte af ministrene kun Ove Rode, kommende lige fra forhandlingerne i regeringen om verdenskrystelsen. En deltager i mødet gav i et brev samme dag denne skildring af indenrigsministerens møde med sit parti:

„Han kom hurtigt og forpustet og bad straks om ordet: De ændringer i grundlovssagen, der nu er tale om, sagde han, har ministeriet ikke haft tid til at drøfte, og jeg vil derfor bede partiet vente med at træffe beslutning, til vi får mere ro. Jeg erfarer, at visse bekymringer her er fremsat over for Det radikale Venstres program [nogle af regeringen iværksatte militære foranstaltninger], men ønsker at sige til Dem, mine herrer: Vær ikke i denne situation ængstelige for radikale ideer, de vil ikke efter dette få ringere kår i verden, og bryd Dem ikke om os ministre. Der kommer situationer, som kræver sine mænd, og det kan være, at situationen opbruger disse mænd. Men det får så være, da kommer der andre efter os. Vi tager vort ansvar og handler derefter! – Hurtigt, uden at se til siden, forlod han mødet.“

I Ove Rodes udtalelse lå ikke blot en offervillig fædrelandskærlighed, den indeholdt også et fremsyn over hans egen skæbne, thi situationen krævede ham, og den opbrugte ham. Som indenrigsminister havde den nu 47-årige Rode hidtil navnlig arbejdet med den nye valglov, der skulle ledsage den forventede grundlovsændring, og han havde gennemført bl. a. loven om livsforsikringsvirksomhed af 1. april 1914, hvorved selskaberne blev pligtige til at ansætte en af Forsikringsrådet godkendt aktuar; han havde endvidere mangedoblet Kryolitselskabets meget lave statsafgift, hvorved Grønlands underskud på finansloven forsvandt. Indenrigsministeriet var fortrinsvis kommunernes ministerium, men det havde i Ove Rode en chef, der gerne rev det mest mulige arbejde til sig. Under hans ledelse blev Indenrigsministeriet i tiden 1914-20 sædet for den statsregulering, der gjorde ham selv til krigsårenes centrale skikkelse.

Medens udenrigsminister Scavenius bestræbte sig på at bevare forbindelsen med de krigsførende lande, også for derved bedst muligt at opretholde importen, blev det indenrigsministerens opgave under ansvar for alle hjem at sikre forbrugerne de dog stadig knappe udenrigske og indenrigske varer til overkommelige priser, særlig levnedsmidler, enten ved at fastsætte en højestepris eller ved offentligt tilskud, måske ved at staten helt eller delvis overtog forsyningerne, alt uden at gå producenternes berettigede interesser, der jo også var samfundets, for nær. I hele krigstiden afviste Rode, at den markedspris, der kunstigt var opstået ved landenes afspærring, ved minerne i havene og ved de voldsomme fragtstigninger, var en urorlig værdimåler ved fastsættelse af erstatninger og maksimalpriser. Erhvervene kunne, hævdede han, under krigsforholdene ikke unddrage sig hensynet til det nationale behov; afspærringsårene krævede også af det neutrale land plan i det økono-

miske liv; uden orden ville landet få overflod af det overflødige og mangel på det nødvendige.

Sit første stærke sammenstød med tilvante tankegang fik Ove Rode, da han i december 1914 i henhold til bemyndigelsesloven af 7. august s. å. fastsatte en maksimalpris på rug, 19 1/2 kr. pr. td., for at skaffe det fornødne brødkorn til veje til en rimelig pris -- sommerens høst havde ikke været god. Det tilkom jo egentlig landbrugsministeren at administrere et sådant indgreb, men det var, Kr. Pedersens udmærkede egenskaber til trods, tvivlsomt, om han kunne magte det, derimod helt givet, at han ikke kunne klare den principdebat, som indgrebet ville rejse. Landbrugets repræsentanter i Den overordentlige Kommission, „prisreguleringskommissionen“, havde ønsket en noget højere pris, og oppositionspartierne stillede i Folketinget mistillidsdagsordener til indenrigsministeren; de blev efter langvarige og lidenskabelige forhandlinger, under hvilke der også lød krav om „verdensmarkedets pris“ for kornet, forkastet af regeringsflertallet, men i år derefter stod Rode for mange gårdmænd, især i Jylland, som den, der „havde taget deres korn fra dem til underpris“. Siden fulgte en mængde andre indgreb såsom huslejerregulering, dyrtidslovgivning og rationeringer, der gennem et kortsystem skulle fordele de knappe varer ligeligt.

Indenrigsministeren måtte som krigsadministrationens leder uden fortillælde forme en helt ny politik og skabe nye organer. Ove Rode skiftede ikke titel, men var under krigens vilkår reelt landets forsyningsminister med den opgave at forene en lønnende produktion med at holde brødet på bordet og varme i kakkelloven i de tusind hjem. Af den vage page fra omkring 1890 var nu blevet en organisator, der rådsnar og med dirrende energi tilrettelagde „foranstaltninger“, som kunne sikre en rimelig balance mellem producent- og for-

brugerinteresserne. Rode foregreb i disse år broderen Helges verslinjer i genforeningsspillet „Moderen“: „Danskens lov i strid og fred – være ret og billighed – som kong Volmer ville.“ P. Munch, der aldrig brugte store ord, har karakteriseret Rodes evne til at finde udveje som *overordentlig*. Desuden forstod han at ildne sine embedsmænd. Indenrigsministeriet voksede stadig i omfang og måtte ofte løse opgaver med dags varsel, og altså uden at kunne støtte sig til noget præcedens. Allerede af den grund måtte Ove Rode være forudsætningsløs over for mange af problemerne, men den trænede journalists hastige opfattelse og klare forståelse kom ham her til gode, så at han ofte overraskende beherskede de mindste enkeltheder i en sag.

Dog, ingen enkeltmand kunne naturligvis overkomme den indenrigske krigsadministration, og skønt Rode foretog regulerende indgreb på talrige områder, der hidtil havde været „Den røde Bygning“ uvedkommende og efter liberal opfattelse fortsat burde være det, lykkedes det den indtagende mand at finde sagkyndige medarbejdere også blandt de erhverv, som restriktionerne ramte. Ligesom Erik Scavenius inddrog nogle af erhvervslivets store navne i forhandlingerne med udlandet, sikrede Rode sig, da han måtte gribe ind i selve produktionsprocessen og prisdannelsen, medarbejde hos kyndige mænd fra handel, industri og landbrug, vel vidende at indflydelse giver medansvar. De pågældende var udtrykkelig udnævnt af Indenrigsministeriet, ikke udpeget af deres organisationer, fordi det var deres sagkundskab, ikke deres interesser, staten ville drage sig til nytte – alligevel kom krigen til at betyde en styrkelse af erhvervsorganisationernes magt. Der blev efterhånden nedsat op mod 50 store kommissioner og nævn, hvor den forskelligste indsigt kom til orde, medens indenrigsministeren, der vel ikke var fagøkonom, men besad vidsyn og

intuition, selv bevarede overblikket og førerskabet. Hvad Rode stræbte imod, var et samvirkende selvstyre i verdensforførelsens tid.

Sjældent, måske aldrig, har en dansk politiker kunnet udtømme sin formåen, som Ove Rode gjorde det i disse år, og han var grebet af iver derfor, vel også i tillid til egne evner, fristet af ry og ære, dertil ikke uden magtglæde. En medarbejder på embedssiden, den senere departementschef Einar Cohn, en af de unge dygtigheder, han knyttede til sig, har karakteriseret Rode som „en personlighed fremragende ved sin arbejdssevne, ved sin følelses og tankes ubestikkelighed og ved sin urokkelige, næsten ubegribelige tro på menneskenes samfundsfølelse“. Ved Rodes død skrev det konservative „Dagens Nyheder“: „Betragter man hans arbejde i disse år med rent upolitiske øjne, alene som menneskelig præstation, nødes man til at indrømme det intellekt, den vilje og arbejdssevne, som her har været virksom, næsten en hvilken som helst grad af beundring“. Alligevel fik Rode ved lejlighed stunder til at mindes det henfarne. Da digteren Sophus Clausens 50 års dag i september 1915 blev fejret på Skydebanen, sendte indenrigsministeren denne hilsen:

Fra jerntidens år søger tanken tilbage
til higende, drømmende, sværmende dage,
dvæler i mindet, takker og hylder
vor ungdoms beånder, forskonner, fortryller.

Ove Rode kunne selvsagt ikke undgå fejlgreb, ej heller alvorlige konflikter med interesserne. Det hændte, at begærligheden skreg højere end nøden, men da var han døv derfor. Han var i tiden fenrisulvens stærkeste fjende. Som Viggo Hørups lærling vidste han, at den lumpneste politik af alle er den, der rotter de store sammen mod de små.

*

I disse år blev Ove Rode en af Danmarks største talere. I sin ungdom var han nervøst

stammende, når han tog ordet i Studenter-samfundet; han var ingenlunde som Orla Lehmann den fødte orator, han kunne „sige de ypperligste ting på den sletteste måde“. Men med tiden blev han en talens mester, få har haft en sans for sætningernes rytme og ordenes valører som han, undertiden stod der en duft af dem som af den krydrede nellike, hans taler hørtes med æstetisk behag, forskønnede som de blev af et lyrisk sind. Ret hyppigt begav Rode sig ud i landet til en kæde af møder for at forsvare sin reguleringspolitik mod dens hårdeste angribere. I en torve- eller slagterihal, et ride- eller pakhús kunne være mødt 2-3.000 mennesker, mest landmænd, og mødet varede ikke sjældent fra tidlig eftermiddag til hen på aftenen. Dette var jo allerede en stærk fysisk belastning, men hertil kom, at han, især i Jylland, måtte søge sin støtte alene i sin argumentation og dialektiske kløgt, fordi han ved sin type, modsat f. eks. J. C. Christensen, ikke nåede ned i de brede lag. Han erobrede aldrig C. Bergs og Viggo Hørups folkelige talerstol; fra Orla Lehmann adskilte han sig derved, at han ubetinget respekterede den lige og almindelige valgrets afgørelser, men han har nok som morfaderen ment, at magten lå sikrest hos „de begavede“ og „de dannede“ „de rige“ havde han afskrevet. Bønderne beundrede Rode i smug, de ydede ham måske endda bifald, men de fleste så dog i ham en grundlovskrænker, den oplyste enevældes fuldbyrder, der navnlig gennem „rugmaksimalen“ havde beskåret deres ejendomsret. Når de gik fra mødet, mente de fleste stadig, at „det er lige hårdt nok, når folk ikke længere må gøre med deres, hvad de vil!“

Allerede i 1915 havde forstanderen for Dalum Landbrugsskole, Th. Madsen-Mygdal, der jo hidtil havde tilhørt det radikale parti, vendt sig mod maksimalpriser på brødkorn og flæsk, der for ham var en særskat på landbruget; han ønskede i stedet en dyrtidsskat på de

bemidlede, der skulle komme de trængende til gode. Madsen-Mygdal ville altså på markedet bevare liberalismens frie prisdannelse, men regeringspartierne ville ikke have befolkningen delt i to klasser, hvoraf den ene kunne få „almisse“, og denne linje blev holdt krigen ud. Madsen-Mygdals forslag blev ikke fulgt af Venstre på Rigsdagen, men det blev stærkt brugt af partiets aviser i agitationen.

*

Tidligt gjorde Ove Rode sig en filosofi over sine iagttagelser som krigstidens indenrigsministre. Havde han i sin ungdom haft tillid til den roulet, man kalder „kræfternes frie spil“, og hvis viser standser ved et tilfældigt tal, som man kan håbe er et lykketal, så var denne tillid nu tabt. Han erklærede åbent – først i „Gimle“-talen i Folketinget i oktober 1916 -- at han imodeså et samfund, hvor de økonomiske kræfter ikke var organiseret til indbyrdes kamp, men gennem en højere form for organisation til et samarbejde, som kunne iværksætte orden og plan uden at tilintetgøre det frie initiativs skabende kraft; det var derfor hans håb, at „det nye Indenrigsministerium“ ville have en opgave også efter krigen, nu da staten var blevet sig bevidst som en ordnende magt i erhvervslivet. Rode sluttede sin berømte tale således: „De gamle nordboer troede, at efter Ragnarok kommer Gimle. Lad os også tro derpå“. Han blev herefter af sine fjender stempet som en socialist, der ikke ville slippe magten, men det, der var sket, var, at den socialliberalisme eller socialradikalisme, der var et element allerede i Det radikale Venstres program af 1905, nu gennem indenrigsminister Rode for første gang havde fået et skarpt udtryk i det danske Folketing. Konturerne af en kommende velfærdsstat, der ikke lod sig nøje med ambulancer, var trukket op. Rode hævdede, at beskyttelse af de økonomisk svage mod de økonomisk stærkes overmagt kunne forenes med frihed. Social-

liberalismen er som bekendt mindre en teori end en organisationsform, der tillader samfundet at øve en indflydelse på det økonomiske liv gennem en regulering fra visse strategiske punkter. Kanhænde hastede Ove Rode i sin „Gimle“-tale noget forud for nødvendigheden, ej heller blev mellemkrigstiden netop et Gimle, men han havde dog klart set *krigens vendetegn*. Vel har vi ikke i dag et Indenrigsministerium med en koncentreret magtudfoldelse, ingen ønsker et sådant politibureau, men vi lever i et Danmark, der gennem en også planlæggende og kontrollerende lovgivning og administration er forskelligt fra det land, som bestod før 1914, økonomisk, socialt og juridisk, og som dog ikke er spændt ind i en socialistisk tvangsramme.

For en producentliberalist som Th. Madсен-Mygdal var Rodes „Gimle“-tanker gift. Under den første verdenskrig opstod der på den økonomiske politik en så stærk modsætning mellem Det radikale Venstre og dele af Venstre, at kløften dem imellem blev endnu dybere, end den var i 1905, da de skiltes. N. Neergaard, der jo havde stået de radikale såre nær under arbejdet for den nye junigrundlov, lagde også en vis afstand mellem sig og indenrigsministeren. Han udtalte på et møde i Randers, at der blev udstedt så mange instrukser, at „snart ingen djævel, som man siger, kan hitte rede i det.“ Han fandt, at Rode i stigende antal skabte større eller mindre guder, der sad og udslyngede deres lyn i mørket.

*

Ove Rode, denne mod sig selv nådeløse slider, blev udsat for et umenneskeligt tryk, da Tyskland i januar 1917 erklærede den uindskrænkede ubådskrig, som væsentlig forøgede vore vanskeligheder. Rode udstedte straks et „prisstop“, der af mange blev modtaget med forbitrelse. Besværet voksede yderligere, da U. S. A. i april gik i krig mod Tyskland, som sy-

stematisk blev blokeret, også via Danmark. Industrien manglede nu snart råstoffer, landbruget foderstoffer og kunstgødning, vareomsætningen gik stærkt ned, priserne og arbejdsløsheden steg. Råstoffer til produktionen måtte rationeres, og i løbet af 1917 kom brød, mel, flæsk og smør på kort. Der udvikledes en særlig arbejdsløsheds-, dyrtids- og husleje-hjælp. Indenrigsministeren havde – det kan ikke undre – også tidligere været irriteret, nu blev han stundom opfarende og frembød i det hele tegn på alvorlig overanstrengelse. Den smukke mand – „Skøn Ove“ havde professor L. V. Birck kaldt ham – besad en vitalitet som kun få, men han var af konstitution en mynde, ikke robust, og under de vældige opgavers tryk ældedes han kendeligt. Han led tillige under den tåbelighed, han mente ofte at møde, når han iværksatte nødvendige foranstaltninger. Det skete dog også, at han i småsager unødigt skabte sig vanskeligheder, som da der af brændselsøkonomiske grunde blev udstedt forbud mod Skt. Hansblus; han fik da at vide, at nu havde Harlekin udviklet sig til at være en Jeronimus. Af vidtrækkende betydning blev det, at Indenrigsministeriet i marts 1917 midlertidigt forbød at anvende korn og kartofler til fremstilling af spiritus, samtidig med at afgifterne på de allerede eksisterende beholdninger væsentligt forhøjedes. Hermed indledtes den udvikling, som gjorde en ende på „den fattige mands snaps“.

Den umenneskeligt bebyrdede indenrigsminister rejste inden døren undertiden spørgsmålet om en samlingsregering eller om et trestrengt ministerium, hvori Venstre deltog, da han fandt det håbløst at skulle gennemføre kornordning, smørordning m. v. mod bøndernes af politiske grunde bestemte obstruktion. Blandt hans tanker var også den, at P. Munch overtog Indenrigsministeriet, hvorefter han selv tog nogle måneders ferie i Norge og vendte tilbage til Rigsdagen for dér at støtte rege-

ringen. Ove Rode lå dog kun under for let forståelige depressioner, arbejdet bandt, men hans rystelser kunne ikke skjules for Socialdemokratiets ledere, med hvem ministeriet jo samarbejdede intimt, knap nok for andre. Under Rodes kriser hævdede Munch altid, at den radikale regering burde forblive ved styret under hele krigen og roligt fortsætte sin linje; han var i givet fald, skønt yderst nodig, villig til at overtage Indenrigsministeriet.

I visse henseender indtrådte der dog netop i 1917 nogen lettelse for Ove Rode. Den halve kvælningsstilstand, hvori landet befandt sig, gjorde, at partierne rykkede hinanden nærmere. Oppositionen ønskede, at de stærke indgreb i højere grad skulle ske ved lov, i mindre grad i henhold til bemyndigelsen af 7. august 1914, og dette ønske blev i et vist omfang imødekommet. Herved inddroges Rigsdagen, og altså også oppositionen, i reguleringspolitikken, kompromiser blev afvejet, og „ordningerne“ fik en bredere tilslutning end før. I august 1917 vedtog alle partier ved lov en ny kornordning, der reelt betød, at staten overtog hele høsten; brødkornet skulle sælges billigt af staten for at holde brødkriserne nede. Denne kornordning var den hidtil største regulering.

*

Da Folketingets valgperiode udlob i maj 1918, kunne valget ikke længere udskydes, og det fandt sted den 22. april. I den anledning var J. C. Christensen og C. M. Rottbøll trådt tilbage som kontrolministre allerede i januar, hvorimod Th. Stauning blev siddende som minister uden portefølje. Kontrolministrene var jørgået ind i ministeriet medbringende hver sit partis særlige anskuelser, og et fortroligt samarbejde med de „gamle“ ministre blev da heller ikke skabt, men dog et tåleligt. Vel opstod der lejlighedsvis sammenstød, særlig mellem Scavenius og J. C. Christensen, men denne

syntes dog ligefrem at hygge sig i det udvidede ministerium, ja, kom endog på talefod med Edv. Brandes. Ved J. C. Christensen var der det særlige, at han stod almuen nær og havde social forståelse; for ham var verdensmarkedets pris på korn „verdensnodens blodpenge“. Både han og Stauning kunne over for deres partier sikre trufne aftaler – Rottbøll havde jo ikke det konservative parti bag sig – men presset på dem fra partierne var ofte stærkt. P. Munch har ikke turdet karakterisere kontrolministerinstitutionen som vellykket; den synes dog at have medført en vis stabilitet. Edv. Brandes har omtalt de fem fjerdingår, da kontrolministrene virkede, som den tid, da „dansen gik så let gennem lunden“, hvorved han vel har tænkt på, at borgfreden gjorde, han ingen større vanskeligheder havde med bevillingerne.

Forud for folketingsvalget traf Det radikale Venstre og Socialdemokratiet en især for de radikale fordelagtig aftale om en tæt alliance, der kunne neutralisere Venstres fortrinssstilling i valgloven, ligesom man enedes om, at ministeriet Zahle skulle fortsætte „krigssituationen“ ud (altså ikke blot krigen ud) og med Th. Stauning som medlem, såfremt et rimeligt styrkeforhold mellem de to partier bevaredes ved valget, hvad Socialdemokratiet altså ville medvirke til. Partiets ledere frygtede efter den russiske revolution en revolutionær udvikling under en Venstre-regering. Stauning var på ingen måde ivrig efter at blive tvunget i spidsen for en hjemlig revolution. Venstres alternativ var ikke en principiel ny politik, men kun, forsigtigt nok, et samlingsministerium, meget gerne med Erik Scavenius som udenrigsminister (en mulighed han bestemt afviste), eventuelt et ministerium af det største mindretal, d. v. s. af Venstre. Under valgkampen syntes en tysk sejr endnu sandsynlig; efter fredsslutningen med Rusland i Brest-Litowsk i marts kunne tyskerne nem-

lig overføre store styrker til vestfronten, hvor U. S. A.s fulde støtte kun var under forberedelse. Ængstelsen var stor i Danmark, mange var betænkelige ved „at skifte heste i vadestedet“ og stolede på, at de radikale ministre nok stadig var de bedst egnede til at holde landet uden for krigen, og selv mange konservative husmødre følte sig i taknemmelighedsgæld til Ove Rode for hans regulering af priserne. På de radikales landsmøde forud for valget holdt Edv. Brandes en karakteristisk tale, hvori han sagde:

„Det radikale parti har påtaget sig et vanskeligt hverv i dansk politik: at behandle vore små forhold forstandsmæssigt nøgternt også i en stund, hvor de store folkeslag opflammes af nationalbevidstheden til selvopofrelsens højeste ydelser, at overvinde indbildningens og drømmetroens og den hule talemådes fordærvelige magt, give hver mand sit, måle hver ting efter dens værdi, stræbe ind til virkelighedens dybeste rod og derigennem forme denne virkeligheds hjemmeliv og samfundsliv så heldbringende, som menneskeværk og tidsskifte tillader.“

En sådan filosofisk tale var vel kun for de få, men der var blandt vælgerne øre for regeringspartiernes argumentation: at det var sikrest at bevare den nuværende ledelse af landets politik, også fordi Venstre og Det konservative Folkeparti kun kunne kritisere sammen, ikke regere sammen. Valget gav Venstre 44 mandater, Socialdemokratiet 39, de radikale 33, de konservative 22 og et nydannet oppositionelt Erhvervsparti 1 mandat. Ministeriet Zahle havde herefter et par stemmers flertal i tinget; over for 458.000 stemmer for regeringen stod 452.000 imod. Det radikale Venstre fik vistnok ca. 20.000 stemmer, der under sædvanlige forhold ville være faldet på de konservative, og alliancen med Socialdemokratiet skønnedes netto at have tilført partiet et omtrent lignende antal stemmer. Af regeringspartiets 195.000 stemmer kunne altså op mod 40.000 antages at være

„lånt“ og derfor ikke valgfaste, hvad siden skulle bekræfte sig. – Ved det samtidige landstingsvalg blev der også til dette ting for første gang valgt efter den nye grundlovs regler. Privilegiernes fald betød, at tinget nu mistede det præg af et overhus for det store hartkorn og de velstående, som det havde haft siden 1866. Allerede grev Mogens Frijs' fraværelse betød, at tinget nu var et andet. Man sagde, at „fire husmænd afløste fire lensgrever“, i hvert fald rykkede bønder, småbrugere og fagforeningernes mænd i stort tal ind i det demokratiserede landsting, hvor Venstre og konservative dog tilsammen, som forudset, havde et solidt flertal. Da J. H. Deuntzer efter valget nedlagde sit landstingsmandat – han døde i november i Charlottenlund – tingvalgte Erik Scavenius i hans sted. Om Deuntzer, systemskiftets konsejlspræsident, skal sluttelig gentages, at han havde været mere jurist end politiker, ukendt med de politiske skær, og det er sikkert rigtigt, når det er sagt, at omstændighederne mere end temperament og åndsretning sluttelig førte ham over i den radikale lejr. Hans urne står i Bispebjerg urnehave. C. M. Rottbøll tingvalgte som den eneste af den frikonservative gruppe, der bevarede sit sæde på Rigsdagen under den nye grundlov. Han stod nu i valggruppe med Venstre. Rottbøll trak sig tilbage i 1920 og døde 1928. En søn af ham er den nuværende besidder af Børglum Kloster, hofjægermester Henning Rottbøll, en anden den i 1961 afdøde gesandt C. M. Rottbøll.

Folketingsvalget kunne synes at være absolut tilfredsstillende for Det radikale Venstre, men Jylland havde svigtet. Indenrigsminister Ove Rode havde holdt flere store møder ovre i „hovedlandet“, ofte under bifald, uden at det gav sig synderlig udtryk på valgdagen. I Hornslet var Thv. Povlsen blevet genvalgt med kun 34 stemmers flertal, og i Nørresundby opnåede Hassing Jørgensen kun 2.755

stemmer mod en venstremands 4.264. Rode var stærkt skuffet, dertil meget træt, og han ville helst træde tilbage. Også Zahle var mistroelig. Erik Scavenius imødegik denne næsten opgivende holdning ved at pege på oppositionens svaghed, og P. Munch hævdede nu som før, at det radikale ministerium skulle stå krigen ud, også af hensyn til partiets fremtidige anseelse, og han henviste til, at man over for vælgerne havde forpligtet sig til at fortsætte, hvis der blev flertal, hvad der jo var blevet. Det nyvalgte Folketing gav ministeriet Zahle II et tillidsvotum med 70 stemmer mod 62, og regeringen fortsatte.

*

Det var efterhånden blevet Erik Scavenius' opfattelse, at Tyskland ville blive trængt tilbage, men langsomt, og krigen altså trække ud. I løbet af sommeren 1918 tog udviklingen på vestfronten dog fart, og udenrigsministeren forudså nu krigens snarlige afslutning. Udsigten hertil virkede meget opmuntrende på „forsyningsministeren“, der herefter opgav en på ny i mismod fremsat tanke om et samlingsministerium. Rode og den øvrige regering skulle dog gennem adskilligt, inden Tysklands nederlag blev beseglet ved våbenstilstanden den 11. november 1918. Inden for industrien skete flere og flere standsninger, og dyrtidslovgivningen ændredes i løbet af sommeren derhen, at staten overtog alle udgifter, medens kommunerne før havde båret en del. Arbejdsløshedsunderstøttelsen blev udvidet. For at skaffe Rode nogen aflastning fik Th. Stauning, der jo stadig var medlem af regeringen som minister uden portefølje og som sådan øvede megen indflydelse, fra 18. november 1918 overdraget ledelsen af Indenrigsministeriets afdeling for sociale sager vedrørende arbejderforhold. Denne oprettelse af et midlertidigt Socialministerium, grundlaget for det senere permanente, havde som bag-

grund også de nylige revolutioner i Rusland og Tyskland; de urolige tider gjorde det hensigtsmæssigt, at Socialdemokratiet fik et direkte ministeransvar, men i Staunings udnævnelse lå tillige en erkendelse af, at krigens byrder havde hvilet tungt på arbejderklassen. På hans tilskyndelse gennemførtes ottetimersdagen i statens virksomheder, og han fik vedtaget en lov om otte timers arbejdsdag i fabrikker med døgndrift.

*

P. Munch havde i 1913, som tidligere berørt, gjort opmærksom på, at netop hans „antimilitaristen“s, overtagelse af Forsvarsministeriet ville irritere både kongen, officererne og store dele af befolkningen. Enhver vidste, at vel var dengang en ny junigrundlov hans første mål, men dernæst kom en nedsættelse af de ved forsvarslovene af 1909 hjemlede udgifter, helst en nyordning, der kun tillod at „konstatere neutraliteten“. Fornærmelsen over at se Munch som hærens og flådens øverste under krigen var i visse kredse meget stærk; man krævede – også folk uden for regeringspartierne, der havde en vis respekt for det øvrige ministerium – at forsvaret skulle have en minister, som havde fuld tillid hos dem, der skulle styres og ledes. Munch forholdt sig som altid stillfærdigt myndig, men han drøftede gentagne gange med sine kolleger, om man burde finde en anden forsvarsminister, en tanke, der blev bestemt afvist; de radikale så ingen hellere end Munch som leder af Forsvarsministeriet, og just fordi hans tiltro til landets militære magt var ringe.

P. Munch blev ofte angrebet for, at det var ham, der så stærkt havde kritiseret militærlovene af 1909, som nu anvendte dem uden at ville erklære sig for „omvendt“. Af hans udtalelser i den anledning kan hans holdning som krigstidens forsvarsminister bestemmes således: Forsvarsordningen af 1909, der bestod

Ministeriet Zahle II's medlemmer efter at kontrol-ministrene var udtrådt, Th. Stauning 18. november 1918 overdrages indenrigsministeriets arbejdsforhold og H. P. Hanssen (Nørremølle) den 24. juni 1919 varetagelsen af genforeningsopgaver.

TH. POVLSEN	EDVARD BRANDES	S. KEISER-NIELSEN
P. MUNCH	C. TH. ZAHLE	ERIK SCAENIUS
KRISTJAN PEDERSEN	HASSING JØRGENSEN	C. HAGE
TH. STAUNING	H. P. HANSSEN	OVE RODE

ved krigens udbrud, skulle loyalt opfyldes, ganske uanset hvilke meninger man havde om, hvorledes dansk militærvæsen burde være ordnet; det måtte ikke kunne siges, at det radikale ministerium misrøgtede det af andre løvligt skabte system, som det var faldet i dets lod at forvalte, og som umuligt kunne ændres, så længe krigen stod på. Munch så det tillige som sin opgave at tage så meget hensyn til de netop i militærspørgsmålet stærkt afvigende opfattelser, at man undgik et brud på samarbejdet mellem partierne og dermed den strid om forsvaret, som han, ligesom udenrigsminister Scavenius, anså for skadelig for forholdet til de krigsførende magter. I øvrigt måtte neutralitetsforpligtelserne opfyldes under hensyn til den tilstand, der på ethvert givet tidspunkt fandtes i Europa.

Forsvarsministeren omgikkes de høje militære i sit ministerium med en blanding af fasthed og lempe, også han i en art uniform eftersom han bestandig færdedes i blå jakkesæt, med knækflip og sort bindeslips. Hverken den kommanderende general, J.V.Gørtz, eller generalstabschefen, Palle Berthelsen, kunne være i tvivl om, at Munch, sin smilende ligevægt til trods, nøje ville efterleve Griffenfeldts valgsprog: „Pennen skal styre sværdet“. Generalerne måtte anerkende hans overlegne kundskabsfylde, men deres forudsætninger var nu engang meget forskellige fra ministerens; de ønskede et så stærkt militær som muligt, for at ingen skulle kunne bebrejde dem forsømmelighed, og kongen, der jo selv følte sig som soldat, var i reglen rede til at støtte officererne over for deres radikale politiske chef.

„Bevogtningstjenesten“s opgave var angivet således i en instruks til de militære myndigheder: „Ved eventuelle neutralitetskrænkelser skal – såvel når disse skønnes at være tilsigtede, som hvis de synes tilfældige – i ethvert tilfælde regeringens forholdsordre uopholdelig indhentes, og i intet tilfælde må der

skrides til angreb uden regeringens ordre, medmindre det sker som forsvar.“ Herom stod ingen strid; de tænkte situationer blev ikke aktuelle. Meget uro var der derimod om den sikringsstyrke, der blev indkaldt ved krigsudbruddet, og som oprindeligt talte ca. 54.000 mand, i 1916 endnu 35.000. Efterhånden som der faldt ro over befolkningen, følte en så stor styrke som en tung personlig og økonomisk byrde. Direkte betød sikringsstyrkens omfang næppe meget, især ikke for det fjerne England, men her ansås den danske hær for tyskfjendtlig, og blev den reduceret, kunne det udlægges som et tegn på, at Danmark var ved at ændre sin neutrale holdning. I England og Frankrig havde man desuden den forestilling, at den danske styrke i Jylland bandt en tilsvarende tysk i Slesvig-Holsten, og det kunne ikke helt udelukkes, at de for Danmark så vigtige tilførsler fra England ville blive påvirket af en væsentlig nedsættelse af den militære kampkraft. Alt overvejet mente regeringen dog, at sikringsstyrken burde begrænses væsentligt, vel at mærke hvis der kunne opnås forståelse derom mellem partierne på Rigsdagen, så at der ikke opstod en strid, som ville hendrage de krigsførendes opmærksomhed på Danmark. Trætheden over for sikringsstyrkens byrde var også mærkbar inden for Venstre og det konservative parti, men de ville under de foreliggende forhold længe kun gå med til styrkens reduktion, hvis også de militære myndigheder fandt det forsvarligt; oppositionen frygtede, at der kunne opstå varskeligheder, hvis overkommandoen protesterede ved at træde tilbage, da et sådant skridt af udlandet kunne blive forstået som et varsel om en ny politik i Danmark. Venstre og de konservative fremhævede stærkt, at answeret alene var ministerens.

I denne sag blev P. Munchs hovedmodstander den fungerende overgeneral siden august 1914, den fremragende officer, generalløjt-

nant J. V. Gørtz. Han var slesviger af fødsel og folte sig som repræsentant for sagkundskaben. Der var, skont de to mænd på deres embeders vegne omgikkes fredeligt, en uoverkommelig afstand mellem dem. Overgeneralens indstilling var i meget bestemt af, at de militære sagkyndiges råd ikke var blevet fulgt i årene umiddelbart før 1864, og da han under en drøftelse med sin minister dybt beklagede dette, svarede Munch, at det havde såmænd ingen forskel gjort (når Danmark dog stod over for magterne Prejsen og Østrig). Gørtz må være blevet rystet af en sådan udtalelse. Officererne har måttet erkende, at deres ministers form var behersket, men de har samtidig anset ham for en farlig mand, fordi han var aldeles respektløs over for vedtagne forestillinger.

Også under hensyn til befolkningens stigende uvilje mod indkaldelserne søgte regeringen i foråret 1917 partiernes tilslutning til, at sikringsstyrken indskrænkedes med en fjerdedel. Venstre gik nu med dertil, men Det konservative Folkeparti ønskede sagen stillet i bero til et mere belejligt tidspunkt; der fortes netop da handelsforhandlinger med England. Denne modstand var jo ikke af principiel art, det radikale ministerium besluttede da at nedsætte antallet af indkaldte til højst 24.000 mand. Dette skete i august 1917. Men forinden havde P. Munch afskediget overgeneralen og var derved kommet ham selv i forkøbet. J. V. Gørtz havde nemlig bebudet, at han ville søge sin afsked, hvortil han efter sin alder var berettiget, såfremt nedskæringen blev gennemført, og da en sådan afskedsbegæring fra en overgeneral mod en allerede truffet regeringsbeslutning kunne virke som en demonstration, der vanskeliggjorde landets stilling udadtil, foretrak P. Munch at afskedige ham inden styrkens indskrænkning; det forekom ham uholdbart, at en hærchef til enhver tid kunne demonstrere mod den politiske myn-

digheds afgørelser. Ansvarret lå jo dog hos pennen, ikke hos sværdet, og det kunne ikke være løjtnanterne, som bestemte, hvem der skulle være overkommando.

I oktober 1918 blev sikringsstyrken på ny indskrænket, nu med 3.000 mand. Forinden havde P. Munch haft en længere drøftelse med kongen, hvoraf det med megen tydelighed fremgik, at der ved hoffet stod „ond luft“ netop om denne minister. Ifølge Munchs „Erindringer 1914-1918“ var kongen ved denne lejlighed meget ophidset; han mente at have fået løfte om, at der ikke blev flere indskrænkninger i krigstiden, hvad Munch bestred. Og derefter står der i erindringerne:

Han [Christian X] sprang så over i nogle bemærkninger om, at jeg havde jo aldrig haft min sjæl i det. Jeg sagde dertil: Nej, ikke i den opgave at udvikle hæren, således at den kunne tage en alvorlig kamp op, hvis en stormagt for alvor ville angribe; thi det anså jeg for en uløselig opgave, men derom var jeg enig med et meget stort flertal af folket. Ja, så kunne jeg jo lade være at styre militærvæsenet, når jeg ikke troede på det, afbrød han. Jeg svarede, at så ville konsekvensen være, at ingen der tilhorte folketingsflertallet kunne påtage sig det; det måtte da fore til afskaffelse eller særdeles stor indskrænkning af hele militærvæsenet; jeg havde ikke taget noget sådant op, men lagt vægten på at løse den store, afgørende opgave at lægge de militære forhold under krigen således til rette, at der ikke derom opstod en strid, som kunne drage farer udefra over os. „Å, udlandet, det sørger Scavenius for, han frelser os jo allesammen,“ afbrød han nu igen. Med en del besvær fik jeg efterhånden under stadige afbrydelser udviklet for ham, hvad det var, det drejede sig om. Han talte ikke om enkeltheder, klagede sig stadig...

For at samle det lidt, sagde jeg, at det altså var min hensigt at gå videre med forhandlingen med overkommando og ministerium og rigsdag, men at jeg ikke ventede at få tilslutning i rigsdag og ministerium til mindre end en indskrænkning på 5-6.000. „Så kan De jo sige, at De vil gå,“ svarede han. Jeg svarede dertil, at hvis ministeriet ikke kunne tilvejebringe en ordning, det fandt tilfredsstillende, kunne det naturligvis finde det rigtigt at gå. „Det er ikke ministeriet, det er Dem, det drejer sig om,“ sagde

han; dertil svarede jeg, at jeg ikke agtede at skille mig ud fra det øvrige ministerium, idet jeg var ganske enig med det om det ønskelige i en sådan indskrænkning; den beslutning, der måtte tages, måtte blive det samlede ministeriums, og det ville stå inde for den.

Da jeg siden gentog bemærkningen om, at i ministeriet havde man ønsket en betydelig større indskrænkning, sagde han: „Det går Scavenius sgu ikke med til.“ Jeg svarede, at, som jeg allerede havde sagt, havde Scavenius deltaget i forhandlingen og været ivrig for indskrænkningen. Til sidst gjorde han en utålmodig bemærkning: „Har De mere, nu har det været en time.“ Jeg svarede, at jeg anså det for vigtigt at give ham besked om, hvorledes stillingen var. Ja, det var jo rigtigt nok, sagde han så.

Hans optræden var i det hele en sådan, at jeg, hvis jeg overhovedet havde tillagt det nogen betydning, meget vel kunne have sagt, at når han tog det således, var det bedst, jeg forelagde spørgsmålet om min stilling i ministeriet for statsministeren, og at denne da sagde ham ministeriets stilling dertil. Men jeg foretrak altså at nøjes med at sige ham, at ministeriets og min stilling ville være den samme.

Dette referat, der jo ganske vist kun er givet af den ene part, er så vidt ses det eneste foreliggende, i hvert fald det fyldigste, af en konge i bitter personlig diskussion med en af sine ministre. Men især Frederik VII har nok gentagne gange på samme måde, stundom vel endda med større voldsomhed, men med mindre forstand, villet sige sine ministre besked.

*

Ved krigsudbruddet i 1914 var forsvarsordningen af 1909 endnu langt fra udbygget, og P. Munch, der jo ville være loyal over for de dengang opstillede forudsætninger, måtte råde bod derpå. Herved blev bl.a. det såkaldte „hul i nordfronten“ udfyldt gennem nogle midlertidige anlæg i Dyrehaven. Et egentligt nyanlæg, om end også det midlertidigt, var derimod Tunestillingen, en skyttegravsstilling fra Køge Bugt over Tune til Roskilde Fjord. Den blev af overkommandoen

begrundet med, at den faste fæstning ikke beskyttede København mod moderne svært skyts, og med at feltbefæstningsanlæg havde vist deres værdi under verdenskrigen. Antwerpens fald havde skadet de store forestillinger, som de konservative i Danmark havde gjort sig om værdien af Jesper Bahnsons forter, og i overkommandoens forslag om et løsere anlæg på længere afstand af København kunne regeringen nok se en desavouering af den politisk så omstridte fæstning. Også en Tunestilling, og med den København, ville ganske vist falde, hvis en overlegen fjende angreb den med langtrækkende skyts, men dens mulighed for at værne hovedstaden var dog større end den gamle fæstnings, og anlægget blev bifaldet af hele Rigsdagen. P. Munch blev altså i borgfredens tegn også fæstningsbygger, han, der havde formet Det radikale Venstres militærprogram således, at hær og flåde nærmest fik et grænsepolitisk opgaver. Der var vel enkelte, som mente, at der nu og da blev gjort for store afslag på programmet, men stort set havde forsvarsministeren partiets endog meget stærke tillid, fordi man var overbevist om, at netop han ikke gjorde andre indrømmelser til militæret end de under forholdene strengt nødvendige. Man må dog sige, at var Munch doktrinær i sin teori, var han 1914-18 opportunist i sin praksis. Der blev i krigsårene anvendt 366 mill. kr. til „overordentlige“ militære formål.

P. Munch tillod sig at regne de menige soldater med til hæren og flåden. Han var lydør over for klager fra mandskabet og lod ved flere lejligheder iværksætte undersøgelser. I 1917 vedtoges efter adskillig modstand loven, der gjorde det muligt at overføre værnepligtige, der af samvittighedsgrunde nægtede militærtjeneste, til civilt arbejde; loven støttedes af 500 præster, hvoriblandt fem af de syv biskopper. Siden blev krigsretterne afskaffet og de militære sager henlagt til de sædvanlige

domstole; nogle mærkværdige krigsretsdomme under sikringsstyrken bidrog til, at det gamle krav blev opfyldt.

Man sagde om P. Munchs taler, at de var lige så skaldede som manden selv, uden ethvert zirat. Hans kolige klarhed kom dog hans parti til gode forud for valget i 1918; nye skarer af vælgere kunne jo efter valgretsudvidelsen i 1915 deltage i dette valg, og navnlig mange kvinder følte, at de havde manuduktion i politiske sager behov. Når de havde hørt dr. P. Munch, var deres selvagtelse steget, de mente nu at forstå det hele, og hans saglige, ligesom undervisende tale har utvivlsomt, ved siden af Ove Rodes prispolitik, tilført Det radikale Venstre mange kvindestemmer i 1918.

*

Det var Edvard Brandes, der som finansminister måtte skaffe de penge, som de ekstraordinære militæruddgifter, prisnedsættelserne på vigtige forbrugsvarer og de sociale understøttelser krævede. Han var måske lidt for gammel til at være finansminister under så omskiftelige forhold, han havde heller ikke som N. Neergaard viet en stor del af sit liv til nationaløkonomien, han var kun en talentfuld dilettant, men han besad forståelse for materielle værdier og finansiell flair; han nød tillid i pengeverdenen. Dertil havde han megen respekt for sagkundskaben i „Den røde Bygning“; ved en middag for sine betroede medhjælpere indledte han sin tale således: „Mine herrer embedsmænd, under hvem jeg sorterer!“ Denne mand, der forhen syntes kold og farlig, udfoldede som minister, foruden sin mangesidige intelligens og energi, sit væsens højst elskværdige sider.

Krigsforholdene medførte en udspiling af de offentlige budgetter. Medens statens løbende udgifter i 1913-14 var ca. 111 mill. kr., var de i 1918-19, altså indtil krigens ophør, steget til ca. 616 mill. kr.; men statens ind-

tægter fulgte under krigskonjunkturerne godt med, da de tilsvarende tal her var ca. 124 mill. kr. og ca. 462 mill. kr. Skatter af alle arter indbragte i 1914-15 99,7 mill. kr., i 1918-19 401,5 mill. kr. Den kraftige indtægts- og skattestigning var forudsætningen for, at Ove Rode – „det indenrigsministerielle sugerør“ (i statskassen), som Brandes til fryd for oppositionen kaldte ham – kunne iværksætte sine mange sociale foranstaltninger. Edv. Brandes var som finansminister ikke doktrinær; det var ham ret ligegyldigt, hvorfra staten fik sine indtægter, blot han fik dem, og helst uden vrov. Han gennemførte en tillægsskat på indkomst og formue, en „børsskat“ af aktiesættningen, der i 1916-17 gav statskassen nær 15 mill. kr., og en særlig skat på merindkomsten (i forhold til før krigen). Heller ikke som skattepolitikker var Brandes original, ideen til merindkomstskatten – den første i verden, dog hurtigt efterlignet – var ikke hans, men tanken blev givtig, da denne skat i 1916-17 indbragte 71 mill. kr. Medens de direkte skatter i 1914-15 kun udgjorde 26% af hele skattebeløbet, udgjorde de i 1918-19 60%. „Såtid for mine værkfæller, flåtid for mig,“ sagde Brandes. De krigsførtjenester, der allerede var blevet begrænset ved reguleringspolitikken, blev altså yderligere væsentlig kappet til fordel for statskassen, især for at levnedsmidlerne kunne holdes nede i pris. I foråret 1917 kritiserede N. Neergaard, at man så ensidigt beskattede personer og selskaber, han ønskede større afgift på luksusvarer. Det var ikke nødvendigt at sige dette til Brandes mere end én gang, han havde i grunden en forkærlighed for de ligesom smertefri indirekte skatter, og afgifterne af tobak, øl, vin og smykker blev nu væsentlig forhøjet. I tilslutning til Ove Rodes midlertidige forbud mod at anvende korn til spiritusfremstilling forhøjedes spiritusafgiften sluttelig så stærkt, at prisen på en flaske brændevin steg fra 2,40 kr. til 11 kr. Denne

politik sigte var at lægge tungere afgift på de mindre nødvendige varer for at nedsætte prisen på de nødvendige.

Finansminister Brandes skrev personligt sine lovforslag og lagde megen vægt på, at sproget blev klart; han mente også, at lovfatteren ved selv at føre pennen ligesom tvang sig til en dybere forståelse af de forhold, loven skulle omhandle. Den ham nærstående J. Hassing Jørgensen har fortalt, at Edv. Brandes altid var rede til at drøfte også kollegernes lovforslag og medvirke til den bedst mulige udformning. Men diskussionen på ministermøderne begrænsede sig ikke til det formelle. Uden hensyn til den enkelte fagministers særlige ansvar over for Rigsdagen kunne samtlige ministre ytre sig til hvert lovforslag eller beslutning af nogen vigtighed, også med hensyn til realindholdet og oppositionens mulige kritik. Det gjaldt om at opnå klarhed og enighed og om at forudse, hvor modstanden ville sætte ind, men på vejen dertil kunne ministeriet synes at være splidagtig med sig selv. Som nyudnævnt og politisk uerfaren minister blev Hassing Jørgensen så forskrækket over denne metode, at han frygtede, ministeriet snart måtte opløse sig; siden erkendte han, at kritikken tværs over bordet tværtimod styrkede dets kraft.

*

Trods ministrenes absolutte ligestilling under de indre drøftelser havde regeringen dog en kerne, bestående af Zahle, Brandes, Munch og Rode. De gennemdrøftede alle vigtigere sager, inden de blev forelagt i ministermødet til afgørelse. Scavenius tilhørte ikke „de fire“, da han ikke uden nødvendighed blandede sig i indenrigspolitikken. Kun Marineministeriet havde dengang et automobil til rådighed, og ved arbejdstids ophør kørte P. Munch ofte sine tre kolleger til deres bopæl; dagens spørgsmål fik da på hjemturen en uofficiel og tem-

peramentsfuld behandling. Direktør H. Heilbuth, som Edv. Brandes på grund af racefællelesskabet ikke havde villet se i ministeriet (og som til sin skuffelse heller ikke valgtes til landstingsmand i 1918), kom dog som medlem af Den overordentlige Kommission til at øve megen indflydelse på ordningen af de økonomiske forhold under krigen, altid på Ove Rodes side; desuden spillede han en betydelig organisatorisk rolle i det radikale parti; med pengeofre havde han deltaget i oprettelsen af flere af partiets provinsblade. Nogle omtalte H. Heilbuth som „overministeren“, men der var næppe andet grundlag derfor, end at man naturligvis lyttede til den indsigtfulde, socialt indstillede erhvervsmands råd. Nogle af de mest fremtrædende medlemmer af regeringen mødtes en gang om ugen som „frokostherrernes kreds“ på Heilbuths kontor i København eller var hans gæster på Søholm ved Lundehussøen, siden på Vintappergården ved Lyngby.

P. Munch har ment, at det første ministerium Zahle næppe havde været muligt uden Edv. Brandes, og at det andet hentede en væsentlig del af sin styrke i hans medarbejderskab. Her kommer også Brandes' personlige forhold til kong Christian X i betragtning. Afstanden mellem monarken og statsministeren var stor, ikke blot fordi deres legemshøjde var så forskellig, nej, de gouterede ikke hinanden. Undertiden var det nyttigt at bede Brandes ledsage Zahle til Amalienborg, når en sag af vigtighed skulle drøftes; uden en mellemmand kunne kongen og hans statsminister have vanskelighed ved at få en samtale i stand. Christian X satte derimod finansministeren meget højt; han tilkaldtes ofte til slottet; det hændte, kongen søgte hans råd både i Brandes' villa på Østerbro eller i hans sommerhus i Nærum eller blot i telefonen. I et par kritiske situationer skal kongen have grædt i Edv. Brandes' arme. Også H. N. Andersen

kom lejlighedsvis i Skjoldsgade, J. C. Christensen i hvert fald en enkelt gang. For forholdet til Th. Stauning, det store arbejderpartis formand og repræsentant i ministeriet, betød finansministeren meget. Over for den teoretiske socialisme nærrede denne stærke individualist uvilje, uden for sit eget parti stod han N. Neergaards fløj af Venstre nærmest, vel endda ret nær; men han anså den for blind, der ikke forstod, at det var Det radikale Venstres historiske mission i de vanskelige år at praktisere et samarbejde mellem radikale borgere og socialdemokratiske arbejdere, nemlig af hensyn til samfundets rolige udvikling. Adskillige besværlige sager blev ordnet ved samtaler mellem finansministeren og Stauning. Brandes kunne vinde, hvem han ville, og han befandt sig aldrig bedre, end når det var hans opgave som gesandt at skaffe den radikale regering forståelse i andre partier for bestemte forehavender.

Det blev jo om Edv. Brandes sagt, at han var ministeriets „vimpel og ballast“. Man kan da spørge, hvorfor han ikke var dets chef. Vel, der var sikkert situationer, hvor Brandes ikke var fremmed for den tanke at overtage ledelsen og derved slutte sin løbebane som en dansk Disraeli; dermed ville han i politikken være blevet sidestillet med sin broder Georg i litteraturen. Af flere grunde forblev C. Th. Zahle statsminister - og det var nok bedst så.

Enhver regering har vel en vis fællesånd, i ministeriet Zahle II kunne den nærmest afledes fra Viggo Hørup, men der var dog megen forskel i „livsforståelsen“ mellem f. eks. Edv. Brandes og den fromme Thv. Povlsen, en ikke mindre mellem privatkapitalisten J. Hassing Jørgensen og jordpolitikeren Kr. Pedersen. Det var praktisk, så godt samarbejdet end var, at en fast og neutral hånd hvilede på roret. Regeringens hovedkræfter var jo, foruden statsministeren, indenrigsminister Ove Rode, finansminister Edvard Brandes, forsvarsmini-

ster P. Munch og udenrigsminister Erik Scavenius. Meget betydelige, men også meget forskellige mænd: Brandes den erfarne, halvt spotske ironiker, Rode den sensible digternatur med en også politisk-konstruktiv fantasi, Munch uforstyrrelig logiker og gallernes lærling, Scavenius germanernes lærling med et stænk af kynisme. Hvilken af disse der havde været ministeriets chef, ville han nok ved sit primat uvilkårligt have udfordret de andre ved og til noget *modsat*. Men for bordenden sad den hjemmegjorte C. Th. Zahle; han havde vel ikke kollegernes blændende egenskaber, han havde snævert måttet samle sig om dansk indenrigspolitik, altid i haserne på det nærmeste krav, lange og dybsindige udviklinger var ham imod, og dog blev han ikke blot en vinkel for de større ånders meningsudveksling, men med sin kernesunde forstand, sin snarrådige omtanke og anlæg for kort sammenfatning en både myndig og smidig forhandlingsleder. Eller som Brandes har udtrykt det: „Han evnede at samle forskellige meninger i én handling samtidig med, at han gav hver enkelt anskuelse og de enkeltes personlighedskrav det muligt videste råderum.“ Det er kulant sagt af Brandes, da det er usikkert, om han selv havde evnet det. C. Th. Zahle var med rette dette ministeriums førstemand, også fordi han kunne tåle betydeligere mænd i sin nærhed og lade dem udfolde sig på hver sit felt.

*

Den 5. oktober 1918 anmodede Tyskland de allierede magter om fredsforhandlinger på grundlag af præsident Woodrow Wilsons 14 punkter, der forudsatte folkernes selvbestemmelsesret. De allierede rystede dog fortsat hele den tyske front ved kraftige stød, snart her, snart dér. Det knagede i det stortyske rige. I den tyske Rigsdags møde den 23. oktober krævede Nordsløvigs repræsentant, H. P.

Hanssen, under henvisning til Pragfredens § 5 og den nu knæsatte selvbestemmelsesret for folkene, at Nordslesvig skulle genforenes med Danmark. Under krigen havde Danmark iagttaget en forsigtig tavshed med hensyn til det nordslesvigske spørgsmål. J. C. Christensen havde i 1917 over for udenrigsministeren fortroligt fremsat den tanke, at sagen blev rejst over for Tyskland med svensk-norsk støtte, men Erik Scavenius afviste dette, fordi de sandsynlige tyske modkrav kunne blive farlige, og fordi en overenskomst med Tyskland under krigen kunne opfattes, som om Danmark stillede sig på Tysklands side. Men da det tyske sammenbrud syntes en kendsgerning, vedtog den danske Rigsdag den 23. oktober – altså samme dag som H. P. Hanssen talte i Berlin – en resolution om, at „ingen anden ændring i Slesvigs nuværende stilling end en ordning efter nationalitetsprincippet stemmer med det danske folks ønske, følelse og interesse.“ J. C. Christensen talte ved denne lejlighed med styrke og varme for en national grænse. Næsten hele den offentlige mening ville have Danmark bevaret som en national enhed og ønskede derfor en afstemning at bygge på. Den 11. november sluttedes våbenstilstanden mellem Tyskland og de allierede magter; tyskernes nederlag var dermed beseglet.

Nordslesvigs vælgerforenings bestyrelse og tilsynsråd holdt møde på „Folkehjem“ i Åbenrå den 16.-17. november 1918 for at vedtage en resolution, der udtrykte befolkningens ønsker med hensyn til den folkeafstemning, der nu forudsås. Til dette møde, der blev et folkestævne, havde rigsdagsmand H. P. Hanssen kunnet medbringe et „frihedsbrev“ fra regeringen i Berlin, hvorefter også det nordslesvigske spørgsmål i henhold til præsident Wilsons fredsprogram, skønt Nordslesvig ikke udtrykkeligt var nævnt i dette, burde løses på grundlag af befolkningens selvbestemmelses-

ret. Efter fire år i dybsens nød, lange som en menneskealder, turde sønderjyderne tro på en nytids morgenrøde; kommende fra en verdenskrigs mørketid med sønnetab og savn forstod de, at nu gik det mod lyset, mod befrielse nationalt og menneskeligt. Det var, som om Sønderjyllands hjerteslag hortest i H. P. Hanssens tale. Da skarerne opløstes, syntes mange, at fra dette møde bar de Danmark med sig hjem.

Vælgerforeningens tillidsmænd havde udtrykt deres grænsepolitiske ønsker – som det herefter blev Danmarks sag at fremføre ad diplomatisk vej – sådan, at det helt overvejende danske Nordslesvig skulle betragtes som en helhed, hvis beboere ved et ja eller nej tilkendegav, om de ønskede at komme til Danmark; den samme ret til afstemning skulle tilstødende distrikter i Mellemslesvig have, såfremt de rejste krav derom. Dette var grundlaget for den senere deling af afstemningsområdet i en 1. og en 2. zone. Kun to flensborgere tog på dette tidspunkt forbehold, fordi de forstod, at en sådan ordning sandsynligvis ville betyde deres bys udelukkelse. H. P. Hanssen havde fundet det betimeligt i sin tale at minde om bibelordet: „Hvad du vil, at andre ikke skal gøre imod dig, det skal du heller ikke gøre imod dem!“, hvormed han ville sige, at ingen burde begære mere end den danske del af Slesvig forenet med Danmark. Dermed tilkendegav han sit etiske standpunkt under den grænsekamp, som han vel allerede da, trods den overvældende enighed i Åbenrå og på Christiansborg, forudså. Og den udeblev heller ikke. Allerede sidst på året udgik fra de sønderjyske foreninger i København „Dannevirkebevægelsen“, hvis program lå i dens navn, men som, skønt stadig virksom, efterhånden trådte tilbage for „Flensborgbevægelsen“, der samlede sig om at bjærge i hvert fald Slesvigs gamle hovedstad til Danmark. I ret vide kredse både nord og syd for Konge-

åen bredte sig den anskuelse, at den nye rigsgrænse ikke burde drages snævert, eller slet ikke, efter nationalitetsprincippet. Venstre og Det konservative Folkeparti blev påvirket af disse stemninger, især dog de konservative.

*

Da krigen var sluttet, bemærkede kongen til forsvarsminister P. Munch, at det havde regeringen nok ikke ventet, den var jo gået ud fra Tysklands sejr. Hertil svarede Munch, at regeringen havde lagt sin holdning an på at forslå til alle muligheder, og at han ikke havde troet på en egentlig sejr for Tyskland. I sine erindringer skriver Munch om sine følelser, da han den 10. november fra Udenrigsministeriet modtog det ikke uventede budskab om, at Tyskland ville underkaste sig de allieredes våbenstilstandsbetingelser:

„Men det var dog med en dyb følelse af befrielse og tilfredshed, at jeg modtog den endelige bekræftelse på, at det blodige opgør var til ende, og at det var sluttet med nederlag for det Tyskland, der gennem tiderne havde stået som den store fare for Danmark, og som dannede den stærkeste trussel mod de frihedens og menneskelighedens ideer, som jeg havde viet mit arbejde.“

*

Allerede den 11. november besluttedes det gradvis at hjemsende sikringsstyrken samt at inddrage minespærringen og borttrydte armeringsarbejderne. Hjemsendelsen af de ældste årgange fremskyndedes af hensyn til den uro, der herskede hos en del af soldaterne under indtryk af revolutionen i Tyskland; forinden var bundstykkerne taget ud af geværene, så at de blev uanvendelige. Munch havde 1914-18 opmærksomt fulgt krigens gang for deraf at drage en lære, f. eks. med hensyn til fæstningers modstandsdygtighed, som Danmark kunne anvende på sit eget forsvarsvæsen. I 1919 nedsattes under P. Munchs forsæde en mili-

tærkommission til oplysning af begivenheder under krigen og til drøftelse af hærens og flådens fremtidige ordning.

Det var i denne kommission, at de forhandlinger, som L.C.F. Lütken på J.C. Christensens vegne 1902-06 havde ført med den tyske generalstab, og som syntes under visse forudsætninger at stille en militærkonvention i udsigt, omsider kom for en dag i fuldt omfang. Munch var betænkelig ved i den foreliggende situation at offentliggøre de herom foreliggende akter, bl. a. fordi det kunne gøre skade udadtil og trykke stemningen omkring den forestående genforening. Akterne og kommissionens forhandlinger derom blev dog offentliggjort i september 1919; til dette skridt medvirkede, at både Det radikale Venstre og Socialdemokratiet i J.C. Christensens forehavende i århundredets begyndelse så en oprejsning for „tyskerkursens regering“ 1914-18. De to partier, der bar ministeriet Zahle II, havde desuden den opfattelse, at Venstres formand var begyndt, dog uden at forpligte sig, at udnytte de patriotiske, yderliggående stemninger, som grænsespørgsmålet efterhånden havde rejst, og de troede, at Lütkenpapirernes offentliggørelse ville sætte en stopper derfor.

J.C. Christensen kom ganske rigtigt i en højst ubehagelig situation, han var den for forhandlingerne ansvarlige; Lütken lå allerede under mulde. Tyskland havde jo ved krigsudbruddet netop ikke krævet af Danmark, at det skulle træffe et valg, men havde ladet sig nøje med en Bæltspærring – og var jo i øvrigt blevet besejret. Den tidligere konsejlspræsident forklarede sine motiver til drøftelserne 1906-07 derhen, at han havde villet jævne vejen for et godt forhold til Tyskland ved at berolige de militære kredse dernede m. h. t. Danmarks optræden under en krig. Han tog afstand fra den udtalelse, som Lütken havde fremsat over for Moltke i 1907, den, at hvis Danmark ikke kunne opretholde sin neu-

tralitet under en tysk-engelsk krig, ville det „gå med Tyskland“. Det var, sagde J. C. Christensen, en vel kraftig understregning af vor vilje til ikke at komme i en ødelæggende krig med Tyskland. I øvrigt mente han, at ingen for alvor kunne ønske, at samtalerne ikke havde fundet sted, da han troede, de mere end noget andet havde bidraget til, at Danmark i 1914 ikke blev inddraget i krigen. N. Neergaard har til dels vurderet samtalerne på samme måde; han finder, at de i mere end én henseende var risikable, men at de dog vist nok har bidraget til at give Tyskland større tillid til oprigtigheden af Danmarks neutralitetsvilje. H. P. Hanssen, Nørremølle, har ment at de fortrolige samtaler „i deres helhed havde gavnlige virkninger ved at udvikle den atmosfære, som gjorde det muligt at holde vort fædreland uden for den store verdenskrig.“ Th. Stauning kan citeres for denne udtalelse: „Det var en dristig og angribelig affære, hvor rigtig den end var i sine mål og forudsætninger.“ Historikeren Erik Møller har ikke fundet anledning til at takke J. C. Christensen for hans „hjemmegjorte udenrigspolitik“; han skønner, at Danmark ved denne lejlighed var ved at begive sig ind i løvens gab, men lykken var bedre end forstanden. Erik Møller må dermed have ment, at konsejlspræsidenten var meget nær ved at tillade Tyskland at stille betingelser for Danmarks fortsatte eksistens.

Det gjorde næppe J. C. Christensen nogen synderlig skade, at sagen nu kom for en dag; han fremholdt, at samtalerne mellem Lütken og Helmuth v. Moltke ikke havde haft nogen forbindende karakter, og det var altså desuden hans overbevisning, at de havde været til megen nytte. Mange livserfarne menige vælgere mente, at den „rævevorne“ Christensen simpelt hen havde lokket ud af tyskerne, hvad deres hensigter i krigstilfælde var, og derpå havde indrettet Danmarks for-

svar derefter, nemlig gennem militærordningen af 1909.

*

Nu et dystert mellemspil. P. A. Alberti havde først siddet i Horsens Tugthus, fra 1912 i Vridsløse, hvorfra han løslødes i august 1917. Efter et ophold i en vens hus ved Vesterhavet færdedes han daglig i København, og man bemærkede, at hans tidligere så vældige korpus var ligesom høvlet for 100 pund. Også Otto Rung, der i de to år, forhørene stod på i 7. kriminalkammer, havde ført protokollen, mødte på gaden den stejle og magre skikkelse, der altid ufraendt så lige ud. Han fandt, at Alberti nu lignede en pensioneret, højt fortjent embedsmand, med et præg af noblesse, der gav ham et skær af værdighed og af soning. Alberti spillede efterhånden gerne en l'homme i nogle få slægtninges og venners hjem. Han indfandt sig på traverbanen i Charlottenlund hver løbedag.

Blandt J. C. Christensens gode bekendte i København var ørelægen, professor Ernst Schmiegelow. Han har i „Bogen om J. C., skrevet af hans Venner“ på grundlag af Christensens egen beretning til ham fortalt, at den tidligere konsejlspræsident, der da boede på Gammelholm, en søndag morgen hørte dørklokken ringe og, da han var alene hjemme, gik ud for at lukke op. Han fandt da en høj, mager mand stående ved døren, ansigtsfarven var gusten og øjnene dækket af en pincenez med stærkt mørkfarvede glas. J. C. Christensen kendte ham ikke, men den fremmede præsenterede sig som Alberti og bad om et øjeblik samtale. Da han var kommet indenfor, fortalte han, at han i de mange år i fængslet altid havde tænkt på det onde, han havde forvoldt ham. Alberti sagde, at disse tanker havde pint ham forfærdeligt, men at det havde været ham til nogen trøst, at det måske skulle lykkes ham engang at opsøge J. C. Christen-

sen og spørge, om han ville tilgive ham. Her-til svarede Christensen ja, og med et håndtryk forlod Alberti ham. Han døde i 1932 efter at være påkørt af en sporvogn og blev begravet på Assistens Kirkegård i København.

Hvad havde P.A. Alberti egentlig tænkt om sig selv? Han var efter sin losladelse anstændigvis intet interview-objekt, men i det af forretningsmanden, overretssagfører Thorvald Mikkelsen (død 1962) skrevne privattryk „Mit Liv i Kravlegården“ findes nogle til-løb til den så dybt faldne storheds selv-vurdering:

Alberti stiftede jeg bekendtskab med nogle år efter, at han havde afsonet sin straf. Da han gik i fængsel, var han en stor, kvabset, temmelig udelikat mand at se på, mindede om en overfed sølhund. Da han kom ud var han slank og knoglet, med smukke, vær-dige ansigtstræk. Han talte om sit fald med kolid overlegenhed, uden skam. Han så således på det, at han havde brudt de borgerlige love, gennem sit fængselsophold betalt prisen for at blive opdaget, og at han og samfundet nu var kvit -- de skyldte ikke hinanden noget.

Han interesserede sig stadig for politik, navnlig udenrigspolitik. Hans betragtninger var kloge og velafvejede; han talte som en statsmand, der kender verden -- uden illusioner, men uden bitterhed.

I 1919-20 udgav mit firma en lille årsberetning på engelsk om Danmarks økonomi og politiske stilling. Den er i det væsentlige skrevet af ham og er vist den eneste tryksag, han efterlod sig. Det var et arbejde, der interesserede ham meget, og som i dag har en vis historisk interesse.

Jeg satte megen pris på Alberti -- en af de klareste, kolidste og mest overlegne mænd, jeg har truffet.

*

Med nogen grund kunne ministeriet Zahles eksistensberettigelse siges at være ophørt med krigens slutning. Dets medlemmer var trætte, nogle nedslidte. Dette at have regeret som mindretal under krigen havde desuden krævet en opportuniste, der var farlig for et radikalt parti; det var betænkeligt, om just et

radikalt ministeriums levetid blev af usædvanlig længde -- og ministeriet Zahle II var i så henseende kun overgået af Estrups regering -- eftersom de fleste fremskridt dog vel fødes i oppositionen. Finansminister Edv. Brandes havde utvivlsomt helst set, at ministeriet var demissioneret, da freden indtrådte, han sad i dets resterende tid kun løst i sin stol, rede til opbrud; det samme gjaldt i visse situationer C.Th. Zahle, Ove Rode og Erik Scavenius, vel også under indtrykket af, at store oppositionsblade efter våbenstilstanden ikke mere pålagde sig noget bånd, men rettede beskyldninger mod regeringen, navnlig for at have fort en tyskvenlig udenrigspolitik under krigen. Men alligevel slap den radikale regering ikke statsroret. Hvorfor ikke? For det første var valgperioden ikke udløbet, og man havde jo forud for valget i 1918 lovet vælgerne et fast styre „krigssituationen“ ud, altså ikke blot krigen ud, og der bestod virkelig en krigssituation også efter, at våbnene var nedlagt, især fordi U.S.A. opretholdt blokaden af Tyskland, hvilket voldte varetølførslen til Danmark store vanskeligheder. Navnlig P. Munch ønskede som før ministeriets forbliven, og til hans tidligere argumentation for ikke at give op føjede han nu med megen styrke, at der efter Tysklands sammenbrud var blevet mulighed for at løse det sonderjyske spørgsmål, vel at mærke således, at Danmark forblev en ren, men altså større nationalstat. Han frygtede som historiker, at de gamle Ejderstatstanker kunne genopstå, og det måtte være et radikalt ministeriums store opgave -- skønt valget i 1918 ikke havde givet det noget mandat der-til, eftersom sagen dengang ikke forelå -- at hindre, at der på ny blev grebet fejl i Danmarks nationale hovedspørgsmål, også selv om prisen derfor skulle blive, at Det radikale Venstre ved et senere valg led tab.

De allerede fremførte årsager til, at ministeriet Zahle blev siddende også efter krigens

ophør, er dog næppe udtømmende. Der var utvivlsomt hos nogle af ministre opstået en så stor selvfølelse, at de næsten ikke kunne forestille sig et Danmark uden radikalt styre. Som Ove Rode sagde på et partimøde: „Landet skal regeres, og det skal regeres godt!“ Efter fem, seks års slid tog ministeriet Zahle II da også efterkrigstidens og den sønderjyske byrde på sig, stærkt tilskyndet dertil af Socialdemokratiet, skønt både regeringen og partiet hårdt trængte til at ligge brak. At ministeriet blev siddende efter november 1918, som dets parlamentariske ret jo var, medførte ganske sikkert, at Sønderjylland i højere grad blev et kampspørgsmål, end det ellers ville have været tilfældet, fordi visse højrestrømninger omkring den forestående genforening kunne bruges mod det i manges øjne alt for standhaftige ministerium. C. Th. Zahle og hans mænd forstod ikke, dog nok Edv. Brandes undtaget, at med krigens ophør var ministeriets stilling væsentlig svækket. Mo'ren havde gjort sin pligt, og mo'ren kunne gå! Erik Scavenius', som mange havde ment, magiske evner i udenrigspolitikken kunne nu undværes. Stærke og farlige kræfter samlede sig efterhånden, åbenlyst og skjult, mod den radikale regering.

*

Svigtende finanser gav oppositionen dens første lejlighed til at rette et alvorligt stød mod ministeriet. I januar 1919 stod det finansminister Brandes klart, at der for det løbende finansår ville blive et underskud på ca. 150 mill. kr. Hovedårsagen var, at Indenrigsministeriets udgifter til nedbringelse af priserne og til direkte tilskud til arbejdsløse og andre nødstedte var blevet undervurderet med over 100 mill. kr. Brandes ville tage skylden på sig og gå af, hvilket let kunne have medført det hele ministeriums demission. Man så dog en udvej i at optage et indenlandsk statslån på 120 mill.

kr., og den 12. februar forelagde Brandes lovforslag derom. Venstre og Det konservative Folkeparti krævede som betingelse for at stemme for lånet, at loven af 7. august 1914 om prisregulering m.v. nu, efter krigens afslutning, blev ophævet eller snævert tidsbegrænset og erstattet af andre, med Rigsdagen trufne bestemmelser. Det kunne jo også siges, at så længe augustloven bestod, havde Danmark et étkammersystem, for så vidt som regeringen frit kunne udstede sine administrative forordninger, blot Folketinget var indforstået dermed. De „enevældige“ regulerende indgreb var, som foran nævnt, blevet færre siden 1917, men hvad oppositionspartierne ønskede var, at Rigsdagen, den hele Rigsdag, også Landstinget, i alle forhold skulle have sin medbestemmelsesret tilbage. Derfor kædede de statslånet sammen med augustlovens bortfald; det stod i Landstingets magt at sætte dette krav igennem ved at nægte loven om lånet.

Ministeriets standpunkt var dette, at forkastelse af et statslån, der var nødvendigt for statshusholdningens førelse, var ganske det samme som en forkastelse af finansloven, altså en tilbagevenden til det gamle Højres forfatningspolitik. Indenrigsminister Ove Rode var forhandlingsvillig, men han mente, at landets økonomiske stilling aldeles ikke tillod en hurtig afvikling af krigstidens restriktioner, og vendte sig heftigt mod Venstres formand, J. C. Christensen. Rode udtalte, at reglerne i grundloven af 1915 havde gjort det muligt at løse enhver finanskonflikt mellem Folketing og Landsting, kun med en eneste undtagelse: statslån, hvorom der ingen regler var, som kunne hindre Landstinget i at begå et politisk overgreb. Venstres formand havde i situationen med skarpt blik fundet denne svaghed frem, sagde indenrigsministeren, og da han jo i 1915 havde gjort Landstinget praktisk taget uopløseligt, havde han nu skabt sig et sted,

hvorfra han kunne føre sin politik, efter at den ikke længere havde tilhold hos et flertal i Folketinget. J. C. Christensens svar var, at efter at forfatningen var kommet til at hvile på den almindelige valgret, var en appel fra Folketingets mindretal til det andet ting ikke nogen fornægtelse af parlamentarismen. Rigsdagen skulle genindsættes i sine grundlovmæssige rettigheder. Skulle udgangen på konflikten blive et valg, kunne Christensen med sindsro imødesee et sådant; det ville sandsynligvis bringe Venstre til magten, hvad også betød, at den bestående valglov, der begunstigede partiet, ikke foreløbig kunne ændres. Neergaard anså det for nødvendigt for landets økonomiske trivsel, at erhvervene genvandt deres frihed.

Folketinget vedtog, som det var at forudse, loven om statslånet, men Landstinget fastholdt betingelsen: augustlovens snarlige bortfald. Ministeriets tilbagetræden var da sandsynlig, og under debatten i tinget udtalte indenrigsministeren under dyb tavshed, at „det vel er sidste gang, jeg taler fra denne plads“ (ministerbænken). 1. marts 1919 indgav ministeriet Zahle II sin afskedsbegæring, som kongen dog tog forbehold overfor, idet han ønskede tid til overvejelse af stillingen. Ministeriet begrundede sit ønske om at træde tilbage med, at Landstinget havde handlet uden for forfatningens forudsætninger. Regeringen og dens parti kunne dermed mene sig taktisk velbjærget. Vel ville man afgjort helst undgå valg under den gældende valglov, men skulle ministeriet Zahle falde, kunne det ikke falde bedre, d. v. s. blødere, end i en kamp for Folketinget. Der var gjort klart skib ved et krav om nyvalg af Folketingets præsidium; det var meningen at sætte C. Th. Zahle i formandsstolen for derved at vise, at tingets flertal havde stået bag ministeriet.

*

Kongen ønskede et samlingsministerium, men et sådant blev afvist af de to partier, der bar regeringen; de ville tvinge J. C. Christensen frem til ansvaret og så ham gerne danne et ministerium mod Folketingets flertal. Venstre og de konservative anbefalede monarken at tage et forretningsministerium; han førte da også nogle orienterende samtaler med bl. a. overpræsident Fr. de Jonquières og departementschef Frits Schrøder. Der kom dog intet ud deraf, sikkert også fordi Christian X indså, at et forretningsministerium ikke kunne dække ham på samme måde som et politisk ministerium, der bundede i Folketinget. Kongen havde derefter flere samtaler med J. C. Christensen, der dog klogt forholdt sig yderst forsigtigt; han kunne ikke indlade sig på at danne regering, før offentligheden havde set, at alle andre muligheder forgæves var prøvet. Den 3. marts mente han at have fået en formelig opfordring til at sammensætte et nyt ministerium og gik da i gang dermed. Venstres formand var tilkaldt til en ny konference den 4. marts formiddag, og det antoges almindeligt, at der nu ville komme et ministerium J. C. Christensen. Det forlød, at det udpegede kabinet aftenen forinden havde været samlet til middag i „den politiske enkefrue“ Marie Lassens københavnske hjem på Gefions Plads, og at fru selv, Vilh. Lassens efterladte hustru, skulle være medlem af den nye regering - i så fald som landets første kvindelige minister.

J. C. Christensen indfandt sig på Amalienborg kl. 11, og han er blevet meget overrasket, sikkert også krænket, da kongen, som tidligere indtrængende havde påkaldt hans hjælp, nu udtalte, at han ikke ville udnævne en regering, der ikke var i overensstemmelse med Folketingets flertal; herom ville han udsende en erklæring. J. C. Christensen må have anset det for så godt som sikkert at han skulle danne ministerium. Kongen havde bragt

ham i en pinlig situation. Hvad var der sket? Ove Rode og P. Munch havde ikke helt sjældent skrevet anonyme artikler i „Politiken“, undertiden for at påvirke én eneste læser, kong Christian. Den 3. marts, da man gik ud fra, at et ministerium Christensen var umiddelbart forestående, skrev Rode en artikel, hvori han erindrede om Christian IXs kamp mod Folketinget. Det var ikke ganske berettiget at drage en sådan historisk parallel, sagvolderen var jo ikke kongen, men Rode vidste, den ville gøre indtryk på ham, så meget mere som F.J. Borgbjerg efter aftale skrev på samme linje i „Social-Demokraten“. Da statsminister Zahle allerede om morgenen, altså før J.C. Christensen ankom, var hos kongen, sad denne med de to aviser foran sig og sagde gentagne gange: „Jeg kan jo ikke gøre det, det står jo dér.“ Han havde sandsynligvis også været under påvirkning af Edv. Brandes og kabinetssekretær Krieger. Inden J.C. Christensen forlod Amalienborg, havde han fået Christian X til dog at supplere sin påtænkte erklæring med et ønske om, at der blev afholdt valg, men denne tilføjelse fik Zahle senere på dagen kongen til at slette, hvorved udtalelsen unægtelig i nogen grad ændrede karakter, hvilket skulle vise sig ubekvemt for monarken under påskekrisen året efter, da han netop procederede på, at det folketingsflertal, han skulle respektere, måtte fastslås ved et valg.

Christian X indkaldte Rigsdagens otte gruppeformænd til en konference samme eftermiddag; med statsministeren stående ved sin side gav han da følgende meddelelse:

„Som resultat af mine overvejelser udtaler jeg, at jeg ikke udnævner et ministerium, der ikke er i overensstemmelse med Folketingets flertal. Jeg beklager, at et samlingsministerium ikke har udsigt til at kunne dannes. Jeg beder partierne overveje, hvorledes de politiske forhold bedst kan ordnes, idet jeg har tillid til, at de herrer i deres overvejelser vil have

landets og folkets sande vel for øje i disse svære tider. Jeg modtager gerne et forslag om, hvad partierne har kunnet enes om.“

Den radikale Herman Trier takkede varmt kongen for denne absolutte udtalelse; han troede, den ville vække glæde landet over som en yderligere stadfæstelse af parlamentarismen. Trier havde altså opfattet Christian Xs udtalelse som en principiel konstitutionel tilkendegivelse, hvilket syntes kongen velkomment. Regeringspressen nærmest hyldede ham. „Politiken“ skrev, at for alle tider havde kronen nu bundet sig til folketingsparlamentarismens princip. Den megen glæde var dog nok ubetænksum. Statsministeren havde ved sin nærværelse kontraseret kongens erklæring, i hvis principielle indhold han ikke kunne være uenig, men han havde næppe nogen andel i dens tilblivelse, bortset fra at han havde fået kongen til at stryge den ganske betydningsfulde tilføjelse om at holde valg. Udtalelsen, som den fremtrådte, var altså Christian Xs personlige viljesytring. Dette måtte være betænkeligt fra et forfatningsteoretisk synspunkt, og der skulle kun gå et år, inden regeringspartierne frakendte kongen ret til en tilsvarende personlig optræden. Men professor, dr. phil. Erik Rasmussen, der med skarpsyn har analyseret statslånskrisen og dens lære, har evig ret i, at „den øjeblikkelige taktiske fordel i politik ofte sættes over principielle betragtninger...“, der i øvrigt jævnlige tjener til at dække for de første. Og kongens udtalelse den 4. marts 1919 („Folketingsparlamentarismen fastslået ved kgl. resolution“) var naturligvis en øjeblikkelig fordel for ministeriet Zahle og de partier, der bar det.

De forhandlinger mellem partiførerne, hvortil kongen havde opfordret, blev resultatløse, og han modtog derpå den 7. marts regeringens demissionsbegæring, dog således at den blev anmodet om at fungere indtil videre. Det kom derefter til et mellem spil, idet

Christian X, rådet dertil af C. Th. Zahle, der måske igen var rådet af Edv. Brandes, henvendte sig til grev Mogens Frijs. Denne erklærede sig villig til, hvis ingen anden udvej fandtes, at træde i spidsen for et upolitisk „opgaveministerium“, nemlig med den opgave at få vedtaget en for partierne tilfredsstillende ny valglov; han mente, at valglovsspørgsmålet lå bag statslånskrisen, og at denne ville hævnes, hvis man enedes om en valgordning. Ikke „opgaveministeriet“ selv, men et fællesudvalg i Rigsdagen eller en parlamentarisk kommission skulle udarbejde den nye lov, hvorefter grev Frijs blot skulle udskrive valg og, når dette var afholdt, træde tilbage. Planen vandt ikke tilslutning hos partierne, og hermed forlod Frijsenborggreven for stedse den politiske scene. Det var hans agt at skrive om sin fader, C. E. Frijs' politiske gerning og om det frikonservative partis historie, men han blev ved sygdom forhindret deri. Grev Mogens Frijs døde 1923 uden at efterlade sig mandlige arvinger. Frijsenborg var som det første af lensgrevskaberne overgået til fri ejendom, allerede i 1920, og det frigjorte Frijsenborg gods arvedes af datteren, lensgrevinde Inger Wedell, som 1935-52 var overhofmesterinde hos dronning Alexandrine.

Forhandlingerne partierne imellem fortsattes, og den 18. marts tog ministeriet Zahle på opfordring af den socialdemokratiske og den radikale gruppe sin afskedsbegæring tilbage. Regeringen forelagde derefter på ny statslånsforslaget og samtidig et forslag om augustlovens afvikling, begge forslag i Landstinget, hvilket blev opfattet som et tegn på, at man ønskede et forlig. De to lovforslag skulle ved en underforståelse spadsere sammen; tinget fremmede ikke statslånsagen, før der var enighed om afviklingsloven. Den 30. marts blev der indgået den aftale, at augustloven skulle tidsbegrænses til 1. september; indtil Rigsdagen mødtes i oktober skulle indenrigs-

ministeren kunne udstede nye bestemmelser med samtykke af et rigsdagsudvalg. Afviklingen var altså sikret, og oppositionen ville blive medbestemmende for det tempo, i hvilken den skulle ske. Til gengæld fik finansminister Brandes sit statslån. Under den hårdnakkede krise havde H. N. Andersen været ivrig for, at det radikale, af Socialdemokratiet støttede ministerium blev siddende, nemlig som et værn imod tidens revolutionære bevægelser i det øvrige Europa.

*

C. Th. Zahle havde i forsommeren 1919 fået den tanke, sandsynligvis indgivet ham bl. a. af Ove Rode, at H. P. Hanssen, Nørremølle, hidtil Nordslesvigs danske rigsdagsmand i Berlin, burde optages i regeringen for at tilrettelægge den lovgivning, den forestående genforening ville nødvendiggøre. Zahle har også troet, at H. P. Hanssens optagelse meget ville styrke ministeriet under de stadig skarpere stridigheder om grænsespørgsmålet. Sønderjylland var jo endnu ikke indlemmet, men Hanssens statsborgerlige stilling var en sådan, at han godt kunne udnævnes til dansk minister, idet han var født før Wienerfreden og derfor såvel dansk som prøjsisk statsborger. Han var utvivlsomt venstremand, dog havde han færdedes i det radikale Studentersamfundet, og han kendte derfra meget vel Rode og Munch og deres stærke interesse for Sønderjylland. H. P. Hanssen selv var naturligvis meget optaget af de mange problemer, der ville opstå ved Nordslesvigs indtræden i det danske statssamfund, han ville gerne være med til at løse dem og indvilligede derfor i at blive minister uden portefølje, overdraget varetagelsen af anliggender vedrørende indlemmelsen af de sønderjyske landsdele. Udnævnelsen forelå den 24. juni 1919, d. v. s. ved fredstraktatens offentliggørelse, men det havde knebet at opnå kongens underskrift. Christian X var

blevet påvirket af de stigende krav om en „historisk“ rigsgrænse, altså en sydligere end den, folkenes selvbestemmelsesret forventedes at føre til, medens H. P. Hanssen netop ønskede sindelagsgrænsen. Den omstændighed, at kongen efter titlen også var „hertug til Slesvig“, altså historisk det *hele* Slesvigs fyrste, var heller ikke Christian X ligegyldig; egentlig så han helst, at det gamle hertugdømme ikke blev delt. Lå en personalunion mellem Danmark og Slesvig ikke nær? Edv. Brandes tilrådede meget monarken at udnævne Hanssen, hvad også H. N. Andersen gjorde af saglige grunde, men det lå så hårdt, at Zahle måtte forlange statsråd på Marselisborg, hvor kongen opholdt sig, og afvise såvel udsættelse som en midlertidig udnævnelse, før underskriften kom fra Århus. Dagen efter offentliggjorde „Hejmdal“ en brevveksling mellem C. Th. Zahle og H. P. Hanssen om ministerstillingen. I sin opfordring til Hanssen fastslog statsministeren, at „I Deres indtræden i ministeriet vil jeg . . . . . ikke se nogen partipolitisk tilslutning til ministeriets og Det radikale Venstres politik. De vil i politisk henseende være fuldstændig frit stillet.“ I sit svar fremhævede Hanssen denne forsikring som en nødvendig forudsætning for at acceptere udnævnelsen.

*

Der var adskillige anselige mænd i H. P. Hanssens slægt. Nogle tog på langfart, således en broder til hans fader, der blev leder af Østasiens næststørste handelshus; brodersønnen overvejede en tid i sin ungdom at rejse ud til ham. Den gård, Nørremølle i Sundeved, hvis navn forbandtes med H. P. Hanssens eget, født dér i 1862, ligger i et dalstrøg et kvarters gang fra Allsund. Den store gård med tilhørende brænderi havde mange tyske soldater indkvarteret i 64, og drengens første sikre erindring blev en skov af stålblanke bajonetter ude på gårdspladsen. Da Nørremølle ikke var

synlig fra de danske krigsskibe, der dengang lå på Allsund og skulle vogte det, anvendte tyskerne nemlig gården som samlingsplads natten forud for overgangen over sundet og Als' erobring. – Og 15 år senere: Siddende på de sprængte rester af krudtkammeret i Dybbølstillingens skanse IV traf han en vinterdag i 1879 den beslutning ikke, som de fleste unge dengang, at udvandre for derved at befri sig for fremmedvældets tryk, men at blive hjerneme og underkaste sig den prøjsiske militærtjeneste. Han havde set sin fader græde efter Frankrigs nederlag ved Sedan i 1870, adskillelsen fra Danmark kunne nu blive langvarig, og et Nordslesvig uden ungdom ville tabe kampen mod den fremtrængende tyskhed. Han måtte altså blive. – Og endelig: Ikke et stenkast fra dette den personlige afgørelses sted, i Kongeskansen på Dybbøl Banke, talte H. P. Hanssen 41 år senere ved den store genforeningsfest den 11. juli 1920 til den tusindtallige forsamling, idet han pegede på alle de kampens og historiens steder i Sundeved, der lå udbredt som et tæppe for bankens fod; skønt han ved den lejlighed var trængt tilbage i talernes række på grund af den forudgående bitre strid om grænsen, følte det, som overleverede netop han Nordslesvig til det danske folk. – Hans livs ringgang var sluttet, den ringgang, hvis centrum var Dybbøl.

Storbondesønnen H. P. Hanssen nærede en lyrisk kærlighed til Sundeved, der kan sammenstilles med Jeppe Aakjærs til Fjends og Salling. Han havde et digtersind, digter blev han vel ikke, men verslinjer af Bjørnson, Ibsen og Hostrup gik ved hans anvendelse af dem i store stunder over i den politiske historie. I sin tidlige ungdom var H. P. Hanssen vel mest af alt „en glad gut“ i Bjørnstjerne Bjørnsons forstand. Ingen skyldte han mere end den norske digter og den danske folkehøjskole, især Askov; det „historisk-poetiske“ forblev den inderste kraft i hans liv, og han fik den

sjældne lykke i munden at få lagt det ord, som er dåd. På hans arbejdsværelse stod til hans dages ende en buste af Bjørnson, med hvem han tilfælles havde den varme medmenneskelighed, lyssynet og fremskridtstroen. Men på selve skrivebordet stod et fotografi af historikeren, rigsarkivar A. D. Jørgensen, hans landsmand og nationalpolitiske opdrager, der, dybt ramt af ulykken i 1864, virkelighedstro forudså nødvendigheden af det gamle dansk-tyske hertugdømme Slesvigs deling ved en sindelagsgrænse engang i fremtiden. Han sagde med sin lærefader og ven: „Ja, rigets skel sættes dér, hvor folket har sin grænse“.

H. P. Hanssen var både idealist og realist, både idéens og omstændighedernes mand. Efter at han i en mærkelig tidlig bevidsthed om et kald havde uddannet sig til folkefører – sekretær i den nystiftede vælgerforening 1888, udgiver af „Hejmdal“ 1893, landdagsmand i den projsiske Landdag 1896, rigsdagsmand i Berlin 1906 – søgte han at ibløse den sønderjyske nationalitetskamp en ny ånd. Over for den statsretlige værdi af Pragfredens § 5, der jo bestemte, at befolkningen i de nordlige distrikter i Slesvig skulle afstås til Danmark, hvis den ved fri afstemning udtalte ønske derom, var han skeptisk, efter at Projsen og Østrig havde „ophævet“ paragraffen i 1878, og han frygtede navnlig, at det proteststandpunkt, den stærkt bidrog til at vedligeholde i de første årtier efter adskillelsen fra Danmark, skulle medføre en afventende passivitet, under hvilken danskheden efterhånden ville svækkes. Hvad H. P. Hanssen ville fremme, uden tilsidesættelse af den historiske og moralske ret og håbet om en gensforening med Danmark, var en selvbevidst, dygtig, økonomisk uafhængig danskhed i Nordslesvig, en „stat i staten“ Projsen. Af *sagen*, der, som han sagde, altid lå som fjerne skove i blålig dis, skulle derfor gøres *sager*. Man måtte ud af drømmens verden og ind i arbejdets; der

skulle iværksættes forbindelse mellem de høje idealer og det praktiske liv. Med kraft, klarhed og klogskab havde han talt for sit standpunkt. Den andelstanke, alles ansvarlighed, der i 80'erne var opstået i kongeriget på det økonomiske område, overførte han på det nationale liv. Nordslesvig organiserede sig efter hans tilskyndelse på næsten alle områder. Uden at gøre „Hejmdal“ til et partiblاد lod han det, modsat „Flensborg Avis“, orientere sig mod Venstre; han ville derved forebygge, at landsdelen efterhånden blev fremmed for det moderland, der nærmede sig et politisk systemskifte, og han ville lede Danmarks folkelige, venstreprægede kulturstrømme ned syd for Kongeåen, for at de kunne skabe grode også dér. „Bonderepublikken Nordslesvig“, som man har talt om, var hans værk fremfor andres, men i dens styre var han kun den første blandt ligemænd, og han begærede ikke mere. „Jeg vil ikke magt, jeg vil tjene!“ sagde han ofte. Uden storbondestolthed var han vel ikke, der var noget hovdingeagtigt over hans lyse, frejdige mandighed, han var fin nok for de fineste, men aldrig for fin for de jævreste, der søgte ham i hundredtal, hjælpsom og rådsnar som han var.

*

Den ændring i nationalitetskampens metoder, som H. P. Hanssen stod for, havde ikke kunnet sættes igennem uden modstand. Adskillige misbilligede, at han skød det formelle retssynspunkt, Pragfredens § 5, i baggrunden. Hvad der skete var dog snarere det, at efter at Projsen og Østrig havde ophævet paragraffen uden hensyn til sønderjydernes ret, søgte Hanssen siden at løfte det nordslesvigske spørgsmål op på et endnu højere plan, idet han så det som et led i kampen for nationalitetsidéen verden over, hvorved retsstandpunktet mere fik en universel, moralsk begrundelse end en lokal og måske juridisk tvivlsom. Men

navnlig havde hans „opportunistiske“ undertiden skabt utryghed, et par gange endog krise blandt hans vælgere. Det må da også siges, at han i en udmark af det tyske rige med dristighed praktiserede Bismarcks ord om, at politik er kunsten at opnå det mulige. Hanssens standpunkt var dette, at det gjaldt om gennem opøvelse af enhver praktisk evne at fremme den for Nordslesvigs fremtid under alle forhold, altså også uden genforening med Danmark, afgørende realitet: en dansktalende, følelsesfuld og villende befolkning; hvad der gik ud over dette, var ønsker og håb, som han naturligvis delte, men som ikke kunne gøres til genstand for politik. Han var enig i, at „det har slet ingen hast for den, der tror“. Ikke få fandt, at en sådan afventende holdning var uden fornøden etisk inspiration, i ham selv stod en kamp mellem hans stærke temperament og hans forstandsbundne handlinger, dog uden at han fraveg den linje, han havde fulgt fra sin tidlige ungdom. Hans politik var de lange måls politik og for så vidt netop ikke opportunistisk.

I Rigsdagen i Berlin havde H. P. Hanssen jo været uden magt, men ikke uden indflydelse. Han stod i personligt venskabsforhold til kolleger af oppositionen og var, også for sin lovkundighed, respekteret i regeringskontorerne. Han kendte med årene til bunds tysk politik og dens personer, var fortrolig med dens kulisser, og han opnåede gang på gang just det opnåelige, endda til den yderste grænse, hvad han ikke havde kunnet, om han i rigshovedstaden havde færdedes med kun sværd i hånd. Det største resultat, som Hanssen, med bistand af det danske Udenrigsministerium, hjembragte, var vel den foran omtalte konvention af 1907, hvorved 7.000 optantbørn i Nordslesvig naturaliseredes som tyske statsborgere med sådannes rettigheder, hvilket også betød en væsentlig tilgang til det danske vælgerkorps. Berlins indrømmelser forudsatte

dog undertiden visse afkald, eller de var et led i en dulgt storpolitik, som Hanssen ikke offentligt kunne ytre sig om uden at krænke sin tavshedspligt, hvorved han jo blev våbenløs over for sine kritikere. Rigsdagsmandens såkaldt opportunistiske, men af fast personlig overbevisning om det rette prægede politik gjorde, at han undertiden kun havde et flertal bag sig, ikke det hele Sønderjylland. Hanssen lod sig dog i disse sager ikke sige; han frygtede ikke mennesker, men han nærede en samvittighedsfrygt, der gjorde, at han forud for enhver større handling søgte at prøve den mod historiens dom.

Ved rigsdagsvalget i 1890 var det danske stemmetal endelig begyndt at stige. Ved de følgende valg viste sig frugterne af H. P. Hanssens og hans medkæmperes politiske, kulturelle og økonomiske arbejde, der virkelig havde givet Nordslesvig et betydeligt selvstyre inden for den prøjsiske stat og gjort Hanssen selv til mere end blot leder af et parti ved grænsen, nemlig til fører for en lille folke-del, der var lukket ude fra sit moderland. Den lykkeligste dag i rigsdagsmandens liv var nok hin 14. juni 1914, altså i mindeåret for 1864, da han, nationalitetskampens organisator, ved de store nationale foreningers årsmøde i den grønne dalsænkning nord for Haderslev i sin tale til henved 10.000 tilhørere kunne udtrykke danskhedens usvækkede håb og mod, ja, den vished, at i den standende kamp havde sejrherren fra 64 visselig tabt. Den dag hævdede hos alle enigheden om målet sig højt over gammel uenighed om midlerne. Man tør vistnok hævde, at i 1914 var Nordslesvig mere dansk end i 1864.

*

Seks uger efter udbrød den første verdenskrig. Henved 30.000 nordslesvigere blev efterhånden indkaldt til krigstjeneste for Tyskland, over 5.000 faldt. Hanssen havde aldrig opgi-

vet troen på, at Nordslesvig ville blive udfriet af fremmedherredømmet, men han mente, man ikke kunne gøre sig forestillinger om, hvorledes det ville ske; han har anset en grænseflytning for mulig, hvis de demokratiske kredse i Tyskland, „det andet Tyskland“, en gang kom til magten. Nu opstod muligheden ved et krigsnederlag for kejserriget, og i Rigsdagen i Berlin rejste H.P.Hanssen da, som foran nævnt, den 23. oktober 1918 genforeningskravet under henvisning også til den af ham længe tilbageskudte § 5. Det vakte nogen undren. Men løfteparagraffen havde jo, uanset om den var juridisk gyldig, fået aktuel og moralsk kraft derved, at dens indhold stemte med præsident Woodrow Wilsons program om folkenes selvbestemmelsesret, og idet – vel at mærke – den danske rigsdagsmand fremholdt just § 5, ville han samtidig sætte en bom for videregående krav end dem, der kunne forenes med nationalitetsprincippet, kernen i paragraffen, „de nordlige distrikter i Slesvig“. En for Danmark og Sønderjylland gunstig situation måtte nemlig ikke tilsløre et århundredes bitre erfaringer med Tyskland; nu gjaldt det om ikke at lade sig vildlede af følelser, der, hvor smukke de end kunne være, dog kun var lygtemænd i statspolitikken, den mest skæbnsvangre af alle former for politik. H.P.Hanssen og hans venner skitserede straks en sindelagsgrænse, idet de dog også tog økonomiske og geografiske hensyn, der i alt væsentligt faldt sammen med den, som siden blev trukket, og bag hvilken der ganske vist ville blive efterladt et tysk mindretal, men ikke et så betydeligt, at det engang kunne true Danmark. Dette ville derimod kunne ske, hvis tillige det store, nu helt overvejende tyske Flensborg og udstrakte dele af Sydslesvig kom på den nordre side af den nye grænse, enten mod et folkeflertals vilje eller fordi et flertal søgte at holde sig uden for de økonomiske følger af Tysklands sammenbrud. Hertil sagde

H.P.Hanssen derfor nej; det var et ord, den odsle mand havde haft alt for svært ved at bruge i private forhold, men aldrig veg tilbage for at udtale, når han stod under et offentligt ansvar, mindst når det gjaldt fædrelandets vel.

*

H.P.Hanssens optagelse i det radikale ministerium vakte vrede mod ham i oppositionspartierne, især i Venstre, der havde regnet ham for deres mand. Uforsigtigt var han, uden tilstrækkeligt kendskab til de netop da stærke spændinger i dansk politik, indtrådt i regeringen uden at kræve oppositionens forudgående tilslutning dertil, eller blot at den var underrettet om, hvad der forestod. Det havde, med historikeren Tage Kaarsteds ramrende udtryk, ophidset Venstre og navnlig J.C.Christensen, at „de radikale udnyttede H.P.Hanssens position ved at gøre ham til minister for derved at sikre sig en politisk og taktisk fordel ved en saglig uangribelig handling.“ Også i Nordslesvig misbilligede mange, at Hanssen ved at modtage udnævnelsen til minister kunne synes at have taget standpunkt for den radikale regerings almindelige politik. Det havde han efter egen mening ikke, men grænsestridens bitterhed øgedes ved hans indtræden i ministeriet Zahle. Hans forhold til Venstre blev ikke bedre derved, at han tidligt foreslog oprettet et særligt sønderjysk Venstre, der i en overgangstid skulle samle sig om de problemer, genforeningen uvægerligt ville rejse. J.C.Christensen udtalte vredladent, at han kun kendte ét Venstre.

Som minister og leder af det midlertidige Ministerium for sønderjyske Anliggender arbejdede H.P.Hanssen navnlig med de vidt over verden spredte krigsfangers hjemsendelse, med Nordslesvigs forsyning med levnedsmidler, sædekorn, kul og andre fornødheder, med erhvervelse af boliger til de kommende danske embedsmænd dernede samt med valutareguleringen efter reichsmarkens

fald. Disse spørgsmål havde alle en tyngende finansiell side, som han måtte drøfte med finansministeren, men H. P. Hanssen har karakteriseret sit samarbejde med Edv. Brandes som „over forventning godt“. Når han tog ordet i Rigsdagen, var det på sit klangfulde sundevedske mål, dog kunne man også iagttage, at han ikke i mange år havde haft sæde i tyske parlamenter, uden at det i nogen grad havde mærket hans udtryksmåde.

Statsminister C. Th. Zahle kunne være brøsig, han var ikke altid taktfuld. På et møde i Ringsted udtalte han med henblik på den forestående afstemning i 2. zone sin store betænkelighed ved, at Danmark modtog mennesker, som var tyske i går, men for pengesfordels skyld stemte dansk i dag og måske tysk igen i morgen. Denne unødigt hårdt fremsførte udtalelse fremkaldte vrede hos mange, fordi den kunne såre de mænd og kvinder, som i Flensborg ville stemme for Danmark. På baggrund af statsministerens tale opstod der hidsige debatter, også i Folketinget. Her udtalte H. P. Hanssen den 25. november 1919, øjensynlig personlig dybt bevæget:

„Under hensyn til fortidens dyrekøbte erfaringer vil jeg ikke af denne stemningsbølge lade mig bære bort fra det standpunkt, jeg står på, et standpunkt, som jeg har haft lejlighed til at prøve og atter og atter at prøve under 30 års deltagelse på fremskudte poster i den nationale kamp, et standpunkt, jeg har haft lejlighed til at prøve og overveje gang på gang under 23 års studium og kamp og arbejde inde i de tyske parlamenter, et standpunkt, som for mig betyder, at om denne løsning kan finde sted, som det høje ting har tænkt sig, og som jeg har karakteriseret før (sindelagsgrænsen), så er det det standpunkt, der betyder lykke og velfærd, en sikker og rolig og tryk fremtid for vort folk, medens vi ellers efter min mening kommer ud i en eventyrpolitik, som jeg vil fralægge mig ethvert ansvar for.“

Den 3. december vedtog Landstinget, men altså kun Landstinget, en dagsorden, som

misbilligede C. Th. Zahles offentlige udtalelser, der fandtes egnet til at modvirke, at så meget af Slesvig kom til Danmark, som fredstraktaten muliggjorde.

*

De opgaver, som krigen pålagde Rigsdagen og regeringen, gjorde, at der i tiden 1914-18 kun blev få kræfter tilovers til reformer. To love blev dog umiddelbart draget med i den nye junigrundlovs kølvand. Det gjaldt i særlig grad den af indenrigsminister Ove Rode i 1916 gennemførte lov vedrørende valg til amtsrådene, hvorved også til disse råd den privilegerede valgret blev afskaffet, hvad grev Mogens Frijs jo havde modsat sig ved den kommunale valgrets demokratisering i 1908. Amtmændene fortsatte dog som selvskrevne formænd for rådene, og med stemmeret, lige til den store kommunalreform i 1970. Den anden lov, som var et helt kompleks og havde rod i den første grundlovs løfteparagraffer, var den nye retsplejeordning af 11. april 1916. Adskillige i denne fremstilling nævnte personligheder havde ønsket eller arbejdet for en reform af retsplejen, således C. E. Bardenfleth, A. F. Krieger, Klein, Leuning, Nellesmann, C. Goos og P. A. Alberti. I 1908 lykkedes det, som foran nævnt, Alberti kort før sin afgang som justitsminister at få vedtaget den gennem et par slægtled attråede nyordning af retslivet, året efter på ny vedtaget med nogle småændringer, for at ikke Albertis, men Svend Høgsbros navn kunne stå under loven. Denne var dog i flere henseender utilfredsstillende, navnlig fordi af besparelshensyn retsplejens adskillelse fra forvaltningen ikke var gennemført, eftersom foreningen af dommer, politimester og borgmester i samme person var opretholdt og ansættelse af særlige anklagere opgivet. C. Th. Zahle var en praktisk begavelse, den lille, men tætte statsministers kloge overlæg og den årvågenhed over for muligheder, som han viste på sine hurtige trip gennem

Rigsdagen, gjorde ham usædvanlig forhandlingsdygtig. I nært samarbejde med bl. a. sin gamle universitetslærer, veteranen C. Goos, tilvebragte han det endelige brud med den inkvisitoriske straffeprocess ved den fulde gennemførelse af adskillelsen mellem den dømmende og anklagende myndighed samt offentlighed, mundtlighed og nævninger i retsplejen. Reformen trådte i kraft den 1. oktober 1919 og var en forudsætning for, at byrådene selv kunne vælge deres formænd, der nok bevarede titlen borgmestre, men ikke mere var kgl. udnævnte magistratspersoner.

*

Den store reformperiode faldt dog først efter krigens ophør og Landstingets demokratisering ved valget i 1918 efter den nye grundlov, ganske som en rig reformtid fulgte systemskiftet i 1901. Den modernisering af land og samfund, der var blevet forsømt i forfatningskampens guldne år, var ikke udtømt med Venstres lovgivning efter 1901. Tilbage stod nogle af de mere skarpe reformkrav. Ministeriet Zahle og ikke mindst statsministeren selv, bondevennernes politiske ætling, var egnet til at forløse det opstemmede reformbehov, ja, om mænd som Zahle og Kr. Pedersen kunne det siges, at de næsten var nutidige medier for krav stillet af en bondeslægt, der længst hvilede ved Sjællands kirker.

C. Th. Zahles største indsats i reformværket, nemlig som justitsminister, var den juridisk vanskelige lovgivning om overgangen af len, stamhuse og fideikommissgodser til fri ejendom; de fleste grevskaber og baronier var underkastet et historisk begrundet lensbånd, hvis følge bl. a. var, at godset, når opretterens slægt uddøde, skulle tilfalde staten, medens det ellers skulle gå udelt i arv til den arving, der var berettiget til at tiltræde lenet efter „eraktionsbrevet“. Efter en århundredlang udvikling var det ikke let at drage et skarpt

juridisk skel mellem statens og lensbesiddernes rettigheder, sikkert var kun, at de forpligtelser, som greverne og baronerne havde påtaget sig over for kronen, for længst var bortfaldet, medens begunstigelserne stadig bestod. De stigende ejendomspriser under krigen havde delvis hindret udstykningen, men ved fredens indtræden forelå et stort jordprogram, der virkelig jordes ved de berømte jordlove af 4. oktober 1919. Landbokommissionen af 1911 var enedes om, at jord i offentlig eje – man tænkte særlig på præstegårdsjorden – skulle udstykkes til husmandsbrug, men regeringen gik langt herudover, da den samtidig ville indfri grundlovens gamle løsteparagraf om lenenes frigørelse på den betingelse, at de afgav store arealer til udstykning. Loven bestemte, at for at få gods og kapital frigjort til privat rådighed måtte majoratsbesidderne afgive $\frac{1}{3}$ af jorden mod en erstatning svarende til den pris, en forstandig køber ville tilbyde, hvis jorden tilhørte en middelstor bondegård. Lensgodser behæftet med hjemfaldsret til staten måtte endvidere afgive 25% af den båndlagte kapital, godser uden hjemfaldsret kun 20%. Besidderne afstod 22.000 ha godsjord til husmandsbrug og indbetalte ca. 100 mill. kr. til staten, som herfor oprettede en jordfond til udstykningens fremme, administreret af det samtidig oprettede Statens Jordlovsudvalg. Med evne til gennem alle indrømmelser at fastholde sagens kerne var det lykkedes Zahle at slette det dybeste og hidtil mest uoverstigelige classeskel i det danske folk: nogle få slægters beskyttede godsbesiddelse også ved en forvrængning af den sædvanlige arvegang. Netop denne lovgivning, der dog må ses på baggrund af udviklingen i flere europæiske lande, har ligget hans hjerte nær, fordi det var hans dybe overbevisning, at mennesker fødes frie og lige og derfor bør forblive frie og lige i rettigheder.

Kirkeminister Thv. Povlsen fik sit navn un-

der loven om afhændelse af de til præsteembeder henlagte jorder til oprettelse af husmandsbrug. Ved den herved muliggjorte delvise udstykning af præstegårdene blev efterhånden 12.000 ha afgivet.

Ved overdragelse af lens- og præstegårdsjorden til småbrugere indførtes i henhold til landbrugsminister Kr. Pedersens lov af 4. oktober 1919 om vilkår for bortsalg af jorder i offentlig eje et nyt besiddelsesprincip, brugs-ejet eller statsfæstet, d. v. s. at brugeren, husmanden, fik selve jorden overladt af ejeren, staten, uden betaling, kun mod pligt til at forrente jordens svingende værdi, d. v. s. til at svare fuld grundskyld. Derved kom han i læ for konjunkturstormene, men han berøvedes til gengæld muligheden for at tage en spekulationsgevinst hjem, hvilket netop var i overensstemmelse med husmandsbevægelsens georgistiske krav; med denne lov satte grundskyldstanken et stærkt præg på dansk jordlovgivning. Ja, men var „fæste“ da ikke et ildeløst ord? Jo, for så vidt som overgangen fra fæste til selveje havde været det centrale i dansk bondefrigørelse, men de husmænd, der nu kunne bygge på de tidligere hovmarker, blev jo ikke fæstere under en privat godsejer, men under staten, d. v. s. samfundet, og deres stilling var derfor en ganske anden end den gamle fæstebondes. Mærkeligt, historisk set, er det dog, at netop i 1919, da en ny fæsteform blev indført, fik Kr. Pedersen afløst den sidste rest af det gamle gårdfæste, hvis storpolitiske rolle vi har kunnet følge lige fra stændertiden – der var nu kun 1.500 fæstegårde tilbage. Samtidig sikredes brugerne af fæste-, leje- og tjenestehuse mod vilkårlig opsigelse, også et såre gammelt spørgsmål. Jordlovgivningen af 1919 var for mange den tredje store landboreform (hvis bøndernes egen, andelsvirksomheden, regnes for den anden); den nævntes næst efter Reventlows og Colbjørnsens. Herregårdsmarker-

nes delvise udstykning var afslutningen på det sociale opgør mellem godsejerne og bondestanden, betinget af det gamle landstingsflertals fald. Siden systemskiftet er de egentlige storbesiddelser halveret.

I løbet af 12-15 år efter 1919 blev der oprettet over 2.300 jordrentebrug på majoratgods og ca. 1.400 på præstegårdsjord, hvertil kom ca. 1.600 tillægsparceller. Jordlovene af 4. oktober 1919 var ubestridelig et stort fremskud i landbopolitisk henseende; mange landarbejdere, men også yngre gårdmandssønner, der ikke skulle arve gården, fik mulighed for at danne selvstændige hjem, arbejdsløsheden blev modvirket, ligesom også udvandringen fra land til by. Og dog må det på mere end et halvt århundredes afstand erkendes, at denne lovgivning ikke helt fik den sociale betydning, som dens ophavsmænd troede den ville få. Indvandringen til købstæderne har været stigende under Danmarks industrialisering, de mindre brug har haft vanskeligt ved at mekanisere jordens dyrkning, markeds- og renteforhold er også gået husmandsbruget imod, den konjunkturbestemte rente, som statsfæsterne skulle svare, blev med tiden langt højere end den almindelige, og ejendomsprisernes voldsomme stigning fristede til et selveje, der syntes i en overskuelig fremtid at ville give en salgsgevinst. Det er sandsynligt, at 1919-brugenes trivsel som besiddelsesform forudsatte, hvad man altså dengang ikke havde øje for, at der samtidig blev indført en almindelig grundskyld, altså på al jord; dette skulle dog nok helst være sket allerede før 1914, da jordpriserne endnu var „normale“. Efter 1967 har jordrenteprincippet været under afvikling, men i omved en menneskealder gjorde det sin nytte.

*

Blandt ministeriet Zahles store reformer var, om end af en særlig karakter, også den dansk-islandske forbundslov. De politiske for-

hold på sagaøen var urolige, med stærke brydninger mellem Hjemmestyrepartiet, Selvstændighedspartiet og Fremskridtspartiet, mest om forfatningsteoretiske spørgsmål. Det mærkedes, at i et lille folk træder den enkelte stærkt frem med fejl og fortrin, hvilket let fører til personkampe. Uroen afspejlede sig deri, at ministeriet Zahle II efterhånden fik ikke mindre end seks ministre for Island, nemlig foruden Hannes Hafstein, nævnt i rækkefølge, Sigurður Eggerz, Einar Arnórsson, Jón Magnússon, Sigurður Jónsson, Björn Kristjánsson og på ny Sigurður Eggerz. Det havde i Danmark vakt misstemning, at islænderne i 1908 havde vraget det kommissionsudkast angående Danmarks og Islands indbyrdes stilling, hvorom der var blevet enighed under forhandlinger i København, men ledende danske politikere indså, at når Danmark krævede nationalitetsprincippet anvendt ved sin sydgrænse, måtte det tage konsekvensen deraf i sit forhold til Island, hvor der boede et langt mindre folk, med hvilket man havde samlevet i 500 år. Ved ministeriet Zahles tiltrædelse i 1913 øgedes muligheden for at komme til en forståelse. På Island gav krigstiden et økonomisk opsving, der styrkede selvfølelsen; det bekræftede sig også, at under krigsforhold kunne Danmark ikke yde det fjerntliggende Island nogen virkelig militær eller økonomisk støtte. Visse kredse deroppe ønskede tilknytning til de angelsaksiske lande, hvis forholdet til Danmark ikke radikalt ændredes, og nogle mente, at øens skibe ville kunne sejle med større sikkerhed under et islandsk flag.

I 1913 vedtog Altinget en ny, demokratiseret forfatning for Islands særanliggende til afløsning af den af A.F. Krieger forberedte forfatningslov af 5. januar 1874 (I, s. 374). Islandske love var hidtil forelagt i statsrådet i København sammen med de danske, og da mange islændere mente, at danske ministre derved fik indflydelse også på rent islandske

sager, bestemtes det i den nye forfatning blot, at sådanne skulle forelægges „dér, hvor kongen bestemmer“. Christian X var villig til at stadfæste forfatningen, men han ville samtidig „bestemme“, at islandske love skulle forelægges ham i statsrådet, indtil en nyordning af selve forholdet mellem Danmark og Island var vedtaget af Rigsdagen og Altinget. Dette kongens standpunkt voldte ny strid på Island; i juni 1915 kunne særforfatningen dog stadfæstes, 14 dage efter Danmarks nye grundlov, og samtidig godkendtes et flag for Island. Det var et hjemmeflag, som måtte benyttes på øen og dens soterritorium; derudover bevarede Dannebrog sin stilling, dog omtaltes det ofte ringeagtende som „skattelandsforklædet“ – flagsagen havde jo altid kaldt på lidenskaberne.

Tilbage stod spørgsmålet om Danmarks og Islands indbyrdes stilling. Efter valget i Danmark i 1918 var ministeriet Zahle villigt til at forhandle om den hele statsretlige ordning. En dansk delegation bestående af handelsminister Christopher Hage, J.C. Christensen, F.J. Borgbjerg og professor Erik Arup, den sidste repræsenterede Det radikale Venstre, drog i sommeren 1918 til Reykjavik for om muligt at nå til enighed med islænderne om Islands fremtidige stilling i riget. Det konservative Folkeparti havde ikke ønsket at deltage i sådanne forhandlinger. Hage var delegationens formand; dels var han jo medlem af regeringen, dels var han dygtig til at formulere lovudkast og traktater. Det mest betydende medlem var dog J.C. Christensen; hans autoritet inden for Venstre var så stor, at hans bevægelsesfrihed på Island var næsten ubegrænset, sikker som han kunne være på, at hans parti senere ville godtage, hvad han fandt det fornødent at gå med til. Det skyldtes især J.C. Christensen, at der kom et resultat af forhandlingerne, som et par gange var sprængningen nær.

Der opnåedes fuld enighed om, at Danmark og Island skulle være frie og suveræne stater, forbundne ved fælles konge, men dog ikke blot i personalunion, eftersom Danmark skulle varetage også Islands udenrigsanliggender, ligesom også møntvæsenet var fælles (Island fik dog egne mønter fra 1922); fiskeriinspektionen på islandsk søterritorium skulle udøves af danske skibe, indtil Island selv ønskede at overtage den. Islands flag blev handelsflag. Med andre ord: Norden havde fået et nyt kongerige, rigsenheden var ændret til et statsforbund, og det indgik i den danske konges titel, at han også var det selvstændige Islands konge. Islands egen forfatning ændredes siden derhen, at islandske sager skulle forelægges kongen i islandsk statsråd, dog at uden for Island, i praksis København, kunne kongen afholde et sådant med én islandsk minister (siden 1917 havde der været tre).

Både Altinget og Rigsdagen vedtog forbundsloven, der på Island desuden godkendtes ved en folkeafstemning. I Danmark gik de konservative imod, fordi symbolet på den danske rigsenhed, det fælles handelsflag på havene, var opgivet, ligesom også det fælles statsråd. Den 1. december 1918 trådte forbundsloven i kraft, en festdag i Islands historie. Da på denne dag det islandske flag hejstes i Reykjavik, salutede et dansk orlogsskib med 21 skud, således som man hilser en suveræn stats flag; der var skæggede islændere, som græd af glæde.

En forfatningsstrid, der var begyndt allerede før 1848, syntes løst. Man turde håbe, at forholdet mellem Danmark og Island, nu da de stod over for hinanden som ligeberettigede parter i et statsforbund, ville forløbe til gensidig tilfredshed. Hvert af de to kongeriger kunne dog efter 1940 forlange forhandlinger om revision af forbundsloven, og der var dem, der mente, at nyordningen for visse islændere kun var en milepæl på vejen til den fulde løs-

rivelse fra Danmark. Man mærkede sig, at Island ikke lod opføre nogen bolig for sin konge. Foran regeringsbygningen i Reykjavik står Christian IXs statue, den eneste kongestatue i landet.

*

Christopher Hages navn er, som medlem af ministeriet Zahle II, især knyttet til den dansk-islandske forbundslov. Som handelsminister gennemførte han i 1917 en senere revideret aktieselskabslov, i 1919 en ny sparekasselov, der satte snævrere grænser for disse kassers forretningsvirksomhed, og samme år den første banklov; ved denne oprettedes et banktilsyn, og der blev givet regler for forholdet mellem en banks egenkapital og dens indskudsmasse. Hele denne lovgivning var forberedt af J. Hassing Jørgensen og havde til dels Alberti-affæren som baggrund.

Som trafikminister havde Hassing Jørgensen under krigen stort besvær med Statsbanerne. Der var vognmangel, desuden knaphed på kul, og det slidte materiel kunne ikke erstattes. Toggangen kom da i 1917 ned på halvdelen af det normale og varetransporter over Store Bælt måtte reguleres. Jernbanernes person- og godstakster forhøjedes med 25%, men D.S.B. fik alligevel nu et virkeligt underskud, fordi hensynet til varepriserne nødvendiggjorde moderate takster. I 1915 udnævnte Hassing Jørgensen den hidtige sagfører og bankdirektør i Århus Th. Andersen-Alstrup til generaldirektør for Statsbanerne, idet han altså brød med den bestående ingeniør- og juristtradition. Han betragtede nemlig simpelt hen D.S.B. som landets største vognmandsforretning og mente, at banerne, når de blev drevet praktisk, kunne afkaste en rimelig forrentning. Andersen-Alstrup var den første generaldirektør, der betegnede trafikanterne som D.S.B.s *kunder*: der blev iværksat agenturvirksomhed, givet fragtrabat for store forsen-

dels m.v.; men prisstigningen og de andre vanskeligheder i krigsårene rystede banernes økonomi; da taksterne tilmed kun kunne forhøjes med måde, blev banernes underskud tvært imod Hassing Jørgensens forventning voksende. I 1918 vedtoges en stor plan for anlæg af dobbeltspor på adskillige statsbaner samt om koncession på 40 privatbaner; tiden løb dog delvis fra dette kompleks. Hassing Jørgensen gennemførte også lovene om lukning af Hvide Sande, om Århus godsbanegård og om fiskerihavne.

I 1917 lod Hassing Jørgensen nedsætte en lønningskommission, for hvilken han selv blev formand. Resultatet blev den grundlæggende, for tjenestemændene under dyrtiden højst nødvendige, lønningsreform af 1919, der ved siden af en fast grundløn med alderstillæg indførte bevægelige tillæg, som til dels svingede med pristallet: konjunkturtillæg, dyrtidstillæg og desuden stedtillæg. Aldersgrænsen satte ved 70 år. De 35.000 statstjenestemænd fik lovfæstet ret til at forhandle med myndighederne om deres lønnings- og arbejdsforhold, en videreførelse af P. Munchs indrømmelse i hans indenrigsministertid. Ved lønningsreformen af 1919 blev der for første gang bragt system i statens tjenestemand- og lønningsvæsen; tjenestemændenes kår forbedredes væsentligt, dog navnlig de laves. I 1919 gennemførtes endvidere lige løn for mænd og kvinder i offentlig tjeneste, dog med et forsørgertillæg, og kvinder fik adgang til alle offentlige tjenestestillinger med undtagelse af militære og gejstlige embeder.

Krigen medførte jo, at en meget stor del af lovgivningen og administrationen samledes i Indenrigsministeriet, hvilket betød, at Hassing Jørgensens organisatoriske evner ikke blev fuldt udnyttet. I kraft af hans særlige indsigt i penge- og erhvervsforhold og hans højst nøgterne, undertiden næsten snusfornuftige skøn var hans indflydelse på regeringens po-

litik dog betydelig, hans medarbejde meget påskønnet. Hvis Edv. Brandes havde gjort alvor af sit ønske om at træde tilbage, ville Hassing Jørgensen sandsynligvis være blevet finansminister og hans nære medarbejder i lønningskommissionen, den radikale folketingsmand K. H. Kofoed, trafikminister.

Undervisningsministeriet var et af de få, som ikke blev berørt af krigen. Den landligt udseende Søren Keiser-Nielsen, en stor jæger, „stod“ godt til Staldmestergården. Herfra gennemførte han, med megen virkning for fremtiden, loven af 5. marts 1920 om statsunderstøttede folkebiblioteker, endvidere love om bygningsfredning og om statsseminarier for kvinder. De private gymnasieskoler var kommet i økonomiske vanskeligheder; i 1918 blev nogle af dem overtaget af staten og hovedstadskommunerne, medens de, der vedblev at være private, hovedsagelig nogle højere pigeskoler, fik et statstilskud, som kunne betrygge deres stilling. Undervisningen blev gratis for børn af forældre under en vis indtægtsgrænse. – I 1919 oprettedes Rask-Ørstedfondet med en kapital på 5 mill. kr., hvis renter skulle anvendes til fremme af dansk videnskab i samarbejde med udenlandsk, nemlig som et led i genskabelsen af det ved krigen afbrudte internationale videnskabelige samvirke.

*

Pagten om Folkenes Forbund blev optaget i Versaillestraktaten og trådte i kraft sammen med denne 10. januar 1920. Rigsdagen vedtog enstemmigt, at Danmark skulle indtræde i Folkeforbundet. I Udenrigsministeriets motiver sagdes, at pagten ikke foreskrev en pligt for medlemmerne til at vedligeholde et vist mindstemål, hvorunder våbenmagten ikke måtte indskrænkes, men dog som et faktum forudsatte, at der hos de enkelte stater fandtes en militærstyrke.

*

Op mod årsskiftet 1919-20 var de politiske modsætninger så store, at det trak sammen til en brandbyld. Endnu i 1919 var landbrugsgets udførselsmængde under halvdelen af, hvad den havde været i 1913, hvorimod den samlede import var næsten tredoblet i forhold til 1918. For at udligne forskellen måtte Danmark sælge de store mængder værdipapirer, det under krigen havde fået i betaling fra udlandet, men da det ikke slog til, begyndte et fald i kronens værdi, som forstærkedes ved, at Nationalbanken for at stimulere erhvervslivet fortsatte den udvidelse af seddelomløbet, der var indledt efter 1914. I februar 1920 var kronens guldværdi kun 54 øre, og derefter foreslog handelsminister C. Hage, at et valutaråd skulle kunne gøre indførsel af visse varer afhængig af tilladelse. De konservative og Venstre, inden for dette særlig Th. Madsen-Mygdal, gik heftigt mod en sådan „valutacentral“, som derfor ikke gennemførtes; man var dødtæt af „regereriet“.

Ved årsskiftet 1918-19 havde der været ca. 70.000 arbejdsløse; en yderliggående fløj af arbejderne, de såkaldte syndikalister, angreb Socialdemokratiet og virkede gennem „direkte aktion“, d. v. s. uden hensyn til organisationernes aftaler. En havnearbejderstrejke i efteråret 1919 truede landbrugseksperten. Arbejdsgiverne gav længe efter for lønkravene under indtryk af revolutionerne i Rusland og Tyskland, men deres irritation voksede, og den 27. marts 1920 varslede Arbejdsgiverforeningen almindelig lockout fra 9. april; arbejderne mentes under en sådan kamp at ville stå svagt.

Ved nytår 1920 gik der en voldsom bølge af national agitation over landet, stadig flere droges med i Flensborgbevægelsen, og ikke blot konservative. På Rigsdagen havde statsminister Zahle forelagt et forslag om de ændringer i grundloven, som genforeningen krævede, men regeringen var gået videre end

nødvendigt, f. eks. foreslog den valget til Folketinget ved det fyldte 21. år, og i marts 1920 bortfaldt dette forslag på grund af tingenes uenighed. Der forhandlede desuden om den valglov, som regeringspartierne ønskede vedtaget inden det folketingsvalg, hvis snarlige udskrivning alle forudså – genforeningen, men ikke nødvendigvis den nye rigsgrænses gang, forudsatte jo simpelt hen en ændring af forfatningen, d. v. s. valg. Der var tydelige tegn til, at radikale og socialdemokrater sammen med de konservative ville enes om et renere forholdstalsvalg, hvilket ville koste Venstre en halv snes mandater. I slutstadiet var hovedforhandlerne indenrigsminister Ove Rode og den konservative folketingsmand Asger Karstensen; denne har i „Et Liv i Politik“ tegnet dette temmelig rystende billede af Rode i foråret 1920:

„Rode havde accepteret mit valglovsforslag og ønskede en personlig konference med mig om dets enkeltheder, med hvilke jeg var tilfreds på nær affattelsen af én paragraf. Rode bad mig komme til sig i ministeriet kl. 9 fmd. Desværre, jeg måtte vente; der var lige kommen en deputation fra Jylland. Men kl. 10. Desværre, han måtte til et pludseligt indkaldt møde i den overordentlige kommission. Men så kunne vi tales ved i rigsdagsmændenes spisesal ved frokosttid kl. 12. Bud fra Rode: før kl. 4 kunne vi ikke mødes, der var så mange deputationer. Igen aflysning. Til sidst blev konferencen udskudt til om aftenen mellem 9 og 10. Da mødtes jeg med en forslidt mand, hvis hænder dirrede af nervøsitet. Af sin foliomappe tog han mit valglovsforslag frem og slog ned just på den paragraf, som også jeg ønskede anderledes. Denne enkelthed havde han virkelig haft tid og kræfter til at sætte sig ind i midt i dagens helvede med økonomiske og organisatoriske problemer og dertil knyttede deputationer af ansøgere, protester og forbandere.“

I hvert fald fra den 26. marts syntes et valglovsforlig mellem radikale, socialdemokrater og konservative, altså uden om Venstre, tilrettelagt.

*

Fra efteråret 1919 havde ad veltildækkede løbegrave en kreds af konspiratorer sneget sig frem for at fælde ministeriet Zahle II, hvis flertal i Folketinget hvilede på nogle få stemmer, ministrenes egne medregnet, og som havde Landstinget mod sig, efter krigens ophør også den stærkt dynastiske konge, der ikke kunne gøre sig fortrolig med, at han efter forfatningen intet personligt ansvar havde. Christian X foragtede i sit hjerte „den lille Zahle“ og hadede vel nærmest P. Munch, den aldeles umilitæriske forsvarsminister. Konspiratorerne kunne virke på baggrund af en udbredt uvilje mod regeringens økonomiske indgreb og de høje arbejdsløshedsunderstøttelser („dovenskabspræmier“), hvori man anede begyndelsen til en velfærdsstat, samt i visse kredse på baggrund af en dyb mistillid til ministeriets grænsepolitik.

Ved folkeafstemningen i Slesvigs 1. zone den 10. februar 1920 stemte 75% af de valgberechtigede for Danmark, men i 2. zone, med Flensborg, stemte den 14. marts 80% for at forblive ved Tyskland. Ministeriet Zahle ønskede den nye rigsgrænse draget i overensstemmelse dermed, hvori mange så en fortsættelse af krigstidens „tyskerkurs“. Af den længe før afstemningen opståede Dannevirkebevægelse udskiltes som en kerne den såkaldte With-kreds, hvis mål i 1920 blev at få ministeriet fjernet, så at det ikke spærrede for en videregående grænseflytning. Kredens førstemand var oberstløjtnant Erik With, der tidligere havde været chef for hærens efterretningsvæsen, en robust, energisk og ligefrem officer. Forsvarsminister P. Munch anså With for en fantast (Th. Stauning gennemførte dog i 1931, at han blev generalløjtnant og hærchef) og har måske medvirket til, at hans advancement i 1918 til oberstløjtnant blev benyttet til at forflytte ham til det fjerne Holbæk; dog var han en gang ugentlig i generalstaben i København. Erik With var blandt radikaliser-

mens fødte fjender, men Dannevirkemænd også fordi han mente, at de sejrende vestmagter ønskede Kielerkanalen, den vigtige strategiske vandvej mellem to have, taget ud af Tysklands hånd og inddraget i en internationaliseret neutral zone; han fandt det da rimeligt at lade en sådan zones nordgrænse gå langs Dannevirke og at anbringe stærke danske tropper syd for linjen Flensborg-Tønder. De bærende medlemmer af With-kredsen var, foruden With selv, venstremændene dr. med. Vald. Harsløf og folketingsmand Jens Vanggaard samt oberst J. C. M. R. Skade, men bl. a. overkirurg Jonas Collin og grev Bent Holstein stod kredsen nær. Primært ønskede man en Dannevirkelinje, subsidiært, og først sent, kunne de fleste nøjes med, at dog Flensborg kom til Danmark, senest med en internationalisering. Den absolutte hovedkraft var Erik With, der fra sin virksomhed som hærens efterretningschef havde øvelse i at arbejde i hemmelighed; gennem sit tidligere samvirke med de fremmede militærattecher havde han foden inde i de allierede magters gesandtskaber, hvor ministeriet Zahle var ilde anset for sin „tyskerkurs“, især dog i det franske. Frankrigs gesandt, Paul Claudel, var medlem af den internationale afstemningskommission i Flensborg, C.I.S., og han så gerne, at Tyskland ved grænsedragningen blev tilføjet det alvorligst mulige landetab.

Misstemningen i de allierede magters gesandtskaber var for så vidt velbegrundet, som Erik Scavenius drev neutraliteten dertil, at han foretrak blot at *formidle* de sønderjyske ønsker om en genforening overrakt til fredskonferencen, og først da ministeriet af den franske regering blev underrettet om, at spørgsmålets løsning forudsatte en dansk *anmodning* derom, tog han skridtet, men han modsatte sig en officiel tak til sejrherrene.

Nogle uger tilbage i tiden. Det gjaldt om at være rede til handling, når resultatet af af-

stemningen den 14. marts i 2. zone forelå. With nævnte over for Vanggaard højesterets-sagfører Otto Liebe som et statsministeremne, og den stærkt nationalistisk stemte venstrefolketingsmand godtog tanken. Liebe var en både kendt og ukendt mand.

Carl Julius Otto Liebe (1860-1929) var søn af den glimrende advokat C. Liebe, der i 1855 havde forsvaret flere af ministeriet Ørstedes medlemmer for Rigsretten og siden blev Landstingets formand under hele forfatningskampen (I, s. 187 f.). Det måtte ligge nær for sønnen Otto Liebe at gå i faderens, højesteretsadvokatens og gehejmekonferensrådets, spor, så meget mere som denne drev landets vel mest ansete sagførerforretning, i hvis klientel også medlemmer af kongehuset fandtes. Alligevel synes ynglingen Liebe at have tøvet; hans indstilling var ikke ensidigt juridisk; af den omkring år 1700 indvandrede bogbinder-slægt var fremstået et par betydelige skuespillere, og selv interesserede han sig meget for den klassiske oldtids kunst og historie. Som sværmerisk yngling kunne han under et ophold i Rom i timer sidde på en af Forum Romanums søjlestumper og læse Cicero på latin. Han bestemte sig dog for den hjemlige rostra. Liebe tog på 2 1/2 år juridisk embedseksamen i 1882, og kun syv år efter var han højesterets-sagfører. I 1894 ægtede han Johanne Louise Heide, en søster til Axel Heide, Privatbank-direktøren.

Liebe, der var en meget formuende mand, havde sit hjem og sine kontorer Bredgade 30; hans lejlighed var præget af det 19. århundredes højborgerlige livsstil. Bortset fra at han som formand for Sagførerrådet var sin stands ledende mand, havde han altid været tilbageholdende over for offentligheden; modsat faderen gav han sig kun lidet af med politik, men han var konservativt orienteret. Hans ry beroede på hans fine forretning, dog endnu mere på, at den privat fåmælte mand var

højesteretsskrankens mest blændende taler. Som procedør beherskede Otto Liebe hele registret fra lune til patos; hans advokatur var kunstnerisk, det overlegne kulturmenneskes, spækket med franske og latinske citater, og da han tillige besad en skarp juridisk sans, havde han „rettens øre“ mere end nogen anden af tidens sagførere. Når han var i aktion i skranken, fægtende med de lange arme, mens den sorte kappe flagrede om ham, kunne han godt ligne en stor rovfugl. Om sommeren boede Liebe i Hørsholm, og det hændte, at han gik helt ind til København og på vejen gennemtænkte sin procedure i en foreliggende sag; tilfældige iagttagere undrede sig da over den høje, duvende mand, der gik med lange, hastige skridt og ligesom førte en indre drøftelse.

Som defensor for pastor N. P. Arboe Rasmussen havde Otto Liebe i 1916 fået denne „kætter“ frikendt, hvad kun kunne være den radikale regering og især dens kirkeminister velkomment. Men Liebe underordnede sig ikke altid betingelsesløst de ham betroede sager. Frihandelsmanden, grosserer A. Peschcke Kædt, tidligere fremtrædende venstrepolitiker, rejste efter 1918 en kraftig opposition mod ministeriet Zahles handelspolitik og blev selv anklaget for kædehandel. Liebe havde overtaget aktoratet mod ham, men forvandlede det snarest til et defensorat; ikke desto mindre blev Peschcke Kædt idømt en bøde på 200.000 kr. Omvendt gjorde Liebe, skønt beskikket forsvarer, sig så godt som til anklager i en sag, der var rejst mod redaktør Frejlif Olsen, „Ekstra-Bladet“, som havde beskyldt biskop H. Ostenfeld for at lyve.

Ifølge professor Tage Kaarstedes minutiøst dokumenterede afhandling „Påskekrisen 1920“ blev Otto Liebe yderst overrasket, da With den 7. marts henvendte sig til ham i den politiske sag, men han traf ret hurtigt sin beslutning om i givet fald at træde til. Liebe var dog ikke doktrinær Dannevirkemand, og han

ville ikke deltage i den grove underminering af ministeriet Zahle, i det hele holde sig på afstand, også af kongen; når ministeriets fald var en kendsgerning, var han imidlertid villig til at danne et forretningsministerium, der alene skulle administrere, udskrive valg og derpå gå af. I en til Rigsarkivet overdraget beretning skrev han siden:

„Det var ikke udelukkende hensynet til den slesvigske sag, der var afgørende for mig, det var lige så meget min dagligt voksende væmmelse ved det Zahleske – eller rettere Rodeske – regimente. Dets undertrykkelse af initiativ og arbejdslyst inden for erhvervslivet samt dets logren for arbejderstandens uheldigste elementer igennem den kritikløse uddelelse af arbejdsløshedsunderstøttelse.“

Højesteretssagfører Liebe krævede til den 9. marts sikkerhed for, at Christian X, J. C. Christensen og Det konservative Folkeparti underhånden ville acceptere ham som statsminister. Gennem forbindelser i kongens nærhed fik With hans godkendelse af Liebe, og Harsløf sikrede sig, at også J. C. Christensen fandt ham egnet, samt at han selv sagde det til monarken. Venstreførerens tilslutning var naturligvis af største betydning både for Liebe selv og for kongen, men det er bemærkelsesværdigt, at denne under opløbet til krisen netop undlod at forbinde sig med et bestemt parti. Fra konservativ side blev det sandsynliggjort, at partiet nu som før var rede til at samarbejde med ethvert af kongen udnævnt ministerium.

J. C. Christensens indstilling var vistnok denne, at det var naturligt, om kongen ønskede at høre folket, inden en så vigtig sag som grænsedragningen blev afgjort. Kongen måtte være parlamentarisk berettiget til af Zahle at forlange Folketinget opløst, og hvis statsministeren modsatte sig dette, da til at udnævne et forretningsministerium. Et sådant burde bestå af ikke-partipolitikere, partierne stod da lige, og valget kunne give et nyt grundlag for

en regeringsdannelse. Afgørende for ham var sikkert ikke mændene, men at den nye statsminister var stærk nok til at sætte et valg igennem, som de allerfleste ventede ville give Venstre og de konservative et flertal i Folketinget. Det længe udestængte Venstre ville da igen komme til magten, og genforeningen kunne ske under et venstreministerium. J. C. Christensen så altså meget gerne det radikale ministerium fjernet, men ville ikke selv åbenlyst gribe ind; som parlamentariker kunne han ikke træde frem og medvirke til, at parlamentet blev sat ud af funktion. Han havde nok heller ikke glemt kongens ilde behandling af ham under statslånskrisen i 1919. Endelig følte han og Venstre sig i grænsespørgsmålet hæmmet af rigsdagsudtalelsen af 23. oktober 1918; det gjaldt om ikke at komme for meget på tværs af den og om ikke i grænsesagen at forpligte sig for nøje, men dog at drage sig de stærke stemninger til fordel. Alle muligheder skulle holdes åbne.

Hvad kongen angår, ønskede han et Danmark til Dannevirke, eventuelt hele det gamle hertugdømme Slesvig inddraget i en personalunion; også hans bedstefader, Christian IX, havde jo arbejdet med personalunionstanker (I, side 295). Kongen var måske tillige påvirket af, at hans rige nylig var formindsket ved salget af de dansk-vestindiske øer og ved Islands selvstændiggørelse. Han fandt ikke ministeriet Zahle værdigt til at være genforeningsministerium, men han følte sig bundet af sit ord fra statslånskrisen om, at han ikke ville udnævne et ministerium, der ikke var i overensstemmelse med Folketingets flertal. På den anden side mente jo Edv. Brandes, den eneste af ministrene med hvem kongen stod på en fortrolig fod, at regeringen burde udskrive valg – fra ham forelå så at sige en permanent demissionsbegæring, forstærket efter at han i marts 1920 havde måttet fremsætte lovforslag om grundskyld til staten. Christian X stod i

denne tid desuden i næsten daglig forbindelse med sin private rådgiver, H.N. Andersen, også han Dannevirkeemand, men uden at nyde tillid i og uden berøring med With-kredsen. Etatsråden havde jo været den radikale regering en god mand i krigsårene, men nu så han, som de øvrige erhvervsledere, meget gerne ministeriet gå af; mellem ham og Erik Scavenius var det personlige forhold blevet dårligt. H.N. Andersen samarbejdede, uden selv at træde frem, med professor Thorkild Rovsing, som han over for kongen nævnte som et statsministeremne. Hvorledes – var Rovsing da ikke et gammelt radikalt navn? Jo.

Professor, dr.med. et chir. Niels Thorkild Rovsing (1862-1927) var søn af militærforfatteren, kaptajn M. Rovsing, der havde deltaget i begge de slesvigske krige og i årene før 1864 var garnisoneret i Flensborg, hvor sønnen fødtes. Kaptajn Rovsing havde under den sidste krig tabt troen på Danmark som landmilitær magt og ønskede landets militærvæsen tilpasset efter dets politiske stilling, altså i tilknytning til Tyskland. Kaptajnen var en spottende modstander af Københavns befæstning og nær ven med Hørup, med hvem han havde både en rationalistisk ånd og en sproglig begavelse tilfælles.

I 1919-20 stod sønnen Thorkild som Københavns Universitets rektor på højden af sin strålende løbebane. Den charmerende mand, en nordisk Aladdinskikkelse, havde et verdensnavn på underlivskirurgiens felt; med frodig originalitet havde han grundlagt den moderne urologi i Danmark, hans forelæsninger for de studerende som overkirurg på Rigshospitalet udkom også på verdenssprogene, og til hans privatklinik søgte et stort internationalt klientel. Han havde i tiden en position, der i erindringen genkaldte Rembrandts gruppebillede af lægerne ved professor Tulps anatomiforelæsnings. Thorkild Rovsing, den danske kirurgis statelige midtpunkt, havde al-

tid, modsat Otto Liebe, med iver deltaget i den offentlige debat og her videreført faderens radikale anskuelser. I en tale ved de radikale studenters rusgilde i Studenterforeningen i oktober 1915 definerede han de radikale som dem, der ikke stillede sig tilfreds med tro, men som ville vide og derfor gik til tingenes rod. Han fandt, at videnskaben i sit væsen var radikal, fordi den hensynsløst gravede stadig dybere efter sandheden. Til ministeriet Zahles ære nævnte han, at det var et universitetsministerium: Brandes, Keiser-Nielsen, Munch, Rode, Scavenius, Zahle (siden Thv. Povlsen). Men radikale mennesker ville altid være i mindretal, sagde han, de kom kun til magten, når katastrofer som i et lynglimt viste flertallet, at oppositionen dog havde haft ret. Nu da man havde set Liege og Antwerpen falde i løbet af få dage, forstod alle, at hans fader med grund havde bekæmpet „fæstningen“, og efter rustalerens opfattelse var der i størstedelen af det danske folk en dyb tilfredshed med, at „forsvarsnihilisterne“ var ved roret netop nu. Det var hidtil lykkedes det radikale ministerium at føre Danmark frelst gennem krigen, men professor Rovsing ville ønske, at det ikke skulle vare for længe, også fordi intet var farligere for en radikal mindretalsregering end at klynge sig til magten et minut længere, end den særlige situation varede, da dette ville føre til, at man gik på akkord med moderation og sammensmeltere, hvorved den radikale sjæl tog skade.

Således talte Thorkild Rovsing altså i 1915; endnu ved valget i 1918 ledede professoren sit partis afsluttende vælgermøde i Husarkaseren på Østerbro. Hvad havde gjort, at denne mand, der både af tradition og temperament var radikal, i foråret 1920 taltes blandt ministeriet Zahles fjender? Hensynet til det Flensborg, hvori han var født, har næppe været det afgørende, selv om han mente, det var farligt, om denne by kom til at ligge lige på den an-

den side af en grænse, der i så fald, påstod han, ville hvile på en aftale mellem H. P. Hanssen og hans venner i Berlin om, at Danmark kunne få de mere end halvtyske byer Tønder og Åbenrå, når blot Flensborg blev lukket ude fra en genforening. Roving fandt, at ministeriet Zahle var ganske uskikket til at videreføre udenrigspolitikken, efter at krigen havde fået det stik modsatte udfald end det af regeringen ventede, og i en situation hvor vestmagterne tilbød landet fuld oprejsning for 1864. Ikke desto mindre var ministeriet blevet sidende. Han bebrejdede også de yngre radikale mangel på den ethvert normalt menneske iboende nationalfølelse; ved at optage H.P. Hanssen i ministeriet havde man søgt at tilsløre, at radikalismen egentlig kun ønskede Haderslev Amt tilbage til Danmark, men regeringen gik dog stadig tyskernes ærinde.

Dog hævdede professor Roving navnlig, at Det radikale Venstre i Zahles regeringstid aldeles havde skiftet politisk karakter. Efter lederens bedrifter i Albertiperioden havde vælgerne af de radikale ministre ventet styrke og retlinethed, men de fik i stedet en siksakkurs, bl. a. en aldeles unyttig Tunestilling og en stor sikringsstyrke, der hos soldaterne skabte en arbejdslede, som tilmed var smitsom. Roving kunne stadig anerkende de radikale ministres dygtighed under krigen, men han havde alligevel været vagtsom allerede fra 1916. Nævnte år talte Ove Rode ved rusfesten for de radikale studenter (som Roving selv året forinden), og indenrigsministerens tale var gjort over hans „Gimle“-tanker, der jo forudsatte en vis statsorganisation og disciplin som elementer i fremtidens regeringsform. Den tilstedeværende Thorkild Roving havde da venskabeligt, men indtrængende advaret Rode imod at søge en af krigsforholdene betinget politik videreført i fredstid og bebudet stort frafald, hvis det skete. Da Rode ved nogle udtalelser kunne synes at stile mod et

almindeligt spiritusforbud – man sagde: for at få afholdsmændene til at stemme radikalt – blev landsforeningen „Den personlige Friheds Værn“ oprettet; i dens ledelse sad radikale mænd som Carl Torp, Fr. Weis og Roving selv.

Inden for Det radikale Venstre i København var der altså allerede under krigen opstået nogen liberalistisk opposition. Af Thorkild Rovings senere artikler i „Tilskueren“ og „Gads danske Magasin“ fremgår, at han tydede udviklingen 1918-20 således, at han helt måtte bryde med sit parti. Den radikale regering var, mente han, blevet den personlige friheds knægtter, ikke vogter; ministrene behagede sig ved det nu unødvendige tvangsherredomme. Efter revolutionerne i Rusland og Tyskland var venskabet med socialisterne blevet regeringen ligefrem kært, fordi det sikrede de radikale ledere at være på den rigtige side, når bolschevismens flod strømmede ind over Danmark; radikalismen beredte sig til rådsrepublikken. (I 1926, året før sin død, påstod den vel da svækkede professor Roving til almindelig forundring, at man i sin tid havde opdaget planer, hvis ophavsmand stod til mindst fem års tugthus). Roving var altså H.N. Andersens kandidat til statsministerposten – i givet fald.

Afstemningen i 2. zone den 14. marts 1920 med de lave danske stemmetal bestyrkede ministeriet i rigtigheden af dets grænsepolitik. Det gav nærmest kongen en irettesættelse, fordi han dagen efter nederlaget til „Flensborg Avis“s redaktør, Ernst Christiansen, hvem et folketog havde båret til Amalienborg, udtalte et „kongeorde“, der kunne forstås som et løfte. J. C. Christensen blev, da afstemningsresultatet forelå, endnu mere tilbageholdende, og Otto Liebe, der i et par uger havde været designeret statsminister, gik ud fra, at den hele aktion var opgivet eller i hvert fald udsat. Grænsespørgsmålet havde aldrig været

ham en hjertesag, og efter udfaldet af afstemningen den 14. marts fandt han det tvivlsomt, om Flensborg burde indlemmes; han kunne bedre tænke sig en internationaliseret stødpudestat mellem Danmark og Tyskland.

Efter den 14. marts stod det tværtimod With-kredsen og H. P. Hanssens grænsepolitiske modstandere i Sønderjylland klart, at det nu var helt nødvendigt at få et nyt ministerium, der ikke ville stille sig afvisende, hvis C.I.S. trods det store tyske flertal i Flensborg indstillede, at Danmark fik byen. Paul Claudel lod Dannevirke-mændene forstå, at et regeringsskifte „vil påvirke kommissionsarbejdet særdeles heldigt“. Den 29. marts var sidste frist for modtagelse af klager over afstemningen, og derefter ville kommissionens indstilling til fredskonferencen i Paris snart følge. Kong Christian X, der alene kunne foretage „eksekutionen“ af ministeriet Zahle, blev genstand for en stigende pression, også gennem sin slægt og hofstab. Hans medfødte nervøsitet voksede stærkt.

I den højspændte situation ankom den 26. marts de to sønderjyder, Flensborgmændene Peter Grau og Kloppenborg-Skrumsager til København. Allerede samme dag fik P. Grau adgang til det konservative partimøde, hvor han redegjorde for stillingen og oplyste, at Claudel indtrængende havde forlangt en ny regering. Partimødet vedtog at kræve øjeblikkelig opløsning af Folketinget, så at valg kunne afholdes inden den endelige afgørelse af grænsespørgsmålet; det skete i forventning om, at Venstre også ville gøre det. J. C. Christensen havde modtaget Grau venligt, men ikke givet ham meget håb om foretræde for sit parti. Næste dags formiddag, den 27. marts, den dag Rigsdagen tog påskeferie til 14. april, fik Grau og Kloppenborg-Skrumsager dog lejlighed til at fremføre deres synspunkter i Venstres rigsdagsgruppe, efter at Grau havde appelleret til Venstre som „dette gamle na-

tionale parti“. De to sønderjyders taler gjorde et dybt indtryk på Venstre; de må have krævet ministeriet fjernet, for at man kunne komme videre i grænsesagen. J. C. Christensens svartale var næsten grådskvalt, men løfter gav han ikke, det var umuligt ved en parlamentarisk aktion at styrte ministeriet, sagde han (det syntes jo at have nogle stemmers flertal). P. Grau forlod lokalet uden at sige Venstres formand farvel. Der blev dog fastsat nyt partimøde til samme eftermiddag, og inden dette havde J. C. Christensen omsindet sig, måske fordi han virkelig var blevet grebet af de to sønderjyders taler eller (og) havde fået indtryk af, at han trods sin myndighed ikke kunne holde sin rigsdagsgruppe sammen i denne sag. Medens Ove Rode i sin pjeces om påskekrisen 1920 tillægger Venstres uvilje mod en valglovsrevision megen betydning som krisevolder, idet partiet allerede af den grund snarest måtte ønske et nyt flertal i Folketinget, er det Tage Kaarsteds opfattelse, at J. C. Christensens følelser virkelig bød ham at støtte P. Graus krav, om end vel også hensynet til Venstres vælgerinteresse og det stærke røre i befolkningen spillede ind. Den udtalelse, som partimødet nu vedtog, erklærede det for en bydende nødvendighed, at der ufortøvet blev afholdt valg til Folketinget, men forsigtigt sagde den intet om, hvorledes Venstre derefter ville forholde sig i grænsespørgsmålet. Isoleret betragtet skulle udtalelsen ikke kunne medføre en politisk eksplosion, og indtraf alligevel en sådan – J. C. Christensen vidste jo, hvad der foregik omkring kongen – kunne partiet tage det med ro. Men Venstres valgkrav kom ikke til at stå alene. Det konservative Folkeparti offentliggjorde samme dag, lørdag, sit, hvortil, højst betydningsfuldt, kom et vist frafald i de partier, der bar ministeriet.

Lørdag den 27. marts blev overhovedet indledningen til den egentlige påskekrise. Og

herfra følges, hvad selve hændelsesforløbet angår, altså uden for det biografiske, i hovedtræk professor Kaarsteds solidt brolagte fremstilling. – Om eftermiddagen samlede på Ny Carlsberg brygger Vagn Jacobsen en kreds, der ønskede en mere aktiv grænsepolitik, blandt dem professor Edv. Ehlers, P. Grau, Kloppenborg-Skrumsager, Marie Lassen, Vanggaard, den radikale Moesgaard-Kjeldsen, der både af nationale og økonomiske grunde ønskede ministeriet Zahle styrtet, socialdemokraten Emil Marott, som var Flensborgmand, professor Thorkild Rovsing samt et par betroede journalister. Rovsing havde på det sidste blandt kendte navne, der erklærede i 1918 at have stemt radikalt, samlet en protestadresse mod ministeriet; medunderskrivere var bl.a. den tidligere formand for Studentersamfundet, professor dr.jur. Kr. Sindballe, overlæge V. Rubow og professor Fr. Weis. H.N. Andersen var bekendt med den radikale adresse, men havde opfordret Rovsing til at vente med dens offentliggørelse. Man skulle på Ny Carlsberg have drøftet internationaliseringstanken, Vanggaard bemægtigede sig dog modet, idet han så, at der her var en fortrinlig lejlighed til at bakke dagens rigsdagsaktion op. Resultatet blev, at Ritzaus Bureau fik tilstillet Marotts og Moesgaard-Kjeldsens valgkrav samt den udenrigs radikale adresse, der også krævede Folketinget opløst, så at det kunne konstateres, om ministeriet Zahle sad inde med den fornødne tilslutning i befolkningen, inden spørgsmålet om den nye rigsgrænse blev afgjort. Hensigten var selvsagt at give offentligheden og kongen det indtryk, at ministeriet hverken blandt vælgerne eller i Rigsdagen havde noget flertal for sig. Aktuelt var det især af betydning, at Christian X blev overbevist om, at ministeriet Zahles parlamentariske basis var brudt sammen, fordi han så kunne skifte regering uden at komme i strid med sin udta-

lelse i 1919: ikke at ville tage noget ministerium, der ikke havde flertal i Folketinget – han havde rigtignok også dengang ønsket valg, hvad statsminister Zahle, som foran berørt, fik ham talt fra at tilkendegive.

Samme eftermiddag var kongen kort ud til H.N. Andersens „Vennerslund“ på Strandvejen, og han sad hos sin rådgiver, da professor Rovsing efter kl. 18 telefonerede for at diskutere den nu foreliggende situation med etatsråden. Denne talte i telefonen, så at sige, til professoren og den tilstedeværende konge på samme tid. Han bragte professor Rovsing Christian Xs tak og opgav selv sin tidligere tilbageholdenhed, vel især under indtryk af det radikale frafald; nu måtte aktionen kunne gå af, den syntes ikke længere risikabel. Med andre ord: i Rovsings påhør rådede H.N. Andersen kongen til at gribe ind. Den store kirurg var sandsynligvis den kommende statsminister.

I morgendagens aviser var erklæringerne fra Ny Carlsberg sensationen. Den konservative presse hævdede, at efter Moesgaard-Kjeldsens og Marotts frafald havde ministeriet Zahle tabt sit flertal i Folketinget, da det nu kun havde 70 af 140 mandater bag sig. Man så rigtignok herved bort fra, at en konservativ folketingsmand, professor L.V. Birck, var enig med det radikale ministerium i dets grænsepolitik, hvorfor påstanden om 70-70 var urigtig. En afstemning i Folketinget ville vise 69 mod 71 eller 69 mod 70, hvis Birck undlod at stemme. „Berlingske Tidende“ indså dette, men fandt dog, at „den parlamentariske situation (er) uimodsigeligt losrevet fra den forankring, som ministeriet for et lille års tid siden opnåede ved kronens beslutning om kun at ville udnævne ministerier med folketingsflertal.“ I „Nationaltidende“ og „København“ kunne Christian X uden forbehold læse, at situationen nu var helt anderledes, end da han i marts 1919 fremsatte den erklæ-

ring, han siden havde følt sig hæmmet af; han kunne nu handle frit, og folket havde krav på at blive hørt i et spørgsmål, som den siddende regering aldrig havde fået mandat til at løse, hed det. Christian Xs avistæsning søndag den 28. marts måtte tilskynde ham stærkt til et kongeligt indgreb.

Det har været H. N. Andersens, helt urealistiske, tanke, at de radikales og socialdemokraternes forventede angreb på en ny regering kunne væsentlig dæmpes, når en berømt læge og tidligere radikal som Røvsing blev statsminister, og når der i ministeriet tillige optoges andre fra regeringspartierne frafaldne, men altså dog af deres grundfarve. Ø.K.-direktoren troede i øvrigt, at C. Th. Zahle, som stillingen nu forelå, selv ville indgive ministeriets afskedsbegæring. Søndag søgte kongen, der jo var under H. N. Andersens påvirkning, at få Røvsing til at gå til Zahle for at bevæge ham til at træde tilbage, hvad professoren dog ikke mente at kunne indlade sig på. Samme dags formiddag havde Edv. Brandes, da kabinetssekretæren gjorde ham bekendt med de valgkrav, der var udgået fra Ny Carlsberg, sagt: „Ja, så må vi jo demissionere.“ Men Brandes stod alene. Ministeriet regnede slet ikke med muligheden af et udefra kommende forretningsministerium, heller ikke med en regering af Venstre, da J. C. Christensen og Neergaard, der om lørdagen havde været hos kongen, ikke havde fået nogen opfordring. Rode ønskede ganske vist, at Folketingets formand blev anmodet om øjeblikkelig at sammenkalde Folketinget, for at man kunne få fastslået talstillingen i tinget, det gyldige forum, men de allerfleste af hans kolleger troede, ministeriet var sikret mod overraskelser. Kun én gang siden 1901 havde kongemagten, Frederik VIII, tvunget et ministerium med flertal i Folketinget til at demissionere, nemlig J. C. Christensens efter Albertikatastrofen i 1908.

Den 29. marts, mandag før påske, da kongen anså ministeriet Zahles parlamentariske grundlag for smuldret bort, men dog endnu næppe havde nogen nøje fastlagt plan, var statsministeren kl. 10.45 på Amalienborg. Christian X var overordentlig nervøs, fordi han troede at vide, at C. I. S. ville tage stilling til grænsen inden påske. Han fandt, sagde han, situationen på Rigsdagen utryg, hvad statsministeren benægtede, da valglovsspørgsmålet stod umiddelbart foran sin løsning. Kongen nævnte derefter de fremsatte krav om valg, men dem fandt Zahle betydningsløse, eftersom de var fremsat uden for Folketinget. Da kongen alligevel ønskede, at ministeriet straks udskrev valg, nægtede statsministeren at gøre dette, for en retfærdig valglov var vedtaget. Samtalen blev efterhånden pinlig. Kongen trængte på for at få ministeriet til at træde tilbage, men Zahle udtalte, at det kunne han ikke forsvare over for Folketingets flertal. Det var blot ikke det eneste, han sagde; irriteret tilføjede han, at det jo stod kongen frit for at afskedige ministeriet. Dertil var monarken ganske rigtig formelt berettiget, hvis nogen stod rede til at dække hans, den ansvarsfries, handling med sin kontrasignatur, men Zahle selv, der stadig havde et folketingsflertal i ryggen, kunne umuligt mene, at kongen var det reelt – en „skrubbudse“ var faldet ham af munden. Christian X, der trods sin „kgl. konfirmation“ af parlamentarismen i 1919 fortsat følte et personligt ansvar og en deraf følgende ret til at gribe ind i politikens gang, tog imidlertid sin statsminister på ordet og erklærede ministeriet for afskediget, idet han sagde, at han havde undersøgt sin forfatningsmæssige beføjelse dertil. Zahle advarede nu indtrængende mod et sådant skridt under henvisning til den urolige samfundstilstand. Den faldne regeringschef havde et øjeblik tabt hovedet (hvis han, stillet over for kongens krav, havde begæret statsråd, ville både majestæten og han

selv have fået tid til omtanke); men humøret var ikke tabt: inden han forlod slottet, sagde han til kabinetssekretæren: „Ja, det er cand. jur. Zahle, De ser her.“

Kl. 12.15 blev der afholdt ministermøde. Afskedigelsen kom aldeles bag på deltagerne, men man var som under statslånskrisen i 1919 overbevist om, at det radikale parti, trods restriktionsvreden i store dele af befolkningen, ville få et godt valg, hvis Venstre nu dannede regering mod Folketingets flertal. Der blev givet de forskellige administrationer meddelelse om, at ministrene var afskediget. Uden kendskab til, hvad der dulgt var sket omkring kongen, troede man bestemt, at Venstre var rede til at træde til; Christian X havde også til Zahle sagt, at han havde alt i orden. Uheldigt nok havde den nervøse konge glemt at anmode det afskedigede ministerium om at fungere indtil videre (en kontrasignatur skulle jo fremskaffes), men kl. 13.30 blev den tidligere statsminister fra Amalienborg anmodet derom. Resultatet blev et afslag, som offentliggjordes gennem Ritzaus Bureau; der henvises til, at de foreliggende alvorlige forhold krævede „en regering med fuld myndighed... Den eller de politikere, der har tilrådet Hs. Majestæt det skete skridt, må være beredt til øjeblikkelig at overtage forvaltningen.“ Man har herved sikkert villet tvinge J. C. Christensen og N. Neergaard frem som de formentlige bagmænd. Erik Scavenius og P. Munch billigede ikke funktionsnægtelsen, sidstnævnte fandt den ikke „klog“. Otto Liebe betegnede siden vægringen som „en yderst graverende embedsforseelse“, fordi ministeriet Zahle ikke var gyldigt entlediget, før afskedigelsen var kontrasigneret af en ny statsminister; indtil da var det ministrenes pligt at passe deres arbejde.

Da Christian X hin formiddag havde kvitteret ministeriet Zahle, havde han takket statsministeren for de syv års samarbejde. At kongen ikke ønskede et personligt brud frem-

går også af, at han siden lod ministeriets medlemmer tilsige til den traditionelle afskedsaudiens - som de gav afkald på. H. P. Hanssen, den kongetro sønderjyde, indfandt sig dog hos kongen for at tage afsked; til sin slægt har han sagt, at han blev køligt modtaget.

*

Af ministeriet Zahle II's oprindelige medlemmer nåede kun C. Th. Zahle selv, P. Munch og Erik Scavenius på ny frem til statsrådsbordet, hvorom siden vil blive berettet. Flere af de andre forblev dog i en årrække på den politiske scene, Ove Rode som en af dens hovedaktører, men uanset det forestående gensyn med nogle af krigstidens radikale ministre gør vi i dette som i de fleste foregående tilfælde deres livs regnebræt op, når de for stedse har sluppet statsrøret, også for derved så vidt muligt at få et helhedsbillede af ministeriet.

Edv. Brandes opretholdt, skønt plaget af podagra, sit sæde i Landstinget indtil 1927. Han havde i 1900 ægtet den norske billedhuggerinde Elise Rustad, der var 26 år yngre end han selv, men efter denne sin tredje hustrus død i 1918 drog han kredsen omkring sig stadig snævrere. Han blev nu „den kloge kone i Skjoldsgade“, som han ironisk kaldte sig, manden, der gennem 60 års virksomhed havde fået indsigt i vidt forskellige sider af menneske- og samfundslivet, som kendte både folk og tal og derfor var en søgt rådgiver, så længe han overhovedet tog imod. Hans erindring ompændte et mægtigt menneskegalleri, fra H. C. Andersen til Johs. V. Jensen, fra D. G. Monrad til Th. Stauning, fra Michael Wiehe til Poul Reumert. Både inden for politik, økonomi, filologi og teater havde han ydet det betydelige, om end han ikke havde været nogen nyskaber. Dette kolde hoved havde ingenlunde været uden lidenskab, men alligevel altid søgt forstandsmæssigt at vurdere tingene efter deres værd, vagtsom over for alt hult. En

kritisk skepticisme var hans inderste natur. 16 år gammel havde han overværet, at C. C. Hall fra Christiansborg udråbte Christian IX, han overlevede alle sin ungdoms venner og hengav sig i sine sidste år i sin dunkle stue især til studiet af den klassiske oldtid, nu og da afbrudt af et melankolsk klaverspil. Men Edv. Brandes havde svært ved at slippe livet, der for ham havde været en jagt både efter honning og skalpe. Han var sikker på, at når han var død, så var han helt død, og intet kunne derefter være af betydning for ham; derfor ville han hellere leve to dage i verden end tusind år i historien. Sin sidste vitalitet udfoldede han som politisk kronikør ved „Politiken“, hvor han, nu over og uden for det hele, undertiden hensynsløst gik på tværs af Det radikale Venstres linje, forbeholden som han var med hensyn til isoleret afrustning, husmandspolitikken, det efterhånden tilstræbte étkammersystem, men, også modsat sit parti, i 1920'erne ivrig forfægter af „guldkronen“s genindsførelse. Edv. Brandes var åndsradikal fremfor nogen, politisk stod han i demokratiet, men det kan være tvivlsomt, om han var af demokratiet.

Hans kronikker blev meget læst, også fordi der pludselig kunne forekomme et slag af en panterpote. Om Venstres senere høvding skrev han: „Madsen-Mygdal, hvis klareste mangler syntes et troende og begejstret vælgerfolk lutter strålende fortrin“. Om den unge konservative fører: „Christmas Møller, denne liden gangerpilt, men af sin alder stor“. Da Brandes første gang mødte navnet Ole Bjørn Kraft, tog han det kun skælvende i sin pen, for som han bemærkede: ved sin væld mindede det om Diderich Menschen-Schreck. Det har været kronikøren en glæde i passende sammenhæng at skrive: „Der gives som bekendt en berømt ytring af en engelsk stormand, gående ud på, at når en politiker først begynder at tale om *fædrelandet* og *religionen*, så befandt han sig ude på hæderlighedens

yderste rand og måske allerede var plumpet ned i usselhedens afgrund“. Han ønskede som nævnt meget førkrigstidens møntværdi tilbage, og han lod nogle af sine partifæller på Rigsdagen vide, at der „ikke var mange huller i deres uvidenhed“ i valutaspørgsmålet.

„Politiken“s redaktion kunne ikke billige hans efterhånden alvorlige modsætning til partiet, og i et halvt år skrev Brandes ikke i bladet, men fra marts 1927 indtil få uger før hans død den 20. december 1931 aflod hans kronik aldrig. Da det langsomt bar mod døden, lå han, nu næsten helt uden forbindelse med omverdenen, til sengs og skrev med et bræt som underlag. Den livshungrige Edv. Brandes, der havde udfoldet sig mere alsidigt end vel nogen anden i hans samtid, og som i kronikken så sin sidste ytringsform over for offentligheden, krummede sig da ved livets udgang omtrent i den samme cirkel som sluttelig Johannes Ewald, over hvem han havde skrevet en af sine smukkeste kronikker. — Ligesom sin broder Georg blev Edvard Brandes bisat fra Bispebjerg Krematorium; de var begge i sin tid navngivet til Mosaisk Trossamfund. Hans efterslægt ejer stadig store aktieposter i „Politiken“. En dattersøn var den norskfødte ingeniør Herman Dediczen, der under besættelsen var en politiserende og intrigerende modstandsleder.

Efterkrigsstormen skulle, skal vi se, piske over Det radikale Venstre, Ove Rode synke fra at være landets mægtigste minister ned til stillingen som den reelle fører for et lille skamlået oppositionsparti. Kommende fra syv års overmenneskeligt slid, ofte træt og nedtrykt, ude af ligevægt, søgte han dog med trodsig energi i endnu syv år at genrejse sit partis magt og en socialliberal politik. Han gik, som J. C. Christensen i 1908, til oppositionsbænken „med vilje til at tage arbejdet op derovrefra på ny.“ Men foreløbig var de kræfter stærkest, der ville stille uret tilbage til tiden før 1914, og

som ikke i krigen så noget vendetegn. Rode levede dog længe nok til at se ministeriet Stau-ning-Munch, hvis tilblivelse især skyldtes hans autoritet, fra 1929 praktisere en politik, der i sine grundtræk var socialliberal: en vis stats-regulering og orden til værn for de svage og landets økonomi, forenet med fuld borgerlig frihed – men uden et Indenrigsministerium som et enormt politibureau.

I 1927 forlod Ove Rode Rigsdagen og vendte tilbage til „Politiken“ som bladets chef-redaktør. Han var da nedslidt, ikke sjældent fraværende på grund af sygdom, men dog ved sit hædrede navn og sin enestående oversigt over det danske samfunds mænd og forhold af stor værdi for bladhuset. Han døde i juli 1933, kort efter at være vendt hjem fra en rejse til sit andet fædreland, Norge.

Mange linjer krydses i navnet Ove Rode, litterære, politiske, sociale, økonomiske, hi-storiske. Men sagnet søger sig et simpelt stof, det gror af det elementære, af det gennem ti-derne synlige. Dette har Paul la Cour grebet i de linjer, der står på det mindesmærke, en jævn kvinde med et barn på armen og i hånden en kurv med brød og mælk, skabt af Adam Fischer, som er rejst i København for den første verdenskrigs indenrigsminister:

Mild med myndig malm hans stemme lod.
I en sværdtid gav han Danmark brød.
Folkets lune, tankens klare ild,
smelted sammen i hans væsens spil.

På soklen findes et relief af Rode som taler ved et friluftsmøde.

Ove Rode er begravet på Gentofte Kirke-gård. Blandt hans børn er højesteretssagfører Stig Rode, der altså ligesom sin oldefader, Orla Lehmann, blev procedor foran landets fornemste retsskranke, men modsat Lehmann holdt sig på afstand af politik. Ove Rodes dat-ter Lise blev gift med Folketingets første om-budsmand, professor, dr.jur. Stephan Hur-witz.

Christopher Hage var epikuræer og bymen-neske. Indtil sin død i 1930 boede han som-mer og vinter i sit komfortable ungtarlehjem i Stockholmsgade over for Østre Anlæg. Han var tilknyttet bl.a. Landmandsbanken og Store Nordiske Telegraf-Selskab, fulgte op-mærksomt kurserne på verdensbørserne og interesserede sig i øvrigt for finansiering af op-findelser. Denne passion havde på et vist tids-punkt nær kostet ham hans velstand; han led betydeligt tab på den af Valdemar Poulsen opfundne telegrafon (wire-recorder), der først vandt udbredelse, da også forstærkertek-nikken var opfundet. Det selskab, der skulle udnytte patentet, måtte træde i likvidation i 1916, og han havde netop fået ordnet sine pengeforhold, da han indtrådte i ministeriet Zahle. Christopher Hage, der med akademisk overlegenhed havde omtalt J. B. S. Estrupsom „denne landmåler“, ville med større sikker-hed have færdedes i C. G. Andræs og A. F. Kriegers tid end i den nye folkelige, til hvil-ken han, også efter egen opfattelse, var noget for fornem. Han modtog storkorset af Danne-brog. Hage havde adskillige træk tilfælles med den norske statsmand Chr. Michelsen, sit lands leder ved unionsopløsningen i 1905.

S. Keiser-Nielsen, hvis hustru var praktise-rende læge i Charlottenlund og før den tid havde været den første kvindelige praktise-rende læge i provinsen, var i nogle år efter sin ministertid medlem af Gentoftes kommunal-bestyrelse; han var desuden en meget virk-som præst ved Københavns Sygehjem. Kei-ser-Nielsen døde i 1926. Hans søn er børne-specialisten, dr. med. H. Keiser-Nielsen, Char-lottenlund, knyttet til Københavns Sygehjem i Ordrup.

Kristjan Pedersen døde i 1927. I Svinninge blev der i 1930 rejst en mindesten for ham. C. Th. Zahle talte ved denne lejlighed til en tu-sindtallig forsamling og sagde bl.a.:

„Bønder og husmænd havde i trængselstiderne følt sammen. Alle de, der i de tre århundreder, hvor herremændene undersøgte bønderne, var under pisken, holdt sammen. Hele almuen på landet følte med hinanden. Derfor var Kristjan Pedersens forfædres historie både bøndernes og husmændenes historie. Det må man huske, når man vil forstå, hvad for en mand Kristjan Pedersen var.“

På mindestenen står: „Retfærdts forkæmper
-- Småmandens ven.“

Thorvald Povlsen forblev i Folketinget til 1935 og modarbejdede til det sidste kirkens uniformering; på grundtvigianismens venstrefløj nød han en tillid, der nærmede sig hengivenhed. Povlsen nærrede en stærk interesse for Grønland, som han flere gange besøgte; unge grønlændere, der opholdt sig i København, så i ham næsten en fader. Af hans gerninger fremgik, at han var en mand af hjerte. Han hjalp overalt, hvor han kunne. Den kommunistiske folketingsmand Martin Nielsen, der en tid under den tyske besættelse var interneret i Horserødlejren ved Helsingør, har i sin bog „Fængselsdage og Fangenætter“ oplyst, at han og hans kammerater nogen tid efter deres ankomst til lejren modtog en forespørgsel fra den tidligere kirkeminister om, hvorvidt de havde interesse i, at han kom derop og søgte at skaffe dem visse lettelser. Martin Nielsen beretter:

„Gamle pastor Povlsen“, som vi altid indbyrdes kaldte ham, blev menneskeligt set vort smukkeste indtryk fra Horserødperioden. Jeg ser endnu den gamle, sygelige og svage mand, fuldstændig natblind rave rundt i lejren om aftenen i fimbulvinteren 1941-42. Uden ringeste hjælp eller støtte fra lejrledelsens side tog han mindst to gange om ugen op til os. Han havde ingen anden befordring end den, kvinderne (de interneredes hustruer) måtte benytte: først med tog til Helsingør, derefter med rutebil ud til lejren og tilbage igen, efter at det var blevet bælgmørkt. Det er ingen overdrivelse at sige, at hans hjælpearbejde for os slog ham ihjel. Vinteren og de hårde og umenneskelige strabadser, den gamle mand for vor skyld udsatte sig for, var mere, end hans svage helbred og dårlige hjerte kunne tåle.“

Thorvald Povlsen døde i 1942. Hans grav findes på Søllerød Kirkegård.

J. Hassing Jørgensen havde, da han i 1913 blev optaget i C. Th. Zahles andet ministerium, fratruddet sin stilling som Revisionsbankens direktør. Denne bank var siden blevet sammensluttet med Låne- og Diskontobanken under fællesnavnet Københavns Diskontobank og Revisionsbank, som i efterkrigstiden havde pådraget sig meget alvorlige tab. På Nationalbankens opfordring tiltrådte Hassing Jørgensen, der var omgivet af stor personlig tillid, i 1921 som direktør for dobbeltbanken, idet håbet stod til, at netop han kunne afvende et sammenbrud. Efter en dybtgående undersøgelse anbefalede han en rekonstruktion af banken efter afskrivning af reserverne, halvdelen af aktiekapitalen samt tilførsel af nye midler. På den generalforsamling, som vedtog rekonstruktionen, satte Hassing Jørgensen, udfordret dertil af professor L. V. Birck, „navn og ære“ ind på afskrivningernes tilstrækkelighed, og han følte sig derfor til det yderste ramt, da Diskonto- og Revisionsbanken alligevel måtte lukke i 1924. Han gik for nogle år i frivillig landflygtighed, bosat i Schweiz. Han hævdede altid, at hvis hans bank havde fået fornøden støtte udefra, ville den kunne have overlevet sin likviditetskrise, der til dels var opstået som følge af tidens kreditindskrænkningspolitik. Det viste sig da også, at bankens afvikling gav over 77% til kreditorerne.

J. Hassing Jørgensen blev i 1929 kommitteret ved Århus Oliefabrik, men *naturam furca pellax ex*: hans trang til at beskæftige sig med politiske anliggender, navnlig praktisk-økonomiske, var fortsat stærk. I 1935 påbegyndte han udgivelsen af det radikale ugeblad „Tidens Stemme“, han fratruddet i den anledning sin stilling ved oliefabrikken, men indvalgte samme år i Folketinget af Det radikale Venstre i Ålborg amtskreds. Han var i de første

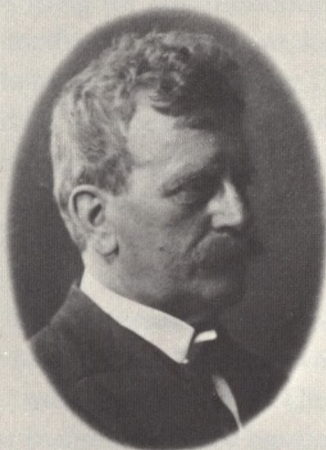
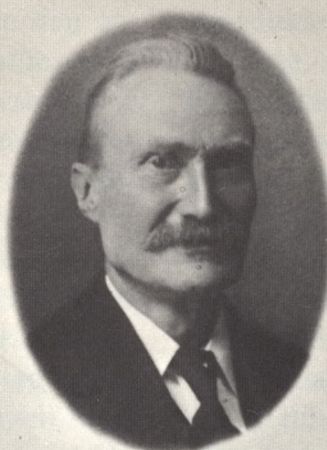
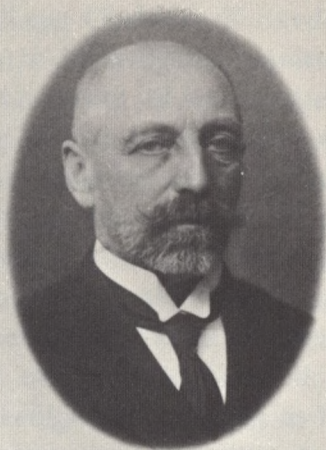
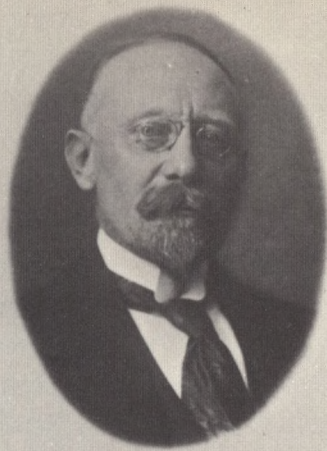
besættelsesår – han søgte ikke genvalg i 1943 -- en af de talere, hvis ræsonnementer tinget var mest opmærksomt over for, selvstændig som han altid var i sin tankegang. Med god grund er det sagt, at J. Hassing Jørgensen følte som en demokrat, men tænkte som en kapitalist, dog altid erkendende, at penge forpligter, og altid krævende, at venstrenavnet skulle have også et socialt indhold. Han døde 1952.

Erik Scavenius blev formand for Det radikale Venstres landsforbund 1922-24, men opgav denne stilling, da han udnævntes til dansk gesandt i Stockholm. I 1925 blev Scavenius tingvalgt medlem af Landstinget. Det blev bestridt, at posterne som gesandt og landstingsmand kunne forenes (havde han fast bo-

pæl i landet?), men han henviste til, at grundloven sikrer embedsmænd ret til at modtage rigsdagsmandater. I 1927 opgav han dog sit sæde i Landstinget på grund af rejsebesværet. Erik Scavenius egnede sig ikke til at være gods-ejer, skønt han holdt meget af at færdes på den danske jord og af dyr. Han følte sig isole-ret på Voergård, bl.a. fordi han ikke gik på jagt, men han talte gerne med egnens folk og med Ålborgs journalister. Scavenius solgte i 1934, under landbrugskrisen, avlsgården til Statens Jordlovsudvalg, der iværksatte en stor udstykning, i 1940 selve slottet, som nu ejes af grev Oberbech-Clausens familielegat.

H. P. Hanssens forhold og gerning efter 1920 vil siden blive søgt belyst.

MINISTERIET OTTO LIEBE

H. EDV. HASS	KRISTIAN SINDBALLE	M. SUENSON
HENRI KONOW	OTTO LIEBE	W. OXHOLM
THORKILD ROVSING	N. C. MONBERG	H. P. HJERL HANSEN

MINISTERIET OTTO LIEBE

(30. marts 1920 - 5. april 1920)

Kong Christian X havde, da han den 29. marts afskedigede ministeriet Zahle, som foran nævnt til sin mangeårige statsminister sagt, at han havde undersøgt sine konstitutionelle beføjelser dertil, og han havde endda tilføjet, at han „havde alt i orden“. Kongen havde i hvert fald ikke en ny regeringschef ventende i et sideværelse, og han havde heller ikke underrettet sin kabinetssekretær, A. Krieger, om, hvad der forestod. Krieger søgte efter afskedigelsen forfærdet at få monarken til at omgøre sin beslutning, han frygtede enden kunne blive kongedømmets fald, men kabinetssekretæren blev blot straks sendt af sted for at hente Niels Neergaard, der boede få minutters gang fra Amalienborg. Da Neergaard kom, meddelte kongen, at han havde tænkt sig at lade Thorkild Røvsing (H. N. Andersens kandidat) danne et nyt ministerium, hvad den tidlige konsejlspræsident dog frarådede, fordi han mente, at professoren ikke havde den fornødne politiske erfaring. Neergaard anbefalede i stedet overformynder M. P. Friis eller højesteretssagfører Otto Liebe. Helst havde han nok set Friis som vordende statsminister, men gennem J. C. Christensen vidste han, at kongen tidligere havde godtaget Liebe som en mulighed. I øvrigt forsikrede Neergaard kongen om, og denne var meget taknemlig derfor, at han kunne regne med Ven-

stres fulde støtte i bestræbelserne for et snarligt valg, som kunne give et virkeligt udtryk for befolkningens vilje, og en efterfølgende udnævnelse af et politisk ministerium, der byggede på valgets udfald. Også den tilkaldte Emil Piper tilsagde sit partis støtte. Kongen troede, skønt han i virkeligheden var uforberedt, at det nye ministerium kunne være dannet i løbet af eftermiddagen.

Christian X gik efter samtalen med Neergaard tilbage til tanken om et ministerium Otto Liebe, med hvem han telefonisk satte sig i forbindelse. Indtil Tage Kaarsteds rekonstruktion af påskekrisisens forløb har det været almindelig antaget, at en rådløs konge uvilkårligt henvendte sig til husets sagfører og påkaldte hans bistand. Nu vides, at Liebe i uger havde kendt sin høje klients politiske bestræbelser og gennem mellemmand havde tilsagt ham sin medvirken. Alligevel blev højesterets-sagføreren højst overrasket, da han anmodedes om at indfinde sig på Amalienborg; han mente allerede i et par uger at have været „ude af billedet“ og stod umiddelbart foran en rejse til Sverige. Ankommet til palæet fandt Liebe kongen stærkt bevæget og måtte give ham ret i, at situationen var kritisk; han skjulte ikke, at han hverken bifaldt tidspunktet for Zahles afskedigelse eller den hovedkulds måde, hvorpå den var sket. Men han

ville ikke lade kongen, der kunne have grund til at tro, han var til rådighed, i stikken og indgik derfor på at søge et forretningsministerium dannet.

Dermed gik højesteretssagføreren straks i gang; det hastede allerede på grund af Zahles funktionsnægtelse. Kongen viste ham en ministerliste, der utvivlsomt stammede fra H. N. Andersen, som har været i forbindelse med monarken efter dennes samtale med Neergaard og kendte situationen. Etatsråden foreslog nu Liebe eller Friis som statsminister, Røvsing som undervisningsminister, gesandten i London H. Grevenkop-Castenskiold som udenrigsminister, C. Sonne som landbrugsminister, departementschef F. Schrøder som justitsminister; også om de andre porteføljer havde Andersen gjort sig tanker, og han foreslog, at Marott skulle optages i ministeriet, ligesom han gennem en mellemmand tidligere havde „kontakten“ redaktør Carl Thalbitzer. Liebe var dog ikke glad for denne indblanding. Foruden Statsministeriet ville han selv overtage Justitsministeriet; han ønskede i første omgang With som forsvarsminister, og denne blev straks tilkaldt, vel også fordi netop han måtte vide, hvad der tidligere var sket i sagen, og fra hvem der forelå hele eller halve tilsagn om at indtræde i et forretningsministerium. With kunne oplyse, at den senere udenrigsminister, gesandten Harald Scavenius for længst havde erklæret sig villig til at overtage Udenrigsministeriet. Aktiviteten i Bredgade nr. 30 var om eftermiddagen meget stor, emnerne blev tilkaldt telegrafisk og telefonisk. De, der, som Liebe selv, var reserveret med hensyn til grænsespørgsmålet, blev forsikret om, at det ikke ville blive ministeriets sag at tage nogen absolut stilling til Flensborg, programmet var kun at opløse Folketinget snarest, at udskrive valg, at hjemsende Rigsdagen, derudover blot at føre regeringens

forretninger, indtil en ny parlamentarisk regering var dannet.

*

Ved middagstid havde C. Th. Zahle og Ove Rode underrettet F. J. Borgbjerg om, at ministeriet lige var blevet afskediget. Den mani, der altid var en del af Borgbjergs væsen, fik ved denne lejlighed overhånd; han udsendte straks et ekstranummer af „Social-Demokraten“, der med de største typer forkyndte: „Kongen begår statskup“, og bebudede „en folkerejsning af uanet vælte“. I en anden ekstraudgave opfordredes befolkningen til at være rede til en rejsning „endnu stærkere og kraftigere end den, der i marts 1848 vältede cnevoldssystemet og gennemtvang en fri forfatning“. I en sidste udgave, hvis eksistens dog ikke har kunnet fastslås, meddeltes ifølge Borgbjergs biograf, den senere overborgmester H. P. Sørensen, at Socialdemokratiets og fagforeningernes hovedledelse var indkaldt til møde samme aften, og at svaret på kongens statskup kun kunne blive *generalstrejke*. Hvad enten det famøse ord direkte er brugt eller ej, er F. J. Borgbjergs artikler den 29. marts den dristigste journalistik i den danske presses historie, fordi han, ene mand, søgte at binde sit parti og fagforeningerne, tilsidesættende den hos dem ellers noje fastlagte myndighedsfordeling.

Havde kongen begået et statskup? Christian X havde i hvert fald ikke villet omstyrte den bestående statsorden, og han kunne sige, at når han i 1919 havde erklæret at ville holde sig til et ministerium, der var udgået af Folketingets flertal, så måtte han også have krav på at vide, om dette flertal svarede til et flertal blandt vælgerne – men et rent svar på dette spørgsmål forudsatte rigtignok en bedre valglov, og en sådan stod umiddelbart foran sin vedtagelse (hvad C. I. S.s indstilling angående grænsen akkurat også gjorde). Christian X

kunne vel endog hævde, at han varetog folkestyrets interesser over for et ministerium, der ikke ville vige, skont det måtte formodes ikke mere at have et folkeslertal bag sig (hvad det kommende valg bekræftede). Om noget grundlovsbrud var der ikke tale, da kongen også efter forfatningen af 1915 formelt udnævnte og afskedigede sine ministre. En anden sag er, om parlamentarismen siden 1901 var blevet en sikker sædvaneretlig bestanddel af forfatningen, thi i så fald skulle monarken have ladet den parlamentariske tilstand konstateres ved en afstemning i Folketinget. De radikale og socialdemokraterne mente, at kongen den 29. marts krænkede sin egen 1919-erklæring og dermed folketingsparlamentarismen. Ved vurderingen af, hvorvidt der var tale om et „kup“ mod parlamentarismen, må det veje til, at forfatningshistorikeren Niels Neergaard hævdede, at når der foreligger et begrundet spørgsmål om, hvad vælgerne vil eller ikke vil, da har kongemagten den opgave at søge usikkerheden fjernet. Liebe karakteriserede al tale om statskup som „ovenud tåbelig“.

Et hedt og hastigt hoved er ikke egnet til statsretlige overvejelser, og F.J. Borgbjerg greb altså straks det politisk-agitatoriske ord statskup. På en kongres i Stockholm i 1917 var det blevet overdraget ham at rejse til Rusland og søge forbindelse med Alex. Kerenskys regering, der var kommet til magten i juli. Han overværede i Skt. Petersborg i et teater en partikongres fra den tidligere kejserloge, og vinden har da strøget hvinende gennem den harpe, der var indbygget i hans sind. Det er vel tænkeligt, at denne oplevelse af verdensomvæltning medvirkede til, at han som „Social-Demokraten“s redaktør voldtog situationen den dag i foråret 1920, da kongen afskedigede ministeriet Zahle. Men Socialdemokratiets formand, Th. Stauning, havde ingen maniske træk i sin psyke. Da han ved 17-tiden

intetanende ankom til „Social-Demokraten“ fra sit sommerhus ved Vallø, er han sikkert blevet ubehagelig overrasket, for det første vel over ministeriets Zahles afskedigelse, der gjorde det umuligt for fagforeningerne at vise nogen eftergivenhed i den foreliggende lønkonflikt, men dernæst over Borgbjergs egenmægtige generalstrejkeproklamation. Det var nemlig også blandt arbejderne almindelig antaget, at så længe det offentlige ikke var en fjende i den *faglige* strid, måtte våbnene ikke vendes mod samfundet som helhed, og en strejke, der ramte samfundets funktioner, kunne i hvert fald ikke besluttes af „Social-Demokraten“. Kun De samvirkende Fagforbund havde myndighed til at iværksætte en sådan strejke, og svagt som arbejderne for tiden stod over for arbejdsgivernes krav om lønedsættelse, havde fagforbundene netop set en chance i Arbejdsgiverforeningens regulære lockoutvarsel, der antagelig ville foranledige forligsmanden til at gribe ind og tilvejebringe en tålelig udgang af konflikten; men kom det virkelig til en generalstrejke, var alt på det uvisse, også under hensyn til at Socialdemokratiet og fagforbundene til venstre for sig havde en syndikalistisk præget Fagoppositionens Sammenslutning og et venstresocialistisk parti. Stauning har sikkert straks set, at en virkelig krise kunne opstå, hvis en faglig konflikt løb sammen med en politisk. Han ville ikke desavouere Borgbjerg, men han har nok meget håbet, at det kunne blive ved *truslen* om en generalstrejke, og at en sådan ville gøre et stærkt indtryk på dem, der skyede en klassekamp og ønskede ro og orden bevaret, herunder kongen. Stauning vidste meget vel, at denne store og tilsyneladende stærke soldat havde en nervøs konstitution og let lod sig skræmme. Det er da sandsynligt, at Peder Tabor, Socialdemokratiets kronikor, har ret i, at Stauning vel ønskede den bebudede generalstrejke legaliseret, dog at „fra første færd -- bekræftet af

hans handlemåde under krisen – var hans mål at nå, hvad generalstrejken tilsigtede, men at undgå dens iværksættelse“. Faldt keglerner rigtigt, ville både ministeriet Liebe blive tvunget tilbage og arbejdsgiverne mod forventning blive nødt til at gøre betydelige indrømmelser. Stauning har utvivlsomt tillige haft blik for, at hans talsterke parti måske inden længe kunne overtage regeringsmagten; også af den grund har han ønsket en lempelig udgang af krisen, uden unødige angreb på kongen personlig og med Socialdemokratiet bevaret som et demokratisk og parlamentarisk parti. Der kunne fra hans side ventes store fagter, de var i situationen nødvendige for at holde sammen på arbejdergrupperne, men han ville på ethvert trin have sine egne, taktisk bestemte tanker, og de ville på rette tid og sted også ave hans ord.

Allerede mandag aften den 29., altså den dag ministeriet Zahle var blevet afskediget, mødtes forretningsudvalgene for De samvirkende Fagforbund og Socialdemokratisk Forbund m. fl. til en drøftelse. Fagforeningslederne, der ofte tidligere havde advaret deres medlemmer mod de af syndikalisterne som fagligt våben yndede generalstrejker, var yderst urolige ved udsigten til nu at skulle anvende dette tværggede sværd, tilmed i politisk øjemed. Stauning fremhævede, at generalstrejken helst kun skulle blive en trussel, og han syntes nu virkelig at mene, at som stillingen var, kunne truslen måske løse også den faglige konflikt. Forsamlingen endedes da slutte- lig om en udtalelse om, at man „i anledning af det førøvede statskup“ krævede landets forfatning respekteret, ministeriet Zahle genindsat og Rigsdagen indkaldt for at færdigbehandle valgloven; hvis disse krav ikke var imødekommet den følgende dag kl. 9,30, ville der på et møde i De samvirkende Fagforbund blive fremsat forslag om iværksættelse af generalstrejke. En deputation med Th. Stauning

som ordfører overbragte endnu samme aften – det måtte virke alarmerende – kongen resolutionen. Christian X udtalte, at han ikke kunne erkende at have begået noget statskup, men deputationen skulle få svar på kravene inden den fastsatte frist. Efter en intim natlig rådslagning på Amalienborg, hvorunder kabinetssekretær Krieger til Liebes forfærdelse anbefalede kongen at gå ind på Staunings forlangende, da han ellers kunne risikere at blive stødt fra tronen, bestemte Christian X sig for at følge Liebe og afvise kravene, hvilket meddeltes Stauning næste formiddag til fastsat tid. Kl. ca. 12 blev han dog anmodet om at indfinde sig på Amalienborg; her understregede kongen nu stærkt, at såfremt valget bragte en socialdemokratisk sejr, ville han med glæde samarbejde med partiet. Dette tog Stauning til efterretning – og han har tydet meddelelsen som det første svaghedstegn hos monarken.

Samme dag vedtog Socialdemokratiets rigsdagsgruppe en erklæring, der klart sigtede på det kommende valg. Beskyldningen mod kongen for statskup blev opretholdt, der krævedes republik, og det udtaltes, at samfundsordenen måtte reformeres fra grunden. De store ord var dog lidet præcise, derfor havde Stauning nok sorget, men det var nødvendigt at bruge dem for at hindre den halvrevolutionære del af arbejderne i at søge ud på venstre fløj ved valget.

*

Da De samvirkende Fagforbunds og Socialdemokratiets deputation aftenen forinden havde haft foretræde for Christian X, stod Otto Liebe ikke ved hans side for derved at tage ansvaret for statsoverhovedets udtalelser. Højesteretssagføreren var nemlig endnu kun privatmand, kun designeret statsminister; man befandt sig i et konstitutionelt set farligt tomrum mellem Zahle og Liebe, der ikke før

sin udnævnelse kunne dække kongen. Og det havde voldt Liebe besvær at få et ministerium sammensat, om end han sent mandag aften havde grund til at tro, at det ville lykkes. Efter at truslen om generalstrejke samme aften var fremsat, kunne den ansvarsfrie monark ikke stå udækket ret meget længere; tidspresset voksede.

Otto Liebe måtte trække adskillige alvorlige nitter, inden den endelige ministerliste, som vi nu vender opmærksomheden mod, forelå; det vil fremgå også af, at tre fagministerier blev samlet på én hånd. Højesteretssagføreren var selvskreven som statsminister, og han besluttede desuden at overtage Justitsministeriet. Professor Th. Roving blev derefter helt naturligt undervisningsminister. Der er foran meddelt træk af Liebes og Rovings biografi. Et ganske nyt navn var forsvarsministeren, kommandør Henri Konow (1862-1939); han var fremmed såvel for Liebe som for With-kredsen, men ikke for kongen, der sikkert har ønsket hans indtræden i regeringen. Han var født i København, hvortil farfaderen i 1860 var flyttet fra Norge. Eidsvoll-manden Thomas Konow var af slægten, hvori i øvrigt både en datter af Adam Oehlenschläger og venstrepolitikeren Frede Bojsen var indgiftet. Ministerens fader var skibsreder; han boede om vinteren i sin ejendom Amaliegade 13, om sommeren på landstedet Villa „Konow“ i Springforbi, hvor brisen fra de blomstrende linde gør luften balsamisk i juli; han tilhørte overhovedet Københavns aristokratiske borgerskab, der altså var sønnens sociale baggrund. Henri Konow havde ægtet en datter af den store arkæolog J. J. A. Worsaae, ministeriet C. A. Fonnesbechs kultusminister (I, s. 388 f.).

Konow gennemgik Søofficersskolen, som han forlod som nr. 1 på sit hold. Han var i nogle år guvernør for prins Carl (Haakon VII), hvoraf opstod et nært forhold til konge-

huset. Forinden havde han i den franske flåde søgt videre uddannelse som søartillerist, og han kom 1889-90 med på den franske Indokinaeskadre. Konow lå som officer og skibschef gentagne gange ved de dansk-vestindiske øer, med krydseren „Valkyrien“ i maj 1902, da det store vulkanske udbrud indtraf på Martinique, og han deltog i en hjælpeekspedition til øen. Den dygtige, selvstændige og sprogkyndige søofficer blev med årene anvendt på betydelige poster i den danske marine; i 1910 blev han kommandør. Det var i 1917 faldet i hans lod som konstitueret guvernør for Dansk Vestindien at overdrage øerne til U. S. A.; han gjorde det med dygtighed, takt og selvbeherskelse, skønt det vel var den mørkeste dag i hans liv at skulle nedhale Dannebrog efter 250 års forløb. Hans hidtil ikke meget kendte navn stod siden da i et tragisk-heroisk lys.

Henri Konow havde ikke forstået den sociale baggrund for negeruroighederne i Dansk Vestindien, men han, aristokraten med sømandscharmen, var også helt fremmed for den folkelige udvikling i Danmark. Han havde ikke tilhørt nogen kamarilla, var blot „født“ modstander af ministeriet Zahle og af dets partiers ønske om at indskrænke Danmarks militærvæsen. Da han under forhandlingerne i de egentlige krisedage mødte arbejderne repræsentanter, interesserede det ham, set oven fra, at „støde på disse mennesketyper“, der har været ham omtrent lige så ukendte som Marsboerne. Han havde straks sagt ja, da opfordringen til at indtræde i regeringen kom, også fordi han på en nylig tjensterejse til Frankrig og England havde fået det indtryk, at det var vigtigt for Danmark at bryde med „tyskerkursen“. Hans plads i ministeriet var næsten givet. Kongen mente, det var rigtigst, at de militære ministerier igen blev delt, så at Konow overtog Marineministeriet, With Krigsministeriet, men komman-

doren anså oberstløjtnanten for en fusentast (Liebe var heller ikke tryk ved hans hårde Dannevirkestandpunkt), og kongen billigede da, at With blev holdt udenfor, hvilket skabte megen bitterhed hos den hele aktions oprindelige igangsætter. Konow blev chef for begge militære ministerier, altså forsvarsminister. Men det forblev ikke herved. Christian X ville ikke godtage Harald Scavenius som udenrigsminister, han fandt det ugørligt på grund af navnet, og da der indlob afslag fra Castenskiold, måtte Konow tillige tage Udenrigsministeriet *ad interim*. Liebe og han var ministeriets hovedpersoner; de droftede stillingen under morgenture på Kastelsvolden.

Stiftamtmanden over Lolland-Falster, kammerherre Waldemar Henry Theodor Oxholm (1868-1945) blev indenrigsminister. Den første bærer af dette navn synes at være en sønderjysk sognedegn, som var født i Oksbøl på Als. Slægten har haft anlæg for hurtig social opstigning, mest ad den militære vej; i 1840 blev en gren af den adlet, nemlig den, der historisk forbindes med godserne Tårnborgh og Rosenfeld. W. Oxholm tilhørte dog en anden linje, faderen var postmester i Bogense, hvor sønnen fødtes. Han blev cand.jur. 1892, og over Indenrigsministeriet, kommunernes ministerium, avancerede han i 1912 til embedet som stiftamtmand i Nykøbing F. Han var en saglig indstillet mand, afholdt af befolkningen, og sin klare fremstillingsevne udnyttede han, da han forfattede flere standardværker i kommunallitteraturen. Han var overordentlig anset. – Otto Liebe stræbte efter at gøre sit ministerium så bredt som muligt, det var ham ganske særligt magtpåliggende, at det tiltrådtes af en repræsentant for den restriktionsfjendtlige landbostand. Han tilbød forpagter C. Sonne Landbrugsministeriet, men fik afslag; han henvendte sig derefter meget indtrængende til formanden for De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation, gårdejer

Niels Porse, Galten ved Århus, men til Liebes skuffelse afslog også han, og sluttelig måtte W. Oxholm midlertidig overtage også Landbrugsministeriet.

Ministeriet Liebes ældste medlem var trafikministeren, etatsråd Niels Christensen Monberg (1856-1930), født ved Ålborg og søn af en murermester. Hans livsvej havde været højst usædvanlig. Han havde i sin ungdom arbejdet hos faderen og derefter fået en vis teknisk uddannelse, dog ikke nogen større. Ikke desto mindre blev N. C. Monberg i kraft af sin praktiske ingeniørbegavelse banebryderen for de verdenskendte danske entreprenør- og ingeniørfirmaer. I 1881, før jernbetonens tid, begyndte han selvstændig virksomhed som entreprenør og anlagde mindre havne, bl.a. ved Oddesund, Rudkøbing og Assens. Sammen med Niels Andersen, Arbejdsgiverforeningens første formand, byggede han Middelgrundsførtet (I, s. 433) og måtte allerede nu anses for velhavende. Samarbejdet med Niels Andersen ophørte omkring århundredskiftet, men hans mod til store opgaver tiltog. Efter Kielerkanalens fuldendelse erhvervede han to af de største gravemaskiner, der var anvendt ved dette arbejde. Monberg havde den nye godsbanegård i København i entreprise, og efter at ingeniørfirmaet Christiani & Nielsen var stiftet i 1904, anlagde han i udlandet, fornemmelig sammen med dette, havne, dækker, broer og tunneler; havnen i Reykjavik blev anlagt sammen med firmaet Saabye & Lerche. Store dele af tordokken på Øresundsværftet i Landskrona, Skandinaviens største dok, var hans værk alene, ligesom de fire tordokke i Københavns Sydhavn. N. C. Monberg havde ikke personlig deltaget i politik, men han havde indflydelse i politiske kredse. Han var forbeholden over for Flensborg.

En mand fra det store erhvervsliv var også finansministeren, Hans Peter Hjerl Hansen

(1870-1946), og hans løbebane var lige så ejendommelig som N. C. Monbergs. Han var snedkersøn fra Asperup ved Middelfart og blev som helt ung ansat hos E. F. Esmann i Odense, landets største private firma for smørekspport, hvortil også navnet Otto E. Andersen er knyttet. Hjerl Hansen viste så stor dygtighed, at det i 1895 blev betroet ham at åbne en filial i København, hvortil hovedkontoret i øvrigt blev flyttet fem år senere; han var da blevet medindehaver. En søn, pastor Børge Hjerl Hansen, har skildret sin fader således:

„Min far var imponerende, ja frygtindgydende af ydre. Et hoved højere end al folket, rank, mørk med stærke brune øjne og et overskæg buet som et racerstyr over munden; hagen bred og som skabt til at bære remmen af en krigerhjelms. Næsen kraftig, holdningen lyttende fremadrettet som styrismændens i stævnen på landnamslåden.“

Ja, H. P. Hjerl Hansen var en handelsviking. E. F. Esmann begyndte på hans initiativ som det første danske smørfirma at handle på Sibirien, der ikke består af frossen tundra alene. Ved en sammenslutning mellem firmaets sibiriske afdeling og et andet foretagende oprettedes i 1903 Det sibiriske Kompagni med H. P. Hjerl Hansen som den ledende kraft og med hovedkontor i Omsk. Kompagniet, hvis aktiekapital nåede over 6 mill. kr., drev opkøb af smør og salg af mejerimaskiner og havde efterhånden selv 40 mejerier i drift. Trods hård konkurrence blev det snart Sibiriens største smørfirma. Hjerl Hansen havde helt ualmindelige kommercielle evner. Skønt han stadig ledede E. F. Esmann i København, var han hovedmanden ved oprettelsen i 1916 af Det almindelige Handelskompagni, der i tilslutning til det sibiriske og med en aktiekapital på 20 mill. kr. skulle drive handelsvirksomhed af enhver art over hele kloden, dog særlig på Sydamerika, som ansås for fremtidens verdensdel. Hjerl Hansen stod som en af

sin tids dygtigste forretningsmænd, men da bolschevikkernes nationalisering i 1919 nåede også Sibirien, blev hans organisation ødelagt og meget store værdier gik tabt. Han arbejdede dog med en genrejsning, da han helt uventet indtrådte i Liebes ministerium.

Heinrich Edvard Hass (1866-1946), der blev Liebes kirkeminister, var en af tidens ejendommeligste skolemænd. Han var søn af en avlsbestyrer på Frisenfeldt ved Gedser og havde i fem år studeret sprog uden at tage eksamen. Som pædagog lagde Hass megen vægt på legemsøvelserne; han havde uddannet sig som gymnastiklærer og var som sådan 1903-06 knyttet til Statens Lærerhøjskole. Han udgav månedsskriftet „Vore Børn – Blad om Kristenopdragelse“. 1906 oprettede H. Edv. Hass med støtte fra kirkelig side kostskolen Stenhus ved Holbæk, der seks år efter opnåede dimissionsret til studentereksamen. Stenhus var den første skole i Danmark, der i mellemskolen og gymnasieklasserne indskrænkede undervisningstiden til 4 $\frac{1}{2}$ time daglig, men til gengæld krævede 1 $\frac{1}{2}$ times legemligt arbejde i skolens mark, have og værksted. Rektor Hass var en stærkt konservativ personlighed af K. F. U. M.-typen, ivrig for at Flensborg kom til Danmark. Stenhus blev hurtigt en ret stor skole; den fik tilgang fra alle samfundsklasser, også af adelens børn.

Liebes minister for handel og søfart blev skibsreder Magnus Nikolaj Suenson (1875-1955). Han var født på Annebjerggård ved Nykøbing S., hvor hans fader var forpagter. Udgået fra Sorø Akademi tog han adgangseksamen til Søofficersskolen, men søgte snart over i handelsmarinen og blev 1910 skibsinpektør i C. K. Hansens selskaber. Efter krigsudbruddet startede Suenson et befragtningsfirma, der blev reder for Dampskibsselskabet af 1915 og for de ligeledes nystartede selskaber Dana og Oceana. Under de gunstige konjunkturer havde disse rederier indsejlet bety-

delige beløb, og navnet Suenson syntes på ny at regere bølgen.

*

Tirsdag den 30. marts ca. kl. 15 havde Otto Liebe sin ministerliste færdig. Hastværket fremgik af, at han på en side udrevet af en lommebog med blyant havde skrevet ministrenes navne; forneden forsynede kongen listen med et: *Godkendt. Christian R.* Først nu kunne Liebe kontrassegnere afskedigelsen af ministeriet Zahle og udnævnelsen af sit eget ministerium. I over et døgn havde landet ikke haft nogen grundlovsmæssig regering. Den nye statsminister offentliggjorde samtidig en erklæring, hvori der, med behændig hensyntagen til kongens noget uovervejede optræden dagen forinden, blev redegjort for begivenhedsforløbet og sagt, at ministeriet alene så sin opgave i at lede statens forretninger, indtil et valg havde sikret, at Folketinget var et pålideligt udtryk for folkets vilje, hvad kongen med fuld føje havde nærret tvivl om at det siddende ting var. I udtalelsen understregedes, at ingen af ministrene tidligere havde taget del i politik, og at de var af indbyrdes vidt forskellige politiske anskuelse. Hermed forholdt det sig dog så som så. Liebe, Konow, Hjerl Hansen, Monberg, Suenson og Hass var absolut konservativt indstillet, om end måske kun Konow partikonservativ eller vel snarest „Estrupper“. Otto Liebes ministerium ville gerne opfattes som upolitisk, og det er sandsynligt, at dets medlemmer aldrig forstod, at de virkede på et politisk plan, hvad de naturligvis gjorde, allerede fordi de ville ændre de bestående parlamentariske magtforhold gennem den nu erobrede opløsningsret. Liebe havde nok ikke villet „tage Flensborg uden videre“, han havde ikke villet sammensætte et flensborgsk kampministerium, ville endda nødtigt for meget på tværs af H. P. Hanssen, men i hvert fald både Konow, Roving og Hass var for, at byen i

det mindste blev internationaliseret eller midlertidig gjort til et engelsk protektorat for med tiden at kunne stemme sig tilbage til Danmark, og da de to partier, der havde båret ministeriet Zahle, tværtimod ønskede, at Flensborg som tysk skulle forblive uden for Danmark, d. v. s. havde en politisk anden vilje, udgjorde Otto Liebe og hans mænd selv sagt en politisk regering. Ministeriet, der jo kun var „på træk“, ville ikke selv søge at virkeliggøre en internationalisering, men ved at udskrive valg straks og få C. I. S. til at afvente valgets resultat ville det give et såkaldt borgerligt flertal i Folketinget en mulighed for at løse de sydslesvigske problemer i en anden ånd end radikal-socialismens og i det hele for at stoppe „de samfundsnedbrydende elementer“.

Ministeriet Otto Liebe talte flere dygtigheder, mænd, der havde hævdet sig med glans uden for det politiske liv, siden kaldt „stærke mænd“, og for sådanne havde Christian X altid en svaghed. J. C. Christensens magt var en vælgermagt, og den måtte respekteres, men mænd af typen H. N. Andersen og Alex. Foss var dog de virkelige rigsbyggere, de burde derfor stå rigsoverhovedet nær – og i hans mange vaklende stunder kunne de til ham overføre noget af den sikkerhed, som udsprang af deres livsgerning og stærke karakter. Ministeriet Liebe har nærmet sig Christian Xs idealbillede af en regering; Konow kan da også berette, at kongen efter det første statsråd sagde, at han sjældent havde set en samling mænd med så energiske ansigter. Ministeriets store svaghed var, at det manglede politisk erfaring og ganske særlig undervurderede arbejderbevægelsens magtstilling. Hvad Withkredsen angår, kunne den med grund føle sig spændt ud, men det måtte være den en trøst, at den havde indledt den bevægelse, hvis resultat blev, at det magtglade, kolde ministerium af „jøder og bourgeoisiherrer“ (en konserva-

tiv avis' udtryk) bragtes til fald. Ministeriet Liebe måtte regne med et vist modspil fra kabinetssekretæren. I en bestemt situation skal kongen have sagt til statsministeren: „Der er en Krieger ude efter Deres liv“.

*

Kun et par timer før ministeriet Liebes udnævnelse havde kongen haft besøg på Amalienborg. På Københavns Rådhus havde borgmester Ernst Kaper, en konservativ, national og kristen personlighed, med ængstelse fulgt udviklingen. Med megen selvstændighed mente han, at Socialdemokratiet ret beset var en konservativ garant, og at parlamentarismen var det bedste værn for konservatismen. Han skønnede, at det store arbejderparti, der dog var et samfundsparti, i virkeligheden var i fare og derfor burde støttes over for de urolige elementer. Da Kaper tirsdag den 30. om morgenen fik vished for, at en generalstrejke var sandsynlig, bevægede han overpræsident Fr. de Jonquières og socialdemokraten, borgmester Jens Jensen til sammen med ham at søge kongen, hos hvem de fik foretræde kl. 13. De tre magistratsherrer var vel af forskellig politisk anskuelse, men overpræsidenten talte på alles vegne, når han henstillede til kongen at søge undgået en strid, der kunne blive skæbnesvanger under de revolutionære forhold i verden, og når han fremhævede, at der med en generalstrejke ville indtræde almindelig lammelse af hovedstaden. Kaper opfordrede for sit vedkommende kongen til tilbagetog og til gennem Jens Jensen at genoptage forbindelsen med „det tidligere flertal“, ligesom han tillod sig den bemærkning, at der var ubesindige mænd blandt dem, der nu nævntes blandt „kongens rådgivere“.

Christian X redegjorde for udviklingen, således som han opfattede den, og han tilstod, at truslen om generalstrejke var kommet bag på ham -- og sikkert havde ængstet ham -- da

jo efter den almindelige opfattelse en sådan strejke kun skulle tjene faglige formål, f.eks. lønkrav. Efter en lang samtale trak de tre herrer fra rådhuset sig tilbage. „De herrers ord har gjort et betydeligt indtryk på mig, men ikke nok!“ sagde kongen til sin kabinetssekretær.

Kort efter udnævnte han så ministeriet Liebe. Lykkeligt for ministeriet, og næppe uden henblik på at rydde plads for det, var finanslovsforslaget gjort færdig af Rigsdagen inden påskeferien, så at Folketinget ikke kunne nægte Liebe de nødvendige midler til regeringens førelse -- man stod jo umiddelbart foran det nye finansår. En af ministeriets første handlinger blev derfor at få finansloven underskrevet i statsrådet, hvorefter udgifterne, bl.a. tjenestemændenes lønninger kunne lovligt afholdes efter 1. april. Kongen telegraferede underhånden til C. I. S. i Flensborg, at Danmark nu ønskede en udsættelse af dens indstilling i grænsespørgsmålet, og Konow satte sig i bevægelse i samme øjemed. I statsrådet onsdag den 31. marts blev valg udskrevet til den 23. april, Folketinget opløst fra dagen forinden, og den ferierende Rigsdag øjeblikkelig hjemsendt -- den repræsenterede jo dog ikke mere folkets vilje. Ministeriet ønskede heller ingen debatter, hvori kongen blev beskyldt for statskup, eller sig selv svækket gennem et mistillidsvotum. Forsvarsminister Konow fik regeringens tilslutning til at trække tropper til København, og finansminister Hjerl Hansen, der havde været reservebefalingsmand i intendanturkorpset, skulle forestå en undersøgelse af forsyningernes størrelse i byen.

Både Venstre og Det konservative Folkeparti billigede gennem erklæringer kongens indgreb. Bestyrelsen for Venstres rigsdagsgruppe udtalte, at en appel til vælgerne aldrig kunne betegnes som et statskup. Da J. C. Christensen skulle tale ved et møde i Kerte-

minde, blev han forulempet på Storebæltstængen.

*

Onsdag den 31. marts formiddag afholdt De samvirkende Fagforbund ekstraordinær generalforsamling for at vedtage generalstrejken. Der var samme morgen sket det „uheldige“, at arbejdsgiverne på den faglige front havde opfyldt næsten alle de fremsatte ønsker, dog endnu uofficielt. Forklaringen på denne uventede eftergivenhed var, at Arbejdsgiverforeningen meget måtte ønske, at den generalstrejke, hvormed der truedes, alene blev politisk begrundet, så at billedet af „samfundsvoldtægten“ ikke forplumredes ved motiver også af faglig art. I Vester Voldgade var man overbevist om, at en politisk generalstrejke – hvad enten det blev ved truslen eller ej – ville give et stærkt bagslag ved det forestående valg og føre til et nyt liberalt flertal i Folketinget, som ville lade erhvervslivet i fred. Dette var hovedsagen. Modsat var Socialdemokratiet og de med dette forbundne fagforeningsledere interesserede i, at den faglige konflikt ikke blev løst alt for hurtigt, fordi denne strid bandt arbejderne sammen mere end den politiske gjorde; den faglige gryde skulle da helst holdes kogende, indtil Liebe var veget.

Det blev Th. Staunings opgave at overbevise de 600 delegerede om generalstrejkevarslets nødvendighed. Det er karakteristisk, at han i sin tale meget mindre angreb kongen end den „uansvarlige, chauvinistiske, militæriske og kapitalistiske klike“, der havde fået indflydelse på ham. Stauning ville ikke virkelig injuriere Christian X, med hvem han skulle samarbejde også i fremtiden, men des mere dyngede han på det flygtige ministerium, der både ville annektere tysk land, give varefordyrerne fri bane og ødelægge sociallovgivningen. Han forelagde et resolutionsforslag, efter hvilket fagorganisationerne skulle iværksætte almindelig strejke (ordet gene-

ralstrejke var nu bortfaldet) med det formål at fremtvinge Rigsdagens indkaldelse (derimod ikke mere ministeriet Zahles genindsættelse), tilvejebringelse af en ny valglov og derefter valg „på ærligt grundlag“. Samtidig måtte, understregede han, den faglige konfliktsituation løses. Den „almindelige strejke“ skulle være effektiv tirsdag den 6. april. Da en arbejder krævede strejken iværksat straks, replicerede Stauning, at man måtte have fornøden tid til at forberede den, men hans tanke har nok været at vinde tid til at forhandle med Liebe og kongen. De fire forestående påskedage, hvori der alligevel ikke skulle arbejdes, kunne også bruges som påskud til ikke omgående at sætte strejken i gang. Det skulle nemlig stadig helst forblive ved truslen.

Den reelt mådeholdne resolution blev vedtaget „under tordnende bifald“. Dog „tordnede“ det ikke i de arbejderledereshjerner, som vidste, at arbejdsgiverne var stærkt vigende. Kunne kongens afskedigelse af et borgerligt ministerium virkelig begrunde en generalstrejke, altså en politisk? Syndikalisterne mente i begyndelsen, at nogle „politiske spækjagere“ blot ville gribe til en sådan strejke for at bevare deres personlige magtstillinger. Men Stauning havde jo hægtet de faglige krav på de politiske, også ved at beskyldte ministeriet Liebe for at ville standse prisregulering og dyrtidsforanstaltninger, og han fik derved den hele arbejderbevægelse banket sammen om generalstrejkeforslaget, som nu heller ikke syndikalister og venstresocialister turde modsætte sig. De venstrecopositionelle, der i disse revolutionsår var en bestandig fare for Socialdemokratiet, blev nødt til at slutte trop, og samtidig syntes, meget hensigtsmæssigt, truslen mod kongen og borgerskab at vokse. Allerede dagen inden generalforsamlingen i D.s.F. havde syndikalistiske talere ved et stort demonstrationsmøde på Fælleden optrådt side om side med socialdemokratiske.

Stauning fandt det nyttigt, at kongen blev præsenteret for generalforsamlingens strejke-resolution, og kl. 15 blev den af ham og andre arbejderrepræsentanter afleveret til Christian X, der nu havde en statsminister, Otto Liebe, stående ved sin side. Kongen udtalte, at han kun ønskede folketingsvalg, og at han selvfølgelig ville modtage også et socialdemokratisk ministerium med åbne arme, hvis det viste sig at have majoritet i befolkningen. Stauning har sikkert heraf sluttet, at hvis blot krisen ikke førte til en katastrofe, ville kongen ikke modarbejde Socialdemokratiet. Statsministeren, der også tog ordet, sagde, at når man havde søgt kongen for at overrække ham en genpart af resolutionen, kunne det kun være, fordi man ønskede en forhandling med regeringen, og til en sådan var denne villig. Det var vanskeligt for et ministerium, der ikke ville vedkende sig, at det stod i en kampstilling, at tage et andet standpunkt, men Stauning havde herved, med Tage Kaarsteds udtryk, „listet ministeriet Liebe ind i forhandlingsfælden“; arbejderlederne fik en hel uge til at finde det uskoledede ministeriums svage punkter og til at øge kongens frygt.

*

Det radikale Venstres ledere var rådvilde i det første døgn efter dets ministeriums afskedigelse. Generalstrejke – det smagte jo af klassekamp, og af en sådan måtte de radikale holde sig på afstand. Viseligt havde Stauning forst, da strejken var besluttet, underrettet Zahle derom, denne var derfor uden medansvar. Det var Zahle, der forinden havde fået Socialdemokratiet til at slette kravet om hans ministeriums genindsættelse. Partiet mente, det ville være gunstigt for det at gå til valg på det påståede statskup, hvorimod et „generalstrejkevalg“ kunne blive ødelæggende. En sådan strejke var et arbejderpartis våben, ikke et radikalt venstrepartis. På den anden side

krævede det nære forhold til Socialdemokratiet loyalitet. Fra et møde, som den radikale rigsdagsgruppe afholdt tirsdag aften, altså efter ministeriet Liebes dannelse, udgik en udtalelse, hvori det hed, at efter at kongen i Rigsdagens fraværelse og uden nogen parlamentarisk anledning havde afskediget sit ministerium, var han nu omgivet af mænd, der nægtede at give møde i Folketinget; ved misbrug af den uansvarlige kongemagt ville disse mænd føre en politik, hvis formål var annekser af Flensborg, selv om dette formål foreløbig blev tilsløret bag planer om en internationalisering. Udtrykket statskup forekom ikke i udtalelsen, men det hævdedes, at ministeriet Liebe havde gjort kongemagts stilling til genstand for lidenskabelig strid, og at krænkelsen af landets forfatning og den parlamentariske statskik var begået efter samråd med Venstres førere og med støtte af Det konservative Folkeparti. Vidende om, at betydende mænd (vel Ernst Kaper m.fl.) havde bestræbt sig for at afværge den truende generalstrejke ved, at ministeriet fremstillede sig for Folketinget, havde partiet, oplyste rigsdagsgruppen, opfordret Socialdemokratiet til at frafalde strejken, og det havde haft forventning om, at dette på den givne betingelse ville ske, men det nye ministerium syntes at ville afslå selv et så simpelt parlamentarisk krav. Gruppens udtalelse var uklar, men den skitserede vejen til krisens løsning: ministeriet Liebes tilbagetræden, indkaldelse af Folketinget og vedtagelse af en ny valglov, tingets opløsning til valg og generalstrejkens afblæsning.

Også andre end Det radikale Venstre viste symptomer på angstelse. H.N. Andersen synes hurtigt at være blevet bange for, at han havde været med til at bringe monarkiet i fare, han tog føling med de afskedigede ministre og arbejdede for et ministerium under Ove Rodes ledelse, i situationen en umulig tanke;

men han benyttede i de kommende dage sin indflydelse hos kongen til fordel for et forlig. Da kabinetssekretær Krieger og andre højtstående embedsmænd, blandt dem overformynden Friis, mente, at dekretet om Folketingets opløsning og hjemsendelse kunne føre til revolution og overfald på kongen, gik Liebe onsdag den 31. marts med til at udskyde dets offentliggørelse. Hertil skulle han have monarkens samtykke, hvad han fik, men ved ankomsten til Amalienborg fandt statsministeren ham så stærkt ude af ligevægt, vel på grund af de forskellige pressioener, at han skønnede det rådeligt at tilkalde det hele ministerium. Mens dette holdt møde, indfandt forligsmanden, departementschef K. Riis-Hansen, sig, efter Liebes bestemte mening i arbejderens ærinde, nemlig for at skræmme ministeriet. Også Arbejdsgiverforeningens formand, bogtrykker H. Langkjær, kom, han dog for at meddele, at arbejdsmarkedets parter i virkeligheden havde nået hinanden, men også for at fremholde, at ministeriet ikke af hensyn til arbejdsgivernes interesse i at undgå generalstrejken skulle gå med til indrømmelser, som man fandt politisk uforsvarlige.

Afgørende var dog ministeriets forhandlinger med socialdemokraterne. I Indenrigsministeriet blev der natten til skærtorsdag den 1. april i næsten fire timer forhandlet med Stauning alene, men uden resultat. Selve skærtorsdag fortsatte otte socialdemokrater, anført af Stauning, drøftelserne, der endte med, at Liebe erklærede, at han var villig til at møde i Rigsdagen, hvis der var udsigt til overenskomst om en ny valglov. Dette var netop, hvad socialdemokraterne måtte ønske, da det for dem gjaldt om at få forhandlet ministeriet bort inden 6. april, den første generalstrejke-dag. Men det var meget mod Konows ønske; han havde ikke tænkt sig, at man skulle have med politikerne at gøre, og for ham var generalstrejketruslen kun „et hult spøgelse og intet

andet“. Forhandlingsviljen betød dog ingenlunde, at Liebe overvejede at gå, hvilket allerede fremgik af, at professor, dr. jur. Kr. Sindballe nu udnævntes til justitsminister, for at Liebe selv kunne blive aflastet til forhandlingerne.

Kristian Laursen Sindballe (1884-1953), der jo havde underskrevet den radikale „op-rørsadresse“, var født i Sindbjerg Sogn ved Uldum; hans plejefader var boelsmand. Hans hustru var datter af amtslæge Hans Kaarsberg i Sorø, landskendt for sit temperament og for sine digterisk beåndede rejseskildringer. Sindballes interesse i landsbyskolen var dyrene, han ville oprette et menageri, men måtte snart erkende, at dertil havde han ikke penge, så lidt som til zoologiske værker. Regnebøger var derimod billige, og inden konfirmationen havde han tilegnet sig Chr. Hansens bekendte regnebog I-IV, skønt den sidste del var tilrettelagt for seminarier. Da han kom på latin-skolen i Horsens, beredte matematikken ham en stor intellektuel nydelse. Sindballe blev i 1909 cand. mag. med matematik som hoved-fag, endda med udmærkelse, men da havde juraen allerede tag i ham. Kommende fra et eksakt fag indledte han nu studiet af et andet, hvor skønnet, inden for et system, er det væsentlige, og han blev juridisk kandidat i 1914. Endda havde han fundet tid til at være formand for det radikale Studentersamfundet og til at skrive guldmedaljeafhandling. Efter at Sindballe i et par år havde virket som adjunkt ved Gl. Hellerup Gymnasium og sekretær i Sø- og Handelsretten, hvor han gjorde mange nyttige jagttagelser, sikrede Københavns Universitet sig dette stærke hoved. Over et do-centur og en doktorgrad blev han i 1920 professor med selskabs-, sø- og forsikringsret som speciale. Sindballe mente, at ministeriet Zahles funktionsnægtelse var en strafbar embeds-forsømmelse. I vor politiske historie blev denne mand, der af Ove Rode er karakteriseret

som tæt, stejl og behersket, „justitsministeren for en dag“ eller „ministeren, der aldrig sov“.

*

Statsminister Otto Liebes forhandlingsvilje førte kun til en skærpelse af krisen. Langfredag, den 2. april, udsendte ministeriet en erklæring, der var højst besynderlig for dem, som var fortrolig med de parlamentariske grundregler. Folketinget ville stadig blive opløst den 22. april, men efter endt påskeferie den 14. april ville ministeriet give begge ting meddelelse om grunden til forretningsministeriets dannelse, altså fremstille sig for Rigsdagen. Statsministeren henstillede videre, at formændene for de forskellige udvalg for at udnytte ferietiden straks indkaldte deres medlemmer til behandling af de lovforslag, som partierne antagelig kunne enes om. Dette var såre naivt. Rigsdagens udvalg skulle gå i arbejde, samtidig med at *Folketinget* foreløbig formentes adgang til i salen at debattere med et nyt ministerium! Det hed også i erklæringen, at hvad partierne blev enige om, ville ministeriet gøre sit yderste for at få gennemført inden opløsningen – hvilket ikke kunne kaldes nogen stor indrømmelse! Ministeriet ville fra træde, så snart den nyvalgte Rigsdag var trådt sammen. Liebe har antagelig troet med denne erklæring at kunne fjerne skindet af kampministerium, men sandheden var den simple, at hans regering, der efter de radikales og socialdemokraternes mening var blevet til ved et konstitutionelt overgreb, ikke ville være i stand til at gennemføre noget som helst med deres bistand.

Efter statsminister Liebes anmodning var J. C. Christensen kommet til København. Han billigede erklæringens indhold og opfordrede ministeriet til at „stå fast“; han lovede også at bede Folketingets formand, Pedersen-Nyskov, om ikke at give efter, hvis han kom ud for et pres om at indkalde Folketinget inden påske-

feriens udløb. Efter ministeriet Liebes udnævnelse og generalstrejketruslen hørte Venstres formand til de mest uforsonlige. Samtalen med J. C. Christensen gjorde, at Otto Liebe kunne føle sig betydelig sikrere i sadlen, og kongen, der godkendte hans dispositioner, kunne med nogen ret sige, at ministeriet fra at være et forretningsministerium nu var blevet „et storpolitisk ministerium“. Både de radikale og de socialdemokratiske ledere lagde et meget stærkt pres på Folketingets formand for at få ham til at indkalde sit ting (så at talstillingen 71-69 kunne blive fastslået), men forgæves. Liebe skal under trykket have udtalt, at han intet havde imod at lade Rigsdagen møde, når blot generalstrejken blev aflyst, dog med den tilføjelse, at hvis Folketinget begyndte en politisk stordebat, ville han blive siddende, uanset hvad der passerede, altså ikke vige for et mistillidsvotum. Under alt dette var H. N. Andersen stadig virksom for et forlig. Langfredag havde han på „Vennerslund“ i dette øjemed ført kongen og dronningen sammen med Edv. Brandes. Da denne bebrejdede kongen hans handlemåde ved ministeriets afskedigelse, svarede Christian X stærkt bevæget: „Ja, men Zahle rådede mig jo selv til det“. Samtalen førte ikke til noget af betydning.

*

Imidlertid, der var jo ikke blot et parlament på Christiansborg, der var også et på Københavns Rådhus, hvor socialdemokrater og konservative i krigsårene havde samarbejdet godt for at klare hovedstadens vanskeligheder, hvad jo de tre magistratsherrers fælles henvendelse til kongen den 30. marts viste. P. Munch, der som historiker kendte stadens privilegier af 1659, fik den tanke, at det samlede borgerråd, nu da det bl. a. af Kr. Sindballes udnævnelse fremgik, at Liebe ikke var sindet at demissionere, som i 1848 skulle gå til kongen for at påkalde hans hjælp i en skæbne-

svanger stund. Et forlig, der var antageligt både for kronen og arbejderbevægelsen, og som ville indebære, at det ikke kom til nogen form for voldsomheder, var desuden i høj grad Det radikale Venstre tjenligt. Da Th. Stauning var formand for Borgerrepræsentationen og som de radikale inderst ønskede et forlig, fik de ham til at indkalde forsamlingen til påskelordag kl. 16. Konservative borgerrepræsentanter havde dog været på færde forinden. Ved middagstid lørdag førte fire af disse kommunalpolitikere, deriblandt Kaper, forhandlinger med Stauning på „Social-Demokraten“s redaktion. Man enedes om at tilstræbe generalstrejkens afløsning, valglovens vedtagelse og et forretningsministerium ledet af overformynder Friis. De konservative hastede med dette resultat til deres partifæller på Christiansborg, men disse var ikke indstillet på ministeriet Liebes afgang, så lidt som Venstre viste sig at være det.

Kl. 16 åbnede Stauning da mødet i Borgerrepræsentationen. Den radikale ordfører, byretsdommer Jesper Simonsen, forelagde et dagsordenforslag, affattet af P. Munch, der sad på tilhøregalleriet. Det hed i forslaget, at Borgerrepræsentationen med dyb bekymring så de begivenheder, der førte samfundet hen mod en oplosende kamp, og at man derfor opfordrede kongen til at medvirke ved dannelsen af et ministerium af mænd, der var uden ansvar for den opståede strid, og som kunne ventes at opnå parlamentarisk tilslutning; udtalelsen skulle overbringes kongen af Borgerrepræsentationens medlemmer personlig og ufortøvet. I realiteten var den konservative gruppe enig i den radikale dagsorden, for hvilken naturligvis socialdemokraterne kunne stemme, og som derfor blev vedtaget, men de „borgerlige“ ville dog foretage deres egen henvendelse til kongen.

Ministeriet var ikke uforberedt på henvendelserne fra Rådhuset, Liebe havde drøftet

situationen med Christian X, som bl. a. havde sagt, at „nu var de fleste af Europas fyrster løbet deres vej, men han skulle dog vise dem, at han turde blive og ikke lod sig afficere af trusler.“ Statsministerens svar til borgerrepræsentanterne var læst af Konow og Hjerl Hansen, sluttelig billiget af kongen.

Ledsaget af en større menneskemængde ankom Borgerrepræsentationens flertalsgruppe ca. kl. 17 til Amalienborgs residenspalæ. Forsvarsminister Konow havde et par timer forinden passeret den næsten mennesketomme slotsplads, og han var ikke fri for at føle sig smigret, da det blev ham fortalt, at en skildvagt da havde sagt: „Nå, der kommer Noske!“ (den tyske socialdemokratiske forsvarsminister, der i januar 1919 koldblodigt slog „spartakisterne“ ned for at redde samfundsordenen). Konow iagttog fra et af palæerne folketøget på pladsen og anslog antallet af deltagere til 6.000, deriblandt dog adskillige nysgerrige fra „den bedre klasse“, som han skriver; han synes ikke at have været imponeret. Under foretrædet for kongen forelagde Jesper Simonsen resolutionen. Stående ved Christian Xs side holdt statsminister Otto Liebe sin svartale, hvori han nærmest udskældte borgerrepræsentanterne; han frakendte dem ethvert politisk mandat og formanede dem til at bistå ministeriet med at imødegå følgerne for deres by af en generalstrejke. Liebes tale var stærkt udfordrende, og det kom til et langvarigt mundhuggeri mellem ham og Stauning. Da Liebe sagde, at han ville være imødekommende, når blot generalstrejkevarslet blev hævet, svarede C. F. Madsen, De samvirkende Fagforbunds formand, ifølge flere fremstillinger skarpt: „Det er for sent!“, han pegede hen mod vinduerne, igennem hvilke larmen fra slotspladsen trængte ind, idet han sagde: „Se blot derud!“ På C. F. Madsens replik „Det er for sent“ faldt den socialdemokratiske gruppe i, så at sige med et talekor i

den græske tragedies stil, idet den gentog: „Ja, det er for sent!“ Denne påstand syntes bekræftet af de taktfaste råb: „Ned med Kresjan!“, der nu lød ude fra pladsen, hvor politiet sloges med nogle demonstranter; også et skud faldt. Kongen syntes meget påvirket af den hele situation.

Da borgerrepræsentanterne med uforrettet sag kom ned på slotspladsen, hvor der blev holdt „rode“ taler, måtte Th. Stauning tage ordet. Han gjorde dog ikke noget forsøg på at konkurrere, tværtimod; stadig med fremtiden for øje var han lempelig mod Christian X, ja, han lettede ham et tilbagetog. Stauning udtalte: „Kongen lovede at overveje vore indtrængende ord, men ved hans side stod en statsminister, hvis udtalelser var af en sådan karakter, at der ikke er meget håb om en fredelig løsning. Frem til kampen efter den sikre parole, som arbejdernes organisationer har givet!“ Disse ord var ikke stærkere, end at Stauning kunne „komme igen“ på dem.

To radikale, Jesper Simonsen og Elna Munch, P. Munchs hustru, var ubemærket blevet tilbage i palæet hos den nu stærkt bevægede konge. Fru Munch fremholdt som kvinde, at en generalstrejke kunne medføre, at børnene sultede ihjel; kongen greb hendes hænder. Byretsdommeren antydede, at kronen stod i fare. Begge understregede, at kongen måtte skille sig af med ministeriet Liebe, og Simonsen føjede til, vel vidende hvad han gjorde, at hvis kongen efter forhandling med partierne udnævnte et virkeligt forretningsministerium, kunne problemerne løses, d. v. s. generalstrejken afblæses. Christian X sagde flere gange, at det skulle han tænke over. Elna Munch var overbevist om, at der måtte handles hurtigt, der var ikke timer at spille. „Nej“, sagde kongen, „der er ikke timer.“ Hun og byretsdommeren blev lukket ud til Fredericiagade gennem slotsgården, hvor der var samlet en større styrke soldater.

Da den borgerlige gruppe på Rådhuset siden i samme ærinde som flertalsgruppen fik adgang til monarken – de havde foretrukket at komme ad den samme „bagtrappe“, var han tydelig træt. Gruppen anbefalede ham at søge forbindelse med partiforerne, og da han svarede, at det ville han gøre på mandag (alt dette foregik jo påskelørdag), blev det sagt ham, at det ville være for sent, men at partiernes ledere var i byen og kunne tilkaldes telefonisk. Statsminister Liebe overværede ikke dette foretræde, som han vel har anset for ufarligt, men siden mente han, at den borgerlige gruppes henvendelse skadede hans ministerium mere end flertalsgruppens. I hvert fald måtte Christian X nu til H. N. Andersens fredsbestræbelse og trykket fra de tidligere regeringspartier føje den samlede Borgerrepræsentations.

*

Efter den bevægede dag gik statsminister Liebe tidligt i seng og vel med roligt sind. Han havde billiget, at kongen konfererede med partilederne, men de havde begge været enige om, at ministeriet burde blive siddende. Liebe vidste ikke, at forhandlingerne skulle ske samme aften, med partiernes mænd, blandt dem J. C. Christensen, Stauning, Emil Piper og Ove Rode, blev tilsagt til Amalienborg kl. 21. I sit arbejdsværelse i stueetagen lovede Christian X dem, at han ville gå ind på, hvad de enedes om. Politikerne fik anvist et værelse på 1. sal, og kongen sagde, at han kunne tilkaldes når som helst. Det viste sig, at J. C. Christensen ikke ville medvirke til krisens løsning. Venstre havde ingen andel haft i ministeriet Liebes dannelse (hvilket for hans eget vedkommende var en sandhed med modifikation) og ville heller ikke have nogen andel i et nyt. Med henblik på truslen om generalstrejke udtalte han, at der dog ikke ville ske andet, end at arbejderførerne i løbet af nogle dage kom

til at hænge i lygtepælene; det var bedst „at tage stødet nu“, d. v. s. at strejken om fornødent skulle standses ved magt. Heller ikke de konservative ønskede ministeriet Liebe afskediget.

Da der altså forelå en hårdknude, bad man ved midnatstid kongen komme til stede. Han kom dog først efter to-tre timers forløb. Årsagen var den, at den oprevne monark havde fundet det nødvendigt at alarmere sin sovende statsminister, der, da han indfandt sig, videre tilkaldte Konow og Sindballe. Liebe advarede kongen mod at lade sig overliste; men han mente, udtalte i hvert fald, at konflikten vel kunne løses ved, at generalstrejken blev aflyst, statskupbeskyldningen frafaldet, Zahles funktionsnægtelse fastslået som et retsbrud, og endelig ved at der dannedes et forretningsministerium af departementschefer, der ikke havde stået det afskedigede ministerium for nær; han advarede særlig imod, at overformyndet Friis, som han ikke anså for „pålidelig“, blev statsminister.

Selv den, der ved, at en konge ikke mægter at sætte det mindste blad på en nælde, kan ikke finde de vandringer frem og tilbage mellem ministrene i stuen og politikerne på 1. sal, som Christian X herefter måtte foretage, helt værdige for en monark. Da partilederne under kongens forsæde genoptog drøftelserne, fraveg ingen deres tidligere holdning. Kongen fremhævede, at det væsentlige for ham var at få valg og at undgå en generalstrejke med dens uoverskuelige følger, og han spurgte, om ministeriet Liebe ikke kunne få lov til at blive siddende, når blot Rigsdagen blev indkaldt til valglovens vedtagelse. Han blev afvist af Rode og Stauning; denne krævede, at beslutningen om Liebes afgang blev truffet straks.

Christian X havde optrådt som forligsmand i stedet for statsministeren. De tre tilstedeværende medlemmer af kabinettet anmodede gentagne gange kongen, når han var

nede hos dem, om at de selv måtte forhandle med partilederne, men forgæves, hvorved de følte sig alvorligt svigtet. Til slut kapitulerede kongen over for Stauning-Rode. Da han meddelte Liebe og hans to kolleger, at han var vejet af frygt for generalstrejkens følger, blev de forbitrede. Konow, den frimodige sømand, sagde åbent, at kongen herefter ikke kunne få „hæderlige og dygtige mænd til at hjælpe sig i en kritisk situation.“ Skønt alle tre mente, at kongen i hvert fald måtte kunne påberåbe sig over for Stauning-Rode, at han skulle forhandle sagen med et fuldtalligt ministerium -- der så ville indgive sin demission i løbet af søndagen -- fandt Christian X det nødvendigt, at ministeriet gik „nu i nat“.

Hos politikerne udtalte J. C. Christensen og Piper, at ministeriet Liebes afgang ikke var efter deres ønske, men adspurgt erklærede de at ville samarbejde med et ministerium, hvis opgave var at indkalde Rigsdagen, genoptage valglovsforhandlingerne og derefter afholde valg. Råd med hensyn til statsministerposten ønskede de ikke at give. J. C. Christensen var reelt mod forliget; men da kongen havde ladet Liebe falde, kunne han intet udrette.

Påskemorgen den 4. april, kl. 4, forelå erklæringen om forliget, ført i pennen af Rode. Det sagdes, at der havde været fuld enighed om nødvendigheden af snarligt valg på grundlag af en ny valglov og om generalstrejkens aflysning. Statsminister Liebe havde „efter Hs. Majestæts henstilling“ meddelt, at han ønskede at fratræde, og modtaget kongens tak for sin bistand; kongen ville nu anmode overformyndet Friis (som Rode og Stauning havde anbefalet) om at danne ministerium; alle partier havde givet tilsagn om at ville samarbejde med et ministerium på det angivne grundlag. Otto Liebe er blevet yderligere opbragt, da han af meddelelsen så, at overformynderen skulle efterfølge ham. Friis blev kaldt til palæet.

Påskedags formiddag samledes det formelt endnu bestående ministerium Liebe, og Liebe kunne her oplæse en kongelig håndskrivelse, han samme dag havde modtaget, og hvori kongen takkede ministrene. Senere på dagen blev ministeriet modtaget i afskedsaudiens; det deltog også i aftenens taffel, og her udtalte kongen, at han fremtidig ville betragte dets medlemmer som stående ham og hans hus personlig nær; de modtog monarkens fotografi i ramme. Alle fandt ved den noget pinlige lejlighed „en grimasse, der ku' passe“, en vending fra en i en senere tid populær revyviser.

*

Overformyndet Friis ville kun danne ministerium, hvis der blev arbejdsfred. Dette betød, at Arbejdsgiverforeningen skulle tilbagekalde varslet om storlockout, hvilket jo også var fagforeningernes betingelse for at afblæse generalstrejken, endnu efter at arbejderne havde fået deres vilje på den politiske front. Natten til 2. påskedag fik departementschef K. Riis-Hansen endeligt mægtet det allerede forberedte forlig, der ikke var ugunstigt for løntagerne og indførte den automatiske dyrtidsregulering på arbejdsmarkedet. Og dog så arbejdsgeberne deres regning deri, nemlig med henblik på det kommende valg, hvor nu uløste banale lønspørgsmål ikke kunne svække erindringen om generalstrejketruslen. Deres formand, bogtrykker H. Langkjær, kunne ganske vist, sagde han i et hovedbestyrelsesmøde, have ønsket „spøgelset (generalstrejken) trukket ud på gaden“, ingen havde dog villet tage ansvaret derfor. Brygger C. Tvede udtalte ved samme lejlighed: „Efter at have opnået alt på Amalienborg, hvad dér kunne opnås, gik de (arbejderne) til forligsmanden for dér at få resten.“ Men Tvede mente, man havde undgået en katastrofe. Det må være med henblik på J. C. Christensens ønske om at

„tage stødet nu“, at han gjorde opmærksom på, at der var forskel på at se en sag fra Vestjylland og fra Istedgade; i Vestjylland begyndte ingen revolution, den begyndte i København.

I korthed: Udgangen af påskekrisen blev, at der skulle udskrives valg, som krævet af oppositionen, men efter en ny valglov, som ønsket af det styrtede ministerium Zahle. Th. Stauning havde fået afvendt muligheden for en samfundskatastrofe, der måske kunne have ført til en væbnet klassekamp, ved behændigt at inddrage sin hel- eller halvrevolutionære venstreopposition i det parlamentariske Socialdemokratis og de klassiske fagforeningers bestræbelse for at få fjernet ministeriet Liebe; gennem blot truslen om en generalstrejke havde han skræmt både kongen og Københavns borgerskab til eftergivenhed, idet han brugte det af de radikale opstillede forligsgrundlag som bro. Arbejderlederne havde fra første færd næret angst for en generalstrejke, dog var angsten endnu større hos deres borgerlige modstandere. De økonomiske omkostninger ved forliget havde arbejdsgeberne klogeligt betalt. Men den hele politiske passage havde været højst risikabel, og mænd, der har stået Stauning nær, påstår, at han aldrig, trods den for Socialdemokratiet og fagforeningerne fordelagtige udgang, glemte F. J. Borgbjerg hans improviserede generalstrejkeproklamation og den møje, det voldte ham at få udviklingen under kontrol og at nå til en „happy ending“. Til gengæld tør Peder Tabor hævde: „Stauning gik ud af krisen med en enormt øget autoritet. Der var ikke skygge af tvivl om, hvem der suverænt tegnede partiet og skulle danne en kommende socialdemokratisk regering.“ Staunings opposition til venstre følte sig nærmest bedraget ved, at generalstrejken blev blæst af, uden at de mest radikale krav, herunder kongedømmets afskaffelse, blev opfyldt. Kun få socialdemokrater

var skuffet, blandt dem en ung og begavet støberiarbejder ved navn Aksel Larsen, der nu indmeldte sig i det venstresocialistiske parti. Men allerede deraf, at det varede 12 år, inden han indvalgtes i Folketinget, fremgår, hvor svag arbejderbevægelsens venstre fløj foreløbig var.

Tage Kaarsted har uddraget følgende „historiske visdom“ af påskekrisen:

„Ved at involveres i den politiske strid mistede kronen prestige og dermed noget af sin autoritet over for de „nye samfundsklasser“, der stemte socialdemokratisk og radikalt, hvad der var så meget farligere, som opinionslederne i disse befolkningsgrupper traditionelt måtte se på kronen som associeret med overklassen. Netop derfor var det af største vigtighed ikke at udaske især arbejderbevægelsen, men at stræbe efter at være nationens neutrale overpunkt, hvad i kongens omgivelser alene kabinetssekretær Krieger synes at have haft blik for. Kongens hemmelige rådgivere, hvis idealisme i den sonderjyske sag for de flestes vedkommende var ægte nok, satte derimod det konstitutionelle monarki ind i et farligt spil. Det lykkedes dog at få krisen afviklet på en måde, der gjorde det muligt i løbet af få år at genoprette en rimelig harmoni.“

*

Otto Liebe, femdagesministeriets chef, kunne efter krisen genoptage sin virksomhed i højsteretsskranken. Han forsvarede, se senere, H. P. Prior i 1923 og vandt sagen for bønderne mod fagforeningerne i Kolindsundaffæren 1926; den drejede sig om en blokade, der blev kendt ulovlig. I mange år sad han i bestyrelsen for Gyldendal og i Privatbankens bankråd; Liebe tildeltes et par år før sin død storkorset af Dannebrog.

Henri Konow blev ved sin afgang chef for Orlogsværftet, i 1923 flådeinspektør og vice-admiral. Også han blev storkorsridder. Det har nok været Christian X behageligt at kunne udmærke de mænd, der under påskekrisen

stod ved hans side, men som han dog måtte lade falde, ved at tildele dem høje ordner. Konow boede i sine sidste år i hovedbygningen på baronerne Stampes Nysø ved Præsto. Det er kun et kuriosum, at Konows enke, som følge af at hendes mand i fem dage var udenrigsminister, til sin død næsten 40 år efter havde rodt diplomatpas.

H. P. Hjerl Hansen forsøgte efter revolutionen at gøre forretning på de lande, som grænsede op til bolschevikkernes rige, og trådte i et vist forhold til russiske regeringsinstitutioner, dog uden at samarbejdet mellem statssocialisme og erfaren privatkapitalisme lykkedes. Det store prisfald på verdensmarkedet, der indledtes i 1929, førte til likvidation af hans foretagender, men derefter oprettede den utrættelige mand, delvis på ruinerne, Det sibiriske Kompagni af 1930, som han ejede selv. Han bestemte, at det nye selskabs overskud skulle tilfalde det i 1915 stiftede Hjerl-fond, hvortil han i 1931 overdrog Hjerl Hede med Vadsøgård samt den derved liggende kulturhistoriske bygningssamling. De 2.200 tdr. land hede skulle minde om den sibiriske steppe. Uden odelæggende modgang af politiske og økonomiske verdensbegivenheder er det sandsynligt, at det var lykkedes Hjerl Hansen i Sibirien at opbygge et modstykke til H. N. Andersens foretagender i Østasien. Sin alders bedrift ovede han ved tidligt i 1930'erne at lægge grunden til den virksomhed, der nu bærer navnet Plumrose. Han havde erkendt, at det engelske smormarked ikke mere var umætteligt, og at det var nødvendigt at finde nye markeder for dansk eksport samt nye varer at eksportere. I en kælder på Nørrebro begyndte Hjerl Hansen da at fremstille dåseskinker, og i 1932 indregistreredes varemærket Plumrose. Fabrikken i Valby er nu blandt de største levnedsmiddelfabriker i Europa. Plumrose var oprindelig et datterselskab under E. F. Esmann, men ejes nu af

Ø. K. Foruden den før nævnte præst er direktør, cand.jur. Finn Hjerl Hansen søn af Liebes finansminister, hvis billede, malt af Wederkinck, findes på Frederiksborg.

N. C. Monbergs firma blev efter hans død i 1930 som aktieselskab fortsat af sønnerne Gustav og Niels Monberg. En tredje søn, Axel Monberg, blev medindehaver af firmaet Monberg og Thorsen, der byggede den første Lillebæltsbro.

W. Oxholm var fra 1932 amtmand over Frederiksborg Amt. Han var meget kirkeligt interesseret og deltog i arbejdet for rejsning af Grundtvigskirken på Bispebjerg. Også Oxholm blev storkorsridder.

Thorkild Røvsings arbejdstempo sled ham, så at han kun 64 år gammel måtte søge sin afsked, dog blot for at dø året efter. Det skyldtes hovedsagelig hans energiske arbejde for en „betalingsregens“, at Studentergården ved Tagensvej i København blev fuldført i 1923. Det var til det sidste hans overbevisning, at ministeriet Zahle og dets støttepartier havde forberedt en sovjetrepublik, og at kun ministeriet Liebes indgriben forhindrede, at Danmark styrtede i en afgrund; så snart det var lykkedes at få kundgørelsen om Rigsdagens opløsning og valg slået op på alle landets kirkedøre, var, mente Røvsing, ministeriets mission endt, og dets medlemmer kunne „uselvisk og stille glide tilbage til den upolitiske tilværelse, de kom fra.“ Han fastholdt, at det kun

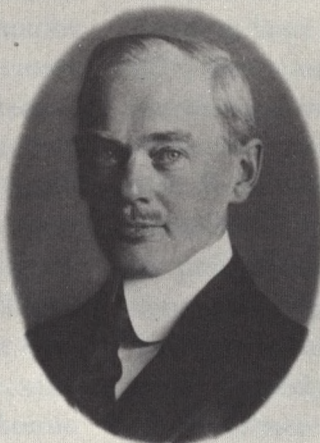
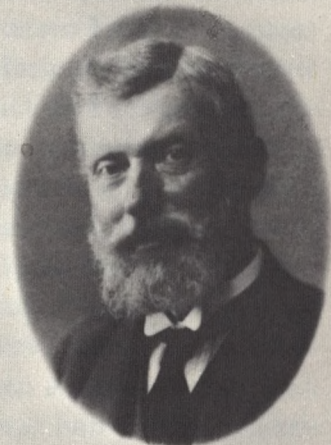
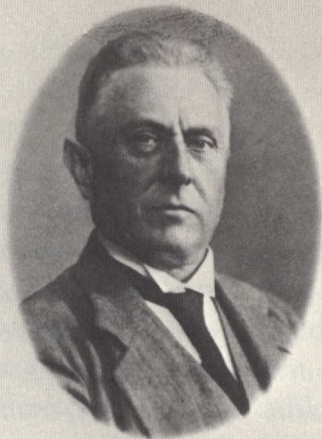
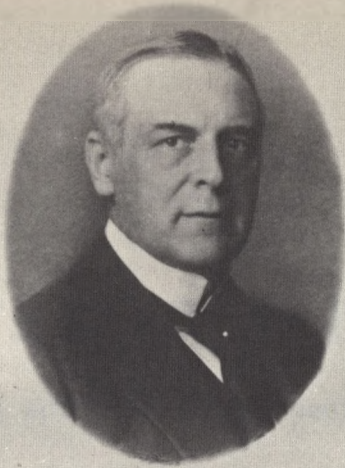
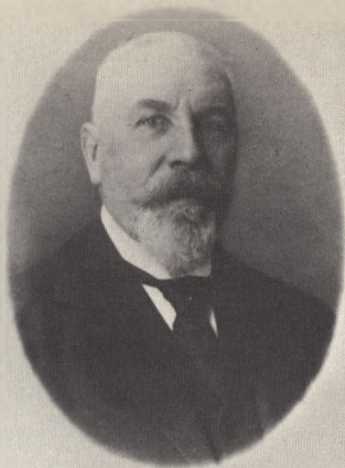
var „et lille vanskabt stykke Sønderjylland“, Danmark fik i 1920.

H. Edv. Hass opgav i 1930 ledelsen af Stenhus Kostskole, der i 1920 var blevet statsgymnasium.

M. Suensons rederier likvideredes under de ugunstige konjunkturer efter 1921, til dels i forbindelse med tidens banksammenbrud. Han blev direktør for dampskibsselskabet Øresund indtil 1943, da dets aktiekapital overtoges af D.S.B.

Kristian Sindballe, endnu kun 36 år gammel, gik tilbage til sin lærestol ved Københavns Universitet. Han var i mange år formand for Handelsbankens bestyrelse, ligesom han deltog i ledelsen af flere forsikringsselskaber. Hans evner som forhandlingsleder og mægler blev også taget i brug på det mellemfolkelige plan. Efter at Norge havde fået tilkendt højhedsretten over Spitsbergen, virkede han 1925-27 som „Spitsbergenkommissær“, og han fik sæde i en række mellemstatslige forligsnævn. Efter den anden verdenskrigs udbrud var han en central skikkelse i administrationen af den danske krigsforsikrings forskellige grene, ligesom han blev formand for priskontrolrådet. Ved Sindballes død udtalte den med ham ofte nært samarbejdende Bertel Dahlgaard: „Han var det bedste hoved, jeg har truffet. Hans evne til at afveje helhedens interesse mod hensynet til erhvervslivets trivsel var stor.“

MINISTERIET M. P. FRIIS

J. JENSEN
EMIL AMMENTORP
O. C. SCAVENIUS
MICHAEL KOFOED

H. P. PRIOR
M. P. FRIIS
K. RIIS-HANSEN

CHRISTIAN SONNE
P. J. PEDERSEN
H. VEDEL
FRITS SCHRØDER

MINISTERIET M. P. FRIIS

(5. april 1920–5. maj 1920)

Et ministerium M. P. Friis havde været under dannelse næsten lige fra ministeriet Zahles afskedigelse. På et meget tidligt tidspunkt havde C. Th. Zahle talt indgående med overformynderen, og de var, med Stauning foreløbig i baggrunden, enedes om, hvorledes knuderne kunne løses. For de radikale, og ikke mindre for de socialdemokratiske førere, var det en rystende mulighed, at situationen udviklede sig derhen, at der på Københavns Rådhus sad en kommunardregering i kamp mod det øvrige land. Løsningen syntes at ligge i Liebes tilbagetræden, i arbejdsforlig og generalstrejkens afblæsning samt i en politisk neutral regering hovedsagelig bestående af ansete embedsmænd. Planen derom var allerede påskelørdag den 3. april så fast, at byretsdommer Jesper Simonsen under hans og Elna Munchs private audiens hos kongen havde kunnet nævne overformynderen Friis som statsministeremne for et fredsmasterium, der som medlemmer talte bl. a. departementscheferne Frits Schrøder, Michael Køeføed og H. Vedel; han havde tillige kunnet oplyse (grundlaget herfor var visse drøftelser, som den radikale H. Heilbuth havde ført i Arbejdsgiverforeningen), at blev et sådant forretningsministerium dannet, ville også den for længst varslede lockout kunne aflyses.

*

At overformynderen i de farlige forårsdage 1920 nævntes som den, der kunne afspænde krisen, havde sin årsag i, at han stod nogenlunde på det punkt, hvorfra samfundskræfterne kunne balanceres, og at han under krigen havde været virksom for at opretholde denne balance. Det kunne næsten synes symbolsk, at han i 1899 var tildelt medaljen for druknedes redning. – Michael Petersen Friis (1857-1944) var født på gården Marienlund ved Odense som søn af løjtnant Michael Petersen; da moderen efter ægteskabets opløsning giftede sig med den senere forpagter af hovedgården Lindersvold under Gaunø I. M. Friis, kendt for sit arbejde for kvægbrugets udvikling („Tyreforeningernes fader“), antog han stedfaderens navn. Han blev student fra Herlufsholm og læste jura, men allerede inden han i 1883 blev cand.jur., var han en tid redaktionssekretær ved „Jyllands-Posten“, efter sin eksamen i flere år redaktionssekretær ved det af C. St. A. Bille oprettede, nu sygnende „Dagbladet“. M. P. Friis' interesse for journalistik og politik aflødte et forfatterskab i form af konservative pjecer. Omtrent samtidig virkede han som manuduktør, også for to af påskerkrisens hovedpersoner: stud.jur. C. Th. Zahle og den senere Christian X; sidstnævnte underviste han endda i statsret.

Fra 1889 forløb M. P. Friis' karriere i Ju-

stitsministeriet, hvor han blev departementschef i 1904. Han havde altså arbejdet under P.A. Alberti såvel som under C.Th. Zahle, hans gamle manducent. 1911 forlod han Justitsministeriet for at blive overformynder. I sine embeder hævdede han sig ved stor arbejdskraft og et usædvanlig klart hoved, i øvrigt også som en mand af velvilje og humor. 1913 udnævntes han til ekstraordinær assessor i Højesteret, en æresstilling, der blev nedlagt ved retsplejereformen få år efter. M. P. Friis, der i sin ungdom nærmest var Estrups mand, indtog med tiden en mere liberal holdning. I 1913 blev han formand for „Berlingske Tidende“s bestyrelse, altså for det dagblad, der, skont konservativt, traditionelt afholder sig fra yderligheder, som kan true en rolig udvikling. I 1916 blev Friis formand for Ove Rodes Overordentlige Kommission efter C. Hage. Han ledede kommissionen loyalt og myndigt. Han blev derved velanskrevet hos den radikale regering, men som forvalter af de mange planøkonomiske indgreb upopulær hos de rene liberalister, og for With-kredsen var han „rævepelsen Friis“. At N. Neergaard ikke betragtede M. P. Friis som en renegat, fremgår af, at han efter ministeriet Zahles afskedigelse over for kongen kunne anbefale ham som statsminister fremfor Røvsing. På ethvert stadium af krisen havde Friis virket for dens afspænding, også ved over for Christian X at tilråde, at Otto Liebe trådte tilbage. Han syntes som skabt til at genoprette samfundsroen, og dertil blev han altså også kaldet.

*

Da det store forlig på arbejdsmarkedet var i orden, kunne M. P. Friis give sit ministerium dets definitive sammensætning. Det talte ikke mindre end 5 departementschefer, 6 hvis han selv medregnes. Der var en mening deri, da embedsmænd nødigt ser den bestående orden og den hævdvundne administration for-

styrret. Det var naturligt, at de, personligt politisk standpunkt uanset, nødigt ville virke under en administrativt ukyndig regering, der endda truedes af en generalstrejke; mest betød det måske, at den manglende politiske dækning kunne bringe dem i varig modsætning til Folketinget. Centraladministrationen måtte ønske et normalt, parlamentarisk ministerium, og ministeriet Friis skulle netop være overgangsleddet til et sådant.

Ældst af de fem ministre, der kom fra departementschefskontorer, var justitsministeren, Frederik (Frits) Carl Gram Schröder (1866-1936). Han var søn af den fremstående ingeniørofficer, oberst Chr. Schröder, der havde deltaget i det krigsråd den 4. februar 1864, hvis resultat blev Dannevirkes romning. Frits Schröder var født i København, student fra Metropolitanskolen, cand. jur. 1889. Over Justitsministeriet gik hans vej 1907 til Landsoverretten, men allerede næste år blev det overdraget ham som midlertidig kommissionsdommer at klarlægge ansvaret for bankkrakket i 1907-08, en forløber for Albertikatastrofen. Da departementschef M. P. Friis i 1911 udnævntes til overformynder, blev den skarpsindige og administrationsdygtige Frits Schröder kaldt tilbage til Justitsministeriet som departementschef. Få år efter kom jo krigen, og talrige nye opgaver blev derved henlagt til Justitsministeriet, herunder udforselsforbudene. Schröders overordentlige arbejdskraft gjorde det muligt for ham i samarbejde med sin minister, C.Th. Zahle, at bære de ham tildelte byrder, hvortil dog også hans kærlighed til friluftslivet kan have medvirket – i mere end 20 år var han formand for Dansk Cyklistforbund. I løbet af krigsårene blev departementschef Schröder en af centraladministrationens ledende mænd. I 1913 var også han udnævnt til ekstraordinær assessor i Højesteret.

Indenrigsminister Severin Henrik August

Vedel (1867-1932) var søn af Udenrigsministeriets berømte direktør, den i 1911 afdøde gehejmelegationsråd Peter Vedel og derved broder til professor Valdemar, havneingeniør Andreas Peter og fabriksinspektør Annette Vedel, „halvsvenskerne“, der tilbragte deres sommerferier i mormoderens hus ved Mälaren. H. Vedel blev naturligvis student fra Metropolitanskolen og som ung jurist assistent i Indenrigsministeriet, hvor han dygtigt og med en interesse, der skulle vise sig at være livsvarig, deltog i opbygningen af den nye sociallovgivning, der var en frugt af forberedelsen til det storpolitiske forlig i 1894 (I, s. 434). Da N. Neergaard i 1908 oprettede Ministeriet for Handel og Søfart, blev Vedel dets første departementschef, dog blot for året efter at flytte tilbage til Indenrigsministeriet, for hvis socialdepartement under Th. Stauning han var chef fra 1919. Med sit blik for kernen i en sag satte han sit præg både på forberedelsen af nye love og på forvaltningen af de allerede bestående.

Skønt udgået fra et gammeldags, om end frisindet og højt kultiveret embedsmands-hjem afveg Henrik Vedel fra den traditionelle embedstype. Han lignede mere en digter og et åndfuldt medlem af det franske akademi end en af Slotsholmens førstemand, hvad han dog var også i sin egenskab af formand for Ministerialforeningen og for Danske Statsemdsmænds Samråd. I sin form var han skødesløs, også i tøjet, og det kunne godt falde ham ind at samtale med en, der havde ærinde til ham, liggende på kontorets sofa. Han var aldeles usnobbet og markerede gerne, at for ham gjaldt kun personlighedens værdi; for ikke at synes sentimental udtrykte han sig ofte satirisk. En så original og selvstændig karakter havde ikke altid let ved at underordne sig de skiftende ministre; forholdet mellem Ove Rode og ham havde været mindre godt. Nu havde Vedel altså for nogle uger overtaget et di-

rette ministeransvar, hvad Peter Vedel altid skyede, og i en stund da det spørgsmål, det slesvigske, der siden 1858 havde været faderens hovedemne, omsider stod foran sin afgørelse.

Hvis Henrik Vedel havde en overmand i centraladministrationen, da var det generaldirektør Michael Andreas Koefoed (1867-1940), nu altså for en tid finansminister. Navnet Koefoed (Koføed, Kofod) føres af flere vidtforgrenede, ofte i hinanden indgiftede bornholmske familier, hvoraf enkelte henregnes til adelen. Michael Koefoeds fader var rektor i Rønne, hvorfra sønnen blev student 1886. Han havde som dreng tilbragt nogle år i Horsens, medens faderen var overlærer (lektor) dér; dette midlertidige fravær fra Bornholm medførte en horisontudvidelse; han opfattede den østjyske by som en storstad, mødte udmærket skuespilkunst i dens teatersal og oplevede at se den gamle lensgreve C. E. Frijs kørende gennem byen i jagtvogn med to grå heste for, på vej fra Frijsenborg til Boller, en af grevskabets gårde. Michael Koefoed læste statsvidenskab under Will. Scharling, Falbe-Hansen og Harald Westergaard og var, efter at være blevet cand. polit., den sidstnævntes første assistent på det statistiske laboratorium. En tid var han landstingsreferent for Ritzaus Bureau, og han mente herved, til gavn for sin senere virksomhed, at have lært at skønne over det praktiske behov og at værdsætte aktualiteten. Den unge Koefoeds embedsgering faldt i Statistisk Bureau (Departement), som han fuldstændig omorganiserede under og i samarbejde med Marcus Rubin. Da Rubin i 1902 udnævntes til „generaltolddirektør“, blev Koefoed bureauets (departementets) chef, og han efterfulgte ham endnu en gang i 1913, nemlig som generaldirektør for skattevæsenet, da Rubin nævnte år blev nationalbankdirektør. Hans embede var overordentlig vidtstrakt, det forenede chefstillinger-

ne for told- og skattedepartementerne, men Michael Koefoed bevarede oversigten ved hjælp af ekstrakter fra sine mange kontorer. Også ham stillede den første verdenskrig over for helt nye opgaver, især nydannelserne inden for den direkte og indirekte beskatning. Han samvirkede meget nær med sin minister, Edv. Brandes, og der opstod et venskab mellem de to mænd.

Efter forligsmandslovens vedtagelse i 1910 var Michael Koefoed blevet den første forligsmand i arbejdsstridigheder, og det lykkedes ham, vigtigt for samfundet, at skabe den nye institution fornøden myndighed og anseelse hos begge parter; det kom ham her til gode, at han som statistiker havde indsigt i løn- og arbejdsforhold. Han måtte træde tilbage som forligsmand efter krigsudbruddet i 1914. Koefoed havde talrige tyngende offentlige hverv foruden private tillidshverv; han var en tid formand for Nationaløkonomisk Forening – men også for Nationalforeningen „Bornholm“. Da „generalen“, som Koefoed ofte kaldtes, i 1920 midlertidigt satte sig i finansministerens stol, havde han endnu en god del af sin livsgerning tilbage, og dog kunne det siges om ham, at han var en af hovedmændene for den omdannelse af den danske administration, der var sket siden 1901 under Venstres og de radikales styre, medens rent liberalistiske synsmåder ændredes til socialliberalisme.

Departementschef, nemlig i Udenrigsministeriet, var også udenrigsministeren, Otto Christian Jacob Jørgen Brønnum Scavenius (1875-1945), Erik Scavenius' halvfætter. Han var født på Basnæs ved Skelskør, søn af kammerherre Otto Scavenius, der var landskendt som formand for Foreningen til den ædle Hesteavl's Fremme og selv en dygtig væddeløbsrytter. Sønnen var også stærkt interesseret i denne sport, han havde vundet adskillige løb på Eremitagesletten, siden på banen ved

Klampenborg. O. C. Scavenius tog i 1897 den statsvidenskabelige eksamen og indtrådte derefter i Udenrigsministeriet. Han virkede snart som legationssekretær i Berlin, Paris og Stockholm og hævdede sig overalt ved sit gode, hurtige hoved og sin elegante form. Den let ironiske københavner var fortrolig med europæisk diplomatliv, som det trivedes før 1914. Sit første gesandtskab fik han i Skt. Petersborg 1909, for han var fyldt de 35, men herfra forflyttedes han få år efter til Stockholm, hvor han sad under hele krigen. Med dygtighed og takt bestred han denne post, der på dette tidspunkt stillede særlige krav; det var ikke helt let at repræsentere Danmark i et land, hvor visse ledende kredse og dele af befolkningen ønskede Tysklands sejr. Scavenius hjemkaldtes i 1919 for at blive chef for Udenrigsministeriets 1. departement; samtidig blev han formand for en kommission, der skulle foreslå en nyordning af Danmarks udenrigstjeneste efter krigen. O. C. Scavenius var som høj udenrigsministeriel embedsmand selvskreven som medlem af ministeriet Friis. I sit hjem i Amaliegadekvarteret førte han „stort hus“.

Yngst af departementschefministrene var trafikminister K. Riis-Hansen, kun 44 år og den eneste, der kom fra et andet ministerium end sit eget, Finansministeriet. Kristen Riis-Hansen (1876-1937) var da åbenbart en mand, som man lagde vægt på at få med i kollegiet. Han havde gjort en springkarriere, men havde også haft noget at indhente. Bondesønnen fra Mors tilbragte i sin ungdom nogle år ved landbruget og blev først cand. polit. i 1903, da til gengæld med en overmåde fin eksamen. Riis-Hansen var en sjælden begavelse med en umættelig hjerne, et lynsnart overblik og stærk samfundssans. Med ståsted i Statistisk Departement virkede han i de yngre kandidatår som en søgt manuduktor. I 1908 blev han docent ved Landbohøjskolen og udgav da sin „Samfundsökonomien i

Grundtræk“, der blev brugt også ved Universitetet i flere årtier. I „Nationaløkonomisk Tidsskrift“ skrev han bl. a. om landbrugsspørgsmål og om beskatning af fast ejendom. Han nævntes som Harald Westergaards mulige efterfølger. Sine utvivlsomt videnskabelige anlæg tilsidesatte han dog for praksis. Med sin jyske vilje har han villet være en „tingenes ordner“, skønt hans helbred ikke var stærkt; han var nok rank, men svagt bygget. I 1911 blev han medlem af den landbokommission, hvis arbejde førte til jordlovene af 4. oktober 1919; betænkningen var hovedsagelig skrevet af ham. 1913 blev han kontorchef i et til ham nyoprettet embede i Statistisk Departement, i 1917 chef for toldrevisionsdepartementet. 1919 tiltrådte han som formand for Den overordentlige Kommission efter M. P. Friis. Riis-Hansen sagde ofte, at i hans samfundssyn trak det bondeland, hvorfra han var kommet, sin „grønne stribe“, men at byen havde gjort ham social; han havde i hvert fald stor forståelse for arbejderne og deres kår. Der stod megen respekt om ham, fordi en forening af klar økonomisk-teoretisk indsigt med et fast greb på behandlingen af foreliggende samfundsspørgsmål havde ført ham til statens højeste stillinger i løbet af et kort åremål. Men Riis-Hansen havde kritikere. Det er muligt, at hans enestående løbebane havde givet ham selv den forestilling, at han var ufejlbarlig, og indtrykket af selvbevidsthed øgedes af en kølig reservation i hans natur; han havde ikke let ved at træde i venskabsforhold. Hvad kun få vidste var, at han, den lidet selskabelige, var plaget af kroniske hovedsmerter. Siden 1912 havde Riis-Hansen været stedfortræder i forligsinstitutionen, og han var, som vi ved, selv forligsmand under påskekrisen.

Kirkeministeren, Christian Emil Anker Ammentorp (1862-1947) var født på Hvedholm ved Fåborg, hvor hans fader var forpagter. Han blev cand. jur. i 1887, og næsten hele

hans karriere forløb i Indenrigsministeriet, der i 1906 sendte ham til Holbæk som arntmand. 1915 blev han stiftamtmand over Sjællands Stift og amtmand over Københavns Amt; hans særlige interesse var sygehus- og forsørgelsesvæsenet. Emil Ammentorp var en repræsentativ embedsmand af fin skole. Han var formand for Burmeister & Wain og broder til den generallæge Ludvig Ammentorp, der tog initiativet til opførelsen af Militærhospitalet på Tagensvej i København.

*

Retter vi nu opmærksomheden mod de ikke-departementale og ikke-akademiske medlemmer af ministeriet Friis, møder vi, som venteligt var, en mere bevæget fortid end hos de regelret universitetsuddannede. Det gælder navnlig for handelsministeren, Hans Peter Prior (1866-1936). Han var født i København, søn af en skibsbygningsingeniør og broder til den i tiden kendte direktør for *Banque des Pays du Nord* i Paris, generalkonsul F. Prior. H. P. Prior fik en fortrinlig praktisk uddannelse som „mekaniker“; en tid arbejdede han hos Edison i U.S.A. Hjemkommen i 1891 indrettede han i en baggårdskælder i Kannikestræde i København et værksted for fremstilling af kabler og elektriske ledninger, hvoraf i 1898 Nordiske Kabel- og Trådfabrikker A/S opstod. Den efterhånden meget store virksomhed, som Prior havde skabt helt fra bunden, var konkurrencedygtig på det europæiske kontinent. Landmandsbankens direktør, gehejmeetatsråd Isaac Glückstadt, havde tidligt fattet Priors tekniske geni og støttet fabrikernes opbygning med kapital; der opstod derved et nært og varigt forhold mellem banken og grundlæggeren af den danske kabelindustri. H. P. Prior blev et stort navn inden for industrien. Han og Alex. Foss må nævnes som hovedmændene ved Industrirådets oprettelse

i 1910; det var Foss, der i de følgende år skabte rådet dets stærke position, men Prior gjorde, jævnsides Foss, under krigen såvel landet som industrien meget væsentlige tjenester ved løsning af handelspolitiske opgaver. Efter iværksættelsen af den kvælende ubådsblokade rejste Prior sammen med direktør Chr. Gold, Det Forenede Dampskibs-Selskab, til Amerika for at opnå en ordening med U.S.A. Da sygdom i 1920 tvang Alex. Foss til uvirksomhed, blev H.P. Prior Industrirådets formand, og ved sin indtræden i ministeriet Friis stod han ubetinget som den danske industris første-mand.

Det eneste på forhånd landskendte politiske navn i M. P. Friis' ministerium var landbrugsministeren, forpagter Ole Christian Saxtorph Sonne (1859-1941), Det kgl. Landhusholdningsselskabs præsident, der ikke havde villet indtræde i ministeriet Liebe. Han tilhørte den bornholmske slægt af dette navn, men var født i Mogeltønder, hvor faderen var præst før 1864. Denne fader var ingen anden end den H. C. Sonne, der i 1866, da præst i Thisted, stiftede Danmarks første brugsforening. Chr. Sonne begyndte efter en præliminæreksamen sin landbrugsuddannelse, som han afsluttede ved Landbohøjskolen i 1880. Han havde her vist en så sjælden dygtighed, at to professorer i ham så deres arvtager. Han arbejdede som sekretær med forberedelsen af landbrugs-, havebrugs- og maskinafdelingen ved den nordiske udstilling i København 1888; for sin indsats her belønnedes han, kun 29 år gammel, med fortjenstmedaljen i guld. Men Chr. Sonne ville være landmand, intet andet, og den formue, der skulle sikre hans uafhængighed, opnåede han som storforpagter på Lolland, først af grevskabet Knuthenborgs avlsgård, siden af Rosenlund under grevskabet Hardenberg. Han skænkede på sine gamle dage 100.000 kr. til fordel for det landbrugsfaglige oplysningsarbejde. Sonne kom ind i den poli-

tiske debat som tilhænger af landbrugstold; i 1902 indvalgte han i Landstinget, hvor han snart meldte sig til grev Mogens Frijs' frikonservative gruppe. Han bestred med megen saglighed betydningsfulde ordførerskaber og demonstrerede herunder en næsten fænomenal hukommelse for tal. 1909-10 var han sit tings elegante formand. Under krigen gjorde han sig, sammen med andre erhvervs-mænd, højt fortjent som forhandler over for de krigsførende magter. I 1915 var Chr. Sonne med sin gruppe gået ind i Det konservative Folkeparti, men han meldte sig i 1917, efter Rottbøllaffæren, ud igen sammen med bl. a. grev Frijs. Året efter forlod Sonne det parlamentariske arbejde, der havde skuffet den så driftige mand. I et lille skrift „Politiske Afskedsbetragtninger“ påstod han, at der ingen arbejdsplads fandtes, „hvor man fik sin arbejdssevne så dårligt udnyttet som på den danske Rigsdag“. Hans optræden i ministeriet Friis blev da også kun en kortvarig genfremkaldelse af en personlighed, der meget kunne befordre ministeriets anseelse.

*

På Th. Staunings henstilling blev der optaget to socialdemokrater i ministeriet Friis, begge hentet fra Københavns Rådhus, nemlig borgmester Jens Jensen og borgerrepræsentant P. J. Pedersen. Stauning havde ønsket, at formanden for Smede- og Maskinarbejderforbundet, J. A. Hansen, var blevet medlem af ministeriet; han var meget anset og ville have kunnet dække fagforeningerne, men disses ledere mente, at det i situationen var bedst at holde sig udenfor. P. J. Pedersen trådte da i hans sted.

Borgmester Jens Jensen (1859-1928), der som socialminister overtog de sager, der i Zahles ministerium siden 1918 havde været underlagt Th. Stauning, var en sagnomspunden mand, skønt selve hans væsen ikke opfordrede

til nogen romantik. Han var søn af en fynsk husmand og murer, stod i malerlære i Årup og arbejdede fra 1879 som svend i København, hvor han lærte sig sprog og farvekemi. Måske har han stræbt efter at blive kunstner, men i den retning nåede malersvenden ikke længere end til nogle penselstrøg på ornamenterne i Universitetets solennitetssal og i Det kgl. Teaters foyer. 1884 forlod Jens Jensen værkstedet for at blive organisationsmand. Hans minderværdige indsats her var at fastslå den faglige og den politiske arbejderbevægelses enhed (der jo netop, om end med et vist besvær, havde stået sin prøve under påskekrisen). Det var de gennemførlige sager, der interesserede den forstandige og sindige Jens Jensen. På hans forslag slettede socialdemokratiets kongres i 1890 af programmet den vending, at de borgerlige partier kun var „en eneste reaktionær masse“. I 1898 oprettedes De samvirkende Fagforbund med ham som formand. Som realpolitiker og forhandler ville Jens Jensen helst undgå ødende arbejdskampe, men allerede året efter iværksatte arbejdsgiverne den fire måneder lange lockout af 40.000 mand, og det var især formandens faste ledelse, der gjorde det muligt for fagforeningerne at bestå prøven, så at man kunne slutte „septemberforliget“, hvorved hovedorganisationernes jævnbyrdighed anerkendtes.

1895 var Jens Jensen blevet valgt til Folketinget i København; uden agitation tog han sig i tinget særlig af arbejderspørgsmål. Langt større betydning skulle det få, at han allerede i 1893 var blevet indvalgt i Borgerrepræsentationen; i byens råd blev han snart formand for vigtige udvalg, hvilket atter medførte, at „maler Jensen“ i 1903 blev den første socialdemokratiske borgmester i Danmark. Borger-skabet gruede, så meget mere som stadens pengevæsen, og dermed kassen, sorterede under denne røde socialist. Det skulle dog vise sig, at Jens Jensen blev en fortrinlig finans-

borgmester, med et sikkert overblik over hovedstadens styre. Han var både klog og forsigtig, men også storsynet; han gjorde Bispebjerg Hospital til en mønsterinstitution, og anlægget af Fælledparken skyldtes ham – han plantede selv det første træ. Foruden i Nationalbankens repræsentantskab havde han sæde i mange hel- eller halvoffentlige institutioners ledelse. Under krigen var han medlem af Ove Rodes Overordentlige Kommission. Christian X værdsatte Københavns saglige finansborgmester, der overalt færdedes som en *pere noble*, med en diplomats rolige stilfuldhed.

Undervisningsminister Peder Jørgen Pedersen (1870-1962) havde træk tilfælles med sin partifælle i ministeriet Friis. Også han var kommet fra provinsen, søn af en husmand i Veterslev ved Ringsted, også han var det praktiske arbejdes mand mere end teoriernes, og endelig: også i hans liv betød Københavns Rådhus mere end Christiansborg. Efter lærer-eksamen kom P.J. Pedersen til Københavns skolevæsen, hvor han i 1919 blev inspektør ved Oehlenschlägersgades Skole. Forinden havde han indledt sit over et halvt århundrede udstrakte, vistnok enestående arbejde i sygekassevæsenets tjeneste, der også gjorde ham meget anvendt på tilgrænsende områder som ulykkesforsikring og invalideforsørgelse. Den lille, tætte mand, der bar et overskæg af den form, der siden blev berømt ved Stalin, blev i 1913 borgerrepræsentant, efter nogle års forløb formand for budgetudvalget og sit partis vel hyppigste ordfører. Hans arbejdsevne var ukuelig, hans taler lange, men altid saglige. Han tillagdes adskillig selvrådighed. P.J. Pedersens livsbane og anseelse gjorde, at han kunne føles naturlig som undervisningsminister i et kabinet, hvis opgave navnlig var at holde ministerbænkene varme til efterfølgere.

Både Ove Rode og Th. Stauning havde meget ønsket H. P. Hanssen som medlem af ministeriet; var han blevet genudnævnt som mini-

ster for sønderjyske anliggender, ville de jo deri kunne have set ministeriet Zahles grænsepolitik bekræftet. Statsminister Friis havde gerne medoptaget Hanssen, eller dog knyttet ham til regeringen, men Venstres og de konservatives bestemte modstand gjorde det umuligt.

*

Ministeriet M. P. Friis var, i modsætning til Otto Liebes, virkelig et ikke-politisk forretningsministerium, da det opfyldte den helt afgørende betingelse derfor: at alle partier anerkendte det som sådant. Ministeriet havde frit lejde til at føre statslivet tilbage til normale baner. Det betød ikke, at alle ministeriets personer var velansete overalt i samfundet. Der var dem, som mente, at flere af ministrene (embedsmændene) havde stået ministeriet Zahle for nær og var blevet smittet af den „radikalsocialdemokratiske ånd“. Medlemmerne af det afskedigede ministerium Liebe havde kun sympati for H. P. Prior. Dog, M. P. Friis' overgangsregering var fuldt konstitutionel, den havde den bredest tænkelige parlamentariske basis, og kongen stod bag den.

Ministeriet M. P. Friis fremstillede sig for Folketinget den 6. april, dagen efter dets udnævnelse. Statsministeren holdt en ganske kort tale, hvori han erklærede, at ministeriet ikke ville være blevet dannet, hvis ikke alle partier havde givet tilsagn om samarbejde med det. Han anmodede indtrængende om, at valglovssagen måtte blive fremskyndet, således „at kongen i overensstemmelse med sit oprindelige og uforanderlige ønske snart vil kunne overgive den ministerielle myndighed og det ministerielle ansvar til et ministerium, der er i fuld overensstemmelse med parlamentarisk statsskik.“ I øvrigt var det ministeriets hensigt kun at varetage den løbende administration, herunder det forberedende arbejde med genforeningen.

Regeringen tog ikke standpunkt i det sønderjyske spørgsmål, den lod blot stå ved magt det af ministeriet Liebe over for fredskonferencen i Paris udtrykte ønske om, at fastsættelsen af den nye grænse blev udskudt til et nyt ministerium var dannet på grundlag af det forestående valg.

Folketinget havde kun nogle få mødedage under ministeriet M. P. Friis. Imod Venstre vedtog tinget søndag den 11. april den længe forberedte nye valglov, der fuldt ud gennemførte forholdstalsvalgmåden, med opstilling i enkeltmandskredse og valg i amtskredse samt et antal suppleringsmandater til udligning af uretfærdighed. Forud gik en mange timer lang debat, der er en af de mest energiladede i vor politiske historie. Alle ministrene forholdt sig dog tavse undtagen H. Vedel, under hvem valgloven henhørte, og som indledte mødet med en kort redegørelse for dens indhold. Mødet formede sig som et opgør partierne imellem, ikke blot om påskekrisen, men om hele udviklingen siden valget i 1918, grænsepolitikken indbefattet. Det kom gang på gang til heftige meningsytringer både i salen og på tilhøregalleriet. Ove Rode var Det radikale Venstres ordfører. Den sandsynlighed for Sønderjyllands og Danmarks genforening, der opstod ved Tysklands nederlag i 1918, havde skabt en sådan lysning i hans sind, at det blev lettere for ham at bære de første efterkrigsårs snarest stigende byrder. Rode var på grund af sit med virkelighedserkendelse forbundne stemningsrige gemyt partiets bedste talsmand i den sønderjyske sag – P. Munch gik ikke med hjertet på læben. Medens robuste rationalister som Zahle og Scavenius under deres bestræbelser for, at den nye rigsgrænse blev forstandigt draget, kunne bruge stødende udtryk, formåede den nationalradikale Rode at „sige sandheden i kærlighed“. Under den historiske debat udtalte J. C. Christensen, at ministeriet Zahle havde ud-

vist kølighed i det sønderjyske spørgsmål; dette affødte et bevæget svar af Ove Rode:

„Med al mulig ære for enhver kollega i denne sal tror jeg ikke, der findes nogen, som efter sin oprindelse og arv er nøjere knyttet til det sønderjyske spørgsmåls historiske behandling her i Danmark end jeg. Den mand (Orla Lehmann), fra hvem jeg politisk nedstammer, var minister for den første slesvigske krig, og han blev minister for den anden slesvigske krig.“

Ove Rode skildrede derefter morfaderens skiftende holdning i statspolitikken, og hvorledes han, længe Ejdergrænsens førstemand, efter hele det ulykkelige forløb var nået til den erkendelse, at Slesvig burde deles efter nationaliteterne:

„Jeg har af den historie, som således har udviklet sig for mit blik, og som har været min politiske opdragelse, og ikke mindst ved at se den bitre og sorgelige alderdom, som fulgte efter et glimrende manddomsliv, lært en ting, og det er, at det er en forbrydelse i det sønderjyske spørgsmål at ville bygge på stemninger. Det er en forbrydelse mod folket, der begås, når man nu på ny gør afskyelige forsøg på her i landet at vække stemninger, som vil føre til den samme ulykke, som et sådant stemningsbrus hver gang har nedkaldt over vort land.“

*

Allerede dagen efter begyndte valgkampen. Den blev overmåde bitter. De sociale modsætninger rejste sig mod hinanden, producentinteressen, der mente sig gået for nær af reguleringspolitikken, stod over for forbrugerinteressen, hvortil kom de lidenskaber, som generalstrejketruslen og spørgsmålet om grænsens rette dragning havde rejst. Ved valget den 26. april, der under forholdstalsvalget foregik uden alliancer, blev Venstre sejrherren med 351.000 stemmer og 48 mandater, dernæst fulgte Socialdemokratiet med 300.000 og 42, Det konservative Folkeparti med 201.000 og 28 og Det radikale Venstre med 124.000

og 17. Et lille erhvervsparti havde fået 29.000 stemmer og 4 mandater. – Vælgerne havde givet Venstre den politiske føring. Det konservative Folkeparti havde rigeligt fået de stemmer, der i 1918 var tyet til de radikale, tilbage, men dets andel i den samlede stemmemasse var dog kun 19,6%. Socialdemokratiet var med en stemmefremgang på 37.000 uberørt af krisen; også det havde fået de til de radikale udlånte stemmer tilbage. Det radikale Venstre var herefter med et stemmetab på 68.000, reelt dog vel 20-30.000 mindre, og næsten en halvering af mandaterne blevet langt det svageste af de partier, man regnede med; folketingsgruppen bestod nu til dels af „forhenværende ministre“. Hovedårsagen til det overvældende nederlag var nok at finde i modstanden mod Ove Rodes „regereri“ og deri, at nogle radikale blade, deriblandt „Politiken“, ikke skønnedes at have taget klar afstand fra generalstrejketruslen, altså samfundslammelsen. Partiet måtte især beklage at være forladt af adskillige frisindede, liberale bønder.

Valget havde skabt et nyt folketingsflertal. Erhvervene havde fået deres „systemskifte“.

Ministeriet M. P. Friis havde nu tilvejebragt normale parlamentariske tilstande, dets opgave var løst, og det trådte tilbage den 5. maj.

*

Det eftermæle, som ministeriet M. P. Friis fik, blev skæmmet af Landmandsbankens sammenbrud i sommeren 1922. Ministeriet som sådant kunne naturligvis ikke have nogen andel deri, men flere af dets medlemmer havde været knyttet til banken. Statsminister Friis var i 1917 blevet medlem af bankrådet, i 1920 dets næstformand, og i 1921 indtrådte han i selve bestyrelsen. Landbrugsminister Chr. Sonne var bestyrelsesmedlem siden 1917. Handelsminister H. P. Prior havde i årevis været nøje knyttet til Landmandsbanken, som

til gamle Isaac Glückstadt så også til hans søn Emil; han sad ikke blot i bankrådet, men tilige i bestyrelsen for adskillige erhvervsvirksomheder inden for bankens interessefelt.

Med trafikminister K. Riis-Hansen forholdt det sig på en særlig måde. Emil Glückstadt blev medlem af en i 1921 af Folkeforbundet nedsat kommission, der skulle ordne Østrigs finansielle forhold efter krigen, og Riis-Hansen blev udset til at være storbankdirektørens rådgiver i Wien. Hans råd har været gode; det forlød, at Folkeforbundet gerne havde set, at den danske departementschef fik en fastere tilknytning til Østrigs finanser. Glückstadt så imidlertid sin regning i at tilbyde ham, naturligvis mod høj løn, at indtræde i Landmandsbankens direktion; han havde brug for både hans arbejdskraft og navn. Departementschefen blev da bankdirektør i september 1921, uvidende om, at den store bank var dybt insolvent. Direktør Riis-Hansens første opgave blev at undersøge Landmandsbankens største og farligste engagement, Transatlantisk Kompagni, hvori banken under tidens pengerus havde anbragt henvend 200 mill. kr. Inden dette arbejde var tilendebragt, måtte han medunderskrive bankens regnskab for 1921, skønt han i løbet af det knap halve år, han havde haft sæde i direktionen, ikke kunne antages at have erhvervet et virkeligt indblik i bankens stilling. Men allerede i 1921 var der begyndt at gå ilde rygter om den, og havde Riis-Hansens underskrift manglet, ville mistanken have fået næring.

Efter sammenbruddet rejste det offentlige i 1923 anklage mod Landmandsbankens (tidligere) direktion og bestyrelse. H. P. Prior blev endog anklaget for bedrageri. Årsagen var den, at han i 1918, for at værne Nordisk Kabel mod en spekulantgruppe, sammen med bl. a. direktør Glückstadt havde dannet et konsortium til opkøb af aktier i selskabet; konsortiet gav et stort tab, som det måtte til-

komme dets deltagere at bære privat, men tabet blev overvæltet på Nordisk Kabel og på Landmandsbanken. Der var ingen tvivl om, at transaktionen havde været kriminel, men nok om, hvorvidt Prior havde forstået, hvad der foregik. I sit forsvar for ham fremholdt højesteretssagfører Otto Liebe meget stærkt, at denne geniale tekniker ikke var regnskabskyndig, men i spørgsmål om kontering havde måttet stole helt på Glückstadt.

For den af helbred ikke stærke K. Riis-Hansen var processen også en voldsom fysisk belastning. Den, der har set ham under en afhøring i Landsretten gribe i skranken med begge hænder for at holde sig oprejst, har overværet et af de mest bevægende optrin i nyere dansk retshistorie. Han hævdede, at han havde gjort, hvad der for ham under de givne forhold var muligt at gøre for at nå til klarhed over bankens stilling.

Ved Landsretten blev ingen idømt mere end moderate bøder. Men hvad ville Højesteret sige? Denne rets dom faldt den 29. september 1923. Den fastslog først, at alle Landmandsbankens reserver og en større eller mindre del af aktiekapitalen var tabt ved udgangen af 1921, og at det for dette år aflagte regnskab var urigtigt på afgørende punkter. For K. Riis-Hansens vedkommende fandt retten det ikke tvivlsomt, at han havde været klar over, at regnskabet, i hvert fald for det af ham kendte område (Transatlantisk Kompagni), var urigtigt, hvorfor han idømtes en bøde på 4.000 kr. M. P. Friis fik en tilsvarende bøde for at have udvist grov uagtsomhed ved regnskabet's aflæggelse og for ikke at have foretaget noget af virkelig betydning for at komme til klarhed over bankens sande stilling. Af samme årsag skulle Chr. Sonne bøde 2.000 kr. Højesteret fandt det endelig bevist, at H. P. Prior (og Glückstadt, der i mellemtiden var død) havde gjort sig skyldig i bedrageri ved aktiesalgene til Landmandsbanken og Nor-

disk Kabel, hvorfor han idømtes fængsel på sædvanlig fangekost i 120 dage.

Dommen var inappellabel, Højesteret udtrykker den menneskelige retfærdighedserkendelses yderste grænse, på den anden side af den ligger kun havet og Vorherre. M. P. Friis, der altså var blevet dømt af den ret, hvori han selv havde været ekstraordinær assessor, tog derefter sin afsked som overformynder og opholdt sig i nogle år i Paris. Han fortsatte dog som formand for „Berlingske Tidende“, hvortil han var knyttet i henved 30 år, ligesom han i 1928 blev formand for Overfredningsnævnet, siden for Københavns Forligskommission. Friis blev 87 år gammel. Han fik en skæbne, der ikke stod i rimeligt forhold til, hvad han havde ydet samfundet gennem sit arbejde. N. V. Dorphs maleri af denne mand, der på et kritisk tidspunkt greb ind i sit lands politiske historie, findes på Frederiksborg. På sit størkors har han, meget betegnende, sat valgspøget: „Bro bør bygges“. Stiftamtmand U. C. Friis, Ribe, var hans søn; en datter blev enke efter redaktør, cand. jur. Wald. Petersen, „Sorø Amtstidende“.

Chr. Sonne havde som bestyrelsesmedlem i banken særlig beskæftiget sig med dens hypotekafdeling, og han hævdede, at hans ansvar ikke rakte ud over denne, hvor alt var i orden. Ved Landsretten var han frifundet. Da Højesteret gjorde ham ansvarlig på linje med bestyrelsens øvrige medlemmer og idømte ham 2.000 kr. i bøde, tog dette pligtmenneske sig det meget nær og nedlagde straks samtlige sine tillidshverv. De pågældende institutioner genindsatte ham ved første lejlighed. Sonne havde altid elsket rejselivet, endnu i sine sidste år foretog han verdensrejser, og han døde under et ophold i Californien.

H. P. Prior gik uden at kny i fængsel, men dommen slog ham ud både som organisations- og erhvervsmand, skønt der var megen tvivl om hans personlige skyld. I en henvendelse til

Industriforeningens medlemmer i juni 1923, altså før Højesteret havde talt, erklærede foreningens daværende to æresmedlemmer, Alex. Foss og Harald Bing, at der på de anklagedes bæk sad „en redelig og ærlig mand, der aldrig bevidst ville begå en urigtig handling.“ Hans styrke havde ikke været regnskabskontrollen, og han havde, som så mange andre, ikke haft blik for krigsinflationens væsen. Efter udstået straf var Prior 1925-31 leder af Dansk Galoche- og Gummifabrik i Køge („Codan“). I 1929 havde han som enkemand indgået nyt ægteskab med den næsten 30 år yngre Adelheid Kaas, hvis moder var en adoptivdatter af Johanne Louise Heiberg. Til sin død var H. P. Prior medlem af bestyrelsen for Fællesrepræsentationen for Dansk Industri og Håndværk; da han fyldte 70, gjorde industrien en fest for ham på Skydebanen i København.

Hårdest ramt af højesteretsdommen blev måske K. Riis-Hansen. Hans helbred havde fået et knæk, og han fik at føle, at hans hastigt stigende bane og lukkede væsen havde skabt ham fjender. Mange erkendte dog, at han umuligt i løbet af et halvt år havde kunnet overse en bankbalance på 1.500 mill. kr.; at han intet ansvar havde for de fortidige dispositioner, der førte til bankens fald, var jo en selvfølge, og han benægtede livet igennem, at han havde været klar over, at regnskabet for „det af ham kendte område“ var urigtigt. Men så klog denne mand var, havde han ikke gennemskuet Glückstadt, da han søgte at dække sig bag hans redelighed. Dommen ramte Riis-Hansen næsten dødeligt; i flere år optog den både hans tanke og tale. 47 år gammel måtte han begynde helt forfra. Hans sind var fuld af græmmelse, men det skulle vise sig, at han alligevel havde venner, især blandt arbejderførerne.

Udenrigsminister O. C. Scavenius havde været medlem af Landmandsbankens bankråd, han var dog ikke sat under anklage, men dette

uanset fandt han sig efter dommen nødsaget til at forlade udenrigstjenesten, skønt han efter dennes nyordning netop var udnævnt til ministeriets direktør. 1924-38 var han direktør i Store Nordiske Telegraf-Selskab, derefter formand for dets bestyrelse efter W. Weimann, handelsministeren 1909-10. I det verdensomspændende selskab mødte han en genspejling af udenrigstjenesten, hvor han kunne anvende sine evner for diplomati. O. C. Scavenius var i sit andet ægteskab gift med en datter af professor Vilhelm Andersen.

Ministrene fra „Den røde Bygning“ var, Riis-Hansen undtaget, uberørt af Landmandsbankens sammenbrud. Frits Schröder forlod i 1925 Justitsministeriet for at blive juridisk direktør i Nationalbanken. Dette blev vel opfattet som en retræte, hvortil denne mand, der havde slidt så hårdt under verdenskrigen, havde gjort sig fortjent. Men Schröder kom snarest fra dynen i halmen. Kort forude ventede kronefaldet, konverteringsbestræbelserne og valutarestriktionerne, altså et nyt sæt af svære vanskeligheder, hvis behandling mere forudsatte økonomisk træning end juridisk. Også i Nationalbanken ydede Frits Schröder sit land udmærkede tjenester, men arbejdet knækkede ham, og han levede kun et par måneder efter at være blevet pensioneret. En kendt svigerson er arkitekten, professor Steen Eiler Rasmussen, en søn maleren Povl Schröder.

Henrik Vedel med hans store interesse for sociale forhold overgik i 1924 fra Indenrigsministeriet til det da nyoprettede Socialministerium; han er vel den eneste, der har været departementschef i tre ministerier, Handels-, Indenrigs- og Socialministeriet. Allerede året efter lod han sig dog udnævne til den mindre krævende stilling som formand for Arbejderforsikringsrådet. Vedel var 1919-24 formand for Ministerialforeningen og for Danske Statsembedsmænds Samråd, 1920-29 for den dan-

ske styrelse af Det nordiske administrative Forbund — han havde stærke skandinaviske sympatier. Også undervisning interesserede levende denne mærkelige og usnobbede mand, ja, var måske hans største glæde; indtil sin død virkede han som lærer ved Det forenede Velgørenhedsselskabs skole. Sygdom ældede H. Vedel tidligt, han var ved sin død kun 65 år.

De første opgaver, der ventede Michael Koefoed, da han vendte tilbage til sit embede som generaldirektor for skatte- og toldvæsenet, var forbundet med de økonomiske problemer, som var knyttet til Sønderjyllands genforening med Danmark; han forestod således den valutaregulering, der skulle give sønderjyderne en vis erstatning for de indtægts- og formuetab, som faldet i markkursen havde forvoldt. Han blev også medlem af de udvalg, der nedsattes med henblik på Landmandsbankens endelige rekonstruktion, og meget andet. Fra 1920 til 1939 var han formand for Foreningen Norden. Han var departementschef, i de sidste mange år generaldirektor, i mere end en menneskealder, hvad for ham kun P. Vedel i Udenrigsministeriet og excellencen C. F. Ricard i Justitsministeriet, præsten Olfert Ricards fader, havde været. Michael Koefoeds indflydelse på det danske samfund var vidtrækkende. Ved sin afsked blev han hyldet som dansk centraladministrations førstemand.

Kirkeminister Ammentorp afgik som stiftamtmand 1932. Han fortsatte indtil 1927 som formand for Burmeister & Wain, men var måske mest kendt af offentligheden som formand for børnehjælpsdagens hovedkomité, et uskyldigt hverv.

De to socialdemokratiske medlemmer af M. P. Friis' kabinet, socialminister Jens Jensen og undervisningsminister P. J. Pedersen, vendte tilbage til Københavns Rådhus. Førstnævnte, der i næsten en menneskealder var den ledende hånd i kommunens styre, endte i 1924

som Københavns overpræsident, sidstnævnte valgtes i 1925 til borgmester. I denne egenskab gennemførte han den halvhøje Knippelsbro og byggede den såkaldte Kødby. Som undervisningsminister underskrev han cirkulæret om den siden meget kritiserede optagelsesprøve til mellemskolen. P. J. Pedersen blev næsten 92 år, til det sidste virksom inden for sygekassevæsenet; ved sin død var han den ældste valgte tillidsmand i Danmark.

*

1920 blev et valgår fremfor noget andet. Adskillige nye mænd og kvinder blev i dette år sat ind i Folketinget, også flere, som vi siden vil finde på regeringsbænken: Svenning Rytter, Kr. Bording, Knud Kristensen, Christmas Møller, Bertel Dahlgaard, V. Fibiger og Fr. Bruun-Rasmussen. Allerede ved landstingsvalget i 1918, det første efter privilegiernes bortfald, var i dette ting indtrådt de vordende ministre H. Hauch, K. K. Steincke, C. V. Bramsnæs og Nina Bang, i 1920 Johs. Stensballe og Th. Madsen-Mygdal.

Vi vil altså møde disse navne på vor videre vej frem, men en enkelt, Christmas Møller, vil det være nødvendigt at gøre til genstand for iagttagelse allerede nu. Han fik rigtigt nok først sæde i sit lands regering længe efter de fleste af de ovennævnte, nemlig først i ulykkesåret 1940, men i den mellemkrigstid, vi nu står foran, blev Christmas Møller tidligt en af hovedfigurerne i det politiske liv; skønt han 1920-40 var menigt medlem af Folketinget, var han blandt dem, der stærkest prægede perioden.

John Guido Leo Christmas Møller (1894-1948) var født i København som søn af vekselærer H. C. Møller og Anna Cathinca Christmas. Forældrene kom, hvad sønnen gerne fremholdt, fra jævne kår. Farfaderen var kadrejer i Dragør, d. v. s. en handelsmand, der sejler ud til forbigående eller opankrede

skibe for at gøre forretning med dem. Sønnen kom i „pengelære“, han arbejdede sig op til velstående vekselærer og havde ikke megen tid til at tage sig af sine to drenge. Det gjorde derimod moderen, datter af en hattemager i København; hun bibragte også Christmas Møller et ganske godt kendskab til skønlitteraturen. Hendes pigenavn, Christmas, var påfaldende. Var hun af engelsk eller irsk adel? Intet interesserede Christmas Møller mindre, end om han var halv- eller kvartadelig, og han har næppe ulejlighed sig med at fastslå blot dette: John Christmas Smith, der var født i Devonshire og på mødrene side en ætling af den irske adelige slægt Christmas of Waterford, erholdt 1790 af kong George III tilladelse til at føre navnet Christmas og denne slægts våben: rødt felt med takket guldvåbenbånd, hvori tre Cornwall-ravne, på hjelmen en heraldisk tøndc. Den således pompøst udstyrede bosatte sig som reder i Danmark; han blev i Nordsjælland ejer af Høveltegård. Fra denne mands broder, en samtidig indvandret smedemester, nedstammede Christmas Møllers moder. Navnet Christmas-Dirckinck-Holmfeld opstod derved, at et medlem af slægten, der i det hele trivedes vel her i landet, oberstløjtnant og kammerjunker Walter Edmund Christmas, i 1859 giftede sig med den tyske kvinde Tusky Dirckinck, friherreinde af Holmfeld. Men med denne konstellation af navne havde Christmas Møller intet direkte at gøre, heraldiske tøndc påkaldte heller ikke hans interesse, han var godt tilfreds med, at der blandt hans nærmeste forfædre fandtes en smed, men han turde ikke anse det for uden betydning, at der randt irsk blod i hans årer; det er vel også muligt, at hvad han kaldte „sørøverkaptejnen“ i sig var af keltisk oprindelse. Hans blå Kennedy-øjne kunne charmere, men de kunne også fryse til høje kuldegrader, hvis han stod over for nogen eller noget, der bød ham dybt imod.

Christmas Møllers politiske erindring var helt tydelig fra Albertiaffæren i 1908. Hans hjem lå i Bredgade, han så ofte J. C. Christensen på vej til og fra Rigsdagen, hørte ham også i Folketinget og fik et overvældende indtryk af den ro og viljekraft, hvormed han mødte angrebene efter katastrofen. Christmas Møllers beundring for J. C. Christensen holdt sig gennem livet, men han fandt dog, at den store venstreførers tavshed under rådslagningen den 5. august 1914 var „et sort blad“ i hans historie, og han søgte motivet i hævn, i et ønske om, at den forhadte radikalisme ville knække halsen og ministeriet Zahle træde tilbage. Christmas Møller tilhørte en kreds af store drenge, der ville være søofficerer (blandt disse Ole Bjørn Kraft og Frits Hammer Kjøl-sen), forsvarsspørgsmålet var for dem det afgørende, og da N. Neergaard i 1909 fremsatte sit forslag om de fremskudte forter, blev han for en tid kredsens helt. Christmas Møller blev i 1911 student fra Rungsted, i Studenterforeningen gjorde han sig til en yderst flittig værkfælle med den nogle år ældre Aage Kidde, der havde oparbejdet den konservative fraktion til at være foreningens stærkeste. Kidde delte sit meget indgående kendskab til sønderjyske forhold med den yngre ven, sammen berejste de det tabte land, og Christmas Møller overværede danskhedens historiske årsmøde ved Haderslev den 14. juni 1914 („Men du fører en kamp imod tusinde år . . .“). De to studenter kom sjældent syd for linjen Flensborg-Tønder, men det kulturelle støtteamarbejde, der blev udført i København, og hvormed Christmas Møller sled mere end nogen anden, f. eks. med rettelse af sønderjyske børns danske stile, kom også danskheden i Flensborg til gode. Under folkeafstemningen i 1920 opholdt han sig i byen, og han ønskede den med til Danmark.

Christmas Møller anså sig for ret tarvelig begavet („Derfor må jeg arbejde mere end

andre,“ sagde han), hvad han dog ingenlunde var. Derimod manglede han talenter, også talent for talekunst, og når han alligevel blev en betydelig politisk taler, da skyldtes det ganske rigtigt også slid og øvelse. At han var 11 år om at blive juridisk kandidat, så at man, endnu efter at han var blevet medlem af Folketinget, kunne se ham på gaden med lærebøger under armen, havde ikke sin årsag i manglende evner, men deri at hans politiske interesse tog tiden. I samarbejde med Aage Kidde, der døde af den spanske syge i 1918, oparbejdede han ved hundreder af møder landet over den konservative ungdomsorganisation (K.U.), hvis formand han var 1916-18. Han stillede sig i overensstemmelse med forfatningsændringen i 1915 helt på den lige og almindelige valgrets grund, men han gjorde det med en lidenskab, der lod formode, at hans ideal var et samfund uden klasseskel, kun med personforskell. Den Christmas Møller, der i 1920 valgtes i Kertemindekredsen, var da, efter tidens begreber, som konservativ et særsyn: Han var helt uden klassebevidsthed, dertil irreligiøs, antikapitalist, modstander af arvede privilegier, inderst vel også republikaner, i hvert fald en aldeles civil natur, ligegyldig over for f. eks. ordensvæsenet. Selv har han sagt, at han sandsynligvis var blevet radikal venstremand, havde det ikke været for forsvarssagens skyld. Men det var også et væsentligt forbehold! Det var forsvaret og Sønderjylland, der havde gjort ham konservativ. Christmas Møller kan ikke have haft store forestillinger om Danmarks muligheder for at føre et eksistensforsvar, men det afgjorde ikke hans holdning, thi for ham var forsvaret et irrationelt, et etisk anliggende; kæmpes skulle der, det var for landet en livssag, at det forsvarede sig. Måske bør den, der vil forstå Christmas Møllers skæbne, sætte luppen på det forhold, at han blev politiker i en alder, hvor ungdommens letvingede og dristige tanker ikke er

hæmmet af den gnidningsmodstand, som den senere virkelighed nok skal præstere; det ukølnede sind måtte fremme hans tendens til utraditionelle, ikke normalkonservative handlinger. Det må dog med alt dette erindres, at Christmas Møller ikke var nogen revolutionær, han ville altid bygge videre på det bestående; han var, forsvarssagen undtaget, end ikke ideolog, han ville blot gøre „dagens gerning“ for gennem den at støtte sit folks stræben mod et liv i frihed, fremgang og fred.

En særlig gruppe inden for den konservative akademiske ungdom udgjorde fra 1916 Det unge Danmark, der hyldede „Gudstanken, rigstanken, folketanken“, og som var imod de vestindiske øers salg, mod Islands friere statsretlige stilling og i 1920 for Flensborgs indlemmelse i Danmark. I denne bevægelse stod senere politikere som Ole Bjørn Kraft og Alfred Bindselev. I tilslutning til forfatningsændringen i 1915 og grænsestriden var der i det hele opstået en selvbevidst nykonservatisme.

*

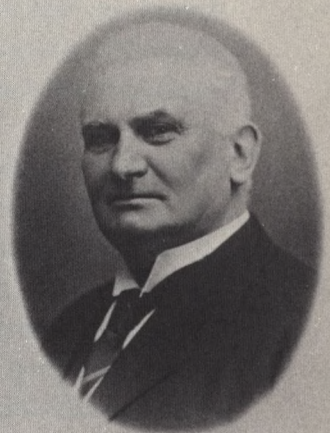
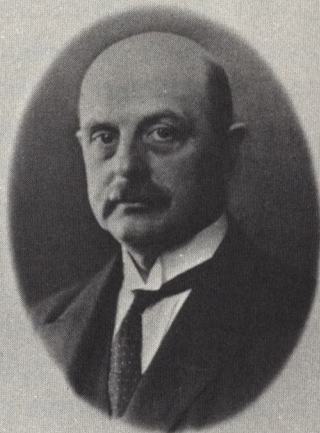
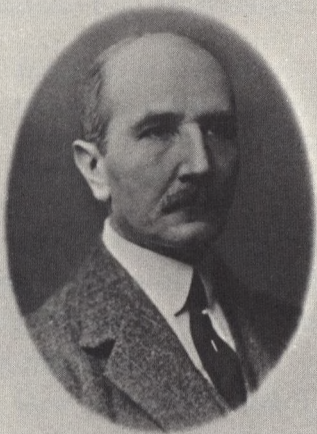
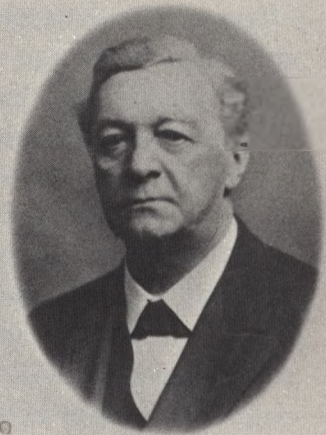
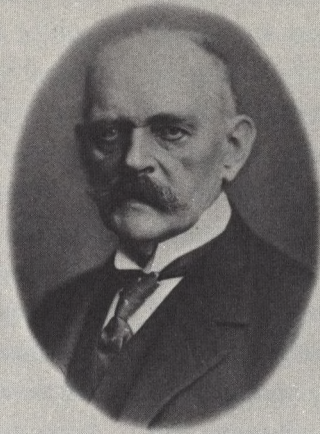
Også andre partier påvirkedes af den inden- og udenlandsk dybt bevægede tid. – I 1906 var oprettet Socialdemokratisk Ungdomsforbund (S.U.F.), der indtrådte i et regelfast samarbejde med Socialdemokratiet. Fra 1916-17 var forholdet mellem moderpartiet og S.U.F. dårligt, idet mange af de unge krævede „ministersocialismen“ og det intime samkvem med det borgerlige Radikale Venstre bragt til ophør. I 1919 besluttede S.U.F. at bryde med Socialdemokratiet; ungdomsforeningens grundstamme bekendte sig efterhånden til kommunismen. Herved kom det store moderparti i en alvorlig situation. I Norge var Arbejderpartiet under indtryk af tidens revolutioner krænget helt over mod Moskva, i Sverige delvis, og nu så det ud til, at det danske Socialdemokrati ville miste sin kontakt med større dele af de kommende vælgere. Inden

for S.U.F. var der dog et mindretal, der ikke ville opgive stillingen som et organisk led af Socialdemokratiet, og i februar 1920 stiftede disse unge i Århus landsforbundet Danmarks socialdemokratiske Ungdom, D.s.U., der udtrykkelig tilkendegav sig som Socialdemokratiets ungdomsbevægelse. Der var til en vis grad tale om et provinsernes oprør mod København; afdelingen i Århus var stærk og blev en planteskole for et senere slægtled af socialdemokratiske politikere såsom bankassistent Gustav Pedersen, litograflærlingen Hans (Hedtoft) Hansen, typograflærlingen H.C. Hansen, begge endnu i blå bluser, og den allerede udlærte maskinarbejder Chr. Christiansen. -- Socialdemokratiet ydede D.s.U. moralsk og økonomisk støtte.

I 1916 blev der stiftet et Retsdemokratisk Forbund, hvori grundskyldsfolk og tilhængere af en filosofisk individualisme mødtes. Ove Rodes „Gimletale“, der blev opfattet som halvt socialistisk, kritik af, at der blandt hans mange maksimalpriser ikke var nogen på jord, og endelig det politiske røre efter krigens ophør førte videre til stiftelsen af Danmarks Retsforbund i oktober 1919. Det nye parti ville grundskyld, frihandel og skattefrihed for arbejde, byggeri og forbrug. Endnu i 1919 ville „fuld grundskyld“, d.v.s. fuld forrentning til samfundet af al jordværdi, således at jorden i handelen blev 0,00 kr. værd, efter retsstatsmænds beregning kunne have bestridt samtlige statens og kommunernes udgifter. Skønt Retsforbundet syntes et hyperliberalistisk parti, ville det dog ikke henregnes til den almindelige liberalisme, fordi det reelt ønskede, at jorden skulle unddrages privateje og gives i samfundseje, en højst uliberalistisk reform. Blandt de tidlige „retsstatsmænd“ var professor C.N. Starcke og dr. phil Axel Dam.

Visse ændringer inden for Venstres tankesæt, der kan dateres fra tiden under og lige efter den første verdenskrig, vil siden blive berørt.

MINISTERIET N. NEERGAARD II

M. N. SLEBSAGER   OLUF KRAGH   SIGURD BERG   SVENNING RYTTER
J. C. CHRISTENSEN   N. NEERGAARD   KLAUS BERNTSEN
HARALD SCAVENIUS   TH. MADSEN-MYGDAL   TYGE ROTHE   JACOB APPEL

MINISTERIET N. NEERGAARD II

(5. maj 1920 – 9. oktober 1922).

1920 var den store optimismes år. Alle havde en følelse af *Ny Dag* for Danmark. En lys stemning løftede folket efter ophøret af den verdenskrig, som landet lykkeligt blev holdt uden for. Grundloven af 5. juni 1915, der „sov“ under størstedelen af krigen, skulle nu først for alvor begynde at virke og skabe ny fremtid. Tunge lodder blev sat i træk, blandt dem en efter krigsårenes restriktioner genvunden erhvervsfrihed. Det følte som et systemskifte; Danmark gled fra at være et socialt demokrati med stærke bånd på erhvervslivet tilbage til at være et liberalistisk demokrati med størst mulig økonomisk frihed. I februar havde Nordslesvig bekendt sig til dansk væsen og danske kår, en landvinding uden sværd og blod. Under indtryk af folkeafstemningen digtede Kai Hoffmann:

Ikke forvænt med lykke,
men ovet i gusten smerte,
fylder et oprejst Danmark
atter med sol sit hjerte.

Blandt tidens mange drømme var ikke den onde, at om blot 20 år skulle den tyske hånd hvile tungt over det hele land, ikke blot over en landsdel.

Den politiske herre i dette Ny-Danmark var efter folketingsvalget den 26. april Venstre. Magtens tyngdepunkt var efter syv års

forløb atter forskudt til landbefolkningen med dens liberalistiske samfundssyn, men også i byerne så adskillige, der nys var blevet skræmt af arbejderen, i bonden det stærkeste værn mod socialismen – i København havde Venstre ved aprilvalget firdoblet sit stemmetal til 12.000. Valgets mening måtte være, at Det konservative Folkeparti og Venstre, der – efter et fælles slag – tilsammen i Folketinget havde et flertal på 13 mand over for radikale og socialdemokrater og nu som før beherskede Landstinget, skulle træde i et såkaldt borgerligt samarbejde, dog med Venstre som det førende og regeringsdannende parti. Venstre var gået næsten 80.000 stemmer frem, og at det dog kun vandt 3 mandater havde sin årsag i, at det ikke mere var begunstiget af valgloven, medens netop den nye lov var hovedgrunden til, at Det konservative Folkeparti vandt 6 mandater, skønt dets stemmefremgang kun var 33.000.

Efter forholdstalsvalgmodens gennemførelse kunne det vel siges, at to store koalitioner var naturlige: en moderat-konservativ og en radikal-socialdemokratisk. Et „borgerligt samarbejde“ var allerede virkeliggjort i adskillige kommuner i form af borgerlige grupper, der allierede sig mod Socialdemokratiet, men kommunestyret gjaldt jo lokale spørgsmål. Kunne samarbejdet mellem Venstre og

de konservative udstrækkes til landspolitikken, hvor de to partiers interesser ingenlunde var sammenfaldende? Der var langt fra Venstres agrarfloj til den industrielle og akademiske floj af konservatismen, men i denne var der dog også adskillige, som stod Venstres landboere nær, og det kunne ikke være en konservativ interesse at drive Venstre over mod det radikale parti, hvor Ove Rode stod og inviterede til et „bredt demokratisk samarbejde“, en tale, som visse i Venstre ikke var døde for. Og hvorledes med forsvarets nødvendige nyordning? Her var traditionen jo meget forskellig og kunne volde store vanskeligheder. Det stod dog Det konservative Folkeparti klart, at det ville være farligt i en given konflikt at styrte den regering af Venstre, som stillingen kaldte på. Meget afhang jo af, at dette det første forsøg på et landspolitisk borgerligt samarbejde lykkedes, men det ville i hvert fald kræve, at en sådan regering evnede at forhandle fuldt ud på lige fod med det konservative støtteparti, og at de to samarbejdende partier ikke forfaldt til gensidig afpresning.

*

Ministeriet N. Neergaard II blev dannet „på forskud“, eftersom Neergaard, der da opholdt sig i sin jyske valgkreds, allerede midt i april fra J. C. Christensen modtog et brev, hvori han, Venstres formand, meddelte, at han af helbredshensyn, og fordi han var for angrebet og „udskreget“, ikke ville danne det venstreministerium, som sandsynligvis ville udgå af valget; han agtede at tilråde kongen at henvende sig til Neergaard. Ifølge sin dagbog (dog snarere en månedsbog), der nu bebor i Rigsarkivet, svarede Neergaard, at sjældent havde nogen politisk situation med sådan en bestemthed udpeget en enkelt mand, som det her var tilfældet. Et ministerium uden J. C. Christensen ville næppe kunne få fornø-

den styrke, skrev Neergaard, og hans ikke-medvirken ville uundgåeligt blive opfattet som grundet i mistvivl om, at ministeriet kunne magte situationen. Han bad derfor indstændigt J. C. Christensen om ikke at fastholde sin beslutning, men modtage den kaldelse, som sikkert ville udgå til ham. – Man tør nok her erindre om, at Neergaard havde personlig erfaring for, hvor ubekvem det var, at Venstres førstemand var tilbøjelig til at „privatisere“, når han ikke havde regeringsansvar, således som det jo havde vist sig først i 1909 over for Neergaards forslag til en ny forsvarsordning, siden, efter 1912, over for Klaus Berntsens grundlovsforslag. I sin artikel om J. C. Christensen i Biografisk Leksikon skriver Neergaard, at han i 1920 gjorde det til en *betingelse* for at danne regering, at J. C. Christensen indtrådte i den; dog betyder dette jo ikke nødvendigvis mistillid til den nu aldrende partifælle. – Der havde i J. C. Christensens brev intet stået om, at han kunne tænke sig at indtræde i et ministerium med Neergaard som chef.

Den 1. maj, altså efter det for Venstre så sejrige valg, blev Christensen og Neergaard kaldt til kongen. Om hvad der her skete står at læse i bemeldte dagbog:

„Hos kongen udtalte J. C. sig omtrent som i brevet, hvorefter jeg fremførte min grund for, at han og ikke jeg burde danne ministeriet. Kongen udtalte ikke nogen mening om sagen, men var væsentlig kun tilhører. J. C. tog da ordet efter mig og udtalte under stærk bevægelse, at han havde endnu en grund, nemlig at han under situationen i 1909 („de fremskudte forter“) havde været årsagen til, at mit ministerium måtte gå af. Han havde efter sin overbevisning ikke kunnet handle anderledes, men det havde både da og videre smertet ham, og han folte, at han skyldte mig en oprejsning. Jeg takkede ham for denne udtalelse, men fremhævede på ny, hvor stor en svækkelse det ville være for et venstreministerium, at han ikke var medlem deraf, og at hans naturlige plads, hvis han deltog, måtte være i spidsen for ministeriet. Han vendte sig da imod mig og

sagde med grådkvalt stemme: „Men når jeg nu siger Dem, at jeg er villig til at gå ind i Deres ministerium som kirkeminister!“ Dette sidste ændrede jo situationen i væsentlig grad, og da jeg så, at hans beslutning stod urokkelig fast, opgav jeg min modstand, men sagde til kongen, at jeg ikke kunne modtage nogen kaldelse fra ham, for sagen havde været forelagt vort parti. Kongen svarede, at han fuldt ud forstod dette, og takkede mig, fordi jeg under forbehold af partiets tilslutning ville efterkomme hans opfordring. Ved samtalebegyndelse havde kongen i bevægede ord takket os og Venstre for vor væsentlige andel i, at valget havde fået et så lykkeligt udfald.“

Neergaard havde altså forsigtigt besluttet at henskyde afgørelsen til sit parti, og den første forberedelse af ministeriets dannelse blev da også, formelt korrekt, truffet af ham og J. C. Christensen i fællesskab. Efter denne sidstes ønske modtes de hos fru Marie Lassen på Østerbro. Dertil var intet at sige, da det var almindelig kendt, at der bestod et nært venskab mellem den store venstrefører og Vilh. Lassens 56 år gamle enke, nu udgiver af „Aalborg Amtstidende“ og en viljestærk, foretagsom, politisk begavet dame. Neergaard havde dog ikke forestillet sig, at drøftelsen skulle foregå i fruens nærværelse, hvad imidlertid både hun selv og J. C. Christensen betragtede som en selvfølge. I samtaleløbet førte Marie Lassen også sin egen kandidatur som minister u. p. på bane med den bemærkning, at J. C. Christensen „i foråret“ (må vel være under statslånskrisen i 1919) havde erklæret, at han ikke ville danne noget ministerium, uden hun kom med deri. Hun indrømmede dog, at dette løfte ikke kunne binde Neergaard, der da også udtalte, at han ikke kunne anse det for rigtigt at optage hende i ministeriet, men at han heller ikke mente, nogen anden kvinde for tiden var kvalificeret dertil. J. C. Christensen skønnede, at som forholdene lå, var det klogest, at fru Lassen ikke blev gjort til minister. Fruen erklærede derefter, at hun naturligvis ikke

ville trænge sig frem, og anså sin kandidatur for bortfalden.

Den snes blade, hvorpå N. Neergaard i sine optegnelser beretter om omstændighederne ved sit ministeriums tilblivelse, giver et vistnok enestående indblik i de kræfter, offentlige og private, legitime og illegitime, personlige anti- og sympatier, saglige og ideelle hensyn, tilsat ærgerrighed, der kan være, og sikkert ofte er, virksomme ved sådanne lejligheder. Skulle man ikke tro, at netop J. C. Christensen, C. Bergs arvtager og selv båret frem af den Bergske presse, med glæde ville have set hans søn Sigurd, sammen med hvem han i 1910 havde været stillet for Rigsretten, nu på ny overtage det Indenrigsministerium, han havde måttet forlade efter Albertikatastrofen? Men allerede under den foreløbige drøftelse hos Marie Lassen viste det sig, at han havde stærke indvendinger mod Berg som indenrigsminister (dog intet imod, at han blev socialminister). Fru Lassen blandede sig stærkt i dette spørgsmål, og Neergaard forstod, skriver han, at modstanden mod Berg væsentlig var inspireret af hende. Hvorledes kan dette forholde sig? På et senere stadium af skabelsesprocessen udtalte Sigurd Berg sig til Neergaard „med største bitterhed om fru Lassen og den uheldsvangre indflydelse, hun udøvede på J. C. Christensen“. Berg havde, sagde han, haft hundreder af henvendelser ude fra landet, som bittert beklagede sig over dette forhold. Der bestod med andre ord et fjendskab mellem Marie Lassen og Sigurd Berg, og J. C. Christensens holdning til Berg var påvirket deraf. Det kan her også komme i betragtning, at Christensen, partiets formand, i 1913, da Landstinget for første gang skulle tingvælge medlemmer, havde søgt at få fru Lassen valgt, men til sin store fortørnelse ikke havde kunnet gennemføre det i partiet, og det skønt det nu, da kvinder havde fået valgret, måtte være værdifuldt for Venstre straks at få en kvinde i

tinget. Man tør heraf slutte, at uviljen mod Marie Lassen må have været udbredt; det er sandsynligt, at også Sigurd Berg har modarbejdet hendes kandidatur.

Samtalen hos fru Lassen var selvsagt privat og uforbindende, om end ganske oplysende for Neergaard. Den 3. maj udviklede J. C. Christensen og Neergaard deres standpunkter for Venstres partibestyrelse. Christensen gentog her sin betragtning vedrørende begivenhederne i 1909, og på hans forslag rettede bestyrelsen en enstemmig opfordring til Neergaard om at påtage sig ministeriets dannelse, en opfordring, som kongen derefter kunne gentage og Neergaard modtage – han havde jo draget omsorg for, at på ethvert trin J. C. Christensen og det hele parti stod bag ham.

*

Niels Neergaard havde forudset den mulighed, at sluttelig han måtte danne den nye venstre-regering, og derfor også tænkt på, hvem han kunne ønske sig som medarbejdere. Han havde ment det nødvendigt over for den opinion uden for Venstre, som regeringen ikke kunne savne støtte hos, at besætte flere af ministerposterne med mænd med overvejende faglig anseelse, blot de ville arbejde på grundlag af Venstres program. Forfølgende dette formål havde han til indenrigsminister udset den dygtige amtmand i Randers, kammerherre Hans Andersen (hvorefter Sigurd Berg skulle være socialminister), samt til trafikminister K. Riis-Hansen, påskekrisisens forligsmand, der jo havde indehaft denne portefølje i ministeriet Friis, og gennem hvem Neergaard håbede at kunne have en nyttig forbindelse med arbejdsmarkedets organisationer; også den designerede landbrugsminister, Th. Madсен-Mygdal, Landbrugsrådets præsident, opfyldte i høj grad de hensyn, der burde tages til den faglige anseelse.

Amtmand Hans Andersen ønskede ikke, viste det sig, at indtræde i regeringen, og Mad-

sen-Mygdal hævdede, at uden H. N. Andersens støtte ville ministeriet ikke kunne magte vanskelighederne i udenrigs- og handelspolitisk henseende; han ønskede derfor først en samtale med etatsråden, men denne må have beroliget ham; han erklærede sig villig til at overtage Landbrugsministeriet. K. Riis-Hansen vedstod sin politiske enighed med Venstre, men udbad sig af helbredshensyn betænkningstid; han gik siden ind på at blive trafikminister, dog med det forbehold, at han kort tid efter regeringens dannelse kunne få en orlov på et par måneder (jævnfør hvad foran er oplyst om Riis-Hansens helbred).

Efter at amtmand Hans Andersen havde givet afslag, stod det Neergaard klart, at Indenrigsministeriet måtte tilbydes Sigurd Berg, der straks sagde ja. Han havde følt sig såret over „kun“ at være tilbudt et Socialministerium; han så heri en vis degradation, skønt Neergaard foreholdt ham hans tidligere indsats på det sociale område og udviklede, at et Socialministerium i fremtiden ville byde de største opgaver. Men Sigurd Berg ville rejse sig ved det træ, hvorved han var faldet. Nu blev Berg, som vi skal se, sluttelig chef for et på ny samlet Indenrigs- og Socialministerium. Da Neergaard meddelte J. C. Christensen sine grunde for, at han havde tilbudt Sigurd Berg Indenrigsministeriet, syntes han, noterer Neergaard, meget ilde berørt heraf: „Det synes jeg ikke om“, men endte med at sige, at „det for hans vedkommende ingen forandring skulle gøre, og at det jo nu var mig (Neergaard), der havde ansvaret og måtte træffe de endelige bestemmelser.“

Besættelsen af den i situationen vigtige post som udenrigsminister voldte særlig vanskelighed. Da Neergaard havde fået afslag fra den danske gesandt i London, H. Grevenkop-Castenskiold, besluttede han at tilbyde den tidligere gesandt i Rusland, H. R. Scavenius, porteføljen. Det vil være nyttigt allerede her at

give et rids af denne mands biografi. Harald Roger Scavenius (1873-1939) var født på Gjorslev som søn af Jacob Scavenius, Estrups kultusminister 1880-91 (I, s. 423 f.), hvorved han blev en fætter til Erik Scavenius. Som faderen afveg han fra normen, om end på anden vis. Han var for det første hverken jurist eller nationaløkonom som diplomater flest, men filolog. Han havde taget magisterkonferens i fransk, og professor Kr. Nyrop regnede ham blandt sine bedste studenter. Videre havde han, heri ikke ulig faderen, et temperament, som det ikke altid lykkedes ham at tugte, og endelig lagde han ringe vægt på formen, ja, han afskyede falske attituder og var aldeles usnobbet.

Harald Scavenius knyttedes i 1900 til Udenrigsministeriet, og som legationssekretær ude i Europa skrev han et par værdifulde bøger om sociale forhold i Frankrig og England, heller ikke dette sædvanligt for en dansk diplomat. Scavenius var fra 1912, da kun 32 år gammel, gesandt i Skt. Petersborg og viste sig som sådan særdeles velunderrettet; hans indberetninger til Udenrigsministeriet i København var så interessante, at han her omtaltes som „journalisten“. Under krigen varetog han Østrig-Ungarns interesser i Rusland, der navnlig udsprang af dobbeltrigets talrige krigsfanger på russisk grund, men efterhånden overtog han også flere andre landes diplomatiske repræsentation i Skt. Petersborg med den dertil knyttede bistand. Efter revolutionen optrådte han med fasthed over for det nye sovjetstyre, og han forlod Lenins og Trozskys kommunistiske hovedstad som den sidste af gesandterne, og først da den var omgivet af rødlige tåger. For det uforfærdede hjælpe- og redningsarbejde, han sammen med sin hustru, en datter af margarinefabrikant Hans Steensen i Vejle, havde udført, modtog såvel han som hun i 1918 fortjenstmedaljen i guld. Efter sin hjemkomst udtalte han sig, også over

for ambassadørrådet i Paris, skarpt imod sovjetstyret, som han ønskede straks blev slået ned, da han frygtede, det ellers blev varigt.

For Harald Scavenius som udenrigsminister talte, mente Neergaard, hans ententevenlighed under krigen, hans dygtige virksomhed i Rusland og hans nationale standpunkt i det sønderjyske spørgsmål. Neergaard kendte dog for lidt til ham, han var ikke helt tryk ved gesandstens kandidatur, og da han talte med Christian X derom, var også monarken noget betænkelig; han bad ham drøfte sagen med H. N. Andersen, da det var af vigtighed, at der kunne blive et godt samarbejde mellem ham og den kommende udenrigsminister. Det viste sig, at også etatsråden forholdt sig noget reserveret over for Harald Scavenius, men dog på ingen måde ville fraråde hans optagelse i regeringen. Af en samtale mellem Neergaard og Scavenius fremgik, at denne stod Flensborgbevægelsen nærmere end Venstre, men han udtalte, at han i de sidste år havde følt sig som venstremand og var villig til at følge partiet også i grænsepolitikken.

I øvrigt mente Harald Scavenius som sin fætter Erik, og vel alle udenrigsministre efter 1864, at Danmarks udenrigspolitik måtte være konservativ i den forstand, at de forhold, der bestemmer denne politik, herunder den geografiske beliggenhed, ikke ændres, fordi et nyt ministerium træder til, hvad enten dette kaldes sig radikalt, venstresindet eller konservativt i indrepolitisk betydning. Herved udelukkes det dog ikke, at også psykologi og forståelse af instinkter kan have deres plads i udenrigspolitikken, vel især når en grænsedragning forestår. I denne henseende var Harald Scavenius bedre rustet end sin fætter, der – idet han altså så bort fra al hjemstavnsfølelse vistnok troede, at mindretalsspørgsmålet kunne løses bare ved at lade de tysksindede i Nordslesvig og de dansksindede i Sydslesvig „bytte gårde“, altså ved en folkeflytning.

Tirsdag den 4. maj syntes ministeriet Neergaard II færdigdannet. Tidlig formiddag talte den nu kommende statsminister med H. N. Andersen, der lovede at ville støtte det nye ministerium på enhver måde. I Neergaards dagbog står: „Over for mig personlig udtalte han sig med påfaldende varme og stillede sig i enhver henseende til min disposition.“ Den vordende statsminister havde altså ikke fundet nogen anledning til at drøfte regeringsdannelsen med Det konservative Folkeparti, men nok til at sikre sig etatsrådets tilslutning, vel på grund af Andersens anerkendte position inden for erhvervslivet, hans anseelse i England og hans indflydelse på kongen. Kl. 20.30 skulle Neergaard indfinde sig på „Sorgenfri“ med den færdige liste, men forinden ønskede han et møde med de designerede medlemmer af regeringen. Kort inden dette møde fik Neergaard imidlertid nogle ubehagelige telefonopringninger. Riis-Hansen meddelte, at han var blevet betænkelig ved at begynde sin ministergerning med så lang en orlov, og bad om, at hans tilsagn måtte blive annulleret. Neergaard havde, som foran nævnt, gerne talt denne mand af usædvanlig dygtighed og tilmed fortrolig med arbejdsmarkedets forhold som medlem af sin regering, men Madsen-Mygdal havde fra første færd ugerne set Riis-Hansen optaget, da han, som også andre, anså denne departementschef for halvradikal og for bunden gennem sin virksomhed i Ove Rodes Overordentlige Kommission. Det var da måske alligevel uden større beklagelse, at Neergaard gav Riis-Hansen hans ord igen. Da jo Trafikministeriet derved blev ledigt, blev dette ministerium tilbudt og med tak modtaget af M. N. Slebsager, som ellers skulle have været socialminister, hvad han selv havde fundet mindre naturligt. Det var herefter, Sigurd Berg overtog både Indenrigs- og Socialministeriernes område.

Dog, det værste stod tilbage! I den sidste

time inden ministermødet blev Neergaard ringet op af grev C. V. Ahlefeldt-Laurvig, tidligere hans egen og Klaus Berntsens udenrigsminister, samt af direktør W. Weimann, formanden for Store Nordiske, det første ministerium Zahles handelsminister. Ahlefeldt, der stod Neergaard nær, sagde advarende, at Harald Scavenius var en fusentast og en farlig mand på den ham tiltænkte post, medens Weimann udtalte: „Jeg anser det for min pligt at sige Dem, at manden er gal!“ Neergaard følte sig, skriver han i sin beretning, noget uhyggelig berørt af disse udtalelser, og det er forståeligt. Efter en kort overvejelse – han skulle jo snart stedes for kongen med sin ministerliste – besluttede han dog ikke at tage hensyn til advarslerne. Hverken kongen eller H. N. Andersen havde gjort alvorlige indvendinger mod Harald Scavenius, og Neergaards eget indtryk af ham var godt. Han fandt årsagen til den nedsættende omtale af H. R. Scavenius i visse kredse i den opposition, han åbenlyst havde ført mod fætterens Eriks „tysskerkurs“ under krigen.

På det første ministermøde, hvis dramatiske baggrund vel kun statsministeren selv kendte, understregede Neergaard, at han forudsatte, at alle regeringens medlemmer ville føle sig som Venstres tillidsmænd. Det besluttedes at anmode kongen om at fritage ministrene fra at bære uniform, hvilket tilstodes. Sigurd Berg ønskede også at slippe af med excellencetitlen, men med bevarelse af rangen; da dette ikke lod sig gøre uden en ændring af rangforordningen, og da en sådan ikke skønnes at være blandt tidens mest påtrængende reformer, blev der intet af sagen. Om den nu for stedse aflagte ministeruniform er at bemærke, at den for så vidt var en demokratisk foranstaltning, som den fritog ikke selskabsvante ministre af jævn social oprindelse for ofte vanskelige overvejelser m. h. t. deres gallapåklædning.

Kl. 20.30 kunne Neergaard ude på „Sorgenfri“ forelægge kong Christian X følgende ministerliste:

Stats- og finansminister: Niels Neergaard; udenrigsminister: Harald Scavenius; indenrigsminister: Sigurd Berg; justitsminister: Svenning Rytter; undervisningsminister: Jacob Appel; kirkeminister: J. C. Christensen; forsvarsminister: Klaus Berntsen; minister for offentlige arbejder: M. N. Slebsager; landbrugsminister: Th. Madsen-Mygdal; handelsminister: Tyge J. Rothe. – Regeringen talte altså tre tidligere statsministre: J. C. Christensen, Neergaard og Klaus Berntsen, nu alle ældre mænd.

Kongen modtog Neergaard „yderst elskværdigt“, men beklagede, at amtmand Hans Andersen og departementschef K. Riis-Hansen var faldet ud. Ministeriet udnævntes onsdag den 5. maj. Præsentationen for kongen foregik på Amalienborg. Statsminister Niels Neergaard holdt en kort tale til kongen, hvori han, refererer han selv, „fremhævede betydningen af valget den 26. april og den befæstelse såvel af kongemagtens grundlovsmæssige ret som af den parlamentariske statskik efter dens egentlige mening, som derved havde fundet sted. Kongen svarede med en udtalelse af megen styrke og varme, hvori han takkede os, fordi vi havde „bragt ham landet i møde“.

*

Blandt ministrene fandtes altså ikke, trods den umiddelbart forestående genforening, H. P. Hanssen, Nørremølle. Neergaard havde ikke ønsket at gøre ham til minister for sønderjyske anliggender, heller ikke til enekommissær for sådanne, men kunne tænke sig en midlertidig kommission bestående af tre, af den nordslesvigske vælgerforening ved forholdstal valgte, mænd; på denne måde ville H. P. Hanssen få del i ledelsen, dog sammen med en re-

præsentant for Flensborggruppen og rimeligvis en repræsentant for den særgruppe, som de dansksindede arbejdere udgjorde inden for vælgerforeningen. Den 4. maj kaldte Neergaard Hanssen til sig og forelagde ham sine tanker. Den kommende statsminister sagde, at ministeriet ønskede så lidt som muligt at blande sig i de sønderjyske partiforhold, modsætningen mellem Flensborg- og Åbenrågrupperne, men ville stille sig venligt til begge sider, og han udviklede planen om en tremandskommission. Ifølge Neergaards dagbog udtalte Hanssen, at han anså et samarbejde i en sådan kommission med en mand fra Flensborggruppen for udelukket, og at han heller ikke mente, hans meningsfæller ville inkludere sig derpå. Medlemmer af H. P. Hanssens slægt har berettet, at han spurgte Neergaard, om det nu var meningen, man ville have ham ind ad en bagdør; han lagde, skal han have sagt, ikke vægt på titler, men som minister ville han have en adgang til at tage ordet i Rigsdagen, som en kommissær ikke havde. Efter de samme kilder ønskede H. P. Hanssen dog fremfor alt klarhed over, hvilken grænsepolitik ministeriet agtede at føre, og da Neergaard oplyste, at man ville søge 2. zone internationaliseret med henblik på en fornyet afstemning ad åre, rejste Hanssen sig og sagde: „Tak, så er der ikke mere at tale om!“ Efter Neergaards opfattelse forløb samtalen under venlige former, „men røbede dog ikke ringe bitterhed fra hans (Hanssens) side.“ Som det gik, fik genforeningssagerne ikke deres eget ministerium i Neergaards regering. I øvrigt kan det kun have været af formelle eller taktiske grunde, at Niels Neergaard gjorde den sønderjyske fører det nævnte tilbud; han kan ikke have været uvidende om, at „Hejmdal“ i Åbenrå den 10. april havde skrevet i en ledende artikel, at selv om en revision af fredstraktaten, der aftvang Tyskland videregående indrømmelser, var takkelig, ville bladet

(H. P. Hanssen) ikke være i stand til at støtte en sådan udvikling:

„...fordi der ikke er ringeste udsigt til, at en ny afstemning om 15 år vil give et bedre resultat. Vi ville få 15 års heftige og hidsige, oprivende og opslidende kampe, som ville slå deresølgeslag højt op i 1. zone, og i bedste fald samme resultat, men muligvis under ændrede magtforhold en ny oprullen af hele spørgsmålet i tilgift.“

Disse ord var en statsmands og endda skrevet på et tidspunkt, da ingen kendte det ringeste til Adolf Hitler og råbet „Heim ins Reich!“ Først i 1923 lykkedes det Jacob Appel at føre H. P. Hanssen og N. Neergaard sammen i sit hjem.

*

Vi vil nu vende opmærksomheden mod de nye navne i Neergaards andet ministerium, dog medtagende Sigurd Berg på grund af hans lange fravær og forbigå Harald Scavenius, hvis oprindelse og levned allerede er omtalt.

Ligesom Ole Hansen efter Albertikatastrofen fik sin oprejsning i 1914, da han indvalgte i Landstinget, fik Sigurd Berg i 1920 sin ved udnævnelsen til indenrigsminister. Den gamle Bergske Skernkreds havde dog allerede i 1918 sat ham ind i Folketinget og med et så stort stemmetal, at det tydeligt nok var et personligt tillidsvotum. Sigurd Bergs valg i 1918 efter faldet i Frederikssundkredsen i 1910, hans genvalg kan man sige, må have været en dyb tilfredsstillelse for ham, dog en endnu dybere, at han i N. Neergaards regering på ny overtog det Indenrigsministerium, han havde måttet forlade i ulykkesåret 1908. Var han i kraft af sit navn og sin presse, der begge var store aktiver for J. C. Christensen, i 1905 blevet løftet for tidligt og for højt, så mødte han nu til ny politisk gerning som en af livet prøvet og øvet mand, som helt og fuldt „sig selv“, uden arv og gæld. Ingen røst løftede

sig mod hans genindtræden i kongens råd, han fandtes værdig til oprejsning; Marie Lassens og J. C. Christensens uvilje mod ham kendte vel kun Neergaard. Under Berg samledes Indenrigsministeriet som sagt igen, idet de sociale sager ikke mere var udskilt.

Justitsminister Svenning Krag Rytter (1875-1957) var født i Veddum i Himmerland som søn af den sagnomspundne gård ejer Søren Rytter, der blev over 100 år gammel, idet han så dagens lys under Frederik VI og først døde ved indgangen til den anden verdenskrig. Søren Rytter var på en venstreg Estrups mand, han lod indtægterne af en hingst gå til Københavns befæstning. Sønnen led i skolen under hjemmets politiske afvigelse, og en dag spændte den himmerlandske bonde før vognen, satte Svenning ved sin side i agestolen og kørte ham til Ålborg, fra hvis latinskole han blev student i 1894. Han tog juridisk embedseksamen i 1900 og var i syv år ansat i Justitsministeriet, idet han dog samtidig virkede som en anset manuduktør og bibragte også kronprins Christian (X) juridisk lærdom.

1911 udnævntes Svenning Rytter til amtmand over Færøerne, hvor han under krigen gjorde et stort arbejde for tilførslen af varer til øerne. Han havde hidtil holdt sig uden for det politiske liv, han var nok nærmest konservativ, men den omstændighed, at han, skønt embedsmand, utvetydigt tilkendegav sinsympati for Sambandspartiet og sin uvilje over for det separatistiske Selvstyreparti, skulle føre ham ind i rigspolitikken på Venstres side. Den radikale regering i København støttede nemlig Selvstyrepartiets repræsentant i Folketinget, og da justitsminister Zahle tilkendegav, at han gerne så, amtmanden gjorde det samme, kom det i 1918 til en heftig konflikt mellem Rytter og Zahle. Landstinget vedtog et mistillidsvotum til justitsministeren, medens amtmanden modtog en tillidserklæring

fra Færøerne. Da Svenning Rytter, der følte sin altid stærke retssans krænket, i protest nedlagde sit embede i Thorshavn, blev han dommer i Østre Landsret. Han ville med sit skarpe juridiske hoved vel have været sikker på at avancere til Højesteret, men affæren på Atlantøerne havde sat ham så stærkt i bevægelse, at han ved aprilvalget i 1920 af Venstre lod sig vælge til folketingsmand på Lolland-Falster. En halv snes dage efter kunne Rytter altså, modtaget med megen forventning, som justitsminister sætte sig i den stol, der endnu var halvvarm efter Zahle, hans modstander.

*

I kirkebyen Mygdal nordøst for Hjørring sad i 40 år, indtil kort efter århundredskiftet, en lærer N. P. Madsen. Han valgtes 1882 ind i Landstinget og blev snart kendt som Madsen-Mygdal, hvortil han 1895 tog navneforandring for sig og sin slægt. Denne vendelbo var en retskæmper som få, helt C. Bergs mand, efter hans død også J. C. Christensens. Han blev i øvrigt den første venstremand, der satte sig i Landstingets formandsstol, dog kun som viceformand. Som uforsonlig modstander af Københavns befæstning forlod han Venstre, da efter forsvarsordningen af 1909 fæstningen foreløbig skulle bevares. Hans bitterhed over for J. C. Christensen var nu stærk, og i 1913, det år han døde, meldte han sig ind i Det radikale Venstre. Lærer- og politikerhjemmet i Mygdal havde usædvanligt begavede og virksomme sønner. Aage blev en af landbrugets største forsøgsmænd, Johannes direktør i Ø. K. og Thomas stats- og landbrugsminister.

Thomas Madsen-Mygdal (1876-1943) var i sin ungdom bestemt på ikke at ville være politiker. Han tog skolelærereksamen fra Jelling, virkede tre år i folkeskolen, men gik så over til landbruget og blev i 1902 landbrugskandidat med en vistnok aldrig overgået eksamen. I flere år virkede han som konsulent i plante-

avl for de jyske landboforeninger, og især ungdommen flokkedes om hans klare belæring. 1908 blev han forstander ved den store Dalum Landbrugsskole på Fyn, hvor han nogle år senere også forpagtede Sandholts avlsgård – han holdt af at færdes på udstrakte arealer i hvid lærredsjakke. Alt blomstrede i disse år for ham; han stod især som den beundrede skolemand. I kraft af sin begavelse og af sin mandige og myndige optræden blev Madsen-Mygdal efterhånden en hovedskikkelse inden for landbruget; væsentligt på hans tilskyndelse oprettedes den samlende organisation Landbrugsrådet, hvis ledende præsident han var 1919-20.

Th. Madsen-Mygdal havde som nævnt tænkt at holde sig fra politik, hvilket jo ikke udelukker politisk interesse. Han sympatiserede i tiden før den første krig, som faderen, med Det radikale Venstre, i hvilket han nok, ligesom Th. Røvsing, har set frihedspartiet fremfor noget. Han forblev gennem hele sit liv for så vidt en radikal ånd, som han havde klare mål og ville gå de lige veje for at nå dem. At han ikke kunne fastholde sin beslutning om ikke at give sig af med politik, fremgår af, at han i 1913 havde været villig til at indtræde i ministeriet Zahle II, hvis han kunne være blevet landbrugsminister. Under krigen blev han, ved vi, en meget skarp modstander af den radikale regerings reguleringspolitik, og han førtes derved over i Venstre. Bønderne, men jo også mange i byerne, mente, at den politikertype, efterkrigstiden havde brug for, ikke var en halv planøkonom som Ove Rode, men netop en rendyrket liberalist som Th. Madsen-Mygdal, der havde vilje til at rydde op efter krigen. Hans navn garanterede mere end noget andet et erhvervspolitisk skifte. Ingen kunne vel i 1920 med sikkerhed se, at han ville blive et af de meget store navne i, hvad vi nu kalder mellemkrigstiden, men på afstand er det muligt at erkende, at han blev den største bondehøv-

ding i dansk politik, og at han, som Hans Jensen har skrevet, i meget gav Venstre nye mål og en ny ånd. Fra C. Berg til J. C. Christensen havde Venstre haft sin styrke i det folkelige, også fordi partiet repræsenterede en socialt opadstigende bondestand, der forbandt sig med ideelle kræfter, navnlig med grundtvigianismen; men Madsen-Mygdal var det legemliggjorte udtryk for den gårdmandsklasse, der havde fuldendt sit sociale løb, og som havde sejret stort i 1920. Hans politiks udgangspunkt var ikke det folkelige, det kulturelle eller det sociale, men *erhvervet*, især landbruget og dets økonomi; det vil ikke sige, at han manglede sans for Venstres historiske grundlag, men at han krævede erkendt, at der bestod en nøje sammenhæng mellem erhvervslivets trivsel, også en høj smørpris, og navnlig muligheden af at opretholde en god sociallovgivning. Han var overbevist om, at økonomisk og åndelig frihed ikke lod sig adskille. En særlig vægt lagde han på landets udførsel, eftersom vi ikke kunne leve af at spille kort med hinanden. Kræfternes frie, uregulerede spil og en hurtig tilbagevenden til det liberale samfund fra før 1914, det var hans program. Han ville stille uret tilbage.

Nogle af de gamle i Venstre var angstelige for, at partiet skulle tabe sine „småfolk“, hvis det ikke fremdeles havde et klart socialt sigte; men i den talstærke forening Venstres Ungdom, der var stiftet i tiden efter Albertiaffæren for at styrke det dengang hårdt ramte parti, var man rede til at lægge vægten på den personlige og økonomiske frihed nu, da Venstres historiske hovedkrav, det folkelige selvstyre, var opfyldt. I V. U. stod unge politikere som M. Hartling, N. Elgaard, Knud Kristensen, A. L. H. Elmquist og Arnth Jensen, og dette nu fremrykkende slægtled ønskede just, at Venstres kald som det liberale parti i Danmark blev stærkt understreget, således som Madsen-Mygdal, den første venstrefører, hvis

vej til politik alene var gået gennem erhvervsorganisationen, gjorde det. Til denne indstilling medvirkede, at man ville gå kraftigt op imod det stadig voksende Socialdemokrati. Det „liberale“ skærpedes over for det „sociale.“

Th. Madsen-Mygdal blev i 1920 valgt til landstingsmand. Omtrent samtidig købte han godset Edelgave i Smorum Sogn ved København; det havde et areal på nærved 200 ha, herunder en stor og meget smuk have, en af landets skønneste. Edelgave var i over 100 år i den handelsfyrstelige slægt Tutteins besiddelse, den havde her ført et stort og gæstfrit hus. Da Madsen-Mygdal erhvervede denne hovedgård, fik Danmark for første gang siden Højres dage en landbrugsminister, som var godsejer.

*

Trafikminister Marius Abel Nielsen Slebsager (1874-1962), indtil 1906 Marius Nielsen, var gårdmandsson og født i Slebsager i Fåborg Sogn, der lå midt i Esbjergkredsen. Hans forældre døde, da han var 10 år; en halvbroder, en begavet og interesseret mand, overtog da fødegården, hvor næsten ethvert offentligt spørgsmål droftedes, med Marius som opmærksom tilhører. Den unge bondesøn blev først mejerist, tog siden præliminærexamen og i 1895 lærereksamen fra Silkeborg Seminarium.

I 1900 blev Slebsager, kun 26 år gammel, bestyrer for Vejen private realskole, som han ledede med megen dygtighed; her gik også Jacob Appels børn fra det nærliggende Askov i skole. Vejen var en rask voksende stationsby med et handels- og industriliv, hvis ledende skikkelse var landstingsmand Johs. Lauridsen, der i 1908 havde afløst Ole Hansen som landbrugskyndig direktør i Nationalbanken. Den unge skolebestyrer, som selv var en foretagssom natur, befandt sig vel her, og han blev

aldrig ren bondepolitiker. Han valgtes i 1909 af Venstre til folketingsmand for Esbjergkredsen, hvor han efterfulgte den store helstatsmand C.A. Bluhmes søn, kommandør Emil Bluhme, der nu var 76 år gammel (men skulle blive 93). Dette folketingsvalg i året efter Albertikatastrofen var jo såre vanskeligt for Venstre. Socialdemokratiet, hvis kandidat var den altid angrebslystne redaktør J.P. Sundbo, havde troet at kunne erobre kredsen, men M. N. Slebsager forstod at hævde sig. Esbjerg passede netop til ham, fordi by og land her stod sammen. Hans interesse for det praktiske forretningsliv viste sig hurtigt på flere felter; han var således 1913-17 medlem af direktionen for Andelsanstalten „Tryg“. Han mente, at det politiske liv let blev for indadvendt, og at en direkte rapport til erhvervene gav større udsyn. Politisk var han i alt J.C. Christensens sværdrager.

M. N. Slebsager var en middelhøj, tæt mand af betydelig slagkraft, ja, en overmåde dygtig agitator og skarp debattør. Hans klare argumentation var håndfast, og dette i forbindelse med en skærende stemme gjorde, at han kaldtes „Venstres ragekniv“. Under verdenskrigen var han måske den modstander, som indenrigsminister Ove Rode var mindst glad for at møde ude i landet. Ved en af disse træfninger, der varede i flere timer, ankede Slebsager blandt meget andet over en i henhold til loven af 7. august 1914 udstedt bekendtgørelse om tvangsaflevering af uld; han ville ikke helt bestride dens nødvendighed, „selv om jeg nok synes, det er lidt strengt, at en mand nu ikke engang uden at blive straffet kan klippe ulden af sin fodpose for at spinde den i garn og strikke et par strømper deraf.“ Også i Folketinget var Slebsager mere fremtrædende i de store debatter end i selve lovgivningsarbejdet, men han havde dog 1910-13 været Venstres ordfører i grundlovssagen og 1916-18 ved behandlingen af J. Hassing Jør-

gensens jernbanelove, hvorved han kunne siges at have forberedt sig til stillingen som trafikminister. Slebsager stod ikke på Neergaards første ministerliste; den kommende regeringschef havde ment, han var så ung, at han kunne vente, og det var desuden farligt at flytte en så dygtig debattør fra folketingsalen til ministerbænken. Med denne indirekte anerkendelse var Slebsager dog ingenlunde tilfreds; han hævdede bevæget, at hvis han ikke blev medlem af regeringen, ville folk tyde det derhen, at han kun var egnet til „det grove arbejde“ ude på møderne, hvilket ville komme ham til skade. Derfor havde Neergaard altså bøjet sig.

*

Handelsminister Tyge Jesper Rothe (1877-1970) tilhørte den borgerlige slægt af dette navn, der både litterært og praktisk har hævdet sig så anseligt, at ikke mindre end 15 Rother omtales i Dansk biografisk Leksikon, vort nationale pantheon. Hans hustru var en datter af etatsråd C.A. Olesen, De Danske Spritfabrikker. Grosserer Tyge J. Rothe, en lille, elegant mand med megen sprogfærdighed, var uddannet som søofficer, men tog i 1905 sin afsked fra marinen for at indtræde i faderens firma, Chr. E. Rothe & Co., en stor og gammel vinhandel, der desuden var generalagent for udenlandske forsikringsselskaber. Da han optoges i ministeriet Neergaard II, til hvis chef han var trådt i venskabsforhold, var han medlem af Sø- og Handelsretten. Rothe havde, skønt tilhørende hovedstadens bourgeoisie, sluttet sig til Venstre og 1918-20 været partiets kandidat ved folketingsvalgene, men uden at opnå valg. Nu blev han altså medlem af ministeriet som repræsentant for byerhvervene, der jo i 1920 så hen til, hvad Venstre kunne udrette. Et dybere fodfæste i partiet havde den elskværdige vingrosserer dog ikke.

*

Ministeriet Neergaard II begyndte for alvor først at regere den 5. oktober 1920 ved den „ordentlige“ rigsdagssamlings åbning, idet hele foråret og sommeren medgik til fuldbyrdelsen af Sønderjyllands genforening med kongeriget. Da den nye regering den 7. maj ved statsminister Neergaard afgav en erklæring i begge ting, blev det i denne sagt, at den første og vigtigste opgave var „at gennemføre den nu nær forestående genforening med vore sonderjyske landsmænd på en med deres tarv så vel stemmende og for Danmark så betryggende måde som muligt“. Det hed videre, at ministeriet anså det for sin pligt at gøre alt, hvad der stod i dets magt, for i så stort omfang, som det lod sig forene med fredstraktatens bestemmelser, at støtte de dansksindede mellemslesvigerne i deres stræben efter at opnå en ordening, som kunne sikre dem mod national undertrykkelse og give dem udsigt til en fri folkelig udvikling. Fremdeles: i det almindelige lovgivningsarbejde burde foreløbig kun det nødvendigeste foretages, da det danske Sønderjyllands kommende repræsentanter havde ret til at deltage i det reformarbejde, som den forandrede verdenssituation nødvendiggjorde; men for statsfinanserne måtte der snarest gennemføres en sådan indskrænkning af udgifterne, at balance blev opnået, og der måtte tilvejebringes en større ro i arbejdsforholdene til sikring af udførelsen og indførelsen uhindrede gang.

N. Neergaard havde stået helt bag rigsdagsresolutionen af 23. oktober 1918, altså været for en ren national løsning af grænsespørgsmålet, og netop hans, historikerens, standpunkt betød meget for andre. Men efterhånden blev han, ligesom også J. C. Christensen, vigende over for Flensborgbevægelsen, han kom til at se et Flensborg under tysk styresom en meget stor fare for Danmark og afviste ikke tanken om en foreløbig internationalisering af Flensborg og Mellemslesvig, hvad jo også var

kommet til udtryk i samtalen med H. P. Hansen. Det blev imidlertid Harald Scavenius, der som udenrigsminister skulle tage sig af spørgsmålet. Skønt vistnok mere „aktivist“ end sine kolleger mente han så lidt som den øvrige regering, at afstemningsresultatet den 14. marts kunne føre til en grænse, der bragte 2. zone eller dele deraf ind under dansk suverænitæt, men han mente på den anden side heller ikke, at Danmark, efter at have fremkaldt en afstemning dernede, dagen efter det uheldige udfald kunne slå hånden af mellem- eller sydslesvigerne. Da en delegation fra 2. zone i maj drog til Paris for hos ambassadørrådet at opnå Flensborgs genforening med Danmark, havde den altså ikke den danske regering bag sig i dette stykke, men nok dens sympati for delegationens subsidiære ønske: en internationalisering af 2. zone gennem oprettelse af en mellemslesvigsk fristat under protektorat af Folkenes Forbund. Og dog er det tvivlsomt, om Harald Scavenius virkelig ønskede en internationalisering. Hans medvirken synes at have været psykologisk eller taktisk bestemt. Han har skrevet, at der „kun ved et sådant selvstændig (af sydslesvigerne) udført forsøg var mulighed for at komme bort fra bebrejdelsen mod det danske folk for at have svigtet.“ De dansksindede i 2. zoneskulle have lejlighed til „at se for sig selv“, og først når de så -- og delegationen gjorde den erfaring, at man både i Paris og London var afvisende -- at syd for 1. zone kunne Danmarks rige ikke nå, først da kunne de, om end med sorg, forsone sig med udelukkelsen, først da „lå grænsen fast“. Den 19. maj kunne Harald Scavenius i Rigsdagen udtale: „Vi står over for en fuldbyrdet kendsgerning.“ Derefter var opgaverne syd for grænsen kun af kulturel art, men ikke blot moralsk begrundede, også et led i en statsbevarende politik, eftersom den nye grænse værnedes ved at holde det danske læbælte på fremmed jord i vækst. Harald Sca-

venius' internationaliseringsforsøg var, skønt sikkert på forhånd håbløst og altså risikofrit, vistnok både klogt og nødvendigt. Hans fætter Erik ville næppe have strakt sig blot så langt.

Før genforeningen kunne fuldbyrdes, måtte der ske en grundlovsændring. Ministeriet Neergaard afviste alle andre forandringer end de strengt nødvendige, d. v. s. en udvidelse af de to tings medlemstal; dog skulle 25 års alderen som valgretsbetingelse træde i kraft straks, ikke trinvis som før bestemt. I juni gennemførtes det forelagte grundlovsforslag, der efter nyvalg til Rigsdagen på ny blev vedtaget i august. I henhold til forfatningen af 1915 skulle revisionen bekræftes ved en folkeafstemning, og herved ville det af J. C. Christensen indførte krav om, at mindst 45% af alle valgberettigede skulle stemme ja, komme på alvorlig prøve. Socialdemokratiet forholdt sig nemlig passivt, fordi det havde ønsket både en lavere valgretsalder og Danmark gjort til republik, men 47,5% af vælgerne bekræftede dog i september den nye grundlov.

Allerede den 5. juli var i det franske Udenrigsministerium den traktat underskrevet, hvorved suveræniteten over Nordslesvig overdroges til Danmark, og den 9. juli stadfæstede Christian X dels denne traktat, dels de af Rigsdagen vedtagne love om indlemmelsen. Hermed var baggrunden skabt for kongens ridt over den faldne grænse og for Dybbølfeesten den 11. juli, „den største stund, vor slægt har oplevet“. Da ministeriet Neergaards medlemmer i smykkede vogne kørte op mod Dybbøl Banke ad den allé, der nu ikke mere var Danmarks „Smertens Vej“, kunne det føles som en oprejsning. Det var ikke Venstres mænd, der i 1915 kom til at underskrive den nye junigrundlov (skønt den var forberedt af Berntsens og Neergaards Venstre), men til gengæld signerede Venstre genforeningen (skønt den var forberedt af de radikale). Med

henblik på de i Sydslesvig efterladte danske udtalte statsminister Neergaard på Dybbøl: „De skal ikke blive glemte!“ Kong Christian X havde utvivlsomt i det tidlige forår lidt et prestigetab over for store dele af befolkningen, summarisk: hos de ikke-besiddende ved at afskedige ministeriet Zahle, hos de besiddende ved at afskedige ministeriet Liebe. Dog, det tabte genvandt han i juli, for de forestillinger, som sønderjyderne gjorde sig om Danmarks konge, svarede nøje til dem, han havde om sig selv. Det er om Christian X med fuld ret sagt: „Han magtede genforeningen“.

Den 21. september, endelig, fulgte de valg til Folketing og Landsting, hvori også sønderjyderne kunne deltage. De af dem valgte blev den 5. oktober i Folketinget bevæget budt velkommen af aldersformanden, Klaus Berntsen. Blandt de kårede sønderjyder var ikke H. P. Hanssen; han vedkendte sig at være venstremand, men lod sig ikke opstille ved valget, fordi han over for J. C. Christensen ikke havde kunnet gennemføre tanken om et særligt sønderjysk Venstre. Følgen blev, at den prøvede fører ikke fik sæde på den danske Rigsdag i de første år efter genforeningen, en overgangstid fuld af vanskeligheder, hvor hans særlige indsigt meget kunne være kommet det parlamentariske liv til gode. Hovedbilledet af de to sidste valg i 1920 var et dog kun svagt vigende Venstre og et Socialdemokrati i fremgang, men Venstre var stadig landets største parti, og regeringen havde i Folketinget et flertal på 9 stemmer sammen med de konservative.

*

Ministeriet Neergaards opgave var jo videst muligt at bringe forholdene tilbage til „det normale“, d. v. s. til tilstanden før krigen. Betragtes årene 1920-24 under ét, må det indrømmes, at dette i ikke ringe grad lykkedes. I 1921 bortfaldt alle rationeringer; af de egentlige restriktioner fra krigstiden var i 1924

kun boligloven tilbage. Ved ophævelse af alle støttelove sparedes betydelige summer. Statsregnskabet for 1921-22 viste endnu et underskud på 90 mill. kr., men trods udgifter ved genforeningen var underskuddet i 1923-24 nedbragt til 6 mill. kr. Disse tal siger dog kun lidt om ministeriets virkelige problem, den i 1920 uforudselige erhvervs- og bankkrise, der til tider truede regeringens liv og i 1922 førte til dens rekonstruktion. I dette, man tør sige økonomiske drama blev N. Neergaard hovedpersonen både som statsminister og som finansminister, men forinden disse bevægede hændelser går over scenen, kan vi med fordel iagttage, hvad fagministrene udrettede.

Det var statsminister Neergaards bedrift som finansminister, at han, som lige nævnt, næsten fik genskabt balance på statsregnskabet efter den svulmende krigs- og efterkrigstid. I øvrigt kom han 1920-24 til at stå som „luksustolden“s og „luksusbeskatningen“s opfinder. Under den krise for erhvervslivet, som snart opstod, svigtede statens sædvanlige skatteindtægter mere, end det var muligt at opveje ved udgiftsnedsettelse, og finansministeren greb da til nye skattepålæg, der halvt var moralsk begrundede. Blandt disse var i 1922 en skat på restaurationsforbrug, hvis „10% til Neergaard“ irriterede den udespisende del af byernes befolkning, især københavnere. Man fattede ikke, at et dagligt måltid på en restauration faldt ind under begrebet luksus. Restaurationsskatten og andre lignende, psykologisk ikke velberegneede told- og skattepålæg voldte Venstre skade som byfjendtlige. Karrikaturtegnerne fremstillede finansministeren som en lidt trist mand med et hængende overskæg.

Da en Scavenius for tredje gang og inden for samme år blev udenrigsminister, troede man i visse fjernere udlande, at Scavenius i Danmark var en stillingsbetegnelse og ikke et navn. „Blæksprutten“ digtede:

Derom er alle partier enige,
til udenrigs skal vi ha' en Scavenic.

Det er foran omtalt, at hvad man indbefattede under „Flensborg“, for Harald Scavenius, trods alt, ikke var et simpelt regnestykke med 75% på den ene side og 25% på den anden; historien vil næppe dadle ham for, at han også tog psykologiske hensyn og ikke hindrede de danske i 2. zone i selv at gøre et sidste forsøg. Udenrigsministerens sprog var præget af hans langvarige ophold i udlandet; når han i Rigsdagen brugte glosen *phrase* i dens franske betydning (en sætning), kunne det have en komisk virkning, eller det som værre var. Det tilfaldt ham at føre forhandlingerne med Tyskland om de mange praktiske spørgsmål, der var forbundet med Nordslesvigs overgang til dansk suverænitet, og han arbejdede energisk for efter grænsedragningen at tilvejebringe et godt forhold mellem det danske og det tyske folk; i disse bestræbelser inddrog han også sit eget lands Socialdemokrati. Det har været til megen lettelse for Neergaard, der i de sidste minutter af den tolvte time før ministeriets dannelse blev advaret så kraftigt mod Harald Scavenius, halvtredje måned efter i sin dagbog at kunne skrive, det var ham fuldstændig uforklarligt, hvorledes Ahlefeldts og Weimanns udtalelser kunne fremkomme. De sidste år i Rusland havde vel afficeret hans nervesystem noget og til tider fremkaldt en vis nervøs irritabilitet, mente Neergaard, men i alle forretningssager havde Harald Scavenius, fastslog han for sig selv, vist klart omdømme og besindighed. Ved loven om udenrigstjenesten af 6. maj 1921 søgte Danmark at varetage navnlig sine erhvervsinteresser i den nye verden, der var opstået under og efter krigen. Der oprettedes mange nye gesandtskaber og konsulater, og hele Udenrigsministeriet samledes administrativt under en direktør. Scavenius kunne være urokkelig stejl; han ønskede ikke en handelsaftale med bolschevikkernes

Rusland, da en sådan kunne udlægges som en godkendelse af metoder, der „strider mod al europæisk civilisation og moral“; han mente desuden, at havde russerne brug for vareudveksling, ville en sådan komme i stand af sig selv, uden de talrige diplomatiske repræsentanter, som en officiel anerkendelse ville drage til landet.

Justitsminister Svenning Rytter var ikke nogen stor taler. Dette usædvanlig stærke hoveds sagsfremstilling, dog navnlig hans indlæg under en debat, kunne virke forvirret; han var et eksempel på, at Esaias Tegnér's påstand, at det dunkelt sagte er det dunkelt tænkte, ikke undtagelsesfrit holder stik, eftersom Rytters tanker var klare nok. Men som minister og administrator viste han sig handlekraftig. Havne- og sømandsstrejker var endnu løbende i tiden efter påskeforliget, hvorved landets eksport blev bragt i fare. Rytter lod politiet beskytte det frivillige mandskab, der under navnet „Samfundshjælpen“ påtog sig at udføre arbejdet i Københavns havn. Da havnearbejderne efterhånden måtte erkende, at de kun påførte sig selv arbejdsløshed, gik de i gang igen den 15. juni. Den faste hånd, hvormed Venstres justitsminister imødegik uroligheder, hvori man kunne se tegn på en farlig samfundsopløsning, kom meget regeringen til gode. Blandt Svenning Rytters love var en indgribende ændring i A.W. Scheels tyendelov fra 1854 (I, s. 186); den havde længe været et af Socialdemokratiets agitationsmidler. Ved medhjælperloven af 6. maj 1921 blev „tyendet“s personlige underordningsforhold under husbonden ophævet, hvorved huslige medhjælpere stilledes på lige trin med andre arbejdere og skudsmålsbogen forsvandt. Det tilfaldt også Rytter at indføre dansk person-, familie-, arve- og formueret i Sønderjylland.

Folketinget lærte hurtigt at respektere justitsministerens store juridiske indsigt, hans sjældne arbejdskraft og hans, trods stædighed

i forsættet, forekommende optræden. Politisk fører, som vel nogle havde troet, blev Rytter ikke, men store dele af befolkningen så i ham en garanti for en fast hævvelse af samfundsmagten i en halvrevolutionær tid.

*

Det var at vente, at en regering, som var ledet af N. Neergaard, der kunne siges at være den danske sociallovgivnings fader, ville søge denne lovgivning udbygget. Indenrigsminister Sigurd Berg fortsatte da også den socialpolitik, han havde indledt i sin første ministerperiode 1905-08. Ved lov af 6. maj 1921 fik kronisk syge adgang til optagelse i statsanerkendte sygekasser, og der blev til kasserne knyttet en invalideforsikring, der gav en årlig pension på 800 kr. Dette betød, at kårene lettedes for to grupper af hidtil særlig vanskeligt stillede mennesker. Loven antoges straks at ville komme 17.000 invalider til gode og at koste ca. 14 mill. kr. årlig; en invalideforsikringsret, som den socialdemokratiske landstingsmand K. K. Steincke blev præsident for, skulle afgøre, om erhvervsevnen var nedsat til en tredjedel eller derunder.

Sigurd Berg, der allerede ved sin herkomst fik et så stort forspring og dertil ualmindelige evner, syntes ikke selv født til lykke. Han har vidst, at han ikke atter burde påtage sig den politiske gernings byrder. Men han har villet „komme igen“, og politik var nu engang hans livs idræt. Hvem tør udelukke, at han, tavs over for andre, har set den mulige pris i øjnene? Sandheden var nemlig, at hans helbred var undergravet. Med mellemrum tog hans hjerte til at banke, som skulle det sprænges, sveden sprang ud af panden, og i de minutter, anfaldet varede, kunne han ikke røre sig af stedet. Og hvad gik denne mand med dette helbred - måske ødelagt af hans livs oplevelser - så ind til i 1920? Ove Rode havde slidt sig op under opbygningen af krigsårenes kri-

selovgivning, men dens afvikling var ikke meget mindre besværlig, og den tilfaldt overvejende Sigurd Berg, der samtidig måtte forestå indførelsen af store dele af dansk lovgivning og administration i det genforenede Sønderjylland. Han sagde en dag: „Jeg har 30 love til behandling, de behandles i forskellige udvalg, som tilsammen tæller over 100 rigsdagsmænd, hver enkelt af disse spørger mig, når vi træffes: Hvordan skal den og den paragraf i den og den lov forstås? Jeg må med andre ord have alle lovens enkeltheder nærværende bestandig!“ Og det opovede han sig til at have. Da Sigurd Berg var indenrigsminister i første omgang, faldt skyggen af en forbryder af utænkeligt format over hans betydelige lovværk. Da han var indenrigsminister i anden omgang sled han sig igennem fra tidlig morgen til ud på natten, søndag såvel som søgnedag, fra måned til måned, langt ud over sine kræfters grænse. Indtil hjertet brast den 11. juli 1921; han var da 53 år. Berg var lige hjemkommet fra nogle møder i Vestjylland. N. Neergaard havde advaret ham mod rejsen, fordi han så, at han var dødssyg, men han fik af sin indenrigsminister blot det svar: „Skulle jeg boje af for sygdommen nu, skulle jeg have gjort det for længe siden.“ For erindringen står Sigurd Berg, der vel ikke holdt faderens mål, men dog havde både kraft og stigning, som en brudt søjle. På Jægerbakken ved Hillerød og ved Skern er der rejst mindesmærker for ham.

*

Til indenrigsminister efter Berg udnævntes landstingsmand, rektor Oluf Christian Krag (1870-1942), hvilket betød tilkaldelse af en meget stærk første reserve. Krag var ikke båret frem til politisk gerning af nogen samfundsklasse eller pressemagt, men alene af sin sjældne dygtighed; han skulle blive en af Venstres virkelig store parlamentarikere, men dog aldrig sit partis kårne fører, mest fordi han

ikke var umiddelbart folkelig. O. Krag var født i Hals, hvor faderen var malermester; hans slægt talte bønder og håndværkere omkring Limfjorden. Han skrev sig i mange år Kragh, men da han ved at gennemgå nogle papirer efter moderens død i 1928 så, at stavemåden var Krag, anvendte han siden dette navn. Oluf Krag tog præliminæreksamen i 1886 og blev privat dimitteret student et par år efter. Som K. Sindballe følte den unge nordjyde en vis lyksalighed ved at færdes i matematikkens abstrakte verden; han tog 1893 magisterkonferens i dette fag, idet professor H. G. Zeuthen hjalp den ubemidlede student med at overvinde de økonomiske vanskeligheder, der var forbundet dermed. Også som politiker havde Krag forkærlighed for vanskelige regnestykker, og han forlod ikke en opgave, som partiet havde stillet ham, før den var løst og facit skudsikkert. 1902 blev han dr. phil. på afhandlingen „Studier over Pendulbevægelsen“, en titel, han siden måtte høre meget for. Han var nemlig i politik ret bevægelig, om man vil oppotunist, modsat Madsen-Mygdal uden trosartikler, dog altid overbevist om, at kun på et liberalt grundlag kunne samfundet få fremgang.

Da Oluf Krag blev dr. Krag, havde han allerede i nogle år været adjunkt ved katedralskolen i Nykøbing F., hvor han desuden bestyrede agenturet for Statsanstalten for Livsforsikring. Han stod dengang de radikale nær, og det var nok nærmest forsvarsspørgsmålet, som førte ham over i Venstre, for hvis organisation i landsdelen han blev formand i 1912. Ved folketingsvalget i 1910 havde han stillet sig i Stubbekøbing mod S. Keiser-Nielsen, i 1913 i Silkeborg. Ved Landstingets kampopløsning i foråret 1914 blev denne tro tilhænger af en demokratisk grundlovsrevision sat ind i tinget, dog kun ved lodtrækning; han blev „trukket op af stiftamtmand Oxholms høje hat“, det eneste held i hans liv, alt andet måtte

han slide sig til eller have af sit instinkt. Det var på dette tidspunkt, at hverken Folketing eller Landsting ved samlingens afslutning råbte: „Grundloven leve!“, eftersom ingen ønskede, den skulle blive stort ældre. Skønt uden anciennitet på Rigsdagen blev Oluf Krag næsten straks en af sit partis hovedkræfter i Landstinget. Få måneder efter hans valg udbrød jo den krig, der gav lovgivningsmagten et helt nyt stof at arbejde med; de fleste af de gamle senatorer i overhuset manglede forudsætninger derfor og overlod gerne det mest mulige til den unge Krag, der med sit robuste intellekt kunne gennemtrænge enhver sag. Han blev en hyppigt anvendt ordfører og den ledende i meget udvalgsarbejde; hans tidligere omgang med de radikale lettede ham forholdet til ministeriet Zahle. Ved sin udnævnelse til indenrigsminister var Oluf Krag, siden 1918, rektor ved Metropolitanskolen.

Det tilfaldt dr. Krag at gennemføre den banebrydende lov om aldersrente af 7. august 1922, der dog første gang var fremsat af Ove Rode. Loven afløste alderdomsunderstøttelsesloven fra 1891 og indførte faste takster, hvorefter det ikke mere skulle bero på et ofte pinligt skøn, hvad der tilkom hver enkelt af de gamle. Renten blev en borgerret, om end udmålt efter den øvrige indtægts størrelse. Den bagved liggende tanke var, at enhver borger har krav på en art rentenydelse efter et langt livs samfundsnyttigt arbejde. Men med folkeforsikring havde loven intet at gøre, da renten blev ydet uden bidrag fra den pågældende selv. Oppositionen fandt det urimeligt, at aldersgrænsen hævedes fra 60 til 65 år, og mente desuden, at taksterne var for lave til de dårligst stillede. Radikale og socialdemokrater svarede derfor, skønt de naturligvis meget kunne billige lovens princip, „stemmer ikke“ ved dens endelige vedtagelse. Såvel Sigurd Bergs invalideforsikringslov som O. Krag's aldersrentelov betød jo en virkeliggørelse af

tanker, Neergaard havde haft allerede 30 år forinden (I, s. 436). Dengang satte Venstre dog „retten“, den af Estrup krænkede ret, over „reformen“, og først som regeringschef en menneskealder efter kunne han fuldbyrde sin historiske rolle som lederen af sociallovgivningens udvikling under en liberal samfundsform. Alderdomshjælpen havde i 1914 krævet 15 mill. kr., men den udgjorde i 1923 ca. 70 mill. kr., en betydelig vækst selv under hensyn til pristallets stigning i tiåret.

Krag's var også den betydningsfulde lov om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring af 22. december 1921, der samlede de hidtil ret planløse hjælpelove i en fast arbejdsløshedslovgivning og indførte permanente regler for understøttelsen i perioder med ekstraordinær stor ledighed. Tiden kaldte på en sådan lov. Der oprettedes en arbejdsløshedsfond, som tilvejebragtes ved bidrag fra staten, arbejdsløshedskasserne og arbejdsgiverne; fonden skulle også kunne give tilskud til nødhjælpsarbejde. Indenrigsministeren ville nok udvide muligheden for understøttelse, men samtidig ville han skærpe kontrollen over for misbrug. Der stod megen strid om denne kontrol; Venstre ønskede indført kontrolkort, der skulle opbevares hos arbejdsgiverne, af arbejderne kaldt „hundetegn“. Systemet blev nok gennemført, men efter et par års forløb overgik kontrollen til kasserne. Krag udnævnte 1922 en bekendt fra adjunkttiden i Nykøbing F., dengang overretssagfører, senere politiasessor Aage Vater til arbejdsdirektør. Om denne udnævnelse stod megen blæst, fordi Vater blev anset for arbejderfjendtlig; det er rigtigt, at han var en myndig mand, der ikke tålte snuskeri, men ved hans afgang i 1942 var mistænksomheden længst vejet for almindelig tillid.

Dr. Oluf Krag udmærkede sig som politiker, foruden ved sin kundskabsfylde og arbejdsevne, ved altid at bevare det taktiske

overblik, ved at dække sine forbindelseslinjer bagud og ved at sikre sine udgange. Dette mærkede også hans taler; deres argumentation var saglig stærk, men fuld af indskudte bemærkninger inden for samme „punktum“, fordi han tog de nødvendige forbehold over for hovedsynspunktet og også havde i tanken det mulige modargument, som han søgte at afparere *en passant*. Den samlede sætning kunne derved blive så lang som et godstog, men han nåede alligevel altid at „komme hjem“, så at den logiske enhed var ubrutt. Den konservative politiske skribent P. Stavnstrupskrev efter O. Krag's død i 1942 i „Gads danske Magasin“ en mindeartikel, hvori han vittigt, om end med nogen overdrivelse, karakteriserede ham som parlamentarisk taler:

„Der knyttede sig altid en vis sproglig-sportslig spænding til, om han kunne gennemføre dem (de lange sætningsperioder) uden at køre fast. Men ingen har nogensinde hørt dr. Krag stamme og hakke eller tabe tråden og begynde forfra. Han var som en fører, der skred forevisende, påpegende frem gennem et malerisk afvekslende landskab. Han påbegyndte en hovedsætning, hvori landskabets hele karakter antydedes. I en bisætning åbnede han et nyt, interessant sideperspektiv. Hertil hængte han igen en bisætning, hvori der anbragtes et lille, uanseligt forbehold, en klamme, hvori der var indmuret en bagdor, og et par tankestreger, der indrammede en hemmelig faldlem i standpunktet. På dette tidspunkt var sætningsbygningen bleven så indviklet, at intet levende menneske ojnede nogen mulighed for, at han kunne redde sig ud af vildniset. Men netop i dette selysamme øjeblik dukkede han i et sæt frem, med en enkelt elegant vending rundede han harmonisk og korrekt perioden af, han trådte tilbage: dér lå landskabet udbredt for tilskuernes øjne – ligesom poetisk tilsløret af et let mosekonebryg.“

*

J. C. Christensen havde overvundet sin ulyst ved igen at blive minister, fordi han ville afslutte sin kirkelovgivning fra 1903, og dertil

gav de kirkelove, der var betinget af genforeningen, anledning. Han fik oprettet et bispeembede i Haderslev og det store Sjællands Stift delt derved, at også Roskilde fik en fastboende biskop. I øvrigt ønskede J. C. Christensen det kirkelige sognestyre udbygget, og i dette øjemed fik han vedtaget, at menighedsrådene skulle have også andre opgaver end lokale og økonomiske, navnlig medvirke ved valg af biskop. Især om det sidste stod der strid, ja, storm, og netop fordi rådene herved fik tillagt en beføjelse, der rakte ud over sognet. Adskillige af Venstres egne grundtvigianere frygtede, at herefter ville en biskop blive partivalgt; den radikale Thorvald Povlsen pegede på faren for, at biskoppen ville blive partibundet af det indstillende flertal; herved kunne opstå et „konstitutionelt bispedømme“, der tog magten over folkekirkens ledelse fra ministeren og den borgerlige Rigsdag, der antoges bedst at kunne beskytte de kirkelige mindretal. J. C. Christensen fastholdt, at folkekirkens medlemmer havde krav på at få indflydelse på, hvem der skulle være biskopper, men til gengæld indførtes også adgang til stiftsbåndsløsning, altså mulighed for at frigøre sig for den stedlige biskops tilsyn, hvis sognet folte sig i modsætning til ham. Menighedsrådene overtog præstegårdene; præsteloftet, og dermed kirkens bekendelse, blev bevaret, ligeledes „de kirkelige garantier“ i form af aktiv personlig tilmelding til valglisterne til menighedsrådene. Kongen underskrev alle disse love den 30. juni 1922, men bispevalgloven var kommet gennem Rigsdagen med kun ringe flertal, fordi mange grundtvigianere og alle radikale mente, at loven, som også andre dele af komplekset, sigtede mod en kirkeforfatning, altså mod en kirke, der var en stat i staten, hvad J. C. Christensen dog betegnede som „spøgelsesfrygt“. Den 15. august udtrådte J. C. Christensen som bebudet af regeringens, idet Jacob Appel overtog også Kir-

keministeriet. Ved førstkommande valg ville han forlade også Folketinget. „Han vil hjem, inden det bliver for mørkt“, skrev Jeppe Aakjær.

I årene 1922-24 var J. C. Christensen tydeligt under afgang. I tingsalen gik han under møderne ofte frem og tilbage på gangene mellem pultene, med hænderne på den sorte frakkes opslag. Den føre skikkelse fyldte i salen. Det stadig kraftige hår var så kridhvidt som hans halvgejstlige slips, og det anselige åsyn var med alderen blevet gulligt, isprængt småsorte prikker. J. C. Christensen gik som snarlig emeritus sagtmodig sin langsomme runde i det ting, der havde været hans valplads siden 1890; her havde han vundet sine sejre og lidt sine nederlag, begge af uhørt omfang. Nu syntes han at leve i fred både med sin gud, sig selv og sin næste. Senest kom freden med næsten. – Det mærkeligste ved J. C. Christensen var den ubestemmelige myndighed, der udgik fra hans naturstyrke. Præsten og forfatteren Oscar Geismar har givet dette billede af ham:

„Så man J. C. Christensen afskridte en Storebæltsfærge med tunge, ligesom massive skridt, virkede han imponerende, ikke just ved den intelligens, der lyste ud af ham, heller ikke i kraft af alt det, han havde været og gjort, men allermost fordi naturen i ham var så almægtigt stærk. Han kunne gå og nedgøre færgens øvrige indmad af herrer og damer, fordi det var selveste Jylland, som dér kom vandrede. En og anden kunne fornemme, at der fra denne fredsommelige og vennesele mand udgik noget faretruende. For dem på overfladen synes det fremmede og rodfaste altid at gemme en lønlig fare. Syv mands styrke er det ikke enhver givet at have.“

*

Jacob Appel havde med glæde kunnet indtræde i Neergaards andet ministerium, fordi han vidste, at hans hovedopgave ville blive at indføre en frisindet skoleordning i Sønderjyl-

land. Under grænsestriden havde han forholdt sig tavs, men hans nærmeste var klar over, det gik ham til hjerte, at 2. zone ikke kom med til Danmark; den var jo de Regenburgske sprogreskripterets område (I, s. 115), dem faderen havde måttet nøjes med at kritisere, og han, sønnen, havde gerne sat handling ind på at genoprette, hvad i 1850'erne var nedbrudt for danskheden ved en forkert politik. Dog, Jacob Appel var alligevel H. P. Hanssens mand; det var i frimenighedskredse i Rødding, Bovlund og Forballum, at denne sønderjyske vestbo følte genforeningen stærkest, og i disse kredse blev den en virkelighed, når de havde netop Cornelius Appels søn i deres midte. Hans hjerte hang i den grad ved fødebyen Rødding, at han en tid ønskede at blive forstander for en genåbnet højskole her, hvad man dog fik talt ham fra. Det var ham en skuffelse, at Christian X ved genforeningen red over grænsen ved Taps og ikke over broen Askov-Skibelund og videre frem gennem København til Rødding.

Jacob Appel havde, dog uden at forlade Askov, allerede siden 1919 med henblik på den forestående genforening virket som skoledirektor for Sønderjylland, opfordret dertil af fremstående sønderjyder og den radikale regering – undervisningsminister Keiser-Nielsen tilbød ham endda at skrive sin egen instruks. Da han i 1920 selv blev undervisningsminister, skabte han i det nærmeste samarbejde med sønderjydernes eget skoleudvalg ved lov af 30. juni 1920 den frisindede ordning af den genforenede landsdels skoleforhold. Loven ville give ligeret for de to nationaliteter i grænselandet. Hvor befolkningen var blandet, blev folkeskolen gjort dobbelt, d. v. s. delt i to særskilte afdelinger med henholdsvis dansk og tysk undervisningssprog, så at også børn fra tyske hjem kunne blive undervist i hjemmenes ånd og på deres mål; der var desuden vid frihed til at oprette privatskoler med

statstilskud. Jacob Appel og hans medarbejdere mente, at mindretallets nationale ret måtte være en naturlig følge af folkenes, d. v. s. flertallets, statslige selvbestemmelsesret, men sønnen af „klosterbroderen“ Cornelius Appel måtte tillige føle det som en dyb personlig glæde at kunne sætte sit navn under en skoleordning, der i modsætning til den tidligere præjssiske skyede al åndelig tvang og for første gang i historien ligestillede de to folkegrupper kulturelt, så at de frit kunne måle sig med hinanden. „Hvert folk sin ret, vort eget vor kærlighed“, det var en holdning, der både stemte med den kristne samvittighed og var politisk holdbar. For Jacob Appel med hans splittede sind betød skoleordningen af 1920, at hans liv ligesom fik en sammenhæng. Det havde ofte pint ham, at han i forhold til Sønderjylland var „udvandrer“, og at andre havde måttet bære byrden sønden for Kongeåen; nu fik hans udvandring den mening, at han havde skullet dygtiggøre sig til en gerning for den landsdel, han som knøs forlød. Jacob Appel har følt det som en lykke i dansk lovgivning for sit snævrere fødeland at gennemføre, hvad der for „klosterbrødrene“ havde været en livssag: en skole – og kirke – der hvilede på den erkendelse, at ånd ikke fremmes ved tvang.

Appel søgte flere gange at få H. P. Hanssen inddraget i det offentlige genføreningsarbejde. Mange i Venstre havde gerne set det, men J. C. Christensen var bestandig derimod. Hjemme på Møn sad den gamle Frede Bojsen og skrev hadefulde breve til Niels Neergaard og Klaus Berntsen om radikalismen og H. P. Hanssen. I et brev til Neergaard, dateret 31. juli 1920, d. v. s. efter folketingsvalget den 6. juli, der havde givet Det radikale Venstre ny tilbagegang, skrev han:

„Nu kan der da ikke mere være tvivl om, at vort folk tilbunds har forstået, at der er gjort op med de radikale, som forhåbentlig for bestandig er ude af

spillet. Lad dem nu ikke slippe ind igen ad rævens anden udgang – H. P. Hanssen!

Slå ham ned for altid – han er nu den eneste fare.“

N. Neergaard kan umuligt have ønsket at følge sin gamle kampfælles brutale opfordring.

*

Klaus Berntsen gennemførte som forsvarsminister, skønt nu 78 år gammel og svækket af sygdom, forsvarsordningen af 7. august 1922. Atmosfæren var en anden end den patriotiske i 1909, efter krigen herskede der en vis våbenlede, og stillingen var den for Danmark gunstige, at begge de to Østersømagter, Tyskland og Rusland, nu var lige svage, i hvert fald for en tid „slået ud“ militært. Desuden var forventningerne til Folkeforbundet store. Under disse forhold indskrænkedes militærudgifterne betydeligt, til 44 mill. kr., men under hensyn til det genforenede Nordslesvigs værn blev der lagt en stærkt forøget vægt på Jyllands forsvar. Forhandlingerne med Det konservative Folkeparti havde været overmåde besværlige, kun meget modstræbende var rigsdagsgruppen, og endda ikke alle, gået med til et forlig om partiets „livssag“, nemlig som et offer til det borgerlige samarbejde. Den nye forsvarsordning blev vedtaget med kun 73 stemmer mod 70. Socialdemokratiet havde ved denne lejlighed indledt sin afrustningspolitik, partiet ønskede kun en politivagt, hvorimod Det radikale Venstre for en omkostning på 18 mill. kr. årlig ville have en stærkt begrænset hær og flåde til varetagelse af landets forpligtelser over for Folkeforbundet, dog uden almindelig værnepligt.

Landbrugsminister Th. Madsen-Mygdal havde som økonomisk liberalist ikke megen tillid til det statsfaste, der ifølge jordlovene af 4. oktober 1919 skulle indføres for de småbrug, der oprettedes på den tidligere majorats- og præstegårdsjord. Han foretrak afgjort privat selveje og gennemførte derfor fra 1921 en for

låntagerne tiltrængt ændring i statshusmandslovgivningen fra før 1919, det almindelige husmandsbrug. Han ønskede, at de to forskellige systemer skulle virke side om side, så at man kunne se, hvilket af dem der stod sig bedst i praksis, og inden han trådte tilbage som minister, var de økonomiske vilkår for de to brugsformer virkelig blevet lige; det gjaldt her navnlig byggelånenes størrelse og forrentning. Alle partier billigede denne ligestilling, den var jo vanskelig at modsætte sig, men de, der kendte den ånd, der lå bag Madsen-Mygdals forslag, kunne med et ironisk smil citere Vilhelm Lassens foran nævnte, nu 30 år gamle anbefaling af offentlig fæste, som jo var den, at talen om den frie jord i den frie mandshånd måtte henvises til „den fællesgrav, hvori den økonomiske liberalismes andet afkom er jor-det.“

*

Da Niels Neergaard dannede sit ministerium efter forårsstormene i 1920, var det i højkonjunktorens tegn; alle lande fyldte efter krigen lagrene, og priserne nåede ukendte højder. Men efterhånden blev jo de længe tilbageholdte forbrugskrav tilfredsstillet, og da den under krigen stærkt forøgede industri-kraft samtidig blev omstillet til vareproduktion efter fredens behov, måtte der indtræde et rystende prisfald, der fik en voldsom stigning i arbejdsløsheden til følge. I Danmark faldt engrospristallet fra 390 i 1920 til 177 i 1922, og i februar sidstnævnte år var over en tredjedel af de organiserede arbejdere uden beskæftigelse. Trods krigens ødelæggelser opstod der hurtigt i visse valutasvage industrilande en overproduktion, for hvilken man søgte afsætning også på det danske marked, ofte til så lave priser, at mange virksomheder, og navnlig de under krigsårenes unormale tilførselsforhold oprettede, slet ikke kunne konkurrere. Mange gik i stykker, andre måtte

indskrænke produktionen. De store handelschancer, København som „Østersøens stabelplads“ forventedes at ville få i de nu selvstændiggjorte baltiske stater, viste sig illusoriske. De tab, som fabrikker, handelshuse og vekselere havde lidt, samledes i bankerne, der truedes af krak. Under den forcerede økonomiske virksomhed havde Nationalbanken udvidet sit seddelømløb, til hvilket også den store import stillede betydelige krav. Følgen var blevet en stadig forringelse af kronens værdi. I juli 1923 var den kun 65 „guldrør“ værd.

Den lyse tro på liberalismens bæredygtighed, hvortil også store dele af byernes borger-skab havde hengivet sig i 1920, kunne under denne udvikling ikke opretholdes, slet ikke hos Det konservative Folkeparti, der ikke var noget konsekvent liberalt parti, så lidt som det gamle Højre havde været det. Det borgerlige samarbejde omkring ministeriet Neergaard led under, at tidens hovedspørgsmål snart blev de økonomiske, som let deler land og by. Medens Venstre ikke ville holde verdensprisfaldet ude fra Danmark, hvis bønder også fik en dækning derfor gennem kronefaldet, ramtes industrien med fuld styrke. Alle-rede i efteråret 1920 ønskede de konservative, at todsatserne af hensyn til den hjemlige industri skulle forhøjes i forhold til den prisstigning, der var sket siden toldloven af 1908, men regeringen henviste fabrikanterne til at tilpasse sig udlandets produktionsomkostninger, hvilket også for arbejdslønnens vedkommende delvis skete gennem lockouter. Efterhånden som industrikrisen blev hårdere, skærpedes dog de konservatives krav, og det var sandsynligvis kommet til et brud, hvis ikke handelsminister Tyge Rothe i august 1922 havde gennemført en importregulering til gavn for skotøjs- og tobaksindustrien, et „skridt til siden“ (fra frihandelslinjen), der til-lige blev opfattet som en belønning til de kon-

servative, fordi de trods alt havde stillet sig bag forsvarsordningen; det havde dog voldt svære indre vanskeligheder i Venstre at gøre denne indrømmelse til den konservative erhvervspolitik. Langt mere betydning end den hurtigt opgivne importregulering af skotøj og tobak skulle det få, at regeringen for at støtte den eksporterende del af industrien allerede i juli 1922 havde indført den såkaldte eksportkredit, der gav lån til afsætning af varer i udlandet. Under alt dette havde det et par gange puslet omkring den tanke, at socialdemokrater og konservative i fællig styrtede Neergaard til fordel for en industriregering, men de to partiers ledere veg dog tilbage derfor.

Også ejendomsbeskatningen truede det borgerlige samarbejde. Neergaard foreslog i november 1921 statsskatten af faste ejendomme delt i en grundskyld og en ejendoms-skyld, hvorved grundskyldsprincippet ville blive anerkendt i lovgivningen. Det konservative Folkeparti var imidlertid bestemt modstander af georgistiske beskatningsformer og modsatte sig forslaget, hvorefter regeringen, en bitter erfaring for de konservative, forligedes om det med oppositionen. Det bebudedes, at indenrigsminister Krag ville fremkomme med et lovforslag også om kommunal grundskyld, men det udeblev, sikkert ikke uden sammenhæng med at Landmandsbank-affæren i efteråret 1922 gjorde regeringens fortsatte liv afhængig af det konservative parti.

*

Der havde i nogen tid været uro om Landmandsbanken, Nordens største bank. På bankens regnskab for 1921, der blev offentliggjort i februar 1922, var der afskrevet 26 mill. kr., kyndige mente alt for lidt. Dette bekræftede sig. I juli, altså midt i ferietiden, gik bankens ledelse over gaden for at anmode Nationalbanken om støtte. Herved kom handels-

minister Tyge Rothe som kgl. bankkommissær ind i billedet og med ham, dog i baggrunden, stats- og finansminister Neergaard. Resultatet af forhandlingerne blev, at Landmandsbanken den 9. juli udsendte en erklæring, hvori det bl. a. hed, at „da en af bankinspektøren foretagen gennemgang af Landmandsbankens engagementer nu er afsluttet, har man efter samråd med handelsministeren og Nationalbanken...“ – ment det rigtigt at meddele offentligheden, at der som følge af lidte tab ekstraordinært ville blive foretaget afskrivninger til et beløb af ca. 56 mill. kr., hvorefter Nationalbanken ville indskyde en ny reservekapital på 30 mill. kr. Erklæringen var formuleret af Landmandsbanken og tiltrådt af Nationalbanken. Neergaard oplyste ikke for sine kolleger, at han og Rothe var medansvarlige for erklæringen og billigede dens indhold.

„Da en af bankinspektøren foretagen gennemgang af Landmandsbankens engagementer nu er afsluttet...“ – det forstod offentligheden med grund sådan, at opgørelsen af tabene hvilede på en undersøgelse foretaget af statens bankinspektør, H. Green, men forholdet var det, at han havde ansat tabene til 144 mill. kr. Inspektørens opgørelse var blevet skudt til side til fordel for bankens egen og betydelig lempeligere, hvori Nationalbanken dog delvis havde været enig. Også om dette forhold var Rothe og Neergaard vidende, men ej heller herom havde de givet nogen oplysning. Og det skulle vise sig, at det kun var en 3 måneders veksel, de havde endosseret.

Stående foran Landmandsbankdramaets politiske kulmination vil vi søge at fastslå tilstanden i ministeriet Neergaard II. Fra flere kilder, bl. a. fra J. Jensen-Sønderups „Hørt og oplevet“, fra Jacob Appels breve hjem til Askov og fra Klaus Berntsens brevveksling med Frede Bojsen, vides, at samarbejdet i N. Neergaards ministerier efter 1920 ikke var så godt som i Berntsens venstreregering 1910-13. Af-

standen mellem flere af personlighederne, især i im- og eksportspørgsmål, var så stor, at deres forhold vanskeligt kunne blive fortroligt; der var en tilbøjelighed til gruppedan- nelser, og Neergaard selv var, hans store for- trin agtet, ikke nogen viljekraftig og inspire- rende regeringschef. Nogle af ministrene sam- ledes jævnlige på Madsen-Mygdals kontor.

Det var et sådant halvsplittet ministerium, der i september 1922 blev stillet over for den kendsgerning, at tabene i Landmandsbanken var betydelig større end ved julirekonstruk- tionen forudsat, og at banken, der betød me- get for hele landets økonomi, ville bryde sam- men, hvis der ikke hurtigt blev grebet ind. Rigsdagen indkaldtes telegrafisk til den 19. september, og den oplevede nu nogle af de mest bevægede dage i sin historie. Der var ud- arbejdet lovforslag, efter hvilke Landmands- bankens aktiekapital blev nedskrevet til 10%, hvorefter banken tilførtes en præferencekapi- tal på 70 mill. kr., hvoraf staten, der altså nu selv trådte til, tilskød de 40. Den gamle direk- tion og bankrådet fjernedes. Dagen før Rigs- dagen indkaldtes, havde nationalbankdirek- tør C. Ussing udsendt en redegørelse, hvori han bl. a. meddelte, at under forhandlingerne i juli havde de tilstedeværende ministre (Ro- the og Neergaard) ikke anset øjeblikket for egnet til at konstatere bankens samlede tab (bankinspektørens 144 mill. kr.), da en støtte fra staten ikke ville kunne gennemføres uden en så langvarig debat, at forholdsreglerne måske kom for sent og ikke kunne afvende en virkelig katastrofe. I et forudgående bestyrel- sesmøde i det helt uforberedte Venstre be- kræftede Neergaard, som også senere under forhandlingen i Rigsdagen, denne fremstil- ling, idet han hævdede, at hvis der skulle være givet fuld besked i juli, havde det hele været slået i stykker i samme øjeblik. Hjælpeaktio- nen ville ikke have haft nogen mulighed for at lykkes, hvis offentligheden havde vidst, der

forelå to vurderinger, som stred mod hinan- den. Han påtog sig fuldt sit medansvar for er- klæringen af 9. juli.

Både i Venstres bestyrelse og partigruppe fremkom en stærk kritik af Neergaard og Ro- the, som man forlangte offentligt skulle til- kendegive sig som de politisk eneansvarlige, hvilket skete. Landbrugsminister Th. Mad- sen-Mygdal hævdede, at den rette liberale politik ville have været at lade det falde, der ikke kunne stå, og flere af de yngre ministre var enige med ham deri; de følte sig desuden tilsidesat ved, at de i juli ikke var blevet un- derrettet; nogle ønskede, at Neergaard skulle træde tilbage. Den jyske bonde P. P. Pinstrup mente, det altså havde vist sig, at når svind- leriene blot var store nok, måtte staten ile til for samfundets skyld; redegørelsen fra juli var vildledende; offentligheden var ført bag lyset med medlemmer af regeringens vidende, men Venstre burde ikke dække dette. Neergaard tilbød hele ministeriets afgang, der dog blev frarådet, fordi panikken derved ville vokse, ligesom en almindelig demission ville kaste en skygge over ministeriet som helhed. J. C. Chri- stensen ønskede, at partiet enigt skulle støtte regeringens forslag; han fandt, det ville være en ulykke, hvis ministeriet gik af, men afgø- relsen måtte være dets egen.

Debatten i tingsalene fulgte væsentlig de samme linjer, og Det konservative Folkeparti holdt sig ikke tilbage; dets vrede mod Venstre var på forhånd stor, fordi regeringen syntes tilbøjelig til at ville ophæve den nylig indførte beskedne importregulering, da der fra udlan- det forelå nogle henstillinger derom. De kon- servative tog meget bestemt afstand fra juli- erklæringen. Statsminister Neergaards med- ansvar for denne blev overhovedet af mange sidestillet med Edv. Brandes' vestindiske „løgn“. (På et møde i Harboøre udtalte pa- stor Carl Moe, der var formand for Indre Mission, at statsministeren havde gjort sig

„skyldig i bevidst løgn“; da Neergaard anlagde sag, blev præsten idømt en bøde på 2.000 kr. eller 3 måneders simpelt fængsel, men ved bidrag udefra blev han hjulpet til at betale bøden). Ove Rode henviste til, at Landmandsbankens rekonstruktion var foregrebet ved forhandlinger, der var ført uden Rigsdagens viden og medvirken, og at denne derfor, nemlig for ikke at vække ny uro, nu stod i en tvangssituation. Socialdemokraten C. N. Hauge så sammenbruddet som et resultat af en økonomisk chancepolitik; man ville have den mest ubegrænsede frihed, og den fik man; den radikale regering havde haft ret, da den dog i nogen måde ønskede at øve kontrol og føre indseende med, at det hele samfund ikke havde været.

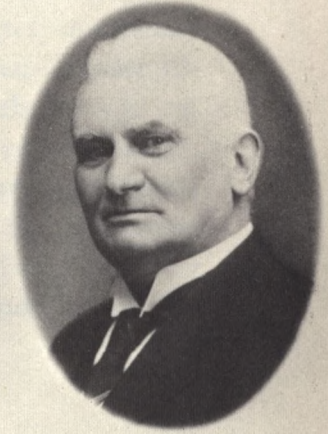
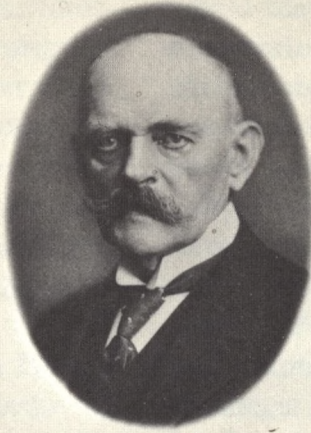
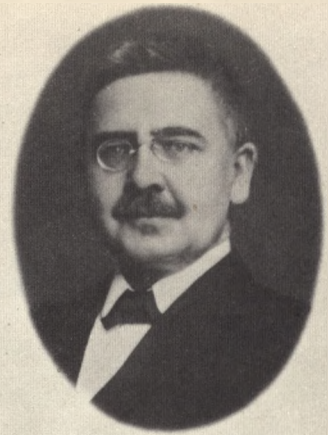
Rekonstruktionsforslaget blev vedtaget den 21. september, ingen turde tage ansvaret for, at Landmandsbanken stængte sine døre. Efter fire døgn uafbrudt arbejde var vedtaget to love; efter den ene indskød staten, Nationalbanken, Ø. K. og Store Nordiske præferencekapitalen på 70 mill. kr., hvortil kom, gennem indskud af Nationalbanken, det nye reservefond fra juli på 30 mill. kr.; efter den anden lov skulle der nedsættes en kommissionsdomstol til undersøgelse af bankens forhold (vi ved med det resultat, at der blev rejst straffesager mod flere af dens ledende mænd). N. Neergaard, der på ethvert stadium af forhandlingerne vedstod sit ansvar, havde reddet sit liv som statsminister, dog var han kendelig svækket som sådan, også indadtil, og uroen omkring regeringsforholdene ophørte ikke. Der forelå en partiel, kun slet skjult ministerkrise, som også omfattede regeringens chef. Det vides langt fra med sikkerhed, hvad der foregik i undergrunden, men man bør

nok bemærke sig, at Jacob Appel fandt det umagen værd at meddele hjem til Askov:

„Klokken 5“ (en socialdemokratisk eftermiddagsavis) skriver 25. september 1922: „Det forlod i går, at hr. Krag sammen med fem ministre, som hr. Neergaard ikke turde betro sig til (om Landmandsbanken), sysler med en større reorganisation vedrørende venstrepartiet. Hr. Krags plan går ud på at drage flv. minister Hanssen-Norremølle ind i en ny venstre-koalition, der søges afpasset således, at den også bliver i stand til at øve tiltrækning på visse radikale elementer. D’herrer Appel, Rytter, Slebsager og Madsen-Mygdal skal være ivrige tilhængere af indenrigsministerens storslåede plan om et nyt forenet venstre.“

Jacob Appel kommenterer ikke bladmeddelelsen, men han skriver, at han ikke kan tænke sig at gå ind i et venstreministerium uden Neergaard, som han stod meget nær. Sikkert er, at bankrekonstruktionen ikke skabte ro i regeringen. Ifølge Klaus Berntsen udgjorde Madsen-Mygdal, Rytter, Krag, Slebsager og Appel en klike, der på et vist tidspunkt meddelte Neergaard, at de var villige til at indtræde i et, nyt, ministerium med ham som chef, underforstået: med udelukkelse af den gamle Berntsen, Harald Scavenius og Tyge Rothe. Scavenius kunne være „vanskelig“; han ønskede jo ingen dansk-russisk handelsoverenskomst og skal derved have pådraget sig også H. N. Andersens uvilje. Da han trådte tilbage, begrundede han det med en „almindelig gemytternes uoverensstemmelse“. Rothe ansås for særlig belastet af julierklæringen, og han var som bymand noget ude af niveau med de fleste andre ministre. Den 9. oktober 1922, kort efter at Folketinget var trådt sammen, fandt Niels Neergaard det nødvendigt at fremtræde med et nyt ministerium.

MINISTERIET N. NEERGAARD III

M. N. SLEBSAGER
SØREN BRORSEN

OLUF KRAG
N. NEERGAARD

SVENNING RYTTER
CHRISTIAN COLD

JØRGEN CHRISTENSEN

TH. MADSEN-MYGDAL

KLAUS BERNTSEN

JACOB APPEL

MINISTERIET N. NEERGAARD III

(9. oktober 1922-23. april 1924)

Den regering, der blev resultatet af Niels Neergaards rekonstruktion af ministeriet af 1920, så ved udnævnelsen således ud: Stats- og finansminister: N. Neergaard; udenrigsminister: C. M. T. Cold; indenrigsminister: O. C. Krag; justitsminister: Svenning Rytter; undervisningsminister og kirkeminister: Jacob Appel; forsvarsminister: S. Brorsen; minister for offentlige arbejder: M. N. Slesbager; landbrugsminister: Th. Madsen-Mygdal; handelsminister: Jørgen Christensen.

Udtrådt var altså udenrigsminister Harald Scavenius, handelsminister Tyge Rothe og forsvarsminister Klaus Berntsen. Det var for så vidt naturligt, at Berntsen afgav sin portefølje, eftersom han var 78 år og nu svagelig. Navnlig de yngre ministre ønskede hans afgang, men der opstod i Venstre, især på Fyn, en så stærk misstemning over, at Berntsen, den historiske veteran, ikke skulle have lov til at sidde regeringens tid ud, at Neergaard på hele ministeriets vegne opfordrede ham til at genindtræde. Den 16. oktober kunne statsministeren da genoptage sin ældste kampfælle i regeringen, men uden portefølje, populært kaldt „erfaringsminister“. – Harald Scavenius udnævntes til gesandt i Rom, hvorfra han i 1928 forflyttedes til Haag; her blev hans vel vigtigste opgave som sin regerings repræsentant i 1932-33 at indbringe Grønlandsstriden

med Norge for den permanente domstol og deltage i tilrettelæggelsen af proceduren, hvis udfald blev, at domstolen fastslog Danmarks suverænitet over hele Grønland, også over de ukoloniserede dele af Østgrønland. Harald Scavenius er, som flere andre af sin slægt, begravet på kirkegården i Holtug ved Gjorslev.

Tyge J. Rothe, kun 45 år, vendte tilbage til forretningslivet og blev tilknyttet Forsikringsaktieselskabet National; han var desuden indehaver af eller i ledelsen for Dansk Rør- og Sanitets Kompagni og Morsø Støbegods. Han var meget interesseret i luftfarten og formand for Det kgl. aeronautiske Selskab 1927-33 samt præsident for internationale luftfartsudstillinger. Rothe havde ved sin afgang ikke ønsket nogen ministerpension; dens årlige grundbeløb ville have udgjort ca. 9.000 kr. Først i 1963, altså mere end 40 år efter, fyldt 85 år og med faldende indtægter, anmodede han om fremtidig at få den pension, der tilkom ham, og hvis grundbeløb nu var ca. 13.700 kr. Rothe døde i 1970, 93 år gammel. Han var broder til den yderliggående liberale teolog Oluf Rothe, præst ved Skt. Jakobskirken i København, og derved farbroder til skuespilleren og advokaten Bendt Rothe.

*

Vi vender os nu mod de nye navne i N. Neergaards tredje ministerium. Christian Magdalus Thestrup Cold (1863-1934), der afløste Harald Scavenius som udenrigsminister, tilhørte en oprindelig norsk embedsmandsslægt; faderen var assistent i Overformynderriet, siden lotteridirektør. C. Cold var en fætter til ingeniør Alex. Foss, og hans hustru, født Hedegaard Bock, var en kusine til F. J. Borgbjerg, der som redaktør af „Social-Demokraten“ var ansvarlig for et stærkt personligt angreb, som dette blad rettede mod den nye udenrigsminister. Af uddannelse var Cold marineofficer, en mand af en rank og kølig holdning. Efter forskellige togter, bl. a. til Grønland, gik han 1887 for nogle år i russisk tjeneste, hvorved han lærte især de østasiatiske farvande at kende. Dette i forbindelse med en hurtigt erhvervet anseelse medførte, at han efter oprettelsen af Ø. K. i 1898 blev fører for kompagniets første store dampskib på Østasien, „Siam“; han indledte altså en ny æra i dansk søfart. 1901-05 gjorde kaptajn Cold tjeneste i marineministerens stab og deltog her i forberedelsen af de nye forsvarslove. Villh. Lassen, under hvem de dansk-vestindiske øer sorterede i hans egenskab af finansminister, må i disse år have fået øje på den initiativrige, men sindsrølige søofficer; det var i hvert fald ham, som i 1905 gjorde Cold til guvernør over Dansk Vestindien. Efter at i århundredets begyndelse øernes salg til U.S.A. var strandet på Landstingets modstand, følte Danmark sig forpligtet til at gøre et alvorligt forsøg på at ophjælpe dem, og ved kraftige reformer, som Cold iværksatte, indledtes virkelig en opgangstid, om end en kortvarig, for kolonien.

I 1908 forlod C. Cold Dansk Vestindien for at overtage stillingen som direktør for Det Forenede Dampskibs-Selskab, hvortil han både ved sine administrative evner og ved sine erfaringer som sejler var skikket, om end han

endnu ingen erfaring havde som reder. D.F.D.S. var jo en virksomhed af megen betydning for Danmarks ind- og udførsel, ganske særlig under krigen 1914-18, der gav så vanskelige, men også af højkonjunktur prægede år for skibsfarten. C. Cold var et meget betydende medlem af flere af de til de krigsførende magter udsendte delegationer og i øvrigt formand for Dansk Dampskibsrederiforening. Udefra set blev D.F.D.S. stadig stærkere, aktiernes kurs nærmede sig 500; ikke desto mindre var selskabets økonomi anstrengt i efterkrigstiden, måske som følge af for store udvidelser, og da en aktionærgruppe, bag hvilken stod etatsråd Emil Glückstadt, Landmandsbanken, ønskede udloppet 30 mill. kr. som rentebærende reservefondsbeviser, trådte direktør Cold 1921 i protest tilbage som direktør; han havde netop stræbt at styrke selskabets kapital med henblik på fremtiden. Den nimbus, der herefter stod om hans navn, har vel medvirket til, at Neergaard opfordrede ham til at overtage Udenrigsministeriet. Det er dog hævdet, at Cold ikke var modstander af overkapitalisering, men at han blot foretrak friaktier.

Søren Brorsen (1875-1961) var gårdmands-søn fra Nr. Farup ved Ribe og kunne nok siges at være et godt udtryk for de kræfter, herunder de folkelige, som med rød i sidste halvdel af det 19. århundrede havde modnet den danske bonde. For ham var Venstre altid et folkeparti, ikke et fag- og klasseparti. Han var mere i slægt med Neergaard end med Madсен-Mygdal. Med et noget iltert, snertende væsen forbandt han en ret moderat natur. Søren Brorsen havde taget præliminæreksamen ved Ribe Katedralskole og var derefter elev på Dalum og Askov. I 1903 overtog han sin anselige fædrengård, Granvang, nær ved Ribe. Han blev hurtigt en af sine egne ledende mænd, formand for Ribe og Omegns Landboforening, en tid også sognerådsformand. 1907 valgtes han i Ribekredsen som venstrereform-

mand. Han var hovedmanden for den meget nyttige lov af 1909 om digebygning i Ribemarsken, hvorved næsten 7.000 ha blev værnet mod havets oversvømmelse. Han var sit partis jordlovsordfører; i 20 år sad han i Statens Jordlovsudvalg. I 1917 var Brorsen medstifter af dagbladet „Vestkysten“. Den meget læsende og energiske politiker taltes blandt de dygtigste af Venstres yngre kræfter. Ved sin optagelse i regeringen var han både medlem af finansudvalget og som partiformand sit partis politiske ordfører. Han havde været formand for det udvalg, der behandlede Klaus Bernstsens forsvarslove, og dette i forbindelse med hans personlige interesse for landets værn gjorde det naturligt, at han i 1922 overtog Forsvarsministeriet; det ville dog nok være tilfaldet Oluf Krag, hvis det ikke havde været nødvendigt at gøre denne til indenrigsminister ved Sigurd Bergs død.

Konsul Jørgen Christensen (1871-1937) blev den første af provinshandelsstandens mænd, der kaldtes til handelsminister. Han var gårdmandssøn fra Vejleegnen, og hele hans virksomhed faldt i Vejle, hvor han drev en betydelig kolonialforretning *en gros*. Jørgen Christensen var blandt de ledende i den jyske handelsstand, men dog helt usædvanlig rodfæstet i sin egen by, og ikke blot fordi han 1903-17 sad i byens råd som venstremænd, også i kraft af personlige egenskaber. Han var en mand af sundt omdømme, tillige med et venligt sind og et stille lune, blottet for ærgerlighed. Konsulen var godgørende som få; hans i forvejen lange liste over fattige og trængende, som han ville give en håndsrækning, blev længere for hvert år, især henimod jul. Man tør om grosserer Jørgen Christensen sige, at han var en hjertensgod mand, men han havde også en så betydelig købmandserfaring, lige fra den tid da han som ung „agent“ krydsede sognene omkring Vejle på cykel eller med hesteforspand, at M.N. Slebsager mente at

måtte anbefale ham som Tyge Rothes efterfølger i Handelsministeriet. Neergaard fulgte altså rådet.

*

N. Neergaard havde ikke sammensat sit tredje ministerium efter de konservatives hoved. Den faldne Harald Scavenius ansås for en varm ven af det borgerlige samarbejde, Rothe var den minister, der havde vist industrien mest interesse, og Søren Brorsen, den nye forsvarsminister, ansås for en af de venstremænd, der var villige til at regere med skiftende flertal. Dagen efter ministeriets dannelse vedtog Det konservative Folkeparti en henvendelse til Venstre, hvori udtryktes ønske om at fortsætte samarbejdet fra 1920, men samtidig blev det sagt, at den foretagne rekonstruktion kun var egnet til i væsentlig grad at svække muligheden for et sådant samarbejdes fortsættelse, nemlig derved, at man havde ladet handelsministeren gå og dog som chef for regeringen beholdt en minister, der havde samme ansvar for erklæringen af 9. juli, og som selv havde stillet sig solidarisk med handelsministeren. Det konservative parti fastslog, at det ikke ville tage medansvar for juli-erklæringen, og at billigelse af en rekonstruktion som den skete betød et sådant medansvar. Partiet spurgte derfor Venstre, om det var villig til en forhandling.

Dertil var Venstre villig, men ikke til på ny at omdanne ministeriet. Ingen af parterne vovede dog et brud. Det konservative Folkeparti slog sig til ro med den sejr på points, som lå i, at det havde fralagt sig ethvert ansvar for juli-erklæringen. Neergaard indledte vel finanslovdebatten med at fastslå, at den nye regering betragtede sig „politisk som en fortsættelse af den foregående“, men han fremhævede samtidig værdien af det borgerlige samarbejde stærkere, end han før havde gjort. Herefter kunne de konservative anslå forsonlige

toner. Deres ordfører, Victor Pürschel, udtalte nok, at hans parti kunne have ønsket, at Venstres ministerium havde fået et andet navn (end Neergaards), men at også Det konservative Folkeparti ønskede det borgerlige samarbejde fortsat. Efter forudgående forhandling med Venstre stillede Pürschel den 19. oktober da den historiske dagsorden, hvori det hed, at Folketinget håbede, at det „uanset erklæringen af 9. juli“ ville lykkes at genskabe tilliden i samfundslivet, og at tinget følte sig forvisset om, at det var ministeriets hensigt at føre en „for alle erhvervsinteresser betryggende“ politik, altså også for industrien betryggende. For denne dagsorden kunne Venstre nok stemme, og det var i øvrigt den første konservative, tinget havde vedtaget i det 20. århundrede. Ministeriet Neergaard III var altså ikke „snublet i starten“. Det betød nemlig mindre, at oppositionen snart søgte at give den nye regering et præg af illegitimitet. Erik Scavenius, den tidligere udenrigsminister, angreb H. N. Andersen for at have øvet en uansvarlig privatmands indflydelse på rekonstruktionen og derefter på ministeriets politik. „Social-Demokraten“ betegnede rent ud ministeriet Neergaard III som „et af den H. N. Andersenske højfinans ledet marionetkabinet Madsen-Mygdal“. Den mulighed, at medlemmer af Danmarks regering undertiden indhentede råd hos en af landets største erhvervsmand, syntes dog ikke at forurolige offentligheden, snarere tværtimod.

Det borgelige økonomiske samarbejde forekom nu fæstnet, men den konservative Povl Drachmann, industripolitikens talsmand fremfor nogen, forcerede mulighederne, da han den 25. oktober 1922 anbefalede „en aktiv handelspolitik“, der ikke veg tilbage for toldforhøjelser og importreguleringer eller andre foranstaltninger af den art, hvormed Danmark selv blev mødt. En sådan tale kunne landbrugsminister Madsen-Mygdal ikke på-

høre, uden at naturen gik over optugtelsen. Under finanslovdebatten den 8. november henviste han til, at landbruget aldrig havde ønsket at krybe i ly bag toldmure; det havde selv klaret 80'ernes kornkrise og havde til enhver tid respekteret priserne på verdensmarkedet; kunne byerhvervene ikke konkurrere med udlandet, ja, så måtte de virkelig *gøre* sig konkurrencedygtige ved øget indsats og ved at nedsætte deres lønninger og forlænge arbejdstiden; fagforeningerne måtte ophøre med at fabulere om en 8 timers arbejdsdag, som landbruget aldrig havde kendt. Hans tanke var, at lod man blot krisen rense ud, ville alt finde sit naturlige leje.

Madsen-Mygdals tale fremkaldte vrede hos de konservative. N. Neergaard afgav nu en erklæring om, at der i regeringen var enighed om retningslinjerne for den økonomiske politik, samt om at det var statsministerens, altså hans, udtalelser på ministeriets vegne, „der må være afgørende for opfattelsen af, hvorledes ministeriets stilling er i de almindelige politiske spørgsmål“; i øvrigt kunne han ikke se nogen modsætning mellem landbrugsministerens udtalelser og dagsordenen af 19. oktober.

Under de debatter, som Madsen-Mygdals taler af typen fra 8. november tid efter anden fremkaldte, udtrykte navnlig P. Munch det radikale syn, som var dette, at landbrugsministeren kunne have ret i sit udgangspunkt, når han ville bygge på frihandel og modvirke formynderskab af staten i det økonomiske liv, men at han ved at sætte disse grundsætninger på spidsen nærmede sig en lovprisning af det økonomiske anarki, af en opløsning af organisationerne, skønt opgaven ikke kunne være at lade kræfternes frie spil sprænge alle ordnende bestemmelser.

Efter den bevægede optakt til, hvad der er kaldt „2. akt af det borgerlige samarbejde“ (ministeriet Neergaard III), forløb dette en tid lang tilfredsstillende. Vender vi os imod,

hvad de enkelte ministre udrettede, må det nævnes, at udenrigsminister C. M. T. Cold fik afsluttet handelstraktater med flere af de efter krigen nyoprettede stater og gennemført en handelsaftale med det nye Rusland, det sidste mod de konservatives vilje. Til dels i sammenhæng med aftalen med „bolschevikkerne“ løstes under Cold et gammelt spørgsmål om samvirke mellem regering og Rigsdag i udenrigspolitiske sager. Der oprettedes nemlig i 1923 et udenrigspolitisk nævn, som med regeringen kunne drøfte anliggender af betydning for landets udenrigspolitik og under en vis tavshedspligt modtage oplysninger om udenrigske forhold. I tidens løb blev dette nævn et vigtigt led i Rigsdagens arbejde.

Trafikminister M. N. Slesbager viste sig, som det var at vente, at være en håndfast administrator. I 1924 gennemførte han på trods af adskillig modstand i sit eget parti, Venstre, loven om Lillebæltsbroen.

Som kirkeminister blev det Jacob Appels opgave at føre J. C. Christensens kirkelove ud i livet. Han havde meget medvirket til, at bispevalgene fik den mest demokratiske form, nemlig derved, at ved valgene stemte lægmænd og præster under ét, så at der ikke blev en særlig indflydelse for gejstligheden. I 1923 var der fem bispevalg på én gang, og ministeren var efter loven kun bundet til at udnævne det største stemmetals mand, hvis denne havde $\frac{2}{3}$ majoritet, hvad ingen af de opstillede prælater nåede. Appel stod altså frit. I kraft af denne frihed tilbød han den landskendte præst Olfert Ricard, hovedskikkelsen inden for K.F.U.M., der trods 754 stemmer var „faldet“ ved valget i Roskilde Stift, bispestolen over Lolland-Falster Stift på grundlag af de tre stemmer, som dér, vel demonstrativt, var afgivet på ham. Ricard, der var krænket over ikke at blive udnævnt til Roskilde, når ministeren dog havde mulighed derfor, afslog tilbudet som en form for forvisning. Derefter

udnævnte Appel overalt den kandidat, der havde samlet flest stemmer, nemlig to af Indre Mission, to grundtvigianere og til Haderslev den lærde kirkehistoriker V. Ammundsen. Hermed indledtes en praksis, der siden er fulgt, når ministeren ikke er bundet.

Til konservativ side var Jacob Appels forhold ikke godt. Det ellers endnu i 1920 eksisterende gejstlige tilsyn med skolen blev ved genforeningen ikke overført til Sønderjylland, der aldrig havde kendt et lignende tilsyn; man ønskede desuden ikke et sådant udøvet af de mange i landsdelen endnu virkende tyske præster. På de konservatives landsrådsmøde i 1922 i Haderslev blev der imidlertid krævet tilsyn med religionsundervisningen i Nord-slesvig. Der opstod herover en strid, der kunne have ført til Appels afgang. Det beredte ham også vanskeligheder, at hans eget Venstre i kirkepolitisk henseende var så stærkt delt, idet nogle jo var sognekirkelige, andre, som han selv, menighedskirkelige, men hertil føjede sig, at Indre Missions prioritet i partiet var stor og voksende. Han fik fra missionske partifæller lejlighedsvis at vide, at 100.000 stemmer ville gå tabt, hvis han ikke trak sig tilbage som kirkeminister; dette var nok en overdreven påstand, men det er givet, at hans udnævnelse af en grundtvigsk præst i Odense, der ikke havde et flertal for sig i menighedsrådet, kostede Venstre mange missionsstemmer ved valget i 1924.

Indenrigsminister Oluf Krag fik under ministeriet Neergaard III især ændret den kommunale skattelovgivning med hensyn til de personlige skatter, hvorimod han forgæves tilstræbte en ændring af folketingsvalgene i retning af valg i enkeltmandskredse, den gamle valgform; heraf måtte Det konservative Folkeparti være en bestemt modstander, da det jo levede af forholdstalsvalget.

Handelsminister Jørgen Christensen gennemførte en ny lov om Landmandsbankens

rekonstruktion. I begyndelsen af 1923 viste tabene på banken sig at være ikke 144, men 232 mill. kr. (det endelige tab var 491 mill. kr.). Statsgarantien udvidedes da til at gælde alle retsgyldige fordringer, som indskyderne og andre havde på banken, en forpligtelse, der blev overordentlig byrdefuld. Landmandsbanken kørte altså nu for statens regning; garantien gjaldt oprindeligt til 1928. I alle forhandlinger viste Jørgen Christensen megen evne til samarbejde.

*

I den almindelige politik enedes i 1923 regeringen og dens støtteparti om en forhøjelse af tobaksafgifterne, ølskatten og luksustolden, og Venstre gik også med til, skønt det holdt hårdt, et mere permanent „kriseværn“ for de hidtil kun importregulerede varer. I begge de sidstnævnte foranstaltninger så oppositionen en maskeret beskyttelse. Det lykkedes også de konservative at kue N. Neergaards ønske om en toldlovsændring i frihandlerisk retning; han måtte nøjes med en „teknisk“ revision.

Den samling, der indledtes i oktober 1923, ville blive den sidste før det nye folketingsvalg, og det var derfor at forudse, at partierne ville slibe deres våben. Dertil gav økonomiske vanskeligheder rig anledning. Spørgsmålet om kroneværdien var nu blevet det vigtigste. Nationalbanken havde sat sit seddelømløb stærkt op, bl. a. for at hjælpe det nødstedte bankvæsen, genforeningen havde krævet meget fremmed valuta, og der var fortsat underskud på statsfinanserne, om end et aftagende. Resultatet var blevet en fortsat faldende krone. Finansminister Neergaard lod afholde en valutakonference, hvorefter der til afstivning af mønten i november 1923 blev oprettet en kursegaliseringfond på 5 mill. pund sterling. Det konservative parti hævdede dog, at told, d. v. s. importbegrænsning, var det bedste middel til på én gang at gavne kronen og in-

dustrien. Hertil svarede Neergaard under behandlingen af kursegaliseringfondet, at en sund valuta var afhængig af, at selve landets økonomi var sund. Da Povl Drachmann ikke desto mindre den 22. november rejste tanken om „guldtold“, d. v. s. om at toldsatsene skulle forhøjes, så at de fik samme vægt som i 1908, hvilket selvsagt ville begrænse indførslen, afviste Neergaard kategorisk dette.

I marts 1924 nåede kronen trods alle modforanstaltninger ned til 57 øre, og offentligheden, der netop da så den tyske reichsmark blive totalt værdiløs, ængstedes for det danske pengevæsens skæbne. I denne situation greb Neergaard til flere midlertidige toldforhøjelser for at holde igen på den for store import af de såkaldte luksusvarer (hele varegruppen betegnedes under ét som „svedsketolden“), ligesom han fik indført, helt nyt, en omsætningsafgift på motorkøretøjer. Det konservative Folkeparti erkendte, at importens begrænsning gennem told var „et skridt i den rigtige retning“, blot ikke et tilstrækkeligt, og da Drachmann den 31. januar 1924 forelagde lovforslag om en guldtold, vidste hans parti, at hermed var det borgerlige samarbejde sprængt.

Den 14. marts drog stats- og finansminister Neergaard konsekvensen heraf. Han indbragte regeringens *valutaplan* for Folketinget. Det centrale i planen var en streng kreditindskrænkning over Nationalbanken, som skulle sanere økonomien, en ny forøgelse af luksusbeskatningen, købekraftens begrænsning gennem en valutaydelse fra alle skatteborgere på 3-5% af indtægten (tvangslån mod udstedelse af obligationer), skat på udenlandske handelsrejsende og oprettelse af en valutacentral til regulering af handelen med fremmed valuta, men uden ret til at begrænse indførslen. De konservative afviste aldeles valutaydelsen; kun valutareguleringen, der også skulle modvirke kapitalflugt, og afgiften på udenlandske

agenter blev vedtaget. Neergaard udskrev da folketingsvalg til 11. april, men stemningen i Venstre var mistrøstig.

Debatten om regeringens valutaplan blev optakten til valgkampen. Den formede sig som en skidenvask; de, der overværede den, mindes den ugerne. Landmandsbanksagen medførte bitre personlige angreb. Udenrigsminister Cold beskyldtes for at have været storspekulant i krigsårene, endog i sit eget selskabs aktier (han havde jo et særligt kendskab til D.F.D.S.s indre forhold), hvad han tilbageviste med kølig ro. Ove Rode udtalte: „Hvis det danske folk opretholder den nuværende ledelse med de to mænd, statsministeren og udenrigsministeren, som de første indadtil og udadtil, så lader de det danske skib sejle videre, ikke med mænd på kommandobroen, men med lig i lasten“. I håndgemængnet deltog også ministrene Krag og Rytter, den første ved at oplyse, at foruden den radikale „bladkonge“ H. Heilbuth fandtes også ministeriet Zahles handelsminister, Christopher Hage, på listen over dem, der havde spekuleret gennem Landmandsbanken, Rytter ved at oplæse et privat lykønskingsbrev, som Edv. Brandes havde sendt Glückstadt. Dette var mod alle regler, og justitsministeren ville være faldet, hvis de konservative ikke havde reddet ham ved en dagsorden, som dog beklagede selve indiskretionen. Pinligst var sammenstødet mellem Ove Rode og Neergaard, der undertiden havde stået hinanden så nær, at det knap var foreneligt med partiskellet. Rode, der må have været nerveanspændt til det yderste, foreholdt stats- og finansministeren hans „ansvar for Landmandsbankens tredobbelte rekonstruktion under hans ledelse“ og hans „medvirken i de forskellige ting, som Landmandsbanken foretog sig.“ Med henblik på denne sidste, uklare insinuation bebrejdede Neergaard Rode, at han brugte „forgiftede dolke“, og udtalte under stærke hørråb fra sa-

len: „Jeg har 37 års politisk arbejde bag mig, hele min politiske personlighed og mit forhold i det offentlige liv er for kendt til, at den art angreb kan lykkes. Den, der vil søge at sætte en plet på min ære, smudser ikke mig, men sig selv til.“ Der havde ikke ligget en sådan atmosfære over folketingsalen siden Alberti-affærens tid.

Under valgkampen stillede både Det radikale Venstre og Socialdemokratiet sig som mål et nyt folketingsflertal, fordi det bestående var dybtgående uenigt om midlerne mod kronefaldet. Socialdemokratiet, der havde oplyst, at det under visse omstændigheder var villigt til at danne regering, foreslog en formueafgift på op til 17%; statsgælden skulle mindskes med de 444 mill. kr., den ville indbringe. Partiet ønskede desuden oprettet et økonomiråd med vidtgående beføjelser over for erhvervslivet. Det radikale Venstre angreb ministeriet for forsvarsordningen af 1922, men dog navnlig for dets formentlige svigten i den økonomiske politik. Det konservative Folkeparti vedstod det borgerlige samarbejdes resultater siden 1920, men bebrejdede, med dets eget toldprogram i hånd, Venstre uvirksomhed over for industrikrisen. Regeringspartiet selv kunne henvise til, at det næsten havde genskabt finansiell balance, gennemført en række betydningsfulde sociale love og sluttelig søgt at overvinde kronekrisen ved en stor plan, som de andre partier havde nægtet at medvirke til at føre ud i livet.

Valgets sejrherre blev Socialdemokratiet, der med en stemmefremgang på 80.000 vandt 7 mandater og blev 55 mand stærkt, for første gang det største parti i Folketinget. Allerede ved grundlovsvalget i 1913 havde Socialdemokratiet fået større tilslutning end Venstre, dog kun ubetydeligt, men nu var arbejderpartiet gået foran med mere end 100.000 stemmer. Venstre tabte 7 mand og kom derved ned på 44 mandater; mange vælgere hav-

de tvivlet på, at partiet evnede at genrejse kronen, og i København var tabet meget stort. Det konservative Folkeparti vandt 1 mandat, Det radikale Venstre 2; det betød meget for partiet, at det altså viste sig, det ikke gik en uafvendelig visnedød i møde. Jacob Appel skrev hjem til Askov: „Faktum er, at den store befolkning er ikke bange for et ministerium Stauning. Så skal de også have det.“

*

Ministeriet N. Neergaard III trådte først tilbage den 23. april, fordi kongen var bortrejst på ferie. Af dets medlemmer udgik Klaus Berntsen, Jacob Appel, C. M. T. Cold og Jørgen Christensen for stedse af ministerrækken. – Berntsen havde i september 1925 som den eneste af alle siden grundlovens givelse siddet 50 år i Rigsdagen, og alle partier fejrede denne hans festdag. Hans gamle kampfælle N. Neergaard, der ikke var nogen lyriker, udtalte ved festen: „Han har kæmpet hårdt i vor politiske vintertid; men han havde våren i sit hjerte“, og det var nok netop Klaus Berntsens hemmelighed. Han blev siddende i Folketinget indtil valget i 1926, da han trak sig tilbage. Berntsen var næsten barnlig glad for ordner og andre udmærkelser; da han sidste gang stillede sig i Assens, fremtrådte han for vælgerne med alle sine høje ordner på brystet, dog nok mindre af personlig forfængelighed, end fordi han, en folkets mand, ville markere sig som en historisk skikkelse, med hvis navn både den nye junigrundlov, kongeskiftet i 1912 og genforeningen var forbundet. I hans sidste somre kunne han ses foran et lille hus i Asserbo, i let hvidt tøj og uden flip; han havde knap et gråt hår. Berntsens anden hustru døde i 1902, og han stod da med fire moderløse børn. En datter af en ungdomsven, forstander J. H. Andersen på Rødkilde Højskole, Gudrun Andersen, søster til skuespillerinden

Sigrid Neiiendam, overtog da hjemmets styrelse. Klaus Berntsens børn var møbelsnedkeren Anny Berntsen Bure, der forfærdigede tallerstolen i folketingsalen, Ingrid Bull, som ægtede den norske litteraturhistoriker, professor Francis Bull, den i udlandet bosatte bankdirektør, oprindelig dyrlæge, Oluf Berntsen samt ortopæden og digteren, dr. med. Aage Berntsen. Denne har om sin faders død i marts 1927, 83 år gammel, sagt, at han sov hen, som et barn sover ind efter sin aftenbøn. Ved dødsbudskabet skrev „Politiken“: „Der gik sus gennem C. Bergs egekrone; men der nynnede sang i Berntsens fynske bøgeskov.“ Bisættelsen skete fra Marmorkirken i kongens nærværelse; på kisten var fæstet storkorsridderens skjold med valgsproget: „Det levende ord skaber dåd“. Ved jordfæstelsen i Højby på Fyn var henvend 10.000 mennesker forsamlet, det sidste folkemøde om Klaus Berntsen. På torvet i Assens står billedhuggeren M. S. Elos statue af ham, i fødebyen Eskildstrup findes et mindesmærke, i Højby en mindepark.

Jacob Appels sidste år blev triste. I 1928 flyttede han fra højskolen til en gård i Askov, men blev kort efter ramt af en hjerneblødning. Et halvt år forinden var han, valgt af menighedsrådene, indtrådt i et af Rigsdagen mod hans ønske nedsat kirkeligt udvalg, som skulle behandle forholdet mellem stat og kirke; han så det som sin opgave også her at bekæmpe bestræbelser for at få skabt en kirkeforfatning med et kirkeråd som øverste instans, men hans arbejdssevne svigtede. I den sidste tid før Appels død i 1931 var han lammet og blind. Til sin ven Harald Østenfeld, som han i 1911 havde kaldet til Sjællands biskop, sagde han: „Jeg har det som Luther“. Østenfeld fandt, det var en træffende selvkaraktistik, fordi han aldrig tvivlede om Gud og hans sag, men nok om sig selv og sit eget arbejde. Jacob Appel er begravet i Askov.

C. M. T. Cold, der var æresmedlem af

Dansk Dampskibsrederiforening, var 1921-32 formand for Dansk Røde Kors. Virkelig klarhed kom der aldrig over hans forhold, men han dekoreredes i 1926 med storkorset, hvilket vel ikke var sket, hvis der havde været bund i angrebene på ham for spekulation i sit eget selskabs aktier.

Jørgen Christensen blev i april 1924 valgt til folketingsmand for Vejle Amt, men af helbredshensyn nedlagde han sit mandat allerede i oktober samme år. „Provinskøbmanden“ efterlod sig et venligt minde på Christiansborg.

*

Endelig J. C. Christensen. Ved valget i 1924 lod han sig, som han havde bebudet, ikke genopstille, skønt han kun var 67 år. Og dog gik han i den rette stund. Valget havde sat skel. Socialdemokratiet kunne for første gang besætte Folketingets formandsstol, der havde været Venstres i mere end 70 år. Den dæmning, han havde villet bygge, var omsider sprængt. Det „historiske Venstre“, den første-fødte, hvem en særlig ærefrygt tilkom, var nu ikke mere det store centrumsparti, den bestandige, om end ikke altid regerende, dominant i dansk politik. En ny æra var indledt, Th. Staunings.

Efter at være udtrådt af rigsdagen tog J. C. Christensen varigt ophold i sit hus i Hee ved Ringkøbing. Han ville bo hos sit folk! Som „forhenværende“ afholdt han sig fra deltagelse i politik; han ønskede ikke magt, når han ikke mere havde ansvar. I 1918 havde han udgivet „Når Klokkerne ringe“, i 1925 fulgte erindringerne „Fra min Barndom og Ungdom“, i 1928 endelig „Ad Kirkesti og Kirkevej“. Allerede i 1917 var han trådt tilbage som formand for Jysk Husmandskreditforening, men fra 1921 virkede han en årrække som formand for Hedeselskabet, efterkom nu og da opfordringer til at tale ved folkelige og kristelige møder og yndede i øvrigt om afte-

nen at spille en whist. Snart blev han en myte. På landevejen kunne man møde ham med træsko og kasket. I en dragkistesuffe lå hans høje ordner, hvoraf han ikke gjorde meget væsen. Derimod pegede han med nogen stolthed på et fotografi af Christian X, hvorpå kongen havde skrevet: „Til min bedstefaders, min faders og min minister“; dette kunne ikke siges om nogen anden. Hans søster Marie Christensen, der var lærerinde i Bagterp ved Hjørring, var blandt de første kvinder, som i 1918 tog sæde i Landstinget, hvoraf hun var medlem til 1932. En dattersøn af J. C. Christensen, advokat R. C. Paabøl, var, også han valgt af Venstre, medlem af Folketinget 1953-60.

J. C. Christensens fødegård i Påbøl (hvorfra dattersønnen altså havde taget sit navn) var omgivet af store heder, der i 1874 sammen med nabogården blev købt af et aktieselskab, hvoraf Dalgas var medlem. Gennem beplantning med gran og fyr opstod den 1.100 tdr. land store Påbøl Plantage, der havde barndomshjemmet som plantørgård. J. C. Christensen opkøbte tid efter anden nogle af selskabets aktier, men det gik langsomt. Da han var udtrådt af Rigsdagen, skænkede venner inden for Venstre ham som hædersgave den hele plantage, der herefter blev bestyret af en førstkyndig søn. Selv byggede J. C. Christensen sig et sommerhus nær ved gården; i den vidtstrakte plantage søgte han at finde de steder, hvor han havde gået med får i heden.

Få havde kendt J. C. Christensens tanker i hans politiske manddom, ingen har vel indsiget i hans tanker i alderdommen. Uden resignation kan de ikke have været. Hans livsbane var ikke blevet den ventede, det var ikke hans ideal af Danmarks politiske udvikling, der havde haft fremgang. Det nye århundrede, som alle i 1901 antog ville rulle *med* ham, var tværtom rullet ham *imod*: riget brast af hans hånd, og det er vel muligt, at han i sin aftægt

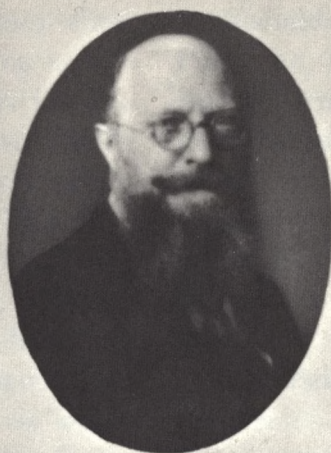
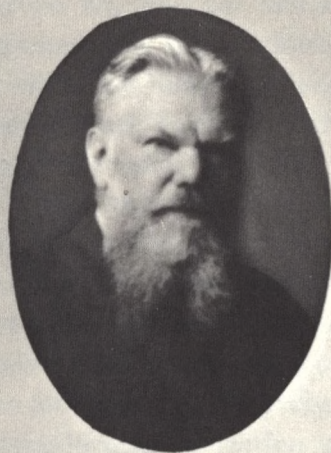
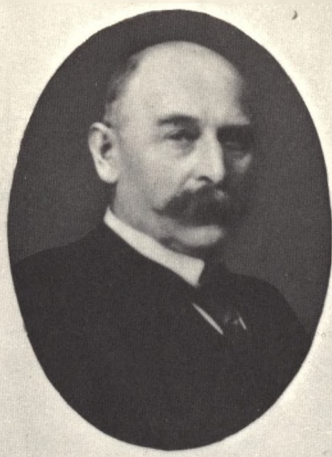
ikke med glæde mindedes enhver af sine senere reaktioner derpå. Heller ikke var det i Venstre mere landsbylærerens tid, den folkelige politikers, men erhvervspolitikeren, landbrugskonsulenten med rentabilitetstavlen og gældsstatistikken. J. C. Christensen var som politisk førertype gået af kurs, men ved sin død i 1930 stod han dog for mange, uanset politisk holdning, som et udtryk for visse bestandige træk i dansk væsen.

Oluf Krag måtte føle det som en udsøgt ære, at Ringkøbingkredsens jævne vestjyske vælgere ønskede, at han skulle efterfølge J. C. Christensen. Som regel foretrak Venstre den dygtige landmand for akademikeren; det var muligt for en håndværker- eller bondesøn at vende tilbage fra seminariet uden præg af at have sat sin oprindelse til, det var meget vanskeligere for den universitetsuddannede, der havde spist af den frugt, som bonden aldrig

ser, og derved var kommet på afstand af vælgerne. Når møllersønnen P. Munch og malersønnen O. Krag, begge doktorer udi filosofien og ufolkelige af type, kunne vinde tillid, ja, hengivenhed, på henholdsvis Langeland og i Vestjylland, da beroede det meget på respekten for deres overlegne indsigt og dygtighed. I Ringkøbing agtede man højt dr. Krag's forstand og hans tunge træk i det politiske selektøj. Han var blevet en for Venstre uundværlig mand. Han og Madsen-Mygdal stod som arvtagerne efter de gamle venstreførere.

J. C. Christensen er den politiker, over hvem der, nemlig i 1952, sidst er rejst en legemshøj statue, på torvet i Ringkøbing (statuen af Christmas Møller i Odense blev rejst året forinden). Han kan bære monumentet. På soklen kunne stå, men det gør der ikke: Han lyttede mere til sit folk, end han førte det, landets forsvar dog undtaget.

MINISTERIET TH. STAUNING I

J. F. N. FRIIS-SKOTTE   C. N. HAUGE   NINA BANG   N. P. L. DAHL
 F. H. J. BORGBJERG   TH. A. M. STAUNING   C. P. O. MOLTKE
 KR. M. BORDING   K. K. STEINCKE   L. RASMUSSEN   C. V. BRAMSNÆS

MINISTERIET TH. STAUNING I

(23. april 1924-14. december 1926)

Året 1920 var et skelsår i dansk politik. Nu var arven fra det 19. århundrede bragt i hus gennem de store reformer under eller straks efter den første verdenskrig, og en ny rigsgrænse mod Tyskland var draget i overensstemmelse med folkenes selvbestemmelsesret. Groft sagt: bagude lå idépolitikken, forude den økonomiske politik, der ikke drejede sig om de gamle forfatningsspørgsmål, og som delvis havde sin oprindelse i, at mange lande i 1914-20 var kommet i en bevægelse, som fortsatte ud over fredsslutningen. Den vedblivende urolige verden og en vis udvidelse i opfattelsen af statens naturlige funktioner rejste nye opgaver for lovgivningen. Efter krigen syntes liberalisme og socialisme nok at stå skarper over for hinanden end før, men inden længe fremtvang udviklingen en blandingsøkonomi.

I 1920 var „labour“ blevet en magt i Danmark. Socialdemokratisk Forbund talte 116.000 medlemmer fordelt over 859 lokale foreninger, og partiet opnåede ved årets sidste folketingsvalg, efter Nordslesvigs indlemmelse, 32% af stemmerne; samtidig omfattede De samvirkende Fagforbund (LO) 279.000 af i alt 362.000 organiserede arbejdere. Den socialdemokratiske presses daglige oplag var ca. 175.000 ekpl. Anselige kooperative foretagender og et landsomfattende oplysnings-

forbund var under vækst. I banksammenbruddenes år efter 1920 blev det en stor fordel for Socialdemokratiet, at det ikke mere, som i 1913-20, havde noget medansvar for regeringen, nemlig som en del af det daværende ministerium C. Th. Zahles basis, men tværtimod stod i skarp og højlydt opposition til ministeriet Neergaard; dette forhold gjorde også, at kommunisterne ikke kunne få bid; partiet var foreløbig ikke truet på sin venstre fløj.

Socialdemokratiet blev ved folketingsvalget den 11. april 1924 tingets største parti og fik tilslutning fra 36,6% af de stemmende vælgere, altså af mere end en tredjedel. Det var herefter naturligt, om styret gik over til dette, det stærkeste parti. En så stor politisk, økonomisk og kulturel bevægelse kunne ikke give afkald på regeringsmagten, hvis denne tilbød sig. Ganske vist, da Socialdemokratiets program havde et tysk, d. v. s. marxistisk, forlæg, opfattede partiet sig længe som et klasseparti, hvis opgave det var, stående over for hele den øvrige „reaktionære masse“, at føre klassekamp. Så sent som i 1908 havde partiets kongres afvist enhver tanke om, at det kunne deltage i dannelsen af et ministerium, før partiet havde absolut flertal i Folketinget, og året efter udtalte den ansete socialdemokrat K. M. Klausen, at der mellem hans parti og de øv-

rige bestod ikke en grads-, men en væsensforskkel, „en dyb kloft, som ikke lader sig udjævne.“ Men i praksis havde Socialdemokratiets politik ingenlunde formet sig som et revolutionært arbejderpartis. Ethvert politisk parti er, om det er sundt, undergivet en udvikling, og denne var for længst begyndt. Fagforeningerne blev ved det store forlig efter lockouten i 1899 et anerkendt led i produktionslivet, og socialdemokrater deltog tidligt i det kommunale arbejde, altså i forvaltningen af en betydelig del af det danske samfundsliv. Karl Marx havde stadig sine disciple også i Danmark, men på trekvart århundredes afstand måtte langt de fleste socialdemokrater indromme, at udviklingen var gået ham imod; den havde ikke udskilt et stort, håbløst proletariet, stående over for et fåtal af rigmænd, men tværtimod i kraft af politiske og sociale reformer haft en klasseudjævnende tendens; det liberalistiske samfund havde vist sig langt mere brugbart, end Marx havde forudset. Arbejderne var blevet kolonihaveejere, der om søndagen hejste Dannebrog. For hver ny socialdemokratisk kongres steg flertallet mod den principielle oppositionspolitik mod det bestående samfund. Arbejderne var nu også ved at blive fortrolige med den ved forholdstalsvalget opståede større partideling med efterfølgende samling i regeringskoalitioner, der endes om et vist foreløbigt fællesprogram. F.J. Borgbjerg havde længe arbejdet på at gøre Socialdemokratiet til et folkeparti; den store indflydelse, partiet udøvede i tiden 1913-20 som halvt regeringsparti med Th. Stauning som først kontrolminister, derefter leder af Indenrigsministeriets afdeling for sociale sager, havde givet det smag for magt, og endelig var partiet nu modnet til at overtage centraladministrationen også derved, at det blandt sine politikere talte akademikere som C.V. Bramsnæs, K.K. Steincke, Nina Bang og P. Dahl. Uden for Danmarks

grænser var socialdemokraten Philipp Scheidemann i 1919 blevet præsident for Tysklands første republikanske ministerium, og i England dannedes i 1924 den første arbejderregering under J. R. MacDonald.

På Socialdemokratiets kongres i Odense i september 1923 fik hovedbestyrelsen den fornødne bemyndigelse til i givet fald, nemlig hvis resultatet af førstkommende valg tillod det, at træffe den endelige afgørelse om dannelse af et socialdemokratisk ministerium. Denne bemyndigelse var principielt betydningsfuld, fordi den medførte, at partiet fremtidig ville – og måtte – tage de fulde konsekvenser af sin parlamentariske stilling og i sit politiske arbejde, herunder sin agitation, undergive sig det samme ansvar som ethvert andet parti. Ved samme lejlighed vedtoges et vidtspændende arbejds- og valgprogram. Vægten var lagt på det aktuelle: foranstaltninger mod erhvervskrisen, kronefaldet og den samfundsskadelige spekulation, dertil en lang række sociale forbedringer. § 16 indeholdt den principielle socialistiske politik, beholdt en fjernere fremtid:

„Forsikringsvæsenet samt monopollignende industrier og importvirksomheder overtages af staten eller underkastes effektiv kontrol til sikring af borgernes interesser. For alle erhvervsgrøner tilvejebringes en offentlig kontrol med adgang til regulering af avancer og priser. Arbejdernes medbestemmelsesret i bedrifterne sikres.“

Programmet opstillede store mål med henblik på fremtiden, men det gav samtidig frie hænder til en opportunistisk regeringspolitik under mindretalsvilkår.

Efter Socialdemokratiets store valgsejr den 11. april indgav Venstres regering få dage efter sin demission, og N. Neergaard rådede kongen til at forhandle med Th. Stauning, hvem det straks blev overdraget at danne et nyt ministerium. Der blev altså ikke, som al-

tid siden ved regeringsskifter, konfereret med de forskellige partiformænd. Kong Christian X ville åbenbart ikke risikere, Socialdemokratiet fik det indtryk, at han søgte at forholde partiet regeringsmagten. Monarken og det store arbejderparti mødtes jo nu for første gang efter det politisk bevægede år 1920 med dets farlige Påskekrise, der havde ført hovedstaden til revolutionens rand. I Socialdemokratiets omdømme var kongen kun „det lønede overhovede for kapitalistsamfundet“, og ved den grundlovsændring, som genforeningen med Sønderjylland nødvendiggjorde, havde partiet foreslået, at Danmark blev en republik efter schweizisk mønster. Dette kunne forkomme drabeligt, men så man nærmere til, var spændingen mellem kongemagten og det nye regeringsparti væsentlig mindre, end mange formodede. Christian X havde i det truende 1920 utvivlsomt indset, at der ikke kunne regeres mod arbejderne, hvis samfundsbalancen skulle sikres, og ansvaret for den politik, som førte til Påskekrisen, har han meget mere placeret hos Det radikale Venstre end hos socialdemokraterne, der vel i det hele stod ham nærmere end de radikale, over for hvis ledende mænd han nok har haft en vis usikkerhedsfølelse. Den jævne danske arbejder, det vidste han, hvad var! På sin side havde Th. Stauning under den alvorlige krise med omhu undgået at fornærme Christian X personlig, utvivlsomt for at lette et fremtidigt samarbejde med ham og for ikke at øge sine fjenders tal i de dele af befolkningen, der så op til kongemagten. Socialdemokratiet var republikansk, ja vel, men partiet arbejdede på forfatningens grund, og så længe kongen holdt sig inden for forfatningens rammer, var han statens øverste embedsmand, og som sådan ville partiet behandle ham. Ifølge en kongresbeslutning i 1908 kunne socialdemokrater ikke deltage i fyrstelige fester, og i årene efter Påskekrisen havde arbejderpartiets

mænd ikke vist sig ved hoffet, men efter regeringsdannelsen i 1924 blev det fastslået som en selvfølge, at de socialdemokrater, der som medlemmer af regeringen eller indehavere af andre høje stillinger af forfatningen var henvist til at stå i berøring med kongen, overholdt de sædvanlige „høflighedsformularer“. „Kongen overholder over for vore repræsentanter høflighedens regler. Vi gør gengæld“, skrev „Social-Demokraten“, da bladet skulle forklare nogle knurrende læsere den respekt og høflighed, som ledende socialdemokrater efter 1924 viste kongehuset.

Th. Stauning havde sikkert gerne set, at Socialdemokratiet var trådt i regeringssamarbejde med Det radikale Venstre, tilsammen havde de to partier et flertal på 75 mod 73, men til forhandlinger derom kom det ikke. Det kan derimod nok siges, at ministeriet hvilede på et parlamentarisk flertal, hvori Det radikale Venstre ved en underforståelse indgik; men netop kun ved en sådan, og betingelsen var, at der blev ført en demokratisk venstrepolitik, ikke en socialistisk. Ved valget den 11. april 1924 var vel krigsårenes socialdemokratisk-radikale flertal genopstået i Folketinget, men nu således, at Socialdemokratiet indehavde næsten tre gange så mange mandater som Det radikale Venstre. Efter dettes nederlag i 1920, der var så stort, at man med grund kunne frygte, partiet langsomt ville visne af mangel på stigende safter i stammen, havde Ove Rode slidt for at genvinde det tabte, og han havde i erindring om de farlige generalstrejkedage holdt partiet på passende afstand af Socialdemokratiet og fagforeningerne. Det var nok klogt at se, hvorledes det første socialdemokratiske regeringseksperiment ville løbe af. Også fornemmelsen af den principielle forskel mellem et socialistisk arbejderparti og et borgerligt radikalt Venstre mærkedes stærkere nu, da Socialdemokratiet var „kommet til magten“ for første

gang. Edvard Brandes skabte den kolige formel: „Nok støtte, men ikke styrke, dog heller ikke styrte“. Brandes kunne dog også berolige sine partifæller med den bemærkning, at socialdemokraterne ikke var „ulve eller bjørne, der rasede, men jævne danske husdyr, der græssede“.

Th. Stauning, der var selvskreven som chef for det første socialdemokratiske ministerium, der altså blev en mindretalsregering, sammensatte sit kabinet således: Statsminister og minister for industri, handel og søfart: Th. Stauning; udenrigsminister: Carl Moltke; finansminister: C. V. Bramsnæs; indenrigsminister: C. N. Hauge; justitsminister: K. K. Steincke; undervisningsminister: Nina Bang; kirkeminister: P. Dahl; forsvarsminister: L. Rasmussen; minister for offentlige arbejder: J. Friis-Skotte; landbrugsminister: Kr. Bording; socialminister: F. J. Borgbjerg.

Ikke mindre end seks af den første socialdemokratiske regerings medlemmer var akademikere eller måtte regnes som sådanne. Derimod havde fagforeningerne ingen direkte repræsentation, men fem af ministrene havde dog på et tidligere livstrin, deraf tre som typografer, stået i fagforeninger. Alligevel var det helt klart Th. Stauning personlig, der stod den egentlige arbejderklasse nærmest og gav ministeriet dets karakter af at være en arbejderregering. Ved sammensætningen af sit ministerium havde Stauning først tænkt på de ældre, fremtrædende socialdemokrater i Folketinget, F. J. Borgbjerg, L. Rasmussen og C. N. Hauge; yngre som rigsdagsmænd, men sagligt stærke var Nina Bang, K. K. Steincke, Bramsnæs, Friis-Skotte, P. Dahl og Bording. Alle ministrene undtagen grev Moltke var medlemmer af Rigsdagen, fire af Landstinget. Det tidligere Handelsministerium blev nu udvidet og fik navnet Ministeriet for Industri, Handel og Søfart, almindelig kaldt Erhvervsministeriet, og derved at regeringschefen selv

overtog dette ministerium forkyndtes, at den første socialdemokratiske regering anså erhvervsspørgsmålene for tidens vigtigste. Industrien har ikke ugerne set, at Th. Stauning overtog Erhvervsministeriet; i tiden 1929-24 havde han været sit partis robuste ordfører i den økonomiske politik og vist sig lydhør over for forskellige former for krisehjælp; han var ikke doktrinær frihandelsmand. Af partiets andet store navn, F. J. Borgbjergs overtagelse af det nyoprettede Socialministerium fremgik, at der ville blive lagt megen vægt på en udbygning af den sociale lovgivning.

Socialminister Borgbjerg er så ofte omtalt i denne fremstilling, at han på dette sted ikke behøver nogen præsentation. Hans Socialministerium var opstået ved, at en række sager udskiltes fra Indenrigsministeriet. Ældst af de øvrige „gamle“ var Laust Rasmussen. Det var en given ting, at han skulle være forsvarsminister eller snarere afrustningsminister. Han stod på afrustningspolitikens yderste fløj, havde siden 1917 været sit partis ordfører i militærspørgsmål og som medlem af militærkommissionen af 1919 udført et stort arbejde. Han var svoren „antimilitarist“, som østjyde vel også påvirket af Lars Bjørnbaks tanker, krigsmodstanderen fra 1864. På baggrund af den internationale retsorden, som Folkeforbundets oprettelse gav løfter om, kunne hans „Ned med våbnene!“ synes at være et ikke ganske illusorisk krav.

*

Laurits (Laust) Rasmussen (1862-1941) var født i Højrum ved Fredericia som søn af en tækkemand og brolægger. Han havde det held i landsbyskolen i H. S. Barsøe, fader til stiftsprovst P. Barsøe, at møde en enestående dygtig lærer, som han altid i første række takkede for, at han „så nogenlunde havde været i stand til at gøre fyldest i de skiftende stillinger“. Laust Rasmussens hjem var, trods de

små kår, konservativt, og han lærte da også typografien på højrebladet i Fredericia, men da han blev forlovet ind i en stærkt socialdemokratisk gren af den stedlige familie Honoré, sluttede han sig til Socialdemokratiet, ikke som et offer på kærlighedens alter, men „af dyb og fast overbevisning“. I 1886 var han medstifter af Socialdemokratisk Forbund i Fredericia, og kort efter ledede han erobringen af arbejdernes begravelseskasse fra byens konservative. Han synes i disse tidlige år at være blevet etisk rystet af uligheden i samfundet; han har følt sin medmenneskelighed krænket. For ham var der intet større i verden end den lille mands hjerte.

Oppe i Århus havde den gamle typograf Harald Jensen i 1884 oprettet dagbladet „Demokraten“, der under hans kloge ledelse blev et af Socialdemokratiets gode bladforetagender; i 1890 blev han som den første socialdemokrat valgt i en landkreds. På Harald Jensens opfordring flyttede Laust Rasmussen samtidig til Århus for at blive sætter på „Demokraten“, men han blev snart mere end det, nemlig „Kong Harald“s håndgangne mand, agitator i Østjylland og bidragsyder til avisen, formand for fagforeningerne i Jyllands hovedstad, under alt dette altid passende sin pipe. Da „Demokraten“s aflægger i Horsens i 1898 blev et selvstændigt dagblad, blev Laust Rasmussen redaktør af „Horsens Social-Demokrat“, hvad han var indtil 1918, da han valgtes til statsrevisor og bosatte sig i København; som redaktør og som medlem af byrådet (siden af Købstadforeningens bestyrelse) medvirkede han stærkt til Horsens' demokratisering. I nærheden af hans barndomshjem lå opdragelsesanstalten Landerupgård, en tvillinganstalt til Flakkebjerg. Allerede som dreng havde han hørt foruroligende rygter om den måde, hvorpå eleverne blev „opdraget“ på Landerupgård, og som redaktør fik han anledning til at undersøge forholdene på de to anstalter nær-

mere. Resultatet tilskyndede ham til at søge foretræde hos den ham personlig ubekendte justitsminister P. A. Alberti. Dette må være sket omkring 1906, og skønt Alberti på dette tidspunkt havde mere end nok at se til, lod han straks foranstalte en undersøgelse, med det resultat at begge forstandere blev afskediget. Laust Rasmussen lovpriste altid Albertis hjertelag for børn, der led ilde.

L. Rasmussen blev allerede ved valget i 1892, da han endnu stod ved sættekassen i Århus, Socialdemokratiets kandidat i Fredericia. Han var en vindende, lunerig taler, hans argumentation var indtrængende, han kunne også være skarp, men dog aldrig mere end at man beholdt indtrykket af en venuesæl mand. Th. Stauning, der under valget i 1892 opholdt sig som ung cigarsorterer i Fredericia, hørte ham med begejstring. I sin barndoms købstad måtte Laust Rasmussen politisk begynde helt nede på bunden, han fik kun 59 stemmer, men ved de følgende valg gik det bestandig fremad, og i 1906 erobrede han om-sider Fredericia, som var i hans hånd, en enkelt periode undtaget, indtil han i 1935 nedlagde mandatet. Allerede i 1908 blev han medlem af Folketingets finansudvalg, i 1917, da Th. Stauning var kontrolminister, sin gruppes storpolitiske ordfører, i 1919 for en tid gruppeformand. Ministeriet Staunings forsvarsminister havde da ved sin udnævnelse en anelig position på Rigsdagen; dertil var den hyggelige mand med „snorketræt“, der altid havde en god historie ved hånden, afholdt af alle.

*

Indenrigsminister Christen Nielsen Hauge (1870-1940) var en af sit parti højt fortjent mand. Han var født i en lille gård på Limfjordsøen Fur, der var så afsondret, at i hans barndom beboerne endnu gik i „nationaldragt“. Hauge blev udlært som snedker, ar-

bejdede derefter forskellige steder i Jylland og gik 1891-93 „på valsen“ gennem Tyskland, Østrig, Schweiz og Italien, idet han brugte sine øjne så godt, at landevejen og byerne ved den for ham blev en slags universitet. Kundskabs-hungrig som han overhovedet var, tilbragte han efter hjemkomsten et par vintre på Askov, hvor han kom til at stå Jacob Appel nær. Askov blev en forskole for adskillige af Socialdemokratiets mænd. I 1896 nedsatte C.N. Hauge sig som snedkermester i Esbjerg, hvor han blev formand for den socialdemokratiske partiforening og i øvrigt på egen hånd fortsatte sin læsning. Skønt hans værksted trivedes, afviklede han det i 1898 og lod sig knytte som medarbejder til den nyoprettede „Vestjyllands Social-Demokrat“ under J.P. Sundbo. Fra nytår 1899 blev Esbjerg købstad, og som medlem af det første byråd deltog Hauge dygtigt i den administrative omlægning. I rådet sad også konsul L.D. Lauritzen, der vel havde betydet mere for Esbjergs vækst end nogen anden, og mellem de to mænd sluttedes et personligt forbund, der frem i tiden fik økonomisk-politiske følger navnlig for skibsfarten, skønt Lauritzen kom i en spændt modsætning til Socialdemokratiet i Esbjerg.

C.N. Hauge var af skikkelse og fremtræden en anselig mand, der uvilkårlig samlede tillid og derfor fik store opgaver. I 1902 blev han forflyttet til Rønne som redaktør af den nyoprettede „Bornholms Social-Demokrat“. Enhver vidste, at der på Bornholm med dens for oen ejendommelige bondearistokrati og til gengæld fattige småkårsstand – det var, som om mellemlaget manglede – forestod ham en besværlig opbygning, så meget mere som han jo var „derovrefra“. Men både gennem sin avis, sin mundtlige agitation og sit arbejde i byrådet, hvori han også her snart fik sæde, blev det bornholmske Socialdemokrati efterhånden så stærkt, at Rønnekredsen i 1909 kunne sætte Hauge ind i Folketinget. Under

verdenskrigen måtte han gøre turen Rønne-København mellem både faste og løse miner. Som medlem af Ove Rodes Overordentlige Kommission af 7. august 1914 samarbejdede han med mænd som Christopher Hage, M. P. Friis, Kr. Riis-Hansen og L. V. Birck og øgede derved sin samfundsøkonomiske indsigt, nu som før støttet gennem egen læsning. Hauge var måske hovedmanden for, at spiritusbeskatningen i 1917 blev meget betydelig forhøjet uanset frasen om „den fattige mands snaps“. I hans barndom havde drikkældighed været ret udbredt på Fur; i en kvindelig slægtningens aftægt indgik, at hun skulle have 50 potter brændevin om året, en ration leveret hver søndag morgen – hvorefter hun ikke var ædru mere den dag. Hauge har med glæde set, at salget af akvavit og brændevin, der i 1916 androg 32 mill. flasker, i 1919 var faldet til 2½ million. Erfaringerne fra krigstidens samfundskontrol med produktion og omsætning – selv arbejdede han særlig med sukkeret og brændslet – mærkede for stedse hans politiske holdning; i 1919-20 var han en af dem, der stærkest tog til orde for en begrænsning af den alt for store import. Fra 1919 til afviklingen i 1921 var Hauge Den overordentlige Kommissions næstformand, og han følte sig såret, da dens ofte hårdt slidende medlemmer blev likvideret ved en intetsigende takkeskrivelse på nogle få linjer.

Da Emil Marott i 1920 blev ekskluderet af Socialdemokratiet, fordi han ønskede Flensborg til Danmark uanset folkeafstemningens resultat, og fordi han bidrog til at fremkalde den situation, der førte til ministeriet Zahles afskedigelse og Påskekrisen, opstod der en vis opløsning i Socialdemokratiet i Odense, hvor han både var redaktør af „Fyns Social-Demokrat“ og folketingsmand; flere hundrede fulgte Marott ud af partiet og gik til dels til kommunismen, ligesom også fagforeningerne var angrebet. I denne faretruende situation flyt-

tede C.N. Hauge, opfordret dertil af partiet, fra Ronne til Odense, og det lykkedes ham som ny redaktør af „Fyns Social-Demokrat“ samt fra september 1920 som folketingsmand for Odense 1. kreds at stabilisere partiforholdene i byen. I Folketinget var han fortsat både flittig og grundig, men som autodidakter jævnlig har for vane, ville han helst medtage alle enkeltheder i en sag, og hans taler blev derfor langstrakte. Alt i alt var det en af Socialdemokratiets førstemænd, der nu blev indenrigsminister.

*

Uden for partirangfølgen stod udenrigsministeren, grev Carl Poul Oscar Moltke (1869-1935). Han havde rod i den dansk-tyske helstat, der rakte til Elben; farfaderen var ingen ringere end den konge- og statstro gehejme-statsminister Carl Moltke-Nütschau, „den danske slesvigholstener“ (I, s. 27-28 f.), der til det yderste havde søgt at holde sammen på monarkiet og dog måtte se det lemlæstet i 1864. For denne helstatens store tjener havde den østrigske statsdannelse, hvorved jo flere nationaliteter var samlet under kejseren i Wien, stået som en model i det store for, hvad det dansk-tyske monarki var i det mindre. Dette har vistnok stærkt medvirket til, at sønnen, udenrigsministerens fader, grev Adam Moltke, i en årrække efter 1848 var major i den østrigske hær; han levede i øvrigt i København til 1913, hvor han, kristelig sindet, var formand for natmissionen (I, s. 437) og holdt åbent hus for kristne studenter. Udenrigsminister Carl Moltke var født i Görz, hvor faderen da var garnisoneret – det kom efter første verdenskrig under Italien. Han var i det hele kosmopolitten i det ellers hjemmegroede socialdemokratiske ministerium; moderen var en grevinde Capizucchi di Cassini, og han havde i 1907 i Massachusetts ægtet Cornelia van Rensselaer Thayer, en dame af

en gammel Bostonfamilie. Den i datiden kendte officer, væddeløbsrytteren og ballonføreren, grev Frederik Moltke (fader til overpræsident Carl Moltke, f. 1907) var en yngre halvbroder. Udenrigsministeren ansås for en velstående mand.

Grev Carl Moltke var oprindelig marineofficer; 1894 havde han som premierløjtnant ledet en opmålingsekspedition til Grønland og gjorde siden tjeneste i den franske marine. Efter at have pådraget sig en hofteskade, der medførte, at han altid måtte gå med stok, overgik han 1897 til udenrigstjenesten; her førtes han over London, Berlin og Rom til Washington, hvor han blev gesandt i 1908. Da J. H. Hegermann-Lindencrone, der siden systemskiftet som dansk gesandt i Berlin havde søgt at fjerne Tysklands dybe mistillid til Danmarks hensigter, i 1912 afgik, blev Carl Moltke hans efterfølger. Allerede som legationssekretær i den tyske rigshovedstad havde han vist klog forståelse af det dansk-tyske forhold. Den kundskabsrige og forhandlingsdygtige mand, af fremtræden aristokrat og bærer af et også i Tyskland anset navn, gjorde „en god figur“ i det wilhelmske Berlin. Han udmærkede sig ved at være pligtopfyldende til det yderste og ved sin realitetssans. Hans personlige forbindelser var meget omfattende. I den vanskelige tid før verdenskrigens udbrud og i de farlige augustdage i 1914 handlede Carl Moltke i Berlin i nøje overensstemmelse med ministeriet Zahle-Scavenius' neutralitetspolitik. Han havde høje tyske statsmyndigheders fortrolighed og skal ifølge Frantz von Jessen på rette sted have foreslået, at der blev uddelt rigeligt med jernkors (en militær udmærkelse) til de danske sønderjyder, der i første verdenskrig kæmpede under Tysklands faner, for derved at forsone dem med deres skæbne; dette koldsindige forslag hindrede dog ikke, at den danske gesandt også gjorde sin indflydelse gældende for at lette det natio-

nalpolitiske tryk på de nordslesvigske hjem, hvorfra soldaterne var udgået.

Det antages, at grev Carl Moltke mente, at Tyskland ville vinde krigen; da det gik modsat, og det danske Sonderjylland selv rejste kravet om en genforening, skete henvendelsen til Danmark ikke direkte, men gennem gesandten i Berlin, da sonderjyderne jo vedvarende stod som tyske statsborgere. Som aristokraten grev Moltke havde været *persona grata* i det tyske kejserrige, blev han også en velset mand i Eberts og Scheidemanns republik.

Moltke havde som gesandt i Berlin på dansk side været forhandlingsleder forud for traktaten af 10. april 1922 mellem Danmark og Tyskland om ordning af de spørgsmål, der var opstået i forbindelse med Nordslesvigs overgang fra tysk suverænitet til dansk. Traktaten omhandlede overvejende praktiske sager som vandløbs- og digeforhold, men også tilbagegivelse af Nydambåden, Havslundstenen og Istedloven blev drøftet, de sidstnævnte emner uden resultat. Et tysk ønske om en mindretalstraktat modsatte Danmark sig på det bestemteste. Danmark ville ikke påtage sig nogen over for Tyskland bindende forpligtelse vedrørende behandlingen af det tyske mindretal i Nordslesvig, fordi Berlin (Kiel) derved erhvervede en ret til at blande sig i forhold, der angik danske, om end tysksindede, statsborgere. De historiske spor skræmte! Denne kant ønskede Danmark derfor at holde helt ren. Under forhandlingerne på fredskonferencen i Paris i 1920 var den danske delegation blevet spurgt om, hvilken stilling et tysk mindretal efter en grænsedragning ville få. Hertil havde man lykkeligvis fra dansk side kunnet svare, at i henhold til Danmarks allerede bestående lovgivning blev alle borgere i den danske stat behandlet og nød rettigheder efter samme liberale og demokratiske principper, og at en tysk minoritets ret til at betjene sig af sit eget sprog, også i skolen, derfor som

en selvfølge ville blive respekteret uden at være traktatfæstet.

Grev Carl Moltkes overtagelse af udenrigsministerposten i Staunings regering var en betydelig vinding for Socialdemokratiet, uanset at han kun indtrådte som fagmand; han var politisk uafhængig. Grev Moltke havde i 1914 købt Christiansholm ved Hvidore, et landligt rigmandshus fra den glimrende handelstid under Frederik V. — Posten som udenrigsminister var den eneste, Stauning forelagde sin hovedbestyrelse til beslutning; de øvrige navne havde han hentet op af sin vel allerede anlagte „lommebog“.

*

Ældst af de politisk „unge“ ministre var Nina Henriette Wendeline Bang (1866-1928). Hun var født i Kastellet i København som datter af en stabshornblæser og senere krigsråd; hun var dog kun fire år, da faderen forflyttedes til Kronborg. Denne lille magistrale dame med det stramme, hvide hår og de skarpe lorgnetter lignede, hvad man forhen kaldte en institutbestyrerinde. I 1920'erne sad Nina Bang i Landstinget på en plads ikke langt fra sin broder, fysikeren, professor H. O. G. Ellinger. Sjældent er et søskendepar faldet så forskelligt ud, bortset fra skikkelsen. Hjemmet i Helsingør var grundkonservativt. Medens sønnen arvtog dets ånd og fra helt ung tilhørte Højre, for hvilket parti han blev en kraft- og humorlydt agitator, navnlig i forsvarssagen, blev datteren i halvfemserne grebet af socialismens idé, og, siger hun, „alt blev drejet omkring i mig“. Som pige havde hun været stærkt religiøs, nu blev hun, hvad man dengang med nogen gru kaldte fritænker.

Nina Bang tog magistergraden i historie 1894 og lærte under studiet den seks år yngre, men tidligt afdøde socialistiske historiker og politiker Gustav Bang at kende. Nina Ellinger læste sammen med ham Karl Marx' skrifter

og tilegnede sig den materialistiske historiebetragtning. Fortid og fremtid blev derved ny for hende, de to unge historikere steg hånd i hånd mod marxismens lys og indgik ægteskab i 1895. Nina Bang var altid doktrinær, romantisk-doktrinær, i den forstand at hun i Socialdemokratiets program så en „helhedsløsning“; derfor var hun hverken kvindesagskvinde eller fredssagskvinde i sædvanlig forstand; alt dette og mere til ville blive menneskene givet, når socialismen blev virkeliggjort.

Nina Bang underviste i nogle af Københavns højere skoler, og i 1898 blev hun knyttet til „Social-Demokraten“, hvor hun i de første år navnlig skrev om udenrigspolitiske emner, men efterhånden mest om økonomi og handelspolitik. I fagbladet „Journalisten“ for 1913 har hun forklaret denne drejning:

„Det traf sig . . . omkring ved århundredskiftet, at jeg i et selskab til bordherre havde en bekendt københavnsk overretssagfører, som netop da var stærkt optaget af driften af et kalkbrud – han fortalte mig om de store forventninger, han stillede til det, og nævnte bl. a. også, at Fakse Kalkbrud ganske vist kun gav 4 %, men at dette jo slet ingen målestok var for den *virkelige* fortjeneste, fordi et sådant tal jo kunne stige eller synke, eftersom man satte kapitalen højt eller lavt. For mig, hvis væsentligste virksomhed det indtil da havde været at studere historie og undervise i historie, var min bordherres let henkastede ord som en åbenbaring, og jeg forstod i samme øjeblik, at han her havde rørt ved et hovedpunkt imellem kapital og arbejdere, og at kunne det lykkes – ikke at påstå, men at bevise, at det var således, som han sagde, da ville arbejdsgiverne få slået det våben ud af deres hænder, som jeg under min færden i Socialdemokratiet stadig hørte tale om, det nemlig, at de brugte aktieselskabernes beskedne dividender til at godtgøre, at arbejdslønnen ikke kunne forhøjes. Så overraskende var min bordherres ord for mig, og så måbende må jeg have set ud, at han faderligt tog sig af min belæring under resten af måltidet.“

Efter grundige studier, herunder gennemgang af visse hovedstadsblades økonomiske

stof gennem 30 år, nåede Nina Bang til den overbevisning, at aktieselskabernes dividender ganske rigtigt intet havde med arbejdets virkelige udbytte at gøre, men at de vekslede efter finanspolitiske formål, at de ofte med vilje blev holdt nede for at skjule arbejdsudbyttet eller blev vilkårligt forhøjet, for at kursene skulle stige og en fordelagtig afsætning af aktierne lettes. I de første fire, fem år efter århundredskiftet skrev hun en række artikler om kapitaliseringsforhold og udbytteforhold, idet hun søgte at underbygge sin journalistik med historisk og statistisk dokumentation. Hun belyste især de selskaber, der fabrikerede sukker, papir, tændstikker, cikorie, øl, og en række jernselskaber. Det hændte, at hun fandt udskejelser hos kapitalen, hvor der ingen var, men da hun efter første verdenskrigs afslutning, efter 12-15 års pause, genoptog sine analyser, var hun og professor L. V. Birck de mest frygtede i tafelrunden omkring Emil Glückstadt. Hun fremdrog skjulte transaktioner, der havde givet „guldhøst“, suget fra tusinder af hjem“.

Pausen i Nina Bangs arbejde som dagblads-skribent skyldtes hendes store interesse for økonomisk historie. I Rigsarkivet havde den unge magister set Øresundstoldens gamle regnskabsprotokoller, og det stod hende snart klart, at man her havde en nøgle til Nordeuropas ældre handelshistorie. Denne told var jo gennem århundreder blevet opkrævet ved Helsingør, hendes barndoms by, og dens grundelse var oprindelig blot den magt, der beroede på, at Danmark indtil 1660 var herre over begge sundbredder, men det lod sig siden også høre, at landet dog tændte fyr for skippernes farlige sejlads Skagen rundt over det sortladne Kattegat. Øresundstolden blev som bekendt afløst i 1857 mod en kapitalerstatning på 67 mill. kr., især på grund af det traditionsløse Amerikas oprør mod den (I, s. 220 f.). Ti år forinden havde denne told indbragt

4,7 mill. kr. af en samlet statsindtægt på 18 millioner.

Nina Bang så, at de gamle regnskaber, der tidsmæssigt fortløbende gennem sekler viste sejladsens omfang og retning ved indløbet til og udlobet fra Østersøen, de fortoldede varers art og pris, var et enestående historisk materiale. Heraf kunne aflæses, som hun selv sagde, „det store drama, der udspillede i Det botniske Hav gennem århundreder“, landes stigen og fald. Med Carlsbergfondets støtte udsendte hun 1906 og 1922 „Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660“, idet hun ved opstillingen brugte det samme princip, som Statistisk Departement anvendte i sine tabelværker. Da opgaven i grunden meget mere angik Englands, Hollands, Hansestædernes og Balticums handelshistorie end Danmarks, stillede i 1912 en række stater og korporationer 150.000 Reichsmark til rådighed for arbejdets fortsættelse; men i 1924, da fru Bang blev medlem af regeringen, måtte hun opgive sin personlige beskæftigelse med de gamle toldregnskaber. Som historisk kilde agtes de vistnok ikke så højt som tidligere, bl.a. fordi der også dengang var „toldere og syndere“, dog højt nok til at hun æres som forsker.

Nina Bang var i 1903 indvalgt i Socialdemokratiets hovedbestyrelse, 1913-18 var hun medlem af Københavns Borgerrepræsentation og i 1918 blandt det første hold af kvinder, som rykkede ind i Landstinget. Her var hun sit partis ordfører i bank-, handels- og skattesager. Det havde derfor været naturligt, om Th. Stauning, da han dannede sin første regering, havde gjort fru Bang til handelsminister; men dels stod landet over for en deflationskrise, der krævede, at statsministeren selv overtog det nyoprettede erhvervenes ministerium, dels ville disse samme erhverv måske have skuttet sig ved at se sig henlagt under den gamle økonomiske detektiv Nina Bang.

Hun overtog da Undervisningsministeriet i Staldmestergården.

*

Det har været Th. Stauning magtpåliggende, at Kirkeministeriet blev et stille sted, for han vidste, at hvis der, som han sagde, gik „rav“ i kirkepolitikken og de religiøse modsetninger, var virkningerne uberegnelige. Blandt sine partifæller havde han dog en mand, der af natur var en nøler og tøver, ikke tilhænger af udfordrende reformer, ej heller knyttet til bestemte „retninger“, og derfor særdeles egnet til at forestå et ministerium, i hvilket der helst intet måtte ske. Denne besindige mand var sognepræsten i Sædder ved Køge Niels Peter Lorentsen Dahl (1869-1936). Han var født i Sønder Bjært ved Kolding som søn af en toldbetjent; efter konfirmationen kom han i et par år ud som skibsdreng på en toldkrydser, og han sammensparede i denne tid 600 kr., der bidrog til, at han fik en præliminæreksamen. P. Dahl blev 1890 student fra Århus og bestod seks år efter den teologiske embedseksamen. Indtil 1907 var han sognepræst i den lille hedeby Brande. Han syntes en præst af den gammeldags type; hans rolige, hjælpsomme væsen og troværdige prædikener blev værdsat af hans sognebørn.

Da P. Dahl i 1907 blev sognepræst i Sædder, fik hans liv en drejning. Agitatoren F. J. Borgbjerg havde allerede i studenterårene vakt hans interesse for politiske spørgsmål, og hans menneskevenlige sinds sociale indstilling førte ham efterhånden til at sympatisere med Socialdemokratiet. En dag kom en lille stilfærdig mand med spidsklippet fuldkæg cyklende til lærerhjemmet i Vråby, Th. Staunings tilholdssted i Faksekredsen. Det var præsten i Sædder. Han sagde til lærer Einar Hansen, at han følte, Socialdemokratiet var det eneste parti, en kristen mand kunne slutte sig til, men hvorledes skulle han forholde sig? Lære-

ren rådede præsten til at yde sin støtte til partiet og satte ham i forbindelse med Stauning. Han blev i kredsen stillet for den vordende statsminister; det var dengang næsten uhørt, at en præst erklærede sig for socialdemokrat, forargelsen var stor. 1913 valgtes P. Dahl i Vordingborg selv til folketingsmand, men var ved sin udnævnelse til kirkeminister medlem af Landstinget. Da Dahl var den første præst i Socialdemokratiet og stod Stauning nær, var det naturligt, at han blev optaget i hans regering, men statsministeren har også været glad for at kunne lægge netop Kirkeministeriet i hænderne på en mand, hvis mod var „sagte og langsommeligt“, om end han ikke var nogen vante, hvad jo fremgik af hans både målbevidste og alvorsfulde livsforløb. I Sædder havde P. Dahl været sognerådsformand i 15 år.

*

Var det vigtigt for Th. Stauning at få den rette mand i Kirkeministeriet, var det rigtige valg af finansminister næsten en livssag for den første socialdemokratiske regering, for hvis modstandernes lønlige forventning om, at socialdemokrater ikke kunne holde orden i finanserne, bekræftede sig, ville det kunne komme partiet til skade for lange tider. Men Stauning havde den helt rigtige mand i lektor i socialpolitik ved Københavns Universitet, fuldmægtig i Statistisk Departement, siden 1918 landstingsmand C. V. Bramsnæs (1879-1965). Han var født i Ågerup ved Holbæk, i nærheden af Bramsnæsvig, som Carl Valdemar Christensen; faderen var skomager og lille husmand, men børneflokket var til gengæld meget stor. I 1908 tog sønnen navneforandring til Bramsnæs. Drengen havde vist megen læselyst og blev af den i offentlige forhold interesserede fader sat i typograflære i Holbæk, i øvrigt sammen med Viggo Christensen, Københavns senere overborgmester.

Det var gode år. „Vi vidste ikke dengang, at vi skulle være ulykkelige, vi havde endnu ikke læst Karl Marx“, sagde Bramsnæs mange år efter. Han var i de dage en stor sportscyklist, der modtog adskillige guldmedaljer af blik.

To bærende træk i C. V. Bramsnæs' karakter viste sig tidligt: hans kundskabstrang og hans sparsommelighed, den sidste en betingelse for, at han kunne tilfredsstille den første. Allerede som ung svend i Holbæk havde han lagt penge op for at kunne tage på Askov, hvor han opholdt sig et par vintre omkring århundredskiftet og selv mente, at han lærte en hel del. Han tænkte da på at blive journalist, men først ville han se sig om i verden og gik derfor som håndværkssvend en tur „på valsen“ gennem Mellem- og Sydeuropa. Det var ikke nogen let sag at interessere mestrene, fordi en dansk typograf jo måtte arbejde i et for ham fremmed sprog, men Bramsnæs havde som sædvanlig lidt penge i behold, og han fik i hvert fald set alt, hvad der var gratis i de store kunstbyer. Fra 1902 stod han på ny ved sættekassen, nu i København; lønnen var 23 kr. om ugen, nok til at han på ny kunne lægge penge op. På Askov var den unge typograf blevet klar over, at han var socialdemokrat, og i København indmeldte han sig i klubben „Karl Marx“, som Socialdemokratiets ledere mente var en jakobinerklub; ikke at han var særlig „rød“, men han ville opøve sin dialektiske evne, og dertil var debatterne i klubben velegnet. 1904-07 var han medlem af sin fagforenings bestyrelse. Under højskoleopholdet var hans nordiske interesse blevet vakt, og med nogle hundrede kroner i lommen foretog han i 1904 en kombineret cykle- og sørejse til Norge og Sverige; han var aldrig i tvivl om, at denne rejse fik betydning for ham i hans senere arbejde i den nordiske sags tjeneste. Året efter var han på Island i et fagforeningsanliggende.

Der er ingen „lang linje“ i C. V. Bramsnæs'

liv, således at forstå at typografen bevidst ville arbejde sig frem til at blive finansminister. Hans liv forløb i afsnit, der ikke havde andet fællestræk end hans kundskabstrang; hvert stadium var ham i og før sig nok, det skulle ikke bruges til noget videregående, det var intet mellemed, men ved en udviklingens logik eller dynamik trak det ene dog det andet med sig og efterlod fejlagtigt indtrykket af en ærgerrig, hastigt stigende trappegænger. I 1906 begyndte typografen at læse til studentereksamen uden anden begrundelse, end at han vel derved kunne lære noget, der på en eller anden måde kunne blive ham til gavn. Han tilegnede sig hele stoffet på to år, skønt han i alle ferier stadig arbejdede som typograf, lørdag nat desuden på „Nationaltidende“s trykkeri ved fremstillingen af søndagsnummeret. Herom har han selv kun haft at sige: „Det var det ikke, lektierne skulle jo også læses, men jeg klarede mig igennem“.

Da C.V. Bramsnæs i 1908, 29 år gammel, stod med en god studentereksamen, drev logikken ham til det statsvidenskabelige studium, der økonomisk blev muliggjort derved, at han blev natkorrekturlæser på „Social-Demokraten“. Skønt han i 1909 af sit parti lod sig presse til at indtræde i Frederiksberg Kommunalbestyrelse, havde han i 1914 slået sig til en meget fin statsvidenskabelig eksamen, endda han i 1912 var blevet familieforsørger. Han blev straks assistent i Statistisk Departement, samtidig med at han virkede som manuduktor. I departementet blev han beregner af de første pristal; pristallet spillede foreløbig kun en vis rolle ved forhandlingerne mellem arbejdsmarkedets parter om lønforhøjelser, men ved lønningsloven af 1919 blev pristalsregulering et fast led i lønningerne for statens tjenestemænd. I 1916 opfordrede Th. Stauning Bramsnæs til at oprette en aftenskole for fagforenings- og partimedlemmer, hvoraf siden Arbejdernes Oplysningsforbund med dets

vidtspændende virksomhed udviklede sig. Han kendte jo af egen erfaring værdien af kundskaber og blev oplysningsforbundets formand i 25 år.

I 1918 blev C.V. Bramsnæs, for ham helt uventet, inddraget i det politiske liv, nemlig da Rigsdagen i foråret 1918 skulle sammensættes efter den i 1915 demokratiserede grundlov. Han havde ikke gjort sig tanker om at komme på den liste, som hovedstadens Socialdemokrati skulle opstille over valgkandidater til Landstinget – han regnede med fast at være inde på embedsbanen – men det kom han alligevel, endda som nr. 1, og han blev derfor blandt det første hold, der i forsommeren 1918 rykkede ind på det nu genopførte Christiansborg. Han blev medlem af rigsdagsdelegationen til fredskonferencen i Paris 1919 og samme år delegeret ved den internationale arbejdskonference i Washington. I 1921 fik han overdraget et personligt lektorat i socialpolitik ved Universitetet. I Landstinget havde han betydelige ordførerskaber i Landmandsbank-sagen samt i den almindelige bank- og toldlovgivning. Det var da en velforberedt mand, som Th. Stauning overdrog det vanskelige Finansministerium, en mand med en helt usædvanlig energipræstation bag sig, og det skulle vise sig, at den tugt, han havde pålagt sig selv på sin livsvej, formåede han at underkaste også sine kolleger i regeringen.

Om aftenen den 3. april 1901, den dag, da det valg var afholdt, der førte til systemskiftet, var der trængsel i Arbejdernes Forsamlingsbygning i Romersgade i København. En ung kontorsekretær, Stauning, som kun få kendte, men som var så høj, at han kunne ses og høres af alle, oplæste valgresultaterne. I den tætpakkede sal sad også en jysk vognmandskusk ved navn Kristen Bordning; han havde aftenen forinden hørt Viggo Hørup tale i Lørups ridehus. Et nyt magtskifte skulle 23 år senere gøre partisekretæren og kusken til medlemmer af

landets regering, kontormanden endda til dens chef; herved indledtes et meget langvarigt og nært samarbejde dem imellem.

*

Kristen Mortensen Bording (1876-1967) var født i Kragelund ved Løsning i „de stærke jyder“s land mellem Horsens og Vejle, de pietistiske bønder, der vægrede sig ved at lade deres børn undervise og konfirmere efter Balles lærebog, men imod den officielle kirke holdt fast ved Pontoppidans „forklaring“ (katekismus) og Kingos salmebog. Bordings barndomshjem, en mindre bondegård, var dog grundtvigsk. I fem år gik han i Haurum skole, hvor S.P. Elkjær, fader til forfatteren Sigurd Elkjær, blev ham en god lærer og i øvrigt siden hans svigerfader. Sin sidste skolegang fik han i sit eget hjem, hvor forældrene oprettede en friskole; navnlig moderen var stærkt åndeligt og socialt interesseret. Som konfirmeret var han på efterskole i Odder og tjente siden som karl. Allerede i drengsårene fik han øje for de trange kår, der var beskåret fattige, skont arbejdsvillige mennesker; han ønskede større retfærdighed inden for samfundet; han blev som ung socialdemokrat, og da han ikke skjulte sin overbevisning, betragtedes han som et sort får i den bondeslægt, han tilhørte, dog ikke i sit eget hjem. I sin tidlige ungdom blev han også afholdsmand; mange år efter, når han som minister deltog i kongens taffel, gav han afkald på den berømte Røsenborg rhinskvind og drak i stedet sodavand.

Kr. Bording tog 1896-97 på den just oprettede Frederiksborg Højskole for at få sin horisont udvidet. Hans hovedlærere blev her Holger Begtrup og Thomas Bredsdorff. Det var en frisindet højskole, og skønt han var den eneste socialdemokrat blandt 85 elever, fik han lov at holde „Social-Demokraten“, dog halvt i smug – avisen måtte ikke ligge fremme i læsestuen. Især Bredsdorffs undervisning i historie og geografi blev en oplevelse for den

unge jyde. Hjemkommen fra højskolen blev Bording forkarl hos sin fader og kørte hver morgen „mælketur“. Skønt der på egnen blev oprettet en socialdemokratisk forening, savnede han politisk oplysning. En farbroder havde i København oparbejdet en vognmandsförretning med kørsel fra Toldboden og Frihavnen. Hos ham gik Bording i 1899 i tjeneste som kusk, ud fra den forudsætning at han i hovedstaden kunne deltage i mange og store møder, høre de førende politikere og endvidere få nærmere kendskab til de bagtalte fagforeninger. I København deltog han både i den faglige og politiske arbejderbevægelse, men forsømte ikke i sin fritid Arbejderne's Læseselskab eller teatrene, ligesom han på fodboldbanen så de første „engländerkampe“. Byen fristede ham, men han besluttede, at han ikke ville slippe arbejdet med jorden; han havde kærlighed til landbruget.

Bording var 25 år, da han i 1901 vendte tilbage fra København, og i 1901 købte han, idet hans forældre supplerede hans egen opsparing med nogle få tusinde kroner, i Bøgballe en naboejendom til sin faders gård. På de 24 tdr. land havde han en gæld på 18.000 kr., ikke uoverkommeligt. Da den kommunale valgret blev almindelig, indvalgte han 1909 i sognerådet, hvor han under krigen i kornnævn og andre reguleringsudvalg fik større indsigt i offentlig forvaltning og økonomi. Han var i øvrigt optaget af husmandsbevægelsen og det politiske liv; der blev holdt adskillige møder i hans hjem. I disse år var redaktør Laust Rasmussen i Horsens noget af en læremester for ham. Sin lille gård gjorde han alt imedens til et mønsterbrug. Skønt Bording, en mand med et stillfærdigt lune, var ængstelig, når han skulle betrede en talerstol, blev han i 1913 Socialdemokratiets kandidat i Givekredsen, hvor han dog måtte nøje sig med 149 stemmer; men i 1920 valgtes han i Herning; hans fædrene slægt stammede fra hedesognet Bor-

ding. På Christiansborg var han blandt de tilbageholdende, en i stilhed iagttagende mand, men dog meget virksom ved udførelsen af to lovforslag om erhvervelse af jord til oprettelse og udvidelse af mindre landbrug og om vilkår for overtagelse af jord i offentlig eje; hensigten var, at staten skulle fremskaffe jord på billige vilkår, eventuelt ved ekspropriation, og således at princippet om brugseje (statsfæste), der indførtes i 1919 ved lens- og præstegårdsjordens udstykning, blev fastholdt. Han havde tidlig erkendt, at privatejet kunne føre til kapitalgevinster, der fordyrede jorden for det næste slægtled, farligt især under stærke og langvarige konjunkturfald.

Kr. Bording horte jo til de yngre folketingsmænd, han var ikke kommet Stauning på særlig nært hold og blev derfor nærmest overrumplet, da denne efter valget i 1924 opfordrede ham til at overtage Landbrugsministeriet, der også var et af de vanskelige, fordi den vordende statsminister stod lige så usikkert over for landbruget som over for kirken. Stauning var derimod menneskekender og havde vel set, at den lidet fremtrædende partifælle fra Herning var en mand, der var groet indefra og hjemmefra, en mand i hvem der var stof. Bording var ikke det eneste emne, men den vordende statsminister ville meget gerne have en socialdemokratisk bonde som landbrugsminister. Bording mente, at der skulle vælges en husmand (hvad han dog selv med nogen fortolkning kunne udlægges som), og han turde ikke tillægge sig selv de evner, en så høj post krævede; han havde aldrig sat sine ben i Landbrugsministeriet. Han krævede betænkningstid og rejste hjem for at drøfte den alvorlige sag med sin familie, men i Bøgballe modtog han et ekspresbrev fra Stauning, der krævede snarligt svar, og dette blev altså et ja. Ved sin optagelse i regeringen var Kr. Bording næsten ukendt for offentligheden.

*

Ministeren for offentlige arbejder, Johannes Frederik Nicolai Friis-Skotte, var fagminister i snævrere forstand, om end han altid nærrede en varm interesse for skolens udvikling, som bl.a. viste sig derved, at han udarbejdede et forslag til den københavnske skoleordning forud for lovgivningen af 1918. Friis-Skotte (1874-1946) var født i Vordingborg som søn af togfører Erik Petersen; han anlagde i 1904 sit mere ejendommelige dobbeltnavn. Han blev straks efter sin præliminær-eksamen ansat ved DSB og var ved sin udnævnelse til minister trafikkontrollør på Københavns Godsbanegård. Da var han dog for længst en kendt mand, især inden for sin etat. Ved århundredskiftet havde statsbanernes store personale begyndt at organisere sig, ikke uden modstand fra oven, og den unge, dengang kampglade Friis-Skotte var blandt de fremmeste i bevægelsen; han blev formand for jerubaneorganisationernes stående fællesudvalg. Han gik, skont „guldsnor“, tidligt ind i Socialdemokratiet, blev i 1908 medlem af Frederiksberg Kommunalbestyrelse, i 1919 rådmand. Året forinden var han indvalgt i Folketinget. Under Neergaards ministerier efter 1920 var han medlem af finansudvalget, af statens lønningsråd og af flere kommissioner angående besparelser og tekniske eller administrative spørgsmål. Han var selvskreven ordfører ved al trafiklovgivning, men i øvrigt udvalgenes mand mere end salens, klar, saglig og realitetsbetonet. Han var ingen folketribun. De fleste i de store personalegrupper i etaterne hilste ved Friis-Skottes udnævnelse til trafikminister med glæde, at deres overste chef nu blev en af deres egne.

*

Justitsministeren, Karl Kristian Vilhelm Steincke (1880-1963), kunne i den første socialdemokratiske regering synes at være en ulv i helligdommen; han afveg som type betyde-

ligt fra de øvrige ministre, hvis han da overhovedet var typisk, især ved sine anlæg for filosofi, der havde ført ham både til venstre og til højre for Socialdemokratiets middelholdning. – Steincke var født i Viskinge ved Kalundborg som søn af en lærer, der siden blev skoleinspektør i Nykøbing S., medlem af byrådet, formand for fattigudvalget o. m. a. Hjemmet var konservativt og kristeligt. I 1899 blev K. K. Steincke student fra Sorø Akademi, hvor han var blandt de flinkeste elever, men han vedkendte sig også siden en „dukseforfængelighed“ med særlig tragten efter at blive rost. I sit hjem havde han daglig set de til dels elendige mennesker, der søgte hans fader i hans egenskab af formand for fattigudvalget, og året efter at han som student var kommet til hovedstaden, meldte han sig, som tidligere N. Neergaard, som undersøger i Københavns Understøttelsesforening, hvorved han fik en særlig indsigt i et uhyggeligt kvarter på Vesterbro. Han fik i 1906 en så god juridisk embedseksamen, at han havde udsigt til med tiden at komme til at beklæde statens store embeder, men ønsket om snarligt at kunne gifte sig gjorde, at han søgte ind ved Frederiksbergs juridiske forvaltning, hvorfra han dog efter få dage blev overflyttet til kommunens forsørgelsesvæsen. Hermed var Steincke inde på den for ham rette bane; allerede i 1911, kun 31 år gammel, blev han fattiginpektør, fra 1917 med titel af kontorchef for kommunens fattigvæsen, hvad han var, indtil han i 1921 af Venstres indenrigsminister, O. Krag, udnævntes til præsident for nyskabelsen Invalideforsikringsretten. I 1910 havde han skrevet „Offentlig Hjælp“, der siden udvidedes til en håndbog i forsørgelsesvæsen, almindelig brugt indtil socialreformen i 1933, og ved hans på Indenrigsministeriets foranstaltning 1919-21 udgivne „Fremtidens Forsørgelsesvæsen“ lagde han grundstenen til denne store reform.

K. K. Steincke var akademiker i den gode forstand, at han følte sig forpligtet på en grundig kundskabstilegnelse og til at sætte det, som efter en gennemtænkning fremstod som sandheden, over traditionen, interessen og agitationen. Han hengav sig til en udstrakt læsning om menneskets og samfundets problemer, idet han søgte at tilegne sig indsigt i den historiske og filosofiske baggrund for hver enkelt fremsat tanke; i hans læsning indgik også bjergprædikenen og de store kinesiske filosoffer. Han foretrak overhovedet de ældste sandheder for de nyeste vildfarelser. Med det liberale, kapitalistiske frikonkurrencsamfund blev han hurtigt færdig. Hans målestok var kravet om frihed, lighed og broderskab, men de kunne netop ikke opfyldes under frikonkurrencen; regulering gennem statsapparatet var nødvendig, hvis de svage skulle beskyttes mod de alt for stærke. Hermed faldt også darwinismens brugbarhed som livsanskuelse, da dens udvælgelse af „de bedst egnede“ jo netop stemte med den liberal-kapitalistiske teori, som han ville bekæmpe; han mente, at den gensidige „hjælp for tilværelsen“ i menneskenes liv var en lige så betydelig faktor som „kampen for tilværelsen“. Selv vilde han være den sociale læge. Determinismen afviste han, fordi den, til fryd for mange „åndsradikale“, gjorde et personligt ansvar umuligt; den var farlig for moralen, og hans holdning var etisk; politik var for ham anvendt etik. Med Karl Marx kunne han erkende, at det økonomiske grundlag var samfundets virkelige, men ikke at der bestod et næsten mekanisk årsagsforhold mellem ethvert åndeligt fænomen og et materielt; dette var for ham en underkendelse af personlighedens og åndens selvstændighed. Så meget Steincke fordømte liberalismen på det økonomiske område, hyldede han den på den åndskulturelle. Den marxistiske materialisme tog ikke tilstrækkeligt hensyn til de åndelige vær-

dier og menneskenes individualitet; materialismen gjorde, fandt han, livet snævert og perspektivløst, den førte kun mennesket den lige vej fra ædetruget over i strølsen, men hans eget livssyn var religiøst. Steincke var ikke rationalist, eftersom det var hans overbevisning, at i mennesket var der noget, der lå dybere end dets forstand. Vel havde han tidligt udmeldt sig af folkekirken, dog troede han, at verden var skabt af og styret af en personlig gud, at sjælen var udødelig og menneskets vilje fri. Han ville sætte moralen og karakteren over forstandsdyrkelsen. K. K. Steincke er kaldt socialismens aristokrat, han var dog snarere dens individualist, men det er rigtigt, at han aldeles ikke troede, massen var klogere end eneren, blot var han alligevel demokrat på grund af det „nøgterne faktum“, at et demokratisk folkestyre havde vist sig at skabe den sikreste garanti for bevarelsen af et rets-samfund og for en rolig udvikling.

Uanset hvad K. K. Steincke siden i livet nåede, havde han vistnok sit menneskelige højdepunkt i sin etisk stræbende ungdom. Trods evner og tilskyndelser af mangfoldig art holdt han sammen på sig selv; han folte sig under et krav og en lov, endnu ikke distraheret af sin medfødte egocentricitet. Allerede som student sluttede han sig til Socialdemokratiet. Han var nemlig socialist. Han ønskede, om ikke statens overtagelse af, så dog samfundets kontrol med produktionen og ophævelse af den private ejendomsret til produktionsmidlerne samt til jorden, hvori han så kilden til al værdi. Men Steincke var altså ikke marxist, og det kunne synes mærkeligt, at han, spiritualisten og individualisten, med forkærlighed lærdedes just i den drojt materialistiske „Karl Marx“ og var medredaktør af dens organ „Socialisten“. Men dels var klubben, som før nævnt, et debatforum, dels stod Steincke i visse forhold virkelig på venstre fløj. Han var betænkelig ved „ministersocialismen“, ved en

alt for opportunistisk politik, og kunne derfor ved „natkongressen“ i 1916 ikke stemme for, at Th. Stauning som kontrolminister indtrådte i det radikale ministerium Zahle. Efter denne beslutning overvejede han en tid at opgive al politisk virksomhed og blive forretningsmand. Allerede i 1912 havde han skrevet den for ham ikke ufarlige pjece „Kulturbetragtninger – et Slag i Luften“, hvori han kritiserede Socialdemokratiets åndelige indstilling og taktik samt dets presses agitationsformer, til megen forargelse især for partiets redaktorer. Som kulturpolitiker ængstedes Steincke for, at det materialistiske livssyn skulle gøre arbejderne uimodtagelige for de åndelige værdier, der alene kunne danne grundlaget for en personlig kultur, og han advarede arbejderne mod at efterabe overklassens dårlige vaner. Han skrev siden selv, at vel var hans kritik undertiden skarp:

„men altid kun ud fra den grundopfattelse, at politiske ideologier og et partis politik har som mål at organisere og reformere de fælles ydre samlivsforhold, men aldrig at regere over den enkeltes personlige samvittighed eller hans syn på de religiøse og etiske livsspørgsmål, thi enhver af os er foruden samfundsbørger tillige – menneske, og mennesket skulle endda være en kultiveret personlighed; men grundelementerne til denne sidste hentes ikke hos nogen partibestyrrelse, men først og fremmest hos, i og ved een selv, i ens personlige kamp – også mod sig selv!“

I sin polemik anvendte K. K. Steincke ofte en tør sarkasme; han havde talent, hans stil var desuden tilslebet af en opmærksom læsning af ironikere som Voltaire, Anatole France og Otto Weiss, og dens bid kunne nok irritere. Han var ikke i yndest hos „de gamle“ i partiet, heller ikke hos Th. Stauning, som fandt den debat, han rejste, gold og tidsspildende. Steincke sad dog i sit partis hovedbestyrrelse 1913-19. Kommunismen, der jo blev aktuel gennem den russiske revolution, fra-

stødt ham; han fandt ikke dens teori umoralsk i sig selv, men man kunne ikke fordømme Machiavellis despotiske fyrste og lade den i praksis ikke mindre despotiske kommunisme gå fri, blot fordi den kaldte sig socialistisk.

Uden nogen personlig anbefaling af Socialdemokratiets ledere, men kendt som ekspert i forsørgelsesvæsen blev K. K. Steincke i 1918 sammen med Nina Bang og C. V. Bramsnæs indvalgt i det nye Landsting, hvor han hurtigt hævdede sig ved sin sagkundskab som jurist og socialpolitiker. Denne mand, der altid roterede om sig selv, for at ingen skulle overse hans evners mangfoldighed, syntes ikke at være en førstekammer-type, og dog var han blandt dem, der bedst udtrykte den saglighed og indsigt, man sædvanlig forbinder med et senat. Da Stauning skulle sammensætte sin regering, havde K. K. Steincke absolut ikke ventet at komme med, men under en forudgående drøftelse i en snæver kreds havde den designerede statsminister, da man kom til Justitsministeriet, sagt: „Ja, her kan der kun være tale om Steincke; han er ganske vist en flab, men det er der jo ikke noget at gøre ved.“

*

Det var en meget stor dag for Socialdemokratiet, den dag da den første arbejderregering dannedes, men trods alt var den dog af mindre historisk-politisk betydning end systemskiftedagen i 1901; i kampen mod de gamle overklasser var det venstrebonden, der havde taget det afgørende stød; i 1924 var den sociale omvurdering, gennembruddet, allerede et kvart århundrede gammelt. Endvidere måtte Socialdemokratiet erkende, at ministeriet Stauning I var svagt. Kun ved radikal hjælp, og denne var endda forbeholden, holdt det i Folketinget et flertal på to stemmer, og det havde, i modsætning til N. Neergaards ministerier efter 1920, Landstingets flertal imod sig. Medmindre Stauning

kunne vinde enten Venstre eller Det konservative Folkeparti for sine lovforslag, var der altså ingen vej frem for ham. Dette var en alvorlig kendsgerning, men ganske uden fordele var den svage parlamentariske stilling dog ikke. Takket være det „borgerlige“ landstingsflertal kunne, når et måske hasarderet valgløfte ikke blev opfyldt, skylden derfor lægges på Landstinget. Det blev derfor muligt jævnsides med en ansvarlig regeringspolitik at drive en opportunistisk demonstrationspolitik, der ville styrke Socialdemokratiet og efterhånden undergrave „det andet høje ting“.

*

Da statsminister Th. Stauning fremtrådte for Folketinget med sit ministerium, fastslog han, at det ville „føre en demokratisk samfundspolitik“, selv om det socialdemokratiske program var målet for regeringens arbejde. Under den efterfølgende debat oplæste statsministeren en erklæring, hvori det bl. a. hed, at „den samlede regering ønsker, . . . at det politiske arbejde skal foregå på parlamentarismens grund, hvorfra ingen afvigelse vil ske.“ Regeringsorganet „Social-Demokraten“ kommenterede, utvivlsomt autentisk, udtalelsen således: „På den *samlede regerings* vegne - d. v. s. både på ministeriets og *kongemagtens* afgav Stauning den erklæring, at *der ikke vil ske afvigelser fra parlamentarismens grund*. Vi ønsker at understrege denne erklæring, hvori ligger, at episoden af 1920 ikke vil blive gentaget.“ Det kan anses for sikkert, at kong Christian X havde givet Stauning en garanti på dette farlige punkt. Ove Rode opfattede det som „en overmåde stor vinding for parlamentarismen“, at herefter lå ministeriets skæbne udelukkende i Folketingets hånd. Af særlig interesse under debatten om regeringsudtalelsen var også N. Neergaards udtalelse om, at Venstre ville føre sin opposition mod den socialdemokratiske regering „som et selv-

stændigt og til alle sider uafhængigt parti“. Dette betød en i hvert fald foreløbig opløsning af det borgerlige samarbejde, og at ministeriet fik et bredere farvand at navigere i, nemlig i det omfang det evnede at spille Venstre og de konservative ud mod hinanden.

I øvrigt hævdede Neergaard under den nævnte debat, at Socialdemokratiets parlamentariske ret til at danne regering lå i, at det inden for det nye flertal var det største og førende parti (som Venstre i overskuelig tid ville være inden for et måske genoptaget borgerligt samarbejde), ikke i at det var det største parti på Rigsdagen (hvori lå, at Venstre ville forbeholde sig at kunne stille ministeriet, selv om det heller ikke fremtidig blev Folketingets største parti). Heroverfor hævdede Ove Rode, at regeringsmagten ikke uden videre tilkom det største mindretal inden for en gruppering; en sådan ret var betinget af, at de dele, hvoraf flertallet bestod, efter eller uden forhandling endes om, at denne løsning var den rette (svarende til at Det radikale Venstre på forhånd ville være det mindste parti inden for en regeringskombination, sandsynligvis en radikal-socialdemokratisk).

*

Statsminister Th. Stauning havde ladet forstå, at hans regering først og fremmest ville rette sin opmærksomhed mod aktuelle, rent praktiske spørgsmål, men alligevel fremsattes i rigsdagssamlingen 1924-25 en lang række vidtgående forslag, til dels på grundlag af udkast, der i 1919, altså efter krigens ophør, var formet af C. V. Bramsnæs, Jak. Kr. Lindberg og C. N. Hauge, nemlig under indtryk af de erfaringer, der var gjort 1914-18, og af de efterfølgende radikale rørelser ude i Europa. Der blev forelagt Rigsdagen et så overvældende arbejdsstof, at det syntes at være nok for et årti.

Som fagminister, altså som erhvervsmini-

ster, forelagde Th. Stauning forslag om en skarpere bank- og aktieselskabslovgivning, om tilsyn med forsikringsvirksomheder og en om priskontrol. Baggrunden var tydeligt nok krigs- og efterkrigstidens spekulation og krak. Regeringens principielle socialistiske indstilling kom frem, da han ved banklovsforslagets fremsættelse udtalte, det kunne være tvivlsomt, om man burde betro forvaltningen af befolkningens sparemidler til privat forretningsdrift, men når man gjorde det, måtte den undergives en indgående offentlig kontrol. Det lykkedes ikke at opnå resultater på dette område, før regeringen trådte tilbage.

Megen opmærksomhed var rettet imod, hvilken figur den adelige udenrigsminister ville gøre i en socialdemokratisk regering. Med fastholdelse af, at han kun var fagminister, synes grev Carl Moltke dog at have haft et forstående forhold til Socialdemokratiet. Den 23. april, altså kort efter ministeriets dannelse, var den nye regering blevet præsenteret for et fællesmøde af partiets rigsdagsgruppe og forretningsudvalg. Udenrigsministeren udtalte ved denne lejlighed, at han gennem sin gerning havde vundet en „i højeste grad sympatisk forståelse for den socialdemokratiske arbejderbevægelses stræben“; om sin stilling i ministeriet udtalte han, at der fra hans side „må være tale om en særlig disciplin over for statsminister Stauning“, og han tilsagde en sådan disciplin. Der bestod under hele ministeriet Stauning I det bedste forhold mellem statsministeren og udenrigsministeren. Grev Moltkes store personlige bekendtskabsgalleri i Europa og USA kunne komme regeringen til nytte.

Udenrigsminister Moltkes navn er knyttet til Østgrønlandsoverenskomsten af 9. juli 1924. Fra norsk side var fremført den anskuelse, at de ukoloniserede dele af Østgrønland var et ingenmandsland, hvor Danmarks krav på suveræniteten kun kunne opfyldes, hvis det

ikke skadede norsk erhvervsvirksomhed i disse egne. Under Neergaards regering havde dansk-norske delegationer (i den danske bl. a. J. C. Christensen og Stauning) forhandlet sig frem til en overenskomst, efter hvilken nordmænd, foreløbig indtil 1944, fik ret til bosættelse, næringsdrift og oprettelse af videnskabelige stationer på Østgrønland (Angmagssalik og Scoresbysund undtaget), dog således at de to stater tog forbehold hvad suveræniteten angår. Carl Moltke ville i denne sag vedgå arv og gæld fra det forrige ministerium og forelagde et forslag om godkendelse af overenskomsten; det blev vedtaget mod det konservative og det radikale partis stemmer. Carl Moltke interesserede sig meget for voldgiftssystemets udvikling. I hans tid anerkendte Danmark Sovjetrusland *de jure*.

*

Finansminister C. V. Bramsnæs var helt klar over nødvendigheden af at vise, at en socialdemokratisk regering kunne holde orden i økonomien, ja, at uden en sådan var al anden politik omsonst. Han mente selv, at rare finansministre var dårlige ministre, og det faldt ham ikke svært at forlænge sin tilbøjelighed for indesluttet barskhed, så at han blev „et pindsvin af utilnærmelighed“, vanskelig tilgængelig på sit kontor eller blot pr. telefon. For at have en fast kontrol med finanserne krævede han, at fagministre ikke som hidtil uden videre måtte henvende sig direkte til finansudvalget for at opnå tillægsbevillinger ud over de på finansloven opførte; finansministeren måtte vide, hvad der foregik, og hans godkendelse af andragender blev derfor gjort nødvendig; han ønskede de færrest mulige bevillinger på tillægsbevillingsloven. Bramsnæs ville overhovedet have fuld myndighed over statsbudgettet, og han indførte derfor tillige en virkelig kontrol med selve finansloven, altså med de enkelte ministres budgetforslag til denne hovedlov. I den anledning gjorde han

formanden for statens lønningsråd, den tidligere radikale folketingsmand K. H. Kofoed, til chef for Finansministeriets 1. departement. Kofoed var kendt som en dygtig administrator, men han var ikke jurist, derimod cand. mag. i naturhistorie, og udnævnelsen vakte bestyrtelse blandt juristerne. Bramsnæs synes dog ikke at have haft megen respekt for jurister netop i Finansministeriet, han mente vist nok, at de ikke kunne tænke økonomisk, og den i offentlige forhold veltrænede K. H. Kofoed viste sig hurtigt at være en højst nyttig mand i ministeriet, såvel for Bramsnæs selv som for hans efterfølgere. Også finanslovens form blev ændret; hvert ministerium blev pålagt en vis forrentning (5%) og afskrivning (mindst 1%) af dets anlæg og bygninger, så at man kunne se, hvad ministeriet virkelig kostede. Ved oprettelsen af fire hovedrevisorater indførte han et moderne revisionssystem, der også skulle undersøge, om der var taget „skyldigt økonomisk hensyn ved forvaltningen af statens midler.“ Ordningen var forberedt af en statsregnskabskommission. Flere af Bramsnæs' reformer mødte adskillig modstand hos departementscheferne. Han var i det hele ikke populær, nogle af hans kolleger fandt ham for afvisende over for deres ønsker, men hans finanslovsforslag for 1926-27 balancerede til gengæld med ca. 370 mill. kr. og viste et overskud på ca. 12 mill. kr. på driftsbudgettet. Til den gunstige stilling medvirkede dog, at han i 1924 havde fornyet Neergaards sidste luksustold (den tidligere omtalte „svesketold“), kun et halvt år efter at modstanden mod den havde været et af Socialdemokratiets hovednumre under valgkampen. Dette var jo næsten at vende sig mod sit eget spy, men Bramsnæs var hårdfør, når det gjaldt penge, han kunne ikke undvære de op imod 20 mill. kr., som denne told indbragte – dog tog han inden fornyelsen „sveskerne“ (tørrede frugter m. m.) ud af loven.

Bramsnæs afskrev de 40 mill. kr. i Landmandsbankaktier, som staten havde tegnet ved bankens rekonstruktion i september 1922, idet han satte deres værdi til 1 kr. Det lån, som staten i anledning af hjælpeaktionen havde måttet optage i Nationalbanken, blev tilbagebetalt gennem skatter. Da i 1924 Diskontobanken stod foran lukning, tog finansministeren straks det standpunkt, at der ikke kunne være tale om statsstøtte af nogen art, det var nok, at staten måtte slæbe med Landmandsbanken; han yndede overhovedet ikke fallerede banker, og da Den danske Andelsbank krakkede i 1925, ønskede han heller ikke, at staten i dette tilfælde skulle pådrage sig nogen risiko – men han undredes over, at den stærke andelsbevægelse lod sin egen bank gå ned.

*

Da Nina Bang overtog Undervisningsministeriet, erklærede hun ifølge sin tilstedeværende forgænger, Jacob Appel: „Jeg vil en stor skolereform, dobbeltscenen og et nyt nationalmuseum“; da man smilede lidt, tilføjede hun: „- hvis pengene da vil slå til.“ Hun nåede ikke at løse nogen af sine tre hovedopgaver.

Det har været Stauning tilpas, at hans parti kunne stille verdens første kvindelige minister (i hvert fald uden for Rusland). Selv lagde Nina Bang ikke mindste vægt derpå. Hun var blevet leder af et ministerium som socialdemokrat og dansk borger, ikke i kraft af sit køn. I sin administration tog hun intet særligt hensyn til kvinderne. Hvis Dansk Kvindesamfund indfandt sig hos hende f.eks. for at anbefale en bestemt lærerinde til et højere skoleembede, fik Samfundets repræsentanter undtagelsesfrit det svar, at hun, ministeren, i sådanne anliggender ikke gjorde forskel på mand og kvinde, men altid fulgte de lokale indstillinger; det måtte da blive kvindernes egen sag at hævde sig på hjemlig grund ved

selve disse indstillinger. Skont Nina Bang altså ingen forpligtelse følte for „kvindesagen“, gavnede hendes udnævnelse til en ministerpost i meget høj grad denne sag, fordi den var ligestillingens triumf, dengang en verdensnyhed.

Det var en myndig og doktrinær, men også derom foreligger mange udsagn – en moderligt folende kvinde, der i 1924 satte sig i undervisningsministerens stol. Spørgsmålet var, om hun, ubunden af en række traditionelle forestillinger og med en næsten revolutionær trang til at rydde op, uden personlig risiko kunne overtage netop dette ministerium, et kulturministerium og derfor til en vis grad et konservativt. Det viste sig, at det kunne hun ikke. Hun havde læst tusinder af bøger, men forsømt baron Knigges borgerlige „Omgang med Mennesker“. Det gik galt allerede ved 50 års jubilæet i 1924 for opførelsen af Det kgl. Teaters nuværende bygning. Som „husets værtinde“ brød Nina Bang med teatrets festtradition, idet hun satte ouverturen til „Elverhøj“ og dermed „Kong Christian stod . . .“ ud af programmet til fordel for „Gudernes indtogsmarch“ fra J.P.E. Hartmanns „Thrymskviden“. Den er ikke nogen „Marseillaise“, men alligevel, ikke så snart havde orkesterdirigenten slået af, før et studentekor istemte „Kong Christian stod . . .“, adresseret til majestæten oppe i logen. Det festklædte publikum rejste sig, og blandt de tilstedeværende ministre opstod nogen forvirring, flere indtog ejendommelige mellemstillinger, dog ikke Nina Bang, der blev urokkeligt siddende. I og for sig en aldeles ligegyldig sag, der skulle være overstået med næste årgang af „Blæksprutten“ – ja, men i det lattermilde Danmark er det komikken, der huskes, og latteren, der ihjelslår.

Meget heldigere var Nina Bang ikke, da hun afskedigede Frederik VIIIs tidligere overhofmarskal, grev Frands Brockenhuus-

Schack, som teaterchef (oven over direktøren). Hun udtalte, at stillingen var „et rudiment“, hvad den utvivlsomt var, eftersom den vel havde sin oprindelse i hin, for længst svundne tid, da den kgl. ballet også virkede som et stutteri med henblik på visse leverancer til hoffets herrer. I det konkrete tilfælde var blot at sige, at grev Brockenhuus-Schack havde evnet at skabe en sjælden enhed og fællesvilje på teatret. Undervisningsministerens reformivrige fremstød mod feudalismen blev derfor mødt med personalets næsten enstemmige sympatitilkendegivelser over for greven. På ny en bet.

Det dygtige menneske Nina Bang, der ville skabe klarhed og orden, tog sig i det hele ikke i agt, inden hun søgte af fjerne, hvad hun skønnede var gamle gesimser fra oldenborgernes tid. Hun ønskede også at udlette de sidste rester fra enevældens indflydelse på skolevæsenet; den fra oven styrede skole for underklassen skulle gøres til en af folket selv styret virkelig folkeskole. En stor skolekommission af 1918 havde gjort forarbejdet dertil, og i samlingen 1924-25 fremsatte Nina Bang forslagene til lov om lærerskoler og til lov om skolens styrelse og tilsyn. Det faldt hende imidlertid vanskeligt at samvirke med ministeriets aldrende konsulent i sager vedrørende folkeskolen og seminarierne, professor N.A. Larsen. Da Nina Bang under udarbejdelsen af sin plan for seminariernes undervisning ville fratage ham posten som formand for censorerne, måtte han gøre sin minister opmærksom på, at han til dette hverv var udnævnt for perioden 1924-26 og havde et år tilbage. N.A. Larsen blev heri støttet af ministeriets embedsmænd, og professoren fortsatte sin censur på trods af undervisningsministeren. En meget ubehagelig situation. Til løsning af Nationalmuseets bygnings spørgsmål nåede hun kun at gøre de forberedende skridt.

Nina Bang, der havde nogle af kvindens og

moderens bedste egenskaber og dertil var percentlig grundig i sit arbejde, meget vidende, blev efterhånden regeringens latterliggjorte medlem. „Endelig et mandfolk!“ „Vor frue af Danmark!“ I „Tilskueren“ for februar 1925 skrev Ove Rode en ikke alt for venlig artikel om ministeriet Staurings medlemmer, og her hed det om Nina Bangs administration, at den blev udøvet „i langskastede støvler, stram frakke og ridepisk“. Bag den egentlige oppositionspresses angreb på og bespottelser af fru Bang lå vel også et håb om at kunne ryge hele det socialdemokratiske ministerium ud. Hvor nær hun med sit følsomme sind har taget sig den forvrængning af hendes personlighed, som „dumhederne“ gav anledning til, ved nok ingen, men det er ikke så ganske sikkert, at den har ladet hende uberørt. En af hendes departementschefer, Fr. Graac, nævnte siden overanstrengelse som årsag til den tragedie, hendes ministertid blev. Han sagde, at Nina Bang „stillede krav til sig selv, som hendes åndelige, men ikke i længden hendes legemlige kræfter kunne opfylde“. Det er også sagt, at hun ikke forstod at skelne mellem stort og småt, alt lå for hende i samme plan og skulle undersøges til bunds, skont de løbende sager meget vel kunne være overladt til departementerne. Her skal som tillæg til en forklaring på den første socialdemokratiske undervisningsministers havari den hypotese fremsættes, at Nina Bang, den troende teoretiker, ikke havde fulgt sit partis udvikling mod opportuniste, om man vil: realisme, men var blevet stående ved det forklarelsens år 1895-96, da hun ved Karl Marx var ført op på et stort bjerg, – „og alt blev drejet omkring i mig“.

*

I Danmark hersker den forestilling, at redaktør- og talerstolen, skont jo dog selve meningsdannelsens kilder, er ministerstolen un-

derordnet, talentets omfang uanset; det er alene taburetten, der fuldbringer løbet. Denne hof- og statskalendervurdering har under tiden givet sørgmuntre resultater. Naturligvis skulle Viggo Hørup i 1901 have sæde i systemskiftets ministerium, det var jo hans navn, der fremfor andres markerede den nye tid, og godmodigt lod han sig da pånøde Trafikministeriet, for hvis sager han ikke havde den fjerneste interesse, så lidt som for offentlig administration overhovedet. F.J. Borghjerg behagede sig derimod efter 1924 ved statsrådsbordet, men rollen som en nu hvidskægget *père noble* klædte ikke den gamle tordentaler fra Fælledparken, og det var tydeligt, at han som socialminister arbejdede i sit kun sekundære evnelag. At være i opposition, dermed var hans liv forløbet, hans temperament var angriberens, han havde intet administrativt håndslag, detaljer var hans natur imod, selve udøvelsen af den skabte politiske magt ikke hans sag. Store ting fik han da ej heller udrettet. Han foreslog indførelse af bedriftsråd, „dog ikke i bolsjevikisk forstand“. Der skulle oprettes sådanne råd på alle virksomheder med mere end 10 arbejdere, og den vigtigste af de beføjelser, rådene blev tillagt, var adgangen til at gøre sig bekendt med virksomhedens regnskab. Forslaget blev modtaget med nogen skepsis, også i Socialdemokratiet, og sagen endte med, at der blev nedsat en såkaldt arbejdskommission for at se nærmere på problemet. Et forslag om lovfæstelse af 8-timersdagen blev i stilhed kvalt i udvalget. Et forslag om en ny lærlingelov, der bl. a. nedsatte læretiden til fire år, gik det ikke bedre. Derimod fik Borghjerg udbygget lovgivningen om blinde og døvstumme børns undervisning og om børns og unges arbejde.

*

Trafikminister Friis-Skotte gjorde sin væsentligste indsats ved i sin egenskab af mi-

nister for telegraf og telefon i 1926 at gennemføre loven om radiospredning. Han holdt privatkapitalen borte fra det hastigt voksende kulturinstrument og fik skabt en folkestyret statsordning, der kunne sikre programmernes uafhængighed såvel af private erhvervsinteresser som af de skiftende regeringer. Ved at indføre billige søndagsrejser på DSB ville han gøre banerne populære.

*

Indenrigsminister C.N. Hauge, der jo var velbevandret såvel i lands- som i kommunalpolitikken, gennemførte omsider, delvis med Venstres tilslutning, en principiel vigtig lovgivning om kommunal grundskyld til delvis afløsning af ejendomsskatterne. En statsgrundskyld var vedtaget allerede i 1922. Derimod lykkedes det ham ikke at få forhøjet aldersrenten, og således at den i visse tilfælde kunne oppebæres fra det 60. år. Hauge tog initiativet til en restaurering af det vandaliserede Kronborg.

*

Kirkeminister P. Dahl måtte rette sin opmærksomhed mod den såkaldte Rørdam-sag. Valgmenighedspræsten i Ryslinge Torkild Skat Rørdam, en søn af Sjællands biskop indtil 1909 og gift med en datterdatter af den berømte Ryslinge-præst Vilh. Birkedal, selv ætling af flere århundreders danske præster, havde lagt teologiske særstandpunkter for dagen, og den store valgmenighed havde delt sig. I 1925 trådte Rørdam ud af folkekirken, fordi han ikke mere ville bruge dens dåbsritual. Her lå meget sandsynligt spiren til en strid af den art, som Th. Stauning altid frygtede. Den hele sag foranledigede P. Dahl til at fremsætte forslag til nedsættelse af en kommission til drøftelse af forholdet mellem stat og kirke. P. Dahl mente, at en mulig adskillelse måtte kunne ske på et demokratisk

grundlag og uden grundlovsændring. Det var for den lidenskabsløse Dahl ikke mindre vigtigt end for Th. Stauning at undgå en „religionskrig“, der kunne oprive vælgerfolket, men tiden var endnu ikke inde til nedsættelse af den ønskede kommission, der nok helst skulle arbejde langsomt. I øvrigt anså kirkeministeren det som en af sine vigtigste opgaver at spare, hvilket han ville gøre ved sammenlægning af små embeder, som derfor ikke blev opløst ledige, samt ved at nedlægge sognekald i København for derefter at skabe „normalsogne“ med ca. 15.000 mennesker. Resultatet blev, at denne fredens mand fik en urolig ministertid, dog kun på de mindre spørgsmål, blandt dem et forgæves fremsat forslag om kvinders adgang til visse præsteembeder.

*

Landbrugsminister Kristen Bording begyndte nærmest under ringeagt sin gerning i „Den røde Bygning“. Hans forgænger, Th. Madsen-Mygdal, fandt det ikke umagen værd, som skik ellers var, at „aflevere“ sit ministerium til Bording og forestille dets embedsmænd for ham; under besvær måtte han finde frem til landbrugsministerens kontor og præsentere sig selv. I „Politiken“ skrev Edv. Brandes, at Bording som bekendt var den dårligst begavede af samtlige ministre, hvortil den jyske småbonde dog med sindsro bemærkede, at én skulle jo være den ringeste; han var selv opmærksom på sine foreløbigt utilstrækkelige kundskaber. Da han fik en indbydelse til et stort ungskeue i Haderslev, som han efterkom, tog ved ankomsten ingen af skuets *officials* sig af ham, så lidt som de ulejlige sig med at vise ham dyrene. For mange af landboforeningernes mænd var Bording en bonde, som var løbet over til Socialdemokratiet og derfor kun foragt værd. Adskillige beklagede, at landbruget nu ikke mere havde en

minister, og det var rigtigt nok, hvis man ved landbruget alene forstod gårdbruget. Det ejendommelige ved Bording var blot, at han, som det er sagt, „så landbruget fra neden af“, medregnende også landarbejderne og husmændene. Han ville være det hele landbrugsminister, og der skulle komme en tid, da det hele landbrug, også det større, med taknemlighed erkendte, at det var han. – Under Staunings første regering var det Kristen Bording sag at medvirke ved udfoldelsen af det socialdemokratiske ministeriums programfane. Han genfremsatte, nu altså som regeringsforslag, de tidligere omtalte lovforslag om en mere virksom støtte til oprettelse af nye mindre landbrug og til fremskaffelse af mere jord til de „indeklemte husmænd“, eventuelt ved ekspropriation fra større gårde; talrige brug var for små til at kunne ernære en familie. Landstinget anså imidlertid et sådant indgreb for uforeneligt med ejendomsretten, og der var derfor her ingen vej frem. Bording måtte da lade sig nøje med nogle mindre, om end for landbruget nyttige love.

*

K. K. Steincke ville helst have haft Socialministeriet, til hvilket han med grund følte sig som den mest kompetente, men han forstod også at få noget ud af det ham betroede Justitsministerium. Som ministerium for det op højede retsvæsen, og derfor i ringe grad partipolitisk, havde Justitsministeriet i reglen forholdt sig tilbagetrukket, men Steincke gjorde det til noget af et kampministerium – „det kommer af den megen genialitet“, skrev Ove Rode i den foran nævnte artikel i „Tilskueren“. Justitsminister Steincke var enig i, at spørgsmål om ret eller uret, lovligt eller ulovligt, aldrig måtte anskues ud fra et partisynspunkt, men han havde blik for nytilkomne opgaver inden for retslivet, og hans initiativ var stærkt, undertiden dristigt; ikke for intet

havde han i 14 år gennemgået en forskole som fattiginspektør, han kendte samfundet til bunds, netop til banden.

K. K. Steincke lagde megen vægt på de offentlige modtagelser om torsdagen, som han fandt hørte med til administrationen, og ved hvilke han fik et pust ude fra hverdagen; „audienserne“ var ofte lærerige trods de også fremmødte, ikke altid ufarlige kværanter, og selv om han risikerede at modtage, som det virkelig skete, en mand, der navngav sig som „Cæsar Napoleon von . . . af den bekendte fyrsteslægt og chef for de allierede styrker i 1915.“ Meget opmærksomhed vakte benådningen af modermorderen Arthur Jørgensen efter 21 års tugthus, under hvilke hans karakter sagdes at være blevet helt forandret. Under besøg i straffeanstalterne talte justitsministeren med 1250 fanger enkeltvis og i enrum; på Vridsløse spillede han fodbold med fangerne. Denne rundrejse foretog han under forberedelsen af en ny almindelig borgerlig straffelov til afløsning af den forældede fra 1866. En revision havde længe været forbedret, og i december 1924 fremsatte han sit eget forslag, ledsaget af en tale, der varede i tre timer. Justitsministeren ville indføre et ungdomsfængsel og dagbodssystemet, men afskaffe dødsstraffen; forslaget indeholdt i øvrigt en mildnelse af straffen for mindre berisgelsesforbrydelser, men en skærpelse af de bestemmelser, der tog sigte på at beskytte kvindens konsfrihed. N. Neergaard udtalte sin uforbeholdne anerkendelse af Steinckes arbejde med straffelovsreformen, men det lykkedes ikke for justitsministeren at få den gennemført inden sin afgang, så lidt som det omfattende retsplejelovforslag, der bl. a. ville indføre offentlig votering i Højesteret. Derimod fik han til fremme af ægtefællers ligestilling vedtaget love om ægteskabets retsvirkninger og om ægtefællers arveret samt en ny, betydningsfuld tinglysningslov, ligesom han indfør-

te færdselspolitiet. Meget omtalt blev det cirkulære, der gjorde det til en pligt for politiet at skærpe censuren af sommerrevyer o. lign., nemlig, som han selv udtrykte det, som et led i hans kamp for en mindre tarvelig offentlig moral. Det forblev heller ikke upåagtet, at han i 1925 formedelst 37 kr. lod et af sine fornavne, Vilhelm, slette ved kgl. bevilling.

Den mest diskuterende handling i Steinckes første periode som justitsminister var dog den, at han i 1925 lod en lærer, der gentagne gange var straffet med forbedringshus for uterlighed over for småpiger, tilbageholde ved straffetidens udløb. Justitsministeren havde Retslægerådet i ryggen, men beskyldtes dog for grundlovsbrud. Han indrømmede, at det skridt, han havde foretaget, indledte en ny praksis fra Justitsministeriets side; ministeriet ville føle sig både berettiget og forpligtet til, indtil de nødvendige lovforanstaltninger var gennemført (der lå i Landstinget et lovforslag om internering), at tilbageholde sædelighedsforbrydere, som det måtte synes uforsvarligt af hensyn til samfundet at lade gå rundt som fric borgere. Steinckes aktion blev kendt ugyldig ved Højesteret og den pågældende lærer løsladt, men offentligheden holdt i stigende grad med justitsministeren, hvorved Rigsdagen påvirkedes, så at den første interneringslov i Danmark kunne stadfæstes den 11. april 1925, endda med, dengang uhørt, tilbagevirkende kraft, hvorefter det var muligt at internere læreren. Steincke modtog fra Dansk Kvindesamfund en tak i anledning af loven.

Ifølge justitsministerens syn på offentlig administration anså han det for en opgave over for dagspressen at stå til rådighed både med hensyn til fællesinterviews og over for den enkelte journalist, når der inden for hans administration forelå sager, som han fandt at offentligheden havde krav på at få nærmere oplysning om, og det fandt han ofte. Han be-

nægtede, at hans talrige pressemøder skyldtes personlig forfængelighed; de havde, hævdede han, deres årsag i, at det var en demokratisk ministers pligt at begrunde sine afgørelser over for vælgerne, men han havde sin rigelige andel i, at N. Neergaard kunne omtale ministeriet Stauning I som: „Dette verdens mest interviewede ministerium“. Nina Bang og K. K. Steincke var de ministre, hvorom der stod mest blæst.

*

Ministeriet Staunings fornemste mærkesag var Danmarks afrustning, og denne sag var tillige et stærkt bindeled til Det radikale Venstre. Da Laust Rasmussen blev forsvarsminister, skrev hans partis hovedorgan: „Han går ind i ministeriet med den ærgerrighed at blive Danmarks sidste forsvarsminister“. Det var i Locarnotraktatens tid, og der syntes at foreligge en virkelig afspænding i den internationale atmosfære. I oktober 1924 fremsatte Laust Rasmussen sit forslag om omdannelse af hær og flåde til et vagtkorps og en statsmarine på i alt 16.000 mand til varetagelse af landets neutralitets- og folkeforbundsopgaver; de militære ministerier foresloges nedlagt, den tvungne værnepligt ophævet, alle fæstningsanlæg sløjfet. Der skulle herved kunne spares 40 mill. kr. På dette tidspunkt var Henri Konow, ministeriet Liebes udenrigs- og forsvarsminister, viceadmiral og dermed chef for flåden. Han var i høj grad den gamle forestillingsverdens mand og allerede derved meget fremmed over for en formløs demokrat som Laust Rasmussen. Han førte en sej kamp mod den socialdemokratiske regerings afrustningspolitik og forargedes dybt, da den af Venstres forsvarsminister, S. Brorsen, udnævnte direktør for Marineministeriet, kommandør Hjalmar Rechnitzer, avancerede til kontreadmiral. Rechnitzer var dygtig som administrator, men hans erfaring som sejlende officer var så

beskeden, at den ikke skulle berettige ham til at blive admiral. Konow følte sin myndighed som flådens øverste ansvarlige officer undergravet af en „kontoradmiral“, der stottedes af ministeren. Det kom til sammenstød mellem Konow og den ikke mindre djærve Laust Rasmussen. I sine erindringer har viceadmiralen skildret et sådant optrin, og stridens genstand var netop Hj. Rechnitzers udnævnelse til kontreadmiral:

„Naturen gik nu over optugtelsen hos ministeren, om han da nogensinde havde fået nogen, han tog min skrivelse med min protest mod R.s udnævnelse og viftede heftigt med denne, idet han gik mig så nær, at hans næse kun var et par centimeter fra min. Stammende spurgte han mig nu, om jeg ikke vidste, hvad disciplin var, hvortil jeg svarede, at den havde jeg været underkastet i snart 50 år, og selv havde jeg håndhævet den i en meget lang række år. Ministeren spurgte mig nu, om jeg vidste, at han var min overordnede, hvortil jeg svarede, at ministeren selvfølgelig altid var den overordnede.“

Bedre blev forholdet mellem de to mænd jo ikke derved, at Konows tjenstlige erklæringer ofte var af et indhold, der var uvelkomment for en afrustningsminister. Med dyb undren måtte han se, at Laust Rasmussen ved flere lejligheder bad sin øverste embedsmand i ministeriet, Rechnitzer, tage med ud til vælgermøder for af ham at blive modsagt på de punkter, hvor de ikke var enige i militærpolitikken. Ove Rode skrev i den allerede et par gange nævnte artikel i „Tilskueren“ om den første socialdemokratiske forsvarsminister, at han administrerede i tøfler, og at han „vandrør fredsommeligt rundt i hær og flåde, småsnakker faderligt med generaler og arbejdere, pegende med sin snadde på, hvad der bør gøres, og opmuntrende i den frie meningsudvekslings ånd til at svare igen.“

Om Laust Rasmussens afrustningsforslag mente oppositionen, at det gjorde Danmark til latter i verdens øjne. Man afværgede ikke

en krig ved at gøre sig værgelos. Det blev forsøgt at spille udenrigsminister Carl Moltke, der jo tilmed var oplært i marinen, ud imod afrustningen. Moltke vedkendte sig imidlertid sit medansvar for forslaget fremsættelse og henviste til, at det havde medbør af tendensen i den internationale udvikling; han ønskede dog den bredest mulige enighed om det endelige resultat og talte hellere om militærvesenets omdannelse end om afrustning. Det „endelige resultat“ blev imidlertid tilvejebragt af socialdemokrater og radikale alene. P. Munch udarbejdede nogle ændringsforslag, hvorved udgiften steg fra de oprindelige 11 1/2 mill. kr. til 17 1/2 mill. kr., men afrustning var det dog stadig. I marts 1926 gik forslaget, efter i Folketinget at være vedtaget med 75 stemmer mod 71, til Landstinget. Det var udelukket, at dette ting ville gå med til at afruste Danmark, men det var på en måde det fine ved det. Der lå nemlig også en indrepolitisk strategi i forslaget: forkastet af Landstinget skulle det ved det ordinære folketingsvalg i 1928 være den store fællessag for Socialdemokratiet og Det radikale Venstre. Hvis det efter nyvalget til Folketinget på ny blev vedtaget af dette ting og derefter atter forkastet af Landstinget, da var grundlovens betingelse for at opløse hele overhuset til stede og dermed tilvejebragt en mulighed for, at der opstod et nyt flertal i det hidtil kontrære ting. Men Socialdemokratiet og Det radikale Venstre skulle altså undgå valg „i utide“, d. v. s. holde ud sammen til valgperiodens udløb i 1928. Dette viste sig umuligt, og årsagen var uenighed om valutapolitikken.

*

Inden denne konflikt omtales, må opmærksomheden dog rettes mod en for Th. Staunings regering yderst farlig passage i forsommeren 1925.

Industrien forsøgte på dette tidspunkt at gennemtvinge en lønreduktion ved hjælp af en lockout, som på sin højde, de ved lockouten fremkaldte sympatistrejker medregnet, omfattede 35.000 arbejdere. Denne den hidtil største arbejdskamp i Danmark truede en tid arbejderklassens faglige og derved på længere sigt måske dens politiske sammenhold. Fagbevægelsens anseligste skikkelser var lederne af de to største forbund, J. A. Hansen, formanden for Dansk Smede- og Maskinarbejder-Forbund, og M. C. Lyngsie, formanden for Dansk Arbejdsmands Forbund. De var meget forskellige. J. A. Hansen byggede helt på det retsgrundlag for forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere, der var skabt ved og efter forliget i 1899; han hyldede „værkstedsparlamentarismen“, han var trådt i den besindige borgmester Jens Jensens spor, mere end nogen anden havde han vraget „de små raske strejker“ og ført fagforeningerne frem til at være store, forhandlende institutioner, ganske vist hyppigt angrebet personligt fra venstre hold for „reformisme“. M. C. Lyngsie, hvis store bedrift var den, at han havde knyttet de ufaglærte til fagbevægelsen og derved saneret „bundklasserne“, var i virkeligheden næppe et mere revolutionært gemyt end J. A. Hansen og hans folk, men han brugte ofte et meget hårdere, ja, et udskejende sprog, og han var jævnlig uenig med De samvirkende Fagforbund, i hvis ledelse han havde sæde, både om mål og midler, idet han var tilbøjelig til at anlægge et ensidigt arbejdsmandssynspunkt på faglige konflikter. Under den store arbejdskamp i 1925 iværksatte han på egen hånd en for landets økonomi, navnlig for landbrugets eksport, meget farlig transportstrejke, og samtidig rettede han voldsomme angreb på arbejderbevægelsens andre faglige og politiske ledere, der ikke billigede hans optræden. Situationen truede alvorligt det første ministerium Stauning, der under det

videre forløb kunne være bragt til fald; men regeringen havde forberedt en provisorisk lov, der skulle standse kampen ved tvungen voldgift, skønt Socialdemokratiet principielt var bestemt modstander af en sådan. Da arbejdsmændene, i øvrigt mod Lyngsies vilje, slutte­lig vedtog et af forligsmanden stillet mæg­lingsforslag, blev provisoriet overflødig, og havde F. J. Borgbjerg ikke været åbenmundet over for pressen, ville Stauning have undgået halvt at prostituere sig ved at forberede et provisorisk indgreb, der altså kunne være sparet. Spændingen mellem De samvirkende Fagfor­bund og Dansk Arbejdsmands Forbund havde dog vokset sig så stærk, at arbejdsmændene forlod De samvirkende - hvortil de vendte til­bage i 1929. Faren for en faglig og politisk de­ling af arbejderklassen var afvendt.

*

Ministeriet Staunings vigtigste opgave, hid­til uomtalt, var den at bringe orden i landets penge­væsen. Regeringen havde allerede i maj 1924 genfremsat sine forslag fra valgkampen om en formueafgift, der skulle indbringe 444 mill. kr. til afdrag på udenlandsk gæld, end­videre skulle den fra Neergaards tid bestående valutacentral stærkt udvides, så at den kunne iværksætte en egentlig importregulering. Ven­stre og de konservative stillede sig afvisende, de radikale ligeledes over for formueafgiften, medens de kunne gå med til en vis importre­gulering af luksusvarer. Der kom intet nævne­værdigt ud deraf. Men herved kunne det jo ikke forblive.

I juli 1924, da kronens værdi over for guld var ca. 60 øre, blev der nedsat et valutaråd, og på grundlag af dettes overvejelser fremsat­te Th. Stauning som erhvervsminister i no­vember et lovforslag, der helt lagde forpligtel­sen til at stabilisere kroneværdien, og derefter hæve den, over på Nationalbanken. Regerin­gen måtte søge støtte for sin økonomiske poli­

tik hos Venstre for at skaffe den såre betyd­ningsfulde sag passage gennem Landstinget. Stauning og Madsen-Mygdal, der var med­lem af dette ting, nåede da til den fælles er­kendelse, halvprotektionisten Stauning dog nok med besvær, at kronefaldet ikke skyldtes en for stor indførsel, men en for stor seddelud­stedelse; krisen måtte derfor imødegås ad bankteknisk vej, nemlig ved at begrænse pen­gemængden gennem kreditindskrænkning; det var den for store købekraft, der havde for­voldt møntfaldet. Kronen skulle straks stabi­liseres på en værdi af 65 guldører og pr. 1. ja­nuar 1927 være hævet til 68. Nationalbanken styrkedes ved, at den mod statsgaranti tillæ­stes 40 mill. dollars. Stauning mente, at kro­nen herved ville blive undergivet en „forsigtig og langsomt virkende kur“. Udgangen blev et trekantet forlig mellem Socialdemokratiet, Venstre og Det radikale Venstre; det konser­vative parti holdt sig udenfor, det ønskede fortsat „guldtolden“, d. v. s., at alle toldsats­er skulle bevæge sig opad i forhold til kronevæ­rdiens nedgang. Th. Stauning og Madsen-Mygdal var forligets hovedpersoner. Efter den endelige udformning skulle kronen ved udgangen af 1926 være 70 guldører værd målet var pari. Nationalbanken, som der jo nu blev lagt en tung byrde på, skulle - til glæ­de for finansforvalteren Bramsnæs - have til­bagebetalt de 40 mill. kr., staten i september 1922 havde optaget for at kunne tegne præfe­renceaktier i Landmandsbanken. Dette skulle ske halvt ved pålæg af direkte skatter, halvt ved en højere afgift på luksusvarer. Loven om valutaforanstaltninger blev stadfæstet 20. de­cember 1924.

Den skulle vise sig at blive den vel ulykke­ligste lov i nyere dansk økonomisk historie. Da der nu var skabt garanti for, at den dan­ske mønt kunne stige, blev interessen for kro­nen så stærk, at den allerede i maj 1925 var 70 guldører værd, i august 93. Udviklingen løb

løbsk, med voldsomme ændringer i indtægts- og formueforholdene til følge. Medens i valutadumpingens år efter krigen, den alt for billige imports tid, især industrien blev ramt, rammes nu navnlig landbruget, fordi et pund sterling – en meget stor del af landbrugets eksport gik jo til England – efter kronehævnningen var blevet mindre værd i dansk mønt og følgelig ved vekslingen indbragte bønderne væsentlig færre kroner end før, hvorimod skatter, prioritetsrenter og de offentlige takster lå fast. Befolkningens ved kronestigningen nedsatte købeevne fik også byerhvervene at mærke; i januar 1926 var næsten 30% af de organiserede arbejdere ledige.

Samlingen 1925-26 forløb da i deflationspolitikens tegn. Det radikale Venstre reagerede først, om end sent; det ængstedes ved parimålet, og Ove Rode anbefalede i november 1925, at 1 krone blev = 1 shilling = ca. 91 øre og gjort guldindløselig på dette niveau, dog uden at „shillingkronen“ nødvendigvis skulle være den endelige. En francrone, 72 øre, havde dog nok været det højeste, landet kunne bære, men en sådan „nedskæring“ ville ingen. N. Neergaard, og med ham de konservative, fremholdt betydningen af, at Danmark vedblev at tilhøre „den fine ende af landene“, der ikke fragik deres forpligtelser. Venstre ville i stedet have erhvervenes omkostninger nedsat: lavere skatter, lønninger og jernbanetakster, krav, som de konservative og de radikale helt eller delvis kunne tilslutte sig. Det varede temmelig længe, inden bønderne anede uråd; mange var nemlig påvirket af seminarieførstander Jens Byskovs argumentation for „den ærlige krone“, parikronen.

For Det radikale Venstre at se var den voldsomme kronestigning til fordel for kapitalen, men til byrde for produktionen. Hensynet til det fælles valgslag, som partiet sammen med Socialdemokratiet havde tilsigtet i 1928, ved valgperiodens udløb, at rette mod Landstin-

get, trådte efterhånden i baggrunden. I august 1926 udtalte Ove Rode ved et møde på Fyn, at regeringens politik lå i skår, og siden erklærede han i Folketinget, at forholdet mellem hans parti og ministeriet Stauning var ændret; de radikale kunne nu ikke mere give regeringen en samlet tilslutning, men måtte tage stilling fra sag til sag. Har Ove Rode troet, at hans aldrig skrinlagte håb om et samarbejde med Venstre kunne opfyldes gennem valutaproblemet? Den radikale kritik blev i hvert fald stadig skarpere, statsminister Staunings tone samtidig mere truende, og finansminister C. V. Bramsnæs ville efterhånden helst et valg. Han havde i øvrigt ønsket en varig nedskæring af kroneværdien til 72 øre, idet han tvivlede på, at det var muligt at nå den gamle paritet.

Den 14. oktober 1926 forelagde regeringen i Folketinget en samlet plan til afhjælpning af krisen, også i form af lån og tilskud til erhvervene; industrier, der øgede antallet af beskæftigede arbejdere, skulle have et kontant tilskud. Samtlige foranstaltninger, garantier for lån medregnet, kunne koste staten 102 mill. kr., der skulle dækkes ved obligationsudstedelse, dog at de 25 skulle hentes hjem ved en ekstraordinær formuebeskatning, „kriseafgift“, der for formuer over 200.000 kr. steg til 1%. Stats- og erhvervsministeren fremsatte i realiteten sine lovforslag som et ultimatum, vel vidende at også de radikale måtte være meget mod milliontilskuddene og formueafgiften. Det hele kompleks betød, som det er sagt, at det socialdemokratiske ministerium „førte oppositionspolitik fra regeringsbænken“. Under debatten nærmede Ove Rode sig stærkt N. Neergaard, og da han fremførte den tanke, at ministeriet Stauning trådte tilbage uden at udskrive valg, hvorefter krisen blev løst ved „et virkeligt samarbejde mellem alle politiske kræfter i landet og i Rigsdagen“, d. v. s. gennem en samlingsregering, blev han

af „Social-Demokraten“ kaldt en forræder. Det blev Staunings opfattelse, at Rode ville tyndslide ministeriet. På initiativ af P. Munch, der nødigt så forhandlingens tråd bryde mellem Det radikale Venstre og regeringspartiet, blev der afholdt private rådslagninger mellem parterne; der skal sluttelig kun have været dem 3 mill. kr. imellem i tilskud til industrien, men det viste sig, at konflikten ikke kunne afvendes; hverken Stauning eller Rode ville noget forlig. I Folketinget beklagede statsministeren „det brud, der var sket på den demokratiske front“; han håbede, at vælgerne ville være i stand til at udbedre skaden. Siden udtalte han, at det socialdemokratiske ministerium ikke havde kunnet fortsætte „vidende, at bag os stod der en mand med kniv rede til at stikke den i ryggen på os.“ Han kan hermed kun have tænkt på Ove Rode. Det er dog muligt, at Th. Stauning i sit indre har agtet det for et svært held, at de radikale var gået deres egne veje, fordi det jo derved blev muligt for ham at overvælde en situation, hvis konsekvenser han vanskeligt kunne tage, på andre, nemlig på en efterfølgende regering.

Nyvalg til Folketinget blev udskrevet til 2. december 1926. Ved dette valg stod Det radikale Venstre og Socialdemokratiet for første gang i åben kampstilling over for hinanden. Socialdemokratiet gik, også for første gang, tilbage i mandattal, det tabte 2 mand trods en stemmefremgang på 27.000, medens Det radikale Venstre tabte 4 ved en tilbagegang i stemmer på 15.000, et relativt alvorligt tab. Det havde vist sig, at mange radikale fortsat befandt sig bedst under et samarbejde med Socialdemokratiet og derfor misbilligede bruddet med ministeriet Stauning; ligesom Det konservative Folkeparti var også Det radikale Venstre et uensartet parti, adskillige af dets landbovælgere stod Venstre nær, mange af dets byvælgere Socialdemokratiet. Både Venstre og det konservative parti vandt 2

mandater, og de beherskede derefter på ny Folketingets flertal. Over for Venstres og de konservatives 76 mand stod nemlig kun 69 socialdemokrater og radikale. Dagen efter valget trådte Staunings regering tilbage.

*

Det første socialdemokratiske ministerium havde altså kun holdt sig ved magten i 2½ år, og dets lovresultater var få, bortset fra at partiet roste sig af, at regeringen havde genrejst kronen. I april 1925 havde N. Neergaard udtalt, at man ved rigsdagssamlingens slutning „ligesom stod ved en øde strand, hvor øjet kun møder vrage på vrage.“ Heri var der meget sandt, men til gengæld havde Socialdemokratiet fået udfoldet en programfane, som var synlig langt frem i tiden, og det havde vist sig regeringsdygtigt, med et fast tag på centraladministrationen. Det var bemærkelsesværdigt, at partiet havde kunnet fortsætte sin stemmefremgang (dog med et mindre mandattab), skønt det havde regeret landet i to, tre bevægede år. Alt i alt havde Th. Stauning ingen årsag til at fortryde, at han havde dannet ministerium i 1924. Han har sikkert også forudset, at det kun var et forspil.

*

Af det første ministerium Staunings medlemmer vil vi ikke gense udenrigsminister Carl Moltke og undervisningsminister Nina Bang på nogen taburet. - C. Moltke levede indtil 1935 tilbagetrukket på Christiansholm, dog var han medlem af forskellige internationale faste forligsnævn og ledede som præsident konferencen i Genève i 1930 om en toldvåbenhvile. Ved sin død fik den kosmopolitiske greve af Th. Stauning det vidnesbyrd, at han havde haft forståelse for alle skæbner i samfundet. Heller ikke i sine nekrologer om C. Moltke glemte den konservative presse ham, at han „havde ladet sig bruge som garant“

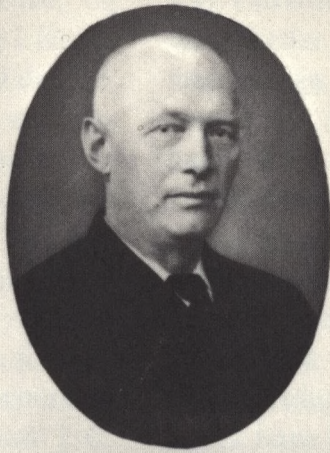
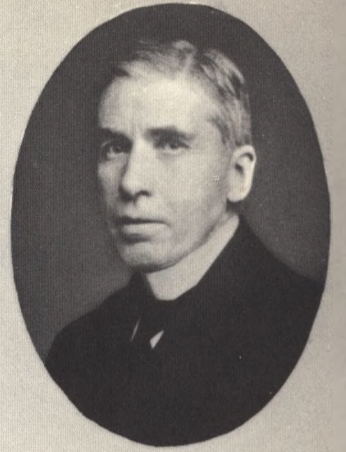
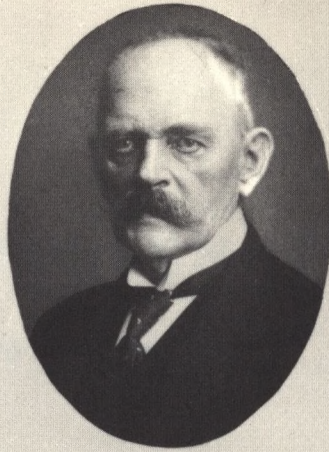
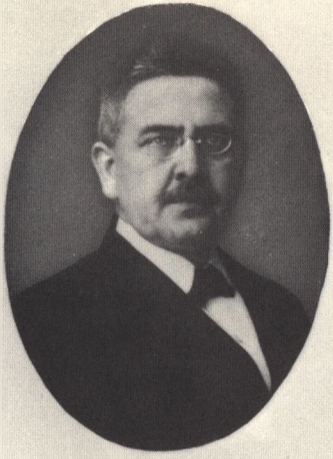

for det radikal-socialdemokratiske afrustningsforslag. Han er begravet i Ordrup.

Nina Bang ramtes af en hjertesygdom allerede i sin ministertid og sås i det par år, hun endnu levede, kun med lange mellemrum i Landstinget. Da hun, indlagt på Rigshospitalet, mærkede, at døden forestod, gik hun den i møde med koldt og klart mod, sikkert

sin „materialisme“ tro til det sidste. Hun tilkaldte sin broder, professor Ellinger, og ganske enkelte personlige eller politiske venner, traf nøgternt visse dispositioner og døde stille den 25. marts 1928, 61 år gammel. Hun havde troet at være forud for sin tid, men var nok snarere efter den, det sidste ikke mindre farligt end det første.

MINISTERIET TH. MADSEN-MYGDAL

SVENNING K. N. RYTTER   O. C. KRAG   N. TH. NEERGAARD   V. RUBOW
 S. BRORSEN   TH. MADSEN-MYGDAL   L. J. MOLTESEN
 M. N. SLEBSAGER   F. C. BRUUN-RASMUSSEN   J. BYSKOV   J. P. STENSALLE

MINISTERIET TH. MADSEN-MYGDAL

(14. december 1926-29. april 1929)

Venstre havde været næsten i nød forud for folketingsvalget den 2. december 1926, og blandt årsagerne var partiets stilling i Nordslesvig. Det historiske parti havde ved det første valg efter genforeningen (den 21. september 1920) syd for Kongeåen modtaget nær 25.000 stemmer og fået 4 mand valgt, alle med navn fra nationalitetskampens tid, dog at selve føreren under denne, H. P. Hanssen, Nørremølle, ikke havde villet lade sig stille for Venstre, fordi han havde ønsket oprettet en særlig sønderjysk valggruppe, en forport til indgangen i de danske partier, hvad J. C. Christensen modsatte sig; dette havde foranlediget megen bitterhed. Allerede folketingsvalget i 1924 viste en ret kraftig tilbagegang for Venstre på sønderjysk grund, nemlig til 17.000 stemmer; årsagen var bl. a., at orienteringen i dansk indenrigspolitik nu var bedre, end den kunne være i genforeningsåret. For at begrænse det stemmetab, som Venstre forudså efter det alt for store sønderjyske valg i 1920 og som følge af partiets svækkede stilling i ministeriet Neergaards sidste tid, var der foran valget i 1924 blevet lagt et stærkt pres på H. P. Hanssen for, at han skulle stille sig som Venstres kandidat i Haderslev- og Åbenråkredsene. Efter nogen tøven indvilligede Hanssen i kandidaturen, som det nok er blevet lettere for ham at modtage, fordi han vid-

ste, at han i det nye Folketing ikke ville møde J. C. Christensen, der trak sig tilbage ved dette valg; heller ikke i grænsepolitikken havde de været enige. H. P. Hanssen opnåede et smukt stemmetal, men antallet af valgte blev dog halveret til 2.

Imidlertid, da H. P. Hanssen i 1924 tog sæde i det danske Folketing, var han en aldrende mand, hans helbred var tilmed nedbrudt, og han havde øjensynlig svært ved at finde sig til rette på Christiansborg. Hanssens manddomsgerning var jo faldet uden for Danmark, og da hans livsmål, Nordslesvigs genforening med moderlandet, var nået, var han næsten udslidt. Laust Moltesen, den senere udenrigsminister, der stod H. P. Hanssen nær, har skrevet, at Hanssen følte sig fremmed både på Venstres partimøder og i salen, træt og tilovers. Nationalitetskampens store optimist, der i 1914 havde tilråbt modstanderen et: „Men du kæmper en kamp imod tusinde år, og i den har du visselig tabt“, var nu blevet pessimist. Til Moltesen udtalte han sin ængstelse for, at Danmark ikke skulle forstå at udnytte det spand af år, hvori landet havde fred med Tyskland; han mente, det i det første årti ville blive afgjort, om Danmark i det lange løb ville kunne hævde sin nye grænse. H. P. Hanssen besluttede forud for det af Th. Stauning udskrevne valg i 1926 at trække sig til-

bage. Hans sidste leveår står overvejende i et tragisk lys, skønt han i skæbnestunder, navnlig efter nationalsocialismens gennembrud i 1933, på ny blev en samlende skikkelse i Nordslesvig. Lige til sin død i 1936 kunne han modtage åbne brevkort med det ene ord „Landsforræder!“, men sandheden er vel, at hans politiske gerning var århundredets største.

*

Da H. P. Hanssen i 1926 udtrådte af Folketinget, skulle Venstre finde en erstatning for ham og helst en iøjnefaldende. Dertil opfordrede flere forhold. For det første Hanssens personlighed, der allerede sås i historiens lys. Det måtte desuden være en mand, der ikke havde taget direkte del i striden om den nye rigsgrænse og derfor kunne samle de to floje, Åbenrå- og Flensborgflojene, hvori Venstre i Sønderjylland endnu var delt, derfor helst en betydelig politiker udefra. Men også den ved kronenhævnningen opståede deflationskrise burde om muligt tilgodeses ved valg af manden. Dette, at eksporten som følge af „guldkronen“ ville give en væsentlig ringere indtægt end før, var et spørgsmål af megen alvor for hele det danske landbrug, dog især for det i krigsårene hærgede sonderjyske, der knap nok havde tilendebragt den omlægning af driftsformer og handelsveje, som landsdelens indlemmelse i Danmark havde nødveudiggjort. Der var opstået adskillig uro blandt de sonderjyske bønder, og Venstre var truet af ny tilbagegang.

Men hvor var den rigtige mand at finde? En snæver kreds, hvis konturer aldrig har kunnet fastlægges, rettede opmærksomheden mod ministeriet Neergaards landbrugsminister, Th. Madsen-Mygdal, der i februar 1925 var udtrådt af Landstinget; dertil havde han private grunde, men det parlamentariske arbejde kunne heller ikke varigt binde ham. Faldt valget sådan ud, at Venstre skulle danne mi-

nisterium, ville N. Neergaard som folketingsgruppens formand sandsynligvis afløse Th. Stauning; i den nævnte kreds, og sikkert langt ud over denne, anså man imidlertid den højt fortjente veteran Neergaard for næsten „opbrugt“, hvorimod den yngre Madsen-Mygdal forekom at være en folkefører med særlig evne til at få landbefolkningen i tale, en handlekraftig mand med klare liberale grundsætninger. Han havde allerede krævet, at parikronen, der stærkt nærmede sig, skulle respekteres ved en nedsættelse af produktionsomkostningerne, herunder en nedsættelse af statens og kommunernes udgifter, så at erhvervenes byrder kunne lettes under prisfaldet.

Den 10. november 1926, da det nye folketingsvalg stundede til, afholdt Venstres organisationsledere, rigsdagsmænd, redaktører og kandidater et landsmøde i Rigsdagens fællesal under ledelse af N. Neergaard for at forme en udtalelse til vælgerne. Efter at denne var drøftet og vedtaget, kom det til et oprin, der bevægede, ja, greb mange, men overraskede alle undtagen nogle få, planlæggerne nemlig. Der foreligger fra det berømmelige møde kun ét referat, udsendt til samtlige Venstres blade af partiets pressebureau. Ifølge dette referat tog det fynske Venstres formand, Rasmus Jørgensen, Ferritslev, ordet og udtalte:

„Jeg har hørt et rygte – det er ikke alle rygter, der er af det gode, men dette rygte er godt – jeg har hørt, at Madsen-Mygdal skal opstilles i Sønderjylland. Hvis det er tilfældet, vil det blive hilst med allerstørste glæde. Det må være en smuk opgave at komme efter sonderjydernes højtfortjente fører. Sønderjyderne er et stolt folk. De fortjener ham.“

Forsamlingen brod ifølge referatet efter denne udtalelse ud i et bifald, der truede med ikke at ville få ende.

Madsen-Mygdal trådte derefter op på talerstolen, hilst med bragende klapsalver, og sagde:

„Om rygget er sandt eller ikke, skal jeg ikke udtale mig om her. Det bliver en sag mellem sønderjyderne og mig. Men jeg vil gerne udtale, at den situation, vi nu går til valg på, parikronens respektering, er så klar og enkel, at alle i vort land kan forstå den. . . . Vi ser ikke godvilligt på, at det, vi elsker, skal trædes under fødder. Når Venstre går ud til valg på dette program og uden at skæve til klasser, vil det blive klart for alle, at Venstre står som talsmand for en god og sund folkepolitik. Vi viser den eneste vej, der er at gå, og når vi peger på vejen frem, vil det gå dem ilde, der forsøger at spærre den.“

Mødet nåede sit højdepunkt, da sønderjyden, fhv. folketingsmand Mads Gram tog ordet og udtalte:

„En af de sange, vi nede hos os under fremmedherredømmet er kommet til at synes allerbedst om, har et vers, der lyder således:

En bejler kom fra syd og en fra Norden.
Den ene kom i glansen af rigdom og af magt
og bød dig brudekransen med herlighed og pragt.
Den anden rakte hånden jævnt og stille
og havde ikke mange ord at spille.
Dog var der i hans stemme den gamle, kendte klang,
som ingen kan forglemme, der hørte den en gang.

Vi ved heroppe, hvad svaret blev, da Danmark i 1920 var på bejlerfærd hos os. Bejleren fra Norden fik ja. Nu er det vor tur til at vende budet om. Nu må der gøres gengæld over for os.

Det kan måske lyde lidt selvbevidst, men jeg mener alligevel, det er en hædersbevisning, vi viser den mand, vi bejler til, når vi opfordrer ham til at blive vor gamle førers eftermand. Det er vanskeligt at finde et navn heroppefra, som vi kender fuldt ud hos os. Men en mand kender vi, nemlig Madsen-Mygdal, der kan tale til os, så både borger og bonde forstå det. Og da den mulighed kom til at foreligge nede i Rødding-kredsen, at der var håb om at få Madsen-Mygdal, sagde man: „Ja, kan man få det til at lykkes, vil det være det bedste, der kan ske.“ Thi den mand, som vi bejler til, hans røst kalder på det, som vi føler os tiltrukket af: Forenkling, arbejdsomhed, sparsommelighed og frihed. Derfor vil vi håbe på et ja, når vi rækker hånden frem jævnt og stille.“

Mads Gram gjorde derefter et ophold og vendte sig til Madsen-Mygdal, idet han rakte hånden frem.

Der blev et øjeblik forventningsfuld stilhed i salen. Alles øjne var rettede mod Madsen-Mygdal, der bevæget gik hen og gav Gram håndslag.

Hele forsamlingen rejste sig og brød, hedder det i referatet, ud i voldsomme ovationer. Da det minutlange bifald havde lagt sig, sluttede N. Neergaard og Ole Hansen mødet; sidstnævnte udbragte et leve for Danmark, og alle istemte uvilkårlig „Der er et yndigt land“.

Th. Madsen-Mygdals kaldelse til Sønderjylland betød i virkeligheden hans kåring til Venstres fører og kommende statsminister, hvis valgudfaldet tillod det. Der kan som nævnt ikke være nogen tvivl om, at aktionen var planlagt, formentlig med Mads Gram som initiativtageren, men venstreledere som N. Neergaard og Oluf Krag stod udenfor. Madsen-Mygdals kåring kom helt bag på dem, de to andre emner til posten som statsminister.

*

Ved valget den 2. december, der numerisk gav Venstre og de konservative flertallet med ialt 77 mandater, samlede Th. Madsen-Mygdal i Nordslesvig over 9.300 stemmer, næsten halvdelen af dem, der faldt på Venstres kandidater i landsdelen, og partiet tilbageerobrede ca. 4.400 af de henved 7.800 stemmer, det havde tabt dernede ved det foregående valg.

Efter at Th. Stauning havde indgivet sin regerings demission og peget på N. Neergaard, opfordrede kongen Venstre til først at undersøge muligheden for et samlingsministerium, og Neergaard foreslog da som Venstres formand, støttet af Oluf Krag, samling om et program, der i stat og kommuner drog de økonomiske konsekvenser af kronens pari-

føring. Imidlertid, Socialdemokratiet ville ikke deltage i en sådan samling, vel fordi det forudså en kommende social „nedskæring“, hvorefter Det radikale Venstre, skønt enig i at de offentlige udgifter måtte nedsættes, heller ikke ville, og Neergaard prøvede da at danne en mindretalsregering af Venstre alene med støtte fra anden side. Han vendte sig, hvad Det konservative Folkeparti naturligvis måtte misbillige, først til Det radikale Venstre, der gav tilsagn om saglig forhandling med og fornøden arbejdsro for et ministerium af Venstre, der ville forsøge at løse krisen. Også de konservative ville give en venstre-regering rimelig frist, men da ministeriet agtedes dannet alene på Venstres program (og ikke skulle udtrykke et „borgerligt samarbejde“), var det, hed det med nogen bitterhed i det konservative svar, en selvfølge, at partiet forbeholdt sig at gøre den efter dets opfattelse fornødne indsats for at søge erhvervskrisen mildnet.

Neergaard havde altså tilvejebragt en art neutralitet over for en kommende venstre-regering, men derefter overtog Th.Madsen-Mygdal situationen. Efter „kåringen“ i november havde han landet over talt til meget store forsamlings. Som han efter 1920 havde givet Venstre en politik ved sit krav om „reguleringen“s afvikling, gjorde han det nu for anden gang ved sit krav om, at parikronen skulle respekteres i den offentlige husholdning ved nedsættelse af både lovbundne og frie bevillinger. Under valgkampen var Madsen-Mygdal fra socialdemokratisk side blevet benævnt „agrarisismens krigsflag“ og symbolet på „det mest inkarnerede arbejderhad“, repræsentant for en „overklasseanarkisme“, men han var ikke desto mindre den mand, stillingen kaldte på. I denne kampglade storbonde i sin fulde krafts alder så mange „de store opgavers mand“, hvad man vanskeligt kunne forbinde med den gamle akademiske venstre-

fører N.Neergaard. Der var vel nogle i Venstres rigsdagsgruppe, der fandt Madsen-Mygdal for yderliggående liberal, afholdt af alle var han heller ikke, men den næsten voldsomme tillid til ham, som hans „kåring“ på landsmødet havde vist, slog også igennem i gruppen, og N.Neergaard kunne sluttelig, nærmest som en selvfølge, indstille til kongen, at Th.Madsen-Mygdal dannede ministeriet; dette blev udnævnt den 14. december 1926. Venstre havde for første gang krævet en landmand til statsministerposten. Hvad der var sket, udtrykte Christmas Møller siden i et interview i „Politiken“ (3. maj 1933) således:

„... alt, hvad der er af betydning i Danmark: Bankvæsen, Arbejdsgiverforening, Ø.K., Industrirådet, „Jyllandsposten“, venstrepressen, til dels også den københavnske presse udpegede hr. Madsen-Mygdal som statsminister, og han blev det.“

Jævnside de af Neergaard som Venstres formand førte indledende forhandlinger om den nye regering, var der vistnok foregået også andre ting på Christiansborg – måske snarere udenfor. Det radikale Venstres tilbagegang efter bruddet med Stauning havde vist, at det var vanskeligt for partiet at føre en helt selvstændig politik. Ove Rode havde, som før nævnt, aldrig ganske udelukket muligheden af, at der på ny kunne opstå et enigt og stærkt venstreparti som i Venstres bedste perioder i det forrige århundrede, og for så vidt kom det ham tilpas, at hans partis skel over for Socialdemokratiet nu var trukket stærkt op, ligesom til den anden side især toldspørgsmålet havde løsnet forholdet mellem Venstre og de konservative. Der var altså åbne vande; nylig var alle partier jo gået til valg på deres egen politik, uden alliancer, og J.C.Christensen var udtrådt af Folketinget, hvorved bevægeligheden var øget. Der er grund til at tro, at der i denne situation fandt fortrolige samtaler sted mellem Ove Rode og kredsen omkring Neer-

gaard, altså venstremænd af den gamle skole. Herom vides dog intet med sikkerhed, sikkert er kun, at i dagene efter valget var både Rode og Zahle ikke fremmed for et ministerium af de tre partier med udelukkelse af Socialdemokratiet, hvad Munch dog meget bestemt modsatte sig. Og da stillingen bar den stejle bondepolitiker Th. Madsen-Mygdal, den fødte modstander af de radikales socialliberalisme, frem til statsministerposten, brast i hvert fald den sidste tro på et genforenet eller nyt Venstre, og året efter udtrådte Rode, mismodig og træet, af Rigsdagen for at blive redaktør af „Politiken“. For Neergaard var det dog næppe en større personlig skuffelse, at ikke han, men Madsen-Mygdal blev regeringens chef; han indså vistnok, at Venstres ledelse nu burde varetages af yngre kræfter.

Ministeriet Madsen-Mygdal fik følgende sammensætning: Stats- og landbrugsminister: Th. Madsen-Mygdal; udenrigsminister: L. Moltesen; finansminister: N. Neergaard; indenrigsminister: O. Krag; justitsminister: Svenning Rytter; undervisningsminister: J. Byskov; kirkeminister: F. C. Bruun-Rasmussen; forsvarsminister: S. Brorsen; minister for offentlige arbejder: J. P. Stensballe; minister for handel, industri og søfart: M. N. Slesbager; minister for sundhedsvæsenet: V. Rubow. Af disse havde fem ikke tidligere haft sæde i nogen af Venstres regeringer, og de skal derfor her biograferes.

*

Udenrigsminister Laust Jevsen Moltesen (1863-1950) var sønderjyde, født i Råhede ved Hvidding som søn af en gårdejer. Hvidding lå lige syd for grænsen fra 1864, og faderen havde købt en gård i Brørup nord for Kongeåen, for at hans børn kunne gå i en dansk skole, uden at han selv behøvede at forlade Nordslesvig. Det oplyste bondehjem havde forbindelse med højskolen i Rødding, og

han og Jacob Appel blev nære venner; de kaldtes siden under studieårene i hovedstaden „de to slesvigske løver“. L. Moltesen var blevet student fra en københavnsk skole, i 1888 cand. theol. I hovedstaden søgte han forbindelse med mænd som A. D. Jørgensen, H. V. Clausen og M. Mackeprang og deltog i deres bestræbelser for at støtte det danske folkeliv i Sønderjylland, bl. a. ved forsendelse af bøger. Inden for teologien var kirkehistorie Moltesens hovedinteresse. 1894-95 opholdt han sig i Rom, hvor han som den første dansker afskrev pavebreve i Vatikanets arkiv. Resultatet blev afhandlingen „De avignonske Pavers Forhold til Danmark“, der forskaffede ham den filosofiske doktorgrad. Stærkt pædagogisk interesseret kom han ind i en omfattende lærergerning, bl. a. på Askov, ved Natalie Zahles skole og ved Statens Lærerhøjskole. I 1913 blev L. Moltesen statens tilsynsførende ved folkehøjskoler og landbrugsskoler. Han var med sin Danteprofil en formernes mand, af væsen noget tilknapet, værdig i sin fremtræden; således lærdes han også på skolerne som tilsynsførende; hans krav om kvalitet var strengt, men han indrømmede stor frihed i metoderne.

Laust Moltesen blev i 1909 valgt til Folketinget i Vinderup, hvor han genvalgtes, indtil han i 1918 trak sig tilbage. I 1920 valgtes han i Holstebro, hvor han faldt i 1926, altså ved det valg, efter hvilket han blev udenrigsminister. Hans banemand var en partifælle, som tilhørte Indre Mission. Moltesen var en skarp grundtvigianer, han havde dertil social sans, men han var stærkt forsvarsinteressert, mente, at Danmark led af „småhedsvanvid“, og han var klart mod radikalismen, derfor værdsat af de konservative. Hans kundskabsfylde og fremstillingsevne gjorde, at Venstre overdrog ham ordførerskabet i betydningsfulde kirke- og skolesager, skønt han ikke havde let ved at passe sin selvstændige og selvfølede

personlighed ind i partirammen. Moltesen var efter krigen blevet optaget af udenrigske forhold, især af Folkeforbundet; fra 1920 var han medlem af den danske delegation i Genève, og det foltes derfor naturligt, at han i 1926 overtog Udenrigsministeriet. – Dr. Moltesen havde i 1898 ægtet den finske magister Eva Hällström, der gennem sit forfatterskab („Fra Kalavalas Lunde“, „Det finske Finland“ og „Nutidens Danmark“) medvirkede til at skabe forståelse for Finland i Danmark og omvendt.

*

Kirkeminister Fritz Charles Bruun-Rasmussen (1870-1964) var født i København som søn af en postekspedient og senere kontorchef i Bikuben. Han blev cand. theol. 1893; efter at have virket som præst i Hillerød, Nykøbing F. og ved Diakonissestiftelsen i København blev han andenpræst ved Roskilde Domkirke i 1913. Han fulgte en bred folkekirkelig linje og var meget værdsat som prædikant; han sagdes på stående fod at kunne prædike horeværdigt en halv time over et hvilket som helst skriftsted. Det var vistnok den daværende redaktør af „Roskilde Dagblad“, J. A. Hansen, måske Venstres bedste pen, som fik Bruun-Rasmussen ind i politik. Han afslog at være kandidat i Roskildekredsen, hvor han havde sin menighed, men han valgtes i juli 1920 i Maribo Amt, dog kun for nogle måneder, eftersom han ikke blev genvalgt ved septembervalget s.å. Lidt rigsdagsluft havde Bruun-Rasmussen altså indåndet, og da hans position i øvrigt var meget god – han var bl. a. medlem af præsteforeningens bestyrelse – var det rimeligt, at Madsen-Mygdal bad ham overtage Kirkeministeriet. Han var da stiftsprovst i Århus.

Madsen-Mygdal havde gerne set Askovs forstander, Jacob Appel, som undervisningsminister for tredje gang, og denne havde selv

interesse i at sikre styrelsen af den sønderjyske skoleordning, der lå ham særligt på sinde. Under en samtale mellem de to mænd skjulte Madsen-Mygdal ikke, at der i Venstre var „en tyrkertro“ på, at der kunne spares millioner på Undervisningsministeriets budget, hvad Appel ikke mente; i særdeleshed ville han ikke gå med til at beskære den private skolevirksomhed. Begge fandt det da for risikabelt, at han indtrådte i regeringen. Jacob Appel har oplyst, at Madsen-Mygdal græd, da de skiltes, og at han ængstedes ved ikke at finde ham i sin gamle kraft. Den kommende statsministers opmærksomhed rettedes derefter mod seminarieførstander Jens Byskov, Gjedved.

*

J. Byskov (1867-1955) havde aldrig før deltaget i politik, men da Madsen-Mygdal ringede til ham en decemberaften, medens han sad og spillede tarok med uogle af seminariets lærere, og bad ham tage nattoget til København, for at de kunne drøfte hans overtagelse af Undervisningsministeriet, mente den vordende statsminister dog, at han i hvert fald havde den kvalifikation, at han kunne tåle at blive skældt ud. Byskov var for længst landskendt både som pædagog, skribent og foredragsholder; i 1924 havde hans skrift „En ærlig Krone“, hvori han argumenterede for, at kronen tilbageførtes til sin gamle guldværdi, optaget offentligheden meget ligesom et par år forinden hans kamp for, at de store bogstaver blev bevaret i navneordene, bl. a. fordi de muliggjorde en hurtigere læsning. Byskov havde i 1905 taget navneforandring fra Futtrup. Hans fader var en vestjysk husmand, og hjemmet var børnerigt; som dreng havde Jens fået akillesenen hugget over af en le, og han haltede siden ret stærkt. Efter ulykkestilfældet kunne han ikke blive smed som sine brødre, han ville da være lærer, og uden mid-

ler til uddannelsen søgte han blandt sognets gårdmænd at stifte et aktieselskab med sig selv som eneste aktiv, dog forgæves. Da han altså ikke agtedes for en tilstrækkelig solid pengeanbringelse, måtte han nøje sig med en kortvarig uddannelse på Staby Højskole til vinterlærer. Her blev han stuekammerat med Jeppe Aakjær, der siden omtalte ham som „et af disse stærke jyske regnehoveder“.

Jens Byskov begyndte sin virksomhed på skolens allerlaveste trin, idet han 15 år gammel blev hjælpelærer for en biskolelærer på Holmsland. Men hans mål var stadig en rigtig lærereksamen, han lånte nu penge dertil og blev 1887 lærer fra et seminarium i København. Efter et par kortvarige ansættelser blev han i 1889 knyttet til Gjedved Seminarium som lærer i regning og matematik. Hermed var han inde på sin livsbane, og i Gjedved blev hans hjem i de næste 45 år.

På grundlag af kun en seminarieuddannelse gjorde Jens Byskov sig selv til en lærd mand. Han var en rig og søgende begavelse. For at blive en dygtig matematiklærer tilegnede han sig en omfangsrig matematisk-pædagogisk litteratur på fremmede sprog; herfra blev han ført over i astronomiens og mekanikkens historie, hvor han koncentrerede sig om Leonardo da Vinci. Hans gerning som dansklærer afsatte frugt i de værdifulde bøger „Dansk Sproglære“ og „Modersmålet“, også de hvilende på originalt studium og tænkning. Som pædagog inspireredes han til en bog om Rousseau. Han drog overhovedet linjerne langt videre frem, eller dybere ind, end hans gerning som seminarielærer fordrede, ofte gennem en tankevirksomhed, der førte til nye synspunkter, ubunden som han følte sig af gammel viden og gamle handlinger. Hans undervisning var ræsonnerende; altid på nogen afstand af eleverne ville han vække deres logiske sans. Med al sin lærdom var Jens Byskov ingenlunde nogen Erasmus Møntanus, snarere var han

Erasmi broder Jacob, for så vidt som han afskyede det forlorne, det blærede og det opstlytede. I 1903 kunne Byskov købe Gjedved Seminarium, der ved tilbygninger efterhånden blev en lille by.

Den oprindelige natur Jens Byskov med det tørre jyske lune og de stærke blå øjne blev en over hele landet skattet foredragsholder. Af ham kunne man nemlig vente et „Tværtimod!“. Det blev sagt, at alt, hvad han var for, var på vej ud, og alt, hvad han var imod, var på vej op. Hans livsholdning var konservativ. Han mente, som den jyde han var, at fagre ord gør ikke kålen fed. Han talte til eftertanke, ikke til følelsen. Byskov ville få sine tilhørere til at optage hidtidige selvfølgeligheder til ny prøvelse, til forkastelse eller til genopstandelse som personligt eje. Han var ingen sædemand, men en rydder. Nogle kaldte ham en paradoksmager. Byskov yndede et godt glas vin og et slag kort og forargede afholdsmændene ved rådet: „Tag Dem en skuddag!“ Han var en lidenskabelig tilhænger af den personlige frihed. I tidens løb holdt han over 1000 folkelige foredrag, ofte dybsindige og illusionsberøvende; da han mente, at „man kan også falbyde guld for billigt“, tog han sig ordentlig betalt for sin ulejlighed, men salene fyldtes endda, fordi folk vidste, han var mand for at tænke en tanke igennem og kunne komme til overraskende slutninger – og så var Dickens ikke for intet hans yndlingsoplæsning.

*

Rubow er et stednavn i Mecklenburg, hvorfra da også den kendte danske slægt af dette navn er indvandret; slægten har talt flere bagermestre. Sundhedsminister Viktor Rubow (1871-1929) var netop søn af en københavnsk bager, student fra Metropolitanskolen og medicinsk kandidat 1896. Han tog doktorgraden på en undersøgelse over normale og fedtdege-

nererede hjertes og blev i 1908 overlæge ved Finseninstituttet, hvor han så lysbiologien opstå og udvikles. Han drev desuden en omfattende specialpraksis i hjerte- og nyresygdomme. Som mediciner er han kaldt en klar, skarp og kold observatør, der ville anvende det teoretisk indvundne i praksis og tyde det praktisk erfarede gennem videnskabelig iagttagelse. V. Rubow synes at have haft visse træk tilfælles med C. E. Fenger, Halls og Holstein-Holsteinborgs strenge finansminister, en anden af de meget få læger i den politiske historie (I, s. 232 f.). Rubow interesserede sig for samfundsspørgsmål, især for lægevidenskabens praktiske mål, der ofte har et forhold til socialpolitikken. Han blev borgerrepræsentant i 1921 og var ved de følgende folketingsvalg kandidat for Venstre. Hans mening med at overtage Socialministeriet under navnet Sundhedsministerium, ja, hans kongstanke, var at samle landets spredte sundhedsvæsen på ét sted og under ledelse af fagmænd. Det vakte nogen forargelse, at Socialministeriet forsvandt, idet dog sagerne vedrørende arbejdsforhold overgik til Indenrigsministeriet.

*

Trafikminister Johannes Pedersen Stensballe (1874-1950) havde politisk blod i sine årer, eftersom hans fader, den seminaricudannede højskolclærer, senere driftsbestyrer ved Horsens-Tørring Jernbane N. P. Stensballe, som venstremand havde siddet i Folketinget 1910-13. Sønnen var student fra Horsens og blev 1899 cand. polyt. Fra 1902 var J. P. Stensballe ansat ved Sydfynske Jernbaner, hvor han nogle år senere blev baneingeniør; i kraft af sit maskinelle talent og forretningsmæssige dygtighed ledede han fra 1914 som driftsbestyrer næsten alle banerne mellem Fyns levende hegn. Han var de danske privatbaners førstemand. Stensballe blev i 1917 medlem af byrådet i Odense og fik som for-

mand for kanal- og havneudvalget en afgørende indflydelse på den storslåede udvikling af Odenses havn, en livskilde for byen.

J. P. Stensballe var blottet for folketække; med sin svagelige konstitution, sin tørre, knirkende stemme og sit sky væsen var han næppe blevet politiker, om der ikke havde været et Landsting, hvortil der var indirekte valg. Men i Landstinget hørte han med sin „prøvende, overvejende og regulerende“ natur til gengæld hjemme. Det viste sig hurtigt, efter at Venstre på Fyn i 1920 havde gjort ham til landstingsmand. Han stod på sit partis højre fløj og var ypperlig egnet til at deltage, ofte på ledende vis, i det modspil, som det venstre-konservative flertal i Landstinget skulle præstere over for det som regel socialdemokratisk-radikale flertal i Folketinget. Stensballe var udvalgsarbejdets mand, ja, sit mesterskab som forhandler udfoldede han endda bedst i underudvalget, hvor man formløst kunne tale sig frem til en overenskomst på størst mulig afstand af offentligheden. Han var den renydyrkede parlamentariker; hans saglige indsigt i de forskellige lovgivningsanliggender var meget betydelig, men han havde også et særdeles vågent blik for sagernes politiske side; det hele spil fængslede ham. Set udefra var J. P. Stensballe en mand i baggrunden, og dog var der tider, da han var „den stærke mand“ i Landstinget af 1918, om end altid uden fagter. Fra 1923 indtog Stensballe den ansete stilling som formand for Dansk Ingeniørforening, hvad sikkert har medvirket til, at Madsen-Mygdal med glæde gjorde ham, jernbanemanden, til sin trafikminister, idet M. N. Slesbager altså blev flyttet til Handelsministeriet.

*

Uanset at Thomas Madsen-Mygdals opfindelse og tankesæt er omtalt i forbindelse med Venstres økonomiske politik efter 1920,

vil vi nu, da han med overspringelse af N. Neergaard og O. Krag reelt blev J.C. Christensens efterfølger og for en årrække Venstres samlende skikkelse, gå ham personlig ret tæt på livet. Havde Th. Stauning ene mand givet ministeriet af 1924 karakter af at være en arbejderregering, var det Madsen-Mygdal, der langt forud for nogen af de menige ministre tegnede ministeriet af 1926 som en frihandels- og landbrugsregering. Han var den mest landsdækkende fører, Venstre hidtil havde haft. J.C. Christensen stod dog altid bedst til Jylland, Viggo Hørup til Sjælland og Klaus Berntsen til Fyn. Vel kunne jyderne med et udtryk fra hesteavlens sige, at „Det er dog os, som har lagt ham til“, men hans popularitet i landbostanden strakte sig forskelsløst over det hele Danmark. Siden C. Bergs dage havde Venstre ikke haft en folketaler som Madsen-Mygdal. Den mandige, lyse skikkelse med romerhovedet klædte talerstolen, når han med rammende, let forståelige ord udtrykte sine veldisponerede tanker og meninger. Som talertype lå han den klare P. Munch meget nærmere end den raffinerede Ove Rode. Skønt han altid brugte et velovervejede manuskript, havde talen mundtlighedens umiddelbare præg; hans taler var halvt natur, halvt kunst, men kunsten skjulte aldrig naturen i ham. Ved sine talers saglige, undertiden pædagogiske indhold, og ved rejsningen i den personlighed, der holdt talen, vandt Madsen-Mygdal en usædvanlig magt over sine tilhørere; han kunne gøre en forsamling til ét med sig selv og fylde den store sal i Fyns Forsamlingshus fra gulv til loft. Men han var solist, de store linjers mand, han indlod sig nødig på at hugge pinde med politiske modstandere. Hvad han havde sagt, det havde han sagt, og så måtte man uden diskussion forholde sig dertil, som man ville. Det blev påstået, at Madsen-Mygdal kun holdt én tale, „hans eneste“, men hans taler kunne være meget

forskellige, om end de var båret af det samme grundsynspunkt. Nogle anslag: „Staten er hverken mere eller mindre end os alle sammen taget under ét. Når hele befolkningen er kriseram, så er staten det også.“ – „Arbejdet er ikke som en kage, vi spiser af, så der bliver mindre og mindre, tværtimod, jo mere vi be- stiller, des mere arbejde bliver der.“ – „Fagforeningerne opretholder en lønstandard, der gør, at arbejdet visner.“ – „Hvis arbejdsmarkedets parter aftaler en løn, der er for høj for virksomhederne, så planlægger de kun arbejdsløsheden for det kommende år.“ – „Kra- vene skal vendes indad mod os selv.“ – „Den ene forvirring skaber den næste.“ – „Jo mindre beskyttelse, des mere udvikles de indre kræfter.“

Der var aristokratiske træk hos Madsen-Mygdal, ikke således at han ønskede tilbage det privilegiesamfund, som netop den stand, hvis kronskud han var, havde nedbrudt, men han havde mindre tillid til massen end til personligheden. Han var en fuldbåret individualist. Fundamentet for hans ministerium var Venstres program af 1925: „På frihedens grund skal folket bygge sin fremtid. Frihed under ansvar er den lov, der skal gælde som rettesnor for folket som helhed som for den enkelte borger“ – åndsfriheden, arbejdsfriheden, næringsfriheden og erhvervsfriheden sikret mod undertrykkelse af stats- og organisationstvang. Madsen-Mygdal syntes ligesom at have selvfølgeligheden på sin side. Det var jo aldeles logisk, at det offentliges udgifter måtte nedsættes i takt med det prisfald, den fuldvægtige krone havde fremkaldt, men han overså, at en sådan tilpasning næppe kunne føres til bunds i det moderne samfund, hvor stærkt organiserede interessegrupper skabte stivhed. Var tiden for den næsten mekaniske tilpasning, hvormed den klassiske liberalisme regnede, ikke forbi? Modsat geometrikeren Oluf Krag var Madsen-Mygdal retvinklet,

det var princippernes enten-eller, der interesserede ham, ikke saglige detaljer; som rigsdagspolitiker og forhandler stod han langt tilbage for N. Neergaard og O. Krag, navnlig ejede han ikke den sidstnævnte jernlittige realpolitikers smidighed og sans for det opnåelige. Samarbejdets kunst mestrede han ikke; han fulgte helst sit eget hoved, forstod, skønt charmerende på tomandshånd, ikke at vinde modstandere – men dansk politik bygger på forhandling og kompromis. Under ét: han besad ikke politisk kløgskab. Var Thomas Madsen-Mygdal overhovedet politiker? Han havde ikke det lange seje træk, han var uden tålmodighed, han havde vist, og skulle fortsat vise, en tilbøjelighed til at komme og gå efter situationens og opgavens karakter. Men storbonde var han, de vidtstrakte markers mand. Som ejer af Edelgave og i tidens løb forpagter af Sandholt, Lerchenborg og de Tesdorpf-ske godser på Falster (Brændte Ege og Orupgård) viste han megen dygtighed. I kostalden fandt han sin bedste hvile, her kunne han tænke uforstyrret.

Visse personlige træk hos statsminister Th. Madsen-Mygdal måtte gøre hans regering problematisk, men det gjorde også andre forhold. Det konservative Folkeparti stod efter valget i 1926 meget smukt med 280.000 stemmer, d. v. s. en fremgang på 33.000, og 30 folketingsmænd, efter egen mening på vej til en position, der ikke stod tilbage for Venstres og Socialdemokratiets. I bykonservatismen krævede man en mere selvstændig politik, også fordi den socialt nedre del af mellemstanden havde vist tilbøjelighed til at glide over mod Socialdemokratiet; den kunne næppe fastholdes uden en forskelsbestemt holdning over for Venstre. Det konservative Folkeparti, såvel som andre partier, måtte i øvrigt i stigende grad regne med den ved erhvervslivets koncentration skabte funktionærstand, som allerede under den første verdenskrig nåede op

på ca. 100.000 personer, hvorved der var opstået et nyt socialt og politisk spørgsmål, fordi funktionærerne ikke som arbejderne og arbejdsgiverne kunne støtte sig til mægtige organisationer – ville denne nye samfundsklasse falde til rette hos arbejderne, eller kunne den bevares som mellemstand? – Den unge Christmas Møller havde lige siden 1920 været en bestemt tilhænger af det borgerlige samarbejde, men han mente, at de to borgerlige partier allerede da skulle have dannet en fællesregering, eller at de i hvert fald burde træffe faste aftaler om lovgivningen; han havde gentagne gange tilbudt Venstre en blokpolitik. Ikke destomindre dannedes ministeriet Madsen-Mygdal som en ren venstre-regering, endda efter konservatismens prestigeforøgelse ved valget, og uden at der forud var forhandlet dyberegående med de konservative, derimod med industrien. Madsen-Mygdal havde også, ligesom tidligere N. Neergaard, sikret sig H. N. Andersens tilslutning, vel på grund af etatsrådets anerkendte position inden for erhvervslivet, hans anseelse i England og hans indflydelse i kongehuset. Venstre havde i det hele „stjålet billedet“ fra den konservatisme, der netop troede at kunne opnå væsentlige indrømmelser, og årsagen var til dels den, at den store industri i første omgang foretrak den „nedskæring“ af omkostningsniveauet, som Madsen-Mygdal anså for nødvendig efter krønstigningen, fremfor en forøgelse af toldbeskyttelsen; egentlig mente industrien vel, at Venstre havde større mulighed for at opnå resultater end Det konservative Folkeparti havde. Lonpolitik måtte da gå foran toldpolitik. Omstændighederne ved ministeriet Madsen-Mygdals tilblivelse og Venstres tilbøjelighed til at føre politisk vekseldrift, ubundet af noget særhensyn til de konservative, gjorde, at der i hele ministeriets levetid bestod en stille krise mellem de to partier. Den skulle ende i en katastrofe. Men det lettede selvsagt rege-

ringen stillingen, at den ikke havde en samlet opposition over for sig, foreløbig kun tre særskilt marcherende grupper.

*

I en programklæring udtalte statsminister Th. Madsen-Mygdal, at regeringens hovedopgave var at søge tilvejebragt betingelserne for et sundt og konkurrencedygtigt erhvervsliv gennem reduktioner i statens og kommunernes ved lov fastsatte udgifter; hensigten var derved at støtte erhvervenes egne bestræbelser for at overvinde produktionskrisen. Statsministeren indbød „alle partier og hvert enkelt medlem i tinget til samarbejde“ derom, hvori lå, at regeringen stod frit over for alle andre partier end Venstre og altså heller ikke følte sig „forlovet“ med de konservative, der havde ventet linjen fra 1920-24 genoptaget. Madsen-Mygdal ønskede ingen makker. I betragtning ved *omregningen* efter den højere kroneværdi kom især ydelserne efter de sociale love om aldersrente, ulykkesforsikring, sygekasser, arbejdsløshedsforsikring og invalideforsikring og derudover tjenestemandslønningerne samt en nedsættelse af erhvervenes lovpligtige kontingenter til forskellige forsikringer. Nedsættelsen ville i alt lette statsbudgettet for 60 mill. kr., kommunerne for 14 mill. kr., og de private erhvervsvirksomheder ville spare nogle millioner.

Th. Stauning gik voldsomt mod lovforslagene, som han karakteriserede som et storstilet pengeafpresningsforsøg over for dem, der intet ejede; han kunne ikke se, at den rette vej til at bekæmpe erhvervskrisen var den at nedsætte købeevnen med mange millioner kroner. Ove Rode, der holdt sig ret tæt op ad regeringen, erkendte, det var nødvendigt at nedbringe statsudgifterne til et niveau, som svarede til kronens nuværende værdi, da der jo ellers ville foreligge en faktisk stigning af dem, men krisen måtte bekæmpes på en langt

brede front. Det stod klart, at ministeriet ikke i almindelighed kunne opnå radikal støtte til gennemførelse af sine planer. På Det konservative Folkepartis vegne tilsagde Victor Pürschel god vilje til at nå et resultat, men han mente ikke, at en nedskæring kunne stå alene, og det var at forudse, at det konservative parti, der havde talrige tjenestemænd blandt sine vælgere, kun meget vanskeligt kunne gå med til finansminister Neergaards forslag om, at lønreguleringen efter pristal skulle bortfalde.

Indenrigsminister Oluf Krag, under hvem de fleste socialpolitiske sager sorterede, efter at Socialministeriet var nedlagt, bar hovedbyrden ved tilpasningen, der ikke havde indeholdt noget problem, hvis de forskellige ydelser havde været pristalsreguleret. I en senere tid ville man vel have ladet kronebeløbene urørt og have hentet, hvad der var „for meget“, hjem gennem en skatteforhøjelse, men Madsen-Mygdal foretrak at gå den direkte vej, nedskæringens. Under disse omstændigheder blev Indenrigsministeriet regeringens stormcentrum. Socialdemokratiet søgte at gøre Krag forhadet, han blev udsat for heftige både politiske og personlige angreb, dog uden at hans robuste nervesystem i den anledning tog skade, idet han var sig bevidst, at nedskæringen dog ikke var værre, end at de, der nød godt af den sociale lovgivning, også efter ydelsernes reduktion ville være noget bedre stillet, end dengang kronens købekraft var lavere. De pinlige forslag om nedsættelse af statsstilskuddet til sygekasserne med 4 mill. kr. eller 30% og om invaliderentens reduktion fra 800 kr. til 540 kr. årlig henhørte under sundhedsminister V. Rubow, der med sit noget kolige væsen ikke havde let ved at omgås Rigsdagen. Invaliderentens nedsættelse blev kun gennemført med stort besvær; der var også konservative, som mente, at denne reduktion både var juridisk og moralsk forkastelig, og den bidrog

ikke lidet til, at den hele „nedskæring“ blev ilde set hos store dele af befolkningen.

Nedskæringslovene var vedtaget allerede i løbet af den første samling efter ministeriet Madsen-Mygdals dannelse. Den samlede udgiftsnedgang på statens budget ville herefter udgøre 40 mill. kr. (regeringen havde måttet gøre indrømmelser til „guldsnorene“), kommunerne ville spare 8,8 mill. kr., og de private forsikringskontingenter var reduceret med 4,3 mill. kr., statsbanetaksterne var sat ned med 15 mill. kr. og postvæsenets med 6 mill. kr.

*

Det havde utvivlsomt været nødvendigt at mindske statens udgifter, men processen efterlød i vide kredse bitterhed, og denne voksede blot, da finansminister N. Neergaard derefter fremsatte forslag om lettelse af formue- og selskabsskatten til et beløb af 10 mill. kr. Nedsettelsen ville komme en halv snes tusinde personer til gode, på landet hovedsagelig gårde over 100 tdr. land, i byerne formuer over 50.000 kr. Forslaget, der med iver støttedes af de konservative, var muligvis økonomisk velmotiveret af hensynet til kapitaldannelsens fremme, men det var psykologisk overmåde slet anbragt. Var dette ikke at give til de rige, efter at man havde taget fra de fattige? spurgte de socialdemokratiske agitatorer. Adskillige venstremænd var ikke glade ved denne skattenedsættelse, en enkelt stemte imod.

Det var også højst ubetænksomt, at statsminister Madsen-Mygdal et år opgav til skattemyndighederne, at såvel hans indtægt som formue var 0. Selvangivelsen var naturligvis rigtig. „Edelgave“ var nok den bedst drevne gård i sognet, men dens kvægbesætning på op imod 150 jerseykøer, hvorfra der leveredes børnemælk til København, havde været angrebet af mund- og klovsyge, hvorved Madsen-Mygdal var blevet indtægtsløs. Selve gården var meget hårdt belånt. Skønt statsmini-

steren altså havde sine regnskabstal i orden, fandt mange dog, det ville have været klædeligt, om han i en nedskæringstid havde opgivet sine offentlige indtægter som skattepligtige, navnlig sin løn som regeringschef, og det kom ham til skade, at han havde undladt det. Navnlig den socialdemokratiske presse gjorde en stor skandale deraf. I tilslutning til det svære uheld på „Edelgave“ var Madsen-Mygdal i øvrigt alvorligt syg i flere måneder. Man kunne godt få det indtryk, at der var en vis hasard i denne mands liv, der var så rigt udrustet af naturen.

Den i marts 1929 vedtagne lov, forelagt af J. P. Stensballe som konstitueret handelsminister, om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden fremkaldte ligeledes forbitrelse blandt arbejderne, der følte deres fagforeninger, og dermed den sociale solidaritet, hvorpå de byggede, ramt centralt. Den såkaldte „tugthuslov“ ville hindre, at der blev øvet vold eller tvang mod dem, der på trods af organisationernes forbud, strejke eller lockout, ville hævde deres ret til at udføre det arbejde, de ønskede at påtage sig (odiøst kaldet „skrucebrækkere“). Loven gav mulighed for bøder indtil 100.000 kr. eller simpelt fængsel foruden idømmelse af erstatning for forvoldt skade. En storm af vrede rejste sig mod denne straffelov, der dog netop hvilede på en af Madsen-Mygdals grundtanker, nemlig den, at det økonomiske liv skulle kunne røre sig frit, og at derfor heller ikke arbejdet måtte bindes af faste, ubevægelige lønsatser. Det var statsministerens overbevisning, at organisationstvungen hindrede mange i at finde beskæftigelse; de måtte derefter underholdes, men dertil havde samfundet ikke råd. Også en lov, der skærpede kravene om skatteydelse som betingelse for kommunal valgret, syv kvartalers skat skulle være betalt før valget, lettede oppositionen dens agitation mod regeringen.

*

Uden sikker støtte, som ministeriet Th. Madsen-Mygdal var, levede det livet farligt. Det konservative Folkeparti fandt, at erhvervslivet foruden den indirekte hjælp, som nedskæringen af de offentlige udgifter betød, også måtte have en direkte. Partiets formand i Folketinget, den bykonservative akademiker Victor Pürschel, havde allerede i marts 1927 fremsat lovforslag mod dumping og om en kraftig krisetold på konfektion, læder og fodtøj. Regeringen syntes dog ikke stemt for at gøre noget, handelsminister Slebsager var særdeles kølig. Der skete nu det overraskende, at Th. Stauning i juni, i tilslutning til Pürschels forslag, foreslog, at finansministeren skulle kunne opkræve nye, midlertidige toldafgifter på indtil videre 24% af værdien af varer, der indførtes i uforholdsmæssig stor mængde; til gengæld skulle de vedkommende industrier, noget ulogisk, nedsætte deres priser, foretage tekniske forbedringer og tilstille Handelsministeriet deres regnskaber. Ja men havde Socialdemokratiet da ikke hidtil været for frihandel af hensyn til forbrugerne? Jo, men efterhånden vejede et andet hensyn tungere, nemlig hensynet til arbejdet (beskæftigelsen). C. V. Bramsnæs har i sin erindringsbog robet tilstanden inden for partiet. Ifølge hans fremstilling var adskillige socialdemokrater, oftest valgt i København, ikke bange for told, blandt disse Th. Stauning, hvorimod de fleste toldmodstandere var folk fra provinsen. Dybere set var Staunings opsigtsvækkende forslag dog nok mindre et udslag af politikeres personlige vurdering end af ændringer i selve samfundstilstanden. Ved valget i 1924 var Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti for første gang kommet i sikkert flertal i Folketinget; støttet af vælgermassernes forskydning mod byerne havde de to partier 83 mandater ud af tingets 149. Derved, at der i indeværende århundrede opstod en stærk erhvervsmæssig tvedeling i et agrar- og

industrisamfund, var der skabt mulighed for politisk kontakt mellem de konservative arbejdsgivere og de socialdemokratiske arbejdere, altså mellem industriens øvre og nedre lag, der havde visse fællesinteresser. Ved ministeriet Madsen-Mygdals dannelse i 1926 havde industriens ledere jo foretrukket at bringe sig i et godt forhold til Venstre, men i 1927 tog Victor Pürschel i virkeligheden initiativet til et toldforlig mellem de konservative og Socialdemokratiet, idet han, og nu industrien med ham, ønskede at imødegå prisfaldskrisen også ad toldvejen.

Der blev ført direkte forhandlinger mellem socialdemokraterne og de konservative, blandt hvilke sidste dog adskillige var ængstelige for, at et toldforlig med Stauning ville gøre Det konservative Folkeparti til et rent byparti. Da det kom til stykket, kunne parterne ikke finde hinanden. Arbejderpartiet krævede en så skarp priskontrol, at industrien slog fra. Forliget, der selvsagt ville have medført venstregeringens tilbagetreden, og som i hvert fald for en tid ville have givet dansk politik en helt ny drejning, blev altså ikke til noget. Victor Pürschel havde med sin dristige aktion også forbundet den forestilling, at en toldpolitik ville give konservatismen muligheder i den øverste del af arbejderklassen, hos de fagarbejdere, som til gode lønninger kunne beskæftiges i en beskyttet industri. Da forliget havarede, måtte Pürschel nødvendigvis træde tilbage; i 1928 afløste Christmas Møller ham som formand for partiets folketingsgruppe, og han henviste straks tolden til „dens naturlige ubemærkedhed“ i Danmark.

Christmas Møller havde siden 1923 været sit partis forretningsfører, og han havde som sådan skabt et fast organiseret parti. Han var „von Kopf bis Fuss“ politiker, politisk fagmand og kun dette. Arbejdsglubsk i Rigsdagen, hensynsløs mod sig selv i organisations- og agitationsarbejdet avancerede han næsten

modstandsløst gennem sit parti, fulgt af en hurtigt voksende ungdomsskare, der var inspireret af hans kække, offensive sind. Da han i 1931 blev formand for den samlede rigsdagsgruppe, året efter for landspartiet, forenede han på sin hånd samtlige Det konservative Folkepartis ledende funktioner, også den daglige forretningsførelse. Han kunne sige, men sagde det ikke: „Partiet, det er mig!“ Christmas Møllers gerning på Christiansborg var præget af flid, præcision og orden. Foruden hvad han ellers var, var han en parlamentarisk pramdrager, der kunne sine „sager“ til sidste decimal. Den rene opposition var ham imod som gold. Han havde med glæde accepteret „det borgerlige samarbejde“ efter 1920, men dog under stigende krav om, at det skulle ske på lige fod; konservatismen kunne, allerede af æresgrunde, ikke vedblive at være et parti på slæbetov, den måtte bryde med gammel vanetænkning og selvstændiggøre sig over for Venstre som et socialt forstående, stærkt forsvarsvilligt folkeparti. Medens Christmas Møller mente, at forsvarssagen om nødvendigt kunne bære en konservativ politik med afstandtagen fra Venstre, mente Pürschel, at det kunne kun erhvervsspørgsmålene gøre.

*

Retter vi nu opmærksomheden mod fagministrenes virksomhed, for så vidt den ikke allerede er omtalt, falder for udenrigsminister Laust Moltensens vedkommende navnlig hans lov af 1927 om udenrigstjenestens ordning i øjnene. Loven af 1921 var blevet til under en højkonjunktur og var aldrig gennemført i fuld udstrækning. Man befandt sig tilmed, foreløbig, i en af de roligste perioder i Danmarks nyere historie, og under disse omstændigheder kunne Udenrigsministeriet ikke undtages fra kravet om nedskæring. Medens dets budget i 1921-22 havde været 7,2 mill. kr., blev det nu, efter forhandling med hovederhvervene, ned-

bragt til 4,7 mill. kr., og ministeriet fik den struktur, der bestod uændret til 1961, og som styrkede den økonomiske side af tjenesten.

Den for skatteyderne byrdefulde totale garanti, som staten havde udstedt for Landmandsbanken, var blevet forlænget til 1932. Der måtte år for år foretages nye, meget betydelige afskrivninger, der efterhånden havde slugt mere end egenkapitalen. Ved lov af 19. april 1928, forelagt af handelsminister M. N. Slebsager, skete da en nyordning af Landmandsbankens kapitalforhold, idet alle tidligere indskud blev afskrevet. Staten forsynede banken med et nyt reservefond på 34 mill. kr. og en ny aktiekapital på 50 mill. kr. Ved nyordningen blev der gjort op med alle konstaterede eller sandsynlige tab – det drejede sig om flere hundrede millioner kroner – og de svageste engagementer overførtes til en afviklingskasse. Samtlige aktiver forblev i statens besiddelse, men det forudsattes i loven, at aktierne senere helt eller delvis skulle afhændes. Trods det store havari gav bankens daglige drift et vist overskud. I tilslutning til denne ordning blev skibsreder A. P. Møller formand for bankrådet.

I september 1928 kom også Privatbanken i vanskeligheder, om end efter en langt mindre målestok end Landmandsbankens. Banken havde set sig nødsaget til at nedskrive sin aktiekapital fra 60 til 12 mill. kr. som følge af tab, der var lidt på engagementer med visse kriseramte virksomheder, bl. a. Århus Oliefabrik. Handelsminister Slebsager, der havde megen interesse for byerhvervene, ønskede statsstøtte til Privatbanken, men dette modsatte statsminister Madsen-Mygdal sig meget bestemt, idet han hævdede det liberalistiske standpunkt, at det måtte være erhvervenes egen sag at genrejse banken, så meget mere som den, særlig gennem de Tietgenske selskaber, havde betydet såre meget for erhvervslivet. En række kapitalstærke virksomheder ny-

tegnede da en kapital på 36 mill. kr., og banken kunne genåbne efter at have været lukket i fire dage. Madsen-Mygdals liberalistiske læresætning „Lad falde, hvad ikke kan stå!“ havde triumferet. Det var måske den største sejr for hans teorier i hans regeringstid, men Slebsagers konflikt med statsministeren havde været så dyb, at han udtrådte af ministeriet. Han henviste siden til, at hans garantiforslag ikke ville have kostet staten en øre. Handelsministeriet blev midlertidigt overtaget af J. P. Stensballe (der som foran nævnt gennemførte loven om værn for arbejdsfriheden). Slebsager færdedes herefter som en ensom mand i sit parti.

*

Stensballe havde ellers hænderne fulde i sit eget ministerium, Trafikministeriet. På hans forslag blev Lillebæltsbroen også en vejbro, og der blev bygget en bro mellem Ålborg og Nørresundby. Sine erfaringer fra privatbanerne søgte han at overføre på de offentlige „væsener“, der var ham underlagt. Han tog initiativet til, at postvæsenet blev samlet med telegrafvæsenet under ét generaldirektorat. Vigtigt var, at han i loven om afgift af motorkøretøjer af 1. juli 1927 fik indført en benzinafgift på 6 øre pr. l, så at grundlaget for motorafgiften, der var motiveret med vejsliddet, ikke som hidtil kun blev vægt og hestekræfter. Stensballe var en mesterlig forhandler, som kendte de rette folk og i skiftende situationer forstod at tale sig til rette med dem arm i arm.

Han bidrog også til løsning af det dobbelt-sceneproblem, der plagede Det kgl. Teater og dermed Jens Byskov. Radiospredningen, som henhørte under Trafikministeriet, havde siden 1926 været i en overordentlig hastig udvikling; et studie på Købmagergade var blevet aldeles utilstrækkeligt, og Stensballe foreslog da, at der blev opført en bygning til brug

for Statsradiofonien i Tordenskjoldsgade og Heibergsgade. To herværende huse lå umiddelbart op ad Det kgl. Teater, og ved nybygning ville det være muligt i samme kompleks at have to scener med samme personale, administration og magasin. Teatret skulle for 15 år leje bygningens teaterum af radiofonien for en årlig leje af 100.000 kr. Dobbeltscenetanken blev ad denne vej virkeliggjort for en rimelig og overskuelig bekostning.

Tilbage for Jens Byskov var dog museums-sagen. Man kunne ikke, selv ikke i nedskæringstider, lade Nationalmuseets samlinger i Prinsens Palæ henligge under så utilfredsstillende pladsforhold, som tilfældet var. Der havde været tale om at flytte museet til Kastellet, til Frederiksberg Slot, til den gamle bane-gårds terræn, til Grib Skov, ja, endda til en kunstig ø i Svanemøllebugten. Undervisningsministerens forslag gik dog ud på, at Nationalmuseet skulle forblive i Prinsens Palæ og de nødvendige udvidelser foretages ved, at den ene side af Stormgade blev taget i brug. Udgiften ville blive 4¹/₂ mill. kr., hvoraf halvdelen var indkommet ved en landsindsamling. Byskov erklærede, at han ville demissionere, hvis det ikke lykkedes ham at gennemføre planen. Det var kun på et hængende hår, at Madsen-Mygdal bevarede sin undervisningsminister. Der var ganske vist et knebent flertal for Stormgadeplanen, men to konservative meldte uventet fra, og det syntes uundgåeligt, at planen, og med den ministeren, ville falde ved 3. behandling. Dog, inden denne opsøgte Th. Stauning Jens Byskov og udtrykte sin misstemning over, at sagen skulle falde på en sådan måde. Samtalen endte med, at Stauning gik med til ministerens plan, når den blot blev ændret derhen, at et par bygninger i Vestervoldgade blev medtaget. Vestervoldgadeplanen, udtrykkelig ikke Stormgadeplanen, kunne derefter vedtages med stort flertal.

Men havde Jens Byskov fået problemerne omkring Det kgl. Teater og Nationalmuseet varigt eller midlertidigt løst, var statens forfatterunderstøttelser ham en stadig pine. Han var ikke overbevist om, at sådanne anerkendelser overhovedet var velanbragte, da han ikke kunne anse for en selvfølgelighed, at en forfatter skulle kunne leve af sin litterære virksomhed, og da den rette tildeling forudsatte en så omfattende belæsthed, at ingen minister holdt mål dermed. Et år ønskede nogle medlemmer af Folketinget Thit Jensen og Harald Bergstedt stroget af listen, den første fordi hun havde agiteret for børnebegrensning og kammeratægteskab, den sidste fordi han ansås for at have agiteret for fosterdrab. Byskov stod dog på, at de rigtige og gavnlige meninger måtte se at klare sig uden støtte af økonomiske kampmidler, ligesom han fandt, at Rigsdagen ville tage ansvaret på sig for de anskuelser, som fremsattes af de forfattere, der efter stryguingen blev tilbage på listen. Han satte sit standpunkt igennem, de to forfattere beholdt deres understøttelser, men af hans eget parti stemte kun 7 af 49 derfor.

F. C. Bruun-Rasmussen delte som kirkeminister ikke sin forgænger P. Dahls syn på de små præstembeder; et sammenlægningsudvalgs betænkning blev uden betydning; de små, men altså bevarede embeder kom i en stor fællesklasse med ens løn. Han fik nådens-året afviklet. Betydningsfuldt var, at Bruun-Rasmussen i 1928 ved lov nedsatte et stort udvalg angående forholdet mellem staten og folkekirken; med departementschef V. Holbøll som formand sad dette udvalg indtil 1940.

*

Ministeriet Madsen-Mygdal måtte til stadighed have opmærksomheden rettet mod Nordslesvig, hvor deflationskrisen gik dybere end i det øvrige land. I 1927 oprettedes en sonderjysk hypoteklånecfond med en statska-

pital på 20 mill. kr., der skulle udlånes til moderat rente og uden kurstab. Alligevel blev adskillige sonderjyske gårde bragt til tvangssalg. De vanskelige økonomiske forhold blev kraftigt udnyttet af hjemmetyskheden, som søgte at korrumpere skellet dansk-tysk og, under krisens hårde tryk, ikke ganske uden held. Den mere end halvtyske Lei-bevægelse, opkaldt efter en gårdejer i Sundeved, søgte gennem den professionelle urostifter Cornelius Petersens selvstyremænd at bygge bro over til ansete, men vanskeligt stillede danske og dermed skabe en „samling“, der bl. a. krævede en særregering for Nordslesvig, som skulle kunne føre egen udenrigspolitik, navnlig ved afslutning af handelstraktater.

Venstre i landsdelen fandt det i 1928 på tide, at der blev sagt et godt og kraftigt ord til de særbevægelser, som i virkeligheden forfulgte formål, der var den økonomiske krise uvedkommende, nemlig, som den tyske folketingsmand, pastor Johs. Schmidt, udtrykte det: „En ny (grænse)afgørelse, som tager hensyn til de gamle livsvigtige forbindelser med Tyskland og til den fraskilte landsdels særpræg.“ Ingen var nærmere til et svar end Th. Madsen-Mygdal, både statsminister og valgt i Sønderjylland. I tilslutning til Venstres årsmøde i Gram, den 23. maj 1928, afholdtes da i Gramgårds have under et vajende Dannebrog et møde med en deltagelse så stor, at noget lignende ikke var set siden genforeningsfesten på Dybbøl i 1920. Af de fremmødte antoges ca. 2.000 at være H. C. Leis eller Cornelius Petersens folk, og begge disse førere var til stede. I sin timelange tale afviste statsministeren enhver tanke om særregeringer for de enkelte landsdele; det danske folk var en helhed, og han troede, at heller ikke den sønderjyske befolkning nærrede noget ønske om at gense de gamle hertugdømmer under en ny form. Trods alle forbigående vanskeligheder var, sagde Madsen-Mygdal, forholdene ikke an-

derledes end, at hvis alle vendte sig til deres arbejde og bojede sig ind under tidens krav, havde Danmark rigere erhvervsmuligheder, end de fleste andre lande havde. Han skammede sig ikke over, at den danske valuta var genrejst; det ville komme folket til gode på mange måder.

Statsminister Th. Madsen-Mygdals højst virkningsfulde tale efterfulgtes af en livlig forhandling, men der kunne ikke være mindste tvivl om, at *Danmark vandt*. Mødet havde givet lejlighed til at skelne mellem folkeførere og folkeforførere, mellem dem, der følte en sindets tilknytning til det danske samfund, og dem, der ikke gjorde det. Fra og med mødet i Gramgårds have var disse særlesvigske „bevægelser“s-tid forbi. Mødet er et ærefuldt blad i ministeriet Madsen-Mygdals historie.

Den 15. marts myrdedes efter lang tids planlægning Cæsar i det romerske senat, den 21. marts omkom Th. Madsen-Mygdal i det danske Folketing, men ved en politisk kuldsejling, som kun meget få havde forudset muligheden af dagen forinden. –

Christmas Møller var en smilende mand, og hans smil var charmerende – når han havde held som taler, kunne han med det „tale fuglene ned fra træerne“. Men hvis noget gik ham alvorligt imod, især hvis nogen ville gøre hans parti mindreværdigt, glimtede det hårdt og uheldsvangert i hans øjne. – I efteråret 1927 havde minister Søren Brorsen fremsat et forslag om en nyordning af forsvaret. De bevillinger, der hidtil var givet, havde ikke formået at udfylde de rammer, som var forudsat ved militærordningen af 1922, særlig ikke for flådens vedkommende, og Brorsen foreslog nu en fordobling af flådens nybygninger, men i øvrigt ville regeringen have forsvarsudgifterne som helhed nedsat. En sådan reduktion måtte meget støde de konservative, og det så meget mere som forslaget blev voldsomt kritiseret af den militære sagkundskab. I sin før-

ste tale i Folketinget som gruppeformand i oktober 1928 advarede Christmas Møller alvorligt regeringen, idet han sagde, at hans parti lagde afgørende vægt på, at sagen fik en for det tilfredsstillende løsning; i øvrigt fremhævede han, som så ofte før, vigtigheden af samarbejdet mellem Venstre og hans eget parti.

Forhandlingerne trak i langdrag og blev pinagtige. Det var ved regeringsforslagets 1. behandling blevet bemærket, at statsministerens stol stod tom; Madsen-Mygdals interesse for militærvæsenet var begrænset. Efter ministeriets forslag skulle de årlige udgifter til forsvaret være 40,2 mill. kr., de konservative krævede 52 mill. kr., men gik efterhånden ned på 45 mill. kr., medens Venstre gik op til 42,2. Her frøs tallene fast; forsvarsminister Søren Brorsen var en lidet bevægelig mand, og Venstre ville jo spare. I februar 1929 sprængtes definitivt forhandlingerne om den nye militærordning, og Det konservative Folkeparti foreslog da midt i marts, at forsvarsbevillingerne på den årlige finanslov, der stod foran vedtagelse, blev forhøjet med 6,6 mill. kr., hvilket skønnedes nødvendigt, for at den bestående 1922-ordnings finansielle forudsætninger kunne opfyldes. Venstre fastholdt imidlertid, at der måtte en helt ny forsvarslov til, og ville kun gøre ubetydelige indrømmelser. Madsen-Mygdal selv skal have irriteret meget med en bemærkning om, at det skulle jo ikke komme an på en tikroneseddel.

I marts 1929 var Christmas Møllers øjne ikke af de gode. På et landsrådsmøde i november havde han under stærkt og almindeligt bifald taget til orde for en selvstændig konservativ politik og udtalt, at et og andet tydede på, at det kunne blive nødvendigt at lære Venstre fornøft gennem en kamp. Da finansloven for 1929-30 stod foran tredje behandling, blev det på et konservativt gruppemøde, hvori også landstingsgruppen deltog, vedtaget at stille

ændringsforslag om militærbudgettets forhøjelse med de 6,6 mill. kr., og hvis dette forslag forkastedes, da ikke at stemme for finansloven. Dette var en dristig beslutning, men den blev ikke truffet i blinde. Man kan på finanslovsforslagets gang gennem Rigsdagen stemme imod eller for denne eller hin bevilling, men medmindre aldeles særlige omstændigheder foreligger ikke undlade at stemme, endsiges stemme imod forslaget i dets endelige skikkelse, da dette jo principielt betyder at modvirke opretholdelsen af statens funktioner. Men også fra et andet synspunkt var beslutningen dristig. Christmas Møller lagde klart frem, at hvis socialdemokraterne fik nys om, at den konservative gruppe eventuelt ville forholde sig passiv ved afstemningen om finansloven, da kunne det komme til at koste ministeriet Madsen-Mygdal livet, nemlig hvis socialdemokraterne benyttede lejligheden og af taktiske grunde stemte imod. Der var, især blandt landstingsmændene, adskillige, som meget nødig så venstregeringens fald. Det kan vist nok siges, at det ikke ville være lykkedes for Christmas Møller at få partiets tilslutning til „strejke“, hvis ikke netop oberst H. Parkov, der altid havde stået Venstre særdeles nær, var gået ind for passivitet over for finansloven som yderste middel, såfremt forsvarsordningen af 1922 ikke blev finansielt respekteret. Også han så grænsen for konservativ velvilje her. Mange konservative troede sikkert tillige, at det sidste ord endnu ikke var sagt; det ville nok lykkes at få greb i barnets bluse, inden det nåede brødens bund. Men talen om, at piccoloen, altså Christmas Møller, hin 21. marts tabte suppeterrinen (Jul. Schovelins udtryk) som følge af en uheldig improvisation i Folketinget, har altså intet på sig. Alt var klarlagt i forvejen.

Umiddelbart før finanslovsforslaget skulle til tredje og sidste behandling i Folketinget, bragte „Nationaltidende“ et forlydende om,

at de konservative ville afholde sig fra at stemme for loven, hvis deres ændringsforslag om militærbudgettets forhøjelse ikke blev vedtaget. De fleste mente dog, at det blot var Christmas Møller, der spillede poker for at få Venstre til at give sig. Da Kr. Bording, den tidligere landbrugsminister, havde læst artiklen, gik han til Th. Stauning og henledte hans opmærksomhed på, at der kunne opstå en situation, som gjorde det muligt at „vælte hele molevitten og få udskrevet valg“. Stauning havde ikke læst „Nationaltidende“, men han var ikke sikker på, at Christmas Møllers krudt var løst, og han var ivrig for et snarligt valg, da han var overbevist om, at nedskæringslovene havde drevet mange mindrebemidlede over i Socialdemokratiet. Desuden var Madsen-Mygdals bo efterhånden blevet værd at „arve“. Landbruget nåede i 1928-29 en forrentningsprocent på 6,2, og inden for industrien gik arbejdsløsheden ned til 18,5%. Den 21. marts, den dag finanslovsforslaget skulle til endelig afstemning, iværksatte Stauning da alarmberedskab i den socialdemokratiske gruppe. Han lod ikke blæse i horn, nej, langt fra, opgaven var tværtimod den at vedligeholde en dagligdags stemning på Rigsdagen, så at ingen hare blev jaget op i utide, fremfor alt ingen konservative skræmt fra deres i hans øjne selvmorderiske forsæt. Men på socialdemokraternes partimøde ved middagstid var der 52 mand til stede, der manglede kun en syg, og det blev her besluttet, at partiet, hvis de konservative virkelig afholdt sig fra at stemme for finansloven, mod den oprindelige hensigt ville stemme *imod* loven, hvorved den måske ville falde og med den antagelig ministeriet. Den dybeste tavshed om denne beslutning blev pålagt partiets medlemmer.

Finanslovsforslagets tredje behandling var begyndt dagen forinden. Nu stod kun Forsvarsministeriets og Finansministeriets budgetter tilbage. Ved tredje behandling stemmes

der først om hvert enkelt budget og de til dette stillede ændringsforslag – derefter sluttelig om den hele finanslov. Under behandlingen af Forsvarsministeriet udviklede der sig en livlig, men ret saglig diskussion, navnlig hvorvidt man allerede i 1922 skulle kunne have forudsat, at den da tilvejebragte militærordning stillede større økonomiske krav end dengang angivet. En række medlemmer deltog i forhandlingen, bl.a. den radikale Bertel Dahlgaard, der var sit partis finanslovsordfører. Midt under debatten kom dr. P. Munch hen til Dahlgaard og sagde:

– Ja, da jeg gik fra vort partimøde, kom Stauning og meddelte mig, at han omtrent havde sikkerhed for, at de konservative ikke ville stemme for finansloven.

– Umuligt! svarede Dahlgaard.

– Socialdemokraterne tror selv på det.

– Hvad vil De have, jeg skal gøre? Under Finansministeriets budget skal jeg diskutere med Neergaard, og den endelige afstemning om finansloven kommer måske om 20 minutter.

– Ja, jeg ved det skam ikke, men nu må De jo tænke lidt over det, sagde dr. Munch. Også han var en smule angrebet af situationen; det fremgik af, at han tog et af sine maltbolsjer op fra posen i jakkelommen. Andre stimulanser brugte han aldrig.

At situationen var under udvikling i tinget, ses i Folketingstidende deraf, at Dahlgaard, da han sidste gang har ordet under Forsvarsministeriets budget, dunkelt udtaler (altså efter Munchs meddelelse til ham), at han tillod sig at mene, at det, der i dag foregik i Folketinget, var udtryk for, at det konservative partis samliv med regeringen var ved at blive utåleligt. Tilliden manglede. Tiden var nu inde, da befolkningen kunne kræve besked om, hvorvidt de to partier var i stand til at regere videre.

Dette storpolitiske anslag lød jo tappert

nok, men ellers havde Bertel Dahlgaard det ikke alt for godt. Indtil videre forløb tingene dog normalt. Ved debattens afslutning forkastedes det konservative ændringsforslag om en forhøjelse af militærbevillingerne med 117 stemmer mod 28, og man gik stiltiende til Finansministeriets budget. Også her tog flere ordet, Dahlgaard for med Neergaard at forhandle bl.a. et så skikkeligt emne som honorarerne til Hypotekbankens tilsynsråd. Hans tanker var dog andetsteds, hvilket også ses af sproget i Tidende de to gange, han havde ordet: et par steder i talerne står han ligesom og „træder vande“ for at vinde overblik over stillingen; han trækker tiden ud.

Der var unægtelig en del at tænke over. Umiddelbart efter valget i 1926 ville det have været umuligt for de radikale at bidrage til ministeriet Madsen-Mygdals fald. Ikke blot talte partiet mange landbovælgere, det var også endnu usikkert, hvilken politik regeringen agtede at føre. Under en samtale med indenrigsminister Krag efter valget havde Dahlgaard bedt Krag erindre, at Venstre og de radikale fremdeles tilsammen var større end Socialdemokratiet (63 mod 53). Men ministeriet havde ikke bemærket sig denne kendsgerning, det havde tværtimod ført en politik, der stadig mere måtte øge afstanden mellem de to venstrepartier, om end Madsen-Mygdal havde et vist tilhold i den radikale gruppe. Endnu den 21. marts 1929 krævede Det radikale Venstres holdning til en ministerkrise omtanke. Var det virkelig rigtigt, at de konservative ville afholde sig fra at stemme om finansloven, og stemte socialdemokraterne imod, så ville loven jo, bortset fra de helt små partiers stilling, blive vedtaget med de to venstrepartiers stemmer, maksimalt 63 (47 + 16) mod socialdemokraternes 52 – og Det radikale Venstre var da indtrådt som Madsen-Mygdals støtteparti. Hvordan gøre partifællerne i salen opmærksom på den højfarlige

situation? Ad mimisk vej kunne det ikke ske. Det var aldeles sikkert, at hvis der ikke blev en lejlighed til at afbryde mødet, d. v. s. til en rådslagning, så ville den intetanende radikale gruppe om få minutter rejse sig og stemme for finansloven og derved redde regeringen. Det var slige tanker, der gik gennem Bertel Dahlgaards forpinte hoved, da han stod på talerstolen.

Dog, lykken var med! Da der sluttelig skulle stemmes om finanslovsforslagets endelige vedtagelse i Folketinget før oversendelsen til Landstinget, begærede Christmas Møller ordet. Han udtalte, at efter at hans partis ændringsforslag var blevet forkastet, indeholdt finansloven i den skikkelse, hvori den nu forelå, ikke de bevillinger, som forsvarsordningen af 1922 forudsatte, hvorfor Det konservative Folkeparti ville afholde sig fra at stemme om forslaget. En bevægelse gik gennem salen, skønt Christmas Møller samtidig udtalte håbet om, at det under finanslovens videre gang gennem Rigsdagen dog ville lykkes at opnå en ordning – formodentlig en gestus over for de betænkelige konservative landstingsmænd. Bettingelserne var rigtignok, at finansloven overhovedet nåede op i Landstinget.

Hvad nu?

Jo, her havde Bertel Dahlgaard fået sin chance, og han greb den, idet han udtalte, at efter den opsigtsvækkende holdning, der nu var indtaget af Det konservative Folkeparti, som hidtil havde udgjort en del af regeringens basis, var den parlamentariske stilling blevet så ejendommelig, at han fandt det hensigtsmæssigt, om mødet blev udsat, således at partierne hver for sig kunne tage stilling til den foreliggende situation.

Dahlgaards anmodning lod jo meget rimelig, men i samme øjeblik den var fremsat, blev det tingformanden, H. P. Hansen (Slagelse)s tur til at tænke hurtigt. Som næstformand i den socialdemokratiske gruppe og som delta-

ger i det nylig afholdte partimøde vidste han naturligvis, hvad situationen indebar. Som formand havde han imidlertid ikke regnet med noget krav om en pause, inden tinget gik til den endelige afstemning, fra hans, socialdemokratens, synspunkt en farlig pause, i løbet af hvilken Venstre og de konservative måske alligevel fik klinket deres postelin, efter at Christmas Møller nu virkelig på forhånd havde spillet trumfen hårdt i bordet. H. P. Hansen var en usædvanlig sluttet personlighed, men alligevel måtte han nu dele sig selv mellem en Celestin, der havde været til partimøde, og en Floridor, der i dette øjeblik sad på Folketingets formandsstol, og han måtte give den sidste fortrinet. Naturligvis burde han efterkomme ønsket om mødets udsættelse; han kunne ikke bære ansvaret for det kaos, der ville opstå, hvis der, trods begæring derom, ikke blev givet lejlighed til drøftelser i partierne. Brydningerne mellem partimanden og tingformanden, bemærket af ingen, stod kun på i få sekunder:

Formanden: Efter derom fremsat ønske skal jeg udsætte mødet til kl. 15.30.

Klokken var nu 15.05.

I pausen kom det ikke til forhandlinger mellem Venstre og de konservative, begge parter forholdt sig så stive som torne og støtter. Christmas Møller har udtalt, at beslutningen på det konservative partimøde ikke ville være blevet gjort om; han indkaldte overhovedet ikke til nyt møde i pausen. Der var venstremænd, som ikke troede, det var alvor, men det kan vistnok hævdes, at i de 25 minutter, formanden havde sullet til rådighed, spillede forfatningskampens eftervirkninger for sidste gang en rolle i dansk politik. Efter den 21. marts 1929 behandlede ingen mere Det konservative Folkeparti som et parti af heloter.

Vigtigst var hvad der foregik i det radikale partimøde. Man havde føling med socialdemokraterne og fik bekræftet, at de ville stem-

me imod finansloven. For så vidt stod de radikale altså nu med ansvaret for, hvad der skulde ske. Man enedes dog hurtigt om ikke at stemme *imod* loven få dage før finansårets udløb, men da den nu af andre, de konservative, var gjort til et politisk spørgsmål, ville man heller ikke stemme *for* den, da man derved blev støtteparti, og måske det eneste uden for Venstre, for en regering, som kun havde taget mådeligt hensyn til de radikales standpunkter. Det radikale Venstre ville altså – parlamentarisk logisk i den givne situation – afholde sig fra at stemme, men rent faktisk betød dette rigtignok, at ved afstemningen kunne socialdemokraterne overmande Venstre, hvorved finansloven ville falde. Mødets udsættelse havde altså været tjenlig for dem, der ville ministeriet Madsen-Mygdal til livs, tvært imod den socialdemokratiske antagelse, som ganske vist hvilede på den forudsætning, at Venstre og konservative i pausen kunne finde hinanden.

Stort set var kun eksekutionen tilbage.

Da mødet blev genoptaget, udtalte Stauning, der indtil nu ikke havde målet et ord, sig i stor almindelighed: Socialdemokratiet ville selvfølgelig ikke, sagde han, nu da de konservative havde besluttet at berøve ministeriet den fornødne støtte til finanslovens vedtagelse, yde erstatning herfor, navnlig da forslaget heller ikke tilfredsstillende hans parti. – Men ville partiet undlade at stemme eller stemme imod? Derom intet! Stauning ønskede åbenbart til det sidste at opretholde usikkerheden om Socialdemokratiets stemmeafgivning; han frygtede vel, at hvis det blev det konservative parti klart, hvad socialdemokraterne havde i sinde, gjorde en del af gruppen mytteri i sidste øjeblik. Forholdet var jo det, at hvis arbejderpartiet blot *undlod* at stemme, ville finansloven alligevel blive vedtaget, om end alene med Venstres stemmer. Hertil stod vist nok adskillige konservative håb. Men tin-

gets største parti dækkede sig stadig bag et røgbælte.

Bertel Dahlgaard erklærede, at hans parti ville afholde sig fra at stemme. Man kunne ikke lægge ansvaret for regeringens opretholdelse over på oppositionen.

Christmas Møller pegede sluttelig på, at regeringen gentagne gange havde karakteriseret sig selv som en ren mindretalsregering. Hans parti var altså ikke noget støtteparti, og den af hans gruppe truffne beslutning kunne ikke ændres derved, at andre måske nu ville indtage en anden stilling til finansloven, end de ellers ville have gjort.

Under gravkammeragtig stilhed skred man til afstemning.

Formanden: Ærede medlemmer, der stemmer *for* forslaget, bedes rejse sig.

45 venstremænd rejste sig.

Og nu kom det:

Formanden: Ærede medlemmer, der stemmer *imod*, bedes rejse sig.

52 socialdemokrater rejste sig.

Den øvrige sal undlod at stemme.

Finansloven var faldet. –

Hvorledes var Christmas Møller til mode i dette øjeblik? Om han just havde regnet med *dette* udfald på *denne* dag, er vanskeligt at sige. Helst ville han naturligvis have haft sin vilje over for Venstre, med hvem han gerne samarbejdede. Men hvis han ikke kunne få den, hvis Venstre ikke kunne lære at behandle hans parti som ligeberettiget, da imødeså han sikkert med sindsro, ja, rimeligvis med utålmodighed et kommende brud. For så vidt var de overraskende hændelser i Folketinget hin martsdag i 1929 ikke tilfældige. De var et led i konservatismens selvstændiggørelse over for Venstre.

Statsminister Madsen-Mygdal betrødte talerstolen og erklærede kort, at finanslovforslagets fald ville få politiske konsekvenser. Deri fik han ret. Følgen blev nemlig en 11-

årig regeringstid for et ministerium Stauning-Munch. Som i 1926 Stauning var faldet efter brud mellem Socialdemokratiet og Det radikale Venstre, faldt i 1929 Madsen-Mygdal efter et brud mellem Venstre og Det konservative Folkeparti.

Forud for valget, der blev udskrevet til den 2. april 1929, gik en overordentlig bitter kamp, hvor den uvilje, ja, det had, som nedskæringspolitikken havde fremkaldt, kom til stærkt udtryk. Socialdemokratiet havde ved denne fået uanede agitationsmuligheder, dets kandidater talte om „øksehug mod menneskelykke“ og om „rov fra de fattige“; endvidere forstærkede partiet meget sit krav om afrustning, idet det skræmte med den kemiske krig (der var lige sket en frygtelig eksplosion i Tyskland). Venstre og dets statsminister kunne ikke vinde ørenlyd for, at der ikke var tale om nogen nedskæring, kun om en, endda mådeholden, tilpasning til kronens stærkt ogede købekraft, så at der blev vundet en ny ligevægt. Da Madsen-Mygdal nu måtte erkende, at store dele af befolkningen kun kunne regne i tal, ikke i værdier, blev han en skuffet og bitter mand, man kan vist nok sige for livet. Han tabte tilliden til, at folket var i stand til at vælge det rigtige. I valgkampen indgik naturligvis også de konservatives ombringelse af Venstres ministerium på et militært bevillings-spørgsmål; visse konservative kandidater, måske især den for forsvaret ivrige Ole Bjørn Kraft, der regnedes blandt drabsmændene, var genstand for en koncentreret politisk forfølgelse af Venstre. Det radikale Venstre måtte stå ret svagt ved valget, fordi ikke få af dets landbovælgere havde nogen sympati for Madsen-Mygdals politik.

Venstre gik 3 mand tilbage, Socialdemokratiet ikke mindre end 8 mand frem, og da de radikale fortsat fik 16 mand, talte de to partier tilsammen 77 mandater, d. v. s. at de beherskede Folketingets flertal. 6 konservati-

ve folketingsmænd blev på valen. Christmas Møller må have forudset, at hans aktion over for Venstre ville give tab i første omgang, men han mente altid, at man havde råd til at miste bagtroppen i en langsigtet kamp for at vinde magten. Han har vidst, at tab var helt uundgåeligt ude på landet, hvor hans parti havde tag i den øverste ende af bondestanden, der i meget tænkte ganske som Madsen-Mygdal; han har tillige vidst, at der også i byerne var mange konservative, som med misnøje eller endog med vrede så, at deres parti bidrog til at styrte det nok agrarisk prægede, men dog borgerlige venstreministerium. Christmas Møller kendte fuldt vel sit partis konstitutionelle svaghed: at det havde både en landbofloj og en byfloj, og at denne sidste tilmed var splittet i en frihandelsvenlig grossererfloj og en beskyttelsesvenlig industrifloj. Alligevel, et tab på 12.000 stemmer, det var for meget! Christmas Møller indså herefter, at forsvarssagen alene ikke kunne holde konservatismen oppe, for i så fald var partiet jo ikke gået så stærkt tilbage, og han indså tillige, at følgelig kunne konservatismen heller ikke alene bære forsvarssagen, over for hvilken han følte et stort ansvar. Denne erkendelse skulle få den største betydning for tredivernes politik. Han begyndte langsomt at søge føling med Socialdemokratiet, med hvilket han ville både kæmpe og samarbejde, i begge tilfælde på en klar og ren grund: den ubetingede lige og almindelige valgrets.

*

I tiden 1. februar-10. marts havde kongeparret opholdt sig i udlandet, først på en repræsentationsrejse, fra 10. februar i Cannes. Da den politiske katastrofe var indtruffet og valget afholdt, udtalte Christmas Møller efter en beslutning af eller dog efter et stærkt udtalt ønske fra sit parti over for Christian X under kongens konference med partiformændene:

- Ja, Deres Majestæt kan tro, at der i de dage gik mange tanker til Cannes. Vi kender jo Deres store interesse for forsvaret.

Denne bemærkning skal have efterladt en ret langvarig misstemning, idet kongen med grund har opfattet den som en kritik af hans fravær under forhandlingerne.

Ministeriet Th. Madsen-Mygdals fald førte den unge konservative partiformand ud i hans første alvorlige krise. Der opstod i partiet en ruelse efter venstrehøvdningens fald. Var det nu klogt, at man havde sluppet Venstres hånd? I visse grosserer- og direktørhjem spurgte man, hvem denne cand.jur. Christmas Møller egentlig var. Var han andet end en funktionær, sit partis lønnede generalsekretær, en erhvervsløs akademiker? Men han syntes altså tillige at være en pirat! Det mærkede man sig. Venstre glemte ham aldrig afsporingen i 1929, og fra samme år lød det spørgsmål i det konservative partis højere indtægtsklasser: „Mon *han* er vor mand?“ I hans ryg begyndte en Ku-Klux-Klan at tage opstilling.

*

Venstres regering demissionerede den 30. april. Ministeriet Madsen-Mygdal var det sidste forsøg på at anlægge et gammelliberalt syn på det økonomiske liv, d.v.s. at man forudsatte en næsten selvvirkende, halvt mekanisk tilpasning til skiftende økonomiske omstændigheder. Af ministeriets medlemmer skulle statsministeren selv, Laust Moltesen, N. Neergaard, Svenning Rytter, J. Byskov, F. C. Bruun-Rasmussen, J. P. Stensballe, M. N. Slebsager og V. Rubow ikke mere blive medlem af nogen regering. Madsen-Mygdal, Rytter, Slebsager og Stensballe vedblev dog at indtage en så fremtrædende plads i landets politiske liv, at tiden endnu ikke er inde til at tage afsked med dem. Hvad de øvrige angår, retter vi først opmærksomheden mod veteranen Niels Neergaard, der forlod Rigsdagen

forud for valget i 1932 under honnør fra alle partier.

Neergaard havde siddet 45 år i Folketinget. Han døde i 1936, 82 år gammel. Året forinden havde han udgivet sine „Erindringer“, der dog kun nåede til det storpolitiske forlig i 1894. Ved hans død følte det, som om den epoke, der indledtes i det 19. århundrede, var afsluttet, hvad den verdensudvikling, som tog fart omkring 1930, jo også bekræftede. Han repræsenterede den tidsalder og kulturform, som havde fået sit præg af parlamentariske og liberale idealer. Han havde ikke været de stærke ords eller de store beslutningers mand, dog brød han bane for forsvarsordningen af 1909 og før den i 1915 genvundne junigrundlov. Niels Neergaard var tre gange finansminister, som sådan ikke en begavet dilettant af Edv. Brandes' art, han havde dyb indsigt i og saglig glæde ved at arbejde med økonomisk og socialt stof; men omstændighederne havde gjort ham til forbrugsbeskatningens og nedskæringens minister, og den offentlige mening om Neergaard tangerede undertiden den, der kom til udtryk over for den af Frankrig højt fortjente Raymond Poincaré gennem tilråbet: „Dem ser man kun i nationens mørkeste stunder!“ Nogen „stor“ mand var Neergaard ikke; over for en naturgroet skikkelse som J. C. Christensen måtte han flere gange komme til kort, ligesom han, de historiske venstreideers bærer, måtte træde tilbage for Th. Madsen-Mygdals aggressive nyliberalisme. Han lod sig for let påvirke; Landmandsbankens direktion bevægede ham til at tage medansvar for erklæringen af 9. juli 1922. Mærkeligt er dog, at han, „Under Junigrundloven“s forfatter, der bedre end nogen anden kendte faren ved at give Tyskland en prioritet i Danmark, kunne fravige den rene folkegrænses princip; han levede længe nok til at erkende, at en anden rigsgrænse end den, der blev draget i 1920, ville have været en ulykke. Niels Neergaard

led vistnok selv under sin begrænsning, den manglende bredde og farve; han overvandt aldrig en vis afstand mellem sig og sine vælgere, men de beundrede hans gennemnoble personlighed og var stolte af, at han som parlamentariker prydede det danske Folketing mere end nogen anden i samtiden. Neergaard var en meget sund mand; endnu i sin høje alder kunne han foretage bjergvandringer i Norge og Schweiz. Han er begravet på Assistens Kirkegård i København. Der findes adskillige malerier af genforeningens statsminister, naturligvis et på Frederiksborg; i Nordisk Livsforsikrings Aktieselskab står en buste. Ved Københavns Universitets 450 års jubilæum i 1929 blev han for sit historiske forfatterskab udnævnt til æresdoktor. Det skyldes især Neergaard, at Århus blev sæde for et nyt universitet.

Laust Moltesen blev efter sin afgang som udenrigsminister på ny statens tilsynsførende ved folkehøj- og landbrugsskolerne. Som Neergaard udnævntes han ved universitetsjubilæet til æresdoktor. Han genindtrådte i Folketinget i 1929, altså netop ved det valg, efter hvilket Madsen-Mygdal måtte vige, men søgte ikke genvalg i 1932, bl.a. fordi han ikke var tilfreds med dette års forsvarslov; nationalt lå han jo på sit partis højre fløj, socialt på dets venstre. Moltesen var indtil 1932 medlem af den danske delegation ved Folkeforbundet og formand for det udenrigspolitiske navn. Han døde af et hjerteslag i forhallen til stationen i Charlottenlund.

Jens Byskov havde aldrig befundet sig vel på Christiansborg. Han længtes, som han sagde, efter den almindelige mands liv. Fra 1934 boede han som emeritus i en villa i Charlottenlund, hvor han i en staldbygning havde indrettet sig et refugium med 10.000 bøger. Politiker havde han aldrig været, dertil var hans trang til at se sagen „fra den anden side“ for stor. Da døden nærmede sig, sagde han til

lægerne på Gentofte Amtssygehus: „Der er ingen grund til at gøre så meget ud af mig. Jeg er nu 88 år og mener, jeg har udrettet, hvad man kan forlange af mig; jeg er ikke bange for døden.“ Byskov ville være tilfreds, hvis der på hans gravsten måtte stå: „Han reddede de store bogstaver“. Det gjorde han dog kun for en tid. På foden af den flade marmorsten, der dækker hans grav på Ordrup Kirkegård, står kun „Gjedved-København“. En søn af Jens Byskov er den administrerende direktør for virksomhederne under Egmont H. Petersens Fond, Arne Byskov.

F. C. Bruun-Rasmussen blev nærved 94 år, virksom næsten til det sidste. I 1931 blev han biskop over Århus Stift, også som sådan hjertelig og ligefrem, men han var stadig prædiker fremfor nogen. Han gjorde Dansk Kirke i Udlandet til en bred folkekirkelig institution og foretog utallige rejser, også for at ordinere præster i Sydslesvig efter 1945. Bruun-Rasmussen var reelt biskop for danske menigheder uden for riget. Efter som pensionist at have bosat sig i København kaldtes han også „Østerbros biskop“, fordi han hyppigt prædikede i denne bydels kirker, dog uden at forsømme den danske menighed i Malmø. Ved sin død i 1964 havde F. C. Bruun-Rasmussen været præst i næsten 70 år.

Om Victor Rubow, en idealist, der både kunne begejstres og føle harme, men som i øvrigt var en ret lukket natur, tør det vistnok siges, at han satte livet ind, og til, for sit lægelig-sociale mål: sundhedsvæsenets modernisering og centralisering. Hans arbejde derfor var forgæves, allerede fordi der ikke levedes ham den nødvendige tid, men under kampen for det planlagte bygningsværk bebyrdede han sig livsfarligt. Efter sin afgang genoptog han sin lægegerning, dog kun for efter et halvt års forløb at dø af en hjerneblødning. Hans sønner er litteraturhistorikeren, professor Paul V. Rubow og kunsthistorikeren Jørn Rubow.

PERSONREGISTER

Omfattende regeringernes medlemmer 1901-1929

Ahlefeldt-Laurvig, William.

149-150, 153, 155-156, 224-225, 236, 382.

Alberti, P. A.

25-28, 29, 31, 32, 53-55, 56, 72, 73, 101, 104-110, 126-129, 135-137, 299-300, 423.

Ammentorp, Emil.

361, 368.

Appel, Jacob.

218-220, 222-224, 225, 250, 395-396, 400, 409, 412, 424, 438, 457-458.

Arnorsson, Ejnar.

312.

Bang, Nina.

420, 422, 426-428, 435, 438-439, 443, 447-448.

Berg, Sigurd.

31, 32, 72, 85-86, 89, 99, 101, 202, 206, 207-209, 379, 380, 382, 384, 391-393.

Berntsen, Klaus.

22, 41, 144-148, 152, 170, 205-207, 215-238, 251, 252, 262, 396, 400, 405, 412, 461.

Bording, Kr.

422, 430-432, 441, 470.

Borghjerg, F. J.

61-64, 82, 103, 105, 230, 235, 252-253, 262, 263, 277, 334-335, 349, 420, 422, 428, 440, 445.

Bramsnæs, C. V.

420, 422, 429-430, 435-438, 445-446, 465.

Brandes, Edvard.

105, 131-132, 187-193, 201, 247-248, 254, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266-267, 286, 287, 294-296, 300, 301, 304, 305, 309, 318, 323, 324, 345, 422, 441, 475.

Brorsen, Søren.

406-407, 443, 457, 469.

Brun, Charles.

148-149, 158.

Bruun-Rasmussen, F.

457-458, 468, 475-476.

Bülów, Frits.

207, 217, 225, 228, 236.

Byskov, J.

446, 457-459, 467-468, 475-476.

Christensen, J. C.

15-22, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 42-43, 45-50, 60-61, 72-74, 81-82, 91-96, 105-106, 109, 110-111, 117, 121-122, 125-126, 130-135, 153-158, 168, 169, 170, 173-176, 201, 207-209, 215-216, 223, 230-231, 232-233, 234, 235, 251, 253, 257-259, 260, 262, 266-268, 277, 286, 297, 298-299, 301-303, 312, 318, 320, 321, 323, 341, 345, 347-348, 378-380, 388, 389, 394-395, 396, 399, 413-414, 437, 453, 456, 463, 475.

Christensen, Jørgen.

407, 409-410, 413-414.

Christensen, Poul.

196, 202, 203, 209.

- Cold, C. M. T.
362, 406, 409, 411, 412-413.
- Dahl, P.
420, 422, 423, 429, 440, 441, 468.
- Deuntzer, J. H.
11-15, 29, 30, 32, 38, 43, 45, 54, 55, 72, 74, 252, 267.
- Eggerz, Sigurdur.
312.
- Friis, M. P.
265, 333, 344, 346, 348, 349, 357, 369, 424.
- Friis-Skotte, J.
422, 432, 440.
- Hafstein, Hannes.
55-56, 110, 151, 238, 312.
- Hage, Christopher.
23-25, 30, 31-32, 51-52, 65, 75, 265, 267, 312, 313, 315, 326, 424.
- Hansen, H. P. Hjerl.
338-339, 340, 341, 346, 350-351, 472.
- Hansen, Johan.
150-151, 177-178.
- Hansen, Ole.
32, 34-36, 50-51, 72, 73, 101, 106, 110, 126, 131, 255, 455.
- Hanssen (Norremoile), H. P.
296-298, 299, 304-309, 363, 364, 383, 384, 389, 396, 453-454.
- Hass, H. Edvard.
339, 340, 351.
- Hassing Jørgensen, J.
201, 246-248, 256, 287, 295, 313-314, 327, 328.
- Hauge, C. N.
422-425, 436, 440.
- Holstein-Ledreborg, Ludvig.
29-30, 165, 178.
- Hogsbro, Svend.
81, 85, 101, 129, 152.
- Horup, Viggo.
15, 18, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 52, 53, 56, 57, 71, 430, 440, 461.
- Jensen, Jens.
341, 362, 363, 368, 414.
- Jensen (Ousted), J. J.
196, 202.
- Jensen-Sonderup, J.
124, 125, 216, 225, 236, 237.
- Jónsson, Bjorn.
151-152, 238.
- Jónsson, Kristian.
238.
- Jónsson, Sigurdur.
312.
- Johnke, Ferdinand.
31, 32, 37, 58, 73, 74, 75.
- Keiser-Nielsen, S.
245, 250, 314, 326.
- Kocfoed, Michael.
359-360, 368.
- Konow, Henri.
337-338, 340, 341, 344, 346, 348, 350, 413.
- Krabbe, Christopher.
197-199, 202, 204, 209.
- Krag, Oluf.
392-394, 398, 400, 411, 414, 433, 455, 457, 461, 463, 471.
- Kristjansson, Bjorn.
312.
- Larsen, Thomas.
172-173, 226, 237, 238.
- Lassen, Vilhelm.
38, 72, 86, 89, 91, 101-104.

- Liebe, Otto.
316-318, 320, 324, 333, 366.
- Madsen, W. H. O.
31, 32, 36-37, 56-58, 73, 75.
- Madsen-Mygdal, Th.
244, 249, 284-285, 315, 380, 382, 385-386, 396-397, 399, 400, 408, 441, 445, 454-458, 460-471, 473-476.
- Magnusson, Jón.
312.
- Moltesen, Laust.
453, 457-458, 466, 475-476.
- Moltke, C.
422, 425-426, 436-437, 444, 447.
- Monberg, N. C.
338, 340, 351.
- Munch, P.
68-72, 83, 158-160, 194-195, 202-203, 248, 250-251, 253, 256-260, 277, 288-294, 296, 298, 300, 303, 316, 324, 345-346, 408, 444, 447, 457, 461, 471.
- Muus, Oscar B.
217-218, 226, 238.
- Neergaard, N.
41, 103-104, 106, 117-123, 129, 143-144, 153-158, 170, 205, 215, 222, 227-228, 229, 251, 252, 256-257, 262, 285, 294, 299, 302, 323, 333, 420, 433, 435-437, 442-443, 445-447, 454-457, 461-464, 471, 475-476.
- Nielsen, Anders.
82, 123-124, 153, 155, 215, 226, 237, 251.
- Nielsen, M. C. B.
195, 203-204, 210.
- Oxholm, W.
338, 351.
- Pedersen, P. J.
363, 368-369.
- Pedersen, Kristjan.
245-246, 282, 310, 311, 326-327.
- Povlsen, Thorvald.
264-265, 287, 310, 327, 394.
- Prior, H. P.
361-362, 364, 365, 366, 367.
- Raben-Levetzau, Frederik.
89-90, 96-99, 130, 133.
- Rasmussen, I.
422-423, 431, 443.
- Riis-Hansen, K.
344, 349, 360-361, 366, 367, 380, 382, 424.
- Rode, Ove.
22, 65-68, 127-129, 158-160, 194-195, 199, 206, 210, 230, 248, 256, 258, 259-260, 261, 262, 263, 277, 281-286, 287-288, 294, 296, 300, 301, 304, 315, 320, 321, 323, 325-326, 343, 347, 348, 364-365, 371, 393, 400, 411, 421, 424, 435-436, 439, 441, 443, 446-447, 456-457, 461, 463.
- Rothe, Thyge.
387, 397, 398, 399, 400, 405, 407.
- Rottbøll, Chr. M.
268-272, 277-278, 286, 287.
- Rovsing, Thorkild.
319-320, 322, 323, 334, 337, 340, 351.
- Rubow, V.
457, 459-460, 463, 475-476.
- Rytter, Svenning.
384-385, 391, 400, 411, 457, 475.
- Scavenius, Erik.
193-194, 204, 244, 256, 263, 266-267, 278-281, 286, 288, 296, 297, 300, 316, 319, 324, 328, 408.
- Scavenius, Harald.
334, 338, 380, 382, 388-389, 390-391, 400, 405, 407.
- Scavenius, O. C.
360, 367-368.
- Schrøder, Frits.
302, 334, 358, 368.

Sindballe, Kristian.

344, 348, 351.

Slebsager, M. N.

382, 386-387, 400, 409, 457, 460, 465-467, 475.

Sonne, Chr.

334, 338, 362, 365, 366, 367.

Staming, Th.

234, 268, 272-277, 286, 288, 299, 335-350, 420-423, 426, 428-430, 432, 434-438, 440-441, 445-447, 453-456, 461, 463, 465, 467, 470-471, 473-474.

Steincke, K. K.

420, 422, 432-435, 441-443.

Stensballe, J. P.

457, 460, 464, 467, 475.

Suenson, M.

339-340, 351.

Sorensen, Enevold.

31, 32, 33-34, 53, 72, 73, 101, 177, 233.

Vedel, H.

358-359, 364, 368.

Weimann, Wilhelm.

197, 202, 204, 206, 210, 382.

Zahle, C. Th.

72, 73, 82, 183-210, 234, 235, 243-343, 357, 457.

LITTERATURLISTE

Der henvises til den redegørelse for i almindelighed anvendt litteratur, der er givet i De danske Ministerier 1848-1901 (1967). Dog må af større værker tilføjes: Den danske kirkes historie (I-VIII, 1950-66) under redaktion af Hal Koch, Bjørn Kornerup, Niels Knud Andersen og P.G.Lindhardt; endvidere Paul Nede-gaard: Dansk præste- og sognhistorie 1849-1949 (I-VIII, 1951-65), Den danske udenrigstjeneste 1770-1970 (I-II, 1970). Af erindringsværker må nævnes: P. Munch: Erindringer 1870-1947 (I-VIII, 1959-67), H.P.Hanssen: Et tilbageblik (I-IV, 1928-34) og Franz v. Jessen: Mit livs egne, hændelser, mennesker (I-V, 1943-46). Af værker af anden art er brugt: Gunnar Fog-Petersen: Vor regering og rigsdag (1938), P.Stavn-strup: Politiske profiler (1962), Sofus Elvius og H.R. Hiort-Lorenzen: Danske patriciske slægter (1891) og Th.Hauch-Fausbøll: Slægthåndbogen (fra 1900).

Listen over anvendte tidsskrifter må suppleres med Det nye århundrede, Højskolebladet, Det nye Dan-mark, Historie, Scandia (svensk), Samtiden (norsk), Nordisk Tidsskrift, Verdens Gang samt med lokalhi-storiske og politiske årbøger (almanakker).

Under beskrivelsen af de enkelte ministerier støtter fremstillingen sig bl.a. til:

Ministeriet J. H. Deuntzer

Lorenz Rerup: Aage Friis' samling vedrørende system-skiftet i 1901 (1970).

Bo Bramsen: Ludvig Bramsen (1968).

Fred. Norgaard: J.C.Christensen (1934).

Bogen om J.C.Christensen (red. af Knud Rée), (1941).

Bogen om J.C. (red. af L.Moltesen), (1946).

Thomas Graac: Alberti (1908).

Michael Lunn: Alberti og hans skygge (1915).

J.V.Christensen: Den første bonde i kongens råd (1924). [Ole Hansen].

Erik Henriksen: Viggo Hørup (1910).

Erik Arup: Viggo Hørup (1941).

Sven Clausen: Viggo Hørup med mund og pen (1959).

H.P.Sørensen: F.J.Borgbjerg (1943).

Tage Kaarsted: Ove Rode – en politiker bliver til (1963).

Johannes Lehmann: Mænd i Norden. [Christopher Hage og Ove Rode].

Hvide Falke. Digte fra Islands lyriske guldalder. I dansk oversættelse ved Gudmundur Kamban. Med indledning af Kristjan Albertson (1944). [Hannes Haf-stein].

Troels Fink: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1905 (1961).

Tage Kaarsted: Hvad skal det nytte (1958). [De ra-dikale og forsvaret 1894-1914].

Ministeriet J. C. Christensen I

A.Christensen: Vilhelm Lassen (1919).

Marcus Rubin: Mænd og bøger (1920). [Vilhelm Lassen].

Johannes Lehmann: Niels Neergaard (1929).

Frode Aagaard: De Bergske Blade (1967). [Sigurd Berg og Enevold Sørensen].

Tre venstremænd. En brevveksling mellem Frede Bøjsen, Klaus Berntsen og Niels Neergaard. Ved Ha-rald Jørgensen (1962).

Troels Fink: Spillet om dansk neutralitet 1905-1909 (1959).

Se i øvrigt under ministeriet J.H.Deuntzer.

Ministeriet J. C. Christensen II

Niels Neergaard: Erindringer fra ungdomsårene og fra mit offentlige liv 1854-1894 (1935).

J.Jensen-Sønderup: Barndoms- og ungdomserin-dringer (1937).

R.K.Bertelsen: Anders Nielsen (1915).

Tage Kaarsted: Ove Rode som partipolitiker (1971).

Marcus Rubin: Nogle erindringer (1914). [P.A.Al-berti].

Einar Cohn: Privatbanken i København gennem hundrede år 1857-1957 (II, 1958). [P.A.Alberti].

Fridlev Skrubbeltrang: Den sjællandske bonde-stands sparekasse (1959). [P.A.Alberti].

Anton Maalo: En pressemands erindringer (1931). [P. A. Alberti].

Helge Larsen: Peter Adler Alberti. Et tidsbillede fra århundredskiftet [utrykt afhandling].

Ministeriet N. Neergaard I

Klaus Berntsen: Erindringer (I-III, 1922-25).

Frode Aagaard: Klaus Berntsen (1944).

Johs. Fog-Petersen: Brogede erindringer (1955). [Svend Høgsbro].

Oscar Geismar: Mennesker, jeg mødte (1945). [Klaus Berntsen, Ove Rode m. fl.]

Martin Pedersen: Det grundtvigske Sydfyn (1942). [Klaus Berntsen].

J. Jensen-Sonderup: Hort og oplevet (1937).

C. K. Hansen. 75 års jubilæum. 1856 - 13. juli - 1931. (1931). [Johan Hansen].

Ministeriet L. Holstein-Ledreborg

Thomas Larsen: En gennembrudstid, tidsbillede fra Vendsyssel i det 19. århundredes sidste halvdel (I-IV, 1917-31).

Poul Engelstoft og Hans Jensen: Bidrag til arbejderklassens og arbejderspørgsmålets historie (1931). [Thomas Larsen].

N. Neergaard: Forannævnte erindringer (1935). [Holstein].

Troels Fink i Poul Engelstoft og Hans Jensen: Mænd og meninger i dansk socialpolitik 1866-1901 (1933). [Holstein].

J. Michaelsen: Fra min samtid (1893). [Holstein].

Tage Kaarsted: Frederik 8. og dannelsen af ministeriet Holstein-Ledreborg i 1909 (Historie, 1970).

Johannes Lehmann: Admiral Andreas du Plessis de Richelieu og regeringsdannelsen i 1909 (Historie, 1971).

Ministeriet C. Th. Zahle I

N. P. Madsen-Mygdal: Politiske oplevelser (1912). [Zahle].

Jos. Fischer: Simon Lazarus og hans efterkommere (1911). [Edv. Brandes].

Hakon Stangerup: Det moderne gennembrud, Dansk Litteratur Historie III (1966). [Edv. Brandes].

Hakon Stangerup: Henrik Cavling og den moderne avis (1968). [Edv. Brandes].

Søren Krarup: Horups arv og arvtagere (1961). [P. Munch].

Niels Hjort: Krabbe-affæren (1905).

Otto Rung: Fra min klunketid (1965). [P. A. Alberti].

Forhør optaget ved Kriminal- og Politiretten vedrørende P. A. Albertis embedsførelse I-IV (1909).

Ekstrakt-udskrift af Københavns Kriminal- og Politirets 7de kriminalkammers protokol i sagen mod P. A. Alberti angående bedrageri og falsk I-V (med bilag og tillæg). (1909).

Rigsretstidende, 4. sag, 1910. [Sagen mod J. C. Christensen og Sigurd Berg].

Ministeriet Klaus Berntsen

Margrethe Christiansen: Jacob Appel. En mand og hans arv. Skildret af hans datter (1970).

Peter Nansen: Portrætter (1918). [Frederik VIII].

Ministeriet C. Th. Zahle II

Einar Cohn: Danmark under den store krig (1928).

Erik Scavenius: Dansk udenrigspolitik under den første verdenskrig (1959).

Johs. Lehmann: Fra bydreng til statsminister (1937). [Th. Stauning].

Th. Stauning: Tanker og taler (1931).

Ove Rode: I krigens vendetegn (1921).

Martin Nielsen: Fængselsdage og fangenætter (1949). [Thv. Povlsen].

Asger Karstensen: Et liv i politik (1940).

Fridlev Skrubbeltang: Den danske husmand (I-II, 1952-54).

Alex. Foss: I krigsårene 1914-19 (1920).

Johs. Christiansen: Manden, der hentede jorden. Bogen om Niels Frederiksen (1948).

Erik Rasmussen: Statslånskrisen 1919 (1957).

Aktstykker vedrørende kaptajn L. C. F. Lützens ophold i Berlin 1902-03 og departementschef, kaptajn Lützens sendelser til Berlin 1906-07 samt referat af de i kommissionen til undersøgelse og overvejelse af hærens og flådens fremtidige ordning derom førte forhandlinger (1919).

P. Lauritsen: H. P. Hanssen. Nordslesvigs skaber (1945).

Bogen om H. P. Hanssen. Red. af H. Lausten-Thomson (1948).

H. P. Hanssen: Grænsespørgsmålet. Bidrag til dets historie. En redegørelse (1920).

Harald Jørgensen: Genforeningens statspolitiske baggrund (1970).

L. P. Christensen: Slesvig delt (1922).

Ministeriet Otto Liebe

Ove Rode: Påskekrisen 1920 (1926).

Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920 (1969).

Henri Konows erindringer (I-II, 1966-67).

Ernst Kaper: Efterladte memoirblade. Ved Sigurd Thorsen (1944).

Ministeriet M. P. Friis

Einar Cohn: Danske pengeforhold 1914-1936 (1961). [Landmandsbanksagen].

Ministeriet N. Neergaard II

Anna Sofie Scavenius: Diplomatrue ved zarhoffet (1960).

Harald Scavenius: Af de sidste års sønderjyske politik (1923).

Ministeriet N. Neergaard III

Søren Morch: Omkring bankkommissionen af 21. september 1922 (1969, i Hilsen til Hæstrup). [C. M. T. Cold].

Erling Stensgård: J. C. Christensens eftermæle (1931).

Ministeriet Th. Stauning I

H. P. Sørensen (red.): Fra folket de kom (1962).

Statsminister Th. Stauning 1873-1933 (1933).

J. Bomholt (red.): Bogen om Stauning (1950).

Børge Schmidt (red.): Th. Stauning. Mennesket og politikeren (1964).

C. V. Bramsnæs: Erindringer (1965).

C. N. Hauge: Erindringer 1870-1924 (1937).

K. K. Steincke: Minder og meninger 1-5 (1945).

Bogen til og om Steincke skrevet af hans venner (1955).

Carl Th. Jørgensen: Forsvarsministeren hvis mål var egen overflødiggørelse (1961).

H. P. Sørensen: F. J. Borgbjerg (1943).

Sigurd Elkjær: Kr. Bording (1951).

Ministeriet Th. Madsen-Mygdal

Jens Byskov: Oplevelser og betragtninger (1948).

Se i øvrigt under tidligere omtalte værker.

INDHOLD

Forord	side 5
Ministeriet J. H. DEUNTZER	side 7
Ministeriet J. C. CHRISTENSEN I	side 77
Ministeriet J. C. CHRISTENSEN II	side 113
Ministeriet N. NEERGAARD I	side 139
Ministeriet HOLSTEIN-LEDREBORG	side 161
Ministeriet C. TH. ZAHLE I	side 179
Ministeriet KLAUS BERNTSEN	side 211
Ministeriet C. TH. ZAHLE II	side 239
Ministeriet OTTO LIEBE	side 329
Ministeriet M. P. FRIIS	side 353
Ministeriet N. NEERGAARD II	side 373
Ministeriet N. NEERGAARD III	side 401
Ministeriet TH. STAUNING I	side 415
Ministeriet TH. MADSEN-MYGDAL	side 449
Personregister	side 479
Litteraturliste	side 483

Trykt i offset
i Egmont H. Petersen kgl. Hof-bogtrykkeri.

Billedmaterialet
leveret af kgl. Hoffotograf Elfelt.

Bogbinderarbejdet
udført af Anker Kysters Eftf.

Et begrænset antal bøger er stillet til rådighed for boghandelen
gennem Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.